

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
4-2 (37) 2024

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
4-2 (37) 2024

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
4-2 (37) 2024

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилишод Сафарбек *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Начот *Доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсент, муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимшо *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Суфиев Садриддин Насриддинович *Номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Сафаров Холмад Хоркашович *Номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирализода Абдусалом Мустафо *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Исло *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятовна *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Хоҷаев Давлатбек *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори филиали Донишқадаи рушди менечменти Сингапур дар шаҳри Душанбе.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ *Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Баҳриддин Раҳмонович *Номзади илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj. **E-mail:** rayot@kgu.tj **Тел.:** 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст (азнавбақайдгирӣ аз 6.09.2024 №299/м). Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ. Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент, заместитель начальника управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимшо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Суфиев Садриддин Насриддинович Кандидат исторических наук, заведующий кафедрой истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Сафаров Холмад Хоркашович Кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирализода Абдусалом Мустафо Доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикиского национального университета.

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Исло Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иззатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикиского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, ректор филиала Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj

E-mail: payom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м (перерегистрирован от 6.09.2024 № 299/м).

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical sciences, professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Ayubovich *Candidate of pedagogical sciences, associate professor, vice-rector for science and innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Doctor of philosophy (PhD), doctor in journalism, associate professor, deputy head of the department of science and innovation at Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of historical sciences, professor of the chair of general history and methods of history teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of historical sciences, professor, chief scientific secretary of the academy of sciences of the Republic of Tajikistan.*

Sufiev Sadriddin Nasriddinovich *Candidate of historical sciences, head of the department of history of the tajik people, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of political sciences, associate professor of the chair of history, law and political science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Safarov Kholmad Khorkashovich *Candidate of historical sciences, senior lecturer at the department of history and methods of teaching history, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Miralizoda Abdusalom Mustafo *Doctor of pedagogical sciences, professor of the department of pedagogy, Tajik National University*

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of pedagogical sciences, professor of the chair of biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of pedagogical sciences, professor of the chair mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of pedagogical sciences, associate professor at the chair of preschool education and social affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of pedagogical sciences, associate professor of the chair of pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the interfaculty department of the russian language of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of philological sciences, professor of the department of linguistics and history of language, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of philological sciences, professor at the chair of history of language and typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of philology, professor, rector of the Singapore Institute of Management Development in Dushanbe city.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of philological sciences, associate professor, vice-rector international relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of philological sciences, associate professor of the department of tajik literature, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of philological sciences, the dean of foreign philology faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/м (re-registered on 6.09.2024 No. 299/м) Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ

ТДУ:930+339.9 (549.1) (075.8)

С-91

ҲАМКОРИҶОИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ВА ПОКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Суфиев С.Н., н.и.т.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудақӣ

Асри XXI ба ҷаҳониён падидаи навро муаррифӣ кард, ки ҷаҳонишавӣ ном дошта, вобастагии иқтисоди ҷаҳонӣ ва кишварҳои миллиро аз якдигар афзоиш дода, зарурати инкишоф ва амиқ гаштани ҳамкориҳои иқтисодиро ифода мекунад.

Аз оғози истиқлолият мавқеи кишварҳо нисбати ҳалли қазияи Афғонистон муҳолиф ба назар расида, Тоҷикистон қатъиян хостори ҳалли мусолимадомези бӯҳрон буд. Дурустии мавқеи моро амалиёти байналмилалӣ зиддтеррористии Афғонистони собит карда, бар асари дигаргунӣ, ки дар Исломобод ба вучуд омад, шароити мусоид ҷиҳати рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд байни ду кишвар возеҳ гардид. [7, с. 140] Ҳамкориҳо бо Покистон дар соҳаҳои иқтисодӣ ва истифодаи муштарак захираҳои обу барқ ба манфиати ҷонибҳо мебошад. Бозиди расмӣ Президенти Покистон Парвиз Мушарраф дар таърихи 2 июни соли 2002 далели ин гуфтаост.

12 октябри соли 1999 ба сари қудрат омадани генерал Парвиз Мушарраф, ҳукумати Покистон самти нави эҳёи иқтисодро бо роҳи мустаҳкам карлани алоқаҳои «кӯҳан» бо қудратҳои ҷаҳонӣ ва таҳаввули сиёсати хоричӣ дар Осиёи Марказӣ, мутаносиб бо талаботи нави кишварро пеш нирифт. П. Мушарраф борҳо таъкид намуда буд, ки Покистон кӯшиш мекунад, ки талаботи афзоиандаи худро ба неру чӣ бо роҳи истифодаи захираҳои маҳаллӣ ва чӣ ба воситаи ворид аз кишварҳои минтақа (гази табиӣ аз Туркменистон ва неруи барқ аз Тоҷикистон ва Қирғизистон) қонеъ хоҳем сохт: «Мо стратегияи комплексиро барои нигоҳ доштани суръати баланди болоравии иқтисодӣ таҳия карда, умеди ба даст овардани ҳаҷми зарурии газро то соли 2010 аз сарчашмаҳои хоричӣ дорем». [5, с. 87] Ин муқаррарот таҳаввули афзалиятҳои сиёсати хоричии Ҷумҳурии исломии Покистонро дар Осиёи Марказӣ асоснок карданд, ки ба манфиатҳои энергетикӣ асос ёфта буданд.

Механизми асосии фаъолашавии сиёсати хоричии Покистон нисбати ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ пешниҳоди дастрасӣ ба баҳр тавассути коммуникатсияҳои нақлиётӣ буданд. Моҳи январи соли 2005 президент П. Мушарраф қайд намуд: «Соҳили Макрон, хусусан дар радиои талошҳои Покистон оид ба боло бурдани алоқаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Бандари Гвадар ба ворид намудани хизматрасонӣ ба ин кишварҳо мусоидат карда, иншоотҳои махсуси самаранок ва даромадноки бандариро пешниҳод менамояд. Иншооти инфрасохтор, ки аз ҳатти роҳи пайвастандандаи Гвадар бо шохроҳи миллии иборат аст, ба сифати ноқил барои тичорат ва баромад ба баҳр барои кишварҳои Осиёи Марказӣ хизмат мекунад». [5, с. 87]

Аз нуқтаи назари Покистон, мисли пештара ба тақвияти алоқаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои минтақа манфиатдор мебошад. Омили муҳимми мустаҳкам гаштани мавқеи Покистон дар минтақа қабули он 5 июли соли 2005 ба сифати нозир дар Созмони ҳамкориҳои Шанхай – созмоне, ки механизми бузурги фароқитъавӣ буда, қаноти ғарбию шарқии Авруосиёро пайвастанд мекунад, ки дар он Покистон нақши пайвастандандро дорад.

Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов таҳти рақами 1478 аз 12 декабри соли 2005, сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии исломии Покистон ифтиҳо гардид. Тибки фармони дигари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2006, С. Саидов аввалин Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии исломии Покистон таъйин карда шуд. [11, с. 73]

11-12 апрели соли 2002 Вазири умури хориҷаи Покистон Абдул Саттор бо сафари расмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт. 12 апрел Ҳангоми мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуи васеи масоили ҳамкориҳои дучонибае, ки ба онҳо ҳарду ҷониб таваҷҷуҳ доштанд, мавриди ҳаллу фасл қарор гирифтанд.

Вазири умури хориҷаи Покистон омодагии ҷониби Покистонро барои аз нав рӯи қор гирифтани нақшаҳои иштироки кишвараш дар сохтмони неругоҳи барқию обии Роғун ва интиқоли баъдинаи неруи барқ ба Покистон, амалӣ сохтани нақшаҳои сохтмони роҳҳои омаду рафти байни ду кишвар ва дигар масъалаҳо изҳори ақида кард.

Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон Парвиз Мушарраф 2 июни соли 2002 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сафари расмӣ намуд. Ҳангоми ин сафари расмӣ дар рафти мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов маҷмуи васеи масъалаҳо, аз ҷумла вазъи имрӯзаи Афғонистон, дурномаи муносибатҳои Тоҷикистон ва Покистон, масоили энергетикӣ ва ғ. мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифтанд.

Мавзуи асосии гуфтушунидҳо сохтмони ҳарчӣ зудтари неругоҳи барқию обии Роғун буд, зеро бо сохтаю ба истифода дода шудани он ҷониби Покистон бештар ниёз дорад. Покистон ҳанӯз аз аввалҳои солҳои 90-уми асри XX омодагии худро барои ҳамкорӣ дар сохтмони ин иншооти муҳим изҳор намуда буд, вале ҳаллу фасли ин масъала ба таъхир афтод.

Дар қараёни мулоқотҳо ҳамчунин изҳор гардид, ки сохтани шохроҳи автомобилгард байни Тоҷикистон ва Покистон аз тариқи минтақаи Ваҳони Афғонистон омили рушди тарафайн хоҳад гашт.

Ба хотири ривочи бештари муносибатҳои тарафайн 12-14 майи соли 2004 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов бо сафари расмӣ дар Ҷумҳурии Исломии Покистон қарор дошт. Дар асоси ин сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов бо ҳайати олии роҳбарии Ҷумҳурии Исломии Покистон, аз ҷумла, Президент Парвиз Мушарраф, Сарвазир Мир Зафарулхон Ҷамолӣ, Раиси Сенат Миян Муҳаммад Сумру, Раиси Ассамблеяи миллӣ Ҷоудри Муҳаммад Ҳусейн ва дигарон мулоқотҳои судбахш анҷом дод.

Мусоҳибон оид ба рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои гидроэнергетика, бунёди воситаҳои минтақавии интиқоли неруи барқ, таҷдиду сохтмони роҳҳо ва пулҳои пайвастанандаи Осиёи Марказӣ бо бандарҳои Покистон дар баҳри Араб, ҳамчунин оид ба авзои қунии Афғонистон, ҳамгириҳои муштарак дар таъмини амнияти субот дар минтақа, мубориза бо таҳдидҳои ҷаҳони муосир, аз ҷумла, зуҳуроти номатлуби терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир табодули назар намуданд.

Дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон расонидани кӯмакҳои башардӯстона ба расмият даромадааст. Аз ҷумла, дар давоми соли 2001 аз ҷониби Покистон ба мардуми Тоҷикистон кӯмакҳои башардӯстона ба маблағи 175,6 ҳазор доллари Амрико расонида шудааст.

Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи октябри соли 2005 бо мақсади расонидани кумакҳои башардӯстона ба мардуми Покистон, ки аз заминчунбӣ зарар дида буданд, дар ҳаҷми 25 тонна либосҳои гарм, маводи ғизовӣ ва доруворӣ фиристода шуд.

Моҳи октябри соли 2002 Комиссияи байнихукумати Тоҷикистон ва Покистон оид ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ ташкил карда шуд.

Аз 3 то 10 майи соли 2004 дар шаҳри Исломобод ҷаласаи якуми Комиссияи байнихукумати Тоҷикистон ва Покистон оид ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва илмию техникӣ доир гардид. [4, с. 52]

Дар қараёни ҷаласаи мазкур тарафҳо майлу хоҳиши худро ба хотири тақвият бахшидан ба равобити дучонибаи тиҷоратӣ иқтисодӣ дар байни ду кишвар, махсусан дар соҳаҳои тиҷорат, саноат, иқтисод ва ҳамкориҳои техникӣ, кишоварзӣ, туризм, энергетика, саноати қорқарди кӯҳӣ ва ғайра иброз намуда, зарурати таҳким бахшидани ҳамкориҳоро дар самтҳои дар боло зикршуда баён доштанд.

25 июни соли 2004 мулоқоти Раиси Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ш. Саидов ва муовинони ӯ бо Президенти Палатаи савдо ва саноати шаҳри Лоҳури Покистон Миян Андум Нисор ва ҳайати ҳамроҳони ӯ баргузор гардид. Дар мулоқот масоили ҳамкориҳо ва эҷоди корхонаҳои муштарак, ба роҳ мондани парвози тайёраҳо ба хатсайри бевоситаи Исломобод - Душанбе ва бастании шартномаи сетарафа байни Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи савдо ва саноати Давлати Исломии Афғонистон, Палатаи савдо ва саноати шаҳри Лоҳури Ҷумҳурии исломии Покистон, дигар масоили ҳамкориҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

25 - 27 июни ҳамон сол дар Кохи «Ваҳдат»- и шаҳри Душанбе намоиши молҳои саноатии Палатаи савдо ва саноати шаҳри Лоҳури Покистон баргузор гардид. Ин намоишгоҳ тибқи қарори Комиссияи байниҳукумати оид ба тичорат, иқтисод ва ҳамкориҳо дар соҳаи илму техника, ки 7 майи соли 2004 ба имзо расида буданд, созмон дода шуд.

Ҳайати Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Раиси он Ш. Саидов аз 28 то 31 июли соли 2004 бо сафари расмӣ дар Ҷумҳурии исломии Покистон қарор дошта, дар Палатаи савдо ва саноати шаҳри Лоҳур бо Президенти палатаи номбаршуда Миян Андум Нисор ва доираҳои соҳибкорони шаҳри Лоҳур мулоқот андом доданд. Дар бизнес - форуме, ки баргузор гардид, беш аз 70 соҳибкорони ш. Лоҳур иштирок намуданд ва барои ҳамкорӣ бо муассисоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин соҳаҳо, аз қабилӣ истеҳсоли матоъ ва нахи пахта, коркарди пӯст, пашм ва ғайра тавачҷуҳ зоҳир намуданд.

7 октябри соли 2004 дар ш. Душанбе Маркази тичоратии Ҷумҳурии исломии Покистон ифтитоҳ гардид, ки дар он ҳайати баландпояи Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, корпусҳои дипломатии муҳимми Душанбе ва аз ҷониби Покистон муовини Раиси Палатаи савдо ва саноати ш. Лоҳур ва дигар шахсони расмӣ иштирок намуданд.

17 июли соли 2006 дар Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳӯрии Раиси Палата бо ҳайати соҳибкорони Покистон таҳти сарвари Директори Бюрои рушди содироти Ҳукумати Ҷумҳурии исломии Покистон Саид Муссаин баргузор гардид.

Раиси Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон равобити тичоратию иқтисодии байни Тоҷикистон ва Покистонро ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор дода, ба самтҳои афзалиятноки иқтисодии Тоҷикистон, ки барои маблағгузориҳои хориҷӣ самаранок маҳсуб мешаванд, аз қабилӣ энергетика, коркарди маъданҳои кӯҳӣ, коркарди фулузоти қимматбаҳо, телекоммуникатсия, алоқа, роҳҳои автомобилгард, саноати кимиёвӣ, тандурустӣ, маориф, туризм тавачҷуҳи меҳмононро ҷалб намуд.

Бояд тазаккур дод, ки имрӯзо дар худуди Тоҷикистон 3 корхонаи муштарак Тоҷикистон ва Покистон фаъолият менамоянд. Инҳо «Taj-Pak- International», «Праймазия ЛТД» ва «Tabani Group of Company» мебошанд.

Гардиши мол дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии исломии Покистон дар соли 2005 нисбат ба соли 2004 ба андозаи 1.505.8 ҳазор доллари ИМА афзоиш ёфт:

- аз ҳисоби содирот дар ҳаҷми 179 ҳазор доллари ИМА;
- аз ҳисоби воридот дар ҳаҷми 1.326.8 ҳазор доллар.

Вале бояд тазаккур дод, ки гардиши мол дар 8 моҳи соли 2006 нисбат ба ҳамин давраи соли 2005 27,9% кам гардидааст, ки ин боиси нигаронии ҳар ду ҷониб аст. [11, с. 76]

Таҳлили равобити дучониба дар солҳои қаблӣ нишон медиҳанд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии исломии Покистон имконияти бештари рушди ҳамкориҳо дар чунин соҳаҳо, аз қабилӣ соҳаи тандурустӣ, саноат, саноати сабук, саноати кимиёвӣ, обрасонӣ ва обёрӣ, саноати хӯрокворӣ, кишоварзӣ, туризм ва ҳамкориҳо дар бахши техникӣ мавҷуд буда, тақвият бахшидани онҳо боиси пешрафти иқтисоди ҳарду кишвар ва боз ҳам самараноктар гаштани равобити минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии исломии Покистон хоҳад гардид.

Байни ду кишвар Комиссияи байниҳукумати оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ фаъолият дорад, ки яке аз механизмҳои асосии рушди ҳамкориҳои дучонибаи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Қобили зикр аст, ки то ба имрӯз 6 ҷаласаи Комиссияи мазкур баргузор шудааст. 2 июли соли 2019 ҷаласаи шашуми Комиссия дар Душанбе баргузор шуд.

Форуми соҳибкорону тоҷирони Тоҷикистону Покистон 18-20 июли соли 2010, 8-9 марти соли 2011 ва 24-26 майи соли 2017 дар Душанбе ва Исломобод доир гардид.

Илова бар ин, зимни сафари кории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Ислומии Покистон (12-13 ноябри соли 2015) Шурои муштаракӣ соҳибкорони Тоҷикистону Покистон таъсис дода шуд ва чаласаи нахустини он дар Исломобод гузаронида шуд.

Бояд таъкид намоем, ки новобаста аз иқтисодӣ бузургии тичоратӣ мубодилаи молу маҳсулот миёни кишварҳо дар сатҳи қаноатмандкунанда ба роҳ монда нашудааст. Дар соли 1992 дар низоми равобита иқтисодӣ мубодилаи тичоратии ҷонибҳо дар ҳаҷми 800 ҳазор доллари ИМА ба назар мерасид, соли 1996 ин нишондод то 7,5 млн доллари ИМА боло рафта бошад ҳам, вале аз солҳои баъдӣ ҳаҷми мубодилаи мол байни кишварҳо коҳиш ёфта, соли 2000 ба 200 ҳазор доллари ИМА баробар гардид. [8, с. 339]

Ин номутавозинӣ дар солҳои аввали ҳазораи нав идома ёфта, аз соли 2005 тамоюли афзоишро касб кард. Агар гардиши мол дар соли 2008 байни ду кишвар 1, 7 миллион доллари амрикоиро ташкил дода бошад, пас дар соли 2018 гардиши мол байни ду кишвар ба 62 млн. 547 ҳазор долл. ИМА расид, ки аз он содирот 10 млн. 103,4 ҳазор доллар ва воридот 52 млн. 443,6 ҳазор долларро ташкил дод. [6]

Инчунин, дар раванди мубодилаи тичоратӣ аз Покистон сабзавоту мевачот ворид мегардад, ки бо назардошти имкониятҳои кишоварзии кишвари мо набояд ба ин роҳ дода шавад. Масалан дар солҳои 2011-14 аз Покистон ба ҷумҳурии мо мутаносибан дар соли 2011 зиёда аз 2920 тонна, дар соли 2012 26121 тонна, соли 2013 34788 тонна ва соли 2014 бошад, 18149 тонна картошка ворид гардида, дар солҳои 2012-14 42 тонна пиёз ворид карда шуд. [9, с. 108]

Молҳои асосии воридотӣ аз Ҷумҳурии ислומии Покистон дар соли 2012 инҳо ба шумор мераванд:

- Орд - 22 950 ҳаз. \$;
- Шакар - 6 175 148 ҳаз. \$;
- Нуриҳои минералӣ - 5 605 016 \$;
- Гӯшти мурғ - 25 843 ҳаз. \$;

Инчунин меваҳои ситрусӣ, меваю сабзавоти тару тоза ва хушк, семент, молҳои саноатӣ ва ғайра. [2]

Албатта, бо назардошти вазъи мавҷуда зарур аст, ки ба тавозуни тичорат бо Покистон диққати ҷиддӣ дода шуда, ҷиҳати баробар намудани савдои тичоратӣ ва афзоиши содирот ба ин кишвар чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Ҳукумати Покистон барои рушди муносибатҳои иқтисодӣ бо кишварҳои минтақа, бахусус Тоҷикистон тадбирҳои ҷиддӣ меандешад. Масалан, ба қарибӣ Покистон тартиби гирифтани раводидро хеле осон карда, муҳлати додани онро ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле кӯтоҳ намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад молҳои худро ба воситаи бандари Гвадари Покистон ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ барорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузургии обию энергетикӣ мебошад ва дар сурати истифодаи оқилонаи онҳо кишвари мо метавонад, ки ҷумҳуриҳои минтақаро бо миқдори зиёд бо қувваи барқ таъмин намояд. Аз ин хотир, Ҷумҳурии ислומии Покистон барои ривочи муносибатҳои тарафайн махсусан дар соҳаи обу барқ бештар манфиатдор аст.

Ҳанӯз соли 1992 байни тарафҳо оид ба ҷудо намудани қарз ба миқдори 500 млн. доллари ИМА барои иштирок дар сохтмони НОБ-и Роғун шартнома ба имзо расида буд, вале ин лоиҳа амалӣ нагардид.

Моҳи июли соли 2004 Комиссияи муштарак оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи гидроэнергетика созмон дода шуд. Моҳи сентябри соли 2004 дар Вохӯрии Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ (ЕСО), ки дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, Сарвазири Покистон иштироқи ҷониби Покистонро дар лоиҳаҳои энергетикӣ Тоҷикистон эълон намуд. Барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳо дар ин соҳа Ноиби Президенти ширкати NESPAK (Шабақаҳои миллии барқии Покистон) Муштоқ Аҳмад Бхатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овард ва

дар чараёни вохӯриҳо бо Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили иштироки Покистон дар анҷом додани сохтмони НОБ-и Роғун ва дарёфти маблағ барои сохтмони хатҳои интиқоли барқ то ҳудуди Ҷумҳурии Ислонии Покистон мавриди ҳаллу фасл қарор гирифтанд.

Бо даъвати Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазири обу энергетикаи Ҷумҳурии Ислонии Покистон Лаёқат Алӣ Читой 28-31 марти соли 2007 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овард. Зимни мулоқоти вохӯриҳо «Ёддошти тафоҳум байни Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати обу энергетикаи Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар соҳаи энергетика» ба имзо расид. Он шартҳои сохтмони хати баландшиддати барқро аз НОБ-и Роғун то шаҳри Пешовари Покистон дарбар мегирад. Масофаи умумии ин хат 700 км мебошад, ки тахминан 30 км.-и он дар минтақаи Ваҳони Афғонистон сохта хоҳад шуд. Ҳаҷми тахминии барқи ба Покистон содиротшаванда дар як сол 8 млрд.кВт/соатро ташкил медиҳад.

Дар доираи Созмони ҳамкории иқтисодӣ Тоҷикистон бо Покистон ҳамкориҳои густурдаро ба роҳ мондааст ва мунтазам дар қори он фаъолона иштирок дошта, баҳри рушди минтақа таклифу пешниҳод намуда, аз иқдомҳои созмон пуштибонӣ мекунад. Чунончӣ, рӯзҳои 22 ва 23 декабри соли 2010 дар шаҳри Истамбули Ҷумҳурии Туркия ҳамоиши 11-уми сарони давлатҳои кишварҳои узви Созмони ҳамкории иқтисодӣ баргузор гардид. Дар он ҳайати расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ширкат варзид. Масоили ҳамкории иқтисодӣ-тиҷоратӣ, нақлиётию коммуникатсионӣ ва энергетикӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои меҳварии он ҳамоиш буданд. Пешниҳодҳои ҷониби Тоҷикистон дар бораи пайвастанӣ роҳҳои нақлиётии Чин, Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон, Туркия ва ҳамчунин зарурати пурра истифода намудани потенциали гидроэнергетикӣ минтақа ва ҳарчӣ зудтар татбиқ намудани лоиҳаи «CASA-1000» барои ба ҳам пайвастанӣ шабакаҳои энергетикӣ Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон дар матни санади ниҳонии нишаст «Эълумияи Истамбул» инъикос ёфтанд. [4, с. 160]

Аз ҷониби дигар, миёни кишварҳои лоиҳаҳои ояндадори ҳамкорӣ тарҳрезӣ мегарданд, ки сатҳи муносибати ҷонибдорӣ амиқ сохта мубодилаи иқтисодиро бештар хоҳад намуд. Яке аз ин лоиҳаҳо Лоиҳаи «CASA-1000» ба шумор меравад. Лоиҳаи «CASA-1000» - сохтмони хатҳои баландшиддати интиқоли неруи барқ аз Тоҷикистону Қирғизистон ба Афғонистону Покистон дар ҳоли татбиқ мебошад. Покистон пешниҳод кард, ки ба Тоҷикистон барои рушди соҳаи энергетика кӯмаки техникӣ расонад. Мо медонем, ки дар Тоҷикистон захираи обу энергетика хеле фаровон аст ва Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар оянда ба давлати асосии истеҳсолкунандаи неруи барқ дар минтақаи Осиёи Марказӣ табдил ёбад.

Ба маълумоти сомонӣ расмӣ ин тарҳ - «Барои ба даст овардани иқтисодиёти рақобатпазири бозори меҳнат, бо инфрасохтори замонавӣ ва иқтисодиёти рушдбанда, ки самарайи он ба доираи ҳарчи васеътари одамон бирасад, системаи амалкунадаи барқӣ зарур аст. Лоиҳаи CASA-1000 яке аз заминаҳои муҳимми сохтмони амалии низоми муфиди интиқоли неруи барқии Осиёи Марказӣ ба Осиёи Ҷанубӣ мебошад. [3]

Моҳи феввали соли 2013 дар шаҳри Душанбе мулоқоти вазири молияи Тоҷикистон Сафаралӣ Начмиддинов ва ҳайати Бонки умумичаҳонӣ бо сардории роҳбари Барномаи рушди энергетика дар Осиёи марказӣ Сунил Хосла баргузор гардид. Ҷонибҳо дар чараёни мулоқот перомуни масоили мубрам ва дурнамои ҳамкорӣ дар бахшҳои молиявӣ бонкӣ ва соҳаҳои дигари фаъолият табудули афкор намуданд. Мусоҳибон ба масоили рушди бахши энергетикаи Тоҷикистон, аз ҷумла ба таҳлили техникӣ иқтисодии бунёди хатти интиқоли барқи CASA (КАСА) – 1000 таваччуҳи хоса зоҳир намуданд. Зимни мулоқот ҳамчунин имконияти татбиқи барномаҳои дурнамо, расонидани ёрии молиявӣ техникӣ ба Тоҷикистон ва мақоми созмонҳои молиявӣ чаҳонӣ дар ин самт мавриди муҳокима қарор гирифт. Вазири молияи кишвар зикр намуд, ки тайи давраи ҳамкорӣ бо Бонки умумичаҳонӣ дар амри роҳандозии ислоҳоти бахшҳои молиявӣ ҚТ дастовардҳои зиёде ба назар расид. [13]

Ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Покистон дар ин соҳа на танҳо ҷавобгӯи манобеи миллии ду кишвар мебошад, балки тақони мусбате ба раванди ҳамгироии минтақавӣ мебахшад. Татбиқи лоиҳаи энергетикӣ CASA-1000 дар рушди иқтисодии чор кишвар ва таъмини суботи минтақавӣ нақши калидӣ хоҳад дошт. [1, с. 81]

Ҷаҳолшавии ҳамкориҳои созандаи Тоҷикистон ва Покистон дар ҳавзаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, энергетикӣ ва пешбурди муштараки лоиҳаҳои зерсохторӣ ба тавсеаи ҳамкориҳои минтақавӣ ва таъмини амнияти суботи минтақа таъсири матлуб ва мусбат мерасонанд.

Бо расонидани кӯмак ба минтақа, Покистон нақшаи таъмини бозори фурӯши молҳои худро дошт. Ба ғайр аз ин, кишварҳои Осиёи Марказӣ барои Покистон аз лиҳози стратегӣ хеле муҳиманд, зеро дар баробари афзалиятҳои дигар дорои заминаи бойи захираҳои табиӣ мебошанд.

29-31 октябри соли 2015 дар шаҳри Душанбе бо ибтиқори палатаҳои савдо ва саноати Тоҷикистон ва шаҳри Равалпиндӣ Покистон ва мусоидати Сафорати ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон Намоишгоҳи байналмилалӣ таҳти унвони «Истеҳсоли Покистон» (Made in Pakistan) бо намоиши маҳсулоти беш аз 25 ширкати покистонӣ баргузор гардид. [1, с. 81]

Азбаски кишварҳои гуногун дар нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои гуногун доранд ва аксаран онҳо ихтилоф дошта, байни ин кишварҳо рақобат вучуд дорад.

Дар маҷмуъ, ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳо, новобаста аз мавҷудияти монеаҳои мазкур ва нишондоди пасти гардиши солони тичоратӣ дорои дурнамои мусбат буда, на танҳо ба таъмини манфиати ду давлат, балки суботи минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ мусоидат менамояд. Дар ин ҷода муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҳамкорӣ, истифодаи ҳамҷонибаи иқтидори кишварҳо, ҷалби сармояи Ҳиндӣ барои татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, ташкили корхонаҳои муштарақ дар соҳаҳои мухталиф сармоягузорӣ дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ, таҷҳизоти электронӣ, дорусозӣ ва биотехнология, нассочӣ, абрешим ва маҳсулоти чармин, саноати кӯҳӣ, гидроэнергетика ва энергияи таҷдидшаванда, сармоягузорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон, ташкили марказҳои компютерӣ – барномасозӣ, аҳамияти талошҳои минтақавӣ барои тавсеаи транзит ва долонҳои нақлиётӣ, ки дар рушди пайваستшавӣ байни Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон мусоидат менамоянд, муҳим мебошанд.

Адабиёт:

1. 25 қадам дар паҳнои олам. Душанбе: Ирфон, 2016, - 220с. С.81
2. Бойгонии ҷорӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдо. Сведения о торговле Республики Таджикистан с зарубежными странами за 2007-2012 гг. и за 6 мес. 2013 г.
3. Главная цель проекта CASA-1000 - разумное использование природных ресурсов // http://www.casa-1000.org/MainPages/CASAAboutr.php#Главная_цель
4. Дар масири истиқлолият. Душанбе, 2011. –С.160
5. Крыжко Е. В., Приоритетные направления внешнеполитического курса Пакистана в отношении государств Центральной Азии в 1999-2008 гг.//Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2016. № 4(66): в 2-х ч. Ч. 2.-С.87
6. Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ислонии Покистон. <https://mfa.tj/tg/main/view/23/munosibathoi-tojikiston-bo-pokiston>
7. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. Душанбе, 2006, С.140
8. Таджикистан: 15 лет государственной независимости. (Статистический сборник) Госстатагенство при Правительстве РТ. Душанбе, 2006, -С.339
9. Турсунов Т., Х. Торгово-экономические отношения Таджикистана и Пакистана. Вестник ТНУ, 2019, №5 часть 2, -С.108
10. Шодиев Ҳ. Дурнамои муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ислонии Покистон// Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. №2(15) 2007. –С.63

11. Шодиев Х. Марҳилаи навин дар равобитаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон. –С. 73
12. Энергетикаи ҚТ рушд меёбад. <https://khovar.tj/2013/02/energetikai-1206-t-rushd-meyobad/>

ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ВА ПОКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақола масъалаи ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон дар даври истиқлолият мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ҷаҳони муосир иқтисод муҳарриқи тақвияти ҳамкорӣ байни кишварҳо буда, боиси боло рафтани сатҳи зиндагии шаҳрвандон мегардад. Ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон бо Покистон таърихи тулонӣ доранд. Покистон аз оғози истиқлолият ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо Тоҷикистон манфиатдор буда, мақоми он дар консепсияи сиёсати хориҷии Тоҷикистон баланд аст. Ин афзалият бо дарназардошти нақшу таъсири Ҷумҳурии Покистон дар минтақа ва ҷаҳон, равобитаи бисёрасраи таърихиву фарҳангии халқи тоҷик бо мардуми Покистон, инчунин имкониятҳои васеи иқтисодиву фановарии он бармеояд. Дар баробари ин, мушкилиҳое низ мавҷуданд, ки монеи густариши ҳамкорӣ ва мубодилаи молу маҳсулот мегарданд.

Муаллиф самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳоро нишон дода, имконияти таъсиси корхонаҳои муштарак ва зарурати тақвияти механизмҳои байнидавлатиро таъкид месозад.

Калидвожа: ҳамкорӣ, иқтисод, Тоҷикистон, Покистон, тичорат, мубодилаи молу маҳсулот, сармоягузорӣ, корхонаи муштарак, комиссияи байниҳукумати.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА И ПАКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассмотрена проблема экономических отношений Таджикистана и Пакистана в период независимости. В современном мире экономика является мотором укрепления сотрудничества между государствами, становится причиной повышения уровня жизни граждан. Экономические отношения Таджикистана и Пакистана имеют давнюю историю. С началом независимости Пакистан был заинтересован в развитии экономического сотрудничества с Таджикистаном. Высока роль Пакистана в Концепции внешней политики Таджикистана. Этот приоритет исходит из роли и влияния Республики Пакистан в регионе и мире, многовекового опыта исторических и культурных связей таджикского народа с народами Пакистана, а также ее широких экономических и технологических возможностей. Наравне с этим, есть трудности, которые становятся преградой для развития сотрудничества и обмена товарами.

Автор, показывая приоритетные направления сотрудничества, подчеркивает возможность создания совместных предприятий и необходимость укрепления межгосударственных механизмов.

Ключевые слова: сотрудничество, экономика, Таджикистан, Пакистан, торговля, обмен товарами, инвестиция, совместное предприятие, межправительственная комиссия

ECONOMIC RELATIONS OF TAJIKISTAN AND PAKISTAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article considers the problem of economic relations between Tajikistan and Pakistan in the period of independence. In the modern world, the economy as a motor of strengthening cooperation between states is becoming the reason for the increasing standard of living of citizens. The economic relations of Tajikistan and Pakistan have a long history. Since independence began, Pakistan has been interested in developing economic cooperation with Tajikistan. The role of Pakistan in the Foreign Policy Concept of Tajikistan is high. This priority is based on the role and influence of the Republic of India in the region and the world, the centuries-old experience of the historical and cultural ties of the Tajik people with the peoples of Pakistan, as well as its wide

economic and technological capabilities. Along with this, there are difficulties that become an obstacle to the development of cooperation and exchange of goods.

The author, showing the priority areas of cooperation, emphasizes the possibility of creating joint ventures and the need to strengthen interstate mechanisms.

Keywords: cooperation, economy, Tajikistan, Pakistan, trade, exchange of goods, investment, joint venture, intergovernmental commission

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфиев Садриддин Насридинович, номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб, ба номи А. Рудакӣ. Суроға 735360 ҶТ. ш. Кӯлоб кӯчаи С. Сафаров 16. Тел. 918-89-84-85. E-mail: anusher-9090@mail.ru

Сведения об авторе: Суфиев Садриддин Насридинович, кандидат исторических наук, заведующий кафедрой истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени А. Рудакӣ. Адрес: РТ. г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел. 918-89-84-85. E-mail: anusher-9090@mail.ru

Information about the author: Sufiev Sadridin Nasridinovich, candidate of historical sciences, head of the department of history of the Tajik people of the Kulob State University named after A. Rudaki. Address: RT. Kulob, S. Safarov street 16. Tel. 918-89-84-85. E-mail: anusher-9090@mail.ru

ТДУ –32 (2 тоҷ)

ТКТ – 66 (2 тоҷ)

К – 65

РУШДИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ БИСЁРСАМТАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН: НАТИҶА ВА ДУРНАМО (1991-2021)

Комилзода Н.И., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Моҳияти сиёсати хориҷии Тоҷикистон сиёсати «дарҳои кушода»-ро ифода менамояд. Чунин сиёсати хориҷии шаффоф мусоидат бар он намуданд, ки Тоҷикистон узви созмонҳои байналмилалӣ гардад ва равобигии сиёсӣ ва ҳамкориҳои судмандро бо аксари давлатҳои ҷаҳон ба роҳ монад.

Тоҷикистон имрӯз дар арсаи сиёсати ҷаҳон симои хоси хешро дорад ва ҳамчун узви соҳибэътибори ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шудааст. [11, с. 190] Симои мазкур аз дуруст муайян намудани самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ, устувор ва қобили пешгӯӣ бармеояд. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони истиқлол новобаста аз мушкилоти зиёди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, таъсири ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ҷомеаи ҷаҳониро бо ташаббусҳои ҳалли масоили мубрами ҷаҳонӣ, ҳалли осоиштаи низоъҳо ва талоши дастаҷамъонаи муқовимат бо хатарҳои муосир даъват менамуд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ бо дарки фарҳанги инсондӯстонаи мардуми тоҷик, бетараф набудан нисбати мушкилоти сайёра ва кӯшишҳои воқеӣ дар самти ҳалли онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун узви фаъол ва ташаббускори сахнаи байналмилалӣ эътироф намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи обро дар ҷаҳорҷӯбаи ҷаласаҳои дохилидавлатӣ, минбари созмонҳои минтақавӣ ва байналхалқӣ баррасӣ намудааст. Соли 1999 зимни ҷаласаи 54-уми Маҷмааи Умумии СММ, ки сарвари онро Президенти кишвар ба уҳда дошт, Э.Раҳмон ҷомеаи ҷаҳониро ба ҳалли масъалаи норасоии об даъват намуд. Аллақай 7-уми сентябри соли 2000-ум дар ҷаҳорҷӯбаи Маҷмааи Умумии СММ «Эъломияи Ҳазорсола ба тасвиб расид», ки яке аз ҷанбаҳои асосии он таъмини дастрасии озоди аҳолии сайёра бо об то соли 2015 ба шумор меравад. Зиёда аз он 20-уми сентябри соли 2000-ум дар Иҷлосияи 55-

уми Маҷмаи Умумии СММ соли 2003 ҳамчун соли байналмилалӣ «Оби тоза» эълон карда шуд. [15]

3. Пешниҳод оид ба таъмин намудани кишварҳои Осиёи Марказӣ бо оби тоза тавассути таъсис додани Консортиуми байналмилалӣ доир ба истифодаи оби кӯли Сарез. Пешниҳоди мазкур зимни Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 30-юми апрели соли 2007 садо дод. Дар ин ҷо аз ҷумла қайд гардид, ки «Мо ҳеҷ гоҳ бар зарари мардумони бародари минтақа ба иқдومه даст нахоҳем зад, баръакс омодаи ҳар гуна ҳамкорӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамгирӣ ҳастем. Аксарияти мо огоҳ ҳастем, ки кӯли Сарез дар баландии қариб 3300 метр ҷойгир буда, 17 миллиард метри мукааб оби софӣ аълосифат дорад. Аз рӯи ҳисоби мутахассисон агар мо қубури обро, ки иқтидораш 50 метри мукааб дар як сония бошад, барпо намоем, ин об барои ба таври доимӣ ва ҳамеша таъмин кардани қариб нисфи аҳолии Осиёи Марказӣ кофист. Ҳалли ин масъала барои рафти мушкилиҳои дар экосистемаи минтақа ҷойдошта ва аз байн бурдани хатарҳои ба ҳамагон маълуми хароб шудани сарбанди Сарез низ мусоидат хоҳад кард. [9]

4. Нуқтаи дигарӣ самти сиёсати кишварӣ мо оид ба масъалаи об дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 15-уми апрели соли 2010 инъикос ёфтааст: «Кишваре, ки сарфи назар аз манбаи асосии оби Осиёи Марказӣ буданаш ҳамагӣ 5-7 фоизи обро истифода мекунад чун кишварӣ кӯҳсор имконияти васеъ кардани киштзорҳои обёришавандаро надорад, ҳеҷ гоҳ барои таъмини минтақа бо об наметавонад хатар эҷод намояд». [10]

5. Эълон намудани соли 2013 – Соли байналмилалӣ «Ҳамкорӣ дар соҳаи об» (20-уми декабри соли 2010). Тибқи ташаббуси мазкур 20-21-уми августи соли 2013 Конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланди «Ҳамкорӣ дар соҳаи об» дар шаҳри Душанбе баргузор гардид. Дар натиҷа як қатор санадҳои ниҳой: Эълонномаи Конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланди ҳамкорӣ дар соҳаи об, Барномаи амали Конференсияи Душанбе оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи об; Натиҷаи Конференсияи байналмилалӣ сатҳи баланди ҳамкорӣ дар соҳаи об. Эълон кардани солҳои 2018-2028 – соли байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» қабул шуданд.

7. Ташаббус оид ба Бунёди байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо. Ин масъала аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Форуми 3-юми ҷаҳонӣ доир ба иқлим 31-уми август – 4-уми сентябри соли 2009 дар ш. Женева, сипас дар Конференсияи 15-уми ҷонибҳои Конвенсияи СММ оид ба тағйироти иқлим дар Копенгаген 7-8-уми декабри соли 2009 пешниҳод гардида буд. [9] Маҳз дар заминаи пешниҳоди тадриҷии масъала ба самъи ҷомеаи ҷаҳонӣ ташаббуси панҷуми Тоҷикистон вобаста ба эълон намудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо ва аз соли 2025 минбаъд ҳар сол таҷлил кардани рӯзи 21 март ҳамчун Рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо бо дастгирии ҳамагонии кишварҳои узви СММ дастгирӣ ёфт.

8. Ташаббусҳои Тоҷикистон оид ба ҳалли масъалаҳои амниятӣ, мубориза бо терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир. Дар ин самт яке аз масъалаҳои муҳим – таъмини амният ва сулҳу субот дар Афғонистон мебошад. Бо дарназардошти ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод доир ба таъмини амну субот тавассути таҷдиди иқтисодӣ-иҷтимоии Афғонистон намуд. Дар ин ҷода панҷ пули хурду калон дар дарёи сарҳадии Панҷ сохта шуд. Сохтмони пулҳои наздисарҳадӣ дар ҳалли мушкилиҳои аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадии Афғонистон, аз ҷумла, дарёфти ҷойи қор, хариди маводи ғизоӣ ва рӯзгор, доруворӣ, гирифтани муолиҷа дар шифохонаҳои ноҳияҳои сарҳадии Тоҷикистон нақши муҳим мебозад. [9]

Ҳимоя ва таъмини манфиатҳои олии давлату миллат дар арсаи байналмилалӣ ҳамеша дар маркази сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва роҳбарияти олии он қарор доранд.

Масъалаи дигаре, ки ҳамеша мавриди тавачҷуҳи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт, истифодаи имкониятҳои хориҷӣ барои таъмини пешрафти кишвар ва рушди иқтисодии он мебошад. Вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва дигар хусусиятҳои хоси худ ҷумҳурӣ баъзе мушкилоте дорад, ки онҳоро тавассути ҷалби маблағгузориҳои бузург ҳал кардан мумкин аст.

Бо туфайли ин сиёсат имрӯз саҳми ҷумҳурӣ дар амалӣ намудани ҳадафҳои умумиҷаҳонии муосир – таъмини амният ва сулҳу субот, ҳаёти осоишта ва созанда дар паҳноӣ сайёра аз ҷониби ҳамёрони минтақавию байналмилалӣ ва дар маҷмуъ ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф карда шудааст. Дар ин росто сиёсати хирадмандона ва дурбинонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва фаъолияти пурсамари ӯ ҳамчун сиёсатмадори миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ гавари он аст, ки Тоҷикистон минбаъд низ дар сиёсати дохиливу хориҷии худ ба арзишҳои умумиинсонӣ содиқ монда, татбиқи принципҳои универсалии он – таъмини сулҳу субот, ҳуқуқбунёдӣ ва рушди ҳамкорихоӣ байналмилалӣ баробарҳуқуқро идома хоҳад дод.

Дар маҷмуъ, сиёсати санҷида ва мутавозини хориҷӣ, мавқеи равшану устувор дар мубориза бар зидди ифротгароӣ, бунёдгароӣ, терроризм, қочоқи маводи муҳаддир ва таҳдиду хатарҳои дигари глобалӣ, ширкати амалӣ ва масъулони Пешвои миллат дар ҳалли масъалаҳои муҳимтарини умумиинсонӣ сабаб шудааст, ки Тоҷикистон узви ғайбӣ ва соҳибэҳтироми ҷомеаи ҷаҳонӣ гардад. [13]

Гузашти вақт исбот намуд, ки интихоби сиёсати дарҳои кушод ягона роҳи дурусти муаррифии кишвар дар шароити мураккаби тағйироти бунёдӣ, таъмини манфиатҳои давлат ва шахравандони он дар хориҷа мебошад. Дар сурати баррасии мушаххас метавон мушоҳида намуд, ки сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Тоҷикистон ба дастовардҳои беназир муваффақ гаштаанд:

- ба даст овардан ва ҳифзи Истиқлоли давлатӣ дар шароити мураккаби шиддати муносибатҳои байналхалқӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва осебпазирии кишварҳои миллӣ арзишмандтарини дастоварди миллати фарҳангсолор ва куҳанбунёди тоҷик ба шумор меравад;

- ба макони баргузориҳои чорабиниҳои сатҳи минтақавию байналмилалӣ табдил ёфтани пойтахти кишвар ва ҳамчун бренди миллии Тоҷикистон дар чорабиниҳои байналмилалӣ эътирофи ҷаҳонӣ соҳиб шудани «Раванди Душанбе»;

- ташаккул ва рушди дипломатияи фарҳангӣ. Дипломатияи фарҳангии тоҷик бо сарвари Пешвои миллат бо муаррифии мероси адабӣ, таърихӣ ва фарҳангии ҳалқи тоҷик дар сатҳи байналмилалӣ, бузургдошти чеҳраҳои мондагор ва фарзандони баруманди миллат ва таърихи қадимаи миллати тоҷик дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ алоқаманд мебошад. Ин дастовардҳои мардуми тоҷик аз ҷониби ниҳоди бонуфузтарини ҷаҳонӣ дар самти илм, маориф ва фарҳанг ЮНЕСКО эътироф шуда, ба Феҳристи Мероси фарҳангии умумибашарӣ ворид гардиданд;

- таҳким ва густариши робитаҳо бо сохторҳои байналмилалӣ минтақавӣ, инчунин, созмонҳои байналмилалӣ ба шумор меравад. Дар даврони истиқлол Тоҷикистон ба узвияти 58 созмони минтақавию байналхалқӣ пазируфта шуда, яке аз муассисони ИДМ, СААД, СҶШ, МҶТБО, БНА ва Раванди Истамбул ба шумор меравад;

- ташаккули сатҳи нави ҳамкорӣ - шарикӣ стратегӣ, ки аз самаранокии сиёсати хориҷии кишвар ва дипломатии мо дарак медиҳад. Ташаккули тадриҷии муносибатҳо бо кишварҳои дӯст ва ҳамсоя заминаи ба сатҳи стратегӣ расидани ҳамкорихоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Беларус, Туркменистон ва Ҷумҳурии Узбекистон гардиданд, ки аз оғози марҳалаи нави сифатӣ дар самти таҳкими муносибатҳои мутақобила ва сиёсати дӯстона бо ин давлатҳо шаҳодат медиҳад. [19];

- ташаккули дипломатияи устувор, пайгирона, шинохтанӣ ва қобили пешгӯӣ мебошад. Тавре маълум аст, самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Муҷриятномаи аввалини Сарвари давлат ба мардуми шарифи Тоҷикистон муайян гардида, моҳияти он дар Конститутсияи кишвар дар моддаи 11-уми он ифода ёфт. Зиёда аз он авлавиятҳои кишвар дар суҳанронии Э. Раҳмон дар Иҷлосияи XVIII Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 28 декабри соли 1993 зимни зарурати танзими концепсияи сиёсати хориҷии кишвар муайян гардида буд, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистонро вобаста ба ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, мавқеи геополитикӣ ва мановфеи иқтисодӣ ба 5 ҳавзаи сиёсӣ дохил мекард.

Қазоқистон низ дар солҳои соҳибистиклолӣ сиёсати самараноки хориҷиеро бунёд намуд, ки бо шарофати он вазифаҳои муҳимтарин барои заминаҳои муваффақи ташаккул ва рушди кишвар ҳалли худро ёфта, ҷумҳурии ҷавон нуфузи баланд ва эътирофи ҷомеаи ҷаҳониеро соҳиб гардид. [6]

Қазоқистон аз пешбурди сиёсати бисёрсамта ба дастовардҳои беназир ноил шудааст. Дар охири асри XX баъди касби истиқлол барои муваффақият дар сахнаи хориҷӣ барои кишвар ҳалли мушкилоти зиёди дохилӣ, фароҳам овардани ризоияти байнимиллӣ ва байнимазҳабӣ зарур буд. Зеро бо шикасти ҷаҳони дуқутбӣ таҳдиди асосӣ аз низоъҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ бармеоянд, ки аз онҳо аҳолии осоишта бештар зарар мебинанд. Аз ин рӯ, аҳаммияти таърихиеро тақрибан тамоми ташаббусҳои гуманитарии Сарвари қазоқистонӣ касб менамоянд. Анҷумани роҳбарони динҳои ҷаҳонӣ ва анъанавӣ – майдони беназири муколамавӣ дар ҷаҳон ба шумор меравад, ки тамоми олам онро ҳамчун таҷрибаи арзишманди таҳаммулпазирӣ дар кишвари бисёрмиллӣ қабул намуданд. [5, с. 130]

Қазоқистон аз рӯзҳои аввали соҳибхитиёрии худ самти мустақами сиёсати хориҷии бисёрсамтаро пеша карда, кӯшиши рушди ҳамкориро бо тамоми марказҳои қудрати иқтисодӣ ва бозингарони калидии геополитикӣ дорад. Чунин сиёсати оқилона дарки ҳамаҷонибаро дарёфта ба афзоиши нуфуз ва мақоми кишвар дар сахнаи байналхалқӣ мусоидат намуд.

Аввалин эътирофи ҷиддии Қазоқистон ҳамчун кишвари масъулият ва тавоноии ҷаҳонӣ ин интиҳоб шудани ба мақоми раиси Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо дар соли 2010 буд. Қазоқистон аввалин ҷумҳурии пасошуравӣ, аввалин давлати Осиё гардид, ки роҳбарии созмон ба зиммаи он вогузор шудааст. Дар доираи раёсати нишасти САҲА Ёълумияи Остона қабул гардид.

Эътирофи байналмилалӣ дипломатияи Қазоқистон аз он шаҳодат медиҳад, ки намояндагони он дар созмон сохторҳои байналмилалӣ вазифаҳои баландро ишғол мекунанд. Масалан, дар солҳои 2011-2013 президенти ҳозираи Қазоқистон Қосим-Ҷомарт Тоқаев муовини дабири кулли СММ, мудири дафтари ин созмон дар Женева буд. [6]

Моҳи июни соли 2016 Қазоқистон узви – ғайридоимии Шурои амнияти СММ аз гурӯҳи кишварҳои Осиё – уқёнуси Ором барои солҳои 2017-2018 интиҳоб гардид. Номзатии Қазоқистонро 138 кишвари узви СММ дастгирӣ намуданд. Қазоқистон дар Шурои Амният Кумита оид ба таҳримҳоро нисбати ДИИШ ва «Ал-Қоида» роҳбарӣ намуда, бо ин роҳ саҳми муассири худро дар мубориза бо терроризми байналхалқӣ гузошт.

Ҳамзамон, таваҷҷуҳ ба он равона месозад, ки имрӯз дар ҷаҳон маҷмуи хароҷот ба аслиҳа дар қиёс бо солҳои «чанги сард» байни ИҶШС ва ИМА ду баробар бештар – ба 6% дар як сол зиёд мегарданд. Ин хароҷот, аллақай ҳамасола ба 1,5 триллион доллар баробар гаштанд. Ин амр замоне ба назар мерасад, ки дар тамоми ҷаҳон аксари масъалаҳои ҳислати ҷаҳонӣ ва минтақавӣ дошта, ҳалли худро наёфтаанд. Аз ин рӯ, стратегияи сулҳ, фалсафаи бунёдкорӣ зарур мебошад. Метавон бо итминон гуфт, ки сол то сол чунин мавқеи созанда пайравони зиёдро ҷалб намуда, Қазоқистон дар ҷаҳон ҳар чӣ бештар муаррифӣ мегардад. [12]

Иқдомҳои Қазоқистон – ҷорӣ намудани алифбои лотинӣ ва бозиди Назарбоев аз ИМА моҳи январи соли 2018, худдорӣ аз овоздиҳӣ дар рафти овоздиҳии лоиҳаи қатъномаи Русия оид ба Сурия дар Шурои амнияти СММ намунаи муваффақияти сиёсати бисёрсамта ва бетарафии Қазоқистон мебошанд.

Дар тули се даҳсола Қазоқистон сиёсати хориҷии созанда, мутавозин ва бисёрсамтаро роҳандозӣ менамояд. Таъи муддати гузашта Қазоқистон узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ шуда, ба сифати шарикӣ масъул ва бозғайимод дар муносибатҳои байналхалқӣ устувор гардид. Президенти Қазоқистон Қосим-Ҷомарт Тоқаев дар нутқи савгандкунии худ 12 июни соли 2019 бовар кунанд, ки ин самти сиёсати хориҷӣ идома ёфта, фаъолияти сиёсати хориҷии кишвар фоидаҳои мушаххасро ба давлат, соҳибкорӣ милли, ҳар як шаҳрванд хоҳад овард. [1]

Имрӯз Қазоқистон бо 186 кишвари ҷаҳон равобити дипломатӣ барқарор намуда, дар тамоми қитъаҳо намояндагиро, аз ҷумла 62 сафорат ва беш аз 20 консулгарӣ дорад. Бо бисёр бозигарони калидии ҷаҳонӣ шарикӣ стратегӣ ба роҳ монда шудааст. [6]

Сиёсати бисёрсамтаи Тоҷикистон ва Қазоқистон воқеъбинона мебошад, зеро имкон фароҳам меорад, ки тавозун дар минтақа риоя гардида, ҳамзамон манфиатҳои миллӣ таъмин шаванд. Ба қавли дипломати тоҷик Сатторзода А., чунин сиёсат бештар ба воқеиятҳои муносири давраи гузариш ва равандҳои ҷаҳонишавӣ мутобиқат намуда, усули ягонаи дурусти зиндамонӣ, ки ғоидаи назаррас меорад, инчунин пушбурди самараноки манфиатҳои миллии худ дар самтҳои мухталифи муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсати хориҷии санҷидашуда, мавзун ва пайгирифта ба шумор меравад. [14] Чунин сиёсат на танҳо афзалиятҳои ҷумҳурӣ, балки манфиатҳои кишварҳои минтақа ва тамоми ҷомеаи ҷаҳониро ба назар мегирад. [3, с.42]

Ҳамкориҳои кишварҳои ҳамсуд дар доираи созмонҳои зикршуда ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ набуда, вобаста ба сар задани муноқишаҳои сиёсӣ дар Қазоқистон, ташаннуҷи вазъият дар Афғонистон бинобар ғасби ҳокимияти сиёсӣ аз ҷониби Толибон, тезу тунд шудани вазъияти сиёсӣ-динӣ дар Хитой ва муноқишаи сиёсӣ-диниӣ Ҳиндустону Покистон бояд наздиктар гардад, то кишварҳои Осиёи Марказӣ қудрати мудофиавии худро мустаҳкам намуда, дар баробари хавфу хатарҳои навин истодагарӣ карда тавонанд.

Дастовардҳои сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Қазоқистон, ки аз роҳандозии сиёсати бисёрсамта бармеоянд, онро ҳамчун кишвари муваффақ ва ташаббускор муаррифӣ намудаанд.

Новобаста аз ин, Қазоқистон пойбанди арзишҳои эълоннамудаи сиёсати хориҷии бисёрсамта боқӣ мемонад, ки Президенти кишвар Қосим-Ҷомарт Тоқаев дар ин бора зимни имзои Консепсияи нави сиёсати хориҷӣ барои солҳои 2020-2030 ва ироаи Паёми солони таъкид намуд. [18]

Дастовардҳои халқи тоҷик дар даврони истиқлол таҳти сарвари Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёданд, вале инъикоси самти сиёсати хориҷии онҳо далел аз самаранокии дипломатияи тоҷик, талоши ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва эъмори давлати пешрафта шаҳодат медиҳад.

Новобаста аз ин, мо набояд ба ин дастовардҳо иқтифо намуда, барои рушди бештари кишвар, татбиқи ҳадафҳои стратегияи он талош ва афзоиши нуфуз ва мақоми Тоҷикистони соҳибистиқлол дар саҳнаи ҷаҳонӣ талош намоем.

Сиёсати хориҷии кишварҳо бо дарназардошти вазъии байналхалқӣ дар оғози ҳазораи сеюм муваффақ буда, Тоҷикистон ва Қазоқистонро на танҳо ҳамчун узви равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ, балки иштирокчиҳои фаъоли муносибатҳои байналхалқӣ ва кишварҳои ташаббускори ҳалли мусолимамомезии масоили умумиҷаҳонӣ эътироф гардиданд.

Дар баробари дастовардҳои назаррас сиёсати хориҷии бисёрсамта бо як қатор мушкилоте рӯ ба рӯ мегардад, ки танҳо воқуниши дуруст ва натиҷагирӣ метавонад дурнамои мусбати онро муайян созад.

Масалан, аз 1-уми январи соли 2015 Русия дар зерфишори таҳримҳои Ғарб таваҷҷуҳи хосро ба Осиёи Марказӣ равона намуда, диққати худро дар механизми ҳамгирии Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё равона намуд. Қазоқистон аз оғози фаъолияти ин ниҳод ба он пайваست шуда, ҳамкориҳоро бо кишварҳои аъзо дар қаринаи пешоҳангии Русия ба роҳ мондааст. Баръакси пешгӯии баъзе муҳаққиқон Қазоқистон тавонист, ки моҳияти бисёрсамтаи сиёсати хориҷии худро нигоҳ дорад.

Тоҷикистон ба ИИАО то ҳол ҳамроҳ нашудааст, вале новобаста аз ин бо кишварҳои узви Иттиҳод дар ҷаҳорҷӯбаи дучониба ва дар қаринаи ниҳодҳои дигари минтақавӣ ҳамкориҳои мутақобиларо роҳандозӣ менамояд.

Яке аз таҳдидҳои, ки ба сиёсати мутаваззини хориҷӣ ва арзишҳои бисёрсамта таҳдид менамояд, ин пайдоиши пандемияи COVID-19, шиддати вазъият дар Афғонистон ва бӯҳрони русу-украинӣ мебошад. Дар ин қарина рақобати кишварҳои Ғарб бо Русия аз як тараф ва бо Хитой аз тарафи дигар кишварҳои минтақа, ба хусус Тоҷикистон ва Қазоқистонро дар рӯ ба

рӯи интиҳоб мегузорад. Агар муҳолифат байни Ғарб ва Русия идома ёбад, пас ба кишварҳои пасошуравӣ ҳифзи мавқеи бетарафӣ душвор гардида, воқеан онҳо дар рӯ ба рӯи интиҳоби геополитикӣ қарор мегиранд. [7]

Дар шароити бӯхрон Тоҷикистон дипломатияи маҷозиро (онлайн) барои муқовимат бо пандемия тавассути амалҳои муштаракӣ кишварҳои узви ИДМ, СҶШ ва СММ равона намуд.

Дар шароите, ки занҷираҳои байналхалқии истеҳсоли, тиҷоратӣ ва ҳамлу нақл қанда мешаванд, як қатор кишварҳои бузург ва минтақаҳои алоҳида талоши коҳиш ё ивази воридотро бо истифода аз захираҳои дохилӣ доранд. Маъмулан бӯхронҳо на танҳо таҳдиду хатар, балки имконият ва сатҳҳои навро фароҳам меоранд. Дар ин самт кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонанд иқтисодии худро дар ҳамкорӣ дар соҳаи истеҳсоли, нақлиётӣ-коммуникатсионӣ, агросаноатӣ татбиқ намоянд.

Агар таъсири пандемияи कोरोनाвирус баръакс самтҳои нави муошират ва равободии кишварҳоро ғайрӣ намура бошад, пас ғасби дубораи ҳукумати Афғонистон аз ҷониби Толибон ва қазияи «амалиёти ҳарбии махсусӣ» Русия дар Украина фишорро ба пешбурди сиёсати бисёрсамтаи хориҷӣ ва пешбурди мавқеи бетарафӣ (бетарафии интиҳобӣ) афзоиш дод.

Услубҳои дурушти роҳандозии муносибатҳо бо ҷаҳони атроф дар шароити муносири тартиботи ҷаҳонӣ бештар аз он бармеоянд, ки марказҳои ҷалби захираҳои инсонӣ, илмӣ, истеҳсоли ва захираҳои табиӣ танҳо дар як ҷой ва зерӣ назорати як ирода қарор надоранд.

Барои коҳиши таъсири ҷунин нобаробарӣ кутбҳои ҷаҳонӣ дар рақобати доимӣ барои тамаркузи онҳо ва бо ин роҳ таъмини рушди дохилии худ ва пешниҳоди онҳо ба воҳидҳои дигари содиқи сиёсӣ қарор доранд. Имрӯз дар ҳолати маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои рушд, асосан, кишварҳои мутаракқӣ қарор доранд. Кишварҳои дар ҳоли рушд бинобар ҷунин вазъ маҷбур мешаванд, ки ҳамеша моҳият ва самтҳои ҳамкориҳои бозингарони бузурги байналхалқиро ба инобат гиранд, то ба манфиатҳои абарқудратҳо зарар нарасонанд. Дар аксари ҳолат интиҳоби беҳтарин — пайгирӣ аз мавқеи бетарафӣ зимни бархурди воҳидҳои муқтадирӣ сиёсӣ буда, ҷилавгирӣ аз нақши ҳакам байни онҳо мебошад.

Интиҳоби ҷунин самти роҳандозии ҳамкорӣ бо ҳамаи шарикони байналхалқӣ барои ҳифзи манфиатҳои миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ бинобар мавқеи ҷуғрофӣ дар яке аз нуқтаҳои муҳими геополитикӣ аҳаммияти хоса дорад. Ба кишварҳои наздик ба якдигар, ки аз ҷунин стратегия пайгирӣ менамоянд, афзалиятҳои мушобех хос мебошад. Таҳлили натиҷаи сиёсати хориҷии кишварҳо нишон медиҳанд, ки ҷунин самтгирӣ дар сатҳи муайян аз даҳолати абарқудратҳо ба умури дохилӣ ҷилавгирӣ намояд. [17]

Тоҷикистон ва Қазоқистон ҳамеша аз усули бисёрсамта дар сиёсати хориҷӣ ва соҳаи муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ пайгирӣ менамуданд. Вале дар вазъи имрӯзаи ҳассоси геополитикӣ сиёсати бисёрсамтаи кишварҳо бо озмоишҳои зиёд рӯ ба рӯ мебошад.

Бисёрсамта метавонад танҳо дар ҷаҳоне амалӣ гардад, ки тавозуни муайян байни нерӯҳои асосӣ амал намуда, иродаи дастаҷамъона баҳри ҳифзи сулҳ мавҷуд бошад. Татбиқи амалии бисёрсамта ҳангоми шиддати ҷудошавии кутбҳои муҳолиф, ҳангоми бархурди кишварҳо ва зарурати интиҳоб ниҳоят душвор мебошад.

Агар ҳадафҳои асосии сиёсати хориҷии бисёрсамта тасдиқ ва ҳифзи истиқлоли миллӣ, муносибатҳои ҳамоҳанги хориҷӣ ва дурнамои стратегӣ барои кишварҳо бошад, пас вазъи муносири байналхалқӣ, ки шиддати рақобатро байни абарқудратҳо ифода менамояд, пешбурди ҷунин сиёсатро боз ҳам мубрамтар мегардонад. Зеро рақобати кишварҳои абарқудрат фишорро ба кишварҳои хурд афзоиш дода, интиҳоби ҷонибҳоро душвор менамояд. Вале, дар қиёс бо 20 соли пеш ҷаҳон тадриҷан тағйир меёбад: нақши Осиё боло меравад, сохторҳои нави ҷаҳонӣ ташаккул меёбанд (СҶШ БРИК, муассисаҳои нави сиёсӣ ва иқтисодии байналхалқӣ (ширкатҳои фаромиллӣ) ба сахна меоянд, ки уфуқҳои нави имкониятҳоро фароҳам меорад. Зарур аст, то бо дарназардошти мавқеи стратегӣ ва алоқаҳои наздик бо Москва, ки инқори он барои Қазоқистон ғайриимкон мебошад, сиёсати

мутавазини бисёрсамта ҳифз гардад. Эҳтимолан ба Қазоқистон мутобик намудани сиёсати худ ба воқеиятҳои нав, бе тағйири ҳатмии моҳияти он зарур гардад. [8]

Дар заминаи ин андеша наметавон бо чунин мавқеъ — баррасии ҳамешаи сиёсати бисёрсамта ва «дарҳои кушода» дар қаринаи эҳтимолан аз даст додани садоқати баъзе қудратҳои бузург розӣ шуд. Ба муқобили чунин андешаҳо дар шароити муносири тартиботи вобастагии мутақобилаи ҷаҳонӣ талошҳои фаъоли ҳатто кишварҳои пешрафта дар самти роҳандозии муносибатҳо бо теъдоди зиёди кишварҳо баромад менамояд. Ҳолати мазкур аз он бармеояд, ки тамаркузи захираҳои молиявӣ-иқтисодии ҷаҳони муосир асосан, дар дасти гурӯҳи хурди кишварҳо қарор дошта, дарёфти имкониятҳои алтернативии дастрасии онҳо аз ҷониби кишварҳои мутараққӣ маҳдуд мебошад. Танҳо бо кумаки ҳамкории мутавазин бо ин марказҳои ҷалби захираҳо кишварҳои мутараққӣ метавонанд ба рақобати шадиди рушд тобовар бошанд.

Бинобар ин, Тоҷикистон дарк менамояд, ки ҳадафи стратегии кишвар - саноатикунони босуръат наметавонад бе тавсеа ва умқи ҳамкории молиявӣ-технологӣ бо кишварҳои пешрафта амалӣ гардад. Аз ин рӯ, мутобики ҳадаф ва вазифаҳои риояи рушди инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пайгири чораҳои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ амалӣ менамояд [17].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ сиёсати «дарҳои кушода», ҳамчун фарҳанги ҳамзистӣ бо оламиён аз ҷониби роҳбарияти кишвар муаррифӣ гардида, дар асоси он сиёсати хориҷии бисёрсамта, ботавозун ва прагматикӣ тарҳрезӣ шуд ва тавсеаву таҳкими робитаҳои дӯстона, ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои гуногуни олам зина ба зина раванк ёфтанд.

Дар робита ба ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 10 марти соли 2022 дар доираи сафари расмӣ ба Донишгоҳи Қоҳираи Ҷумҳурии Арабии Миср зимни суханронӣ дар назди устодону донишҷӯёни донишгоҳи мазкур чунин таъкид карданд: «Кишварӣ мо дар тули 30 соли соҳибистиклолии хеш тавонист бо кишварҳои минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ва созмонҳои байналмилалӣ муносибатҳои дуҷонибаву бисёрҷониба барқарор намуда, мавқеаҳои дар арсаи байналмилалӣ мустақкам гардонад. Тайи давраи на чандон тулонии таърихи муносири хеш Тоҷикистон ҳамчун узви комилхуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардид ва бо аксари давлатҳои олам равобиту ҳамкории хубу судбахшро ба роҳ монд.

Мо аз минбари созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ пайваста ташаббусу ибтикорҳои созандаро ҷиҳати ҳалли мушкилоти ҷаҳону минтақа, аз ҷумла, дар масъалаҳои вобаста ба об, тағйирёбии иқлим, мубориза бо терроризм, ифротгароӣ, қочоқи силоҳ ва маводи муҳаддир, ҷинойтҳои киберӣ ва ҷинойткориҳои муташаккили фаромиллӣ, ба самъи ҷаҳонӣ намерасонем» [2].

Қазоқистон низ аз сиёсати бисёрсамта идома медиҳад. К. Тоқаев дар баромади худ аз 12 июни соли 2019 таъкид намуд, ки самти сиёсати хориҷӣ идома ёфта, фаъолияти сиёсати хориҷии Қазоқистон ба кишвар, соҳибкориҳои миллӣ ва ҳар як шахрванд суди мушаххас хоҳад овард.

Ба ғайр аз ин, дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Қазоқистон барои солҳои 2020-2030, ки 6 марти соли 2020 қабул шудааст, дар баробари нағониҳои муайян, идомаи самти сиёсати хориҷии бисёрсамта дар асоси усулҳои воқеъбинона дақиқ инъикос гаштааст [4].

Тоҷикистон ва Қазоқистон аз замони касби истиқлол дар муносибатҳо бо Русия, Хитой, ИМА ва кишварҳои дигар тавозунро риоя менамоянд. Барои идомаи ин сиёсат омилҳои муассир мавҷуданд: иқтисодӣ ва сиёсӣ. Аз ин рӯ, тағйироти ҷиддӣ дар ин самт новобаста аз фишори Русия, аз ҷумла, дар ҷаҳорҷӯбаи Иттиҳоди Иқтисодии Авруосиё бетағйир боқӣ хоҳад монд.

Пешбурди сиёсати бисёрсамта ва бетарафӣ дар масоили бархурди қудратҳо ягона сиёсати дурусте мебошад, ки метавонад аз қарор гирифтани дар маърази рақобати бевоситаи Русия ва Ғарб ҷилавгирӣ намояд. Воқеаҳои моҳи январӣ соли 2022 дар Қазоқистон далели он мебошанд.

Дар қаринаи ҳодисаҳои охир таваҷҷуҳи зиёди Ғарб ва Русия хатарзо буда, зарурати андешидани чораҳои санҷидаро дар самтгирии минбаъдаи сиёсати хориҷӣ ва бетарафӣ аз кутбгарой тақозо менамояд. Аз ин рӯ, пайгирӣ аз сиёсати бисёрсамта бо афзалият ба ҷанбаҳои зерин зарур мебошад:

– Бинобар вазъи айни ва мавқеъгирии ҷуғрофӣ гузинаи бевоситаи бисёрсамтаи сиёсати хориҷӣ маҷуд намебошад. Роҳбарияти кишварҳоро зарур аст, ки тамоми талошу имкониятҳои худро ҷиҳати идомаи сиёсати бисёрсамта равона намоянд. Албатта, ин маҳорати дипломатӣ, ояндабинӣ, даст кашидан аз манфиатҳои якҷаҳзаи иқтисодӣ ба фоидаи таваҷҷуҳ ба самти стратегиро тақозо менамояд.

– Зиёда аз он ҳамгирии амиқ дар дохили Осиёи Марказӣ метавонад самти самараноки сиёсати хориҷӣ бошад. Вале бояд дар назар дошт, ки таваҷҷуҳ ба ҳамгирии минтақавӣ – ин ивази сиёсати бисёрсамта набуда, баръакс платформаи иловагӣ ҷиҳати татбиқи самараноки сиёсати мустақилонаи бисёрсамта ва таъмини амнияти дастаҷамъӣ дар баробари хатарҳои муосир, ба хусус аз Афғонистон мебошад.

- Дар баробари ин муҳим аст, ки бисёрсамта хислати эъломиявӣ надошта, балки табақабандии воқеиро байни шарикони «баробар» инъикос намояд. Барои расидан ба чунин сатҳи тавозун мебошад мундариҷаи ҳамкориҳо бо бозингарони дигари ҷаҳонӣ то дараҷаи муносибатҳо бо Русия ва Хитой бардошта шаванд.

Дар баробари роҳандозии шарикони стратегӣ бо Москва ва Пекин зарурати таъҷиб ба ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, таҳқими алоқаҳо бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва ИМА, тавсеаи ҳамкорӣ бо қудратҳои минтақавӣ – Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Япония ва Кореяи Ҷанубӣ муҳим мебошад. [16]

Бояд дарк намуд, ки сиёсати бисёрсамта, дар ҷаҳони имрӯза наметавонад баробар ба ҳамаи кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳон равона гардад. Табиист, ки бо кишварҳои ҳамҷавор ва абарқудратҳо алоқаҳо бештар мебошанд. Агар алоқаҳоро бо кишварҳои Африқо, Амрикои Лотинӣ ё Уқёнусия гирем амалан дар сатҳи расмиегӣ мебошанд.

Натиҷа ва дурнамои сиёсати бисёрсамтаи Тоҷикистон ва Қазоқистонро таҳлил намуд, метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар солҳои соҳибистиклолӣ марҳалаҳои ташаккул, рушд ва таҳаввулро тай намуда, ба муаррифгари кишварҳо ва омили ҳифзи манифатҳои миллӣ дар шароити тағйироти бунёдӣ табдил ёфта, омили асосии дастовардҳои беназир дар сахнаи ҷаҳонӣ гаштааст.

Бисёрсамта, ҳамчун усули асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Қазоқистон, ҳадафмандии худро нишон дода, исбот намуд, ки усули ягонаи дурусти зиндамонӣ дар геополитикаи муосир ба шумор меравад. Ҷумҳурии Қазоқистон пайгирӣ аз самти сиёсати хориҷии мутавозин идома медиҳад, ки манфиатҳои он, динамикаи инкишофи ҷаҳонӣ ва минтақавиро дар назар дорад. Он имкони таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманд, муносибатҳои босубот ва дӯстона бо марказҳои пешбари сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳони муосирро фароҳам меорад.

Адабиёт:

1. Байгарин, М. Внешняя политика Казахстана совершенствуется, оставаясь многовекторной [Электронный ресурс] / М. Байгарин. – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/vneshnyaya-politika-kazahstana-sovershenstvuet-sya-ostavayas-mnogovekturnoy_a3550188 (дата обращения: 14.10.2021).

2. Далер Абдулло. Сиёсати муваффақи хориҷӣ ва сахми Пешвои миллат дар ин раванд [Манобеи электронӣ] / Абдулло Далер. – Низоми дастрас: <https://sadoimardum.tj/president/siyosati-muvaffa-i-hori-va-sa-mi-peshvoi-millat-dar-in-ravand/> (санаи мурочат: 20.08.2022).

3. Зарифи, Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана [Текст] / Х. Зарифи. – Душанбе, 2010. – 352 с.

4. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы [Электронный ресурс]: указом Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года №280. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/legal-acts/decrees/o-konceptcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody> (дата обращения: 21.10.2022).

5. Мансурова, А.С. Роль первого президента Н. Назарбаева в развитии внешнеполитических связей Республики Казахстан [Текст] / А.С Мансурова // Рост международного авторитета независимого Казахстана и вызовы глобализации: материалы международной научно-практической конференции (Алматы, 27 мая 2011 г.). – Алматы: КИЦ Института Философии и политологии КН МОН РК, 2011. – С.127-131.

6. Магер, Ю. Как формировалась многовекторная внешняя политика независимого Казахстана [Электронный ресурс] / Ю. Магер. – Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/kak-formirovalas-mnogovektornaya-vneshnyaya-politika-nezavisimogo-kazahstana-obzor/> (дата обращения: 12.05.2022).

7. Мирзобекова, Р. Таджикистана критикуют за многовекторную политику и ставят перед выбором [Электронный ресурс] / Р. Мирзобекова. – Режим доступа: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20220830/tadzhikistan-kritikuyut-za-mnogovektornuyu-politiku-i-stavyat-pered-viborom> (дата обращения: 10.09.2022).

8. Многовекторная дипломатия на практике – Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.caa-network.org/archives/12956> (дата обращения: 07.05.2022).

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2007 [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://president.tj> (санаи мурочиат: 07.12.2021).

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Оли 24.04.2010 [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://www.president.tj/node/192> (санаи мурочиат: 09.10.2020).

11. Сайидзода, З. Мафҳумҳои бунёдии назарияти сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон [Матн] / З. Сайидзода, П. Давлатзода, А. Даминова. – Душанбе: Контраст, 2018. – 422 с.

12. Линевич, А. Многовекторная внешняя политика – веление времен [Электронный ресурс] / А. Линевич. – Режим доступа: <https://camonitor.kz/31253-mnogovektornaya-vneshnyaya-politika-velenie-vremeni.html> (дата обращения: 16.08.2021).

13. Самиев, Х. Пешвои миллат – бунёдгузор ва таҳкимбахши ҳамкориҳои байналхалқии Тоҷикистон [Матн] / Х. Самиев // Ба қуллаҳои дониш. – 2015. – 25 декабр.

14. Сатторзода, А. Некоторые теоретические аспекты многовекторности во внешней политике государств Центральной Азии [Электронный ресурс] / А. Сатторзода. – Режим доступа: easttime.ru/analytic/1/206.html (дата обращения: 25.04.2021).

15. Ташаббусҳои байналмилалӣи Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: <http://mfa.tj/tj/tashabbushoi-baynalmilalii-tojikiston/tashabbushoi-baynalmilalii-tojikiston.html> (санаи мурочиат: 04.12.2021).

16. Исабаева, С. Шаткая многовекторность. С кем Қазақистон выгоднее дружить в условиях "новой реальности"? [Электронный ресурс] / С. Исабаева. – Режим доступа: <https://inosmi.ru/20220604/kazakhstan-254417727.html> (дата обращения: 01.05.2022).

17. Усмонзода, Х.У. Укрепление внешней политики Таджикистана в эпоху меняющегося миропорядка [Электронный ресурс] / Х.У. Усмонзода. – Режим доступа: <https://mts.tj/ru/3785/news/> (дата обращения: 22.08.2022).

18. Чего достигла казахстанская внешняя политика за тридцать лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://e-cis.info/news/566/96600/> (дата обращения: 29.11.2021).

Шарипов, А. Дастовардҳои сисолаи сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Тоҷикистон [Манобеи электронӣ] / А. Шарипов. – Низоми дастрас: <https://khovar.tj/2021/09/dastovard-oi-soli-siyosati-hori-va-diplomatiyai-to-ikiston-andesha-oi-dotsenti-dmt-dar-ostonai-ashni-isti-loliyat-davlat> (санаи мурочиат: 10.12.2022).

РУШДИ СИЁСАТИ ХОРИЧИИ БИСЁРСАМТАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН: НАТИҶА ВА ДУРНАМО (1991-2021)

Дар мақолаи мазкур масъалаи омӯзиш ва рушди сиёсати хориҷии бисёрсамтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон: натиҷа ва дурнамои он (солҳои 1991-2021) таҳлилу баррасӣ гардидааст. Рӯ овардан ба сиёсати хориҷии бисёрсамта дар охири асри 20 ва аввали асри 21 яке аз роҳҳои дурусти муваффақ гардидан дар самти татбиқи сиёсати хориҷии кишварҳо ба шумор меравад.

Аз солҳои аввали ба даст овардани истиқлол Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати хориҷии худро бо тамоми кишварҳои ҷомеаи ҷаҳон ба роҳ мондааст. Дар Муруҷиатномаи Сарвари давлат ба мардуми кишвар соли 1992 самтҳо ва аҳдофи сиёсати хориҷӣ бар меомад, ки мутобиқи он тамоми кишварҳои ҷаҳон метавонад бо Тоҷикистон озодона муносибатҳои дӯстона ва робитаҳои дипломатӣ барқарор намоянд.

Ташаккули сиёсати хориҷии бисёрсамтаи кишварҳо (Тоҷикистон ва Қазоқистон) то ин замон се марҳаларо паси сар намудааст. Ҳар як марҳала дар татбиқи сиёсати хориҷи нақши муҳим дорад.

Бояд қайд намуд, ки баъди амалӣ намудани сиёсати хориҷии бисёрсамта ҳар ду кишвар тавонистанд дар минтақа мавқи худро пайдо намоянд. Натиҷаи татбиқи сиёсати хориҷии бисёрсамта пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки ташаббусҳои байналмилалӣ кишварҳо аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳон ба хубӣ пазируфта шуда, ҳамчун субъекти ғайбӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ дар самти ҳалли проблемаҳои глобалӣ шинохта шудаанд.

Дурнамои сиёсати хориҷии бисёрсамтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қазоқистон ба он равона гардидааст, амалиномаи сиёсати бисёрсамта бо тамоми кишварҳои ҷаҳон ба роҳ монда намешавад. Танҳо кишварҳои метавонад ба ин навъи сиёсати хориҷи рӯ биёранд, ки аз лиҳози сиёсати хориҷӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба ҳам монадӣ дошта бошанд.

Калидвожаҳо: истиқлоли давлатӣ, сиёсати хориҷӣ, Тоҷикистон, Қазоқистон, минтақа, сиёсати бисёрсамтӣ, кишвар, дурнамо, натиҷа, робита, ташаккул, марҳала

РАЗВИТИЕ МНОГОНАПРАВЛЕННОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ (1991-2021 гг.)

В данной статье анализируется вопрос образования и развития многовекторной внешней политики Республики Таджикистан и Республики Казахстан: ее итоги и перспективы (1991-2021 гг.). Обращение к многовекторной внешней политике в конце XX и начале XXI века является одним из правильных путей достижения успеха в реализации внешней политики стран.

С первых лет независимости Республика Таджикистан проводит свою внешнюю политику со всеми странами мирового сообщества. В Послании Главы государства народу страны в 1992 году были изложены направления и цели внешней политики, согласно которым все страны мира могут свободно устанавливать дружественные отношения и дипломатические отношения с Таджикистаном

Развитие разнонаправленной внешней политики стран (Таджикистана и Казахстана) к настоящему времени прошло три этапа. Каждый этап играет важную роль в реализации внешней политики.

Следует отметить, что после реализации разнонаправленной внешней политики обе страны смогли найти свое место в регионе. Результатом реализации разнонаправленной внешней политики является, прежде всего, то, что международные инициативы стран хорошо воспринимаются мировым сообществом и признаются активным субъектом международных отношений в направлении решения глобальных проблем.

На это направлена перспектива многовекторной внешней политики Республики Таджикистана и Казахстана, реализация многовекторной политики со всеми странами мира

не осуществляется. Только те страны могут принять этот тип внешней политики, которые совместимы с точки зрения внешней, экономической, социальной и культурной политики.

Ключевые слова: государственная независимость, внешняя политика, Таджикистан, Казахстан, регион, многовекторная политика, страна, перспектива, результат, взаимоотношения, становление, этап.

DEVELOPMENT OF MULTIDIRECTIONAL FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: RESULTS AND PROSPECTS (1991-2021)

This article analyzes the issue of formation and development of multi-vector foreign policy of the Republic of Tajikistan and the Republic of Kazakhstan: its results and prospects (1991-2021). Appeal to multi-vector foreign policy in the late twentieth and early twenty-first centuries is one of the right ways to achieve success in the implementation of foreign policy of countries.

Since the first years of independence, the Republic of Tajikistan has been pursuing its foreign policy with all countries of the world community. In the Address of the Head of State to the people of the country in 1992, the directions and goals of foreign policy were set out, according to which all countries of the world can freely establish friendly relations and diplomatic relations with Tajikistan

The development of multidirectional foreign policy of the countries (Tajikistan and Kazakhstan) has gone through three stages to date. Each stage plays an important role in the implementation of foreign policy

It should be noted that after the implementation of multidirectional foreign policy, both countries were able to find their place in the region. The result of the implementation of multidirectional foreign policy is, first of all, that the international initiatives of the countries are well received by the world community and are recognized as an active subject of international relations in the direction of solving global problems.

This is the goal of the prospect of multi-vector foreign policy of the Republic of Tajikistan and Kazakhstan, the implementation of multi-vector policy with all countries of the world is not carried out. Only those countries can adopt this type of foreign policy that are compatible in terms of foreign, economic, social and cultural policy

Key words: state independence, foreign policy, Tajikistan, Kazakhstan, region, multi-vector policy, country, prospect, result, relationship, formation, stage

Маълумот дар бораи муаллиф. Комилзода Насим Иброҳим, муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16. Тел: (992)985-41-51-93. E-mail: nasim.komilov.93@mail.ru

Сведения об авторе: Комилзода Насим Иброхим старший преподаватель кафедры международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 734065, Республика Таджикистан город Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (992) 985-41-51-93. E-mail: nasim.komilov.93@mail.ru

Information about the author: Komilzoda Nasim Ibrokhim, senior lecturer, department of international relations, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 734065, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street 16. Tel: (992) 985-41-51-93. E-mail: nasim.komilov.93@mail.ru

**ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МЕТОДӢ ДАР ШАРОИТИ
БИСӖРФАРҲАНГИИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ**

Сайфуллаев Х.Г., д.и.п., профессор, Сайфуллоева З.Х., д.и.п., и.в. профессор
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мафҳумҳои заминавии асосҳои концептуалии «муносибати босалоҳият»-ро «салоҳият» ва «салоҳиятмандӣ» ташкил медиҳанд, ки дар доираи мафҳуми тайёрии методии омӯзгори забони хориҷӣ фаҳмиши назариявӣ ва тавзеҳи методиро тақозо мекунад. Бо тасдиқи идеяи зарурати таҳияи равияи ягона барои муайян кардани ин мафҳумҳо муҳим мешуморем, ки мавҷуд набудани талаботи ягона тавсифи мувофиқи падидаҳои баррасишавандаро таъмин намекунад. Ин боиси нодуруст фаҳмидани онҳо гардида, аз ҷиҳати илмӣ муайян кардани дурнамои инкишофи минбаъдаи онҳоро душвор мегардонад. Ба таври васеъ мавриди муҳокимаи ҷомеаи илмӣ қарор доштани мафҳумҳои мазкур ҳам барои рушди системаи таҳсилоти касбӣ ва ҳам барои такмили тайёрии методии омӯзгорони забонҳои хориҷӣ мубрам будани онҳоро нишон медиҳад, зеро танҳо тафриқаи равшани онҳо имкон медиҳад, ки камбудҳои дар тавсифи дидактикӣ ва мушаххасоти методӣ дар ҳадафҳои таълимӣ аз байн бурда шаванд.

Бе бахсу мунозираи бештар дар ин масъала, мо нуктаи назари як қатор олимониро қабул мекунем, ки салоҳиятро *маҷмуи дониш, маҳорат ва қобилият* мешуморанд, ки баъдан он дар *салоҳиятмандӣ* зоҳир мегардад. [16, с. 59] Салоҳиятмандӣ хусусияти ҷудонашавандаи сифатҳои уҳдабарой ва шахсиятии мутахассис буда, на танҳо сатҳи дониш, маҳорат ва таҷрибаро, балки *мавқеи иҷтимоӣ-маънавии шахсиятро* инъикос мекунад. [11, с. 57] Ба ибораи дигар, салоҳият дар ин маврид *қобилият ва омодагии шахс барои ҳалли мушкилоти касбӣ* ва ба даст овардани натиҷаҳои зарурӣ мебошад. Ҳамин тариқ, салоҳиятмандӣ бо инҳо хос аст: а) *қобилияти татбиқи салоҳиятҳои бадастомада дар фаъолияти амалӣ*; б) *ангезаи дохилӣ* барои иҷрои босифати фаъолияти касбӣ дар асоси ташаккули арзишҳои касбӣ ва муносибат барои ривоҷи касби худ; в) *мавҷудияти неруи эҷодӣ* барои рушди худ, ки бо ҷузъи инноватсионии фаъолияти омӯзгорӣ алоқаманд аст.

Ҳангоми истифодаи технологияи аънанавӣ ба мафҳумҳои «дониш, маҳорат, малака» таваччуқи асосӣ дода мешуд. Ҳамин хел андеша мавҷуд аст, ки дар амал татбиқ карда тавонистани «дониш, маҳорат ва малака» салоҳият мебошад. Аз ҳамин назар ҷунин ибораҳо ҷой доранд: «салоҳияти нутқӣ, салоҳияти касбӣ, салоҳияти муоширатӣ» ва ғайра. Ҷунин ифодаҳо маъмул ҳастанд: «Ташаккули *салоҳияти нутқӣ* дар омӯзиши забони англисӣ» ва ғайра. Шахсияте, ки соҳиби яке аз ин салоҳиятҳо гардад, ўро салоҳиятманд меноманд. Аз ҷумла, агар донишҷӯ дорои салоҳияти касбӣ гардад, ўро салоҳиятманд мегӯянд ва мавзӯро тавассути «Ташаккули *салоҳиятмандии касбии донишҷӯ(ён)* зимни омӯзиши забони хориҷӣ» ифода менамоянд. [1, с. 73] Муносибати босалоҳият дар кишварҳои Шарқ таърихи зиёда аз ҳазорсола дорад. Ҳанӯз мутафаккирони бузург дар ин бора андешаҳои зиёде гуфтаанд ва донишандӯзиро саҳт талқин кардаанд: «Дониш талабу бузургӣ омӯз, то бех гардад рӯзат аз рӯз».

Дар робита ба ҳамин масъала дар ташаккули муносибати босалоҳият, ба андешаи мо, нақши «таҷриба», яъне санҷидани дониш дар таҷриба низ бузург аст. Тавре ки гуфтаанд: «Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир, ки баҳри дафъи хаводис туро ба кор ояд» (Рудақӣ); Вақте ки дониш дар таҷриба санҷида мешавад, он сайқал ёфта ба қобилият ва тавоноӣ табдил меёбад. Ин ҷо низ сухани устод Рӯдақӣ дастгири мо аст: «Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад, зи дониш дили пир барно бувад»; Марбут ба ҳамин нукта мо иброз мекорем, ки агар дар технологияи анъанавӣ нақши «дониш, маҳорат ва малака» назаррас бошад, дар ташаккули

муносибати босалоҳият формулаи «дониш, тачриба ва қобилият» мавқеи муҳим дорад. Салоҳиятмандӣ ин қобилияти истифода бурда тавонистани дониш ва тачрибаи ба даст оварда ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, тафовути дақиқи мафҳумҳое, ки мо баррасӣ мекунем, имкон медиҳад, то ҷой ва нақши муносибати босалоҳиятро дар ташаккул ва рушди салоҳият ва салоҳиятмандӣ муайян кунем, ки мутобиқи он раванди мақсадноки ташаккули шахсияти омӯзгори ояндаи забонҳои хориҷӣ дар маҷмуи манфиатҳо, эҳтиётот, муносибати арзишманд ба сифат ва сатҳи таҳсилот ба амал меояд.

Муносибати босалоҳият маҷмуи салоҳиятҳои гуногун мебошад. Аз ҷумла, салоҳияти методӣ яке аз қисматҳои асосии салоҳияти касбии ҳар як омӯзгор ба ҳисоб меравад. [6, с. 22] Он бо интихоби методҳои таълим, воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои таъсири педагогӣ, тарзҳои ташаккули дониш, малака, маҳорат ва муносибат дар байни хонандагон алоқаманд буда, хусусияти амалӣ дорад. Аз ин рӯ, дар салоҳияти методӣ ҳамгирии ҳама гуна дониш ва маҳоратҳои психологӣ-педагогӣ мушоҳида карда мешавад. Бесабаб нест, ки ҳамчун синоним бо салоҳияти методӣ мафҳумҳои «салоҳияти дидактикӣ-методӣ», «салоҳияти илмӣ-методӣ», «салоҳияти иттилоотӣ-методӣ» истифода мегарданд.

Муносибати босалоҳият як намуди нави омодагии омӯзгорро пешниҳод мекунад, ки он бо дараҷаи баланди мустақилият, эҷодкорӣ ва рушди салоҳияти методӣ фарқ карда, дар ҷунин сифатҳо ба монанди чандирии тафаккури касбӣ, серҳаракатӣ, мутобиқшавӣ ба усулҳои инноватсионии фаъолияти касбӣ ва худтакмилдиҳии доимии касбӣ таҷассум меёбад. [5, с. 72]

Салоҳияти методӣ моликияти интегративии шахсияти омӯзгори забони хориҷӣ буда, омодагии касбӣ ва қобилияти ӯро барои ҳалли самараноки масъалаҳои методӣ, ки дар раванди татбиқи ҳадафҳои таълими забони хориҷӣ вобаста ба ташаккули салоҳияти коммуникативии забони хориҷӣ, таълим, тарбия ва камолоти талабагон ташаккул меёбад, таҷассум менамояд. [8, с. 23]

Дар робита ба ҳамин омодагии методии муаллими ояндаи забони хориҷӣ (ЗХ) ҳамчун воситаи ташаккули на танҳо қобилиятҳои зеҳнӣ, балки ҷанбаҳои маънавӣ, ҳиссиётӣ ва амалии шахсият баромад карда, бо ҳамин роҳ инкишоф ва такмили минбаъдаи онро муайян мекунад. [3, с. 85] *Салоҳияти методӣ* қисми таркибии салоҳияти умумӣ-касбӣ буда, дар тайёр кардани муаллими забони хориҷӣ агарчи воситаи асосӣ набошад ҳам, қисмати муҳим ба ҳисоб меравад. Зеро ҳалли масъалаҳои таълиму тарбиявӣ ва илмӣ оид ба забони хориҷӣ бидуни ба мундариҷаи таълим дохил намудани роҳҳои ташаккул ва рушди ягон намуди салоҳият имконнопазир аст, ки он хусусияти фаъолияти касбии муаллими забони хориҷиро инъикос намояд.

Аз ҷумла, В.В. Сафонова салоҳияти методиро ҳамчун яке аз ҷузъҳои фарҳанги методии омӯзгор ҳисоб карда, онро бо бомаърифатӣ ва дараҷаи дониши методӣ мепайвандад. Муҳаққиқ, дар навбати худ, салоҳияти методии муаллимиро ҳамчун «дараҷаи муайяни азхудкунии методҳои ҷузъи асосӣ» муайян мекунад. [12, с. 126] Ба қисмати асосӣ методикаи ташаккули мафҳумҳои психологӣ-педагогӣ, таълими ҳалли масъалаҳои лингводидактикӣ, аз худ намудани сатрҳои мазмун, методикаи тарҳрезикунӣ ва таҳлили дарси забони хориҷиро мансуб доништан мумкин аст.

Дар доираи салоҳияти методии омӯзгор Е.Н. Соловова, маҷмуи донишҳои методӣ, маҳорати методӣ ва ҳислатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳимми шахсиятро барои иҷрои сифатии фаъолияти таълимӣ-методӣ дарк мекунад. [14, с. 126]

Салоҳиятмандии методӣ, тавре ки В.В. Сафонова қайд мекунад, «дониш дар соҳаи дидактика, методикаи таълими фан, маҳорати мантиқан ва асоснок ташкил кардани раванди таълим барои вазъияти мушаххаси дидактикӣ бо назардошти механизмҳои психологии азхудкунӣ» мебошад. Ба гуфти олим, салоҳиятмандии методӣ таҳсилоти сатҳие мебошад, ки омодагии касбии муаллимиро ба фаъолияти педагогӣ дар сатҳи назариявӣ, амалӣ ва эҷодӣ тавсиф мекунад. [12, с. 128]

Т.Г. Калугина салоҳиятмандии методии омӯзгорро ҳамчун «хусусияти интегративии бисёрсатҳии касбии ба шахсияти ӯ муҳим, ки дар мавҷудияти муносибати арзишманд ба касби омӯзгорӣ, донишу маҳоратҳои касбии дар ягонагӣ ҳосилнамуда ифода меёбад», муайян кардааст. [8, с. 23]

Илова бар ин, як қатор муаллифон намудҳои алоҳидаи салоҳиятмандии методии муаллимиро тавсиф мекунанд. Аз ҷумла, Т.С. Полякова мафҳуми салоҳиятмандии таърихӣ-методиро, Г.И. Сарансев моҳияти мафҳуми салоҳиятмандии предметӣ-методиро ва М.В. Волович салоҳиятмандии дидактикӣ-методиро ошкор кардаанд.

Тавре ки таҳлили тафсирҳои гуногуни мафҳуми «салоҳиятмандии методии омӯзгор», инчунин намудҳои алоҳидаи он нишон медиҳад, таърифу тафсирҳои гуногун ба ҳамдигар чандон зид нестанд, балки ҳамдигарро пурра мекунанд. Аз ин рӯ, мо мағзи ин варианти (қисматҳои) таърифҳои гуногуни мафҳуми «салоҳиятмандии методӣ»-ро ҷудо карда, мафҳумро пешниҳод менамоем, ки ҷунин мағзи (ядроӣ) ин вариантро пурра дар бар мегирад.

Дар аксари таърифҳо, муҳаққиқони зиёд салоҳиятмандии методии омӯзгорро ба дониш, малака ва маҳорат, ба омодагии касбӣ ва қобилият ба фаъолияти мустақили методӣ ва ба ҳислатҳои муайяни шахсият алоқаманд мекунанд. [7, с. 91]

Ба андешаи мо ин се қисмат мағзи (асосӣ) ин варианти таърифҳои гуногуни мафҳуми «салоҳиятмандии методӣ»-ро ифода мекунанд. Бино бар ин таърифи зерини салоҳиятмандии методӣ қомилан мукамал хоҳад буд, ки он дорои ҷунин як мағзи инварианти ва бо назардошти самти касбии омодагии донишҷӯ мебошад:

Таҳти салоҳиятмандии методии муаллим мо сифати интегративии шахсиятро дарк мекунем, ки қобилият ва омодагии касбии ӯро тавсиф мекунанд: аз худ кардани дониш ва қобилиятҳои методӣ дар соҳаи таълими забонҳои хориҷӣ; дар сатҳи баланди ҳавасмандии таълимӣ ва касбӣ тарҳрезӣ намудани фаъолияти педагогии худ; дар соҳаи методикаи таълими забони хориҷӣ дар тамоми давраи тайёрии касбӣ худомӯзӣ, худфаъолиятӣ ва худтакмилдиҳиро ривож додан: тақмили азхудкунӣ аз фанҳои асосӣ (бунёдӣ) то фанҳои касбӣ; ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ, ки ба таълими забони хориҷӣ ба донишҷӯён, тарбия ва ташаккули ҳислатҳои шахсии аъзои нави ҷомеаи иттилоотӣ нигаронида шудаанд; воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) ва технологияҳои инноватсионӣ таълимиро дар фаъолияти педагогӣ татбиқ намудан.

Сохтори салоҳиятмандии методӣ дар асоси таҳлили сохтори мафҳуми «салоҳиятмандӣ» дар таҳқиқоти В.А. Адолф, И.А. Зимняя, Т.Г. Калугина, М.В. Касперко, Г.Л. Луканкин ва дигарон ошкор гардидааст. Дар асоси ин муқаррарот, бо назардошти намудҳои асосии фаъолияти касбии омӯзгор зарур мешуморем, ки дар сохтори салоҳиятмандии методии омӯзгори ояндаи забони хориҷӣ 5 ҷузъи ба ҳам алоқаманд ҷудо карда шавад: ангежавӣ-арзишмандӣ, когнитивӣ-маърифатӣ, ба амалия нигаронидашуда, коммуникативӣ ва рефлексивӣ. Ҷузъҳои номбурда мутаносибан омодагии психологӣ, назариявӣ, амалӣ ва иҷтимоӣ-шахсиятӣ ба фаъолияти педагогӣ дар маҷмӯъ ва ба таълими забони хориҷӣ, аз ҷумла дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ тавсиф мекунанд.

Таҳти салоҳияти методӣ мо бархурдор будани мутахассисони ояндаро бо маҷмуи салоҳиятҳои мефаҳмем, ки барои ташкили раванди таълим бо забони хориҷӣ нигаронида шудаанд. Мақсад ва натиҷаи ҷунин кор *ташаккули шахсияти босалоҳият ва омода* барои *ҳамгирӣ ба муҳити динамикии таълимӣ* мебошад, ки ҳалли масъалаҳои касбиро дар сатҳҳои гуногун талаб мекунанд. [10, с. 135]

Таҳлили адабиёти илмӣ, инчунин таҳқиқоти солҳои охир нишон дод, ки татбитқи муносибати босалоҳият баъзе хусусиятҳои тайёрии методиро муайян кардааст, ки ба назар гирифтани онҳо ҳангоми дарк намудан ва инкишоф додани асосҳои дидактикии раванди таълим зарур аст. Бояд тазаккур дод, ки дар байни илмҳои педагогӣ методикаи таълими забони хориҷӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд, зеро он ҳамзамон ҳамчун илме баромад мекунанд, ки қонунҳо ва принципҳои таълими забони хориҷиро инъикос мекунанд ва ҳам ҳамчун фарҳанг дарк карда мешавад. *Аз ин рӯ, салоҳияти методӣ аз худ намудани дониш,*

малака ва махорати касбиро дар сатҳи қобилият дар назар дорад ва асоси он эҷодкорӣ мебошад.

Бинобар сабаби он ки салоҳияти методӣ чузъи омӯзиши фанни методикаи таълим мебошад, вазифаи *дуюми* методика ҳамчун технологияе ҳисобида мешавад, ки он татбиқи шаклҳо, воситаҳо ва усулҳои гуногуни таълими забони хоричиро дар бар мегирад, Аз ҷумла, портфолияи забон, таълими проблемавӣ, шаклҳои лоиҳавии кор бо дараҷаи баланди масъулияти инфиродӣ ва коллективӣ чиҳати натиҷагирӣ аз он, ҳавасмандгардонӣ чиҳати татбиқи ТИК дар раванди таълим, таҳияи меъёри ягонаи арзёбӣ ва ғайра ба он мансуб аст. [15, с. 286]

Маводи зиёди тачрибавӣ, ки дар илми методика дар солҳои охир ҷамъоварӣ карда шудааст, дарки назариявии онро дар асосҳои ягонаи методологӣ талаб мекунад. Ин имконият медиҳад, ки вазифаи *сеюми* методика дар таҳияи технологияҳои муосири таълим ба таври назаррас мустақкам гардад. Дар методикаи таълим тавачҷуҳ барои *дарки омодагии касбӣ* ҳамчун *таҳсилот дар тури тамоми умр* чунин ҷанбаҳои тайёрии методӣ, мисли неруҳои инкишофёбанда (тақомулӣ) ва тарбиявии он зоҳир карда мешавад.

Дар баробари ин, як ҷанбаи муҳим чиҳати ташаккули салоҳияти методии омӯзгори забони хоричӣ *самти иҷтимоӣ-фарҳангии он* мебошад. Самти иҷтимоӣ-фарҳангии таълими ЗХ ҳамчун раванди интиқоли арзишҳои универсалӣ ва миллий-фарҳангӣ дар асоси муқоисаи гуфтугӯи фарҳангҳо ва тамаддунҳо, ҳамчун омӯзиши таъсири як фарҳанг ба фарҳанги дигар фаҳмида мешавад. [14, с. 59]

Ба андешаи мо, тамоюли иҷтимоӣ-фарҳангии таълими забони хоричиро раванди интиқоли арзишҳои фарҳангии умумибашарӣ ва миллий дар асоси муқоиса ва муқоламаи фарҳангу тамаддунҳо, омӯзиши таъсири фарҳангҳо ба ҳамдигар ташкил медиҳад. Бо таъкид кардани чунин нақши фарҳангҳо дар ташаккули салоҳиятҳои касбӣ, дарк кардан муҳим аст, ки шахс таҳти таъсири равандҳои фарҳангӣ ва донишҳои заминавӣ ба шароити нав, ба эҷоди як захираи нави таълимӣ мутобиқ мешавад ва он метавонад барои рушди минбаъда ва тақмили махорати касбӣ истифода шавад.

Ба ҳамин муносибат, рӯй овардан ба ғояҳои муносибати босалоҳият ба мо имкон медиҳад изҳор намоем, ки татбиқи ин равиҷ барои навсозии салоҳияти методӣ дар асоси рушди гуногунсоҳаи шахсият ва баланд бардоштани сифати омодаасозии мутахассис тавассути истифода аз захираҳои шахсии худ имкониятҳои навро ба миён меорад. Он талаб мекунад, ки:

- асосҳои илмию назариявии муносибати босалоҳият ва принсипҳои концептуалии таълими забонҳои хоричӣ таҳия карда шаванд;

- мақсадҳои таълим ва омодагии муаллими оянда равшан ва мушаххас карда шаванд;

- мундариҷаи таълим, ки бояд ба ҷанбаи технологияи таълим таъсир расонад, навсозӣ карда шавад, яъне усулҳо, методҳо, воситаҳо ва тарзҳои махсуси фаъолияти таълимии донишҷӯён таҳия ва татбиқ карда шаванд;

- оид ба тавсиф ва ҷамъбасти тачрибаи самараноки педагогии таълими забонҳои хоричӣ ва таҳияи тавсияҳои мушаххас оид ба истифодаи он тағйирот дароварда шавад;

- воситаҳои объективии таҳлили натиҷаҳои таълим таҳия карда шавад. [14, с. 94]

Аз ин рӯ, муносибати босалоҳият на танҳо эҳтиётот, балки заруратест, ки бояд ба тағйироти ҷиддии сифатӣ дар бисёр параметрҳои тайёрии касбӣ оварда расонад.

Тачриба нишон медиҳад, ки барои ноил шудан ба мақсад ва вазифаҳои гузошташуда омӯзгор бояд *аз чиҳати касбӣ тариқи зер омода* бошад:

- муҳтавои таълими забонҳои хоричиро мутобиқи талаботи стандарт ва шароити омӯзиш интиҳоб ва таҳия кунад;

- усул ва методҳои татбиқи муносибати босалоҳиятро муайян кунад;

- мундариҷа ва технологияи таълими забонҳои хоричиро, ки дар китобҳои дарсӣ пешниҳод шудаанд, таҳлил кунад;

- маводи забони аслро бо мақсадҳои таълимӣ мутобиқ намояд;

- фаъолияти донишҷӯёнро дар асоси муайян кардани меъёрҳои таҳсис назорат ва танзим кунад. [4, с. 157]

Аз рӯи чунин равия, ташаккули салоҳияти методӣ ҳадаф ва натиҷаи тарбияи омӯзгори забони хориҷӣ мегардад. Аз ин рӯ, тибқи салоҳияти методӣ мо қобилияти татбиқ ва ташкили раванди таълимро бо забони хориҷӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои гузошташуда дар заминаи дониш ва технологияҳои муосир нигаронида шудааст, дарк мекунем.

Салоҳияти методӣ ба категорияи махсус мансуб буда, хусусияти динамикӣ дорад, зеро дониш, маҳорат ва малакаҳои ҳосилгардида дар раванди таълим пайваста тағйир ёфта, мувофиқан хусусияти фаъолият ва услуби инфиродии таълим низ дигаргун мешавад. Илова бар ин, салоҳияти методӣ ҳамчун як *чӯзъи мураккаб* тавсиф мешавад. Зеро он на танҳо як падидаи методӣ мебошад, балки он чӯзъҳои дорои хусусияти психологӣ, педагогӣ, сотсиологӣ ва лингвистиро дар бар мегирад. Моҳияти коммуникативии салоҳияти методиро омӯзиши на танҳо фарҳанги ғайрзабонӣ, балки фарҳанги нутқ, рафтори коммуникатсионӣ, ки ба ҳолатҳои муоширати асли мувофиқ аст, муайян мекунад. Хусусияти нисбии салоҳияти методӣ бештар бо он муайян карда мешавад, ки он устувор нест, балки барои такмил *дар тамоми ҳаёти касбии омӯзгор* бо тағйирот амал мекунад.

Салоҳияти методӣ бисёрҷанба аст, яъне ба он аз мавқеҳои гуногун баҳо додан мумкин аст: ҳам аз нуктаи назари инкишофи чӯзъҳои сохтори он ва ҳам аз нуктаи назари ташаккули зертаркибҳои он.

Мо кӯшиш кардем, ки талаботи асосии муносибати босалоҳиятро *вобаста ба омодагии методӣ* таҳия намоем. Он ба мо имкон медиҳад, ки ташаккули самараноки салоҳиятмандии методии донишҷӯёнро ба таври зер ба амал орем:

- навсозии омодагии методӣ дар асоси ҳамроҳангсозии ташкил, мазмун ва натиҷаҳои он бо талаботи ҷомеа ва шахсият;

- асоснок кардани таркиб, сохтор ва мундариҷаи салоҳияти методӣ, ки он татбиқи самараноки дониш, маҳорат ва малакаҳои азхудшударо таъмин менамояд;

- таъриф ва тавсифи маҷмуи меъёру нишондиҳандаҳо ҳамчун танзимгари сифати ташаккули салоҳияти методӣ;

- ташаккули салоҳияти методӣ бо назардошти фаълмандӣ ва хусусиятҳои иҷтимоии он, ки боиси дар сатҳи инфиродӣ табдил ёфтани он мегардад;

- таъбодули дараҷаи ташаккули салоҳияти методӣ дар асоси параметрҳои асосии шахсият, хусусияти фаълмандии омӯзгори забони хориҷӣ.

Ба хотири сохтани модели методологии салоҳияти методӣ бояд чӯзъҳои таркибии мафҳуми салоҳияти методиро ба назар гирифта, онро бо назардошти мазмуни предметӣ дар доираи майдони терминологии ягона мушаххас кард.

Ҳамчун модели дученака салоҳияти методӣ дорои таркиб ва сохтори муайян мебошад. Мафҳуми таркиб маҷмуи шумораи муайяни зерсалоҳиятҳоро дар назар дорад, ки дар Стандарти давлатии таҳсилот инъикос ёфтаанд.

Сохтори салоҳияти методӣ дар маҷмуъ бо чӯзъҳои ин варианти дониш, маҳорат, малака ва қобилият ифода карда мешавад. [6, с. 36] Ин чӯзъҳо имкон медиҳанд, ки ҳам моҳияти салоҳияти методӣ ва ҳам роҳу воситаҳои ташаккули он равшан тавсиф карда шавад. Ба ибораи дигар, салоҳияти методӣ ягонагии чӯзъҳои зехнӣ-маърифатӣ, прагматикӣ ва рефлексивӣ-таҳлилӣ мебошад.

Чӯзъи зехнӣ-маърифатӣ ба донишҳои илмӣ ва мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд асос ёфта, бо донишҳои методӣ ва лингвистӣ ифода меёбад. [9, с. 95] Донишҳои методӣ дар шакли фарзия ва сохторҳои он вучуд дорад. Дар навбати худ маҷмуи фарзияҳо шуури касбиро ташкил медиҳад, яъне ягонагии дониш ва тасаввуроте, ки шахсияти касбии муаллими забони хориҷӣ онро дорост.

Донишҳои лингвистӣ, аз як тараф, ҳамчун дониш дар бораи низоми забон, ки шуури забонии муаллимро ташкил медиҳад ва аз тарафи дигар, ҳамчун порҷаи системаи забон, ки мазмуни ҷанми таълимии «забони хориҷӣ»-ро ташкил медиҳад, инчунин стратегияҳои

махсусе, ки ба донишҷӯён корро бо маводи забонӣ (компенсаторӣ, лингводидактикӣ ва ғайра) пешниҳод мекунад.

Чузъи прагматикии салоҳияти методӣ хусусиятҳои фаъолияти омӯзгорро дар ташкили *фаъолияти маърифатии донишҷӯ* дар дарсҳои забони хориҷӣ, ки дар шароити муоширати байнифарҳангӣ бо забони хориҷӣ амалӣ мешавад, инъикос мекунад. Ин чузъ стратегияҳои амалии мушаххасро дар бар мегирад, ки ба он тарҳрезӣ, мутобиқсозӣ, ташкил, ангежа, таҳқиқот, назорат, инчунин стратегияҳои махсус: таълимӣ-тамринӣ (шиносии мустақилона бо воситаҳои забонӣ, ёддошт, кор бо контекст), стратегияҳо дар хониш, истимоъ, гуфтор ва навиштор [2, с. 64] дохил мешаванд.

Чузъи рефлексивии салоҳияти методӣ бо *худбаҳодихӣ ва худтанзимкунӣ* алоқаманд аст. *Худбаҳодихӣ* ба маънои танг дар раванди ҳосил намудани салоҳияти методӣ ҳамчун фаъолияти ҳисобида мешавад, ки ба назорат ва *арзёбии натиҷаи* иҷрои вазифаи таълимӣ ва усулҳои ҳалли он нигаронида шудааст. Мо метавонем чунин усулҳои худтанзимкуниро, аз қабилӣ назорати хониш, худсанҷӣ (аз тест) ва ғайра фарқ кунем. *Худбаҳодихӣ* ба маънои васеъ қобилияти шахсиятро дар назорат (ё мониторинг) ва рефлексияи интиқодӣ дар бораи фаъолияти таълимии худ дар бар мегирад. [14, с. 116] Чун қоида, баҳодихии рефлексивии муаллими оянда аз *арзёбӣ* ба худидоракунии раванди таълим ва *худбаҳодихӣ* ба раванди омӯзиши забон иборат мебошад.

Аҳаммияти ин чузъ аз он иборат аст, ки рефлексия ва *худбаҳодихӣ* ҳамчун хислатҳои шахсият *аз камолоти донишҷӯ* ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ шаҳодат медиҳад. Ва ба ин маъно, ин қобилияти рефлексивиро метавон ҳамчун ҳадафи ташаккули шахсияти омӯзгори ояндаи забони хориҷӣ *арзёбӣ* кард. Стратегияи рефлексия ва *худбаҳодихӣ* ба *донишҷӯ* имкон медиҳад, ки ӯ вазифаҳои таълимро дар асоси вазъияти мушаххаси таълимӣ муайян ва таҳия намояд; вазифаҳои таълимро бо эҳтиёҷот ва манфиатҳои хонандагон дар соҳаи омӯзиши забони хориҷӣ алоқаманд ва *арзёбӣ* намояд; интиҳоби воситаҳои дахлдорро барои ҳалли мушкилоти таълимӣ асоснок кунад; натиҷаи интизоршавандаро пешгӯӣ намояд; усулҳои умумӣ ва махсуси фаъолияти таълимиро истифода барад; стратегия ва усулҳои корро интиҳоб кунад, ки ба масъалаҳои пешгузошта ва ба услуби инфиродии муаллим мувофиқ бошанд.

Мо чунин мешуморем, ки стратегияҳои дар боло зикргардида метавонанд барои муайян намудани объектҳои ташаккули мақсадноки салоҳияти методӣ ҳамчун чузъи таркибии мундариҷаи омодагии касбии омӯзгори оянда асос шаванд.

А.А. Вербитский пешниҳод мекунад, ки дар шароити таҳсилоти муосир муносибати босалоҳият ҳамчун инъикоси тағйирот дар идеологияи таълим имкон медиҳад, ки:

- салоҳияти методӣ дар доираи баррасии ҳамаи чузъҳои он аз худ карда шавад;
- ба раванди ташаккули салоҳияти методӣ самти амалӣ дода шуда, он дар чараёни таълим бо назардошти хусусиятҳои фанни «забони хориҷӣ» татбиқ карда шавад;

- омилҳои ташаккул ва рушди салоҳияти методӣ дар шароити фаъолияти самараноки маърифатӣ муайян намуда шавад, ки он барои ба даст овардани маҳсулоти босифати таълимӣ нигаронида шудааст ва моҳияти он иборат аст, аз:

а) таҳия ва таъйини стратегияҳои инфиродии таълими забони хориҷӣ (яъне ташаккули услуби инфиродии таълим);

б) бархурдор будан аз усулҳои мустақилона чихати азхуд намудани дониш, малака ва маҳорат;

в) таҳияи асосҳои методии технологияҳои нави иттилоотии таълимӣ, ки боиси тағйирёбии муносибатҳои «муаллим ва донишҷӯ» гардида, имкон медиҳад, ки ба сатҳи муайяни инкишофи оптималии салоҳиятҳои касбӣ бирасад;

г) ташкили чунин муҳити таҳсилотӣ, ки дар он ба хонандагон дар асоси фаъолияти эҷодӣ озодии интиҳоб дар қабули стратегияи инфиродии таълим дода мешавад;

д) ташаккули салоҳияти методӣ дар асоси робитаҳои байнифаннӣ, ки ба *донишҷӯ* барои аз мавқеи ягонаи назариявӣ дарк намудани маводи васеи таҷрибавӣ кӯмак мерасонад. [4, с. 135]

Салоҳиятмандии методии омӯзгори забони хоричӣ натиҷаи омодагии психологӣ-педагогӣ, методӣ ва фаннӣ, натиҷаи таҷрибаи шахсии илмӣ-таҳқиқотӣ ва касбӣ мебошад, ки хислати ҳамгирии шахсиятию касбии муаллимро инъикос карда, дар фаъолияти педагогии ӯ чихати инкишофи салоҳиятҳои ғайрзабонии коммуникативӣ ва байнифарҳангии донишҷӯён ва дар фаъолияти илмӣ-методии онҳо ифода мегардад. Хусусияти фарқкунандаи салоҳияти методии муаллими забони хоричӣ дар мавҷудияти сатҳи мувофиқи салоҳиятҳои ғайрзабонии коммуникативӣ ва байнифарҳангӣ, қобилияти ҳамчун «намунаи нутқи ғайрзабонӣ» хизмат кардан, омодагӣ, қобилият ва маҳорати инкишоф додани салоҳиятҳои ғайрзабонии коммуникативӣ ва байнифарҳангии донишҷӯён зоҳир мегардад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили салоҳиятмандии методии омӯзгори ояндаи забонҳои хоричӣ маълум мегардад, ки омӯзгори салоҳиятманд бояд иродаи қавӣ дошта, меҳнатдӯстии бузург зоҳир намояд, касби худро хеле дӯст дорад, забони хоричиро қавӣ донад, онро самаранок таълим дода тавонад ва усулу методҳои ба шароит мувофиқро дарёфт намуда тавонад. Чунин кор дар он шароит имконпазир мегардад, ки агар муаллим бо таъриба ба мафҳумҳои методӣ дар шакли умумӣ фаъолият карда тавонад. Қобилияту истеъдодҳои мазкур дар натиҷаи баррасии ҳамачонибаи проблемаҳои асосии методика вобаста ба таълими забони хоричӣ ва аз ҷониби донишҷӯён аз худ кардани он, таҳлили омилҳои интихоби технология ва усулҳои таълим ва ниҳоят, ҳалли масъалаҳои методӣ ба даст омада метавонад.

Адабиёт:

1. Адольф В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика.– 1998. – № 1. – С. 72-75.
2. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): метод. пособие / В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.
3. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения // В.П. Беспалько [Текст]. - М.: Ин-т проф. обр. РАО, 1995. - 336 с.
4. Вербицкий, А.А. Развитие мотивации студентов в контекстном обучении. Монография /А.А. Вербицкий, Н.А. Бакшаева [Текст]. -М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2000.-200 с.
5. Зеер, Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособие / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк [Текст]. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2005. – 216 с.
6. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании /И.А. Зимняя [Текст]. - М., 2004. - 42 с.
7. Коряковцева, Н.Ф. Теория обучения иностранным языкам: продуктивные образования технологии [Текст] / Н.Ф. Коряковцева. – М.: Академия, 2010. – 192 с.
8. Калугина Т.Г. Пути формирования интегративных развивающих сред для реализации творческой индивидуальности учителя и ученика /Т.Г. Калугина //Дополнительное образование. 2001. - № 3. –С.22-26.
9. Кулюткин Ю.Н., Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. Самара: Изд-во СамГПУ, 2002. - 400 с.
10. Нугмонов М., Сафаров Ш.М. Моҳияти равиши ташкилӣ- фаъолиятӣ дар раванди таълими касбӣ ва методӣ/ Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ / Бахш: Методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ. –Душанбе, 2022. –С.134-139.
11. Пассов, Е.И. Мастерство и личность учителя: на примере преподавания иностранного языка [Текст] / Е.И. Пассов.– М.: Флинта, 1998. – 240 с.
12. Сафонова, В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях [Текст] / В.В. Сафонова. – М.: Еврошкола, 2004. – 236 с.

13. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К. Селевко [Текст].-М: Народное образование.-1998. –256 с.
14. Соловова, Е.Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход: монография [Текст] / Е.Н. Соловова. – М.: Глосса-Пресс, 2004. – 336 с.
15. Худойдодова, Ф.С. Технология реализации современных педагогических технологий обучения на занятиях английского языка / Ф.С. Худойдодова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал) / ISSN 2074-1848 / Педагогические науки. -№ 3/2. -2017. –С.285-289.
16. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МЕТОДӢ ДАР ШАРОИТИ БИСӢРФАРҲАНГИИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Дар мақолаи мазкур дар хусуси ташаккул ва инкишофи салоҳиятмандии омузгорони забонҳои хориҷӣ дар шароити таҳсилоти бисёрзабонӣ сухан меравад. Асосҳои концептуалии «муносибати босалоҳият» аз «салоҳият» ва «салоҳиятмандӣ» иборат аст. Салоҳият *мачмуи дониш, маҳорат ва қобилият* ба ҳисоб рафта, баъдан он дар *салоҳиятмандӣ* зохир мегардад. Салоҳиятмандӣ хусусияти ҷудонашавандаи сифатҳои уҳдабарой ва шахсиятии мутахассис буда, на танҳо сатҳи дониш, маҳорат ва таҷрибаро, балки *мавқеи иҷтимоӣ-маънавии шахсиятро* инъикос мекунад. Ба ибораи дигар, салоҳият дар ин маврид *қобилият ва омодагии шахс барои ҳалли мушкилоти касбӣ* ва ба даст овардани натиҷаҳои зарурӣ мебошад. Ҳамин хел андеша мавҷуд аст, ки дар амал татбиқ карда тавонистани «дониш, маҳорат ва малака» салоҳият мебошад. Шахсияте, ки соҳиби яке аз ин салоҳиятҳо гардад, ўро салоҳиятманд меноманд.

Муносибати босалоҳият мачмуи салоҳиятҳои гуногун мебошад. Аз ҷумла, салоҳияти методӣ яке аз қисматҳои асосии салоҳияти касбии ҳар як омузгор ба ҳисоб меравад. Дар салоҳияти методӣ ҳамгироии ҳама гуна дониш ва маҳоратҳои психологӣ-педагогӣ мушоҳида карда мешавад.

Як ҷанбаи муҳим ҷиҳати ташаккули салоҳияти методии омузгори забони хориҷӣ *самти иҷтимоӣ-фарҳангии он* мебошад, ки чун раванди интиқоли арзишҳои универсалӣ ва миллӣ-фарҳангӣ дар асоси муқоисаи гуфтугӯи фарҳангҳо ва тамаддунҳо, ҳамчун омузиши таъсири як фарҳанг ба фарҳанги дигар фаҳмида мешавад. Татбиқи муносибати босалоҳият барои ташаккули салоҳияти методӣ дар асоси рушди гуногунсоҳаи шахсият ва баланд бардоштани сифати омодагии мутахассис тавассути истифода аз захираҳои шахсии худ имкониятҳои навро ба миён меорад.

Калидвожаҳо: салоҳият, салоҳиятмандӣ, салоҳиятмандии коммуникативӣ, салоҳиятмандии методӣ, салоҳиятмандии касбӣ; дониш, маҳорат, малака, қобилият, таҷриба; самти иҷтимоӣ-фарҳангӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПОЛИКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В данной статье говорится о формировании и развитии компетентности преподавателей иностранного языка в условиях полиязычного образования. Концептуальную основу «компетентного подхода» составляют «компетенция» и «компетентность». Компетенция – это совокупность знаний, умений и навыков, и позже она проявляется в компетентность. Компетентность является неотъемлемой характеристикой качеств ответственности и личности специалиста и отражает не только уровень знаний, умений и опыта, но и социально-познавательную позицию личности. Другими словами, компетентность в данном случае – это способность и готовность человека решать профессиональные задачи и достигать необходимых результатов. Существует аналогичная идея о том, что способность применять «знания, умения и навыки» — это компетентность.

Человек, который становится обладателем одной из этих компетенций, называется компетентным.

Компетентность – это совокупность различных компетенций. В частности, методическая компетентность считается одной из основных частей профессиональной компетентности каждого педагога. В методической компетентности наблюдается интеграция всех видов психолого-педагогических знаний и умений.

Важным аспектом формирования методической компетентности преподавателя иностранного языка является ее социокультурная направленность, под которой понимается процесс передачи общечеловеческих и национально-культурных ценностей, основанный на сопоставлении диалога культур и цивилизаций. Реализация компетентностного подхода для формирования методической компетентности на основе всестороннего развития личности и повышения качества подготовки специалистов создает новые возможности за счет использования личностных ресурсов.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, методическая компетентность, профессиональная компетентность, знание, умение, навык, способность, опыт, социокультурная направленность.

FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE IN MULTICULTURAL CONDITIONS OF STUDYING FOREIGN LANGUAGES

This article talks about the formation and development of the competence of foreign language teachers in the context of multilingual education. The conceptual basis of the “competence approach” is “competence” and “competence”. Competence is a set of knowledge, skills and abilities, and later it manifests itself in competence. Competence is an integral characteristic of the qualities of responsibility and personality of a specialist and reflects not only the level of knowledge, skills and experience, but also the social-cognitive position of the individual. In other words, competence in this case is the ability and willingness of a person to solve professional problems and achieve the necessary results. There is a similar idea that the ability to apply “knowledge, abilities and skills” is competence. A person who becomes the owner of one of these competencies is called competent.

Competence is a combination of various competencies. In particular, methodological competence is considered one of the main parts of the professional competence of each teacher. In methodological competence there is an integration of all types of psychological and pedagogical knowledge and skills.

An important aspect of the formation of the methodological competence of a foreign language teacher is its sociocultural orientation, which is understood as the process of transmitting universal and national cultural values, based on a comparison of the dialogue of cultures and civilizations. The implementation of a competency-based approach to the formation of methodological competence on the basis of comprehensive personal development and improving the quality of training of specialists creates new opportunities through the use of personal resources.

Keywords. Competence, competence, communicative competence, methodological competence, professional competence, knowledge, ability, skill, ability, experience, sociocultural orientation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забони олмонӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: sayfi.ddot@mail.ru Тел.: (+992) 907 904 250

Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна – доктори илмҳои педагогӣ, и.в. профессори кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ (олмонӣ-франсавӣ) Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, тел. (+992) 93 465 98 95, E-mail: zarina_sayf@yahoo.com

Сведения об авторах: Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич – доктор педагогических наук, профессор кафедры немецкого языка, Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail:sayfi.ddot@mail.ru Тел.: (+992) 907 904 250

Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна – доктор педагогических наук, и.о. профессора кафедры методики преподавания иностранных языков (немецкого-французского) Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, тел. (+992) 93 465 98 95, электронная почта: zarina_sayf@yahoo.com

Information about the authors: Sayfullaev Khairullo Gabdullaevich – doctor of pedagogical sciences, professor of the department of german language, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. E-mail: sayfi.ddot@mail.ru Tel.: (+992) 907 904 250

Sayfulloeva Zarina Khairulloevna – doctor of pedagogical sciences, acting professor of the department of methods of teaching foreign languages (german-french) of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel. (+992)934659895, E-mail: zarina_sayf@yahoo.com

УДК 37.0.32.8 (575.3)

ББК: 74.00

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА

Ахмадзода Б.С., к.п.н., доцент

Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими

Основной тенденцией развития современной цивилизации является глобализация процессов культурного, социального и экономического характера. Этот процесс характеризуется усилением интеграционных проявлений, активизацией международного взаимодействия в различных сферах жизни, что в совокупности не может не оказывать влияние на образовательную сферу, где подвергаются серьезным изменениям требования практически ко всем составляющим учебного процесса - от образовательных технологий и содержательной составляющей, - до системы оценивания и контроля. [1, с. 41]

Содержание образовательного процесса в рамках иноязычного обучения учащихся должно быть направлено на личностное развитие будущего специалиста, развитие его готовности к успешному осуществлению своей профессиональной деятельности в условиях межкультурного взаимодействия с активным использованием английского языка, как основного языка межнационального общения.

В процессуально-организационном контексте осуществить качественный переход в обучении иностранным языкам возможно в условиях разработки и практического применения новых подходов к реализации образовательного процесса с целью сделать иностранный язык, изучаемый студентами, инструментом для познания окружающего мира, помощником в общении с представителями других культур и народов. С этой целью необходимо провести глубокий анализ различных факторов, оказывающих влияние на уровень эффективности иноязычного обучения с учетом взаимосвязи между ними, различий и закономерностей. [2, с. 168]

В настоящее время процесс обучения иностранным языкам не должен ограничиваться владением ключевыми речевыми и языковыми навыками и умениями, но также должен стать инструментом усиления воздействия на процесс личностного формирования учащегося с целью повысить его культурный, интеллектуальный и профессиональный потенциал.

Современная личность в условиях информационного окружения не только должна обладать способностью к поиску и переработке значительных массивов информации, но также иметь навыки мышления нелинейного характера.

На основе анализа сложившейся на сегодняшний день ситуации в системе высшего образования Республики Таджикистан мы пришли к выводу о том, что интеграционные и глобализационные процессы в современном мире оказывают настолько значительное влияние на все сферы жизни, характеризуются столь стремительными изменениями, что актуальным становится вопрос глубокого изучения и осознания последствий этих изменений, их влияния на образовательную сферу, в частности на вопросы развития иноязычного обучения в технических высших учебных заведениях республики. [3, с. 112]

Следует добавить, что в настоящее время мы переживаем период смены образовательной парадигмы с прежнего подхода к образовательной системе как к сфере образовательных услуг к новому подходу создания образовательного общества, который ориентирован на человека, в основе которого заложены принципы эволюционности, целостности, самоорганизации.

Многие публицисты, ученые называют современный этап развития человеческой цивилизации постиндустриальным, информационным, когнитивным обществом. Независимо от применяемой терминологии современное общество характеризуется стремительным наращиванием объемов информации, что выдвигает перед современным человеком новые требования в плане наличия у него умений и навыков обработки и восприятия этой информации, ее адекватной оценки и усвоения.

Несмотря на то, что большинство современных образовательных моделей нацелены на развитие у учащихся необходимого комплекса умений и навыков владения иностранным языком, которые бы соответствовали требованиям, предъявляемым к молодым специалистам соответствующих специальностей, на практике образовательный процесс далеко и не в полной степени отвечает современной парадигме образовательно-культурного пространства, предполагающей новый уровень интернационализации профессиональной и образовательной деятельности. В новых условиях к владению иностранными языками следует подходить как к важнейшему инструменту профессионального межкультурного общения. [4, с. 58]

В настоящее время назрела настоятельная необходимость в серьезной модернизации иноязычной подготовки учащихся технических высших учебных заведений, в том числе в плане усиления когнитивного компонента личностного потенциала, который связан со способностью к оценке и анализу информации на иностранном языке, позиций и суждений других людей, развития адекватности невербальных и вербальных проявлений, совершенствования межкультурного компонента, предполагающего формирование навыков правильного восприятия иностранной речи, понимания культурных особенностей собеседника, представляющего другую страну.

Новые мировые реалии активизировали поиск новых подходов к разработке новых образовательных моделей с применением современных методик и содержания иноязычного обучения. [5, с. 1453]

При разработке новых моделей образовательного процесса по обучению иностранным языкам следует учитывать усиление взаимосвязей между различными явлениями и процессами в современном мире, что находит свое отражение также в расширении связей между различными народами и культурами. Все эти факторы требуют от современного человека умения полноценно жить и осуществлять эффективную профессиональную деятельность в условиях поликультурного мира.

Образовательный контекст становится все более интернационализированным, что связано с растущей актуальностью усиления межкультурного компонента образовательного процесса при обучении иностранным языкам студентов всех направлений, в том числе технических высших учебных заведений.

В немалой степени это обусловлено ростом международных связей таджикских высших учебных заведений. Активизация международных контактов коснулась как

образовательной деятельности вузов, так и научно-исследовательского аспекта их работы. Интеграция молодой республики в общую мировую экономическую и образовательную среду побуждает учебные учреждения системы высшего профессионального образования стремиться к завоеванию наиболее высоких позиций в рейтингах высших учебных заведений мира. [6, с. 192]

Процесс интернационализации образовательного пространства вузов Республики Таджикистан осуществляется в русле стратегии развития и предполагает активное участие в образовательных и исследовательских проектах совместно с ведущими зарубежными университетами. Эти процессы имеют системный характер и охватывает все аспекты и уровни образовательной деятельности высшего учебного заведения. Они выходят далеко за рамки привычных уже программ академических обменов, и включают в себя межкультурную и международную составляющие в содержательном аспекте учебных программ. При этом фундаментальные изменения касаются научно-методического обеспечения иноязычного обучения, его содержательной составляющей ввиду значительного расширения его межкультурной компоненты, которая в новых условиях выполняет одну из приоритетных функций в иноязычном обучении. [7, с. 148]

Б. Лиск и Х. де Вит убеждены, что организация образовательного процесса с мощной межкультурной компонентой требует комплексных, широких изменений всех его составляющих. Интеграция системы высшего образования Таджикистана в мировую образовательную среду с ее конкуренцией на рынке образовательных услуг требует поиска новых подходов к разработке как новых образовательных технологий иноязычного обучения, так и новой содержательной составляющей учебного процесса, которая была бы направлена на усиление межкультурного компонента коммуникации на иностранном языке, что в совокупности должно сформировать благоприятные условия для повышения эффективности и активизации процесса формирования у учащихся технических вузов иноязычной, межкультурной и коммуникативной компетенций, что в современных условиях является одним из важнейших факторов конкурентоспособности специалистов на мировом рынке труда. [8, с. 199]

Поскольку в настоящее время высшие учебные заведения стали площадками интеграции инновационных, научных и образовательных процессов, то одним из ключевых условий для достижения высокого уровня сформированности у студентов в первую очередь межкультурной компетенции является создание и внедрение такой методической базы, с помощью которой будут сформированы условия для овладения учащимися иностранным языком как эффективным инструментом межкультурного общения в рамках профессиональной деятельности.

Вполне объяснимо, почему именно английский язык был выбран как основной в образовательном международном пространстве различных таджикских университетов, поскольку исторически именно он является наиболее распространенным языком в мире, и по праву выполняет функцию основного языка международного общения.

В.М. Смокотин и С.К. Гураль справедливо отмечают, что английский язык занимает ведущую позицию в группе из 12 языков, которые называют «суперцентральными», при общем количестве языков в мире более чем 6000. По подсчетам исследователей, в настоящее время более миллиарда жителей земли общаются на английском языке. Неслучайно его называют «азбукой образования» и «новой латынью». [9, с. 6]

Глубочайшие социокультурные изменения, которые сопровождают процесс ускоренной глобализации в современном мире, обусловили необходимость поиска новых подходов к образовательной практике с тем, чтобы образовательную среду максимально приблизить к условиям реальной жизни. По мнению многих ученых, в этих условиях именно обучение иностранным языкам может стать одним из основных компонентов образовательных систем, который позволит ей трансформироваться в соответствии с новыми вызовами глобального мира. [10, с. 52]

Как свидетельствует опыт многих зарубежных университетов в части создания образовательных пространств, этот процесс требует целенаправленной скоординированной деятельности и концентрация значительных ресурсов. на примере университетов Сингапура, Южной Кореи и КНР можно утверждать, что значительных успехов добились те из них, в которых все студенты проходили обучение на принципах двуязычного образования - родной язык и английский. поэтому считаем целесообразным усилить языковую составляющую образовательного процесса технических высших учебных заведений не только за счет специальных курсов по английскому языку, но и путем введения преподавания специальных предметов на английском языке как вузовскими преподавателями, так и специалистами, приглашенными из-за рубежа.

Очевидно, что усложнение задач, стоящих перед обучением иностранных языков, характерно не только для вузов Таджикистана, но и для зарубежных университетов, поэтому необходимо усиливать коммуникационную составляющую иноязычной компетенции выпускников технических высших учебных заведений с целью формирования у них навыков межличностного иноязычного общения в рамках профессиональной деятельности с представителями других культур.

При разработке нового методического обеспечения и составления содержания образовательных программ необходимо ориентироваться на формирование у учащихся таких личностных и профессиональных качеств, которые бы способствовали их готовности к эффективному общению и взаимопониманию со своими зарубежными партнерами. [11, с. 128]

В связи с этим остро стоит необходимость разработки новой эффективной системы иноязычного образования в технических высших учебных заведениях Таджикистана, которая была бы основана на научных методах и подходах, включая междисциплинарные методологии, на интеграции инновационных методов и технологий с традиционными, доказавшими свою эффективность. [12, с. 985]

Как свидетельствует анализ научной литературы и примеров практической деятельности, в настоящее время межкультурный компонент в рамках коммуникативной компетенции, формируемой у учащихся технических вузов, явно не соответствует современным требованиям, которые предъявляются к специалистам. для того, чтобы эффективно общаться зарубежными партнерами, необходимо не только отлично владеть иностранным языком, но и знать этнокультурные особенности того народа, с представителем которого планируются коммуникация. для того, чтобы адекватно реагировать и интерпретировать те или иные действия собеседника, необходимо не только хорошо понимать смысл сказанного им, но и учитывать межкультурный контекст этой коммуникации.

В рамках культурно-ориентированного подхода к методике образовательного процесса иноязычного обучения можно отметить несколько направлений: межкультурное (В.П. Фурманова, С.Г. Терминасова и др.), социокультурное (П.В. Сысоев, В.В. Сафонова) и лингвокультурологическое (О.Г. Оберемко, Р.П. Мильруд,). в рамках каждого из этих направлений раскрываются особенности межкультурного аспекта иноязычного обучения с опорой на собственные цели, подходы и образовательные технологии. можно сказать, что современное иноязычное обучение учит не только языковой коммуникации, но и культурной.

Глубокий анализ вопросов, связанных с межкультурной коммуникацией в контексте структурного подхода должен привлечь внимание учащихся к специфике межкультурного общения не только благодаря введению учебных курсов на родном языке в рамках изучения дисциплин гуманитарного блока, но также при обучении иностранному языку, что потребовало пересмотра коммуникативно-направленной модели образовательного процесса и определения совокупности методических и организационных условий, необходимых для достижения целей, стоящих перед этой моделью обучения.

Человек, не подготовленный к реальным особенностям коммуникации с представителями другой культуры, вряд ли способен достичь полного взаимопонимания с собеседником, а в отдельных случаях это может привести к конфликтным ситуациям и другим далеко идущими последствиями, таким как сбой, вплоть до полного прекращения коммуникации, способный привести к проблемам в обоюдном сотрудничестве и в конечном счете сделать невозможным выполнение задачи профессионального характера.

Таким образом, иноязычное обучение в технических высших учебных заведениях в рамках современного образовательного пространства необходимо ориентировать, но создание в рамках образовательного процесса условий, близких к реальной межкультурной коммуникации. его основной целью должно стать изучение иностранного языка как основного инструмента общения с представителями иной культуры, для чего процессуально-организационные и содержательные элементы образовательного процесса должны быть переориентированы на межкультурный аспект формирования иноязычной коммуникативной компетенции.

Литература:

1. Васьбиева Г.Д. Особенности обучения межкультурной коммуникации на занятиях по иностранному языку в неязыковом вузе. // Филологические науки. Вопросы теории и практики - Тамбов: Грамота. -, 2015. - № 7. Ч. 2. – С. 40-42.

2. Xu, Ya. Cross-cultural teaching in college English course / Ya. Xu // Modern Pedagogical Education. – 2021. – No 4. – P. 167-169.

3. Евдокимова М.Г. Межкультурный аспект содержания обучения языку для специальных целей // Яз. и культура. - 2010. - № 4. – С. 109-115.

4. Коваль, О.И. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции в процессе обучения иноязычному общению студентов технических специальностей / О.И. Коваль // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. – 2020. – № S3. – С. 57-60.

5. Жукова В.И. Исследование уровня сформированности межкультурной компетенции студентов / В.И. Жукова, М.С. Фирскина, Т.Г. Дулинец // Мол. ученый. - 2016. - № 11. – С. 1452-1455.

6. Савченко, О.Н. Интеграция контекстного и межкультурного подходов в ролевых играх при обучении будущих таможенников иноязычному общению / О.Н. Савченко // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики. – 2022. – № 2. – С. 189-199

7. Обдалова О.А. Когнитивная готовность к межкультурному общению как необходимый компонент межкультурной компетенции / О.А. Обдалова, А.В. Соболева // Яз. и культура. - 2015. - № 1. – С. 146-155.

8. Фатхулина, Г.Г. Технология межкультурного подхода к обучению иноязычному чтению / Г.Г. Фатхулина // Потенциал современной науки: Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции, Прага, 30 ноября 2018 года / под общей редакцией А.И. Вострецова. – Прага: Научно-издательский центр "Мир науки" (ИП Вострецов Александр Ильич), 2018. – С. 199-203.

9. Гураль С.К. Язык всемирного общения и языковая и культурная глобализация / С.К. Гураль, В.М. Смокотин // Яз. и культура. - 2014. - № 1. – С. 4-13.

10. Бернштейн, В.Л. Интегративный подход к формированию иноязычной коммуникативной межкультурной компетенции студентов-лингвистов / В.Л. Бернштейн // Иностранные языки в школе. – 2019. № 5. С. 48-54.

11. Дмитриева, Е.Н. Межкультурная и межэтническая коммуникация - основа подготовки лингвиста к межкультурному диалогу в процессе обучения в вузе / Е.Н. Дмитриева, О.Г. Оберемко // Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н.А. Добролюбова. – 2020. – № 52. – С. 127-142.

12. Свиридон Р.А. Концепция формирования межкультурной профессионально-коммуникативной компетенции студентов неязыковых специальностей // Фундаментальные исследования. - 2014. - № 8-4. – С. 975-980.

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА

В данной статье автор рассматривает проблему межкультурного подхода как основу модели обучения иноязычной межкультурной коммуникации студентов технического вуза. На основе анализа сложившейся на сегодняшний день ситуации в системе высшего образования Республики Таджикистан мы пришли к выводу о том, что интеграционные и глобализационные процессы в современном мире оказывают настолько значительное влияние на все сферы жизни, характеризуют столь стремительные изменения, что актуальным становится вопрос глубокого изучения и осознания последствий этих изменений, их влияние на образовательную сферу, в частности на вопросы развития иноязычного обучения в технических высших учебных заведениях республики.

Ключевые слова: проект, навыки, умение, функция, профессия, энтузиазм, интерес, классика, успех.

МУНОСИБАТИ БАЙНИФАРҲАНГӢ ҲАМЧУН АСОСИ МОДЕЛИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ БАРОИ МУОШИРАТИ БАЙНИФАРҲАНГӢ БО ДОНИШЧӮӢНИ ДОНИШГОҲИ ТЕХНИКӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи муносибати байнифарҳангӣ ҳамчун асоси модели таълими забонҳои хориҷӣ барои муоширати байнифарҳангӣ бо донишчӯёни донишгоҳи техникӣ баррасӣ менамояд. Дар асоси таҳлили вазъи имрӯзаи системаи таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуҷумат омадем, ки равандҳои ҳамгирӣ ва ҷаҳонишавӣ дар ҷаҳони муосир ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёт чунин таъсири назаррас доранд ва бо суръати баланд ҳос аст, ки масъалаи чуқур омӯختан ва дарк намудани оқибатҳои ин дигаргунӣҳо, таъсири онҳо ба соҳаи таълим, аз ҷумла ба инкишофи таълими забони хориҷиро дар мактабҳои олии техникаи ҷумҳурӣ тағйир медиҳанд.

Калидвожаҳо: лоиҳа, малака, маҳорат, функсия, машғулият, шавқ, рағбат, классикӣ, муваффақ.

INTERCULTURAL APPROACH AS A BASIS FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGE INTERCULTURAL COMMUNICATION TO STUDENTS OF A TECHNICAL UNIVERSITY

In the given article the author uses the developments and presentation of the Modern personality in the conditions of the information environment not only to have the ability to search and process significant amounts of information, but also to have non-linear thinking skills. Based on the analysis of the current situation in the system of higher education of the Republic of Tajikistan, we came to the conclusion that the integration and globalization processes in the modern world have such a significant impact on all spheres of life, are characterized by such rapid changes that the issue of deep study and awareness of the consequences of these changes, their impact on the educational sphere, in particular on the issues of developing foreign language education in technical higher educational institutions of the republic, becomes relevant.

Key words: project, skills, acquires, function, occupation, enthusiasm, interest, classics, success.

Сведения об авторе: Ахмадзода Бунафша Саймузафар, кандидат педагогических наук, доцент, проректор по воспитательной части Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Душанбе, проспект Раджабовых 10, **E-mail:** ttu@ttu.tj Тел: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмадзода Бунафша Саймузафар, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, Душанбе, хиёбони академикҳо Рачабовҳо 10, **E-mail:** ttu@ttu.tj Тел: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru

Information about the author: Akhmadzoda Bunafsha Saimuzafar, candidate of pedagogical sciences, associate professor, vice-rector for educational affairs of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi. Dushanbe, Rachabov Avenue 10, E-mail: ttu@ttu.tj Tel: (992) 985053454, email- abunafsha@mail.ru

УДК: 812.112 (575.2)

ББК:81.1 (2-точ)

Б-38

ЛИЧНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (РКИ) С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ

Бободжанова Д.Ш. – к.п.н., доцент

ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»

Актуальность формирования личностно ориентированного подхода в преподавании русского языка как иностранного с применением современных цифровых технологий не вызывает сомнений. В условиях интенсификации образовательного процесса и развития цифровых компетенций у студентов все большее значение приобретает индивидуализация обучения. Она позволяет максимально учесть индивидуальные особенности каждого обучающегося.

Вместе с тем сохраняется необходимость в обеспечении академической целостности и стандартизации программ по русскому языку как иностранному. Цель данной статьи состоит в теоретическом осмыслении возможностей синтеза личностно ориентированного и стандартизированного подходов посредством целенаправленного внедрения цифровых инструментов.

Будут рассмотрены как преимущества использования цифровых технологий для индивидуализации учебного процесса с учётом интересов, склонностей и уровня подготовки каждого обучающегося, так и вопросы сохранения академических стандартов качества образования. Полученные результаты могут представлять теоретический интерес для преподавателей вузов, занимающихся методикой обучения русскому языку как иностранному.

Для достижения поставленной цели необходимо проанализировать концептуальные основы личностно ориентированного подхода в обучении иностранным языкам, выделить ключевые положения данной концепции и показать ее преимущества перед традиционными методами обучения. Также следует проанализировать возможности цифровых технологий для адаптации учебного процесса к индивидуальным особенностям каждого студента, выделить наиболее эффективные цифровые инструменты и привести примеры их использования.

Поэтому возникает необходимость рассмотреть механизмы синтеза личностно ориентированного и стандартизированного подходов к обучению русскому языку как иностранному, проанализировав, каким образом индивидуализация образовательного процесса может сочетаться с едиными требованиями и оценками результатов обучения.

Теоретический анализ изложенных вопросов и обобщение полученных результатов позволят сформулировать выводы относительно эффективной модели личностно ориентированного обучения русскому языку как иностранному с применением цифровых образовательных ресурсов.

Прежде всего, необходимо отметить, что личностно ориентированное обучение основывается на учете индивидуальных особенностей учащихся, их интересов и потребностей. Как отмечает российский ученый Якиманская И.С., «личностно ориентированное обучение направлено на развитие творческих способностей и критического мышления, что способствует более глубокому усвоению материала и мотивации к обучению». [15, с. 5]

Российский исследователь Бурдина Е.С. подчеркивает значимость интеграции цифровых технологий в образовательный процесс: «Использование цифровых образовательных ресурсов позволяет индивидуализировать обучение, предоставляя каждому студенту возможность выбора темпа и уровня сложности материала, что особенно важно при изучении иностранного языка» [3].

Кроме того, исследования показывают, что цифровые технологии могут значительно повысить мотивацию студентов к изучению русского языка как иностранного. Например, по мнению Нечаевой О.А. и Дубровец, А.Э. «цифровые образовательные ресурсы создают интерактивную и динамичную учебную среду, способствующую активному вовлечению студентов в учебный процесс». [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]

Таким образом, обобщение полученных данных и выводов позволяет утверждать, что эффективная модель личностно ориентированного обучения русскому языку как иностранному с применением цифровых образовательных ресурсов должна включать следующие элементы:

1. Индивидуализация учебного процесса на основе анализа потребностей и возможностей каждого студента.

2. Активное использование цифровых образовательных ресурсов, таких как интерактивные учебники, онлайн-платформы и мультимедийные материалы.

3. Обеспечение постоянной педагогической поддержки и консультирования со стороны преподавателя.

4. Создание мотивирующей и поддерживающей учебной среды, способствующей развитию творческих способностей и критического мышления. [11; 12]

Кроме того, нужно учесть, что механизмы и цифровые технологии личностно ориентированного обучения русскому языку как иностранному представляют собой комплекс конкретных инструментов и методов, направленных на учет индивидуальных особенностей учащихся и повышение эффективности обучения. Ключевыми механизмами являются предварительная диагностика с помощью тестов и анкет для создания индивидуальных учебных планов в цифровой системе управления обучением, использование адаптивных образовательных платформ типа Moodle и конкретных мультимедийных ресурсов в виде видео- и аудиоуроков. Важную роль играют интерактивные вебинары на платформе Zoom, мобильные приложения типа Duolingo, а также системы автоматизированного цифрового мониторинга результатов тестирования в Google Forms. Преподаватель оказывает постоянную методическую поддержку посредством обратной связи через электронную почту и конкретных индивидуальных консультаций с помощью Skype. Данные конкретные цифровые подходы способствуют более эффективному овладению учащимися изучаемым материалом и повышению их мотивации. [10]

Эти механизмы и компоненты в совокупности позволяют создать эффективную и гибкую систему обучения, которая соответствует современным требованиям и потребностям студентов, изучающих русский язык как иностранный.

Так, например, в Московском государственном университете имени М. В. Ломоносова (МГУ) была разработана комплексная программа по обучению русскому языку как иностранному, включающая использование цифровых технологий. Программа включает интерактивные онлайн-курсы, которые состоят из видеолекций, интерактивных упражнений и тестов. Видеолекции доступны в любое время, что позволяет студентам учиться в удобное для них время и в своем темпе. Интерактивные упражнения включают задания на грамматику, словарный запас и произношение, что позволяет студентам активно

практиковать язык. Онлайн-тесты обеспечивают немедленную обратную связь, что помогает студентам отслеживать свой прогресс и корректировать учебные стратегии. Преподаватели МГУ регулярно проводят виртуальные консультации, где обсуждают с каждым студентом индивидуальные успехи и трудности.

В Санкт-Петербургском государственном университете (СПбГУ) используется платформа Moodle для организации обучения русскому языку как иностранному. Платформа включает разнообразные учебные материалы, такие как тексты для чтения, аудиозаписи и видеоматериалы, а также интерактивные задания. Одной из ключевых особенностей является проведение виртуальных семинаров, где студенты могут общаться с преподавателями и друг с другом в режиме реального времени. Такие семинары способствуют развитию коммуникативных навыков и позволяют студентам практиковаться в реальных ситуациях. Университет также организует виртуальные экскурсии по Санкт-Петербургу, что позволяет студентам лучше понять культурный контекст изучаемого языка.

В Таджикском национальном университете (ТНУ) был реализован проект по использованию мобильных приложений для обучения русскому языку как иностранному. Одним из таких приложений является «Русский язык для всех», которое включает разнообразные задания на грамматику, словарный запас, аудирование и произношение. Приложение также предоставляет доступ к видеолекциям и аудиозаписям, которые студенты могут прослушивать и просматривать в любое удобное время. Встроенная система чатов позволяет студентам задавать вопросы преподавателям и получать оперативные ответы. Приложение также включает систему мониторинга прогресса, которая помогает студентам отслеживать свои успехи и выявлять области, требующие дополнительного внимания.

В Худжандском государственном университете имени академика Б. Гафурова (ХГУ) активно используются цифровые образовательные ресурсы для проведения онлайн-занятий по русскому языку. Основными платформами для организации учебного процесса являются Zoom и Google Classroom. Студенты участвуют в виртуальных классах, где преподаватели проводят лекции и семинары в режиме реального времени. Записи занятий доступны для просмотра в любое время, что позволяет студентам повторять материал и изучать его в своем темпе. Домашние задания и проекты также выполняются и сдаются через эти платформы. Преподаватели предоставляют индивидуальные консультации через видеозвонки или чаты, что помогает студентам решать возникающие проблемы и получать необходимые разъяснения.

Приведенные кейсы из России и Таджикистана демонстрируют успешное применение лично ориентированных подходов и цифровых образовательных ресурсов в обучении русскому языку как иностранному. Эти примеры показывают, как современные технологии могут быть интегрированы в образовательный процесс для создания гибкой и эффективной системы обучения. Индивидуализация учебного процесса, использование интерактивных и мультимедийных материалов, обеспечение постоянной педагогической поддержки – все это способствует более глубокому усвоению материала, повышению мотивации студентов и развитию их самостоятельности в процессе обучения.

Согласно статистическим данным, в МГУ после внедрения программы с использованием цифровых технологий, успеваемость студентов повысилась на 20%, а уровень удовлетворенности учебным процессом достиг 85%. В СПбГУ, благодаря использованию платформы Moodle, уровень успешности сдачи экзаменов вырос на 15%, а вовлеченность студентов в учебный процесс увеличилась на 30%. В ТНУ, после внедрения мобильного приложения, 70% студентов отметили улучшение в понимании материала и более удобный доступ к учебным ресурсам. В ХГУ, использование платформ Zoom и Google Classroom привело к росту показателей успеваемости на 25%, а 90% студентов отметили удобство и эффективность такого формата обучения.

Подводя итог, можно отметить, что интеграция цифровых образовательных ресурсов и лично ориентированных подходов в обучение русскому языку как иностранному значительно повышает эффективность учебного процесса. Индивидуализация обучения,

активное использование современных технологий и постоянная педагогическая поддержка способствуют глубокому усвоению материала, повышению мотивации студентов и их успешности. Реальные кейсы из России и Таджикистана подтверждают, что такие подходы могут успешно применяться в различных образовательных учреждениях, обеспечивая высокие результаты и удовлетворенность студентов.

Литература:

1. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Бим-Бад, Б. М. Педагогический энциклопедический словарь / Б. М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
3. Бурдина, Е. С. Использование цифровых образовательных платформ в процессе обучения английскому языку // Скиф. 2023. №7 (83). – С. 54-58.
4. Гальперин, П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин. – М.: Наука, 1985. – 184 с.
5. Гришина, Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб.: Питер, 2008. – 367 с.
6. Гузеев, В. В. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Гузеев. – М.: Педагогика, 1996. – 271 с.
7. Есипов, Б. П. Методика обучения русскому языку в средней школе / Б. П. Есипов. – М.: Просвещение, 1969. – 240 с.
8. Кабанова-Меллер, Е. Н. Психология обучения иностранным языкам / Е. Н. Кабанова-Меллер. – М.: Просвещение, 1981. – 136 с.
9. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
10. Монахов, В. М. Технология проектирования дидактических систем / В. М. Монахов. – М.: Просвещение, 1997. – 223 с.
11. Нечаева, О.А., Дубровец, А.Э. Современные интерактивные ресурсы в образовании и их влияние на мотивацию студентов СПО // Инновационная наука. 2023. № 2-1. – С. 96-99.
12. Полат, Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2007. – 272 с.
13. Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
14. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
15. Якиманская, И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (РКИ) С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ

Личностно ориентированный подход в обучении русскому языку как иностранному (РКИ) позволяет учитывать индивидуальные особенности и возможности каждого студента. Использование цифровых ресурсов и технологий дает больше возможностей для индивидуализации учебного процесса. Цифровые инструменты могут адаптироваться под нужды конкретного обучаемого, позволяя самостоятельно выстраивать траекторию обучения и темп изучения материала. При этом важно обеспечить педагогическую поддержку и руководство преподавателя.

Ключевые слова: личностно - ориентированное обучение, индивидуализация образования, русский язык как иностранный, цифровые технологии, цифровые образовательные ресурсы, индивидуальный подход, обучение с учетом индивидуальных особенностей

ОМУЗИШИ ШАХСИЯТНИГАРОНИДАШУДАИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ БО ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҶОИ РАҚАМӢ

Разиши шахсиятнигаронидашуда дар омузиши забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ имконияти ба назар гирифтани хусусиятҳо ва имкониятҳои инфиродии ҳар як донишҷӯро фароҳам меорад. Истифодаи захираҳо ва технологияҳои рақамӣ имкониятҳои бештареро барои инфиродисозии равандҳои таълим фароҳам меорад. Воситаҳои рақамӣ метавонанд ба эҳтиёҷоти мушаххаси донишҷӯён мутобиқ шаванд, ки ин имкон медиҳад онҳо роҳи омузиш ва суръати омузиши маводро мустақилона муайян кунанд. Дар ҳамин ҳол, муҳим аст, ки дастгирии педагогӣ ва роҳнамоии омузгор таъмин карда шавад.

Калидвожаҳо: омузиши шахсиятнигаронидашуда, инфиродисозии таълим, забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ, технологияҳои рақамӣ, захираҳои таълимии рақамӣ, разиши инфиродӣ, омузиш бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ

PERSONALLY ORIENTED TEACHING OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE (RFL) USING DIGITAL RESOURCES

A personally oriented approach to teaching Russian as a Foreign Language (RFL) allows taking into account individual characteristics and abilities of each student. The use of digital resources and technologies provides more opportunities for individualization of the educational process. Digital tools can be adapted to the needs of a particular learner, allowing them to independently build a trajectory of learning and pace of mastering the material. At the same time, it is important to ensure pedagogical support and guidance from the teacher.

Keywords: personally oriented learning, individualization of education, Russian as a foreign language, digital technologies, digital educational resources, individual approach, learning considering individual characteristics

Сведения об авторе: Бободжонова Дилрабо Шамсиевна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, переулок Мавлонбекова, 1. E-mail: rasul_2015_bah@mail.ru Телефон: +992926009816.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобочонова Дилрабо Шамсиевна –номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони муосири русӣ ва забоншиносии умумии факултети филологияи русии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров». Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. Почтаи электронӣ: rasul_2015_bah@mail.ru, Телефон: +992926009816.

Information about the author: Bobodjanova Dilrabo Shamsievna - Candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of modern russian language and general linguistics of the faculty of russian philology of the State Educational Institution «Khujand State University named after Academician B. Gafurov». Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov's passage, 1. E-mail: rasul_2015_bah@mail.ru Phone: +992926009816.

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ ҲАЧМИ БИСЁРРӮЯҲО ВА ҚИСМҲОИ ЧАРХЗАНИ

Сирочиддини Д., н.и.п., дотсент,
Самариддинова З.Н., н.и.п., дотсент,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ташкили дурусти таълими ҳаҷми бисёррӯяҳо ва қисмҳои чархзани дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, қабл аз ҳама аз методикаи таълими он вобастагӣ дорад. [10, с. 234] Маълум аст, ки ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои мухталиф истифодаи методҳои самараноки таълим маҳорати касбии омӯзгорро талаб мекунад. Аз ин рӯ, вучуд доштани маводи таълимии методӣ, истифодаи материалҳои пурмазмунӣ дидактикӣ ва омӯзиши таҷрибаи бисёрсолаи олимони соҳа ба муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ роҳнамои хубе шуда метавонанд.

Масъалаи таъриф додан ба ҳаҷми қисмҳо аз замони қадим мавриди тавачҷуҳ қарор дорад. Бо забон биёри сода гуфтан мумкин аст, ки ҳаҷм - ин як қисми фазо мебошад, ки қисм онро ишғол намудааст. Саҳеҳтар онро чунин тавсиф додан мумкин аст: ҳаҷм - қисман мафҳуми физикӣ ва аслан бузургии геометрӣ мебошад, ки ҳосиятҳои сеченака будани қисмро ё дар фазо ишғол кардани ҷои муайяноро ифода мекунад. Бо мафҳумҳои бузургӣҳо мо дар физика ва геометрия бисёр воҷеҳурем. [7, с. 26]

Бузургиро чен карда, қимати ададии онро ҳосил кардан мумкин аст. Қабул мекунем, ки бузургӣ ё қимати ададӣ ки онро ифода мекунад, ҳамон як чизанд.

Пас:

1. бузургии қимати манфӣ қабул намекунад;
2. агар қисм ба қисмҳо ҷудо шавад, пас суммаи қисмҳои ин бузургӣ ба бузургии бутуни худ қисм баробар аст. Бузургӣҳои ҳамнавъро ҷамъу тарҳ кардан мумкин аст.
3. барои ду бузургии якҷинса нисбате мавҷуд аст, ки он аз усули ченкунии бузургӣҳо вобаста нест. [3, с. 100 - 120]

Методикаи омӯзиши ҳаҷми қисмҳо аз нуқтаи назари профессори кафедраи математика ва методикаи таълими он Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, И. Ғуломов чунин баён ёфтааст.

Ҳаҷми қисм ин ададест, ки ҳаҷми қисми фазоро ифода мекунад. Таърифиҳои дигари ҳаҷм низ вучуд доранд.

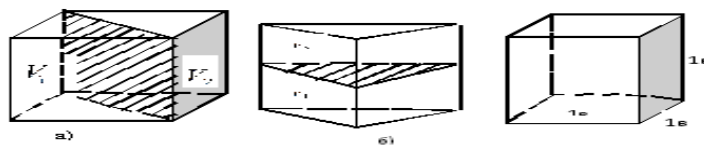
4. Ададе, ки бузургии соҳаи дохилии бисёррӯяро ифода мекунад, ҳаҷми бисёррӯя ном дорад. [2, с. 190 - 203]

Ҳаҷми қисми геометрӣ гуфта, бузургии қисми фазоро меноманд, ки онро қисм ишғол менамояд. Ҳаҷм ин бузургии мусбатест, ки қимати ададиаш ба ҳосиятҳои зерин соҳиб аст:

1. Қисмҳои баробар ҳаҷмҳои баробар доранд;
2. Агар қисм ба қисмҳо (қисмҳои сода) тақсим шуда бошад, онҳо ҳаҷми ин қисм ба суммаи ҳаҷмҳои қисмҳои он баробар аст;
3. Ҳаҷми куби тегааш ба воҳиди дарозӣ баробар, ба воҳид баробар аст. [8, с. 289-304]
4. Ба воҳиди ҳаҷм - ҳаҷми кубе қабул карда мешавад, ки тегаи он ба **воҳиди дарозӣ** (мм, см, дм, м ва ҳк.) баробар аст.

Дар китоби дарсии А.В. Погорелов нишон дода мешавад, ки бисёррӯяи барҷастаи дилхоҳро ба пирамидаҳои секунҷаи ададашон охирик тақсим кардан мумкин аст.

Пеш аз он ки (теоремаи) ҳаҷми параллелепипеди росткунҷа исбот карда шавад, хосиятҳои асосии ҳаҷми бисёррӯяхоро (хосиятҳои 1-3) дар моделҳои наонқадар мураккаб ба хонандагон шарҳ додан лозим аст.

Расми 1.

Ҳаҷми ин ҷисм: V_1+V_2 ; V_1+V_2 $V=$ воҳиди кубӣ.

Ҷисм – соҳаи маҳдуди фазоро меноманд. Сарҳади ҷисм – **сатҳ** ном дорад.

Кура – соҳаи маҳдуди фазо аст, пас кура ҷисм мебошад.

Кунҷи бисёррӯя – соҳаи сарбастаи фазо аст, вале маҳдуд нест, бинобар ин ҷисм намебошад.

Омӯзиши ҳаҷми бисёррӯяҳо аз исботи формулаҳои ҳаҷми параллелепипеди росткунҷа оғоз меёбад. Дар китоби дарсӣ ду маврид: вақте ки теғаҳои параллелепипед (а, в ва с) бо қасрҳои даҳии охирик ва вақте, ки теғаҳо бо қасри даҳии беохир ифода меёбанд, дида баромада мешавад. (Дарсро бо моделҳо гузаронидан хеле хуб аст). Муаллим метавонад исботи мавриди якумро ба худӣ хонандагон супорад.

Исбот карда мешавад, ки $V_{\text{парал. рост.}} = abc$

Натиҷа: $V_{\text{куб}} = a^3$

Қайд карда мешавад, ки агар ду ҷисм ҳаҷмҳои баробар дошта бошанд, **баробарбузург** номида мешаванд.

Хонандагон бояд формулаи ҳаҷми параллелепипедро донанд ва онро дар ҳалли масъалаҳо истифода бурда тавонанд.

Масъалаҳои (даҳанақӣ) зеринро ба хонандагон пешниҳод, қардан мумкин аст.

Аз ҳаҷми ҷисмҳои чарҳзанӣ методикаи омӯзиши ҳаҷми силиндрро дида мебароем. Ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки А.В. Погорелов мафҳуми **ҷисми чарҳзанӣ**, В.М. Клопский ва З.А. Скопетс **фигураҳои чарҳзанӣ** истифода намудаанд. Мафҳуми фигураҳои чарҳзанӣ нисбат ба ҷисми чарҳзанӣ васеъ аст. Фигура ҳаргуна маҷмуи ғайриҳолии нуқтаҳоро меноманд. Ҷисм бошад, соҳаи сарбастаи маҳдуди фазо аст.

Фарз кунем, ки дарозии теғаҳои параллелепипед a , b ва c мебошанд. Куберо мегирем, ки ҳаҷми он ба воҳиди кубӣ баробар аст; теғҳои аз як қулла баромадаи онро ба 10^n қисми баробар тақсим намуда, аз нуқтаҳои тақсимот ҳамвориҳои перпендикуляр мегузаронем. Онҳо куб аз $10^n \cdot 10^n \cdot 10^n = 10^{3n}$ кубчаҳо иборат мешавад. Пас, ҳаҷми як кубча ба $\frac{1}{10^{3n}}$ барбар аст. Дарозии ҳар як теғача ба $\frac{1}{10^n}$ баробар мебошад.

Акнун параллелепипеди росткунҷаро гирифта теғаи онро ба қисмҳои бутуни ба $\frac{1}{10^n}$ баробар тақсим мекунем; аз нуқтаҳои тақсимот ҳамвориҳои ба теғаҳо перпендикуляр мегузаронем. Дар натиҷа дар теғаи a $a \cdot 10^n$, дар теғаи b $b \cdot 10^n$, дар теғаи c $c \cdot 10^n$ кубчаҳо ҷойгир мебошанд. Ҳаҷми параллелепипед ба суммаи ҳаҷмҳои кубчаҳои он баробар аст: $V_{\text{куб}} = 1$ в. Кубӣ

Расми 2.

$$V_{\text{параллелпипед}} = abc \cdot 10^{3n} \cdot \frac{1}{10^{3n}} = abc \quad (abc \cdot 10^{3n} - \text{шумораи кубчаҳо; } \frac{1}{10^{3n}} - \text{ҳаҷми}$$

як кубча)

Муаллим моделҳои тайёри цилиндрро ба хонандагон нишон дода масъала мегузорад: Чӣ тавр ҳаҷми цилиндрро бояд ёфт?

Теоремаи китобро баён мекунад: **Ҳаҷми цилиндр ба ҳосили зарби масоҳати асос бар баландӣ баробар аст:**

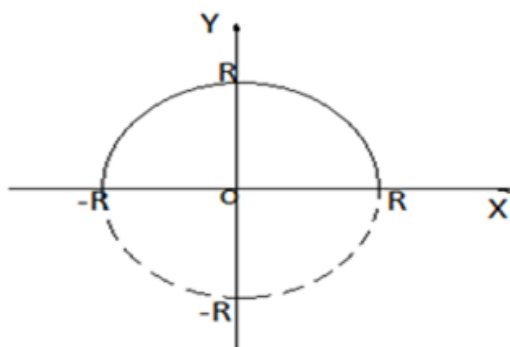
$$V_{\text{цилиндр}} = SH = \pi R^2 H$$

Бо аҳли синф нақшаи исботи теоремаро муҳокима менамоем. [4, с. 222-227]

Методикаи омӯзиши ҳаҷми бисёррӯяҳо ва ҷисмҳои ҷарҳзаниро аз рӯи китоби дарсии геометрияи синфи 11 (Б. Алиев) дида мебароем:

Бо ин мақсад яке аз мавзӯҳои ҷисмҳои ҷарҳзаниро (ҳаҷми кура) – ро дида мебароем. Агар нимдоираи радиусаш R - ро гирему марказашро дар ибтидои системаи координатӣ ҷойгир созем ва тири абсисаро аз рӯи диаметраш равона созем, он гоҳ дар натиҷаи дар атрофи ҳамин тир ҷарҳ занонидани нимдоира кура ҳосил мешавад. Муодилаи нимдоира, ки дар он $y \geq 0$ аст, $x^2 + y^2 = R^2$ мешавад. Яъне, $y^2 = R^2 - x^2$ ё $y = \sqrt{R^2 - x^2}$. Пас, бо истифода аз формулаи

$V = \int_a^b S(x) dx = \pi \int_a^b f^2(x) dx$ формулаи ҳаҷми кураро ҳосил кардан мумкин аст (Расми 3):

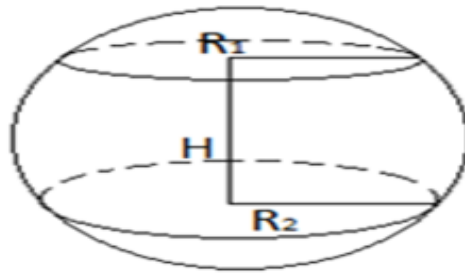

Расми 3. - Кура

$$\begin{aligned} V &= \int_{-R}^R y^2(x) dx = \pi \int_{-R}^R (R^2 - x^2) dx = \pi \left(R^2 x - \frac{x^3}{3} \right) \Big|_{-R}^R \\ &= \pi \left(R^2 \cdot R - \frac{R^3}{3} - R^2 \cdot (-R) + \frac{(-R^3)}{3} \right) = \pi \left(2R^2 - \frac{2R^3}{3} \right) = \frac{4}{3} \pi R^3; \end{aligned}$$

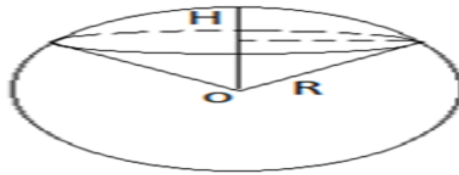
Қисми кура, ки ба ягон ҳамворӣ бурида мешавад, сегменти куравӣ номида мешавад. Ҳамвории бурандаи α , ки аз нуқтаи B мегузарад, кураро ба ду сегменти куравӣ ҷудо мекунад. Порчаи хати росте, ки ба ҳамвории α перпендикуляр мебошад, баландии сегмент ном дорад. Агар радиуси кура R , баландии сегмент H бошад, он гоҳ ҳаҷми сегменти куравӣ ба $V_{\text{сег.кур}} = \pi H^2 \left(R - \frac{H}{3} \right)$ баробар мешавад.

Қабати куравӣ гуфта, қисми кураро меноманд, ки он дар байни ду ҳамвории кураро бурранда ҷойгир аст. Давраҳое, ки дар буришҳо пайдо мегарданд, асосҳои қабати куравӣ, масофаи байни қабатҳо бошад, баландии қабати куравӣ ном дорад (Расми 36). Ҳаҷми қабати куравӣ бо формулаи $V = \frac{\pi H}{6} (H^2 + 3R_1^2 + 3R_2^2)$ ҳисоб карда мешавад [1, с. 85 -123].

Расми 4. - Қабати куравӣ

Сектори куравӣ қисмест, ки аз сегменти куравӣ ва конус ҳосил мегардад. Агар R - радиуси кура ва H – баландии сегмент бошад, он гоҳ ҳаҷми сектор бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад. (Расми 5): $V = \frac{2}{3}\pi R^2 H$

Расми 5. - Сектори куравӣ

Роҳи ҳалли якчанд масъаларо пешниҳод менамоем:

1. Ҳаҷми кура чанд маротиба меафзояд, агар радиуси онро 4 маротиба зиёд намоем.

Ҳал:

Д. ш. аст

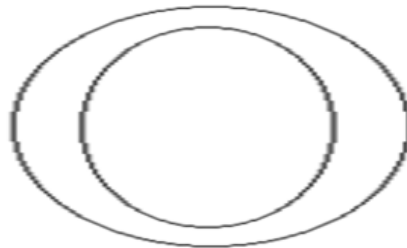
$$R_2; R_2 = 4R_1;$$

$$\frac{V_2}{V_1} = \frac{\frac{4}{3}\pi R_2^3}{\frac{4}{3}\pi R_1^3} = \frac{R_2^3}{R_1^3} = \frac{4R_1^3}{R_1^3} = 4^3 = 64;$$

Ҷавоб: 64 маротиба.

2. Кура аз мавод сохта шуда, диаметри берунаш 18см, паҳноии деворчаҳо 3см аст.

Ҳаҷми деворчаҳоро ёбед.

Расми 6. - Кураи аз мавод сохташуда

Д. ш. аст. Ҳал: $V = V_1 - V_2 = \frac{4}{3}\pi R_1^3 - \frac{4}{3}\pi R_2^3 = \frac{4}{3}\pi(9^3 - 6^3) =$
 $\frac{4}{3} \cdot 513 \cdot 3,14 = 2148\text{см}^3;$

$$d_1 = 18\text{см};$$

$$d_2 = 18 - 2 \cdot 3 = 12\text{см}.$$

$$V = V_1 - V_2 = ?;$$

$$R_1 = \frac{d_1}{2} = \frac{18}{2} = 9\text{см};$$

$$R_2 = \frac{d_2}{2} = \frac{12}{2} = 6\text{см};$$

Ҷавоб: 2148см^3 .

3. Резервуари об аз нимкураи радиусаш 3,5 м ва силиндри радиуси асосаш ба ҳамин адад баробарбуда, иборат аст. Баландии цилиндр чӣ қадар бошад, то ки резервуар 200м^3 обро ғунҷонад?

Ҳал:

Д. ш. аст

$$OM=OD=3,5\text{м};$$

$$V = 200\text{м}^3;$$

$$H = ?;$$

Шакли матлуб аз суммаи ҳаҷмҳои силиндри ABCD ва нимкураи АДМ иборат аст.

Маълум аст, ки $V_{\text{кура}} = \frac{4}{3}\pi R^3$ аст. Аз ин ҷо, ҳаҷми нимкура ба $V_{\text{АДМ}} = \frac{4}{3}\pi R^3 = \frac{2}{3}\pi R^3$ баробар мешавад.

$$V_{\text{силиндри}} = \pi R^2 H; V_{\text{АВСДМ}} = \pi R^2 \left(\frac{2}{3}R + H\right);$$

$$3,14 \cdot 3,5^2 \left(\frac{2}{3} \cdot 3,5 + H\right) = 220;$$

$$38,465 \left(\frac{7}{3} + H\right) = 220; \frac{7}{3} + H = 5,2; H = 2,9\text{м};$$

Ҷавоб: $H = 2,9\text{м}$.

Масъалаҳо барои кори мустақилона:

Варианти 1.

1. Ду кураи чуянии диаметрашон 25см ва 35см-ро ғудохта, як кура сохтан лозим аст. Диаметри кураи навро ёбед.

Ҷавоб: $\approx 39\text{см}$.

2. Як порча сурб 1кг масса дорад. Аз ин порчаи сурб чандто сакҳои диаметраш 1см-ӣ ғудохта мумкин аст? (Зичии сурб $11,4\text{г/см}^3$).

Ҷавоб: 167-то.

3. Кафлези яхмоси диаметраш 6см дар болои зарфи яхмосӣ, ки шакли конусиро дошта, диаметри асосаш 4см аст, ғузошта шудааст. Чанд будани баландии ин конусро муайян кунед, то ки ҳангоми об шудан, яхмоси моеъро ғунҷонида тавонад.

Ҷавоб: $H=27\text{см}$.

4. Сектори доиравии дорои кунҷи 120° ва радиуси R дар атрофи диаметре, ки секторро ба ду қисм ҷудо мекунад, ҷарх мезанад. Ҳаҷми қисми дар натиҷаи ҷархзанӣ ҳосилшударо ёбед.

Ҷавоб: $\frac{\pi R^3}{3}$.

5. Ҳамворие, ки ба диаметри кура перпендикуляр аст, онро ба қисмҳои 3см ва 9см тақсим мекунад. Ҳаҷми кура ба кадом қисмҳо тақсим мешавад?

Ҷавоб: $45\pi\text{см}^3$ ва $243\pi\text{см}^3$.

Варианти 2.

1. Ҳаҷми кура $12\pi\text{см}^3$ аст. Ҳаҷми куберо ёбед, ки масоҳати сатҳаш аз масоҳати сатҳи доираи калони кураи мазкур 6 маротиба калон бошад.

Ҷавоб: $9\pi\sqrt{\pi}\text{см}^3$.

2. Маълум, ки радиусҳои се кура ҳамчун 1:2:3 нисбат доранд. Исробот кунед, ки ҳаҷми кураи калон аз суммаи ҳаҷмҳои кураҳои хурд се маротиба калон аст.

3. Диаметри курае, ки ба 30см баробар аст, тири силиндрест, ки радиуси асосаш ба 12см баробар мебошад. Ҳаҷми қисми кура, ки дар даруни цилиндр мебошад, ёбед.

Ҷавоб: $3528\pi\text{см}^3$.

4. Сектори доиравии кунҷаш 30° ва радиусаш R дар гирди яке аз радиусҳои паҳлӯи ҷарх мезанад. Ҳаҷми қисми ҳосилшударо ёбед.

Ҷавоб: $\frac{1}{3}\pi R^3(2 - \sqrt{3})$.

5. Ҳаҷми кура ва масоҳати он ба ҳам баробаранд. Радиуси чунин кураро ёбед.

Ҷавоб: 3.

Адабиёт:

1. Алиев, Б. Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфи 11 [Матн] / Б. Алиев // Душанбе.: Маориф, 2014. – 128 с.

2. Атанасян, Л.С. Геометрия 10-11 [Текст] / Л.С. Атанасян, В.Ф. Бутузов, С.Б. Кадомцев, Л.С. Кисилева, Э.Г. Позняк // М: Просвещение, 1996 – 207 с.
3. Василевский, А.Б. Методика решения геометрических задач [Текст] / А.Б. Василевский // Минск.: 1969. – 232 с.
4. Ғуломов, И. Методикаи таълими математика [Матн] / И. Ғуломов // Душанбе.: Промэкспо 2019. – 232 с.
5. Зиёбои, А. Намунаи ҳалли машқҳо аз математика (Дастур барои дохилшавандагон) [Матн] / А. Зиёбои // Душанбе, 2010. – 331 с.
6. Зиев, Б.Г. Задачи по геометрии для 7-11 классов [Текст] / Б.Г. Зиев, В.М. Мейлер // М.: Просвещение, 1991. – 270 с.
7. Петров, В.М. Методика-библиографические указания и контрольные работы к курсу «Методика преподавание математики» [Текст] / В.М. Петров // М., 1974. – 72 с.
8. Погорелов, А.В. Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфҳои 7-11 мактаби миёна [Матн] / А.В. Погорелов // Душанбе.: Маориф, 1991/ – 384 с.
9. Сирочиддини Д. Методикаи омӯзиши бузургиҳои геометрӣ дар курси геометрияи мактабӣ [Матн] / Д. Сирочиддин // диссертатсияи номзадӣ. ш. Бохтар 2021., - 194 с.
10. Слепкань, З.И. Психолого-педагогические основы обучения математике [Текст] / З.И. Слепкань // Киев. Рад. школа. : 1983. – 192 с.
11. Шарифов, Ҷ. Асосҳои методикаи таълими геометрия [Матн] / Ҷ. Шарифов, И. Шарифов // Душанбе.: Ирфон, 2016. – 431 с.

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ ҲАҚМИ БИСЁРРҶАҲО ВА ЧИСМҲОИ ЧАРХЗАНИ

Дар шароити муосир масъалаи ҳақми бисёррӯяҳо ва чисмҳои чархзани аз фанни геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои олии аҳамиятнок ва зарурӣ мебошад, ҳолати мазкур ҳамзамон ба эълон гардидани солҳои 2020 – 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» шарт мебошад.

Мушкилоти асосие, ки дар замони муосир аз таълими геометрия дар он мебошад, ки хонандагон дар айни ҳол, сарфаҳми ҳақми бисёррӯяҳо ва чисмҳои чархзаниро дуруст намеравад. Омӯзгоронро лозим меояд, ки бо хонандагон боз ҳам бештар корро ба роҳ монанд.

Масъалаи асосӣ дар методикаи пешгиҳоднамудаи муаллифон бештар ба супоришҳои гурӯҳӣ ва инфиродӣ бояд хонандагон чалб карда шаванд. Бояд қайд кард, ки геометрия фанне мебошад, ки истифодаи аёнӣ дар он омили пешбарандаи омӯзиш мебошад. Муаллифон масъалаҳои педагогӣ, психологӣ таълими геометрияро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод намуда, онро барои дастрасӣ ба ҳамаи хонандагон ва омӯзгорон тавсия намудаанд.

Калидвожаҳо: Ҳақми чисмҳои чархзани, чисмҳои геометрӣ, маводҳои назариявӣ амалӣ, адабиёти педагогӣ-психологӣ, мафҳуми ғаёлият, таълими инфиродӣ, супоришҳои гурӯҳӣ, аломатҳои фардӣ, худомӯзӣ, худмукамалсозӣ, маълумоти геометрӣ, масъалаҳои ҳисоб кардани ҳақмҳо.

МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ ОБЪЕМА МНОГОКРАТНЫХ ПОВЕРХНОСТЕЙ И ВРАЩАЮЩИХСЯ ТЕЛ

В современных условиях вопрос объема многогранников и тел вращения в геометрии является важным и необходимым в учреждениях среднего общего образования, высших учебных заведениях, совпадает с объявлением 2020-2040 годов «Двадцати летием изучения и развития естественных, точных и математических наук, в области науки и образования».

Основная проблема преподавания геометрии в наше время заключается в непонимании учащимися объема многогранных поверхностей и вращающихся тел. Учителя должны больше работать со студентами.

Основной вопрос в предложенной авторами методике заключается в том, что студентов необходимо привлекать к групповым и индивидуальным заданиям. Следует отметить, что

геометрия — это предмет, в котором использование визуализации является движущим фактором обучения. Авторы представили педагогические и психологические вопросы преподавания геометрии в средне общеобразовательных учреждениях и рекомендовали ее всем учащимся и преподавателям.

Ключевые слова: объем вращающихся тел, геометрические тела, теоретические и практические материалы, педагогико-психологическая литература, концепция деятельности, индивидуальное обучение, групповые задания, индивидуальные признаки, самообучение, самосовершенствование, геометрические данные, задачи расчета объема.

METHOD FOR STUDYING THE VOLUME OF MULTIPLE SURFACES AND ROTATING BODIES

In modern conditions, the issue of the volume of polyhedra and bodies of rotation in geometry is important and necessary in institutions of secondary general education, higher educational institutions, and coincides with the announcement of 2020-2040 as «Twenty years of study and development of natural, exact and mathematical sciences, in the field of science and education».

A major problem in teaching geometry today is that students do not understand the volume of multiple surfaces and rotating bodies. Teachers need to work more with students.

The main issue in the methodology proposed by the authors is that students need to be involved in group and individual tasks. It should be noted that geometry is a subject in which the use of visualization is a driving factor in learning. The authors presented pedagogical and psychological issues of teaching geometry in secondary educational institutions and recommended it to all students and teachers.

Key words: volume of rotating bodies, geometric bodies, theoretical and practical materials, pedagogical and psychological literature, concept of activity, individual training, group assignments, individual characteristics, self-study, self-improvement, geometric data, volume calculation problems.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сирочиддини Давлаталӣ номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи математика ва методикаи таълими ӯни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16. тел : (992) 988911701

Самариддинова Зайнаб Наимовна, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров – 16, Тел: (+992) 9887772028

Сведения об авторах: Сирожиддини Давлатали кандидат педагогических наук, доцент кафедры математики и методики ее обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992) 988911701.

Самариддинова Зайнаб Наимовна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16, Тел: (+992) 9887772028

Information about the authors: Sirojiddin Davlatali, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of mathematics and teaching methods, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street, 16. Tel: (992) 988911701.

Samariddinova Zainab Naimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of computer science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street - 16, Tel: (+992) 9887772028

ЗАРУРАТИ ТАШКИЛИ МУҲИТИ ИТТИЛООТӢ-ТАЪЛИМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Курбонова У.Т., Ҳамидова Д.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Соҳаи маориф яке аз соҳаҳои муҳими бунёдгузор ва рушддиҳандаи давлат буда, дар қатори соҳаҳои тандурустӣ, саноат, иқтисод ва фарҳанг заминагузори кишвари мустақил ва мутамаддин мебошад. Барои ба воя расонидани шахсияти комил, ки дар интиҳоби касб, ташкили оила ва иштирок дар равандҳои иҷтимоӣ фаъол мебошад, соҳми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) бориз аст. Масъалаи ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ (МИТ) қисмати заминавии ташкили таълим мебошад, яъне ҳангоми дуруст ба роҳ мондани раванди таълим бояд шароити зарурӣ фароҳам бошад. Дар шакли анъанавии таҳсилот иттилоотро аз китобу маҷаллаҳо, рӯзнома, маводи тақсимоӣ ва дигар намудҳои ғайрифаволи иттилоот дарёфт кардан мумкин буд. Чунин шакли иттилоот танзимшаванда ва назоратшаванда мебошад. Аммо, дар замони муосир шаклҳои иттилоот бисёртар шуда, идора ва танзиму назорати онҳо хело мушкул аст. Барои ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо назардошти фазои рақамӣ зарур аст, заминаи моддӣ-техникӣ таҳким бахшида шавад ва чунин принципҳои риоя гарданд:

- пайваста таҷҳизонидани муассисаҳо бо таҷҳизоти муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ;
- таъминоти барномаҳои компютери литсензионӣ вобаста ба фанҳои таълимӣ;
- таъмини муассисаҳои таълимӣ бо мебелҳои махсусгардонидашуда;
- таъмини дастрасӣ ба шабакаи интернет;
- таъминоти муассисаҳои таълимӣ бо воситаҳои иттилоотӣ ва технологияҳои коммуникатсионӣ;
- истифодаи хусусияти маҷмуии воситаҳои иттилоотӣ ва технологияҳои коммуникатсионӣ дар ҷараёни таълим;
- ташкили марказҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва китобхонаҳои электронӣ;
- таҳияи захираҳои электронии таълимӣ.

Н.А. Спичко кайд мекунад, ки ташаккули муҳити таълимӣ зерини таъсири омӯзгор сурат мегирад ва замоне, ки ташкили раванди таълим «механизмҳои фаъолияти хонанда дар робитаи ӯ бо муҳит»-ро дарбар мегирад, идоракунии ташаккули муҳити таълим ба амал меояд [9, с. 48].

Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имрӯз ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ворид шуда, барои низоми маориф аҳамияти хоса пайдо мекунад. Иттилоотикунони фазои таълимӣ аз ташкил ва таъмини фаъолияти муҳити ягонаи иттилоотӣ таълимӣ, таъмини ҳамгироии он ба фазои умумии таълимии муассисаҳои таълимии сатҳи муайян иборат аст [6]. О.А. Минич чунин мешуморад, ки сатҳи баланди иттилоотикунони таҳсилот ба фароҳам овардани муҳити хуби технологияи таълимӣ мусоидат мекунад, ки сохтори он: воситаҳои электронии таълим, воситаҳои техникаи таълим, захираҳои иттилоотӣ, технологияҳои интернетӣ, телекоммуникатсия, маводи таълимии «рақамӣ» мебошад [5].

Дар кишварҳои гуногун муносибати ягона ба муҳити таълимӣ-иттилоотӣ вучуд надорад. Дар ҳар мамлакат шароити гуногун ҷиҳати ташкили муҳити таълимӣ ва иттилоотӣ мавҷуд аст. Албатта, бо пешрафти илму техника инсон барои худ муҳити кории самарабахш ташкил мекунад, ки ин дар ҳар соҳа ба назар мерасад. Масъалаи ташкили муҳити таълимӣ ва иттилоотикунони раванди таълим низ ҷанбаҳои гуногун дорад, ки маъмултаринашон ин

чанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад. Шояд саволе ба миён ояд, ки чанбаи фарҳангӣ ба ташкили муҳити иттилоотӣ ва таълимӣ чи нақш дорад? Албатта пеш аз он, ки як муҳитро ташкил мекунем, аввалан фарҳанги фаъолият дар он муҳитро меомӯзем. Дар ҳолати ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ бояд фарҳанги истифодаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим ба инобат гирифта шавад.

Муҳаққиқон Г. Нургалиева ва А. Тажигулова масъалаи таъмини мундариҷавии муҳити иттилоотии таълимии муассисаи таълимиро баррасӣ намуда, қайд менамоянд, ки «захираҳои иттилоотӣ-таълимӣ сарвати миллӣ мебошанд, ки ҷамъшавии мунтазами мундариҷаи таълимиро дар шакли рақамӣ ҳамчун бонки таҷрибаи педагогӣ таъмин намуда, ба наслҳои оянда боқӣ мегузаранд» [7].

Бояд қайд намуд, ки муҳити иттилоотӣ-таълимӣ бо ду қадами асосӣ ба роҳ монда мешавад: моддӣ-техникӣ ва мундариҷавӣ. Агар ин ду қадам дар шакли пурра гузашта шавад, муассисаи таълимӣ метавонад, муҳити таълимии муосирро ташкил намояд. Ин ду қадамро дар расми 1 шарҳ медиҳем:

Расми 1. Қадамҳои ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ

Қобили қайд аст, мамлакатҳои пешрафтаи дунё, аз қабилҳои ИМА, Ҷумҳурии мардумии Чин, Подшоҳии Нидерланд, Британияи Кабир, Сингапур ва амсоли инҳо қариб, ки пурра ба таълими электронӣ гузаштаанд. Аммо, пеш аз он, ки мо фазои рақамии таълимиро ба роҳ монем, бояд вазъи таъминоти моддӣ-техникиро муайян созем ва проблемаҳои ҷойдоштаро ҳал намоем.

Тибқи маълумоти Вазорати маорифи Федератсияи Россия, таъминоти муассисаҳои таълимии шаҳр ва деҳот бо компютерҳои фардӣ, ки барои таълим истифода мешаванд, тақрибан дар як сатҳ – мутаносибан 84 ва 85% нисбат ба шумораи умумии онҳо мебошад. Ҳангоми баррасии ин нишондод ба ҳар 100 хонанда - 20 адад дар муқоиса бо мактабҳои шаҳр 15 адад мебошад, ки эҳтимолан аз сабаби кам будани ҷойи нишаст мебошад. Дар баробари ин, таъминоти китобхонаҳо бо компютерҳои дорои интернет дар муассисаҳои таълимии шаҳр то андозае беҳтар аст, яъне 13% дар муқоиса бо деҳот, яъне 9% ва дар мактабҳои шаҳр низ суръати пайвастишавӣ ба интернет баландтар аст. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз баъзе тағйироти мусбӣ дар шароити таълим, сатҳи умумии рушди инфрасохтори рақамии мактабҳо ҳанӯз ҳам ба талаботи объективии замон ва ҳам ба андешаҳои волидайн ва омӯзгорон дар бораи сатҳи зарурии мавод ва таъминоти моддӣ-техникӣ мувофиқат намекунад [10, с. 97].

Ин мушкилотро олимони Нидерланд низ қайд кардаанд, ки инфрасохтори муассисаҳои таълимиро таҳқиқ намуда, тамоюли гузариши хонандагонро ҳангоми кор бо муҳити иттилоотӣ-таълимӣ ба дастгоҳҳои мобилӣ муайян кардаанд. Аз ин рӯ, Нидерланд барои ҳамқадам шудан ба рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба

дастгоҳҳои мобилӣ ва барномаҳои абрӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир кардааст. Инфрасохтори маориф ба тамоюли зерин дар тамоми баҳши ТИК пайравӣ мекунад: дастгоҳҳои статсионарӣ мукамал мешаванд ва ҳарчи бештар бо дастгоҳҳои мобилӣ иваз мешаванд. Истеҳсоли ноутбукҳо меафзояд ва пайваст тавассути технологияи Wi-Fi барои истифодаи ноутбукҳо, планшетҳо ва телефонҳои мобилӣ дар танзимои ин дастгоҳҳо мавҷуд аст.

Таҳсилоти ибтидоӣ дар ин замина дар давлати Нидерланд камтар рушд кардааст. Дар ин зинаи таҳсилот танҳо 15% аз компютерҳоро ноутбукҳо ва тақрибан 1%-ро планшетҳо ташкил медиҳанд. Боқимонда компютерҳои рӯимизӣ мебошанд. Дар мактаби миёна шумораи онҳо хеле зиёд аст: тақрибан 36% ноутбукҳо ва 4% планшетҳо. Мувофиқи маълумоти муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёна 49%-и ҳамаи талабагон аз таҷҳизоти шахсии худ истифода мебаранд [3].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати рушди соҳаи маориф ва дар замина баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ барнома, стратегия, концепсия ва дигар санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ қабул гардида, амалӣ карда шуда истодаанд. Аз ҷумла, Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5.11.2003, №1174), Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2004, №468), Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2008, №451), Концепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2011, №643), Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, №439), Барномаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024 – 2028 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2024, №154) ва ғайра, ки дар рушди соҳаи маорифи кишвар ва иттилоотикунони самтҳои мухталиф саҳмгузор мебошанд.

Муҳити таҳсилоти рақамии муассисаҳои таълимӣ як низоми идорашаванда ва босуръат рушдбанда, воситаҳои рақамӣ ба объектҳои раванди таҳсилот бо дар назар доштани тамоюлҳои муосири таҷдиди муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соли 2021 дар доираи амалигардонии барномаҳои давлатии татбиқи ТИК дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз соли 2003) муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо 76732 компютер, 11962 принтер, 1130 сканер, 3274 тахтаи электронӣ ва 4359 проектор таъмин гардиданд. Барои баланд бардоштани самаранокии кори омӯзгорон ва сатҳи дониши хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ташкил намудани китобхонаи мутамаркази электронӣ ва пайваст намудани онҳо ба шабакаи интернет зарур мебошад. Тибқи маълумот ба ҳолати соли 2021 426 муассисаи таҳсилоти умумӣ дорои китобхонаи электронӣ буда, 2512 муассисаи таҳсилоти умумӣ тариқи ADFL, WiMAX, Dial-Up, Optic, Wi-fi ба шабакаи интернет пайваст мебошанд. Зарур аст, ки муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тариқи ройгон ба низоми электронии Китобхонаи миллии пайваст карда шаванд [4].

Масъалаи фароҳам овардани муҳити иттилоотӣ-таълимӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста зери тавачҷуҳи Ҳукумати мамлакат мебошад. Сарвари давлат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар паёму суҳанрониҳояшон қайд менамоянд, ки рушди соҳаи маориф ин вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як кишвари соҳибтамаддун мебошад.

Дар Паёми навбатӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин иброз намуданд: «Вазорати маориф ва илм, ҳамчунин, вазифадор карда мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо бо мақсади татбиқи лоиҳаи сармоягузори давлатии «Муҳити таълим – асоси таҳсилоти босифат», «Чаҳорҷӯбаи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия намояд. Зарур аст, ки дар раванди амалисозии лоиҳа муҳити мусоид барои дастрасӣ ба

таҳсилот, таълиму тарбияи самарабахш, таълифи китобҳои дарсии насли нав, баланд бардоштани сифати таҳсилот, таҳлил ва арзёбии раванди таълиму тарбия ва беҳтар кардани инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ таъмин карда шавад» [8].

Талабот ба муҳити иттилоотӣ-таълимӣ қисми чудонашавандаи соҳаи маориф мебошанд. Барои ташаккули дониши хонандагони замони муосир истифодаи синфхона бе аёнӣтаҳои интерактивӣ ғайримантиқӣ мебошад. Ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ ба хонанда дастрасӣ ба захираҳои таълимӣ ва интернетро таъмин намуда, метавонанд ба таври фосилавӣ, аз ҷумла соатҳои берун аз дарс бо омӯзгор ва ҳамсабақонаш муошират кунад.

Дар замони пешрафти илму техника қисми зиёди хонандагон дастрасӣ ба дастгоҳҳои мобилӣ ва планшетҳоро доранд. Дуруст аст, ки волидайн ҷиҳати назорати фарзандони худ дар бобати риояи амнияти иттилоотӣ вазифадор мебошанд. Аммо, низоми назорати истифодаи самаранок ва беҳатари ин дастгоҳҳо бояд дар муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин, яке аз масъалае, ки бояд ҳалли худро ёбад, ин ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ бо назардошти риояи амнияти иттилоотӣ мебошад. Мавзуи амнияти иттилоотӣ ва беҳдошти рақамӣ имрӯз торафт актуалӣ ва муҳимтар мегардад. Ин ба як қатор сабабҳо вобаста аст, аз ҷумла: рушди босуръати технологияҳо; тағйироти ногаҳонии иқтисодӣ ва геополитикӣ, ки ба муқовимати иттилоотӣ ҳам дар сатҳи макро ва ҳам дар сатҳи микро оварда мерасонад; баланд бардоштани саводнокии компютери чомеа, ки боиси афзоиши зиёди истифодаи осебпазирӣ ба мақсадҳои ғайриқонунӣ мегардад.

Бояд қайд намуд, ки новобаста аз проблемаҳои ҷойдошта дар самти татбиқи ТИК дар раванди таълим моро мебояд роҳҳои дурусту самаранок истифода намудани технологияи навинро ҷустуҷӯ намуда, онҳоро ба насли наврас ва ҷавон пешниҳод намоем. Ҷиҳати ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ дар МТМУ низ нақши ТИК аввалиндараҷа мебошад.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.09.2017, №443).

2. Барномаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024 – 2028 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 март соли 2024, №154).

3. Груздева, М.Л., Туқенова, Н.И. Анализ современного состояния исследований и разработок в области построения информационно-образовательных сред высших учебных заведений/М.Л. Груздева, Н.И. Туқенова//Вестник Мининского университета. 2019. Том 7, №2, URL: <https://www.minin-vestnik.ru/jour/article/view/980> (дата обращения: 20.11.2024).

4. Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, №439).

5. Минич, О.А. Информационная культура учителя как средство повышения качества педагогической деятельности / О.А. Минич // Адукацыя і выхаванне. – №11. – 2009. – С. 60–65.

6. Николай Г.К. Формирование информационно-образовательной среды школы как психолого-педагогическая проблема. [Электронный ресурс]. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1668> (дата обращения: 08.11.2024).

7. Нургалиева Г.К., Тажигулова А.И. Индикаторы оценки внедрения ИКТ в организациях образования: монография. Алматы, 2010. 66 с.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023, ш. Душанбе. URL: <https://prezident.tj/event/missives/36370> (санаи дархост: 20.11.2024).

9. Спичко Н.А. Образовательная среда в обучении иностранным языкам/ Н.А. Спичко // ИЯШ. 2004. № 5. С. 44–48.

10. Шугаль, Н.Б., Бондаренко, Н.В., Варламова, Т.А. и др. Цифровая среда в образовательных организациях различных уровней: аналитический доклад / Н.Б. Шугаль, Н.В. Бондаренко, Т.А. Варламова и др; нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики» – М : НИУ ВШЭ, 2023 – 164 с. [Электронный ресурс]. URL: https://www.hse.ru/data/2022/11/23/1713057286/YD_de.pdf (дата обращения: 18.11.2024).

ЗАРУРАТИ ТАШКИЛИ МУҲИТИ ИТТИЛООТӢ-ТАЪЛИМӢ ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон масъалаи зарурати ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ (МИТ)-ро баррасӣ намуда, қайд менамоянд ки муҳити иттилоотӣ-таълимӣ қисмати заминавии ташкили таълим мебошад. Дар шакли анъанавии таҳсилот иттилоотро аз китобу маҷаллаҳо, рӯзнома, маводи тақсимоӣ ва дигар намудҳои ғайрифазолии иттилоот дарёфт кардан мумкин буд. Чунин шакли иттилоот танзимшаванда ва назоратшаванда мебошад. Аммо, дар замони муосир шаклҳои иттилоот бисёртар шуда, идора ва танзиму назорати онҳо хело мушкил аст. Талабот ба муҳити иттилоотӣ-таълимӣ қисми ҷудонашавандаи соҳаи маориф мебошанд. Барои ташаккули дониши хонандагонӣ замони муосир истифодаи синфхона ба аёнӣҳои интерактивӣ ғайримантиқӣ мебошад.

Дар замони пешрафти илму техника қисми зиёди хонандагон дастрасӣ ба дастгоҳҳои мобилӣ ва планшетҳои доранд. Дуруст аст, ки волидайн чихати назорати фарзандони худ дар бобати риояи амнияти иттилоотӣ вазиқадор мебошанд. Аммо низоми назорати истифодаи самаранок ва беҳатари ин дастгоҳҳо бояд дар муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин, яке аз масъалае, ки бояд ҳалли худро ёбад, ин ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ бо назардошти риояи амнияти иттилоотӣ мебошад.

Ҳамзамон, дар мақола ваъзи имрӯзаи муҳити иттилоотӣ-таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи кишвар оварда шуда, муваффақиятҳо ва мушкилоти дар ин самт буда, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: муҳити иттилоотӣ-таълимӣ (МИТ), ТИК, маориф, МТМУ, низоми электронӣ, фазои рақамӣ, китобхонаи электронӣ, дастгоҳи рақамӣ, интернет, амнияти иттилоотӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В СРЕДНЕМ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

В данной статье авторы рассматривают необходимость создания информационно-образовательной среды (ИОС) и отмечают, что информационно-образовательная среда является фундаментальной частью организации образования. При традиционной форме обучения информацию можно было получать из книг и журналов, газет, раздаточных материалов и других пассивных видов информации. Такую форму информации можно регулировать и контролировать. Однако в наше время существует множество форм информации, и управлять ими и контролировать их очень сложно. Потребность в информационно-образовательной среде является неотъемлемой частью сферы образования. Нелогично для развития знаний современных учеников использовать класс без интерактивных наглядных материалов.

В эпоху научно-технического прогресса большая часть учеников имеет доступ к мобильным устройствам и планшетами. Это правда, что родители несут ответственность за контроль информационной безопасности своих детей. Однако в образовательных учреждениях должна быть внедрена система контроля эффективного и безопасного использования этих устройств. В связи с этим одним из вопросов, который необходимо решить, является создание информационно-образовательной среды с учетом соблюдения информационной безопасности.

В статье представлено текущее состояние информационно-образовательной среды Республики Таджикистан и зарубежных стран, а также исследованы успехи и проблемы в этом направлении.

Ключевые слова: информационно-образовательная среда (ИОС), ИКТ, образование, СОУ, электронная система, цифровое пространство, электронная библиотека, цифровое устройство, Интернет, информационная безопасность.

THE NECESSITY OF CREATING AN INFORMATIONAL-EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN SECONDARY SCHOOLS

In this article, the authors discuss the need to create an information and educational environment (IEE) and note that the information and educational environment is a fundamental part of organizing education. In the traditional form of education, information could be obtained from books and magazines, newspapers, handouts and other passive types of information. This form of information can be regulated and controlled. However, in our time, there are many forms of information, and it is very difficult to manage and control them. The need for an information and educational environment is an integral part of the education sector. It is illogical to use a classroom without interactive visual materials to develop the knowledge of modern students.

In the era of scientific and technological progress, the majority students have access to mobile devices and tablets. It is true that parents are responsible for monitoring the information security of their children. However, educational institutions must implement a system for monitoring the effective and safe use of these devices. In this regard, one of the issues that needs to be addressed is the creation of an information and educational environment taking into account information security. The article also presents the current state of the information and educational environment of the Republic of Tajikistan and foreign countries, and examines the successes and problems in this area.

Key words: information and educational environment (IEE), ICT, education, SOU, electronic system, digital space, electronic library, digital device, Internet, information security.

Маълумот дар бораи муаллифон: Курбонова Умеда Талабовна – номзади илмҳои педагогӣ, и.в. дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: 987144641, E-mail: umeda-1994@inbox.ru;

Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна – ассистенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.Тел.: 981050643, E-mail: dilrabohamidova078@gmail.com

Сведения об авторах: Курбонова Умеда Талабовна – кандидат педагогических наук, и.о. доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Телефон: 987144641;

Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна – ассистент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. 981050643, E-mail: dilrabohamidova078@gmail.com

Information about the authors: Qurbonova Umeda Talabovna – Candidate of pedagogical science, associate professor of department of computer science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov-16. Phone: 987144641, E-mail: umeda-1994@inbox.ru;

Hamidova Dilrabo Hamidovna - assistant of department of computer science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov-16. Phone: 981050643, E-mail: dilrabohamidova078@gmail.com

МУАЙЯН НАМУДАНИ МАВҶЕИ ТАФРИҚА ДАР ОМУЌИШИ СИСТЕМАИ МУОДИЛАҶОИ ХАТӢ

Ашурова М.С., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳимми муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мустақилона азбаркунии иттилоот ва фаъолана иштирок намудан дар корҳои эҷодӣ ва таҳқиқотии донишҷӯ маҳсуб меёбад.

Аз ин мебарояд, ки масъалаи дар раванди таълимӣ дохил намудани технологияи маълумотдиҳии муосир, ки дар донишҷӯ маҳорати омӯхтанро ташаккул медиҳад, рӯзмарра мебошад. Технологияи таълими тафриқавӣ яке аз ҷузъҳои он маҳсуб меёбад. [6, с. 120 - 145]

Таълими тафриқавӣ барои ташкили раванди таълим дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии донишҷӯён имкон дода, сифатнок азхудкунии барномаи таълимиро ба донишҷӯён таъмин менамояд ва ба ҳалли мушкилоти аз ҳад зиёд боркунии донишҷӯён ёри мерасонад. [15, с. 110 - 130]

Ҷамин тариқ, таълими тафриқавӣ шароити мусоидро ба миён меорад, ки донишҷӯ имконияти дастрас намудани донишҳои ҷуқури математикиро пайдо карда, қаноатмандии равонӣ ва хушбахтиро ҳангоми омӯзиш таҷриба намуда, ибтидо ва майдони фаъолияти худро ёбад. Таълими тафриқавӣ ба баландшавии сифати дониш ва азхудкунии донишҷӯён оварда мерасонад. [14, с. 10 - 15]

Дар робита ба ин яке аз мавзӯҳои математикаи олии «системаи муодилаҳои хатӣ»-ро муайян менамоем.

Системаи муодилаҳои хатӣи дорои m - муодила ва n -номаълум гуфта, системаи намуди зеринро меноманд:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n = b_m \end{cases}$$

Дар ин ҷо a_{ij} - ($i = \overline{1, m}$, $j = \overline{1, n}$) коэффициентҳо ва b_i ($i = \overline{1, m}$) - аъзои озоди система номида шуда, ададҳои ҳақиқӣ мебошанд, x_j ($j = \overline{1, n}$) номаълумҳои система ба ҳисоб меравад. Қиматҳои қабулкардаи x_j ($j = \overline{1, n}$), ки ҳар як муодилаи системаро ба айният табдил медиҳад, ҳалли система номида мешавад.

$$\text{Матритсаи } A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}$$

$$\text{матритсаи асосӣ ва матритсаи } \bar{A} = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} & b_1 \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} & b_2 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} & b_m \end{pmatrix}$$

матритсаи васеъкардашудаи система номида мешавад.

$$\text{Ишораҳои } A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix}, B = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}, X = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix} \text{-ро}$$

дохил карда, системаи додшударо дар шакли матритсавии зерин менависем: $A \cdot X = B$

Муайянкундаи матритсаи A -ро ба воситаи Δ ишора мекунем.

Агар муайянкундаи система аз сифр фарқ кунад, он гоҳ системаи додшуда ҳал дорад. Ҳалли системаро дар $\Delta \neq 0$ ҳолати меёбем.

Ҳарду тарафи муодилаи $A \cdot X = B$ -ро аз тарафи чап ба A^{-1} зарб намуда

ҳосил $X = A^{-1} \cdot B$ мекунем, ё ки $X = \frac{1}{\Delta} \begin{pmatrix} A_{11} & A_{21} & \dots & A_{n1} \\ A_{12} & A_{22} & \dots & A_{n2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{1n} & A_{2n} & \dots & A_{nn} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}$ Аз ин ҷо

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{A_{11}b_1 + A_{21}b_2 + \dots + A_{n1}b_n}{\Delta} \\ \frac{A_{12}b_1 + A_{22}b_2 + \dots + A_{n2}b_n}{\Delta} \\ \dots \\ \frac{A_{1n}b_1 + A_{2n}b_2 + \dots + A_{nn}b_n}{\Delta} \end{pmatrix}$$

ҳосил мекунем.

$$x_1 = \frac{A_{11}b_1 + A_{21}b_2 + \dots + A_{n1}b_n}{\Delta}$$

$$x_2 = \frac{A_{12}b_1 + A_{22}b_2 + \dots + A_{n2}b_n}{\Delta}$$

$$x_n = \frac{A_{1n}b_1 + A_{2n}b_2 + \dots + A_{nn}b_n}{\Delta}$$

Аз теоремаҳои 1 ва 2 истифода бурда ҳосил мекунем.

$$A_{i1}b_1 + A_{i2}b_2 + \dots + A_{in}b_n = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & b_{i1} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & b_{i2} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & b_{in} & \dots & a_{nn} \end{vmatrix} = \Delta_i, (i = \overline{1, n})$$

Муайянкундаи Δ_i дар натиҷаи иваз кардани элементҳои сутуни i -юм ба элементҳои аъзои оғоз аз муайянкундаи Δ ҳосил карда мешавад. [11, с. 152 - 160]

Дар охир ҳалли системаи додшударо ҳосил мекунем:

$$x_i = \frac{\Delta_i}{\Delta}, (i = \overline{1, n}).$$

Формулаҳои ҳосилшуда формулаҳои Крамер номида мешаванд. [12, с. 109 - 117]

Мисол. Системаро ҳал кунед?

$$\begin{cases} x_1 - 2x_2 + x_3 + x_4 = 1 \\ x_1 - 2x_2 + x_3 - x_4 = -1 \\ x_1 - 2x_2 + x_3 + 3x_4 = 3 \end{cases}$$

Ҳал. Ба осонӣ санҷидан мумкин аст, ки $r(A) = r(\bar{A}) = 2$, пас, яке аз муодилаҳои система зиёдтар аст. Онро партофта ҳосил мекунем:

$$\begin{cases} x_1 - 2x_2 + x_3 + x_4 = 1 \\ x_1 - 2x_2 + x_3 - x_4 = -1 \end{cases}$$

номаълумҳои x_1, x_2 -ро ба тарафи рост гузаронида, ҳосил мекунем:

$$\begin{cases} x_3 + x_4 = 1 - x_1 + 2x_2 \\ x_3 - x_4 = -1 - x_1 + 2x_2 \end{cases}$$

Аз ин ҷо

$$\Delta = \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 1 & -1 \end{vmatrix} = -2, \quad \Delta_1 = \begin{vmatrix} 1 - x_1 + 2x_2 & 1 \\ -1 - x_1 + 2x_2 & -1 \end{vmatrix} = 2x_1 - 4x_2, \quad \Delta_2 = \begin{vmatrix} 1 & 1 - x_1 + 2x_2 \\ 1 & -1 - x_1 + 2x_2 \end{vmatrix} = -2.$$

Аз ин ҷо $x_3 = x_1 + 2x_2$, $x_4 = 1$ ҳалли умумии система ба шумор меравад.

Усули матритсавии ҳалли системаи муодилаҳои хаттӣ

Бигузур системаи n -муодила бо n -номаълуми зерин дода шуда бошад.

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \dots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n \end{cases}$$

ё ин ки дар шакли матритсавӣ, $A \cdot X = B$

Матритсаи асосӣ ин матритсаи квадратӣ мебошад. Муайянкунандаи ин матритса

$$\Delta = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix}$$

муайянкунандаи система номида мешавад $A \cdot X = B$.

Ҳарду тарафи баробариро аз тарафи чап ба A^{-1} зарб карда ҳосил мекунем [12].

$$X = A^{-1} \cdot B \quad x = \frac{1}{\Delta} \begin{pmatrix} A_{11} & A_{21} & \dots & A_{n1} \\ A_{12} & A_{22} & \dots & A_{n2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{1n} & A_{2n} & \dots & A_{nn} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}$$

Аз ин ҷо

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A_{11}b_1 + A_{21}b_2 + \dots + A_{n1}b_n \\ A_{12}b_1 + A_{22}b_2 + \dots + A_{n2}b_n \\ \dots \\ A_{1n}b_1 + A_{2n}b_2 + \dots + A_{nn}b_n \end{pmatrix}$$

Ҳалли системаи муодилаҳои хаттӣ.

Мисол: Мавҷудияти ҳалли системаи муодилаҳои хаттиро бо ёрии теоремаи Кронекер–Копеллӣ санҷед ва дар ҳолати мавҷудияти ҳал онро бо методҳои Крамер, матритсаи баръакс ва Гаусс ҳал намоед.

$$\begin{cases} 2x_1 - x_2 - 3x_3 = -9 \\ x_1 + 5x_2 + x_3 = 20 \\ 3x_1 + 4x_2 + 2x_3 = 15 \end{cases}$$

$$\text{Ҳал. } A = \begin{bmatrix} 2 & -1 & -3 \\ 1 & 5 & 1 \\ 3 & 4 & 2 \end{bmatrix} B = \begin{bmatrix} 2 & -1 & -3 & -9 \\ 1 & 5 & 1 & 20 \\ 3 & 4 & 2 & 15 \end{bmatrix}$$

$$B = \begin{bmatrix} 2 & -1 & -3 & -9 \\ 1 & 5 & 1 & 20 \\ 3 & 4 & 2 & 15 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 5 & 1 & 20 \\ 2 & -1 & -3 & -9 \\ 3 & 4 & 2 & 15 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 5 & 1 & 20 \\ 0 & -11 & -5 & -49 \\ 0 & -11 & 1 & -45 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 5 & 1 & 20 \\ 0 & -4 & -5 & -49 \\ 0 & 0 & 4 & 4 \end{bmatrix}$$

Аз ин ҷо $\text{rang}A = \text{rang}B = 3$. Бинобар ин система дорoi ҳалли ягона мебошад.

1. Методи Крамер.

$$\Delta = \begin{vmatrix} 2 & -1 & -3 \\ 1 & 5 & 1 \\ 3 & 4 & 2 \end{vmatrix} = 20 - 12 - 3 + 45 + 2 - 8 = 44;$$

$$\Delta_1 = \begin{vmatrix} -9 & -1 & -3 \\ 20 & 5 & 1 \\ 15 & 4 & 2 \end{vmatrix} = -90 - 240 - 15 + 225 + 40 + 36 = -345 + 301 = -44;$$

$$\Delta_2 = \begin{vmatrix} 2 & -9 & -3 \\ 1 & 20 & 1 \\ 3 & 15 & 2 \end{vmatrix} = 80 - 45 - 27 + 180 + 18 - 30 = 176;$$

$$\Delta_3 = \begin{vmatrix} 2 & -1 & -9 \\ 1 & 5 & 20 \\ 3 & 4 & 15 \end{vmatrix} = 150 - 36 - 60 + 135 + 15 - 160 = 54 + 150 - 160 = 44;$$

$$x_1 = \frac{\Delta_1}{\Delta} = \frac{-44}{44} = -1; \quad x_2 = \frac{\Delta_2}{\Delta} = \frac{176}{44} = 4 \quad x_3 = \frac{\Delta_3}{\Delta} = \frac{44}{44} = 1;$$

3. Методи Гаусс.

$$\begin{cases} 2x_1 - x_2 - 3x_3 = -9 \\ x_1 + 5x_2 + x_3 = 20 \\ 3x_1 + 4x_2 + 2x_3 = 15 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 + 5x_2 + x_3 = 20 \\ 2x_1 - x_2 - 3x_3 = -9 \\ 3x_1 + 4x_2 + 2x_3 = 15 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 + 5x_2 + x_3 = 20 \\ 0 - 11x_2 - 5x_3 - 49 \\ 0 - 11x_2 - x_3 = -45 \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\begin{cases} x_1 + 5x_2 + 1 = 20 \\ -11x_2 = -44 \\ x_3 = 1 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 + 5x_2 + x_3 = 20 \\ -11x_2 - 5x_3 = -49 \\ 0 + 4x_3 = 4 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 + 5x_2 + x_3 = 20 \\ -11x_2 - 5x_3 = -49 \\ x_3 = 1 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 + 5x_2 + 1 = 20 \\ -11x_2 - 5 = -49 \\ x_3 = 1 \end{cases} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{cases} x_1 + 5 \cdot 4 + 1 = 20 \\ x_2 = 4 \\ x_3 = 1 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 = 20 - 21 \\ x_2 = 4 \\ x_3 = 1 \end{cases} \quad \begin{matrix} x_1 = -1 \\ x_2 = 4 \\ x_3 = 1 \end{matrix}$$

Ҷавоб: $(-1; 4; 1)$.

Супоришҳои гурӯҳии донишҷӯён доир ба системаи муодилаҳои ҳаттӣ

Варианти 1. Системаи муодилаҳоро бо методи Крамер ва бо методи матритсаи баръакс ҳал намоед.

$$1. \begin{cases} 3x_1 - 2x_2 + 4x_3 = 12 \\ 3x_1 + 4x_2 - 2x_3 = 6 \\ 2x_1 - x_2 - x_3 = -9 \end{cases} \quad 2. \begin{cases} 2x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 33 \\ 7x_1 - 5x_2 = 24 \\ 4x_1 + 11x_3 = 39 \end{cases}$$

$$3. \begin{cases} x_1 + 2x_2 - 3x_3 = 4 \\ 2x_1 - x_2 - x_3 = 6 \\ x_1 - 3x_2 - x_3 = 1 \end{cases} \quad 4. \begin{cases} 3x_1 + 2x_2 - x_3 = 11 \\ x_1 - 3x_2 + x_3 = 5 \\ 2x_1 + 4x_2 - 5x_3 = 4 \end{cases}$$

Варианти 2. Системаи муодилаҳоро бо методи Гаусс ва бо методи матритсаи баръакс ҳал намоед.

$$1. \begin{cases} 3x_1 + 4x_2 - x_3 = 11 \\ x_1 - 2x_2 + 3x_3 = -23 \\ 4x_1 + 3x_2 - 5x_3 = 26 \end{cases} \quad 2. \begin{cases} 2x_1 - x_2 + 3x_3 = 0 \\ 3x_1 + 4x_2 - x_3 = 11 \\ x_1 + 5x_2 - 3x_3 = 13 \end{cases}$$

$$3. \begin{cases} x_1 - 5x_2 - x_3 = 7 \\ 3x_1 + 2x_2 + 4x_3 = 32 \\ 5x_1 - 4x_2 = 34 \end{cases} \quad 4. \begin{cases} 4x_1 - x_2 + x_3 = -4 \\ x_1 + 5x_2 - 3x_3 = 22 \\ 2x_1 - 3x_2 + x_3 = -14 \end{cases}$$

Супориши мустақилона тавассути тестҳо

Варианти 1.

1. Системаи муодилаҳои хаттиро бо усули трапетсиявӣ ҳал намоед.

$$\begin{cases} 3x_1 + 2x_2 + 4x_3 + 4x_4 + 5x_5 = 2 \\ 7x_1 + 5x_2 + 9x_3 + 8x_4 + 9x_5 = 3 \\ 5x_1 + 3x_2 + 7x_3 + 9x_4 + 4x_5 = 3 \\ 6x_1 + 5x_2 + 7x_3 + 5x_4 - 5x_5 = -3 \end{cases}$$

2. Системаи муодилаҳоро бо методи Крамер ҳал намоед.

$$\begin{cases} x_1 + x_2 + x_3 = 5 \\ 2x_1 - 3x_2 + x_3 = 29 \\ 4x_1 + 2x_2 - 5x_3 = -24 \end{cases}$$

А) (4;-5;6); В) (-4;-5;6); С) (4;-5; -6); Д) (-4;-5; -6).

Варианти 2.

1. Системаи муодилаҳои хаттиро бо усули трапетсиявӣ ҳал намоед.

$$\begin{cases} 3x_1 + 5x_2 + 2x_3 + 4x_4 = 3 \\ 2x_1 + 3x_2 + 4x_3 + 5x_4 = 1 \\ 5x_1 + 9x_2 - 2x_3 + 2x_4 = 9 \end{cases}$$

2. Системаи муодилаҳоро бо методи Крамер ҳал намоед.

$$\begin{cases} 7x_1 + 4x_2 - 8x_3 = 8 \\ x_1 - x_2 + 2x_3 = -2 \\ 3x_1 + 5x_2 - 3x_3 = 3 \end{cases}$$

А) (0;0;-1); В) (1;0;-1); С) (2;0;-1); Д) (-2;0;-1).

Адабиёт:

1. Актуальные проблемы дифференциации обучения // Сб. статей под редакцией Л.Н. Рожиной. - Минск: Нар. Асвета, 1992. - 241с.

2. Александров Г.Н. Основы дидактики высшей школы. Курс лекций. Г.Н. Александров - Уфа, 1973 г.

3. Анцибор М.М. Индивидуализация обучения учащихся младших классов советской школы: Автореф. дисс....канд. пед. наук. - М., 1970. - 16с.

4. Архангельский С.И. Некоторые проблемы теории обучения в высшей школе С.И. Архангельский - М.: Знание, 1973.
5. Бикмурзина Р.Р. Дифференцированный подход к формированию познавательной самостоятельности студентов младших курсов в процессе обучения математике: Дисс....канд. пед. наук. - Саранск, 1996г.
6. Болдырева М.Х. Организационные формы и дидактические средства дифференцированного обучения математике в общеобразовательной школе. Самарский государственный университет. // Сборник материалов Всероссийской конференции «Математика и общество. Математическое образование на рубеже веков». Дубна, 2000 г.- М.:МЦНМО, 2000. - 664с.
7. Болтянский В.Г., Глейзер Г.Д. К проблеме дифференциации школьного математического образования // Математика в школе, 1988. - №3. - С.9-13.
8. Гельфанд И.М. Лексия аз алгебраи хаттӣ // И.М. Гельфанд // Дешанбе “Маориф”.: 1991, - 279саҳ.
9. Зубайдов, У. Тафриқа нерӯи пешбари раванди таълим / У. Зубайдов // – Душанбе: «Сарпараст», 2003. – 192 с.
10. Кирсанов, А.А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема . – Казань,1982. –224с.
11. Муртазоев Д. Математикаи оӣ / Д. Муртазоев, Ҷ. Камолиддинов Душанбе: ЧДММ “Собириён”. 2014. – 256с.
12. Сатторов, А.Э. Алгебра ва назарияи ададҳо (дастури таълимӣ) / А.Э. Сатторов, А.Ш. Исмоилов Бохтар.: 2021, - 226 саҳ.
13. Сафаров Д.ж.Х. Самостоятельная работа студентов . / Д.ж.Х. Сафаров // Куляб.1989.-27с.
14. Шарифов, Ҷ. Дифференцированные задания для самостоятельной работы учащихся при обучении математике в восьмилетней школе Ҷ.Шарифи -Куляб,1983.- 18с.
15. Шарипов, Н.З. Особенности организации осуществления дифференцированного обучения естественно-математическим дисциплинам в старших классах средней школы. Дис...к.п.н.-Душанбе,2007.-175с.
16. Шукуров, Ҳ.Р. Математика оӣ / Ҳ.Р. Шукуров Душанбе, «Ирфон», 2016, - 308 саҳ.

МУАЙЯН НАМУДАНИ МАВҶЕИ ТАФРИҚА ДАР ОМУЌИШИ СИСТЕМАИ МУОДИЛАҲОИ ХАТӢ

Мақолаи мазкур ба проблемаи муайян намудани мавҷеи тафриқа дар омӯзиши системаи муодилаҳои хаттӣ бахшида шудааст.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳимми мактаби оӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯ мустақилона азбаркунии иттилоот ва ғайроне иштирок намудан дар корҳои эҷодӣ ва таҳқиқотро омӯзад.

Таълими математикаи оӣ дар марҳилаи муосир заруряти ворид намудани тарзу усулҳои нави омӯзишро тақозо менамояд. Усулҳои анъанавӣ дар шароити кунунӣ натиҷаҳои дилхоҳ дода наметавонанд. Аз ин рӯ, педагогҳо, психологҳо ва методистони навоар барои таълими самарабахш методҳои ратсионалиро ҷустуҷӯ менамоянд.

Таълими тафриқавӣ шароити беҳтаринеро ба миён меорад, ки донишҷӯ имконияти дастрас намудани донишҳои чуқури математикиро пайдо кунад.

Муаллиф яке аз мавзӯҳои математикаи оӣ «системаи муодилаҳои хаттӣ» - ро муайян менамояд.

Муаллиф мутмаин аст, ки ду системаи муодилаҳои хаттӣ он вақт баробарқувва номида мешаванд, ки агар онҳо ҳалҳои якхела дошта бошанд. Системаҳои баробарқувва бо ёрии табдилдиҳии элементарӣ ҳосил мешаванд.

Ҳангоми таҳқиқ ва ҳалли системаи муодилаи хаттӣ дар амалия муаллиф аз пайдарпаии қоидаҳои истифода менамояд.

Бо усули Гаусс ҳал намудани система табдилдиҳии элементариро бо матрицаи аз коэффисентҳои назди номаълумҳо ва аъзоҳои озод тартибдодашуда гузаронида, ин матрисаро ба шакли трапетсиявӣ ё секунҷавӣ меоварад. Сипас, тавассути элементҳои матрицаи пайдошуда системаи нави соддатаре тартиб медиҳад ва ҳалли онро меёбад.

Мавҷудияти ҳалли системаи муодилаҳои хаттиро бо ёрии теоремаи Кронекер–Копеллӣ санҷида ва дар ҳолати мавҷудияти ҳал онро бо методҳои Крамер, матрицаи баръакс ва Гаусс ҳал намояд.

Калидвожаҳо: Таълими тафриқавӣ, системаи муодилаҳои хаттӣ, методи Крамер, методи Гаусс, муносибати босалоҳият, супоришҳои мустақилона, супоришҳои гурӯҳӣ, таҳлил тавассути синтез, методи матрицаи баръакс, усули тафриқавӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОЗИЦИИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ СИСТЕМЫ ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ

Данная статья посвящена проблеме определения позиции дифференциации при изучении системы линейных уравнений.

В современных условиях одной из важнейших задач вуза является обучение студента самостоятельному усвоению информации и активному участию в творческой работе и исследованиях.

Преподавание высшей математики на современном этапе требует внедрения новых методов обучения. Традиционные методы не могут дать желаемых результатов в нынешних условиях. Поэтому педагоги, психологи и инновационные методисты ищут рациональные методы для эффективного обучения.

Дифференцированное обучение создает наилучшие условия для того, чтобы учащийся имел возможность получить глубокие математические знания.

Автор выделяет одну из тем высшей математики «систему линейных уравнений».

Автор убежден, что две системы линейных уравнений называются эквивалентными, если они имеют одинаковые решения. Уравнительные силовые системы создаются с помощью элементарного преобразования.

При исследовании и решении системы линейных уравнений на практике автор использует последовательность правил.

Решение системы методом Гаусса осуществляет элементарное преобразование с матрицей, упорядоченной из коэффициентов рядом с неизвестными и произвольными элементами, и приводит эту матрицу к трапециевидной или треугольной форме. Затем, с помощью элементов найденной матрицы, она создает новую, более простую систему и находит решение.

Доказательство существования проверено решением системы линейных уравнений с помощью теоремы Кронекера–Копелли, а в случае существования решения - с помощью методов Крамера, матрицы наоборот и матрицы Гаусса.

Ключевые слова: дифференциальное обучение, система линейных уравнений, метод Крамера, метод Гаусса, подход к компетентности, самостоятельные задания, групповые задания, анализ путем синтеза, матричный метод, дифференциальный метод.

DETERMINING THE POSITION OF DIFFERENTIATION IN THE STUDY OF A SYSTEM OF LINEAR EQUATIONS

This article is devoted to the problem of determining the position of differentiation in the study of a system of linear equations.

In modern conditions, one of the most important tasks of the university is to teach students to independently assimilate information and actively participate in creative work and research.

Teaching higher mathematics at the present stage requires the introduction of new teaching methods. Traditional methods cannot produce the desired results in the current conditions.

Therefore, educators, psychologists and innovative methodologists are looking for rational methods for effective teaching.

Differentiated education creates the best conditions for the student to have the opportunity to gain in-depth mathematical knowledge.

The author highlights one of the topics of higher mathematics, the "system of linear equations".

The author is convinced that two systems of linear equations are called equivalent if they have the same solutions. Equalizing power systems are created using an elementary transformation.

When researching and solving a system of linear equations in practice, the author uses a sequence of rules.

Solving the system by the Gaussian method performs an elementary transformation with a matrix ordered from coefficients next to unknown and arbitrary elements, and brings this matrix to a trapezoidal or triangular shape. Then, using the elements of the found Matrix, he creates a new, simpler system and finds a solution.

Proof of the existence of a solution to a system of linear equations using the Kronecker-Copelli theorem, and in the case of the existence of a solution-using the methods of Kramer, the Barax matrix and the Gauss matrix.

Keywords: differential learning, system of linear equations, Kramer method, Gauss method, approach to competence, independent tasks, group tasks, analysis by synthesis, matrix Barax method, differential method.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашурова Муродбегим ассистенти кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Тел: 985 - 97 - 75 -57.

Сведения об авторе: Ашурова Муродбегим ассистент кафедры математики и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова. 16. Тел : **985 - 97 - 75 -57**.

Information about the author: Murodbegim Ashurova, assistant at the department of mathematics and methods of teaching it, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Kulob, S. Safarova street. 16. Tel: 985 - 97 - 75 -57.

ТДУ: 03+378(2-тоҷ),

ТКТ:73/74(2-тоҷ),

Б:74

МАЗМУНУ МУҲТАВО ВА РАВАНДИ ТАҶРИБАЮ ОЗМОИШИ ОМОДАНАМОИИ ОМУЌЗГОРОНИ МАКТАБҲОИ ОЛИ БА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

Бобохонов Ҷ.С., унвонҷӯй

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳоло дар замони муосир масъалаи истифодаи дурусту самараноки технологияи таълими фосилавӣ хеле мубрам гаштааст.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон тағйироти ҷаҳониро таъкид карда, зикр намудаанд: «Вақте мо дар бораи тарбияи насли наврас мегӯем, набояд фаромӯш кунем, ки онҳоро бояд дар мактабҳои бо таҷҳизоти муосир мучахҳаз, аз ҷумла компютерҳо таълим диҳем» [8].

Дар «Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» ҳамчун вазифаҳои асосӣ ва вазифаҳои таҳсилоти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ чунин қисматҳои таркибӣ муайян карда шудаанд: ба

ихтиёри муассисаҳои таълимӣ вогузоштани таҷҳизоти компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ; - гузаронидани кори методӣ доир ба татбиқи технологияҳои нави компютерӣ дар чараҳои таълиму тарбия; - омодагардонӣ ва бозомодагардонии ҳайати муассисаҳои таҳсилоти умумӣ чихати истифода ва дар амал татбиқ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ-иртиботӣ; - пайвастанӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба интернет ва дар асоси он воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот; - бунёд ниҳодани низоми ягонаи идоракунии иттилоотии таҳсилоти умумӣ; - таъмини манфиатҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар раванди татбиқи технологияҳои нави компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ» [1, с. 4-5].

Иловатан дар ин ҳуҷҷат чунин таъкид карда мешавад: «9. Таъминоти моддӣ-техникӣ: Дастгирии рушди заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таҳсилотӣ яке аз шартҳои асосии татбиқи воқеӣ ва муваффақонаи раванди таълим мебошад. Дар аксари муассисаҳои таҳсилотӣ заминаи зарурии моддӣ-техникӣ (компютерҳо, синфҳои лингафонӣ, китобхонаҳои электронӣ) вучуд надоранд... Самтҳои асосии рушд чунинанд: ҳифз ва рушди заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таҳсилотӣ мутобики талаботи меъёрҳои давлатии таҳсилот, меъёрҳои иҷтимоӣ ва нормативҳо доир ба забонҳои русӣ ва англисӣ. Натиҷаҳои интизории татбиқи барнома чунинанд: - коркард ва вориднамоии моделҳои дурнамои воситаҳои таълими инноватсионӣ ва иттилоотӣ, воситаҳои муосири техникӣ, васоити аёнӣ ва таҷҳизот барои таълими забонҳои русӣ ва англисӣ...» [1, с. 35-39].

Имрӯз дар Тоҷикистон ба мушкилоти иттилоотикунонӣ ҳамчун самти асосии навсозии низоми таҳсилот, ки мушкилоти асосии стратегияи рушди тамаддун арзёбӣ мегардад, торафт диққати бештар дода мешавад. Марбут ба ин, дар солҳои истиқлолият дар доираи сиёсати давлатӣ дар соҳаи таҳсилот як қатори комили барномаҳо, қонунҳо ва концепсияҳои давлатӣ қабул карда шуд. Ба онҳо мутааллиқанд: 1. Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015; 2. Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 ноябри соли 2003, таҳти №1174 ба тасвиб расидааст; 3. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 декабри соли 2004, таҳти №468 тасдиқ гардидааст; 4. Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ва ғайра.

Муҳаққиқони тоҷик Ф. Шарифзода ва А.М. Миралиев дар маҷмӯъ таҳсилотро чунин арзёбӣ кардаанд: «Таҳсилот яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақдирсози ҳаёти ҷомеа, ояндаи ҳар як миллат ва кишвар ба шумор меравад. Рушду нумуи ҳар як мамлакат бо таълим ё маориф робитаи қавӣ дорад. Пешравии ҷомеаро бидуни рушди ҳамаҷонибаи илм ва таълим тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро ҳеч амал ба ҷомеа мисли таҳсилот таъсири амиқ расонда наметавонад». [9, с. 8]

Дар айни замон, илм торафт бештар истилоҳи «ҷаҳонишавӣ»-ро истифода мебарад, ки ба маънои васеъ раванди ташкили ҷаҳони ягонаи байналмилалӣ барои тамоми инсониятро дорад. Аксаран мо онро ҳамчун «таъсири рӯзафзун ва таъсири равандҳои умумии инсонӣ, ҷаҳонӣ ба сарнавишти кишварҳо ва халқҳои алоҳида ва инчунин тамоми инсоният» мефаҳмам.

Ҳама гуна таҳаввулот, ислоҳот ва навоарӣ, агар онҳо даъвои муваффақона татбиқ ва дастгирии воқеӣ дар соҳаи маориф бошад, бояд аз низоми маорифи педагогӣ, ки аз ин ислоҳот ва навоарӣ пеш аст, аз тайёр кардани муаллимони оянда ва махсусан дар ҳолатҳои фавқулода ва таъхирнопазир, аз бозомӯзии муаллимоне, ки аллакай кор мекунанд, шуруъ намояд. Хусусияти салоҳиятҳои омӯзгор ҳангоми кор дар низоми ТФ, ки дар рафти таҳқиқот дар асоси таҳлили малакаҳои зарурӣ муайян карда шудааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки омӯзгорон ба таълими иловагии фосолавӣ ниёз доранд. Аммо таҳлили муҳтавои барномаҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ имкон медиҳад, ки баъзан омӯзгори дорой мафҳуми анъанавӣ, ки бо имконоти ТИИ ошноӣ дорад, бидуни тамаркуз ба сохиби шаклҳои ташкили ТФ, усулҳо, истифодаи воситаҳои муносиби муошират дар амалия бо назардошти хусусияти пешниҳоди иттилоот дар Интернет ва хусусиятҳои ҳамкориҳои маҷозии

омӯзгорон ва донишчӯён мусоидат кунад. Масалан, хангоми омӯзиши фанни «Технологияҳои иттилоотӣ дар илм ва маориф» дар донишгоҳ онҳо дар маҷмӯи донишҳои чомаӣ (универсалӣ)-и ТИИ-ро, ки дар ҳама соҳаҳои фаъолият татбиқ мешаванд, таълим медиҳанд. Фанни таълимии «Педагогика» чун анъана ба тайёр кардани омӯзгорони мактабҳои нигаронида шуда, барномаи фанни «Тайёр кардани мутахассисони дорои касбият дар соҳаи риторика, мувоҳида ва муошират» мебошад, ки аз нигоҳи мундариҷа масъалаҳои асосии ташаккули маҳоратҳои омӯзгорон, техника ва баёни нутқ, рушд додани таъсир ба одамон бо нутқи онҳо, таҳлил ва мудирияти монеаҳои мушаххаси забонӣ ба тайёр кардани омӯзгори анъанавӣ, ки раванди таълимро пурравақт анҷом медиҳад, нигаронида шудааст. Дар ҳамин ҳол, ин салоҳиятҳо ба муаллим дар низоми ТФ низ лозиманд, ки хусусияти қори онҳоро барнома ба назар намегирад.

Дар низоми таълими иловагӣ шумораи хеле зиёди муассисаҳо дар мавзӯи ба қор дар низоми ТФ тайёр кардани муаллим тақмили ихтисос мегузаронанд. Бо мақсади муайян намудани сифати омодагии омӯзгорон барои қор дар муассисаи ТФ, дар доираи таҳқиқоти мазкур таҳлили барномаҳои курсҳои компютерӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар Интернет аз донишқадаи тақмили ихтисос 20 курси компютерӣ дар ҳаҷми 72 соат пайдо шуд, ки дар мавзӯи курси омода намудани омӯзгор барои қор дар низоми ТФ зикр шудааст. Аз ин шумора танҳо дар як ҳолат барномаи курс нашр шудааст, 14 адад бо курсҳои эълоншуда танҳо тавсифи курсро фаро мегирифт, дар 5 ҳолат дар бораи мундариҷаи курс маълумот надоштанд.

Дар натиҷа, дар аксари мавридҳо на барномаҳо, балки тавсифи мундариҷаи курс бояд таҳлил карда шаванд. Мундариҷаи курси компютери «Усулҳои ТФ»-и ДДК ба номи А.Рӯдакӣ мавзӯҳоро дар бораи омӯзиши почтаи электронӣ, қор бо замимаҳои Microsoft Word ва MS Power Point, шиносӣ бо имконоти Prometheus ва Moodle фаро мегирад. Низомҳои ТФ мавзӯҳои омӯзиши ҳуди усулҳо ва технологияҳои педагогии ТФ вучуд надоранд. Дар шакли аттестатсияи ниҳой ба донишчӯён ҳимояи эссе пешниҳод карда мешавад, ки гумон аст, ки имкони санҷиши дониши онҳо дар бораи методологияи ТФ дар охири курс фароҳам оварда шавад.

Ҳадафи ҷудонашавандаи курси «Асосҳои таълим дар Интернет» аз ҷониби ташкилкунандагон ин аст, ки имконоти азхудкунии салоҳияти муаллими таълими интернет, яъне ташаккул додани малакаҳои таҳияи маводи таълимии электронӣ аз рӯи фанҳои худ, ҷойгир кардани онҳо бо истифода аз хидматҳои гуногун дар Интернет ва гузаронидани машғулиятҳои электронии таълим мувофиқи ҳадафҳои таълимӣ фароҳам оварда шаванд. Дар мундариҷаи курс аз панҷ модул танҳо як модул ба мавзӯи таълим бахшида шудааст, модулҳои боқимонда оид ба омӯзиши нармафзор, таҳияи таъминоти таълимӣ-методӣ, истилоҳот ва талабот ба муаллим дар низоми ТФ мебошанд.

Курси «Технологияи таълими электронӣ дар фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ» ба ташаккули ғоя ва малакаи омӯзгор дар ташкили таълими электронӣ дар раванди таълими муосир нигаронида шудааст. Аммо на аз номи курс, на аз тавсифи мазмун, маълум нест, ки дар мавзӯи «Фаъолияти қорандони педагогии муассисаҳои таълимии маълумоти умумӣ» дар бораи қорандони технология сухан меравад ва чаро он ягона аст, ки онро, албатта, танҳо аз рӯи як технология сохтан мумкин нест. Мундариҷаи курс аз қабилӣ намудҳо ва шаклҳои ташкили захираҳои электронии таълимӣ, мафҳумҳои асосии шабақаҳои муосири компютерӣ, усулҳои ташкили дастрасии шабақа ба захираҳои таълимӣ, маҳсулоти нармафзор барои ташкили ТФ иборат аст.

Аз ин мавзӯҳо маълум нест, ки технологияи боло аниқ чиро дар назар дорад ва дар охир муаллим «таълими электронӣ»-ро (аз мақсади курс) чӣ тавр ташкил мекунад, агар дар рафти курс ба ӯ фарқ кардани намудҳоро ёд дода бошад ва шаклҳои EERs, «концепсияҳо»-и шабақаҳои компютерӣ, усулҳои ташкили дастрасии шабақа ба EORam ва дар бораи LMS нақл мекунад. Дар баробари ин дар барнома ягон мавзӯ дар бораи ташкили ЕА, мисли технологияи ЕА умуман нест.

Курси «Усулҳои ТФ (курси кӯтоҳмуддати муаллимон)» аз ширкати Infotechno дар доираи лоиҳаи Фонди миллии таълим оид ба истифодаи ТТФ дар низоми компютери хайати омӯзгорони донишгоҳҳо бояд таҳия шавад.

Дар мундариҷаи курс аз шаш модул як модул ба худи мавзӯи таълим бахшида мешавад - омӯзиши шаклҳо ва усулҳои ТФ пешниҳод карда мешавад: принципҳо ва шаклҳои ташкили раванди таълимии ТФ, технологияҳои нави педагогӣ (таълим дар ҳамкорӣ, омӯзиши мушқилот, усулҳои таҳқиқотӣ ва лоиҳавӣ) ва ғайра.

Панҷ модули боқимондаи курс дар бораи омӯзиши робитаи байнишахсӣ, хусусиятҳои кори омӯзгор дар низоми ТФ, масъалаҳои психологию педагогии ташкили ТФ, ташкили мониторинги ТФ мебошад.

Ҳамин курс ҳамчун «Донишқадаи рушди таҳсилоти иловагии касбӣ» пешниҳод карда мешавад, ки дар он дастури «Чӣ тавр ба таври фосилавӣ таҳсил кардан» дар бахши «Технологияи омӯзиш» мефаҳмонад, ки донишҷӯ бояд ба низом ворид шавад (ба низом, менюи дилхоҳро интихоб кунед, санҷиширо анҷом диҳед ва қисмати «Муошират» -ро пайдо кунед). Ин технологияи омӯзиширо анҷом медиҳад.

Дар донишгоҳҳо курсҳои компютерӣ дар мавзӯи «Шаклҳо ва усулҳои ТФ » гузаронида бояд шаванд, ки аз 72 соат иборат бошад ва 20 соаташ ба омӯзиши «Низоми амалиёти Windows, кор бо файлҳо, клавиатура, Word» ва 20 соати дигар бахшида мешавад ("Кор дар қабати LMS, on-line").

Ҳамин тавр, нисфи курс барои тайёр кардани донишҷӯ ба кор бо компютер ва низом пешбинӣ шудааст. Як қисми машғулият (20 соат) ба шаклҳои кор («Шаклҳои интерактиви кор. Амсиласозӣ дар низомҳои таълим») дахл дорад, вале на ба усулҳои таълими ғоибона. Пешниҳод шудааст, ки вақти боқимонда барои омодагӣ ва ҳимояи кори хатми таҳассусӣ (12 соат) ҷудо карда мешавад. Дар шакли варақаҳои назоратӣ аз рӯи ин курс се санҷиш ва ҳимояи кор гузаронида мешавад. Ҳеч ҷое, ба истиснои унвони курс, методологияи ТФ ва усулҳои мушаххас зикр нашудааст.

Ҳамчунин, барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои хайати омӯзгорон ва кормандони илмии онҳо курси «Технологияҳои ТФ дар фаъолияти инноватсионӣ» (152 соат) бояд коркард ва таҳия шавад. Дар қатори вазифаҳои барнома дар ҷои аввал «афзоиши сатҳи дониш, малака ва маҳорати омӯзгорон ва кормандони илмии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълим» мебошад, ки на танҳо барои омӯзгорон ҳангоми кор муҳим аст, балки ҳамчунин барои ҳамаи муаллимоне, ки пурравақт кор мекунанд. Як қисми вақти курс ба омӯзиши низомҳои автоматикунонидашудаи таълимӣ (китобхона, фосилавӣ) ва хидматрасонии Интернет, ҳамчунин кор бо таҷҳизоти интерактивӣ бахшида мешавад, ки онро низ метавон ба кори омӯзгори штатӣ нисбат дод.

Ҳамчунин, зарурати коркард ва таҳияи модули «Муҳити таълимии иттилоотии таҳсилоти кушод» ба «Салоҳияти интернетии омӯзгор» бояд бахшида шавад, аммо мавзӯҳои методологияи ТФ бояд вучуд дошта бошанд. Мавзӯҳо оид ба тарҳрезии захираҳои электронии таълимӣ пешниҳод мешаванд, аммо на дар бораи гузаронидани раванди ТФ.

Гузашта аз ин, модули омӯзиши низоми Moodle ва LMS коркард ва таҳия шуда, метавонад барои 36 соат ба мавзӯҳои ҷудогона гузошта шавад, аммо бамаврид аст, ки худи курс дар ин низомҳо гузаронида шавад, ки донишҷӯён дар давоми курс азхуд мекунанд. Ҳамчунин, ин курс бо соатҳои камтар (72) пешниҳод карда мешавад, ки дар он 6 соат ба методология ва ТТФ ва 26 соат барои омӯзиши LMS ва хидматҳои Web 2.0 (ин барои омӯзгори пурравақт низ мувофиқ аст) бахшида мешавад.

Пешниҳод карда мешавад, ки вақти боқимонда барои омӯхтани тарзи кор бо тахтаи интерактивӣ сарф карда шавад, ки ин барои омӯзгори пурравақт низ аз муаллиме, ки дар низоми ТФ кор мекунад, муҳимтар аст.

Курси эҳтимоли ва банақша гирифташудаи «Технологияҳои ТФ дар мактаб» мувофиқи талаботи Қонун «Дар бораи маориф» яке аз вазифаҳои худро ба даст овардани

тамоми донишҷӯён бо дониш ва малакаи зарурӣ барои кор дар НТФ мегузорад. Сарфи назар аз ин, дар курс ба методологияи ТФ ҳамагӣ 16 соат ҷудо карда мешавад. Қисми боқимонда ба принципҳо ва технологияҳои эҷоди захираҳои электронии таълимӣ ва истифодаи технологияҳои шабакавӣ бахшида мешавад. Шояд муваффақона барномаи курси «ТТФ дар синф ва корҳои берунасинфӣ» бошад, ки барои омӯзгорони мактабҳо нигаронида шудааст. Ба донишҷӯён коркарди порчаҳои дарсҳои фосилавии намудҳои гуногун бо истифода аз технологияҳои электронӣ (лексияи интерактивӣ, дарси амалӣ, машварат), инъикоси фаъолияти худ, кор бо захираҳои таълимии интернетӣ оид ба мавзӯи курс, гузаронидани дарси кушоди фосилавӣ таълим дода мешавад. Машғулиятҳо дар рафти курс дар асоси усулҳои ташкилӣ-фаъолиятӣ гузаронда мешаванд.

Курси дуҷуми эҳтимоли ва зарурӣ - «Шаклҳои инноватсионии фаъолияти таълимии фосилавӣ» мебошад. Дар рафти курс пешниҳод карда мешавад, ки эҳтиёҷоти донишҷӯ, омӯзгор, маъмурият, мактаб, минтақа ба шаклҳои самарабахши ТФ омӯхта, намудҳои дарсҳои таълимии Skype (дарсҳо, шурои омӯзгорон, конференсҳо), омӯхтани мундариҷа ва шаклҳои вебинарҳо, аз худ кардани методологияи гузаронидани суҳбатҳои интерактивӣ ва дарсҳои онлайн, таҳияи нақшаи таҷрибавии ҷорӣ намудани шаклҳои инноватсионии ТФ ба раванди таълим ба эътибор гирифта шаванд. Намудҳои дарсҳои Skype-ро метавон ҳамчун ҳама гуна фаъолиятҳои таълимӣ фаҳмид, на танҳо онҳое, ки дар барнома номбар мешаванд, зеро Skype воситаи муошират аст. Дар сарлавҳаи мавзӯ «шаклҳо» бештар ба усули ташкили корҳои таълимии фосилавӣ ишора мекунам, зеро барнома дар бораи он бояд бошад.

Кори таҷрибавӣ оид ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар заминаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ ташкил ва гузаронида шуд. Ҳадафи озмоиши омӯзгорӣ озмоиши фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад, ки татбиқи шароити педагогии дар боби аввал назариявӣ муайяншуда ба ташаккули самаранокии омодагии донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ мусоидат мекунад. Мувофиқи ҳадафи таҷрибаи педагогӣ, мо вазифаҳои асосии кори таҷрибавиро зикр менамоем: омӯхтан ва таҳлили низоми муосири таҳсилоти иловагӣ ва имконоти тақмили ихтисоси ҳайати омӯзгорони мактабҳои олий; ҷорӣ намудани маҷмуи шароити омӯзгорӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар донишгоҳ; омӯхтан ва таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар марҳилаи муайян ва ташаккулёбии таҷрибаи педагогӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва ташаккулёбандаи озмоиш.

Фарзияи таҷрибаи педагогӣ: татбиқи шароити педагогӣ, ки дар боби якуми таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ мусоидат мекунад, ба аксарияти посухдиҳандагон имкон медиҳад, ки ба ин навъи фаъолият омодагии баланд дошта бошанд.

Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ мо асбобҳои зерини ташхисро (усулҳои таҳқиқот) истифода кардем: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташкилӣ, адабиёти маълумотномавӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, нақшаҳои таълимию мавзуии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; суҳбат бо устодони донишгоҳ; пурсиш ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санҷиши муаллимон; пурсиш дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омори математикӣ.

Дар таҷрибаи педагогӣ 192 нафар омӯзгорони ДДК ба номи А. Рӯдакӣ аз тамоми факултетҳо донишгоҳи ширкат доштанд. Шартҳои таҷрибаи педагогӣ давраи аз 2020 то 2022-ро дар бар мегирифт.

Корҳои таҷрибавӣ дар се марҳила сурат гирифтанд. Марҳилаи озмоиш (2019-2020) - муайян кардан. Корҳои таҷрибавӣ дар ин марҳила иборат буданд аз: омӯзиши низоми таҳсилоти иловагӣ ва тақмили ихтисоси муаллимон дар мактабҳои олий; таҳлили ташаккули МИ ва таълимӣ тавассути ҷорӣ намудани низоми ТФ дар раванди таълимии донишгоҳҳо; омӯхтани таҷрибаи истифодаи ТТФ дар донишгоҳҳои гуногун; муайян кардани сатҳи омодагии омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар асоси ҷузъҳо ва

нишондихандаҳои дар боби якуми таҳқиқоти диссертатсионӣ зикршуда, ҳамчунин сатҳи ибтидоии ташаккули салоҳияти асосии ТИИ -и омӯзгорони донишгоҳ.

Марҳилаи таҷрибаи педагогӣ (2020-2021) - ташаккулдиханда. Дар марҳилаи ташаккул мазмуни кори таҷрибавӣ инҳоро дар бар мегирад: таҳияи барномаи корҳои таҷрибавӣ; ҷорӣ намудани шароити педагогӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои ТФ; назорат аз болои таҷрибаи педагогӣ бо истифодаи саволномаҳо, мушоҳидаҳо, пурсишҳо, санҷиш, суҳбат, таҳлили натиҷаҳои фаъолияти омӯзгорони донишгоҳҳо; муайян кардани сатҳи ниҳоии омодагии устодони донишгоҳ ба истифодаи ТТФ; таҳлил ва коркарди натиҷаҳои ҳангоми таҷриба бадастомада; ҷамъбасти натиҷаи таҷрибаи педагогӣ.

Марҳилаи таҷрибаи педагогӣ (2021-2022) - ниҳой. Мазмуни ин марҳилаи таҷрибаи педагогӣ ба низом даровардан ва ҷамъбаст намудани натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ, таҳияи ҳулосаҳои таҳқиқотиро дар бар мегирифт; нашри мавод дар мавзуи таҳқиқот; сабти номи таҳқиқоти диссертатсионӣ барои гирифтани дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ.

Марҳилаҳо ва натиҷаҳои асосии таҷрибаи педагогии мо баррасӣ шудаанд. Дар ҷараёни татбиқи он самаранокии шароити педагогии муайяннамудаи мо барои ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ санҷида шуд.

Кори таҷрибавӣ оид ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар заминаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Ҳадафи озмоиши омӯзгорӣ озмоиши фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад, ки татбиқи шароити педагогии дар боби аввал назариявӣ муайяншуда ба ташаккули самараноки омодагии донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ мусоидат мекунад. Мувофиқи ҳадафи таҷрибаи педагогӣ, мо вазифаҳои асосии кори таҷрибавиро зикр менамоем: омӯхтан ва таҳлили низоми муосири таҳсилоти иловагӣ ва имконоти такмили ихтисоси ҳайати омӯзгорони мактабҳои олии; ҷорӣ намудани маҷмуи шароити омӯзгорӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар донишгоҳ; омӯхтан ва таҳлили динамикаи нишондихандаҳои омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар марҳилаи муайян ва ташаккулёбии таҷрибаи педагогӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва ташаккулёбандаи озмоиш. Фарзияи таҷрибаи педагогӣ: татбиқи шароити педагогӣ, ки дар боби якуми таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ мусоидат мекунад, ба аксарияти посухдихандагон имкон медиҳад, ки ба ин навъи фаъолият омодагии баланд дошта бошанд. Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ мо воситаҳои зерини ташхис (усулҳои таҳқиқот)-ро истифода кардем: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташкилӣ, адабиёти маълумотномавӣ оид ба мавзуи таҳқиқот, нақшаҳои таълимию мавзӯии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; суҳбат бо устодони донишгоҳ; пурсиш ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санҷиши муаллимон; пурсиш дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омили математикӣ.

Устоди донишгоҳ таваҷҷуҳ ба низомҳои таълимӣ ба омӯзиши низомҳои гуногуни таҳсилоти фосолавии донишгоҳ нишон намедихад, Устоди донишгоҳ дар ташаккули МИ ва таълимии донишгоҳ фаъолона иштирок мекунад. Сатҳи миёна Сатҳи баланд

ТФ ва ташаккули муҳити иттилоотӣ таълимии донишгоҳ дар соҳаи татбиқи технологияи ТФ, дар озмунҳои гуногуни курсҳо ё маҳфилҳои фосолавӣ ширкат намекунад, дар семинарҳо ё конфронсҳо маъруза намекунад, дар ҳалли масъалаҳои марбут ба истифодаи ТТФ суботкорӣ ва фаъолият надорад, дар рушди худ фаъолият нишон намедихад.

Рушди худидоракунӣ нишон медиҳад, зеро ӯ чунин мешуморад, ки ин метавонад оид ба ташаккули МИ ва таълимии донишгоҳ таваҷҷуҳи муайян зоҳир наояд, гоҳ-гоҳ дар таҳияи курсҳои фосолавӣ ва маводҳои таълимӣ ширкат меварзад, дар сурати мушкilotи марбут ба татбиқи ТФ, номунтазамӣ нишон намедихад, аммо дар семинарҳо, конфронсҳо, озмунҳои мухталифи марбут ба масъалаҳо ширкат меварзад.

Аз нуқтаи назари чорӣ намудани технологияҳои нави ТФ, мустакилона таҳсил мекунад ва низомҳои ТФ-ро интихоб мекунад, ба офаридан ва истифодаи шаклҳои нави ТФ ва ҳамгирии онҳо бо шаклҳои анъанавии таҳсил таваҷҷуҳ зоҳир мекунад, мунтазам дар таҳияи курсҳои нави ТФ дар ҳаммуаллифӣ ё инфиродӣ ширкат меварзад, дар озмунҳо, семинарҳо, конференсияҳо мунтазам иштирок мекунад, дар рушди худ фаъол мебошад.

Нишондиҳандаҳои чузъҳои маърифатӣ: донишҷӯи усулҳо, шеваҳо ва воситаҳои барои татбиқи ТТФ дар фаъолияти касбӣ; дарк намудани нақш ва аҳамияти истифодаи ТТФ дар фаъолияти касбии омӯзгор; донишҷӯи намудҳо ва низомҳои асосии ТФ, афзалиятҳо ва нуқсонҳои асосии онҳо.

Устои донишгоҳ нақши ТФ-ро дар ташаккули МИ ва таълими донишгоҳ дарк намекунад; дар бораи низомҳои ТФ наредонад; техника, усул ва воситаҳои барои татбиқи ТФ дар раванди таълими донишгоҳ заруриро наредонад. Устои донишгоҳ дар бораи баъзе низомҳои ТФ маълумот дорад, бартарӣ ва нуқсонҳои онҳоро дарк мекунад; нақши ТТФ - ро дар ташаккули МИ ва таълими донишгоҳ дарк мекунад; баъзе усулҳо, шеваҳо ва воситаҳои таълими фосилавино мекунад. Устои донишгоҳ дар бораи баъзе низомҳои ТФ маълумот дорад, бартарӣ ва нуқсонҳои онҳоро дарк мекунад; нақши ТТФ - ро дар ташаккули МИ ва таълими донишгоҳ дарк мекунад; баъзе усулҳо, шеваҳо ва воситаҳои таълими фосилавино мекунад.

Нишондиҳандаҳои чузъи технологӣ: - қобилияти кор дар низоми ТФ, ки дар он раванди педагогӣ сурат мегирад.

Шарти якуми педагогии таҳқиқот тадриҷан беҳтар шудани омодагии донишгоҳ барои истифода мебошад; ТТФ (ташаккули салоҳияти асосии ТИИ дар асоси ТТФ; ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ дар асоси ташкили модули курс, ки имконоти асосии низомҳои таълими фосилавино ошкор мекунад).

Адабиёт:

1. Раҳмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии Тоҷикистон/Э.Раҳмон.- «Азия Плюс»:2012.
2. Барномаи компютерикунонии мактаби таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои солҳои 2011-2015.-Душанбе, 2010. - 42с.
3. Колмогорова, Е.В. Педагогические основы дистанционного обучения. - Новосибирск: Веди, 2005. -320с.
4. Комилов, Ф.С. Асосҳои техникаи компютерӣ/Ф.С.Комилов, А.Р.Додихудоев, Н.Н.Меҳмонов.- Душанбе, 2005.
5. Комилов, Ф.С. Информатика ва технологияи иттилоотӣ/Ф.С.Комилов. - Душанбе, 2016. - 480с.
6. Комилов, Ф.С. Информатика/Ф.С.Комилов, Ш.М.Тоиров. - Душанбе, 2002.
7. Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Матбуот, 2003. -24 с.
8. Корякина, А.Н. Системаи таълимии квалитатии таълимии факултатии вуза в области ИКТ и ДО на базе WebТ-технологий/А.Н.Корякина//Открытое образование: науч.- практ. журнал.-2007. -№1. -С.60-63.
9. Шарифзода, Ф. Педагогикаи умумӣ/Т.З.Шарифзода, А.М.Мирализода. - Душанбе, «Ирфон», 2012.-560с.
10. Шарифов, Ф.Педагог - ин кори эҷодкорона/Ф.Шарифов. - Душанбе, 1984.
11. Шевченко, Е. В. Профессиональное признание. Глоссарий/Е.В.Шевченко.- СПб., 2010.-87с.
12. Щекотуров, А.В. Net-дружба в структуре конструирования виртуальной идентичности подростков/А.В.Щекотуров//Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского.-2013. №3 (1).-С.441-445.
13. Щенников, С.А. Открытое дистанционное образование/С.А.Щенников.-М., 2002.-558с.

14. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т./Под ред. С.Я. Батышева.-М.:АПО, 1998-1999.

15. Ястребцева, Е.Н. О компетенциях, новых интернет-возможностях и сетевых образовательных проектах//Е.Н.Ястребцева//Дети в информационном обществе.-2010. - № 5.-С.40-45.

МАЗМУНУ МУҲТАВО ВА РАВАНДИ ТАҶРИБАЮ ОЗМОИШИ ОМОДАНАМОИИ ОМУЌЗГОРОНИ МАКТАБҲОИ ОЛӢ БА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

Мақола тавсиф ва баррасии мазмуну мундариҷа ва ҳуди раванди таҷрибаю озмоиши омоданамоеи омузгорони мактабҳои олиро нисбати истифодаи технологияи таълими фосилавӣ (ТТФ) фаро мегирад.

Ба ақидаи муаллиф, имрӯз дар Тоҷикистон ба мушкилоти иттилоотикунонӣ ҳамчун самти асосии навсозии низоми таҳсилот, ки мушкилоти асосии стратегияи рушди тамаддун арзёбӣ мегардад, торафт диққати бештар дода мешавад. Марбут ба ин, дар солҳои истиқлолият дар доираи сиёсати давлатӣ дар соҳаи таҳсилот як қатори комили барномаҳо, қонунҳо ва концепсияҳои давлатӣ қабул карда шуд.

Муаллиф зикр мекунад, ки хусусияти салоҳиятҳои омузгор ҳангоми кор дар низоми ТФ, ки дар рафти таҳқиқот дар асоси таҳлили малакаҳои зарурӣ муайян карда шудааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки омузгорон ба таълими иловагии фосилавӣ ниёз доранд. Аммо таҳлили муҳтавои барномаҳои тақмили ихтисоси омузгорон дар донишгоҳҳои омузгорӣ имкон медиҳад, ки баъзан омузгори дорои мафҳуми анъанавӣ, ки бо имконоти ТИИ ошноӣ дорад, бидуни тамарқуз ба соҳиби шаклҳои ташкили ТФ, усулҳо, истифодаи воситаҳои муносиби муошират дар амалия бо назардошти хусусияти пешниҳоди иттилоот дар Интернет ва хусусиятҳои ҳамкориҳои маҷозии омузгорон ва донишҷӯён мусоидат кунад. Масалан, ҳангоми омузиши фанни «Технологияҳои иттилоотӣ дар илм ва маориф» дар донишгоҳ онҳо дар маҷмуъ донишҳои чомеаӣ (универсалӣ)-и ТИИ-ро, ки дар ҳама соҳаҳои фаъолият татбиқ мешаванд, таълим медиҳанд.

Дар ҷамъбаст муаллиф хулоса мекунад, ки нишондиҳандаҳои ҷузъи технологӣ: - қобилияти кор дар низоми ТФ, ки дар он раванди педагогӣ сураат мегирад. Шарти якуми педагогии таҳқиқот тадриҷан бештар шудани омодагии донишгоҳ барои истифода мебошад; ТТФ (ташаққули салоҳияти асосии ТИИ дар асоси ТТФ; ташаққули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ дар асоси ташкили модули курс, ки имконоти асосии низомҳои таълими фосилавиرو ошкор мекунад).

Калидвожаҳо: таълими фосилавӣ, технологияи таълими фосилавӣ, мазмуну муҳтаво, раванд, мушкилоти иттилоотонӣ, салоҳияти омузгор, таҳлил, низоми таълими фосилавӣ, ташаққули омодагии устодони донишгоҳҳо, модули курс.

СОДЕРЖАНИЕ И ПРОЦЕСС ЭКСПЕРИМЕНТА ПО ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ТЕХНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье описаны и рассмотрены содержание и процесс экспериментально-апробационной подготовки преподавателей высшей школы к использованию технологий дистанционного образования (ТДО).

По мнению автора, сегодня в Таджикистане все больше внимания уделяется проблеме информатизации как основному направлению обновления системы образования, что является основной проблемой стратегии развития цивилизации. В связи с этим в годы независимости в рамках государственной политики в сфере образования был принят целый ряд программ, законов и государственных концепций.

Автор отмечает, что характер компетенций преподавателя при работе в системе технического образования, определенный в ходе исследования на основе анализа необходимых навыков, свидетельствует о необходимости дополнительного дистанционного

образования педагогов. Однако анализ содержания программ подготовки педагогов в педагогических вузах позволяет иногда преподавателю с традиционным представлением, знакомому с возможностями ИКТ, не ориентироваться на обладателя форм организации ИТ, методов, использования соответствующих средства связи на практике, учитывающие характер предоставления информации в сети Интернет и облегчающие виртуальное взаимодействие преподавателей и учащихся. Например, при изучении предмета «Информационные технологии в науке и образовании» в вузе в основном преподают общедоступные (универсальные) знания в области ИКТ, применимые во всех сферах деятельности.

Подводя итоги, автор приходит к выводу, что показатели технологической составляющей: - умение работать в ИТ-системе, где происходит педагогический процесс. Первым педагогическим условием исследования является постепенное повышение готовности вуза к использованию ТДО (формирование базовой компетенции ТДО на основе ИТ; формирование готовности преподавателей вуза к использованию ТДО на основе создания модуля курса), что раскрывает основные возможности систем дистанционного образования).

Ключевые слова: дистанционное образование, технология дистанционного образования, содержание, процесс, информационные проблемы, компетентность преподавателя, анализ, система дистанционного образования, подготовка преподавателей вуза, модуль курса.

THE CONTENT AND PROCESS OF THE EXPERIMENT AND TESTING OF TRAINING OF HIGHER EDUCATION TEACHERS TO USE DISTANCE EDUCATION TECHNOLOGY

The article describes and examines the content and process of experimental and testing training of higher education teachers to use distance education technologies (DET).

According to the author, today in Tajikistan more and more attention is paid to the problem of informatization as the main direction of updating the education system, which is the main problem of the civilization development strategy. In this regard, during the years of independence, a number of programs, laws and state concepts were adopted within the framework of state policy in the field of education. The author notes that the nature of the teacher's competencies when working in the technical education system, determined during the study based on the analysis of the necessary skills, indicates the need for additional distance education of teachers. However, the analysis of the content of teacher training programs in pedagogical universities sometimes allows a teacher with a traditional idea, familiar with the possibilities of ICT, not to focus on the owner of the forms of IT organization, methods, use of appropriate communication tools in practice, taking into account the nature of the provision of information on the Internet and facilitating the virtual interaction of teachers and students. For example, when studying the subject "Information Technologies in Science and Education" at the university, generally accessible (universal) knowledge in the field of ICT is mainly taught, applicable in all areas of activity.

Summing up, the author comes to the conclusion that the indicators of the technological component: - the ability to work in the IT system, where the pedagogical process takes place. The first pedagogical condition of the study is a gradual increase in the university's readiness to use TDO (formation of the basic competence of TDO based on IT; formation of the readiness of university teachers to use TDO based on the creation of a course module). which reveals the main possibilities of distance education systems).

Key words: distance education, distance education technology, substantive content, process, information problems, teacher competence, analysis, distance education system, training of university teachers, course module.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобохонов Чамшед Сабзаалиевич – ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров-16. Тел.: 988497447.

Сведения об авторе: Бобохонов Джамшед Сабзаалиевич – ассистент кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова-16. Телефон: 988497447.

Information about the author: Bobokhonov Jamshed Sabzaalievich – assistant of the department of methods of teaching informatics of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street-16. Phone: 988497447.

ТДУ: 02+021+027.7 (075.8)

И-14

АСОСҶОИ ТАШКИЛӢ ВА РУШДИ КИТОБХОНАҶО ДАР МТОК-И ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Иброҳимов Б.А., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Пайдоиш ва ба фаъолият шуруъ намудани донишгоҳҳо дар Аврупо ба асрҳои миёна рост омада, ба рушду нумуи китобу китобхонаҳо таъсири амиқ мерасонанд.

Дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри пойдеории миллат, давлат ва бо илму маърифат гардидани халқи хеш ба мисли роҳбарони дигар давлатҳо тамоми саъю кӯшишҳоро қард ва қарда истодааст. Пешвои миллат доир ба ситоиши китоб чунин қайд менамояд: «Китоб аст, ки таърихи кӯҳанбунёди мо ганчинаҳои тамаддуни башарӣ, дурдонаҳои назми ҳазорсолаи мо, дostonҳо ва илму дониши даврони бостонӣ, хираду заковати наслҳо ва халқҳоро зинда нигоҳ медорад. Китоб аст, ки бо нури донишу маърифат роҳи мардумонро равшан сохта, боиси ҳастиву пойдеории миллат, таърих, забон, адабиёт ва фарҳанг гардидааст». [1, с. 152]

Дар тақвияти гуфтаҳои боло қайд қардан бамаврид аст, ки Пешвои муаззами миллат соли 2018 Озмуни ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», баъдан озмунҳои «Илм фурӯғи маърифат» ва «Тоҷикистон ватани азизи ман» - ро ташкил намуд. Дар чорабиниҳои мазкур иштирокчиён мувофиқи низомномаи озмун баромад намуда, бо ҷоизаҳо қардонӣ мегарданд. Албатта, тарбияти шахс ба мисли парвариши дарахт мебошад. Чунки дарахт бо парвариши дуруст дар оянда самараи хуб ба бор меоварад. Ин гуна иқдомҳо, озмунҳо ва иртиботи ногузастанӣ доштани насли наврас ва ҷавон бо китобу китобхона, дар оянда натиҷаи хубе нишон хоҳанд дод. Зеро дониши азбарнамудаи иштирокчиён на танҳо барои озмун, балки тамоми ҳаёт ба онҳо хизмат мерасонад.

Ҷиҳати маърифатнок гардидани насли наврас аз ҷумла ҷавонон, бо мутолиаи китоб дорони ғизоӣ маънавӣ гардидани руҳу тани одамӣ ва ҳеҷ гоҳ аз одамӣ рӯ натофтани китоб бузургон суханҳои ҷолибе гуфтаанд.

Ба қавли Соиби бузургвор:

Соиб, маталаб рӯи дил аз қас, ки дар ин аҳд,

Рӯе, ки нагардад зи қасе, рӯи китоб аст.

«Пас ҳар яки мо бояд ин ганчи ноёбро, ин гавҳари маониро, ки гузаштагонмон бароямон ба мерос гузоштаанд, азизу муқаррам донем. Ин аст рисолати ҳар фарди ватандӯсти ҷомеаи имрӯза дар боло бурдани маърифати фарҳангии наврасону ҷавонон». [1, с. 7]

Маълум мегардад, ки тоҷикон аз даврони қадим китобхону китобдӯст будаанд. То пайдоиши китоб маълумот аз яке ба дигаре тариқи шифохӣ расонда мешуд. Баъдтар бо аломатҳо дар устухонҳо, чӯбҳо, пӯсти дарахтон, пӯсти чонварон ва ҳатто барои дар шакли лӯлапеч навиштаҷоти худро тулонӣ нигоҳ доштан аз пӯсти гӯсолаи таваллудношуда истифода мекарданд. Аммо тамоми навиштаҷоти мазкур тулонӣ ва ё бардавом боқӣ наемонданд. Замоне, ки ба инсон наққошӣ бар рӯи санг омӯзонда шуд, навиштаҷоти баъдинааш умри дубораро соҳиб гашт. Мардум бо мурури вақт дорои илму дониш гардида, рӯ ба тараққӣ ниҳоданд. Ва билохир дастрасӣ ба китоби асли намуданд. Гуфтаи яке аз устодони соҳаи китобдорӣ Сафар Сулаймониро доир ба аввалин китобҳои башар ҳамчун ёдгориҳои таърихӣ, мавриди назар қарор медиҳем: «Мувофиқи таснифоти пажухандагон ва таърихнигорон китобҳои замони бостонро метавон ба ду қисмат табақабандӣ намуд. 1.Ишораҳои таърихӣ, аснод, кутуби таърихӣ ва илмҳои мухталиф. 2.Китобҳои асотиру афсонавӣ, қаҳрамонӣ ва саргузаштномаҳо. Ба қатори китобхонаҳои қадим: Авесто, Бундаҳишт, Худойнома, Пандномаи Анушервон, Ардавирофнома, дарахти асурик, Динкард, Ёдгори Зарирон, тарҷумаи паҳлави «Калила ва Димна»-ро метавон ном бурд». [10, с. 8] Бинобар ин, метавон андешаи устоди соҳаи китобдорӣ С. Сулаймониро ёдовар шуд, ки мавсуф зикр менамояд, ки аввалин китобҳои башар: Авесто, Бундаҳишт, Худойнома, Пандномаи Анушервон, Ардавирофнома, дарахти асурик, Динкард, Ёдгори Зарирон ба шумор мераванд. Дар китобҳои болозикр ҷаҳонбинӣ, ҳодиса ва воқеаҳои таърихӣ, роҳ, тарик, расму таомул, ҳаёт, умр ва ҳастии халқи бостон (мардуми ориёинажод) баён гардидааст.

Маълумотеро доир ба чопи аввалин китоб дастрас намудем, ки ба асрҳои XIV рост меояд. Пажухишгарону таҳқиқотчиён бар он ақидаанд, ки офаридани асбоби китобчопкунӣ фақат бо меҳнати Ганс Генсфлейш ва ё Иоганн Гуттенберг (1394-1399) ба даст омадааст. Ихтирооти ӯ ихтирооти яқум оид ба чопи китоб ба ҷаҳон ва ҷаҳониён муаррифӣ гардид. Иоганн Гуттенберг дар шаҳраки хурди Майнси Олмон таваллуд шудааст. Вай бо иқдоми худ қолаби ҳарфҳоро бо воситаи чӯб тайёр менамояд, лекин қолабҳо ҳангоми истифода мешикананд. Баъдан бо тайёр намудани қолаби ҳарфҳо тавассути фулузот муваффақият ӯро насиб мегардад. Иоганн Гуттенберг бо сабаби тангдастӣ, ҷиҳати амалӣ гардидани орзуҳои ба сармоягузор ниёз дошт. Аз ин сабаб аз Фуст ном сармоядор хоҳиш намуд, то ки маблағгузораш бошад.

Вобаста ба ин масъала аз ҷониби Сирочиддин Иқромӣ чунин маълумот оварда шудааст: «Иоганн Гуттенберг бо маблағгузори Фуст ном сармоядор аввалин чопхонаро бунёд гузошт. Сарфу наҳви забони латинии Элия Донат ва тақвими нучумӣ нахустҷарибаи ӯ дар ин самт буданд. Ӯ солҳои 1450-1455 аввалин бор китоби Инчилро аз чоп баровард, ки онро «Чилудусатра» ном мебарданд. Сабаби бо номи «Чилудусатра» шуҳрат ёфтани ин китоби тозанашир аз он иборат буд, ки дар ҳар як саҳифа, дар ду сутун 42 сатр ҷой дода шуда буд. Китоб 1282 саҳифа дошт, ки баъзе асҳофро қоғаз ва қисми дигарро пӯст ташкил мекард». [5, с. 40] Ба ақидаи муҳаққиқ С. Иқромӣ дар солҳои 1450-1455 китоби Инчил ҳамзамон, бо ихтирои дастгоҳи китобчопкунӣ, аввалин китоби нашргардида ҳисобида шудааст. Бо пайдоиш ва зиёдшавии китоб зарурият пайдо шуд, ки ҷиҳати ҳифзу нигоҳдории китобҳо китобхонаҳо низ ташкил карда шаванд.

Дар замони Сосониён Академияи Гунди Шопур, бо супориши Шопур I (242-272) соли 271 дар назди Хузистон бунёд ёфта, дар он беш аз панҷ ҳазор нафар донишҷӯён ва панҷсад нафар омӯзгорон ба таълим ва тадрис машғул буданд. Дар болодарвозаи Гунди Шопур суҳанҳои: «Донишу хирад аз шамшер зӯртар аст» сабт шуда, дар назди он китобхона бо ҷаҳорсад ҳазор нусха китоб мавҷуд будааст. Китобхонаи дар назди Донишгоҳи Гунди Шопур таъсисгардида, дар он замон беназиртарин китобхона ба шумор рафта, дорои зиёда аз 250 утоқи китобӣ буд, инчунин адабиёти зиёдеро бо забонҳои мухталиф (*паҳлавӣ, суриёнӣ, юнонӣ ва Ҳиндӣ*) дар худ нигоҳдорӣ менамуд. Ин хазинаи илму дониш ҷиҳати рушди илмҳои гуногун хизмати босазое намудааст. Сабаби ташкил намудани чунин китобхонаи боҳашамат гувоҳи он аст, ки шоҳони Сосонӣ ба илму дониш ва китоб иртиботи хосса доштаанд. Ибни Надим чунин қайд менамояд: «Он гоҳ ки Ардашери Бобакон истило ва ғалаба ёфт, китобҳои

ки аз Эрони бостон монда ва пароканда шуда буданд, аз Ҳинд ва Чин гирд оварду дар китобхона нигоҳдорӣ мекард, писараш Шопур кори ӯро дунбол кард ва он чи аз забонҳои дигар ба форсӣ баргардонидашуда ва ба сурати китоб даромада буд, ҳамаро фароҳам овард ва ҳамчунин ба ҷамъоварии Авасто пардохт ва бо кумаки бузурги мубадон Авасторо бори дигар эҳё кард».

Аз китобхонаҳои замони Сомониён ёдоварӣ менамоем, ки А.И. Сино аз имкониятҳои он баҳра мебурд. Китобхонаи мазкур дорои афзалтарин асарҳои фарҳангии адабӣ буд. А.И. Сино бо иҷзати Нӯҳ ибни Мансур ба китобхонаи эшон ворид гардида, ба хондани китобҳои соҳаи тиб машғул мешавад. Китобҳо мувофиқи соҳаашон дар ҳар як хона гузошта шуда буданд. А.И. Сино ҳангоми сустҷӯ ба китобҳои вомехӯрад, ки касе онҳоро надида ва ҳатто ҳуди ӯ номашонро нашунида будааст. Бо хондани китобҳои соҳиби маълумоти муфид гашта, бо донишу малака ва маҳорати ҳар яки онҳо шинос мешавад.

Дар китоби «Таърихи китобдории тоҷик» дар бораи пайдоиш, фаъолият ва роҳнамоии китобхонаҳо аз тарафи китобдорони хушсавод, бонуфуз, инчунин тӯҳфа кардани китобхонаҳои бузург аз ҷониби донишмандон чунин шарҳ дода шудааст: «Рашидуддини Фазлуллоҳ аз донишмандоне буд, ки дар тиб дасти тавоно дошт ва сиёсатмандори бокифоят буд. Вай шаҳри хурдеро ба номи Рубъи Рашидӣ бино карда, ду китобхонаи азим тӯҳфа намуд, ки он китобхонаи умумӣ ҳазор чилд Куръони нафис ва беш аз 60 ҳазор китоби дигарро доро буд». [10, с. 6]

Таърихи таъсис, ташаккул ва инкишофи китобхонаҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рушди маориф ва фарҳанги кишвар зич алоқаманд аст. Қадамҳои асосии ин равандро бандҳои зерин ташкил медиҳанд:

1. **Давраи шуравӣ (миёни асри 20):** Дар ин давра дар Тоҷикистон навсозии пуршиддати маориф оғоз ёфт. Донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии таъсис ёфтанд, ки ин боиси зарурати таъсиси фондҳои калони китобхонаҳо барои таъмини донишҷӯён ва омӯзгорон бо маводи зарурии таълимӣ ва адабиёти илмӣ гардид.

2. **Хусусиятҳои сохтори китобхонаҳои донишгоҳҳо:** Дар давраи аввал китобхонаҳои муассисаҳои таълимӣ асосан аз адабиёти таълимӣ умумӣ иборат буданд, вале бо мурури замон онҳо бо маҷмуаҳои махсуси соҳаҳои гуногуни дониш, инчунин захираҳои электронӣ ғанӣ гардиданд.

3. **Рушди технологияҳои иттилоотӣ:** Дар даҳсолаҳои охир дар китобхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон технологияҳои иттилоотӣ, захираҳои рақамӣ ва феҳристҳои электронӣ барои осон кардани дастрасӣ ба иттилоот фаъолона ҷорӣ карда шудааст.

4. **Ҳамкории байналмилалӣ ва табодули таҷриба:** Бисёре аз китобхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муассисаҳо ва созмонҳои хориҷӣ фаъолона ҳамкорӣ карда, табодули таҷриба, захираҳо ва иттилоотро ба роҳ мондаанд.

5. **Рушди ҷомеаи касбӣ:** Солҳои охир дар Тоҷикистон ҷомеаи касбии китобдорон фаъолона рушд карда истодааст, ки барои табодули таҷриба ва тақмили маҳорати худ пайваста ҷорабиниҳои омӯзишӣ, семинару конференсиҳо мегузаронанд.

6. **Нақши китобхонаҳо дар раванди таълим:** Китобхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди таълим нақши асосиро мебозанд, ки донишҷӯён ва омӯзгоронро бо адабиёти мувофиқ ва босифат, инчунин бо захираҳои иттилоотӣ барои корҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ таъмин мекунанд.

Дар ин ҷо мухтасаран таърих ва таъсиси якчанд китобхонаҳои МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистонро баён менамоем.

Китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний соли 1931 дар шаҳри Сталинобод (ҳозира Душанбе) таъсис дода шудааст. Дар баробари таъсиси донишгоҳ китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний ташкил карда шуда, дар бунёди фонди он китобхонаҳои донишгоҳҳою донишқадаҳои машҳури шаҳрҳои Маскаву Санкт-Петербург, Киеву Саратов ва Тошкент саҳми арзанда гузоштаанд. [3, с. 298]

Китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров ба яке аз қисматҳои таркибии донишгоҳ мансубият доштаниш, таърихи 92 – сола дорад. Мураттибони китоби Энциклопедияи Донишгоҳи давлатии Хучанд доир ба ин масъала чунин шарҳ додаанд: «Дар арафаи чашни 40-солагии китобхона хазинаи китоби он 185319 адад буда, дар арафаи чашни 90-солаги наздик ба 250000 ададро ташкил намудааст. Аз соли таъсисёбӣ (1932) инҷониб, вазифаи директори китобхонаи донишгоҳро як зумра олимони ва кадрҳои болаёқат ба зимма доштанд». [12, с. 400] Аз рӯи маълумоти дастрасгардида, ба мо аён гашт, ки китобхонаҳои қадимтарини МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти китобхонаи илмӣ харидани китоб ва ба ин васила афзун намудани фонди китобхона мебошад.

Китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Аз таърих ва таъсисёбии китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ёдоварӣ намуда, қайд менамоем, ки китобхонаи мазкур ҳамзамон, бо ташкил ва ба истифода додани донишгоҳи болозикр таъсис дода шудааст. Китобхона аз аввали таъсисёбӣ то инҷониб (*Китобхона фаъолияти 79-сола дорад.*) ба хонандагони хеш хизмат мерасонад.

«Ҳанӯз дар соли 1945 барои ташкил додани захираи фонди китобҳои Институти муаллимии Кӯлоб ва таъмини он ба адабиёти таълимию методӣ ва бадеӣ доир ба соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг китобхонаҳои донишгоҳу донишкадаҳои машҳури шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Тошкент, Институти давлатии педагогии Сталинобод ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло ДДОТ ба номи С.Айнӣ), Китобхонаи давлатии ба номи Абулқосим Фирдавӣ (ҳоло КМТ) бо теъдоди 6374 адад китобҳои дарсӣ, илмӣ ва бадеӣ фиристоданд ва дар ин замина китобхонаи донишгоҳ таъсис ёфт». [4, с. 279]

Китобхонаи илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ яке аз калонтарин китобхонаҳо ба шумор меравад. Дар китоби 25 зинаи камолот (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар масири истиқлолият) оид ба пайдоиш ва бо расмият унвони китобхонаи илмиро гирифтани китобхонаи донишгоҳ чунин дарҷ гардидааст:

«Давраи таҳаввулоти чиддии китобхонаи донишгоҳ ба соли 1978 рост омад. Бо фармони вазорати ҳамонвақтаи таҳсилоти олий ва миёнаи махсус ба китобхонаи донишгоҳ кабинети байнидонишгоҳии илмӣ - методии Вазорати маорифи Тоҷикистон ҳамроҳ шуд, яъне роҳбарии илмию методии ҳамаи китобхонаҳои мактабҳои олий ва миёнаи махсуси Тоҷикистон ба ӯҳдаи китобхонаи донишгоҳ вогузор гардид. Аз ҳамон сол расман китобхонаи Донишгоҳ мақоми китобхонаи илмиро гирифт». [8, с. 610]

Китобхонаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Оид ба таъсис ва рушди китобхонаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав Ҳ. Муродиён ва А. Комилӣ чунин ибрози ақида намуданд:

«Китобхонаи донишгоҳ соли 1978 таъсис дода шуд ва барои дастрас намудани адабиёти лозима ба омӯзгорону донишҷӯёни донишгоҳ ва берун аз он хизмат намудан он вақт теъдоди китобҳо ба 490 нусха мерасид. Мудири китобхона Худоёров А., дар робита бо дигар китобхонаҳо ва муассисаҳои китобрасон миқдори китобҳоро дар соҳаҳои гуногун ба 3087 нусха расонид». [11, с. 274]

Дар рушду пешрафти китобхона саҳми собиқ китобдорони китобхонаи донишгоҳ: Ҷалилова М., Одинаева Р., Кузнетсова Г.И., Толибова Ш., Тошпулотова С., аз соли 1993-2002 ва аз соли 2002 то 2007 Тошпулотова С., Нурхонова Х., Салимова З., Раҳимов Б. зери сарвари мудири китобхона Ҳасанова Х. хеле калон аст.

Адабиёти илмию таълимӣ, дар соҳаҳои МЭҲ, ҳуқуқ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, технология ва соҳибкорӣ, журналистика, муҳофизати табиат, ки донишгоҳ ба онҳо эҳтиёҷ дорад, зиёдтар дастраси китобхона мегарданд.

Китобхонаи илмии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Солҳои аввали фаъолияти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон ба соли таҳсили 1991-1992 рост меояд, ки он замони Донишгоҳ ҳамчун донишкада бо мавҷудияти 1-бинои таълимӣ, 17-синфхона қору фаъолият менамуд. Ҳамзамон

дар муассисаи давлатии мазкур китобхонаи илмӣ (**бо фонди умумии 1012 нусха китоб**) таъсис дода шуд. Дар китоби «Падидаи Истиклол» оид ба таъсис ва рушду нумуи китобхона қайд гардидааст: «Китобхонаи илмии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини таъсисёбии ин муассисаи таълимӣ арзи ҳастӣ намуда, сол то сол, тадричан аз ҳисоби китобҳои таълифнамудаи устодони донишгоҳ, ҳарида ва тӯхфашуда ғанӣ гардида, имрӯз ба яке аз китобхонаҳои намоёни ҷумҳурӣ табдил ёфтааст. Дар натиҷаи фаъолияти 28 сола (айни замон таърихи 33 сола дорад) ин хазинаи фарҳангӣ ба ҳазорҳо муштариёни ҳариси илму дониш хизмати бебаҳо карда истодааст». [7, с. 92]

Китобхонаи илмии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон яке аз нуқтаҳои муҳимми самти таълим бо иттилоот ба шумор рафта, ҷиҳати такмили дониши касбии донишҷӯён ва хизматрасонӣ ба онҳо нақши бузург дорад. Аз шабакаи умумичаҳонӣ интернет маълумотеро доир ба таъсисёбӣ ва рушди китобхонаи донишгоҳи мазкур дастрас намудем, ки дар он оварда шудааст: «Китобхонаи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Донишкадаи технологияи саноати сабук ва ҳӯрокворӣ соли 1991 дар асоси қарори Девони вазирони РСС Тоҷикистон аз 2.09.1991 № 26 «Оид ба таъсиси Донишкадаи хизматрасонии маишӣ ва Донишкадаи саноати сабук ва ҳӯрокворӣ» дар шаҳри Душанбе таъсис дода шуд. Соли 1993 бо қарори Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 1993 № 80 «Оид ба табдил додани Донишкадаи технологияи саноати сабук ва ҳӯрокворӣ дар шаҳри Душанбе» донишкада ба Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон ва кушодани филиали он дар шаҳри Хучанд табдили ном кард. Аз ҳамин вақт таърихи пайдоиш ва фаъолияти китобхонаи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон оғоз ёфт». [2, с. 140]

Ҳамин тариқ, китобхонаҳои илмии донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро тибқи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи таъбу нашр», Низомномаи китобхона ва Шурои олимони донишгоҳ, дар асоси нақшаи корӣ амалӣ менамоянд. Китобхонаҳои илмии донишкадаву донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нуқтаҳои муҳимми самти таълим бо иттилоот ба шумор рафта, ҷиҳати такмили дониши касбии донишҷӯён ва хизматрасонӣ ба онҳо нақши бузург дорад. Бо мавҷудияти китоб ва ҳифзу нигоҳдории он зарурияти таъсиси китобхонаҳо пайдо гардид. Аз ин сабаб, дар баробари таъсисёбии ҳар як муассисаи навбунёд, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва мактабҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон китобхонаҳои замонавӣ сохта, мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ дар рушди муосири китобхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро мебозад. Баъзе ҷанбаҳои ин рушд:

Рақамикунони мачмуаҳо: Замони муосир китобхонаҳоро водор месозад, ки коллексияҳои худро фаъолон рақамӣ карда, нашрияҳои қоғазиро ба формати электронӣ табдил диҳанд. Ин ба китобхонаҳои донишгоҳ имкон медиҳад, ки дастрасиро ба мавод васеъ кунанд ва ба корбарон имкони дарёфти иттилоотро аз фосилаи дур фароҳам оваранд.

Захираҳо ва пойгоҳҳои электронӣ. Бояд китобхонаҳои донишгоҳҳо ба пойгоҳи додаҳо ва маҷаллаҳои электронӣ обуна шаванд, ки ба донишҷӯён ва омӯзгорон дастрасӣ ба маводи муосири таҳқиқотӣ ва таълимиро фароҳам меоранд. Ин ҳам захираҳои миллӣ ва ҳам хориҷиро дар бар мегирад.

Каталогҳои электронӣ ва муҳаррирҳои ҷустуҷӯ. Таҳия ва дастгирии каталогҳои электронӣ ва системаҳои ҷустуҷӯӣ ба корбарон имкон медиҳад, ки маводи заруриро дар фондҳои китобхона зуд пайдо кунанд. Ин самаранокии кор бо иттилоотро беҳтар карда, раванди ҷустуҷӯро осон мекунад.

Хизматрасонии фосилавӣ барои истифодабарандагон. Китобхонаҳо системаҳои хизматрасонии фосилавӣ барои истифодабарандагонро бояд таҳия карда, тавассути он, китобҳоро фармоиш ва қабул карда, захираҳои электрониро ба таври фосилавӣ истифода

баранд, ки ин махсусан дар давраи пандемия ва маҳдудиятҳои боздид аз китобхонаҳо муҳим аст.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ дар китобхонаҳои донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мутобиқшавии муносири хизматрасонии китобхонавӣ ба талаботи истифодабарандагон мусоидат намуда, истифодаи самараноки захираҳои иттилоотиро дар раванди таълим ва фаъолияти илмӣ таъмин менамояд.

Китобдорон ҳатман бояд аз нақшаи таълимии донишгоҳ бохабар бошанд. Бо ин васила метавонанд донишҷӯён ва омӯзгоронро бо адабиёти таълимӣ таъмин намоянд. Онҳо шаклҳои гуногуни хизматрасониро низ муайян карда тибқи дархости хонандагон, норасоии китобхоро муайян карда ба мудир (директор)-и китобхона маълумотнома пешниҳод менамоянд. Мудир (директор)-и китобхона ҳаматарафа вазъи китобхонаро омӯхта, ҷиҳати бартараф намудани камбудии китобхона ва рушди он ба раёсати донишгоҳ гузориш пешниҳод менамояд.

Адабиёт:

1. Аниси кунчи танҳои китоб аст... (маводи илмӣ-методӣ барои созмондихандагони Фестивали ҷумҳуриявии «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон» [Матн]: / зери назари Сатториён М.А., Мураттибон: Азизмоҳ Сатторова, Гулнора Азизова; муҳаррирон. Шариф Комилзода, Хусайн Сафарзода; масъули чоп: Пираева Холбибӣ,-Душанбе: Истеъдод, 2024. - 160 с.
2. Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон; Душанбе: Ирфон – 2010.- 230с.
3. Донишномаи донишгоҳи омӯзгорӣ.-Душанбе: Нӯшбод, 2021.-944 с.
4. Достӣ Шариф. Боргоҳи илму маърифат.-Душанбе, “Деваштич”, 2006,-286 с.
5. Икромӣ С. Китоб дар масири таърих (хунари таҳия, ороиш ва нашр) - Душанбе: «Ирфон», 2012.- 208 сах.
6. Комилӣ А.Ш. Зиндагиномаи Муҳаммад Закариёи Розӣ. – Душанбе: СИЭМТ, 2016, - 64 с.
7. Қодирзода Диловар Баҳридин, Хоҷа Қурбон Тоҳирӣ. Падидаи истиқлол). – Душанбе: 2016,-144 с.
8. Муҳаммадҷусуф Имомзода, Сафармамад Сафармамадов, Ҳафиз Раҳмон, Қаҳори Расулиён. 25 зинаи камолот (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар масири истиқлолият). – Душанбе: Андалеб-Р, 2016.-713 с.
9. Муҳаммадҷусуф Имомзода, Сафармамад Сафармамадов, Ҳафиз Раҳмон, Қаҳори Расулиён. Солех Қосимов. Аз остон то камолот. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. - 692 с.
10. Сулаймонӣ С., Нуралиев Н. Аз таърихи китобдории тоҷик (аз оғоз то ибтидои садаи XX) / Муҳар. М. Султонзода, Б. Холов. — Душанбе: Маориф, 1998. - 116 с.
11. Ҳ. Муродиён, А. Комилӣ. 30 соли дирӯз ва имрӯзи Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа ба номи Носири Хусрав (муҳаррири масъул академик Т.А. Шукурзод).- Душанбе: Деваштич, 2008, 312 сах.
12. Энциклопедияи Донишгоҳ.- Хучанд: Ношир, 2022. - 936 сах.

АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ ВА РУШДИ КИТОБХОНАҲО ДАР МТОК-И ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола оид ба таъсис ва рушди китобхонаҳо дар МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон, таъсис ва ба фаъолият шуруъ намудани китобхонаҳои донишгоҳҳои ҷумҳурий маълумот дода шудааст.

Муаллиф дар мақолааш доир ба чопи аввалин китоб, ки ба асрҳои XIV рост меояд, маълумоти муфассал додааст. Пажӯҳишгарону таҳқиқотчиён бар он ақидаанд, ки офаридани асбоби китобчопкунӣ фақат бо меҳнати Ганс Генсфлейш ва ё Иоганн Гуттенберг ба даст омадааст.

Дар мақола ҳамчунин оид ба таъсиси Академияи Гунди Шопур, дар замони Сосониён бо супориши Шопур I (242-272) соли 271 дар назди Хузистон ва таъсиси китобхонаи Академияи Гунди Шопур маълумот дода шудааст.

Муаллифи мақола, доир ба нақши китобхонаҳо дар раванди таълим, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва табодули таҷриба, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва хусусиятҳои сохтори китобхонаҳои донишгоҳҳо иттилооти фаровонро ба хонанда пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: китобхона, таҷриба, чӯбин, аломат, санг, илм, шахрак, ихтироот, ҷаҳон, ганҷ, таърих, аснод, таъсис, маълумот, донишгоҳ

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ БИБЛИОТЕК В ВУЗ-ах РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье представлена информация о создании и развитии библиотек в ВУЗ-ах Республики Таджикистан, а также о создании и работе библиотек вузов республики.

В своей статье автор дал подробную информацию о первом издании книги, датированном 14 веком. Исследователи придерживаются мнения, что создание орудия книгопечатания было достигнуто только благодаря работам Ганса Генсфляйша или Иоганна Гуттенберга.

В статье также приводятся сведения о создании Академии Гунди Шопур в сасанидскую эпоху по приказу Шопура I (242-272) в 271 году близ Хузестана и создании библиотеки Академии Гунди Шопур.

Автор статьи предоставил читателю богатую информацию о роли библиотек в образовательном процессе, международном сотрудничестве и обмене опытом, развитии информационных технологий, особенностях структуры университетских библиотек.

Ключевые слова: библиотека, опыт, деревянный, знак, камень, наука, город, изобретение, мир, сокровище, история, документы, учреждение, информация, университет.

FUNDAMENTALS OF THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF LIBRARIES IN THE UHPO OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article provides information on the creation and development of libraries in the UHPO of the Republic of Tajikistan, as well as the creation and work of libraries of universities of the republic.

In his article, the author gave detailed information about the first edition of the book, dating back to the 14th century. Researchers and researchers are of the opinion that the creation of the printing tool was achieved only thanks to the works of Hans Gensfleisch or Johann Gutenberg.

The article also provides information about the establishment of the Academy of Gundi Shopur in the Sasanian era by order of Shopur I (242-272) in 271 near Khuzestan and the establishment of the library of the Academy of Gundi Shopur.

The author of the article provided the reader with rich information about the role of libraries in the educational process, international cooperation and exchange of experience, the development of information technology, and the structural features of university libraries.

Keywords: library, experience, wooden, sign, stone, science, city, invention, world, treasure, history, documents, institution, information, university.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иброҳимов Бобочон Абдурасулович, ассистенти кафедраи ҷаҳонӣ ва методикаи таълими онҳое факултети омӯзгорӣ ва фарҳанги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров-16. Тел: (+992)987 58 68 98

Сведения об авторе: Иброгимов Бободжон Абдурасулович, ассистент кафедры гуманитарных наук и методики их преподавания факультета педагогики и культуры Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова-16. Тел: (+992)987 58 68 98

Information about the author: Ibrohimov Bobodjon Abdurasulovich, assistant of the department of humanities and teaching methods of the faculty of education and culture of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street-16. Tel: (+992)987 58 68 98

НАҚШИ ФАРДИКУНОНИ ДАР РУШДИ САЛОҲИЯТҶОИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

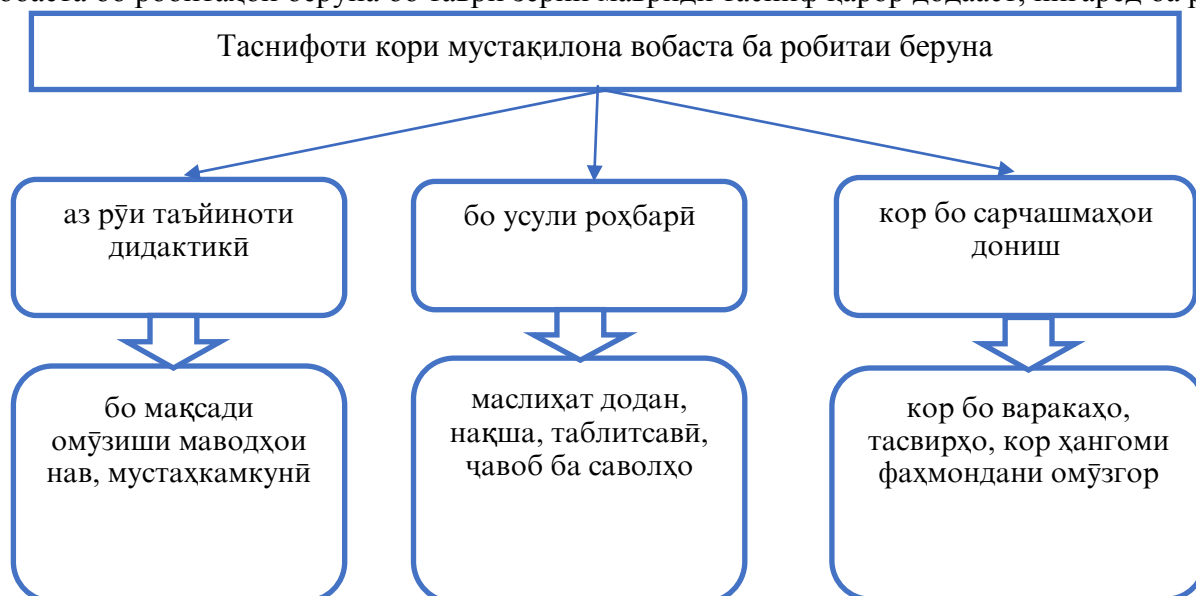
Шарифиён М.Х., н.и.п., дотсент
МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров»

Яке аз шаклҳои маъмултари ташкили раванди таълим – кори мустақилона маҳсуб меёбад, ки ҳангоми омодагии хонанда дар азхудкунии дониш, кор бо адабиёти таълимӣ ва дигар воситаҳои дидактикӣ мутобиқ гардонидани мешавад. Маълуми ҳамагон аст, ки муваффақияту пешрафти ҳар як дарс ҳангоми омодаسازیи он, пеш аз ҳама ба самаранокии кори мустақилонаи хонандагон вобастагӣ дорад.

Мушоҳидаҳо собит месозанд, ки корҳои мустақилона дар муқоиса бо дигар шаклҳои таълим аз хонанда дараҷаи баланди мустақилиятнокӣ, кор бо адабиёти иловагӣ, ҳамчунин ошноӣ бо дигар сарчашмаҳо, омӯзиши мустақилонаи маводи нав ва ё гузашта, инчунин дар вақти гузаронидани пурсиши вазифаи хонагӣ пешбинӣ шудааст. Барои иҷрои кори мустақилона аз рӯи мавзӯҳое, ки барои мустақамкунӣ пешбинӣ шудаанд, хонандаро бо маводҳои зарурӣ таъмин кардан зарур аст. Кори мустақилонаи хонандагон аз ҷониби омӯзгор назорат гардида, вобаста ба сатҳи дониши онҳо натиҷагирӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, дар ҷараёни таълим ба кори мустақилонаи хонандагон диққати асосиро равона намуда, танҳо барои дурусту самаранок баргузор намудани он омӯзгор масъул мебошад.

Хонандагон ҳамаи фанҳои таълимиро меомӯзанд ва ба омӯхтани системаи донишҳо тайёр мешаванд. Педагогони маъруфи рус – А.Г. Асонова, А.Я. Голант, П.И. Пидкасистий, педагог-методистони барҷастаи ватанӣ Ф. Шарифзода ва М. Лутфуллозода, равоншиносон – М.В. Матюхина, Т.С. Михалчик, Н.Ф. Прокина исбот намудаанд, ки фардикунонии таълим фаъолиятҳои гуногуни дастаҷамъӣ, фронталӣ ва гурӯҳиро инкор намекунад, балки фаъолияти мустақилро низ дар назар дорад. Ин ҷо самаранокӣ ва сифати ба роҳ мондани кори мустақилона мавқеи махсусро касб менамояд.

Дар таҳқиқоти Г.С. Асонова корҳои мустақилона ба се намуд тасниф гардидаанд: машқкунӣ, ниммустақилу мустақил ва эҷодӣ. Олим таснифоти корҳои мустақилро вобаста бо робитаҳои беруна бо таври зерин мавриди тасниф қарор додааст, нигаред ба расм:

Корҳои мустақилона аз рӯи робитаҳои дохилоро Г.С. Асонова: аз рӯи дараҷаи инкишофи амалиёти дарккунӣ ва аз рӯи дараҷаи инкишофи амалиёти фикрӣ ҷудо намудааст. Кори мустақилона аз рӯи дараҷаи инкишофи амалиёти дарккунӣ характери тақлидкунӣ ва азнавсозӣ, машқкунӣ дошта, қисман ба ҷустуҷӯи талаботи худ талаба ҳангоми иҷрои супориши нав ва ё эҷодӣ, ки барангезандаи фикрӣ-эҷодӣ мебошад, махсуб меёбад. Аз рӯи дараҷаи инкишофи амалиёти фикрӣ бошад, корҳо барои муқоиса, умумикунонӣ, муайянкунии алоқаҳои сабабӣ-натичавӣ ва ғайраро дар бар мегиранд.

Ҷоиз ба қайд аст, ки омилҳои номбаркардашуда бояд бечуну чаро ҳангоми ба низомдарории корҳои мустақилона ба инобат гирифта шаванд. Аз рӯи ин нишондодҳо Г.С. Асонова ин омилҳоро моҳияти корҳои мустақилонаи хонандагон дар ҳолатҳои мушаххас ҳисобида аст [1, с. 97].

Мавҷудияти васоити таълимию китобҳои дарсӣ дар мактаб яке аз самтҳои баландбардории сифати корҳои мустақилона ба ҳисоб меравад ва баръакс набудани маводи таълимӣ сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилонаро паст намуда, омӯзгорро ба душвориҳо дучор мегардонад. Бинобар ин, зарур аст, ки баҳри самаранок ба роҳ мондани машғулиятҳои мустақилона бояд омӯзгорон ба талабагон маводҳои ёрирасони таълимиро пешкаш намоянд. Ба маводи таълими ёрирасон матнӣ китобҳо, варақаҳои фардӣ, саволҳои тестӣ, ҷадвал ва асбобҳои айёни дохил мешаванд, ки ин маводҳо самаранокии корҳои мустақилонаро таъмин месозанд.

Бо вучуди тақсмоти фавқуззикр, ҷоиз ба таъкид аст, ки дар раванди машғулиятҳои мустақилона нақши асосӣ ва пешбарандаро омӯзгор мебозад. Маҳз омӯзгор барои самарабахш гузориш ёфтани корҳои мустақилона ба хонандагон маводҳои лозимаро пешкаш мекунад. Дар машғулиятҳои мустақилона талабагон малакаи мустақилона аз худ намудани донишҳоро пайдо мекунанд. Кори мустақилона талабагонро асосан ба ҷустуҷӯи донишҳои нав ва иловагӣ ҳидоят месозад. Кори мустақилона толибилмонро водор месозад, ки мустақилона кор карданро омӯзанд ва маълумоти навро барои худ дастрас намоянд. Ҳамин тариқ, кори мустақилона барои баланд бардоштани сифати таълим дар синфҳои ибтидоӣ зарур буда, ба аҳаммияти ниҳоят калон молик мебошад.

Шарҳи нисбатан комили корҳои мустақилонаи хонандагонро дар таҳқиқоти П.И. Пидкасистий чунин дарёфтём: «Қобилияти соҳиби дониш гардидани хонандагон пеш аз ҳама дар раванди иҷрои кори мустақилона, чараёни ҷустуҷӯи мустақилонаи муаммоҳои дар наздашон гузошташуда, ба даст меояд» [5]. Яъне тарбияи мустақилиятнокӣ дар раванди иҷрои кори мустақилона ба роҳ монда мешавад.

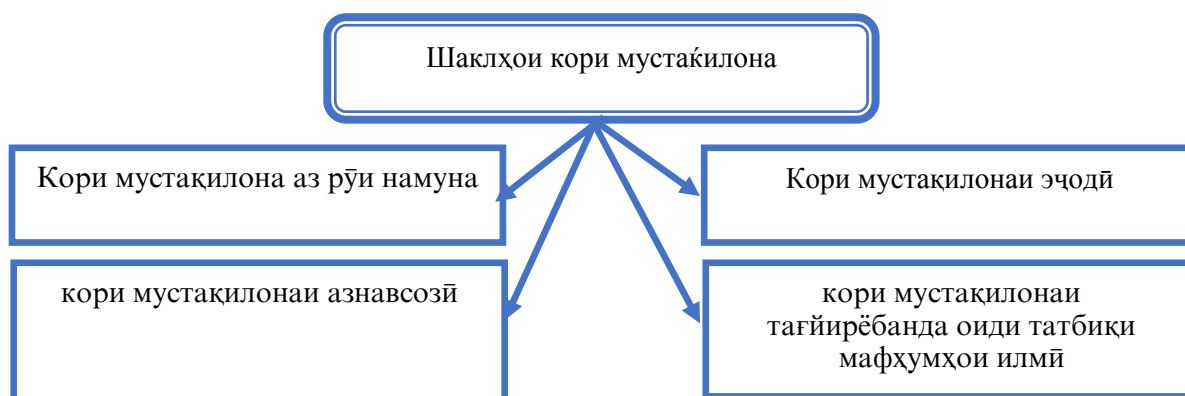
Дар ҳақиқат, кори мустақилонаро ҳамчун воситаи ташкилу иҷро кардани амалиёти муайян дар вазъияти мушаххас ҳисобидан мумкин аст. Характери масъалаҳо дар кори мустақилонаи хонанда ва дараҷаи душвории онҳо дар зинаҳои гуногуни таълим ва барои ҳар як фанни тахассусӣ тағйирёбанда мебошад.

Ҳангоми иҷрои ин ё он амал дар вобастакунии мухталиф сатҳи мустақилиятнокии хонанда гуногун ҳисобида мешавад. Вай ба объекти омӯзиш, хусусиятҳои инъикоси объекти даркшаванда ва шартҳои вазифаву супориш, муайянкунии тарзи ҳалли масъалаҳо, ки аз хонанда шаклҳои гуногуни он вобаста мебошад, амалиёти зеҳнӣ – фикрӣ, инчунин фаъолияти амалӣ талаб карда мешавад.

Маълуми ҳамагон аст, ки пешрафту муваффақияти ҳар як дарс ҳангоми омодакунии он пеш аз ҳама ба самаранокии кори мустақилонаи хонандагон вобастагии зич дорад [10]. Яъне омӯзгорро зарур аст, ки замони тарҳрезӣ намудани дарс, мутобиқ ба мавзӯи матраҳшуда, кори мустақилонаи хонандагонро дуруст ба нақша бигирад ва аз рӯи он амал бинмояд.

Дараҷаи мустақилияти талабагон ҳангоми иҷро кардани ин ё он амалиёт дар шаклҳои гуногуни вай фарқкунанда аст.

Чоиз ба қайд аст, ки шаклҳои зерини кори мустақилона аз ҷониби педагоги рус П.И. Пидкасистий манзур гардида буд:

Таҳлили маърифатии фаъолияти хонанда аз як самт хусусиятҳои мазмунӣ - мантиқии таълими ашъ, аз дигар ҷиҳат тариқи таҷрибавӣ дар раванди таълим ҷудо намудани ин шаклҳои кори мустақилонаро ифода менамояд.

Дар таҳқиқоти Н.И. Чикантсева [6, с. 81] аввалин маротиба ҳар се паҳлуҳои амалиёти дарккунии талабагон ҳангоми иҷрои корҳои мустақилонаи фардӣ дида баромада шудааст: тартибнок, мазмуннок, далелнок. Дар таҳқиқоти пешин ду тарафи амалиёти дарккунии талабагон ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона дида баромада шудаанд. Аз ин лиҳоз, корҳои фардӣ чунин гурӯҳи корҳои мустақилонаро ташкил медиҳанд, ки онҳо тарафи сеюми амалиёти даркнамоии талабагонро ташкил дода, имконият медиҳанд, ки ҳар кадом мустақилияти худро нишон диҳанд.

И.Д. Бутузов баъзе намудҳои супоришҳои тафриқавӣ ва талаботи дидактикиро ба хонандагон пешниҳод менамояд, ки онҳо дар худ супоришҳоро бо саволҳои иловагӣ (нақша, схема, расм) дар бар мегиранд. Ӯ чунин меҳисобад, ки супоришҳо бояд таълимдиҳанда, назоратшаванда, фаъолкунанда ва инкишофдиҳанда бошанд [2].

Педагоги барҷастаи тоҷик Маҳмадулло Лутфуллоев мавқеи омӯзгорро дар баландбардории маърифатнокии хонандагон аввалиндараҷа доништа, тавассути ташаккули нутқ ва тафаккури хонандагон соҳибмаърифат гардидани онҳоро таъкид менамоянд: «Омӯзгор тавассути забон булбулакони боғи донишро истиқбол мегирад, тавассути забон барномаи таълимиро мефаҳмонад, тавассути забон кори озодонаю мустақилона месупорад, тавассути забон корҳои машғулиятҳои гуногун ташкил медиҳад, тавассути забон ба зинаҳои болотар ҳидоят мекунад» [4].

Устод манбаъ ва сарчашмаҳои донишандӯзии талабагонро ба чунин тарз раддабандӣ намудаанд, ки дар соҳибмаърифатгардонии онҳо мавқеи хоса доранд: дарс, сухан ва шарҳу эзоҳи муаллим, корҳои озодонаю мустақилона, корҳои лабораторию таҷрибавӣ, мушоҳида, сухбатҳо, пурсишу посух, мулоқотҳо, конференсияҳо, лоиҳасозӣ. Ва тақия бар эҷодкории муаллим бинмуда, таъкид менамоянд, ки «агар муаллим ҳамаи ин манбаъҳоро мунтазам ва сари вақт истифода намояд, нуран алонур хоҳад шуд» [4, с. 109]. Дар ҳақ, омӯзгори эҷодкор аз сарчашмаҳои ғавқуззикр дар раванди таълим истифода намуда, ба заминаи мустақилиятнокии толибилмон хишти асос мегузорад.

Асосгузори таълими ҳамгиро дар кишвари мо академик Шарифзода Файзулло дар боби мустақилияти хонанда дар раванди таълими ҳамгиро чунин таъкид доранд: «Ҷавҳари гаронбаҳои таълими ҳамгиро ин аст, ки занҷири мантиқӣ, илмӣ ва маънавии асрори ҳодисоти олам дар шуури шогирд мунъакис ва муҳаррик аст, ба қувваю неруи мустақил ва эҷодию ақлии шахсият табдил ёфтааст. Аз ин қувваю неру талаба дар ҳар вазъият ва шароит мустақилона ва эҷодкорона, дилпуруна ва озодона истифода карда метавонанд» [8].

Таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ инъикосгари онаст, ки хусусиятҳои фардии ҳамон талабагонро бояд амиқ омӯختан лозим аст, ки муддати тулонӣ маводи таълимиро хазм карда наметавонанд, бояд муайян намуд, ки дар кадом шароитҳои педагогӣ ба шахсияти

хонанда тағйироте ба амал овардан мумкин мегардад, ки боиси бартарафшавии душворихо ва азхудкунии барномаи таълимӣ мегардад.

Кори тафриқавии зергурӯхиро дар марҳилаҳои гуногуни дарс ташкил карда гузаронидан аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Марҳилаҳои алоҳидаи муаммоҳои кори мустақилонаи хонандагон ва мавқеи он дар инкишофи самаранокии таълим дар як қатор қорҳои илмӣ-методӣ таҳлилу таҳқиқ карда шудаанд.

Таъкид мешавад, ки доштани маҷмуи кифояи ин гуна маводҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки раванди таълимро гуногуншаклу гуногунмазмун намояд. Варақаҳо ва супоришҳои ба қобилияти фардии талабагон мувофиқбударо тақсим карда, қорҳои мустақилонаи шаклан гуногуну мазмунан яхселаро ташкил кардан мумкин аст. Бо варақаҳо ҳатто қорро ба хона тавсия намудан ва бо онҳо кори ҳаттӣ гузаронидан мумкин аст.

Дар ин бобат ҳангоми ташкили кори таълим дар синфҳои ибтидоӣ муаллим бояд хусусиятҳои индивидуалии ҳар як хонандаро ба назар гирифта, диққати онҳоро ба худ ҷалб карда тавонад. Ин гуна амали муаллим дар ташкили раванди таълим метавонад, асоси инкишофи тафаккури эҷодии хонандагон бошад. Чунки хонанда бо таъя ба ақидаву ғояи омӯзгор мавзӯи баҳси дарсро таҳлил мекунад, бо мавзӯҳои дигар муқоиса менамояд ва дар охир аз донишҳои гирифтааш хулоса мебарорад [3].

Супоришҳои тафриқавӣ – ин қорқарди маводи таълимӣ барои қобилиятҳои махсус, ташаккулдиҳии маҳорати таҳлилқунӣ ва умумиқунонии мавод, ҷудо карда тавонистани қисми асосӣ дар он, пайвастании маводи нав бо гузаштаре пешбинӣ менамоянд. Чунин супоришҳо дар ҳама лаҳзаҳои дарс истифода бурда мешаванд.[8]

Интиҳоби тарзҳои аниқӣ тарбияи малақаҳои кори дараҷаи тайёрӣ ва инкишофи тадриҷии талабагон, аз таиноти маводҳои дидактикии барои омӯзиши мавзӯи мушаххас вобаста мебошад.

Муаллим раванди таълимро дар дарс тарзе бояд ташкил намояд, ки инкишоф ва рушди ҳамаи хонандагони синф таъмин карда шавад. Барои ин кори таълимро мувофиқи имкониятҳои талабагон тафриқа кардан лозим аст. Тафриқаи кори таълимӣ маънои онро дорад, ки мувофиқи имкониятҳои ақлӣ ва хусусиятҳои фардӣ талабагон [8], аз ҷониби муаллим боз ба гурӯҳҳои муваққатӣ ҷудо ва барои ин гурӯҳҳо супоришҳои мувофиқ пешбинӣ карда мешавад. Бояд гуфт, ки ин гурӯҳҳо мувофиқи пешрафтҳои тағйир ёфта меистанд, бинобар ин муаллим вазифадор аст, ки мунтазам аз дониш, маҳорат ва малақаҳои ҳар як талаба воқиф бошад, аз рафти пешравӣ ва дараҷаи инкишофи он бохабар гардад.

Хонандагон ба гурӯҳҳои шартӣ мувофиқи вазифаҳои гуногуни таълимӣ муттаҳид карда мешаванд. Масалан, гурӯҳе аз рӯи маҳорати хондан, гурӯҳи дигар аз рӯи дараҷаи мустақилияти фикрӣ ва ғайра муттаҳид мешаванд. Талабае, ки дар хониши ифоданок ба гурӯҳи якум дохил шудааст, дараҷаи нисбатан пасти мустақилияти фикрӣ дорад ва ҳангоми иҷрои супоришҳои мустақилона ба гурӯҳи дигар дохил мешавад ва ғайра. Ба гурӯҳҳо муттаҳидқунии талабагон қисми ташкилии қор аст. Кори асосӣ тафриқаи кори таълимӣ дар дарс бо ин гурӯҳҳо ба шумор меравад. Тафриқаи кори таълимӣ на дар ҳар дарс амалӣ карда мешавад. Зарурияти онро мавзӯ, мақсад ва мазмуни дарс, инчунин ҳолату сифати малақаҳои кори мустақилона муайян менамояд.

Дар ҳар давраи дарс тафриқаи кори таълим мумкин аст, вале барои тафриқаи кори таълим бештар лаҳзаи мустақамқунӣ ва тақрори дарс қуллай аст.

Тафриқаи кори таълим маънои ҳаҷми гуногуни мазмуни донишҳоро надошта, ба характери гуногуни супоришҳо дахл дорад. Ин супоришҳо аз ҳамдигар бо дараҷаи мустақилияти амалиёти ақлӣ, бо мураккабии мазмуни қор, бо методикаи пешниҳоди қор ва ғайра фарқ мекунад. Масалан, ба гурӯҳе супоришҳо бо намуна, ба гурӯҳи дигар супоришҳои қисман иҷрошуда, ба гурӯҳи сеюм супоришҳои мушаххасонидашуда ва ба гурӯҳи чорум супоришҳо бе шарҳу эзоҳ пешниҳод карда мешаванд. Аз ҷумла, дар дарси забони модарӣ муаллим вазифа месупорад, ки талабагон аз рӯи расм ҳикояча тартиб диҳанд: дар паси баъзе расмҳо калимаҳо дода шудаанд, ки ба инҳо таъя карда талабагон ҳикояча тартиб медиҳанд, дар қисми дигари

расмҳо саволҳо дода шудааст, дар расмҳои барои гурӯҳи сеюм пешинҳодшуда фақат номи мавзӯи ҳикояча дода шудааст ва ғайра.

Дар шароити мактабҳои Тоҷикистон, бисёр падару модарон фарзанди худро ба мактаб оварда, вале дар бораи инкишоф ва хусусиятҳои фардии он маълумоти кофӣ надоранд. Агар муаллим ин масъалаи муҳимро ҳам наомӯзад, яъне дар хусуси шогирдони худ ва хусусиятҳои фардии онҳо маълумот надошта бошад, онгоҳ дар таълиму тарбияи онҳо ба пешравӣ ноил шуда наметавонад. Ҳол он ки таълими фардӣ «ташкили фаъолияти таълимии мактаббачагонро вобаста ба хусусиятҳои хос, имконият ва дараҷаи инкишофи онҳо» дар назар дорад. Ба назар гирифтани хусусиятҳои фардӣ дар таълим имконият медиҳад, ки ҳар фард имконият ва қобилияти худро инкишоф дода, дар ҳаёт ҳамчун шахси баркамол ва мустақил амал намояд.

Дар таълими фардӣ ҳеч касе аз талабагон пассив амал намекунад ва аз иҷрои вазифа дар канор ҳам намемонад. Зеро ҳар кас супориши мувофиқи лаёқат, пешравӣ ва имконияти худро дорад ва тибқи ҳамин имконият маълумот мегирад, малакаю маҳораташро ташаккул медиҳад. Моҳияти ин таълим дар он аст, ки дар раванди он хусусияти инкишофи психофизиологии мактаббачагони хурдсол зоҳир мегардад ва муаллим имконият пайдо менамояд, ки ҷараёни таълимиро дар асоси ҳамин хусусият ба роҳ бимонад ва аз ҷониби дигар онро ҳам ба ҳисоб гирад, ки талабагон то кадом андоза ба мактаб омодаанд.

Бояд таъкид кард, ки таълими фардӣ омӯхтани ин ё он фанро инкор намекунад. Дар ин сурат мо наметавонем, ки стандарти давлатии маълумотро таъмин намоем ва ба инкишофи ҳаматарафаи талабаҳо мусоидат бикунем.

Дар робита бо назардошти инкишофи хусусиятҳои фардии талабагон ва фардикунонии таълим методист Э. Шарифов анъана ва қолаби равиши дарсҳои забони модариро шикаста онро бо тарзҳои дигар пешниҳод намудааст.[11] Масалан, дар типҳои дарси баёни мавзӯи нав (варианти) лаҳзаҳои зерин ба назар гирифта мешаванд:

- 1) таҳлили мисолҳо ва шарҳу эзоҳи муаллим;
- 2) ташкили кори мустақилона;
- 3) арзёбии натиҷаи кори мустақилона;
- 4) кори мустақилона;
- 5) натиҷаи кори мустақилона;
- 6) кори хонагӣ;
- 7) ҷамъбаст, баҳо.

Агар дар дарсҳои анъанавӣ бештар муаллим фаъолият намояд, дар ин дарсҳо аз ҳафт лаҳзаҳои номбаршуда, сеоаш пурра ба зиммаи талабаҳо меафтад. Илова бар ин дар лаҳзаҳои дигар ҳам онҳо пассив намемонанд, балки дар саволу ҷавоб, шарҳу эзоҳ, баробари муаллим иштирок мекунанд.

Дар варианти дуҷуми ҳамин навъи дарс лаҳзаҳои зерин ба кор бурда шудаанд;

- 1) кори мустақилонаи талабагон;
- 2) арзёбии кори мустақилона ва муайян намудани вазифаи минбаъдаи талабаҳо;
- 3) кори мустақилона;
- 4) баррасии кори мустақилона ва шарҳу фаҳмондани мавзӯ;
- 5) машқҳои имлоӣ ва ғайра.

Дар ҳар ду вариант ҳам муаллим роҳбарикунанда, назоратчӣ ва ҷӣ тавре ки мегӯянд, фигураи асосӣ бошад ҳам, фаъолияти талабагон нақши хос дорад, зеро бидуни фаъолият пешравӣ нест.

Корҳои мустақилона боиси фаъл гардидани тафаккури талабагон мегардад, муносибати бошуурунаи онҳоро нисбат ба маводи таълим инкишоф медиҳад. Ба таври дигар гӯем, самаранокии таълими синфҳои ибтидоӣ ба он вобаста аст, ки муаллим дар ин ё он лаҳзаҳои дарс аз кадом хели корҳои мустақилона истифода мебарад ва ҷӣ тарз диққати аҳли синфро ба иҷрои он сафарбар менамояд.

Ҳамин тавр, кори мустақилона ё худ фардикунонии раванди таълим агар ба омӯзгор ҷихати самаранок ба роҳ мондани ҷараёни таълим кумаки амалӣ расонад, ба хонандагон дар

ташаққули нутқ, ташаққули тафаккур ва мустақилиятнокӣ хеле заруриву саривақтӣ шуморида мешавад.

Адабиёт:

1. Асонова Г.С. Система самостоятельных работ по курсу физической географии СССР [Текст]: учебное пособие / Г.С. Асонова. -М.: Просвещение, 1974. - 128 с.
2. Бутузов И.Д. Дифференцированный подход к обучению учащихся на современном уроке. – Новгород, 1972. -72с.
3. Ғоибов К.Ш. - Асосҳои психологӣ – педагогӣи рушди фаъолияти эҷодии омӯзгорон дар ҷарани таълим. Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф №1 (41) Душанбе, 2023 - С. 89
4. Лутфуллозода, М. Инсон ва хуррамии арҷмандии ҷаҳон / Эҳдо ба ҷашни 30 - солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон. – Душанбе: Сомон-граф, 2018. – 276 с.
5. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная деятельность учащихся /П.И. Пидкасистый. - М.: Педагогика, 1972. – 184 с.
6. Чиканцева Н.И. Индивидуальные самостоятельные работы как средство повышения самостоятельности и творческой активности, учащихся в обучении. Дис. канд. пед. наук. М.: 1978, - 178с.
7. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Кн. 1 Душанбе: Ирфон, 2009.- 459с.
8. Шарифзода Ф. Таълими ҳамгиро: проблема, таҳқиқ ва андешаҳо – Душанбе: Маориф, 2000.- 186с.
9. Шарифзода Ф. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфи 2. /Ф. Шарифзода, М. Лутфуллоев, Б. Ғаниева, С. Куйбекова. - Душанбе: Ирфон.-2014.-356с.
10. Шарифиён М.Х., Мавқеи кори мустақилона дар рушди фаъолияти маърифатӣ эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология). 4-2 (33). Душанбе: «ИСТИКЛОЛ-2019» -2023 – 377 с.
11. Шарифов Э. Методикаи инкишофи нутқи мактабиёни хурдсол./ Э.Шарифов. - Хучанд: Хуросон 2002. 271с.

НАҚШИ ФАРДИКУНОНӢ ДАР РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Дар мақола роҷеъ ба фардикунонии таълим сухан рафта, дар он паҳлуҳои рушди салоҳиятҳои таълимии хонандагони хурдсол мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Мушоҳидаҳо собит месозанд, ки дар иҷрои кори мустақилонаи хонандагон аз ҷониби омӯзгор назорати комил ба роҳ монда шуда, вобаста ба сатҳи дониши онҳо натиҷагирӣ қарда мешавад. Ҷоиз ба қайд аст, ки фардикунонии таълимро муаллиф аз нигоҳи педагогони ватанӣ бурунмарзӣ ва психологон мавриди таҳқиқ қарор дода, дар маҷмӯъ ин равандро фаъолияти мустақилона номбар намудааст, ки фаъолиятҳои гуногуни дастаҷамъӣ, фронталӣ ва гурӯҳиро инкор намекунад. Ӯ таснифоти пурраи кори мустақилонаро аз таҳқиқоти Г.С. Асонова ва шаклҳои кори мустақилонаро аз нигоҳи П.И. Пидкасистый рӯи қарор овардааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳар кас супориши мувофиқи лаёқат, пешравӣ ва имконияти худро дорад ва тибқи ҳамин имконият маълумот мегирад, малакаю маҳораташро ташаққул медиҳад. Пас аз таҳлилу таҳқиқ муаллиф фикрҳои худро ҷамъбаст намуда, иттиҳод дорад, ки қорҳои мустақилона боиси фаъол гардидани тафаккури талабагон мегарданд, муносибати бошууронаи онҳоро нисбат ба маводи таълим инкишоф медиҳанд.

Қалидвожаҳо: фардикунонӣ, мустақилиятнокӣ, кори мустақилона, фаъолияти маърифатӣ, тафаккури эҷодӣ, таълими тафриқа, таълими фардӣ.

РОЛЬ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье рассматриваются вопросы индивидуализации образования и аспекты формирования образовательных компетенций учащихся начальных классов. Наблюдения показывают, что преподаватель полностью контролирует самостоятельную работу студентов, а оценки выставляются на основе уровня их знаний. Стоит отметить, что автор исследовал индивидуализацию обучения с позиций отечественных и зарубежных педагогов и психологов и в целом назвал этот процесс самостоятельной деятельностью, не отрицающей различные виды коллективной, фронтальной и групповой деятельности. Полную классификацию самостоятельной работы он вывел из исследований Г.С. Асонова и формы самостоятельной работы с точки зрения П.И. Пидкасистия. Автор отмечает, что у каждого есть задача в соответствии с его способностями, прогрессом и возможностями, и в соответствии с этой возможностью он получает информацию и развивает свои навыки и умения. Проведя анализ и исследование, автор обобщает свои мысли и утверждает, что самостоятельная работа активизирует мышление студентов и развивает у них осознанное отношение к учебным материалам.

Ключевые слова: индивидуализация, индивидуальное свойство, процесс обучения, младшие школьники, дифференцированный подход, самостоятельность, творческое мышление.

THE ROLE OF INDIVIDUALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL COMPETENCIES OF YOUNGER STUDENTS

The article discusses the individualization of education, in which aspects of the development of educational competencies of younger students are investigated. Observations prove that the teacher exercises complete control over the implementation of independent work of students, and results are obtained depending on their level of knowledge. It is worth noting that the author studied the individualization of education from the point of view of domestic and foreign educators and psychologists, and in general, he called this process an independent activity, which does not deny various collective, frontal and group activities. He presented a complete classification of independent work based on the research of G.S. Asonova and the forms of independent work from the point of view of P.I. Pidkasistii. The author notes that everyone has a task that corresponds to their abilities, progress and opportunities, and in accordance with this opportunity they receive information, develop their skills and abilities. After analyzing and researching, the author summarizes his thoughts and claims that independent work activates students' thinking and develops their conscious attitude towards educational material.

Keywords: individualization, independence, independent work, cognitive activity, creative thinking, differentiated teaching, individualized teaching.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифиён Муқаддас Холиқзода – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров», шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон тел: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

Сведения об авторе: Шарифиён Муқаддас Холиқзода – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики дошкольного воспитания ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», город Худжанд, Республика Таджикистан тел: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

Information about the author: Sharifiyon Muqaddas Kholiqzoda - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of theory and methods of preschool education, State educational institution «Khujand State University named after academician Bobojan Gafurov», Khujand, Republic of Tajikistan, tel: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

НАҚШ ВА АҲАММИЯТИ ИСТИФОДАИ БОЗИҶО ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ДОНИШАЗХУДКУНИИ ХОНАНДАГОН БО ИСТИФОДАИ ТИК

Шоҳсанами Р., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ақсар олимон ба он кӯшидаанд, ки мафҳуми «бозӣ»-ро таъриф диҳанд. Таърифи қаблии бозӣ чун ҳамагуна фаъолияти кӯдак, ки натиҷагирӣ аз он дар назар дошта нашудааст, тамоми намудҳои онҳоро баробарқувва ба ҳамдигар дида мебарояд. Кӯдак дарро мекушоад, ё бо аспчааш бозӣ мекунад, аз нигоҳи одами баркамол ҳамон як чиз аст, ки барои қаноатмандӣ ҳосил намудан равона шудааст. Аз он ягон натиҷаро умедвор будан лозим нест, чунки ҳамаи инро бозӣ меноманд.

Клаус Горсс нахустин муаллифест, ки барои равшанӣ андохтан барои таърихи бозӣ кӯшиш намудааст. Ӯ барои таснифоти бозиҳои кӯдакона ва муносибати нав ба онҳо талош намудааст. Горсс нишон дод, ки бозиҳои озмоишӣ нисбат ба бозиҳои расмӣ дар тафаккури хонандагон таъсири мусбат расонида, барои амалҳои ояндаи ғайрибозии онҳо мусоидат менамояд. Яке аз шогирдони К. Горсс, А. Вейс [2, с. 65-67] нишон дод, ки намудҳои гуногуни фаъолияти бозӣ аз якдигар фарқи ҷавулода доранд. Ба ибораи дигар, онҳо дар муносибатҳои равшан умумият надоранд. Дар назди ӯ масъалаи зерин пеш омад: «ё ба воситаи як калима, дар бозӣ ҳамаи намудҳои фаъолияти монандро ифода кардан мумкин аст?».

П.П. Блонский, пешниҳод менамояд, ки бозӣ номи умумии фаъолияти гуногуншаклии кӯдак мебошад [1, с. 219]. Ӯ муътақид аст, ки бозӣ вучуд надорад, ҳамин гуна фаъолият, ки ба он оварда мерасонад, нест, ҳуди мафҳуми бозӣ, ин мафҳуми калонсолон барои кӯдакон мебошад. Ин мафҳум бояд аз илми равшанӣ бароварда шавад. Дар ақидаи устувори Д.Б. Элконин [6, с. 243] нисбати таълим як банди мафҳуми «бозӣ»-мавҷуд аст. Дар асоси ин ақида, бозиро ҳамчун фаъолияти ба худ хос ва мукамал дида баромадан мумкин аст.

Ин нисбат ба ақидаҳои К. Горсс, ки бозиро ҳамчун маҷмуи фаъолияти гуногуншакли кӯдакон меҳисобад, фарқ мекунад. Масалан, кушодани якҷандқаратаи дар аз тарафи кӯдак, тақ-тақ задани он, бурдани ашёҳо аз як ҷо ба ҷои дигар, маъноӣ асосии бозиро ифода намекунад. Ба ақидаи М.В. Перов бозӣ, ин муносибатҳои хос ба воқеият, ки сохтани вазъиятҳои мафҳумро тавсиф медиҳанд, мебошад. Ин имкон медиҳад, ки масъаларо дар бораи бозӣ дар давраи хеле барвақти кӯдакӣ бо дурустӣ ҳал намоем. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки бозиҳо аз гузариши мафҳум ба вазъият дар намуди ошкор аз марҳилаи барвақти кӯдакӣ сар мешавад. Дар кӯдак аз синни 3 солагӣ бозиҳо шуруъ мешаванд, ки онҳо бо дохилкунии элементҳои тасаввур алоқаманд мебошанд. Масъалаи дигар он аст, ки зоҳиргардии бозиҳо ба фикри А.Ю. Пелвин [12, с. 9-12] ғарқшавӣ дар баҳри беканори фаъолият мегардад ва онҳо бо вазъияти ба амал оянда вобаста мебошанд. Ҳатто дар ҳуди А.М. Левин [10, с. 11] идеяи дар таърифи ӯ дар рафтори кӯдак мушоҳидашавии вазъияти ба бозӣ кам монанди дошта, эҳсос мешавад. Масалан, барои он ки кӯдак болои санг нишинад, дар ӯ мушоҳидашавии фаъолияти мафҳуми бозӣ ба назар намерасад. В. Штерин дар илми равшанӣ мафҳуми Ernstsiel (бозии ҷиддӣ) ворид намуда, онро дар синну соли наврасӣ татбиқ намуд. Ӯ нишон дод, ки чунин бозиҳо хусусияти гузариши миёни бозӣ ва муносибатҳои ҷиддиро дошта, намудҳои махсуси фаъолият ба ҳисоб мераванд. А. Гомбургер ва шогирдони ӯ нишон медиҳанд, ки мафҳуми бозиҳои ҷиддӣ дар рафтори кӯдакон аз овони аввали кӯдакӣ зоҳир мешаванд. Мо дар ин марҳила бо бозиҳои, ки воқеият дар онҳо вазъияти воқеӣ ҷудо нагардидаанд.

Барои бачаҳои каме калонтар бозӣ характери хос пайдо мекунад. Л.С. Виготский меғӯяд, ки нишонаҳои бозӣ мавҷудияти вазъияти мавҳум ба шумор меравад [3, с. 243-245]. Ин чӣ гуна вазъият аст? Он вазъияти баҳамоии майдони мафҳум ва майдони фикрӣ мебошад. Масалан, кӯдак фикр мекунад, ки падари кирмҳо ин мор буда, чойник, ин парвоз аст. Дар нигоҳи баҳамоии мафҳум ва воқеият: кирм - мор нест, аммо чунин вонамуд мегардад, ки ҳамин тавр аст. Звенои пешбарандаи бозиҳо, ин тасаввуркунӣ мебошад. Ба андешаи Л.С. Виготский бозӣ дар фаъолияти кӯдак аз синни 3 солағӣ, яъне аз овоне, ки ӯ бо хаёлот банд буда метавонад, сар мешавад [2, с. 58].

Фаъолияти бозӣ, дорои махсуси ҳаракати инсонӣ мебошад, ки дар он шахсият ягон мақсадро ба чузъ қаноатмандӣ ҳосил намуданро дар худ намебинад. Қаноатмандӣ аз зоҳиршавии кувваи ҷисмонӣ ба рӯҳӣ аст. Табиат бозиҳои кӯдаконро барои ҳаматарафа ба ҳаёт мутобиқшавӣ пешбинӣ намудааст. Бинобар ин, онҳо бо ҳама гуна намудҳои фаъолияти инсонӣ алоқаи генетикӣ доранд. Он ҳамчун шакли махсуси шуур, меҳнат, муошират, санъат ва варзиш мебошад. Номи бозиҳо низ аз ҳамин чо пайдо шудаанд, ки инҳо маърифатӣ, зехнӣ, сохтмонӣ, бозӣ-меҳнат, бозӣ-муошират, бозиҳои мусиқавӣ, бадеӣ, бозӣ-драма, характернок, варзишӣ ва ғайра.

Ҳамаи бозиҳоро ба ду намуди асосӣ: бозиҳо бо қоидаҳои кушодаи ба қайдгирифташуда ва бозиҳо бо қоидаҳои пӯшида чудо мекунад. Мисолҳои намуди аввал бозиҳои дидактикӣ, маърифатӣ ва хатарнок шуда метавонанд, инчунин ба бозиҳои намуди яқум афзоишдиҳандаи зехни мусиқавӣ, шӯҳибозӣ ва бозиҳои сахнаӣ шомил мешаванд.

Ба бозиҳои намуди дуюм бозиҳои мазмундор дохиланд. Қоидаҳо дар онҳо ноошкор мебошанд. Онҳо дар асоси меъёрҳои рафтори қаҳрамонҳо зоҳир мешаванд: табиб ҳароратсанҷро дар ҳудаш мегузорад, мусофир дар чои нишастӣ ҳавонавард парвоз намекунад.

Бозиҳои дидактикии анъанавӣ бо ашёҳои рӯимизӣ ба бозиҳои гуфтугӯӣ чудо мешавад.

Бозиҳои ашёӣ, ин бозиҳо бо бозичаҳои дидактикии халқӣ, кошинҳо, маводҳои гуногуни табиӣ мебошанд. Ба бозиҳои дидактикии халқӣ инҳо дохил мешаванд: конусҳои якранга ва ҳарранга, гурӯҳҳо, бозиҳои асосӣ ба онҳо: чобачогузорӣ, фелондан, сохтани онҳо аз қисмҳои шон ва ғайра. Ин бозиҳо дар бачаҳо шинохти рангҳо, бузургӣ ва намудҳоро ба вучуд меоранд.

Бозиҳои рӯимизӣ дар кӯдакон, барои дар онҳо ҳосил намудани тасаввурот оиди муҳити атроф, ба система овардани маълумот инкишоф додани равандҳои фикрронӣ, истифода бурда мешаванд. Ба ҳайси одитарин мисолҳо, расмҳои иборат аз кубҳо ё қисмҳои буридашудаи картон, расмҳои тоқ - чуфт ва ёфтани ашёҳо аз рӯи расмҳо, ёфтани фарқият дар расмҳо ва ғайра. Бозиҳои лафзӣ ин гурӯҳи бозиҳои зиёди халқӣ, аз қабилӣ «рангҳо», «хомӯшакбозӣ», «сиёҳ ва сафед» дохиланд. Ин бозиҳо дар кӯдакон диққат, даври амалкунӣ ва алоқаи гуфтугӯиро инкишоф медиҳанд.

Қайд намудан лозим аст, ки ба бозиҳо аз рӯи пайдоиш бозиҳои мусиқавӣ низ дохил мешаванд. В.В. Котелевский бозиҳои дидактикиро аз рӯи масири ташкил намудаашон чудо мекунад. Ба ақидаи ӯ, бозӣ қобили омӯзиш мегардад, агар хонанда дар он иштирок намуда, донишҳои нав ҳосил кунад, маҳорат ва малақаҳои заруриро дар раванди онҳо пайдо кунад. Натиҷаи азхудкунии донишҳо ҳамон вақт назаррас мегардад, ки агар моҳияти фаъолияти маърифатӣ дар онҳо пурра ифода ёфта бошад.

Бозиҳои назоратӣ, бозиҳои мебошанд, ки мақсадҳои дидактикии онҳо аз такрор, мустаҳкамкунӣ ва санҷиши донишҳои пешҳосилнамуда иборат аст. Бозиҳои ҷамъбастиӣ, яқоякунии донишҳоро талаб мекунад, ки онҳо алоқаҳои байнифаниро таъмин намуда, барои амалӣ намудан дар вазъиятҳои гуногуни таълимӣ равона мегарданд.

Тақсимои муфассали бозиҳо дар корҳои О.С. Газман [4, с. 60-61] оварда шудаанд, ки онҳо таснифоти бозиҳои дидактикиро дар системаи таснифоти умумӣ дар бар мегиранд. Таснифоти О.С. Газманро, ки дар он нуқтаҳои махсуси ба бозиҳо аз таснифашон ифода шудаанд, дида мебароем. Бозиҳои дидактикӣ аз рӯи мундариҷаи омӯзишӣ фаъолиятҳои

маърифатии хонандагон, қоидаҳо ва амалҳои дар бозиҳо ташкилкунанда ва муносибатҳои байни ҳамдигарии хонандагонро дар қори омӯзгор ифода мекунад, ки ҳамаи ин бозиҳо аз рӯи нишонаҳои баёнгардида аз якдигар фарқ доранд. Дар адабиёти гуногун беш аз 500 намуди бозиҳои дидактикӣ нишон дода шудаанд. Аммо таснифоти онҳо аз рӯи намудҳо мавҷуд нест.

Таснифоти бозихоро ба чунин намудҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- бозиҳо - амри тарбияи эҳсосот;
- бозиҳои лафзӣ;
- бозиҳо оид ба шиносӣ бо табиат;
- оид ба ташаккули тасаввуроти математикӣ;
- базаи бозиҳо бо маводҳо алоқаманданд;
- бозиҳо бо бозичаҳои дидактикӣ;
- бозиҳои рӯйимизӣ;
- бозиҳои мазмуни ботилдошта.

Ин гуна гурӯҳбандии бозиҳо барои фаъолияти маърифатии хонандагон дар омӯзиш мувофиқ аст. Аммо он наметавонад, ба дараҷаи кифоя асосҳои дидактикӣ бозиҳо, масъулияти фаъолияти бозии бачагон, масъалаҳои бозӣ, қоида ва амалиёти бозиро пурра таҷассум намояд. Бозихоро аз рӯи шаклҳои фаъолияти хонандагон гурӯҳбандӣ намуда, ба намудҳои дидактикӣ зерин ҷудо намудан мумкин аст:

- бозиҳо-саёҳат;
- бозиҳо-супоришҳо;
- бозиҳо-фарзияҳо;
- бозиҳо-муаммоҳо;
- бозиҳо-мусоҳиба (бозиҳо ва диалог).

Бозиҳо – саёҳат ба афсона далелҳо ва ҳодисаҳои воқеаро инъикос мекунад. Дар онҳо чизҳои муқаррарӣ ба воситаи чизҳои ғайримуқаррарӣ, чизҳои содда ба воситаи муаммо мушқилоҳо ба воситаи фатҳшавиҳои диққатҷалбкунанда ба даст меоянд.

Бозӣ – саёҳат диққати мушоҳида ва қори фикр қарданро дар масъалаҳои бозӣ тезонида, мушқилот ва расидан ба қомебиҳо осон мегардонад.

Бозӣ – саёҳат ҳамеша афсонавӣ мебошад, маҳз ҳамин хусусияти онҳо таваҷҷуҳ ва иштироки фаъолони бачагонро ба инкишофи мазмунии бозиҳо, бойсозии амалиёти бозигӣ, кӯшиши азхудкунии қоидаи бозиҳо ва гирифтани натиҷаҳои ҳалли масъалаҳо барои фаҳмидан ва омӯختан зиёд менамояд.

Дар номи бозиҳо ифодасозии масъалаҳои бозигӣ «Ибораҳои даъватӣ», ки таваҷҷуҳи хонандагон, фаъолияти онҳоро зиёд мекунад, бояд ҷой дошта бошад. Дар бозӣ - саёҳат усулҳои зиёди қушодани мазмуни маърифатӣ, пайвастунии фаъолиятҳои бозигӣ: гузориши масъала, шарҳи усулҳои ҳалли он, баъзан қорқарди хатсайрҳои саёҳат, ҳалли марҳалавии масъала, хурсандӣ аз қушоиши он, фароғати мазмундор истифода бурда мешаванд. Дар таркиби бозӣ - саёҳат, сурудҳо, муаммоҳо, тухфаҳо ва чизҳои дигар дохил мешаванд.

Бозӣ – саёҳатро баъзан бо экскурсия омехта месозанд. Фарқи асосии бозӣ-саёҳат аз экскурсия дар он зоҳир мегардад, ки экскурсия шакли бевоситаи омӯзиш ва машғулияти гуногуншаклӣ мебошад. Мақсади экскурсия пеш аз ҳама шиносӣ бо ягон макон ё чиз, ки мушоҳида бевоситаро талаб мекунад ва он бо чизи қаблан маълум муқоиса мешавад.

Баъзан бозӣ - саёҳатро бо сайругашт айнаиёт мекунанд. Аммо сайругашт аксаран мақсади сикҳатбахшӣ дорад. Сайругашт низ мундариҷаи маърифатӣ дорад, аммо он барояш асосӣ набуда, ҳамсафар мебошад.

Бозӣ - супориш низ дорои ҳамон элементҳои сохторие мебошад, ки бозӣ - саёҳат дорад, аммо аз рӯи мундариҷа ва давомнокӣ кӯтоҳ мебошанд. Асоси бозӣ - супоришҳо амалҳо бо ашёҳо, бозичаҳо ва супоришҳои лафзӣ ташкил медиҳад.

Бозӣ - фарзия «Чӣ мешуд агар?», «Ман чӣ мекардам?», «Чӣ шудан мехоҳӣ ва барои чӣ?», «Қиро ба дӯстӣ интиҳоб мекуни?» ва ғайра.

Баъзан, ин гуна бозиҳо аз расм оғоз меёбад. Мундариҷаи ин гуна бозиҳои дидактикӣ ба он асос меёбад, ки дар назди бачаҳо масъала истода вазъияти муайян ба вучуд оварда мешавад, ки он фикр карданро дар бораи гузаронидани ин бозиҳо талаб мекунад. Масъалаҳои бозигӣ зерини «Чӣ мешуд агар?», «Ман чӣ кор мекардам?» муаррифӣ мегарданд.

Амалиёти бозигӣ тавассути масъала муайян мешаванд ва аз хонандагон амалҳои мукамалро дар мувофиқат бо шартҳои гузошташуда ва ҳолатҳои сохташуда, тақозо менамояд. Бачаҳо фарзияҳои худро ба таври алоҳида ё умумӣ баён месозанд. Инчунин, бозиҳо мувофиқати донишҳои хонандагонро бо вазъият, ки ба алоқаҳои сабабнок вобастаанд, нишон медиҳанд.

Дар онҳо элементҳои мусобиқавӣ низ ба мушоҳида мерасад, ки хонандагон бо он тезтар сарфаҳм мераванд.

Бозӣ - муаммоҳо. Пайдоиши муаммоҳо таърихи хеле зиёд дорад. Муаммоҳоро халқиятҳои гуногун дар марҳилаҳои муайян сохта, онҳоро дар ҳолатҳои гуногун истифода менамуданд. Онҳо барои санҷиши донишҳо ва муқаррар намудани қобилиятҳои ҳустуҷӯии одамон истифода мешуданд. Моҳияти педагогӣ ва маъмул будани онҳо низ аз ҳамин иборат аст. Дар шароити ҳозира муаммоҳо, кушодани онҳо ҳамчун шакли бозии омӯзишӣ муоина мешавад.

Аломати асосии муаммоҳо, ин ба фикр водор намудани хонанда барои кушодани он мебошад. Баёни он диққатҷалбкунанда буда, тавассути савол гузошта мешавад. Хусусияти асосии он ҷиҳати мантиқиаш мебошад. Кушодани муаммо қобилияти таҳлил намудани умумисозиро афзоиш дода, маҳорати муҳокима намудан, баровардани хулосаҳоро ташаккул медиҳад.

Бозӣ - суҳбат (диалог). Асоси бозӣ - суҳбат муоширати омӯзгор бо бачаҳо, бачаҳо бо омӯзгор ва муносибати хонандагон бо якдигар мебошад. Ин муносибат барои омӯзиши тараққии бозӣ ва фаъолияти ба бозӣ алоқаманди бачаҳо характернок аст. Дар бозӣ - суҳбат омӯзгор суханро на аз рӯи амалиёти худ, балки аз қаҳрамонҳои ба бачаҳо наздик оғоз мекунад. Ин гуна шуруъ намудани бозӣ на танҳо муносибати бозингаронро нигоҳ медорад, балки хурсандиро дар бачаҳо ба вучуд оварда, хоҳиши тақрор кардани бозиро ба миён меорад.

Бозӣ - суҳбат метавонад дар омӯзиши усулҳои омӯзишӣ нуқсонро ба амал орад. Арзиши тарбиявӣ - омӯзишии он дар тавачҷуҳи барангезандагии он ба ин ё он ҷиҳатҳои объекти омӯзишӣ, ки бозиро инъикос менамояд, ифода мегардад. Мундариҷаи маърифатии бозиҳо сатҳӣ набуда, он барои кушодан ва чизеро ба даст овардан равона мешавад.

Дигар муҳимияти бозӣ - суҳбат дар он зоҳир мегардад, ки он барои фаъол гардонидани равандҳои ҳиссӣ - фикрӣ: ягонагии сухан, амалиёт, фикру андеша намудан ва тасаввурсозии хонандагон мусоидат менамояд. Бозӣ - суҳбат дар хонандагон қобилияти диққат кардан, тавачҷуҳ намудан ба саволҳои омӯзгор, саволу ҷавобҳои ҳамдигар, ҷалб намудан ба мазмуни баёни муҳокимаҳоро тарбия менамояд. Ширкат намудан дар суҳбат ва мусобиқаҳо ба болоравии тарбияи зеҳнии хонандагон оварда мерасонанд.

Намудҳои баёншудаи бозиҳо тамомияти имкониятҳои мавҷударо фаро гирифта наметавонад. Боз як намуди дигари бозии дидактикӣ аз рӯи самти омӯзиш мавҷуд аст. Ба ин намуд бозиҳо омӯзиши забон, инкишофи тасаввуроти математикӣ, ҷаҳонбинии экологӣ, ки ба соҳаҳои алоҳида нисбат доранд, мансубанд. Бозиҳои дидактикӣ ҳангоми омӯзиши забон ба чор гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: дидактикӣ, графикӣ, грамматикӣ ва бозиҳои алоқаманд ба нутқи шифоҳӣ.

Бозиҳои дидактикӣ барои ташаккул додани тасаввуроти математикӣ шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

- бозиҳо бо рақамҳо ва адаҳо;
- бозиҳо дар саёҳат, дар вақт;
- бозиҳо бо назорати тасаввуроти фазогӣ;
- бозиҳо бо шаклҳои геометрӣ;

– бозиҳо дар доираи мантиқи математикӣ.

Маҷмуи зиёди бозиҳо ва машқҳои дидактикӣ мавҷуданд, ки ба инкишофи қобилиятҳои эҷодии хонандагон равона шуда, ба тасаввурот ва тафаккури ғайристандартӣ онҳо таъсир мерасонад. Ба ин навъ бозиҳо мисол шуда метавонанд: «шакли ғайристандартиро ёбед, ки он аз шакли стандартӣ фарқ мекунад», «Осиёб» ва ғайра. Онҳо барои машқи тафаккур ҳангоми иҷрои амалҳо равона мегарданд.

Дар амалия бозӣҳо вомехӯранд, ки дар таснифот ҷой дошта, дар намуди алоҳида якҷояшавӣ бо дигар навъи бозиҳо: ҳаракатнок, мазмунӣ нақшӣ оварда мешаванд. Ҳамин тавр, бозиҳои дидактикӣ аз рӯйи аломатҳои зерин бо намудҳои зайл ҷудо мешаванд:

а) мазмуни таълимидошта;

б) ба фаъолияти маърифатии хонандагон равонашуда;

в) амалиёт ва қоидаҳои ба бозӣ алоқаманд муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагонро ифодакунанда;

г) аз рӯйи нақши омӯзгор;

д) аз рӯйи фаъолияти хонандагон бо самти нигаронидашуда.

Марҳилаи муосири инкишофи ҷомеаи мутамаддинро марҳилаи паҳши иттилоот меноманд. Ҷиҳати характерноки ин марҳила аз он иборат аст, ки навъи мутобиқати фаъолият ва илмияти онро коркард нигоҳдорӣ, интиқол ва истифодабарии иттилоот дар заминаи технологияҳои навтарин ташкил медиҳад. Дар замони ҳозира омӯзиши информатика аз зинаҳои поёни таҳсилот ба роҳ монда шудааст.

Омӯзиши ин фан дар ҳар як зинаи таҳсилот бо мавҷуд будани устои компютери мучаҳҳаз ва воситаҳои навтарин асос меёбад. Мақсади таълими курси информатика бо равиши ба роҳ мондашуда, омӯзиши кор бо компютер буда, он ба сифати воситаи роҳнамо истифода мешавад. Информатика, ин илм дар бораи усулҳои гирифтани, захира намудани, интиқол ва нишон додани иттилоот буда, он барои азхудкунии имкониятҳои кор бо компютер дар речаи истифодабаранда нигаронида шудааст. Омӯзиши ин фанро аз зинаҳои аввал оғоз намудани лозим аст, то шакл ва усули таълим ба таври асосӣ азхуд шуда, курси информатика, омӯзонидани коркарди информатсия, инкишофи тафаккури алгоритм ва мантиқи ин илмро фаро гиранд.

Бозиҳои дидактикӣ тавачҷӯи хонандагонро дар маҷмуъ ва дар доираи проблемаҳои, ки тавассути бозиҳои моделиронӣ ҷараён мегаранд, афзун месозад. Чунин махсусияти бозиҳо имкон медиҳанд, ки ҳастагии хонандагон, ки ҳангоми дарсҳо ба мушоҳида мерасад, баргараф шавад. Новобаста ба душвориҳо ва мураккабии қисми асосии мавзӯи таълимӣ, ки аз муаллим маҳорати махсусро талаб мекунад, бо истифода аз воситаҳои ТИК (технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ) хеле осон мегардад. Бозиҳои дидактикӣ аз як тараф имкон фароҳам меоваранд, ки диққат, мушоҳидакорӣ, хотира, тафаккур ва ташаббускориҳои хонандагон инкишоф ёфта, аз дигар тараф, мақсади муайяни дидактикӣ, ки ба омӯзиши маводи нав, такрор ва мустаҳкамкунии дарси гузашта вобастаанд, ҳал гарданд.

Бозӣ имкон медиҳад, ки коркарди марҳилавино дар раванди таҳсили байниҳамдигарии роҳҳои нави мавқеъгирии хонанда дар вазъиятҳои ҳаёти ҳосил намоем. Тавассути бозиҳои дидактикӣ иштирокчиёни онҳо амалан ба муносибатҳои мураккаб ворид шуда, иттилооти гуногунро таҳлил намуда, роҳҳои оптималии ҳалли масъалаҳои ҷустуҷӯ мекунанд. Бозиҳо ташаккулёбиро барои хонанда ҳамчун фаъолияти меъёрӣ осон мегардонанд. Дар баробари муносибатҳои ҳамкорӣ дар онҳо ҳиссиёти озода ботинӣ, ҳиссиёти дастгирии дӯстона ва дар ҳолатҳои лозимӣ ёрӣ расондан ба вучуд омада, наздикшавии онҳо устувори баёни ҳамдигарии онҳоро вусъат мебахшад.

Бозӣ имкон медиҳад, ки нақши роҳбарикунанда ва мавқеи омӯзгор бо дигар иштирокунандагон баробар шавад. Ин барои ба вучудоии таҷрибаҳои иҷтимоӣ хеле зарур аст, алалхусус муносибати тарафайн бо калонсолон. Дар бозӣ кӯдак бо маҷмуи қоидаҳои гуногун бархӯрд мекунад, ки онҳоро бояд донанд, қабул намояд ва онҳоро дар ояндаи фаъолият бо назардошти мураккабиашон истифода намоянд. Бозӣ дорои усулҳои махсуси

методӣ буда, атмосфераи ихотақунандаи он имкон медиҳад, ки диққати иштирокдоронашро ҷалб намуда, ба омӯзиши амиқи мафҳумҳои омӯхташаванда мусоидат намояд.

Аз ин бармеояд, ки бозӣ фаъолияти хеле сусти хонандаро бартараф намуда, онро ба фаъолияти бошууроонаи мақсаднок табдил медиҳад. Бозӣ афзоиши фаъолияти маърифатии хонандагонро ба танзим мебарорад ва ба онҳо имконияти беҳтар гирифтани иттилоотро фароҳам меорад. Дар равиши байниҳамтаъсиррасонӣ ҳангоми бозӣ муносибати солими байни иштирокчиён ва омӯзгор ба амал омада, имконияти баҳамдигар кушодани ҷаҳони маънавии худро пайдо мекунад, ҷиҳатҳои муносибати характернокии худро ошкор месозанд.

Бозӣ муносибатҳоро инсондӯстона гардонида, онҳоро дар сатҳи нави коллективӣ коркард мекунад. Инчунин, фаъолияти гурӯҳӣ ва фардии шаклҳои фаъолияти тарбиявиро ба низом мебарорад. Дуруст гузаронидани бозӣ ва системаи бозиҳо, худ баҳогузорию иштирокчиёнро таъмин намуда, онҳоро водор месозад, ки аз сухан ба амал гузаранд ва қобилиятҳои худро озмоянд. Дар равиши бозиҳо ҳар як хонанда дар як вақт метавонад муаллим ва ҳам хонанда бошад ва барои ҳифзи арзишҳои нави маънавий имконият ҳосил намояд. Босамарабахшии фарқкунанда ба амал меояд ва он чиро, ки хонанда дар танҳои аз худ карда наметавонад онро дар якҷоягӣ ҳифз менамояд.

Таҳлили умумӣ ва махсус, ки дар онҳо бозиҳои дидактикӣ нишон дода шудаанд, имкониятҳои педагогӣ-психологӣ бозиҳоро дар раванди таълим ошкор сохта, барои истифодабарии онҳо дар омӯзиши курси «математика ва информатика» дар синфҳои ибтидоӣ ва болоӣ тавсияҳои зеринро медиҳанд:

– бозӣ – ин нуруи тавоноии ташаккули фаъолияти зеҳнӣю аклонӣ ва равонии хонандагон дар рафти ин ё он раванд махсус меёбад;

– дар бозӣ ҳама равандҳои психикӣ фаъл гардида, онҳо ба таври гармоникӣ ҳиссиёти хонандагонро дар таълим муттаҳид мегардонад;

– бозӣ имконияти ҷалби пурраи хонандагонро ба таълим равона месозад;

– моҳирона ташкил карда гузаронидани бозиҳои дидактикӣ, имконият медиҳад, ки хонандагон энергияи зеҳнии пурраи худро ба онҳо сарф намуда, аз машғулиятҳои бефоида канорагирӣ намоянд;

– бозӣ имкон медиҳад, ки сарҳадҳои ҳаётии кӯдакро васеъ сохта, ўро дар саргузаште афканд, ки дар таҷрибаи ҳаётии бевоситааш надида буд [5, с. 16-18];

– дар бозӣ худкушӣ ба вучуд меояд, ки иштироккунанда худ ба худ изҳор месозад: «Ман ҳам метавонам»;

– бозӣ усули омӯзиши амалиётӣ мебошад, ки дар он масъалаи маърифатӣ ҷойгир аст;

– бозӣ имкон медиҳад, ки дар байни хонанда ва омӯзгор муносибатҳои демократӣ ва ҳамӯҳангӣ ба миён ояд;

– тавассути бозиҳо услуби махсуси муносибатҳои байниҳамдигарӣ ба вуҷуд меоянд, ки гирифтани донишҳо шартӣ ягонаи муттаҳидсозии ҳамсабақон, шартӣ тавачҷуҳ ба якдигар ва эҳтироми онҳо мегардад.

Бозиҳои гуногунро ташкил карда гузаронида, омӯзгор имкониятҳои зиёдро барои худ мекушояд. Пеш аз ҳама, ин захира намудани таҷрибаҳои таълимии нав, ки дар касбияти омӯзгор мавҷуд набуданд, ҳосил мешаванд. Истифодаи системанокии бозиҳо маҷмуи усулҳои методиро васеъ менамояд, ки онҳоро дар омӯзиши дигар намуди фаъолият низ татбиқ намоянд.

Тайёри ва гузаронидани бозиҳо омӯзгорро бо фаҳмиши амиқи имкониятҳои касбияти худ оварда мерасонад. Он нисбат ба қобилияти табиӣ омӯзгор, ки ба онҳо таъя мекунад, афзалият пайдо менамояд. Дар раванди истифодабарии бозиҳо ташҳиси ҳамаҷонибаи хонандагон ба вучуд оварда мешавад, ки ин барои амалисозии имкониятҳои воқеӣ бо назардошти хусусиятҳои фардӣ ва синусолии онҳо шароит пеш меорад. Дар ин раванд гузаришро аз посухҳои назариявии омӯзгор ба амалии ҳамарӯзаи мактабӣ пурра менамоянд.

Бозӣ бо он мақсад гузаронида мешавад, ки хонанда бо моҳияти кори омӯзишии худ сарфаҳм рафта, онро дар ҳаёт татбиқ созад. Мақсад ва барномаҳои фаъолияти мустақилонаи худро ташаққул дода, онро дар дурнамои фаъолияти ҳаётии худ дида тавонад. Ба хонандагон додани имконият барои иҷрои нақш дар бозӣ омӯзгор ӯро фаъол месозад, ки ояндабинияшро таъмин созад. Дар синфҳои болоӣ, бозӣ ҳамчун имконияти санҷиши қувва ва омодагии онҳо ба ҳаёти воқеии баъди хатми муассиса истифода мешавад. Дар ин зина гузаронидани бозиҳои қорӣ манфиатбахшанд. Чихати мундариҷавии бозиҳо иштирокдоронро ба муносибатҳои ҳаёти ҷалб месозанд. Бозӣ бо хонандагон имкони содир кардани хатоҳоро медиҳанд ва ҳангоми таҳлил додани чунин амалҳоро мебинанд. Ин ба талаботи пурраи наврас будани онҳо мувофиқ аст.

Истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар дарс, на танҳо азхудкунии самаранокии барномаи омӯзиширо аз фанни информатика ва математика таъмин месозад, балки тафаккур, нутқ, мушоҳидакорӣ ва диққати онҳоро инкишоф дода, таваччуҳи маърифатии онҳоро ба фанни таълимӣ ташаққул медиҳад. Усули асосии ташкили таълимии афзалиятнок дар синфҳои ибтидоӣ бозиҳои дидактикӣ ба шумор мераванд. Онҳо метавонанд ба сифати методӣ - таълимии шаклҳои омӯзиш ва воситаҳои омӯзишӣ баромад наояд. Бозиҳои дидактикӣ дар ҳамаи дарсҳо қобили истифода мебошад. Ба воситаи бозиҳои дидактикӣ дар омӯзгор имконияти васеи назорат ва ташҳиси равиш ва натиҷагирӣ аз раванди таълим ва дар он воридсозии тағйирот имкон дорад. Бозиҳо функцияҳои назоратии тахриро низ иҷро мекунанд.

Адабиёт:

1. Блонский, П.П. Избранные психологические произведения/П.П. Блонский. - Москва: Просвещение, 1964. -314 с.
2. Выготский, Л.С. Избранные психологические исследования/Л.С. Выготский. - Москва: Издво АПН РСФСР, 1956. -317 с.
3. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте/Л.С. Выготский. - М.: Просвещение, 1991. - 396 с.
4. Газман, О.С., Матвеев, В. Педагогика в пионерском лагере: Из опыта работы Всероссийского п/л "Орленок"/О.С. Газман. - Москва: Педагогика, 1982. -96 с.
5. Григорьев, В.М. Самовыражение и развитие личности в игре (по материалам традиционных народных игр)/В.М. Григорьев.-Москва, 1991
6. Гусев, В.А. Как помочь ученику полюбить математику, часть I/В.А. Гусев. - Москва: «Авангард», 1994. -168с.
7. Изатуллоев, К. Методика использования текстовых задач в обучении младших школьников математике. Автореф. дисс. на соиск. уч.ст. канд. пед. наук.-М., 1983 г.
8. Информатика 7-9 класс. Базовый курс. Теория/Под ред. Н.В. Макаровой. СПб.: Питер, 2002.-368с.
9. Кузнецов, В.И. Самостоятельная работа при решении задач на движение/Начальная школа, 1977, №4.-42-45 с.
10. Левин, А.М., Смирнова, В.В. О необходимости решения типовых задач/А.Н., Левин, В.В. Смирнова//Математика в школе, 1963, №1.-58с.
11. Махмутов, М.И. Проблемное обучение/ М.И. Махмутов-М.: Педагогика, 1975.-263с.
12. Пелвин, А.Ю. и др. Роботландия: Книга для школы.-М.: Научный центр программных средств обучения при МГК по народному образованию, 1991.-312с.

НАҚШ ВА АҲАММИЯТИ ИСТИФОДАИ БОЗИҲО ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ДОНИШАЗХУДКУНИИ ХОНАНДАГОН БО ИСТИФОДАИ ТИК

Муаллиф бар он назар аст, ки дар раванди таълим баҳри баланд бардоштани тафаккури хонандагон чорае андешид, то ин ки онҳо тавонанд донишҳои гирифташонро мустаҳкам ва ба ин васила шавқу рағбати худро барои иштирок ва азхуд намудани мавзӯи

дарс бедор созанд. Тайёрӣ ва гузаронидани бозиҳо омӯзгорро бо фаҳмиши амиқи имкониятҳои касбияти худ оварда мерасонад. Он нисбат ба қобилияти табиӣ омӯзгор, ки ба онҳо така мекунад, афзалият пайдо менамояд. Дар раванди истифодабарии бозиҳо ташхиси ҳамачонибаи хонандагон ба вучуд оварда мешавад, ки ин барои амалисозии имкониятҳои воқеӣ бо назардошти хусусиятҳои фардӣ ва синусолии онҳо имконият пеш меорад.

Бозиҳои гуногунро ташкил ва гузаронида, омӯзгор имкониятҳои зиёдро барои худ мекушояд. Пеш аз ҳама, ин захира намудани таҷрибаҳои таълимии нав, ки дар касбияти омӯзгор мавҷуд набуданд, ҳосил мешаванд. Истифодаи системанокии бозиҳо маҷмуи усулҳои методиро васеъ менамояд, ки онҳоро дар омӯзиши дигар намуди фаъолият низ татбиқ намоянд. Вобаста ба ин, зикр намудан зарур аст, ки дар самти болозикр истифодаи ТИК низ ба маврид аст, зеро замони муосирро бе истифодаи ТИК тасаввур намудан ғайриимкон аст. Дар мақолаи худ вобаста ба истифодаи бозиҳо тавассути барномаҳои компютерӣ пешниҳодҳои худро манзур намудем, ки истифодаи ТИК дар татбиқи бозиҳо метавонад нақши бориз гузошта бошад.

Калидвожаҳо: мақсад, хонандагон, моҳият, ҳаёт, барнома, фаъолият, мустақил, ташаккул, дурнамо, имконият, иҷро, нақш, бозӣ, омӯзгор, фаъл ва ТИК.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГР В ПОВЫШЕНИИ УСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИКТ

Автор считает, что в процессе обучения он принимал меры по совершенствованию мышления учащихся, чтобы они могли закрепить полученные знания и тем самым пробудить в них энтузиазм к участию и освоению темы урока. Подготовка и проведение игр обеспечивает преподавателю глубокое понимание своих профессиональных возможностей. Оно имеет приоритет над природными способностями учителя, на которые он опирается. В процессе использования игр создается комплексная диагностика учащихся, которая дает возможность реализации реальных возможностей с учетом их индивидуальных и возрастных особенностей.

Организуя и проводя различные игры, педагог открывает для себя множество возможностей. Прежде всего, это хранение нового образовательного опыта, которого не было в карьере педагога. Систематическое использование игр расширяет набор методических приемов, которые можно применять при изучении других видов деятельности. В связи с этим важно напомнить, что использование ИКТ в указанном направлении также актуально, поскольку невозможно представить современное время без использования ИКТ. В нашей статье, посвященной использованию игр посредством компьютерных программ, мы представили наши предположения о том, что использование ИКТ при реализации игр может оказать существенное влияние.

Ключевое слово: цель, учащиеся, сущность, жизнь, программа, деятельность, независимый, формирование, перспектива, возможность, исполнение, роль, игра, учитель, активный и ИКТ.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF USING GAMES IN IMPROVING PUPILES ACADEMIC PERFORMANCE THROUGH ICT

The author believes that during the teaching process, he took measures to improve the students' thinking so that they could consolidate the acquired knowledge and thereby awaken their enthusiasm for participating and mastering the topic of the lesson. Preparing and conducting games provides the teacher with a deep understanding of his professional capabilities. It takes precedence over the natural abilities of the teacher, on which he relies. In the process of using games, a comprehensive diagnosis of students is created, which makes it possible to realize real possibilities, taking into account their individual and sinusoidal characteristics.

By organizing and conducting various games, the teacher opens up many opportunities for himself. First of all, it is the storage of new educational experience that was not present in the teacher's career. The systematic use of games expands the range of methodological techniques that

can be used when studying other types of activities. In this regard, it is important to recall that the use of ICT in this direction is also relevant, since it is impossible to imagine modern times without the use of ICT. In our article on the use of games through computer programs, we presented our assumptions that the use of ICT in the implementation of games can have a significant impact.

Key words: goal, the reader, essence, life, program, activity, independent, formation, perspective, opportunity, performance, role, game, teacher, active and ICT.

Маълумот оид ба муаллиф: Шохсанами Ризо – муаллими калони кафедраи илмҳои компютери факултети физика ва математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ.735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. тел: (992) 200 09 13 09.

Сведения об авторе: Шохсанами Ризо – старший преподаватель кафедры компьютерных наук факультета физики и математики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ.735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. тел: (992) 200 09 13 09.

Information about the author: Shokhsanami Rizo is a senior lecturer at the department of computer sciences, faculty of physics and mathematics, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT.735360, Kulob, S. Safarov Street 16. Tel.: (992) 200 09 13 09.

ТДУ: 37.0+370.671(2-тоҷ)

ТКТ: 73.00+73.01 (2-тоҷ)

Р-36

МУШКИЛОТ ВА ТАҲДИДҲОИ МУОСИРИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ

Рафиев С.А¹, Ғаюров М.Т²., Ятимов Ҳ.Т¹,

¹Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

²Донишгоҳи давлатии Бохтор ба номи Носири Хусрав

Амнияти иттилоотӣ мафҳуми васеи умумиилмӣ буда, назарҳои гуногун оид ба фаҳмиши он вучуд дорад. Аз як тараф, амнияти иттилоотӣ гуфта, амнияти системаҳои техникӣ, барномавӣ, амалиётҳои ҳосусии шабакавӣ, яъне ҳама гуна иттилооти умумидастрасӣ, ки боиси корношоамшавии системаҳои иттилоотӣ, техникаю технологӣ ва барномавӣ гардида, бо дудзии иттилооти шабакавӣ ва махфӣ алоқаманд аст, фаҳмида мешавад. Аз тарафи дигар, амнияти иттилоотӣ, амнияти шахс, давлат ва ҷомеа ро меноманд, ки дар натиҷаи амалиёти ҷангҷӯёнаю ифротгароёна талабот ба он пайдо мегардад ва ин амалҳо натиҷаи иттилооти ғаразнок, сиёсӣ ва таҳдидовар буда метавонанд. Ин ду мавқеъ таҳлилталаб мебошанд.

Оид ба масъалаи барасишаванда олимон, коршиносон, шахсиятҳои воқеию ҳуқуқӣ, рӯзноманигору муҳаррирон ва нафарони Ватандӯст дар мақолаҳои илмӣ, оммавӣ ва воситаҳои ахбори омма баёни ақида кардаанд.

Масъалаи асосӣ ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мушкилоти ба сари инсоният омада мебошанд. Ин таҳдидҳои иттилооти, ки ҳангоми пайдоиш ва паҳншавии шабакаҳои иҷтимоӣ рӯзмарра гардидаанд. Олимони ватанӣ Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ. ва Одиназода Р.С. дар монографияи худ бо номи “Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ” қайд кардаанд, ки “Иттилооте, ки ҳимоя нашоуда бошад қариб вучуд надорад. Намудҳои зерини иттилоот зерини ҳимояи қонун қарор доранд:

- ✓ иттилооте, ки сирри давлатиро ташкил медиҳад;
- ✓ иттилооти махфӣ;

✓ иттилооти шахсӣ – маълумотдоранда дар бораи воқеаҳо, ҳодисаҳо ва ҳолатҳои ҳаёти шахсии шахрванд, ки идентификатсия (хаммонанд, барорбар) кардани онҳо имконият медиҳад;

✓ иттилооте, ки сирри тафтишот ва муҳокимаи судиро ташкил медиҳад;

✓ сирри хизматӣ;

✓ сирри касбӣ;

✓ сирри тичоратӣ;

✓ иттилооти ҳақиқати ихтироъкорӣ, модели манфиатнок ё намунаи истехсолотӣ то вақти интишори расмӣ ифшо намудани иттилоот дар бораи онҳо;

✓ иттилооти хуччатӣ, муносибати қонунӣ, ки бо он метавонад ба соҳибмулк, истифодабаранда ва ё шахси дигар зарар расонад» [8, с. 45].

Дар воқеъ «фазои маҷозӣ сарҳад надорад ва ташкилотҳои экстремистиву террористӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ озодона ғайриқонунӣ карда, бо истифода аз интернет маводу иттилооти ғаразнок, сохта ва радикализмро паҳн намуда, меҳомон ба давлатҳо ва арзишҳои миллии онҳо таъсири манфӣ расонанд. Имрӯз, ки гурӯҳҳои ифротгаро бештар дар фазои иттилоотӣ ва интернету шабакаҳои иҷтимоӣ кӯшиши амалӣ намудани ҳадафҳои нопоки худро доранд, давлат ва ҷомеа зарур аст, ки аз тадбирҳои мушаххас истифода намояд. Албатта, дар ин раванд яке аз тадбирҳо посух гардонидан ба маводу матлабҳои ифротиву ғаразнок мебошад» [9].

Дар шароити ҷаҳонишавии ба иттилоот ва объектҳои иттилоотӣ (системаҳои иттилоотӣ, шахсҳои воқеӣ ва ҳуқуқӣ, органҳои давлатӣ ва амсоли инҳо) хатари таҳдидҳои гуногуни иттилоотӣ маҷуд аст. Таҳдидҳо **тасодуфӣ ва ғаразнок** мешаванд.

Таҳдидҳои тасодуфӣ дар натиҷаи ноогаҳии истифодабаранда аз усулҳои кор бо системаи иттилоотӣ, норасоии манбаъи барқ, беэтимодии қори системаҳои иттилоотӣ ва амсоли ин омилҳо сар мезананд. **Таҳдидҳои ғаразнок** аз тарафи онҳое амалӣ карда мешавад, ки қори системаи иттилоотиро нағз медонанд ва аз рӯи кинаю адоват ва бадбинӣ ба шахс, давлату миллат ва объектҳои амниятӣ зарбаи иттилоотӣ мезананд, ки боиси зарари моддию маънавӣ шуда метавонад.

«Таҳдидҳои навини ҷаҳонӣ таъсири манфии худро на ин ки ба як давлат ё минтақа, балки ба тамоми гӯшаву қанори дунё мерасонанд. Мушкилоти асосии даҳсолаҳои охиринро таҳдидҳои навини олам ташкил медиҳанд. Ба қатори чунин таҳдидҳо пеш аз ҳама терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, коррупсия, СПИД, қашшоқӣ, масоили экологӣ ва об, фурӯши ғайриқонунии одамон, касалиҳои сирояткунанда ва дигар масъалаҳо дохил мешаванд. Қайд кардан ба маврид аст, ки агарчӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳри аз байн бурдани чунин хатару таҳдидҳо кӯшишҳо намуда истодааст, вале пурра аз байн бурдани чунин хатару таҳдидҳо ғайриимкон аст» [3].

Қобили қайд аст, ки бо рушди тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, зиёдшавии иттилоот хатари нигоҳдории он зиёдтар шуда истодааст. Дар давраи солҳои наҷандон дур масъалаи амниятӣ иттилоотӣ марбут ба сохторҳои давлатӣ фаҳмида мешуд. «Аслан дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мушкилоти амниятӣ иттилоотӣ танҳо барои ҳифзи сирри давлатӣ омӯхта ва ҳал карда мешуданд. Ҳамчун таҳдидҳои эҳтимолӣ ба ҳаёти ҳаррӯзаи шахс, ба рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, рушди ҷомеа ва давлат баррасӣ намегардиданд» [4, с. 3].

Омӯзиши масъалаи нишон дод, ки дар мамлакатҳои пасошуравӣ, аслан, раванди ташкили инфрасохтори нави амниятӣ иттилоотӣ новобаста ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии қабулгардида ва ташкили объектҳои иттилоотӣ ҳанӯз дар марҳилаи аввали инкишоф қарор дорад.

Дар ҳақиқат, истифодаи нодурусти иттилоот, паҳши иттилооти низоъовари беасос, ҳуқуқу қонунвайронкунии сиёсӣ боиси вайроншавии системаи техникӣ, пайдоиши вирусҳои компютерӣ ва ҳатто низоъҳои амалиёти ифротгаро шуда метавонад. Солҳои охир мо шохиди он амалиётҳои шуда истодаем, ки бо ёрии

системаҳои алоқаҳои мобилӣ терористон амалиёти интиқоли маблағ ба суиқаст ба ҷони шахсони бегуноҳро гузаронида, бо ин роҳҳо супоришхоро дар масофа ташкил мекунад. Албатта, то он даме ки воситаҳои телекоммуникатсионӣ ва мобилӣ набуданд, чунин алоқаи мисли анкабуд «торганида» ва алоқаҳои ғаврии иттилоотӣ ба вуҷуд оварда намешуданд.

Барои пешгирӣ аз чунин амалиётҳо солҳои охир тамоми симкортҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи истифодабарандагони онҳо гузаронида шуда, шиносномаҳо пластикӣ гардонида мешаванд, ки ин яке аз чораҳои амниятӣ мебошад. Акнун истифодабарандаи телефон ҷавобгари амалиётҳои мебошад, ки ба воситаи телефони шахсӣ гузаронидааст. Яке аз чораҳои амнӣ шахс аз он иборат аст, ки ӯ набояд телефони шахсиашро барои истифода ба шахси дигар диҳад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ҳатто онро ба дасти дӯстон супоридан лозим нест. Вале ҳанӯз ҳам ҳастанд, нафароне, ки тарзи истифодаи телефони сенсорӣ ва барномаҳои шабакаи интернетро дуруст надониста, ба ҳар даъватҳои электронии чунин барномаҳо ворид шуда, надониста ба кори хатое даст мезананд. Аз ин ру, мо низ фикр мекунем, ки дар ҳақиқат ҳам амнӣ иттилоотӣ ду чанбаи омӯзишӣ дорад: яке вайроншавии кори системаи компютерӣ дар асоси таъсири беруна, барномаҳои зараровар (вирусҳои компютерӣ) ва дигаре бо системаи алоқаи байналмиллалӣ шабакавӣ алоқаманд аст, ки иттилооти тасодуфӣ ва ифротгарона паҳн мекунад. Барои ҳарду чанба ҳам таҳдидҳои тасодуфӣ ва ғаразнок мавҷуданд.

Раванди ворид кардани иттилооти нодуруст ҳам метавонад ғаразнок ва ҳам тасодуфӣ бошад. Интернет имкон медиҳад, ки истифодабарони он шахсони тасодуфӣ низ бошанд. Аз имконияти шабакаи интернет на танҳо мутахассисони соҳаҳои илму техника, балки шахсони дорои мақсаду ниятҳои нопок низ истифода мебаранд. Интернет ҷаҳони коркарду интиқол ва сабти иттилоотро бисёр осон карда аст. Аз имкониятҳои шабакаи интернет ҳар нафаре истифода карда метавонад.

Дилхоҳ шахс метавонад истифодабаранда, воридсозанда ва манбаи паҳн шавии иттилоот дар шабакаи интернет бошад. Ҳамзамон, муаллифони барномаҳои интернетӣ ҳуқуқ доранд, ки барномаҳои худро бо тариқи шартномавӣ ва ройгон ба истифодаи мардум монанд.

Ҳамин тавр, Интернет ба макони иттилооте монанд аст, ки дар он ҳама кас иттилооти гуногун ворид мекунад, чи муҳимми илмӣ, оммавӣ ва ахлоқӣ бошад, чи дағалу бо хатогиҳои илмию техникӣ бошанд. Ҳамаи ин бо он сабаб аст, ки Интернет шабакаи озодасос буда, идоракунандаи ягона надорад ва ба он ҳама хоҳишмандон озодона аъзо мегарданд.

Аз як тараф технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, пешравии илмию техникӣ ва технологӣ боиси рушди соҳаҳои тиб, илмҳои технологӣ, донишҳои дунявӣ ва болоравии қобилияти эҷокории наслҳо гарданд, аз тарафи дигар чуноне ки мебинем, истифодаи интернет боиси таҳдидҳои амниятӣ мегарданд.

Аз мавҷудияти иттилооти ҷаҳонӣ давлатҳои, ки бо ҳам душманӣ доранд, истифода бурда, ниятҳои ночавонмардонаи худро амалӣ мекунад. Оид ба ин масъала Бойзода Ҷ.Ҷ. ва Расулзод Л.Х. гуфтаанд: «Олами муосир бо вуҷуди ин ҳама пешрафту инкишофи худ аз мушкилиҳо ва падидаҳои манфиву канора ва таҳдидҳои харобиовар ҳолӣ нест. Аслан манфиатҷӯии давлатҳои абарқудрат, зиддияти байни давлатҳо ва муносибати бешурунаи инсон ба табиат, боиси он гардидааст, ки дар олам ҳар гуна хатару ҳодисаҳои мураккаб ба амал оянд. Аз ин рӯ, асри XXI-ро мушкилот ва таҳдидҳои гуногуни ҷаҳонӣ пайгирӣ мекунад. Олами муосир тарзе намудор мегардад, ки ҳар як фардро водор месозад, то оид ба воқеияти ҷаҳонӣ андешае намояд. Новобаста ба он, ки олами имрӯза дар зинаи баланди тараққиёти худ ҷой дорад, дар баробари ин, хатару таҳдидҳои зиёде низ ҷой дорад, ки ҳар лаҳза метавонад таъсири манфии худро ба оламиён расонда бошад» [3].

Дар ин бора олими тоҷик Сафиев Қ.И. дар диссертатсияи худ чунин қайд менамояд: «Таъсири қасдан ё тасодуфӣ ба захираҳои иттилоотие, ки ҳам иттилооти воқеӣ (маълумот, дониш) ва ҳам технологияро ифода мекунад, метавонад боиси таҳдиди ҷиддӣ ба амнияти миллии давлат ё амнияти шахс ва ҷамъият гарданд» [5].

Дар натиҷа, ба ҳулосае меоям, ки таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ ин таҳдид ба амнияти миллии буда метавонад. Оид ба ин масъала Абдулвоҳидова Ш. Қайд кардаанд, ки «Амнияти иттилоотӣ низ ҷузъи амнияти миллист. Хусусан, дар асри иттилоот ҳифзи фазои иттилоотӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Дар шароите, ки техника ва технологияи иттилоотӣ босуръат рушд меёбанд, зуҳури таҳдидҳои нав низ ноғузир аст» [1].

Солҳои охир ба омӯзиши мафҳуми мазкур ва пешгирии омилҳои бавучудорандаи таҳдидҳои иттилоотӣ муносибат ҷиддитар гардидааст. Аз ҷумла, доир ба амнияти иттилоотӣ давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чораандешӣ намуда, Қонуни Кодексҳои амалкунандаро муқаррар кардааст, то амнияти объектҳои соҳа, ки ба таъсирҳои ғаразноки иттилоотӣ вобастаанд, ҳифз карда шаванд.

Объектҳои амнияти иттилоотӣ хеле зиёданд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» асосҳои ҳуқуқи таъмини амнияти инсон ва шахрванд, ҷамъият ва давлатро муайян карда, низоми таъмини амният, вазифа, мақсад ва самтҳои асосии онро ба танзим дароварда, салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот ва ташкилотҳоро, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, дар соҳаи таъмини амният муқаррар менамояд.

Мафҳумҳои асосии амният дар қонуни мазкур шарҳи худро ёфтаанд. Яке аз мафҳумҳои асосӣ, ки дар Қонуни амният зикр гардида, ин мафҳуми амнияти иттилоотист, ки «ҳолати муҳофизатии манбаъҳои давлатии иттилоотӣ, инчунин ҳуқуқи инсон ва шахрванд, манфиатҳои ҷамъият дар соҳаи иттилоот» [7]-ро ифода мекунад. Аслан амнияти иттилоотиро ба амнияти беруна ва дохиларо ҷудо мекунад. Амнияти беруна ҳимояи манфиатҳои милли аз таҳдидҳои берун аз давлатиро (аз ҷониби шахсиятҳо, ташкилотҳо ва давлатҳои хориҷа) ифода карда, амнияти дохила ин таҳдидҳоест, ки аз дохили худ давлат (шахсиятҳо ва ҷомеа) бармеоянд.

Мутобиқи ин Қонун объектҳои амнияти иттилоотӣ ва субъектҳои амнияти иттилоотӣ ҷудо карда шуда, объекти иттилоотӣ аз ҷониби субъекти иттилоотӣ ҳимоя карда мешаванд. Ба объектҳои амниятӣ дохиланд: одамон, ҳуқуқҳо ва озодиҳои онҳо, ҷамъият ва арзишҳои моддию маънавии он, ҳатто худ давлат ва сохтори конституционӣ, истиқлолият ва тамомияти арзиши он. Дар навбати худ худ давлат, шахрвандон ва ташкилотҳо субъекти амниятӣ мебошанд. Ҳар шахс ҳам объект ва ҳам субъекти амниятӣ ба ҳисоб меравад. Ҳар як шахс ҳуқуқ дорад, ки дорои иттилооти шахсӣ бошад ва онро ҳимоя кунад.

Дар натиҷа, маълум гардид, ки амният ин ҳимояи ҳуқуқи арзишҳои объектҳои амниятӣ буда, аз тарафи субъекти амниятӣ зери ҳимоя қарор мегирад. Масалан, барои зери ҳимоя қарор додани шахрвандон давлат Конститутсия ва дигар Қонунҳои амалкунандаро муқаррар менамояд, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи зурварии оила», Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муроҷиатҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ» ва ғайраҳо. Ҳамин тавр маҷмӯи эҷодиёти инсон аз тарафи давлат ва Қонунҳои он зери ҳимоя қарор мегирад.

Богатирева Ю.И. қайд менамояд, «ки фаҳмиши муносири амният дар заминаи ба инобат гирифтани таносуби оптималии манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат барои баррасии ҷанбаи нави ин мушкилот – мафҳуми «амнияти иттилоотии шахсӣ» замина фароҳам меорад. «Амнияти иттилоотӣ» мафҳуми амнияти иттилоотии ҷомеа, таъмини ташаккул, истифода ва рушди он ба манфиати шахсӣ, ҷомеа ва давлатро мефаҳмонад. Дар ҷаҳони муосир амнияти иттилоотӣ ба як шартӣ ҳаётан муҳими таъмини

манфиатҳои шахсӣ, ҷомеа ва давлат ва муҳимтарин ҳалқаи асосии тамоми низоми амнияти миллии кишвар таъдил ёфта истодааст» [2, с. 17].

Дар ҳоли ҳозир ҷаҳони интилоотӣ пур аз таҳдидҳои иттилоотӣ буда, иттилоот на фақат мушкилоти системаҳои иттилоотии технологияҳои иттилоотӣ, инчунин боиси ноамниятии шахсиятҳо, давлату миллатҳо мегардад. Баъд аз баррасии мавзӯ ҷаҳонро пур аз иттилооти дар ҳолати даврзананда тасаввур карда мумкин аст. Дар ин ҳангом мушкилоти таъмини амнияти сар мезанад, ки он мушкилоти на танҳо барномасозони ҷаҳонист, инчунин мушкилоти миллии буда, бо роҳи ёдраскуниҳо, воситаҳои ахбори омма ва таълиму тарбия ҳифзи манфиатҳои миллиро ташкил намудан мумкин аст. Бо ин роҳ ба фарҳанги иттилоотии ҷавонон таъсир расонида, зехни қор бо системаҳои иттилоотиро дар онҳо ташаккул додан зарур.

Ҳар шахс бояд пеш аз қорқарду истифодаи иттилоот оид ба хусусиятҳои он иттилоот дошта бошад. Иттилоот бояд дуруст, пурқиммат, замонавӣ, зарурӣ, муҳим, дастрас бошад ва таҳдид ба амнияти иттилоотӣ ва ҳаётии ягон шахсро фаро нагирад.

Шахс доранда, созанда ва молики иттилоот аст. Ӯ бояд дар ҳифзи иттилооти худ мустаҳкам бошад ва дар ҳолатҳои лозимӣ аз паҳн кардан иттилоот ва ё барои аз ҷойе ба ҷойе интиқоли он натарсад. Инсонии қорил ва гуманист набояд ба иттилооте, ки хусусияти сиёсӣ, ҷангандозӣ, иғвогарӣ ва ифротгарӣ дорад, сару қор гирад.

Каптјог Ю.А. дар қори илмии худ бо номи «Проблемаҳои беҳатарии иттилоот: ҷабҳаҳои фалсафӣ ва физикаи қвантӣ» оид ба мавзӯи амнияти иттилоотӣ қайд менамоянд: «Амнияти иттилоотӣ як навъ «роҳ»-и мавҷудияти субъект (шахс, ҷомеа) мебошад, ки дар он ӯ метавонад дар шароити иттилоотӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои дахлдор (қор, фикр қордан, таҳсил ва ғ.) ва қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотии ӯ (қабул, қорқард, нигоҳдорӣ ва истифодаи иттилоот) озодона инқишоф ва таҳаввул қунад. Аслан, амнияти иттилоотӣ ҳолати амният аст, ки дар он субъект аз худ ё иттилооти дар ихтиёраш нигоҳ дошташуда наметарсад. Ин ҳолат тавассути фароҳам овардан, риоя ва иҷрои шартҳои мувофиқ, ки аз қониби худии субъект, аз қониби одамон ё ташкилоти махсус барои ин мақсад пешбини шудаанд, ба даст оварда мешавад» [6].

Хулоса, амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир бевосита ба пешрафт дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ алоқаманданд. Азбаски воситаҳои қор бо иттилоот афзудааст, аз ин нуқтаи назар иттилоот ҷаҳонӣ шуда, ба яроқи бадрафторону бадғуфторон ва бадқораҳо таъдил ёфта истодааст. Яъне, вақте ки суҳан дар бораи беҳатарии иттилоот меравад, мо бояд дар хотир дошта бошем, ки он бевосита бо ҳодисаҳои барои инсон ҳатарнок алоқаманд аст. Пеш аз ҳама, ин амнияти қомпютери, системаҳо ва таҷҳизоти иттилоотӣ мебошад, яъне ҳифзи таҷҳизот ва иттилоот аз офатҳои табиӣ, қасдан ё тасодуфӣ вайрон қордани системаро дар назар дорем. Нуқтаи дигари муҳим аз амнияти иҷтимоӣ бармеояд, қуноне ки қайд қордем, амнияти иҷтимоӣ бошад бо ҳаёти иҷтимоии инсоният алоқаманд аст, на бо қори таҷҳизоту системаҳои иттилоотӣ.

Адабиёт:

1. Абдулвоҳидова Ш. Ҳазои маҷозӣ низ метавонад омилӣ ҳатар ба амнияти миллии бошад. – № 12.06.2021. – «Садои мардум» [Заҳираҳои электронӣ]: <https://sadoimardum.tj/itisod/fazoi-ma-oz-niz-metavonad-omili-hatar-ba-amniyati-mill-boshad> (санаи истифода заҳираи электронӣ 20.12.2024).

2. Богатырева Ю.И. Подгатовка будущих педагогов к обеспечению информационной безопасности школьников. – Авт. дисс. доктора пед. наук: 13.00.08. – Тула, 2014. – 48 с.

3. Бойзода Қ.Қ., Расулзод Л.Х. Назаре ба мушкило ва таҳдидҳои нави асри XXI [Заҳираҳои электронӣ]: <https://avkd.tj/tg/khabarho/1644-nazare-ba-mushkilot-va-tahdidhoi-navi-asri-xxi.html> (санаи истифода заҳираи электронӣ 18.12.2024).

4. Бояров Евгений Николаевич. Концептуальные подходы к обучению специалиста информационной безопасности в университете//Специальность 13 00 02 - теория и методика

обучения и воспитания (безопасность жизнедеятельности, уровень профессионального образования) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук 1 6 ДПР 2G03 Санкт-Петербург 2008

5. Сафиев Қ.И. Информационная безопасность Республики Таджикистан в контексте современного политического процесса. – Дисс. канд. полит. наук: 23.00.02. – Душанбе, 2014. – 147 с.

6. Каптюг Ю.А. Проблема информационной безопасности: философский и квантово-физический аспекты. – Авт. дисс. канд. фил. наук: 09.00.08. – Москва, 2009. – 19 с.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният». Қонунҳои ҚТ аз 15.03.2016 с., № 1283; аз 03.08.2018 с., № 1540 [Захираҳои электронӣ]: <http://mmk.tj/content> (санаи истифода захираи электронӣ 21.12.2024).

8. Мачидзода Ҷ.З., Холикзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ. Душанбе., 2019.С. 240.

9. Терорист ватану миллат надорад!
https://tajmedun.tj/tj/akhbor/?ELEMENT_ID=15284) (санаи истифода захираи электронӣ 20.12.2024).

МУШКИЛОТ ВА ТАҲДИДҲОИ МУОСИРИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ

Дар ҳоли ҳозир ҷаҳони иттилоот дар баробари бартарихояш пур аз таҳдидҳои иттилоотӣ мебошад, зеро иттилоот на фақат мушкилоти системаҳои иттилоотии технологияҳои иттилоотӣ, инчунин боиси ноамниятии шахсиятҳо, давлату миллатҳо мегардад.

Дар мақолаи мазкур оид ба мушкилот ва таҳдидҳои муосири самти амнияти иттилоотӣ, ки дар натиҷаи муносибати нодуруст бо иттилоот ва системаҳои иттилоотӣ ба амал меоянд, сухан меравад. Ду ҷанбаҳои асосии мафҳуми мазкур қайд мегардад: вайроншавии қори таҷҳизоти техникӣ ва системаҳои иттилоотӣ ва дигар ин ки аз таъсируту таҳдидҳои гуногуни иттилоотӣ ҳалалдор шудани амнияти шахс, давлат ва ҷомеа.

Оид ба таҳдидҳои тасодуфӣ ва ғаразнок маълумот дода шуда, аз шахсиятҳои шинохта ва олимони соҳаҳои баррасишаванда иқтибосҳо оварда шуда, ҳулосаҳо асоснок карда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: амнияти иттилоотӣ, объектҳои амният, субъектҳои амният, таҳдидҳои тасодуфӣ, таҳдидҳои ғаразнок, системаҳои иттилоотӣ, ғараз, кина, адоват, бадбинӣ.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И УГРОЗЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В настоящее время информационный мир, наряду со своими преимуществами, полон информационных угроз, поскольку информация не только создает проблемы для систем информационных технологий, но и создает угрозу безопасности для отдельных лиц, государств и наций.

В статье рассматриваются современные вызовы и угрозы в сфере информационной безопасности, возникающие вследствие ненадлежащего обращения с информацией и информационными системами. Выделяются два основных аспекта этого понятия: нарушение функционирования технических средств и информационных систем, а также нарушение безопасности личности, государства и общества вследствие различных информационных воздействий и угроз.

Приводится информация о случайных и предвзятых угрозах, приводятся цитаты известных личностей и ученых в рассматриваемых областях, обосновываются выводы.

Ключевые слова: информационная безопасность, объекты безопасности, субъекты безопасности, случайные угрозы, вредоносные угрозы, информационные системы, предвзятость, обида, враждебность, злоумыслие.

MODERN PROBLEMS AND THREATS TO INFORMATION SECURITY

Nowadays, the information world, along with its advantages, is full of information threats, since information not only creates problems for information technology systems, but also creates a security threat to individuals, states and nations.

The article discusses modern problems and threats in the field of information security which arise as a result of improper handling of information and information systems. Two main aspects of this concept are highlighted: disruption of the functioning of technical means and information systems, as well as a violation of the security of an individual, state and society due to various information impacts and threats.

Information is provided on random and biased threats, quotes from famous personalities and scientists in the areas under consideration are given, and conclusions are substantiated.

Key words: information security, security objects, security subjects, random threats, malicious threats, information systems, bias, resentment, hostility, malicious intent.

Маълумот дар бораи муаллифон: Рафиев Сафархон Аюбович, номзади илмҳои педагогӣ, и.в. дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров -16. Тел.: 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

Ғаюров Махмуд Таварович, унвонҷӯи кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. Тел.: 918 52 92 87. **E-mail:** gairov1988@mail.ru

Ятимов Ҳомид Тохирович - муаллими калони кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.:918186335, Почтаи электронӣ homid-33@mail.ru

Сведения об авторах: Рафиев Сафархон Аюбович, кандидат педагогических наук, и.о. доцента кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360 Республика Таджикистан, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16. Тел.: 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

Ғаюров Махмуд Таварович, соискатель кафедры информационных технологий и методики преподавания информатики Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айна, 67. Тел.: 918 52 92 87. **E-mail:** gairov1988@mail.ru

Ятимов Ҳомид Тохирович – старший преподаватель кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918186335, E-mail homid-33@mail.ru.

Information about the authors: Rafiev Safarkhon Ayubovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Sciences, Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** Republic of Tajikistan, 735360, Kulob City, S. Safarov St.16. Phone: 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

Ghayurov Makhmud Tavarovich, PhD candidate of the Department of Information Technology and Methods of Teaching Informatics of Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. **Address:** Republic of Tajikistan, 735140, Bokhtar City, Ayni St. 67. Phone: 918 52 92 87. **E-mail:** gairov1988@mail.ru

Yatimov Homid Tohirovich – senior lecturer at the Department of Computer Science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16. Phone.: 918186335, E-mail: homid-33@mail.ru.

МЕТОДИКАИ ОМОДА НАМУДАНИ ВЕБ - ДИЗАЙНЕРОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ МТОК

Ғуломов С.Р., Рафиев С.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар шароити пешрафти босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва талаботи рӯзафзуни бозори меҳнат, **омодасозии веб-дизайнерон** яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) мегардад. Дар ин раванд, истифодаи методикаҳои таълимӣ ва усулҳои нав ва самараноки педагогӣ барои ба донишҷӯён додани донишҳои васеи таҳассусӣ ва инкишофи малакаҳои касбӣ аҳамияти муҳим доранд.

Дар қатори методу усулҳои мавҷуда, истифодаи имкониятҳои ТИК ҳамчун айёният ва воситаи дастрастар кардани иттилоот бисёр самарабахш арзёбӣ мегардад. “ТИК қабл аз он, ки ба "катализатор"-и раванди муосири омӯзиш ва таълим табдил ёбад чанд марҳилаи рушдро паси сар кардааст” [11, с. 22].

Методикаи омода намудани веб-дизайнерон бояд бар асоси заминаҳои назариявӣ ва амалии таълим сохта шавад. Таълими назариявӣ донишҷӯёнро бо **асосҳои веб-дизайн**, технологияҳо ва абзорҳои асосии ин соҳа, аз ҷумла HTML, CSS, JavaScript ва дигар забонҳои барномасозӣ шинос мекунад. Ин мавзӯҳо донишҷӯёнро бо мафҳумҳои асосӣ ва усулҳои тарроҳии веб-сомонаҳо шинос намуда, онҳоро бо асосҳои назариявии соҳа ошно мекунад. Дар марҳилаи чанбаи амалии таълим барои веб-дизайнерон муҳим аст, зеро маҳз дар рафти иҷрои корҳои амалӣ донишҷӯён малакаҳои лозимаро инкишоф медиҳанд. Омӯзиш дар лабораторияҳои компютерӣ, кор бо муҳити кории муосири таҳияи веб-сомонаҳо ва истифодаи абзорҳои рақамӣ яке аз қисматҳои муҳим ва ногузир дар раванди таълими веб-дизайн ба ҳисоб меравад. Донишҷӯён бояд дар муҳитҳои амалии виртуалӣ ва интерактивӣ таҷриба андӯзанд, ки ин ба онҳо имконият медиҳад малакаҳои заруриро барои кор бо лоиҳаҳои воқеӣ тақвир диҳанд. “Нуктаи назар вучуд дорад, ки дизайни графикӣ ва веб соҳаҳои фаъолияти ивазшаванда мебошанд” [1].

Барномаҳои таълимӣ бояд мутобиқи талаботи замон ва рушди технологияи иттилоотӣ тарҳрезӣ шаванд. Интиҳоби дурусти барномаи таълимии веб-дизайн дар муассисаҳои таълимии олийе яке аз самтҳои муҳими таълими касбӣ маҳсуб меёбад. Барномаҳо бояд на танҳо барои омӯзиши технологияҳои асосӣ, балки барои инкишофи малакаҳои эҷодӣ ва инноватсионӣ равона карда шаванд.

Дар замони муосир барои омӯзиши дилхоҳ фан, аз ҷумла фанҳои сикли информатика истифодаи ТИК ба манфиати кор аст. “Истифодаи ТИК дар раванди таълим ҷиҳати баланд бардоштани сифати таълим, яъне ҳалли яке аз мушкилоти асосии ҷомеаи муосир мусоидат менамояд” [11, саҳ. 41].

Барномаҳои таълимии веб-дизайн дар МТОК бояд на танҳо ба омӯзиши технологияҳои стандартӣ (HTML, CSS, JavaScript) нигаронида шуда бошанд, балки донишҷӯёнро бо истифодаи чорчӯбаҳо ва китобхонаҳои нав, мисли **Bootstrap**, **React.js**, ва **Vue.js** шинос намоянд. Интиҳоби чунин чорчӯбаҳо ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бо абзорҳои муосир кор карда, дар муҳити рақобатпазир малакаҳои худро инкишоф диҳанд.

Қобили қайд аст, ки аниматсияҳо, ки дар як вақт дар як веб саҳифа амалӣ карда мешаванд ва ба сценарияи мураккаб пайравӣ мекунад, дар асоси CSS таҳия карда намешаванд. Дар ин ҳолат, забони веб барномасозии JavaScript-ро истифода кардан лозим меояд, ки дорои функсияҳои алоҳида барои таҳияи эффектҳои аниматсионӣ мебошад. Инчунин, аксар вақт ҳангоми таҳияи веб аниматсияҳо китобхонаҳои гуногуни эффектҳои визуалӣ, масалан, JQuery васеъ истифода карда мешаванд [9].

Бо истифода аз **муҳитҳои кори виртуалӣ**, ки барои омӯзиши веб-дизайн ва барномасозӣ пешбинӣ шудаанд, донишҷӯён метавонанд дар муҳитҳои наздик ба ҳаёти реалӣ кор кунанд. Платформаҳои омӯзиши, ки барои ин мақсад истифода карда мешаванд, аз қабилҳои **CodePen**, **JSFiddle**, ва **GitHub** имкон медиҳанд, ки донишҷӯён аз тариқи онҳо лоиҳаҳои худро таҳия ва озмоиш кунанд, инчунин бо дигар ҳамкасбони худ ҳамкорӣ намоянд. Муҳити виртуалӣ ва **платформаҳои омӯзиши онлайн** барои веб-дизайнерон фазои омӯзиширо васеътар мекунад, ки дар он донишҷӯён метавонанд аз ҳар кучое, ки бошанд, омӯзиш гиранд ва бо таҷрибаҳои машғул шаванд. Ин гуна муҳитҳо, ба монанди **Udemy**, **Coursera**, ва **FreeCodeCamp**, ба донишҷӯён дастрасии доимӣ ба маводи таълимӣ ва омӯзиши интерактивиро фароҳам меоранд, ки ин ба раванди таълим самаранокӣ мебахшад.

Лоиҳаҳои амалии таълимӣ як чӯзӣ муҳими методикаи омодагии веб-дизайнерон дар муассисаҳои олии таълимӣ мебошад. Лоиҳаҳои амалии таълимӣ донишҷӯёнро ба корҳои мустақилона ва гурӯҳӣ ҷалб мекунад, ки ин ба онҳо имкон медиҳад, ки малакаҳои веб-дизайнеро дар амал татбиқ кунанд. Ин гуна лоиҳаҳо метавонанд мисли эҷоди веб-сомонаҳои инфиродӣ, лоиҳаҳои тижоратӣ, ё таҳияи платформаҳои веб барои ташкилотҳои гуногун бошанд.

Таҷрибаи амалии кор бо лоиҳаҳо имкон медиҳад, ки донишҷӯён на танҳо назарияро дарк кунанд, балки дар шароити воқеӣ амалҳои зарурӣ иҷро намоянд. Омӯзиши амалии лоиҳавӣ инчунин малакаҳои кор дар гурӯҳ, идоракунии вақт ва муоширатро инкишоф медиҳад, ки барои ояндаи касбии веб-дизайнерон хеле муҳиманд.

Барои муваффақ шудан дар соҳаи веб-дизайн, танҳо донишҷӯён технологияҳои барномасозӣ кофӣ нест. Веб-дизайнерон бояд малакаҳои эҷодӣ дошта бошанд, ки ба онҳо дар сохтани тарҳҳои ҷолиб ва интерактивӣ кӯмак мекунад. Дар ин замина, методикаи таълим бояд ба **инкишофи эҷодкорӣ, фикрронӣ** ва **инноватсия** равона карда шавад.

Таҳассуси веб-дизайн талаб мекунад, ки донишҷӯён бояд бо технологияи нав ва абзорҳои эҷодӣ кор карда тавонанд, шабакаҳои визуалӣ ва аниматсияҳои ҷолиб созанд ва ҳамзамон баромадан аз стандартҳои шабакавиро омӯзанд. Инро тавассути гузаронидани тренингҳои амалӣ, машқҳои эҷодӣ ва корҳои лабораторӣ дар доираи курсҳои таълимӣ амалӣ кардан мумкин аст.

Устодон бояд аз методикаи таълимие истифода баранд, ки донишҷӯён-веб-дизайнерони оянда **малакаҳои идоракунии лоиҳаҳо** ва тарзи ҳамкорӣ бо мизочонро омӯзонанд. Ҳамчун веб-дизайнер, донишҷӯён бояд донанд, ки чӣ тавр талаботи мизочонро ба таври дуруст дарк ва татбиқ кунанд. Ҳамзамон, идоракунии лоиҳаҳо дар самти кор бо гурӯҳҳо аҳамияти муҳим дорад.

Дар шароити пешрафти босуръати технологияҳои веб-дизайн, веб-дизайнерон бояд доимо дар бораи технологияҳои нав ва тағйироти соҳа огоҳ бошанд. Методикаи таълим бояд барои донишҷӯён **таҳсилоти доимӣ** ва омӯзиши барномаҳои нав ва технологияҳои муосирро таъмин кунад. Курсҳои ихтисосӣ ё омӯзишҳои мустақилонаро имконияти тавассути платформаҳои онлайнӣ азхуд намудан низ мумкин аст.

Методикаи омода намудани веб-дизайнерон дар шароити муосир дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд ҳамачониба васеъ ва фарогир бошад.

Методикаи "Тартиби таълимии интерактивии веб-дизайн бо истифодаи лоиҳаҳои воқеӣ" (ТТИВД). Методикаи "Тартиби таълимии интерактивии веб-дизайн" дар асоси омӯзиши амалии лоиҳаҳо бо таъкия ба муҳити воқеии меҳнат ва талаботи бозори корӣ таҳия шудааст. Ин методика бо усулҳои интерактивӣ, ҳамкории гурӯҳӣ ва фаҳмидани талаботи воқеии мизочон созгор мебошад.

Мақсади асосии методикаи ТТИВД ин аст, ки донишҷӯён малакаҳои веб-дизайн ва барномасозиро на танҳо бо дастури назариявӣ, балки дар амалии воқеӣ инкишоф диҳанд. Онҳо метавонанд таҷрибаҳои мушаххас, сохтори кор ва талаботи касбро дар муҳити воқеӣ таҷриба кунанд. Нақшаи умумии татбиқи ин методика дар **расми 1** оварда шуда, дар инҷо пурра шарҳ дода шудааст.

1. Низом ва давраҳои омӯзиш. Методикаи ТТИВД тавассути 5 давра гузаронида мешавад:

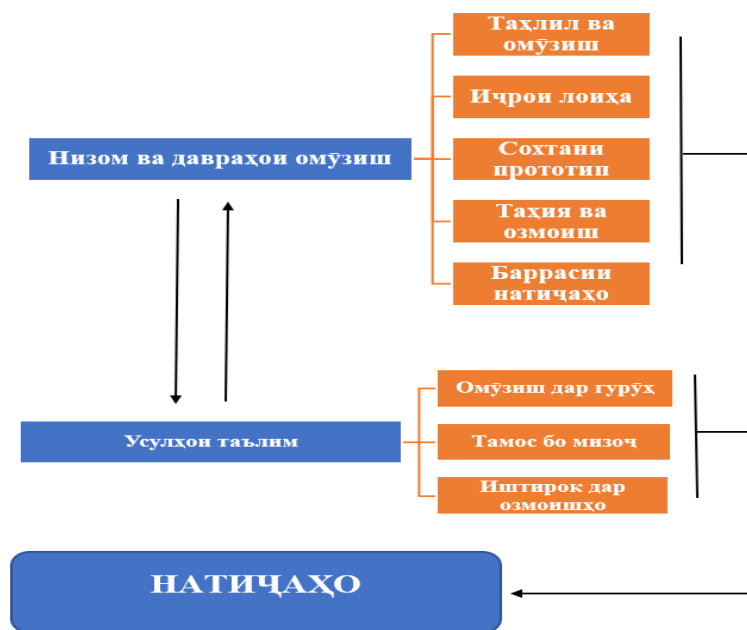
1.1. Таҳлил ва омӯзиш. Донишҷӯён бо истифода аз методҳои фаҳмондан ва самарабахш, бо талаботи бозори меҳнат ва ниёзҳои мизочон шинос шуда, бо асосҳои HTML, CSS, JavaScript ва технологияи веб кор карданро ёд мегиранд;

1.2. Иҷрои лоиҳа. Донишҷӯён дар гурӯҳҳо кор карда, барои мизочи шартӣ (масалан, корхона ё ташкилот) лоиҳаҳои веб таҳия мекунанд. Ҳар гурӯҳ бо роҳнамоӣ ва супоришҳо, аз ҷумла муҳокимаи қарорҳо, муомила бо мизочон ва натиҷагирӣ кардану хулосабарориро ҷангоми кор бо лоиҳаҳо азхуд мекунанд;

1.3. Сохтани прототип. Донишҷӯён прототипи веб-сомонаро бо истифода аз инструментҳои муосир, мисли Figma ё Adobe XD, таҳия мекунанд. Мизочон (омӯзгорон ё мутахассисон) ин прототипҳоро баррасӣ карда, фикру мулоҳизаҳо пешниҳод мекунанд, ки дар ин марҳила навиштани кодҳо оғоз мешавад;

1.4. Таҳия ва озмоиш. Донишҷӯён бо истифодаи HTML, CSS ва JavaScript лоиҳаҳоро дар муҳити воқеӣ таҳия карда, барои фаҳмидани самаранокии он озмоиши таҷрибавӣ мегузаронанд.

1.5. Баррасии натиҷаҳо. Донишҷӯён натиҷаҳои лоиҳаҳоро бо мизочон муҳокима карда, дар яқҷоягӣ хулосабарорӣ карда, пешниҳоди мушаххас мекунанд, инчунин ба донишҷӯён фурсат дода мешавад, ки маҳорати таҳияи таклифот ва такмил додани лоиҳаҳоро бо таъя ба фикру мулоҳизаҳои мизочон омӯзанд.

Расми 1. Нақшаи умумии методикаи "Тартиби таълимии интерактиви веб-дизайн"

2. Усулҳои таълим. Методикаи ТТИВД усулҳои гуногуни таълимро дар бар мегирад:

- **Омӯзиш дар гурӯҳ** - донишҷӯён метавонанд дар гурӯҳҳои хурде фаъолият карда, маҳорати ҳамкорӣ, муҳокимаи фикрҳо ва ҳамзамон эҷодкории худро такмил диҳанд;

- **Тамос бо мизоч** - донишҷӯён бояд дар раванди кор бо мизочон суҳбатро нигоҳ дошта тавониста, бо талаботи мизоч шинос шуда, бо таклифоти воқеии худ ўро қонеъ гардонад;

- **Иштирок дар озмоишҳо** - донишҷӯён бояд озмоишҳои амалӣ гузаронида, дар онҳо лоиҳаҳои худ такмил дода, барои миқоз фаҳмо ва ҷолиб пешниҳод намоянд.

3. Натиҷаҳо. Методикаи ТТИВД имкон медиҳад, ки донишҷӯён:

- Малакаҳои веб-дизайн ва барномасозии худро дар муҳити воқеӣ инкишоф диҳанд;
- Талаботи бозори меҳнатро бо таъя ба амалҳои воқеии таҳия ва ҷамъбасти кунанд;
- Таҳлили самаранокии лоиҳаҳо ва муносибат бо мизочонро таҳқиқ кунанд.

Методикаи "Тартиби таълимии интерактиви веб-дизайн" ба донишҷӯён фурсати эҷоди лоиҳаҳои амалиро фароҳам меорад, ки онҳо бояд бо муҳити воқеии меҳнат мувофиқат кунанд. Ин методика бо таъя ба гурӯҳбандӣ, тамос бо мизочон ва таҳлили самаранокии лоиҳаҳо, муҳити таълимии пешрафтaro барои оморасозии веб-дизайнерон муҳайё мекунад.

Методикаи омода намудани веб-дизайнерон дар шароити муосири муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ талаботи нави таълимӣ ва муҳандисии соҳаи веб-дизайнро дар бар мегирад. Бо пешрафти технология ва талаботи бозори меҳнат, омӯзиши веб-дизайн бояд аз як тараф ба малакаҳои техникӣ, ба монанди HTML, CSS, JavaScript ва истифодаи асбобҳои графикӣ (Adobe XD, Figma) ва аз тарафи дигар ба тавсеаи тафаккури эҷодӣ ва стратегияҳои муосири интерактивӣ равона бошад.

Барои тайёр кардани муҳаққиқони рақобатпазири бозори меҳнат муносибати комплексӣ лозим ҳаст. Барои ташкили шароити ҷиҳати муносибати маҷмӯӣ ташхияи стратегияи мушаххас зарур шуморида мешавад. Муҳаққиқи рус Климов, В.П. дар монографияи худ "Таҳияи ғояҳои таълими тарҳрезӣ дар парадигмаи касбии педагогӣ" қайд менамояд, ки «Тарҳрезӣ дар ин ҷо ҳам ҳамчун падидаи эҷодиёти фарҳангӣ ва ҳам ҳамчун системаи таҳсилоти умумии асосӣ бо стратегӣ имконот ва методологияе, ки барои ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта,... тайёр кардани мутахассисони дорои лоиҳавӣ-эҷодӣ, ҳамгирой, тафаккури байнисоҳавӣ фаҳмида мешавад» [7].

Методикаи таълим ба таҳкими асосҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ таъя мекунад. Инчунин, истифодаи усулҳои интерактивӣ, лоиҳаҳои амалии гурӯҳӣ ва алоқаманд кардани раванди таълим бо талаботи воқеии бозор зарур аст. Муҳим аст, ки донишҷӯён дар раванди таълим бо трендҳои охиринаи тарроҳии интерфейсиҳо, таҷрибаи корбар (UI/UX) ва сохтори моделҳои таҳияшуда шинос шаванд.

Усулҳои муосир, аз ҷумла курсҳои онлайнӣ, омӯзиши фосилавӣ ва истифодаи платформаҳои рақамӣ, ба омӯзиши веб-дизайнерҳои оянда ёрӣ мерасонанд. Инчунин, ҳамкориҳои донишгоҳҳо бо ширкатҳои технологӣ барои пешниҳоди таҷрибаомӯзӣ ва лоиҳаҳои амалии ҳамкорӣ ба донишҷӯён дар ин методика нақши калидӣ дорад.

Дар шароити муосир веб-дизайн як соҳаи муҳими технологияи иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Барои веб-дизайнери оянда дар қатори қобилияти техникӣ доштани маҳорати эҷодӣ ва фаҳмиши баланд низ лозим ҳаст. Барои оморасозии веб-дизайнерҳои оянда моро зарур аст, ки дар қатори зиёд кардани донишҳои техникӣ, малакаҳои эҷодӣ ва донишҳои маркетингии донишҷӯёнро низ баланд бардорем. Дар мақолаи мазкур мо методикаи "Тартиби таълимии интерактиви веб-дизайн бо истифодаи лоиҳаҳои воқеӣ"-ро таҳлилу баррасӣ намудем. Қобили қайд аст, ки барои оморасозии веб-дизайнерҳои оянда метавонем аз метод ва усулҳои зиёде аз қабилӣ: таҳияи барномаҳои таълимии чандир, истифодаи воситаҳои муосири таълимӣ, ҳамкорӣ бо ширкатҳои технологӣ, ташкили шароити барои таҷрибаҳои амалӣ дар шаклҳои гуногун ва тақмили фаъолияти худомӯзии донишҷӯён васеъ истифода барем.

Адабиёт:

1. Бородаев Д.В. Веб-сайт как объект графического дизайна. Монография. Хабаровск: «Септима ЛТД», 2006. 288с.
2. Власова Н.С. Научно-методическое обеспечение подготовки студентов вузов в области Web-дизайна: автореф. дис. . д-ра пед. наук / Власова Наталья Сергеевна. Рос. гос. проф.-пед. ун-т. Екатеринбург, 2010. - 28 с.
3. Голомбински К., Хаген Р. Добавь воздуха! Основы визуального дизайна для графики, веба и мультимедиа. Санкт-Петербург: Питер, 2013. 272 с.
4. Дакетт Д. HTML и CSS. Разработка и дизайн веб-сайтов. Москва: Эксмо, 2022. 480 с.

5. Зимин, Дмитрий Анатольевич. Профессиональная подготовка веб-дизайнеров средствами интерактивных технологий в современном вузе : автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Зимин Дмитрий Анатольевич; [Место защиты: Моск. гос. ун-т культуры и искусств]. - Москва, 2016. - 22 с.
6. Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин – СПб.: Питер, 2011. - 512 с.
7. Климов, В.П. Развитие идей дизайн-образования в профессионально-педагогической парадигме [Текст]: моногр. / В.П. Климов, Г.П. Климова. ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.- пед. унт». Екатеринбург, 2009. 110 с.
8. Краевский, В.В. Основы обучения: дидактика и методика Текст.: учеб. пособие для вузов / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. М.: Академия, 2007. -352 с.
9. Лола Г.Н. Дизайн-код: методология семиотического дискурсивного моделирования. Санкт-Петербург: Береста, 2016. 259 с.
10. Макнейл П. Веб-дизайн. Идеи, секреты, советы. Санкт-Петербург: «Питер», 2011. 368 с.
11. Рафиев С.А. Комплексный подход к внедрению информационно-коммуникационных технологий обучения математике в вузах Таджикистана. Дисс. ... к.п.н.: 13.00.08 /С.А. Рафиев. –Душанбе, 2017. – 170 с.
12. Робин Н. Создаем динамические веб-сайты с помощью PHP, MySQL, JavaScript, CSS и HTML5. СПб.: Питер, 2019. 816 с.

МЕТОДИКАИ ОМОДА НАМУДАНИ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола методикаи омода намудани веб-дизайнерон дар шароити муосири муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ шудааст. Талаботи бозори меҳнат ва рушди босуръати технологияҳои веб имкониятҳои васеи касбиро фароҳам меоранд, ки дар ҷавоб ба онҳо муассисаҳои таълимӣ бояд барномаҳои таълимии худро мутобиқ созанд. Дар шароити муосир, веб-дизайн танҳо аз омӯхтани асбобҳои техникии иборат набуда, аз донишҷӯён талаб карда мешавад, ки малакаҳои таҳлилӣ, тафаккури эҷодӣ ва дониши амалӣ дошта бошанд. Муаллифони мақола ба зарурати таҳкими малакаҳои амалӣ дар раванди таълим таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намудаанд.

Дар мақола ба усулҳои навоаронаи таълим, аз ҷумла истифодаи методҳои интерактивӣ ва лоиҳаҳои гурӯҳӣ диққат дода мешавад. Аз ин лиҳоз, тарбияи веб-дизайнерон бояд дар яқоягӣ бо фаъолияти амалии донишҷӯён ташкил гардад, ки онҳо малакаҳои худро дар сохтани интерфейси корбар (UI), таҳияи таҷрибаи корбар (UX), ва тарҳрезии мутобиқшаванда (responsive design) сайқал диҳанд.

Масъалаи дигари муҳим, ки дар мақола қайд шудааст, аҳамияти ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо ширкатҳои технологӣ мебошад, ки ин ҳамкорӣ барои пешниҳод намудани таҷрибаомӯзӣ ва лоиҳаҳои амалӣ имконияти хуб фароҳам меорад. Таҷрибаи амалии донишҷӯён дар ин соҳа на танҳо малакаҳои техникиро таҳким мебахшад, балки донишҷӯёнро бо эҳтиёҷоти воқеии бозор шинос мекунад. Бо мутобиқ кардани равишҳои таълим ба талаботи бозори муосир, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавонанд мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи технологияҳои ҷаҳонӣ омода созанд.

Калидвожаҳо: методикаи таълим, веб-дизайн, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бозори меҳнат, малакаҳои техникӣ, HTML, CSS, JavaScript, интерфейси корбар (UI), таҷрибаи корбар (UX, методҳои интерактивӣ, ҳамкориҳои донишгоҳ ва ширкатҳо, таҷрибаомӯзӣ, технологияҳои рақамӣ.

МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается методика подготовки веб-дизайнеров в современных условиях высшего профессионального образования. Требования рынка труда и стремительное развитие веб-технологий предоставляют широкий спектр профессиональных

возможностей, в соответствии с которыми ВУЗы должны адаптировать свои образовательные программы. В сегодняшних условиях веб-дизайн - это не только изучение технических инструментов, а от студентов требуются аналитические навыки, творческое мышление и практические знания. Особое внимание авторы статьи уделили необходимости закрепления практическим навыкам в образовательном процессе.

В статье основное внимание уделяется инновационным методам обучения, в том числе использованию интерактивных методов и групповых проектов. В связи с этим обучение веб-дизайнеров должно быть организовано вместе с практической деятельностью студентов, чтобы они могли совершенствовать свои навыки в создании пользовательских интерфейсов (UI), разработке пользовательского опыта (UX) и адаптивном дизайне.

Еще одним важным вопросом, затронутым в статье, является важность сотрудничества образовательных учреждений с технологическими компаниями, которое дает хорошую возможность предлагать стажировки и практические проекты. Практический опыт студентов в этой области не только укрепляет технические навыки, но и знакомит студентов с реальными потребностями рынка. Адаптируя образовательные подходы к требованиям современного рынка, высшие профессиональные учебные заведения могут готовить специалистов, отвечающих требованиям мировых технологий.

Ключевые слова: методика преподавания, веб-дизайн, высшие профессиональные учебные заведения, рынок труда, технические навыки, HTML, CSS, JavaScript, пользовательский интерфейс (UI), пользовательский опыт (UX), интерактивные методы, сотрудничество университетов с компаниями, стажировки, цифровые технологии.

METHODOLOGY OF WEB DESIGNERS' TRAINING IN MODERN CONDITIONS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

The article discusses the methodology of web designers' training in the modern conditions of higher professional education. The demands of the labor market and the speed development of web technologies provide a wide range of professional opportunities, and HEIs have adapted their educational programs to these opportunities. Now, web design is not only the study of technical tools; students are required to have analytical skills, creative thinking and practical knowledge. The authors of the article paid special attention to the need to consolidate practical skills in the educational process.

The article focuses on innovative teaching methods, including the use of interactive methods and group projects. In this regard, the training of web designers should be organized together with the practical activities of students so that they can improve their skills in creation of user interfaces (UI), development of user experiences (UX) and adaptive design.

One more important issue raised in the article is the importance of cooperation between educational institutions and technology companies, which makes it possible to offer internships and practical projects. Practical experience of students in this field strengthens their technical skills and introduces students to real market needs. By adapting educational approaches to the demands of the modern Labor market the Higher Educational Institutions will train specialists who meet the requirements of global technologies.

Keywords: teaching methods, web design, Higher Educational Institutions [HEI], Labor market, technical skills, HTML, CSS, JavaScript, user interface (UI), user experience (UX), interactive methods, university-company cooperation, internships, digital technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғуломов Сухроб Рустамович, ассистенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров -16. Тел.: 918172141. **E-mail:** suhrob.41@mail.ru.

Рафиев Сафархон Аюбович, номзоди илмҳои педагогӣ, и.в., дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:**

Чумхурии Тоҷикистон, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров -16. Тел.: 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

Сведения об авторах: Гуломов Сухроб Рустамович, ассистент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16. Тел.: 918172141. **E-mail:** suhrob.41@mail.ru

Рафиев Сафархон Аюбович, кандидат педагогических наук, и.о., доцента кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360 Республика Таджикистан, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16. Тел.: 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

Information about the authors: Ghulomov Suhrob Rustamovich, a teacher of the Department of Computer Sciences, Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** Republic of Tajikistan, 735360, Kulob City, S. Safarov St.16. **Phone:** 918172141. **E-mail:** suhrob.41@mail.ru.

Rafiev Safarkhon Ayubovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Sciences, Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** Republic of Tajikistan, 735360, Kulob City, S. Safarov St.16. **Phone:** 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

ТДУ: 37.0+371.671(2-точ)

ТКТ: 74.00+74.03 (2-точ)

Я-34

РАҚОБАТПАЗИРИИ МУТАХАССИСОНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Рафиев С.А., Ятимов Ҳ.Т.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар ҷаҳони муосири рақамӣ амнияти иттилоотӣ ба яке аз масъалаҳои мубрам ва рӯзмарра табдил ёфтааст. Инсонҳо ҳар рӯз бо таҳдидҳои электроники маҷозӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва вазъи ин таҳдидҳо рӯз аз рӯз мураккабтар шуда истодаанд. Дар робита ба ин, талабот ба мутахассисони амнияти иттилоотӣ афзоиш ёфтааст. Аз ин рӯ, рақобатпазирӣ ва сифати тайёр кардани мутахассисони соҳаи амнияти иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омили асосии раҳой аз ин мушкилот арзёбӣ мегардад. «Дар марҳилаи ҳозираи тараққиёти ҷамъият ахборот ҳамчун шакли моликият амал мекунад ва аз ин ру арзиши муайян дорад. Барои таъкид кардани нақши иттилоот дар ҷомеа, дар муқоиса бо марҳалаи қаблӣ рушди ҷомеа - "ҷомеаи индустриалӣ" дар бораи "ҷомеаи иттилоотӣ" ҳарф мезананд» [1, с. 10].

Қобили қайд ҳаст, ки роҳҳо ва воситаҳои ҳифз намудани ахбор дар ҳама давраҳои таърихӣ ба сатҳи рушди илму техника саҳт алоқамандӣ дорад. Ҳар як давлат, муассиса ва шахсони алоҳида гурӯҳҳои иттилооти ҳифзшавандаи худро муайян мекунад. Инсоният аз замони қадим роҳҳои таъмини амнияти иттилоотиро ва нигоҳдорию ахборотро кор карда баромадааст.

Масъалаи амнияти иттилоотӣ тамоми ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Дар ин самт китобу дастурҳои зиёде нашр гардиданд. Аз ҷумла, китобе таҳти унвони “Амнияти байналмилалӣ иттилоот: назария ва амалия” [7] дар се ҷилд таҳия гардидааст. Дар ҷилди дуюми китоби мазкур маҷмӯи ҳуҷҷатҳои муҳимтарин ва байналмилалӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои амнияти иттилоотӣ ба забони русӣ гирд оварда шудаанд. Маҷмӯа аз ҷиҳати сохтор аз панҷ бахш иборат аст: ҳуҷҷатҳои бунёдӣ мақомоти Федератсияи Русия дар соҳаи амнияти иттилоотӣ; лоихаҳои ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, ки Федератсияи Русия пешниҳод кардааст; ҳуҷҷатҳои СММ; ҳуҷҷатҳои мақомоти минтақавӣ ва махсуси

байналмилалӣ ва форумҳо; изҳороти якҷоя ва созишномаҳои байниҳукумати. Нашри ҳуҷҷатҳо - муқаррароти аз соли 1998 то соли 2009 дар бар мегирад. Китоби мазкур барои донишҷӯёни равобитаи байналмилалӣ ва ҳама хоҳишмандон пешбинӣ шудааст.

Қобили қайд аст, ки дар инкишофи мубодилаи ахбор марҳалаи нав фаро расидааст. Ин марҳала бо иттилоотикунонии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ вобастагӣ дорад. Муаллифони дастури таълимии “Назарияи бехатарии иттилоот ва методикаи ҷимояи иттилоот” Гатчин Ю.А., Сухостат В.В., Куракин А.С., Донецкая Ю.В. қайд менамоянд, ки мушкилоти амнияти иттилоотӣ дар замони муосир аҳамияти махсусро соҳиб гардида, пайдоиши он ба омилҳои зерин вобастагӣ дорад:

✓ “суръати баланди афзоиши парки технологияҳои иттилоотии муосири дар соҳаҳои гуногуни фаъолият истифодашаванда, босуръат васеъ шудани доираи истифодабарандагони дастрасии мустақим ба шабакаҳои компютерӣ ва захираҳои иттилоотидошта;

✓ афзоиши ҳаҷми иттилооти ҷамъшуда, нигоҳдорӣ ва коркарди онҳо бо истифода аз компютерҳои фардӣ ва дастгоҳҳои электронии шахсӣ (смартфонҳо, планшетҳо ва ғайра);

✓ рушди босуръати воситаҳои технологияҳои сахтафзор ва нармафзори ба талаботи замон ҷавобгӯӣ набуда;

✓ номувофиқии рушди босуръати асбобҳои коркарди иттилоот ва рушди назарияи амнияти иттилоотӣ, рушди байналмилалӣ стандартҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки сатҳи зарурии ҳифзи иттилоот таъмин карда тавонанд;

✓ паҳнкунии васеи технологияҳои шабакавӣ, бунёди фазои ягонаи иттилоотию коммуникатсионии ҷаҳонӣ дар асоси интернет, ки аз рӯи идеологияи худ сатҳи кофӣ амнияти иттилоотиро таъмин намекунад” [2, сах. 5].

Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар омода кардани мутахассисони амнияти иттилоотӣ, ки салоҳият ва рақобатпазирии онҳо самаранокии мубориза бо таҳдидҳои киберӣ ва ҳифзи системаҳои иттилоотиро муайян мекунад, нақши калидӣ мебозанд. Бо вучуди ин, барои таъмини сатҳи баланди оmodасозии мутахассисони амнияти иттилоотӣ, бояд як қатор омилҳои асосӣ ва таъминкунандаи муваффақият ба назар гирифта шавад. Ба омилҳои асосии таъминкунандаи рақобатпазирии мутахассисони оянда дар самти амнияти иттилоотӣ сатҳу сифати нақша ва барномаҳои таълимӣ, ҳайати кадрӣ муассисаҳои таълимӣ, ташкили самараноки раванди таълим, алаҳхусус машғулиятҳои амалӣ, мавҷудияти таъминоти таҷҳизоти барномавӣ ва дахҳои масъалаҳои дигар дохил мешаванд.

Яке аз омилҳои муҳимтарин навсозии барномаҳои таълимӣ мебошад, ки бояд онҳо ба талабот ва мушкилоти муосир дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ҷавобгӯ бошанд. Барномаҳои таълимӣ донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалиро дар бар мегиранд, ки барои кор дар муҳити воқеӣ заруранд. Салоҳияти омӯзгорон дар ташаккули сатҳи омодагии мутахассисон нақши ҳалкунанда дорад. Омӯзгорон бояд на танҳо дониши академӣ, балки таҷрибаи амалиро дар соҳаи амнияти иттилоотӣ низ дошта бошанд. Яке аз нуктаҳои муҳими оmodасозии бомуваффақияти мутахассисони соҳаи амнияти иттилоотӣ дар сатҳи баланд ба роҳ мондани дарсҳои амалӣ мебошад, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки донишҳои худро дар амал татбиқ намоянд, инчунин дар корхонаю ташкилоти воқеӣ таҷрибаомӯзӣ кунанд. Барои самаранок тайёр кардани мутахассисон зарур аст, ки таҷҳизоти замонавӣ ва нармафзоре дошта бошед, ки қарорҳо ва усулҳои муосири технологӣ барои таъмини амнияти иттилоотиро инъикос карда метавонанд.

«Назарияи амнияти иттилоотӣ пайвасти инкишоф меёбад, зеро дар робита ба рушди технологияҳои коркард ва интиқоли иттилоот вазифаҳои нави таъмини амнияти иттилоотӣ пайвасти ба миён меоянд. Ҳангоми баррасии масъалаҳои амнияти иттилоотӣ, ҳоло ду равишро метавон фарқ кард: ғайрирасмӣ ё тавсифӣ ва расмӣ” [1, с. 11].

Амнияти иттилоотӣ бо як қатор сабабҳо дар ҷаҳони муосир ба масъалаи рӯзафзун ва муҳим табдил меёбад. Аввалан, бо рушди технологияҳои рақамӣ ва тавсеаи интернет, иттилоот ба яке аз захираҳои арзишманд табдил ёфта аст, ки бояд аз ихроҷ, дастрасии беиҷозат ва ҳамлаҳои киберӣ ҳифз карда шавад. Сониян, соҳаи амнияти иттилоотӣ ба суботи

иктисодӣ ва сиёсии кишвар ва дар маҷмуъ ҷомеаи ҷаҳонӣ таъсири мустақим дорад. Барои кушодани мушкилоти баррасишаванда якҷанд мисолҳои воқеиро дида бароем, ки оқибатҳои истифодаи хатарноки иттилоотро нишон медиҳанд:

1. Ҳамлаҳои киберӣ ба ширкатҳои бузург: Масалан, ҳамла ба Equifax (бюрои ҳисоботи қарзии амрикоӣ) дар соли 2017, вақте ки ҳамлагарон ба маълумоти шахсии беш аз 147 миллион нафар дастрасӣ пайдо карданд. Ин на танҳо ба хисороти ҷиддии молиявӣ барои ширкат, балки хатари ифшои маълумоти шахсии муштариён низ оварда расонд.

2. Ҷосусии киберӣ ва ҷанги киберӣ: Намунаи ҳамлаи киберӣ дар соли 2016 ба системаи почтаи электронии Ҳизби демократи ИМА мебошад, ки ба бовари таҳлилгарон аз ҷониби ҳақерҳои русӣ анҷом дода шудааст. Фош шудани маълумоти махфӣ ва истифодаи минбаъдаи он метавонад ба натиҷаҳои интиҳобот ва афкори ҷомеа таъсир расонад.

3. Осепазии инфрасохтори киберии объектҳои муҳим: Масалан, ҳамла ба системаи энергетикии Украина дар соли 2015, ки дар натиҷаи он як қисми шаҳр бе барқ монд. Ин нишон дод, ки таҳдидҳои киберӣ метавонанд ба ҳаёт ва амнияти одамон таъсири мустақим дошта бошанд.

4. Ҷиноятҳои киберӣ алайҳи шахсони воқеӣ: Масалан, ҳолатҳои дуздии шахсият бо мақсади қаллобӣ, ҳамлаҳои зурварӣ, ҳақерӣ ба ҳисобҳои шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайра. Ин метавонад ба талафоти молиявӣ, аз даст додани обрӯ ва ҳалалдор шудани даҳлатнопазии шахс оварда расонад.

Ҳамаи ин мисолҳо аҳамияти амнияти иттилоотиро дар ҷаҳони муосир ва зарурати андешидани чораҳои муассир барои ҳифзи захираҳои иттилоотӣ чи дар сатҳи ширкатҳо ва кишварҳои алоҳида ва чи дар сатҳи ҷаҳонӣ нишон медиҳад.

Асосан татбиқи манфиатҳои миллӣ дар соҳаи иттилоот ба фароҳам овардани муҳити беҳатар чихати гардиши бозьтимоди иттилоот ва тобовар ба намудҳои гуногуни таъсир инфраструктураи иттилоотӣ бо мақсади таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз чихати иҷтимоӣ устувор гардонидани раванди тараққиёти иқтисодии мамлакат, инчунин амнияти миллӣ нигаронида шудааст.

Таҳдидҳои асосии иттилоотӣ аз нигоҳи муаллифони дастури таълимии “Назариyaи беҳатарии иттилоот ва методикаи ҷимояи иттилоот” Гатчин Ю.А., Сухостат В.В., Куракин А.С. ва Донецкая Ю.В. чунин мебошанд:

- “дар наздикии ташкилоту муассисаҳо ва давлатҳо ташаккулёбии инфрасохтори технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои мақсадҳои ҳарбӣ;

- таъсир кишварҳои хориҷӣ дар имкониятҳои иттилоот - аз ҷониби ҳадамоти махсуси давлатҳои алоҳида пешниҳод кардани маълумоте, ки тавассути таъсири психологӣ ба ноором кардани вазъият нигаронида шудааст, вазъияти дохилии сиёсӣ ва иҷтимоии минтақаҳои гуногуни ҷаҳон, ки боиси вайрон кардани соҳибхитиёрӣ ва поймол шудани ҳуқуқи территориявӣ ва бутунии давлатҳои дигар мегардад;

- тамоюли афзоиши ҳаҷми мавод дар расонаҳои хориҷӣ, ки дорои арзёбии ғаразноки сиёсати ҳуқуматӣ нисбати давлати дигар;

- афзоиши микёси ҷиноятҳои компютерӣ, пеш аз ҳама дар баҳши қарз ва молия, афзудани шумораи ҷиноятҳо вобаста бо вайрон кардани ҳуқуқҳои махфият ҳангоми коркарди маълумоти шахсӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ” [3, саҳ. 19-20].

Асосан мақсадҳои асосии стратегӣ ҳифзи манфиатҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ аз хатарҳои иттилоотии дохилӣ ва берунае, ки ба истифодаи иттилоот алоқаманд аст, эмин нигоҳ доштани соҳаҳои ҳарбӣ, вайрон нагардидани ҳуқуқҳои байналмиллалӣ ва пешгирии амалҳои номатлубе, ки мақсадашон даҳлат ба соҳибхитиёрӣ ва бутунияти ҳудудии ин ё он давлат нигаронида шудааст, мебошад.

Дар навбати худ, самтҳои асосии таъмини амнияти иттилоотӣ инҳоянд:

- “ноил шудан ба рақобатпазии технологияҳои иттилоотӣ ва рушди иқтисодии илмию техникаӣ дар соҳаи таъмини амнияти иттилоотӣ;

- таъсис ва татбиқи технологияҳои иттилоотие, ки ба намудҳои гуногуни таъсир тобовар бошанд;

- гузаронидани таҳқиқоти илмӣ ва коркардҳои таҷрибавӣ бо мақсади эҷоди технологияҳои иттилоотии ояндадор ва воситаҳои таъмини амнияти иттилоотӣ;

- рушди захираҳои кадрӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ;

- таъмини ҳифзи шахрвандон аз таҳдидҳои иттилоотӣ, аз ҷумла тавассути ташаккули фарҳанги амнияти иттилоотии шахсӣ” [2, саҳ. 20].

Қобили қайд аст, ки барои ҳалли мушкилоти таъмини амнияти иттилоотӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналмиллалӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ таҳия гардида, талабот ва механизмҳои бисёре коркард гардидаанд. Новобаста ба корҳои анҷомдодашуда масъалаи мазкур мубрам арзёбӣ мегардад. Оид ба самти баррасишаванда Ҷамоишу коференсияҳои зиёде ташкилу баргузор карда мешаванд. Дар маводи ба нашр расидани коференсияи 22-юми “Муҳофизати маҷмуии иттилоот”, ки 16-19 майи соли 2027 аз ҷониби Донишгоҳи давлатии Полотски Ҷумҳурияи Беларус баргузор гардида буд, маълумоти зиёде вобаста ба таъмини амнияти иттилоотӣ баррасӣ карда шудааст. Аз ҷумла, муаллифони Касанин С.Н. ва Филипович В.А. дар мақолаи худ “Хусусиятҳои оморасозии кадрҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ” қайд менамоянд, ки бартаарафсоҳии мушкилоти таъмини амнияти иттилоотӣ ҳалли масъалаҳои зеринро тақозо менамояд:

✓ “таҳияи асосҳои умумии методологии таъминоти кадрҳои соҳаи амнияти иттилоотӣ, аз ҷумла қор карда баромадан ва таҳқиқ намудани механизмҳои давлатии танзими оморасозии кадрҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ;

✓ таҳлил ва асосноккунии самти предмети таълим дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ҳамчун як бахши байнисоҳавии донишҳои илмӣ;

✓ таҳқиқот оид ба роҳҳои истифодаи технологияҳои муосири таълимӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии паҳн намудани донишҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ;

✓ ташаккули илмӣ ва таълимию методии таъмини оморасозии мутаасили кадрҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ;

✓ ташкили системаи таъминоти ташкилию меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои омода намудани кадрҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ;

✓ ташкили системаи таъминоти технологияи тайёр кардани кадрҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ, аз ҷумла таҳияи усулҳои махсус, адабиёти тахассусии нав, ташаккули механизмҳои самарабахши истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир дар раванди таълим” [3, саҳ. 134].

Омилҳои асосии рақобатпазирии мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ гуногун ва бисёрҷабҳа мебошанд. Таъмини рақобатпазирии мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар донишгоҳ аз ҷунин омилҳои асосӣ: сифати таҳсилот, омӯзгорон ва коршиносон, таҷрибаҳои амалӣ, сертификатсияҳо ва иҷозатномаҳо, такмилдиҳии барномаҳои таълимӣ, алоқаҳои шабақавӣ, ташаккул додани малақаҳои нарм, дастгирӣ ва роҳнамоӣ, корҳои таҳқиқотӣ ва мутабиқшавию ҷандирӣ вобаста аст, ки онҳоро дар поён шарҳ медиҳем:

1. Сифати таҳсилот. Бисёр муҳим аст, ки муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ таълими босифати соҳаи амнияти иттилоотиро ба роҳ монанд. Ба таълими босифат ташкили шароити мусоид барои иҷрои корҳои лабораторӣ, лоиҳаҳо ва корҳои амалии мувофиқ дохил мешавад, ки дар донишҷӯён малақаҳои заруриро барои қор дар ин соҳа инкишоф медиҳанд.

2. Омӯзгорон ва коршиносон. Омӯзгорони салоҳиятдор ва коршиносони амнияти иттилоотӣ дар оморасозии донишҷӯён нақши муҳим мебозанд. Онҳо бояд соҳибхитос бошанд, дар соҳа таҷриба дошта, аз тамоюлҳо ва технологияҳои навтарин огоҳ бошанд. Муаллимон ва коршиносон дар таъмини сифати таълими амнияти иттилоотӣ дар донишгоҳ нақши калидӣ мебозанд.

3. Таҷрибаҳои амалӣ. Донишҷӯён бояд имкони ба даст овардани таҷрибаи амалӣ дар соҳаи амнияти иттилоотиро дошта бошанд. Ин метавонад таҷрибаомӯзӣ, лоиҳаҳои кушодаасос, иштирок дар озмунҳои ҳақерӣ ва ғайраро дар бар гирад. Таҷрибаи амалӣ дар ташаккули салоҳиятҳои амнияти иттилоотии донишҷӯён нақши муҳим мебозад.

Бисёре аз супоришҳои амалӣ кори дастаҷамъонаро дар бар мегиранд, ки ба донишҷӯён дар ташаккули кори дастаҷамъӣ, муошират ва малакаҳои муштараки ҳалли мушкилот кумак мекунад. Таҷрибаи амалӣ метавонад донишҷӯёнро бо лоихаҳои амнияти иттилоотӣ дар ҳаёти воқеӣ, ба монанди таҳияи системаҳои амнияти, гузаронидани аудитҳои амнияти, воқуниш ба ҳодисаҳо ва ғайра шинос намояд, ки ин ба донишҷӯён таҷрибаи пураарзишро дар муҳити воқеӣ кор медиҳад.

4. Сертификатсия ва иҷозатномаҳо. Лозим аст, ки барномаи таълимӣ тавре таҳия ва амалӣ карда шавад, ки ба донишҷӯён имкони гирифтани сертификатҳо ва иҷозатномаҳои дар соҳаи амнияти иттилоотӣ эътирофшударо фароҳам оранд. Ин метавонад рақобатпазирии онҳоро дар бозори меҳнат афзоиш диҳад.

Соҳиб гардидан ба сертификатсияҳо ва иҷозатномаҳо дар баланд бардоштани рақобатпазирии мутахассисони амнияти иттилоотӣ нақши калидӣ мебозанд.

5. Такмилдиҳии барномаҳои таълимӣ. Барномаҳои таълимӣ фанҳои самти амнияти иттилоотӣ бояд мунтазам аз нав коркард ва такмил дода шаванд, то тамоюлҳои технологияҳои навтарин, таҳдидҳо ва усулҳои амнияти иттилоотиро инъикос кунанд. Навсозии барномаҳои таълимӣ амнияти иттилоотӣ барои мутобиқ шудан ба талаботи зудтағйирёбандаи саноат ва навоариҳои технологияи муҳим арзёбӣ мегардад.

6. Алоқаҳои шабакавӣ: Муассисаҳо бояд шабакаи касбӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дошта бошанд, то донишҷӯён имкони таҷрибаомӯзӣ, кори нопурра ва роҳнамоиро пайдо кунанд. Ташкили воҳӯризои онлайн-шабакавӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар донишгоҳ нақши муҳим мебозанд.

7. Ташаккул додани малакаҳои нарм. Ба ғайр аз донишҳои техникӣ, дар донишҷӯён инкишоф додани малакаҳои нарм, аз қабili муошират, ҳалли мушкилот, тафаккури таҳлилий ва идоракунии вақт бисёр муҳим мебошад. Рушди малакаҳои нарм дар рақобатпазирии мутахассисони амнияти иттилоотӣ нақши муҳим дорад.

8. Дастгирӣ ва роҳнамоӣ. Муҳим аст, ки донишҷӯён ба дастгирӣ ва роҳнамоии омӯзгорон ва ҳамкорони ботаҷриба дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дастрасӣ дошта бошанд. Дастгирӣ ва роҳнамоӣ дар рушди мутахассисони амнияти иттилоотӣ нақши муҳим мебозанд.

9. Корҳои таҳқиқотӣ. Донишҷӯён бояд барои иштирок дар лоихаҳои таҳқиқотӣ ва нашрияҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ташвиқ карда шаванд, то онҳо тавонанд дониши худро амиқтар ва ҷаҳонбинии худро васеътар гардонанд.

Аз нуктаи назари Востретсова Е.В. самтҳои нави мубрам барои таҳқиқот чунин мебошад:

- “ - ба расмӣ даровардани муқаррароти назарияи иттилоот бидуни хатар;
- таҳияи моделҳои амнияти, ки сатҳи мавҷудаи рушди техникаи компютерӣ ва технологияҳои иттилоотиро дақиқтар инъикос мекунанд ва барои онҳо қулайтаранд;
- таҳияи воситаҳо ва усулҳои мубориза бо таҳдидҳо;
- масъалаҳои таъмини амният дар шабакаҳои глобалии иттилоотӣ, аз қабili Интернет;
- таъмини амнияти системаҳои тичорати электронӣ;
- масъалаҳои амнияти коркарди иттилоот аз ҷониби корбарони мобилӣ [1, с. 12].

10. Мутобиқшавӣ ва чандирӣ. Дар соҳаи амнияти иттилоотӣ чандир ва мутобиқ шудан ба таҳдидҳо ва технологияҳои зудтағйирёбанда муҳим аст. Барномаи таълимӣ бояд ин динамикаро инъикос кунад ва донишҷӯёнро барои мутобиқ шудан ба вазъиятҳои нав омӯзонад.

Рушди мутобиқшавӣ ва чандирӣ тавассути омӯзиш, таълим ва амалия ба даст овардан мумкин аст. Муҳим аст, ки мутахассисонро ба таҷрибаомӯзӣ, ба ўҳда гирифтани лоихаҳои гуногун ва пайваста омӯзанд, то онҳо тавонанд малакаҳои худро дар мутобиқшавӣ ва чандирӣ инкишоф ва мустаҳкам кунанд.

Масъалаи муайянсозӣ ва корбарӣ бо омилҳои асосии рақобатпазирии мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мунтазам мубрам буда, омӯзиш, баррасӣ ва корбарии доими талаб мекунад.

Адабиёт

1. Вострецова, Е.В. В78 Основы информационной безопасности: учебное пособие для студентов вузов / Е.В. Вострецова.— Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019.— 204 с.
2. Гатчин Ю.А., Сухостат В.В., Куракин А.С., Донецкая Ю.В./Теория информационной безопасности и методология защиты информации – 2-е изд., испр. и доп. – СПб: Университет ИТМО, 2018. – 100 с.
3. Касанин С.Н., Филипович В.А. Особенности подготовки кадров в области информационной безопасности/С.Н. Касанин, В.А. Филипович/Комплексная защита информации: материалы XXII науч.-практ. конф., Полоцк, 16–19 мая 2017 г. // Полоц. гос. ун-т ; отв. за вып. С. Н. Касанин. – Новополоцк : Полоц. гос. ун-т, 2017. – 282 с.
4. Королёв О.Л. Модель оценки риска кибератаки для виртуального предприятия / Королёв О.Л., Малков С.В. // Экономическая кибернетика. Международный научный журнал. - 2013. - № 1-3. - С. 80-85. 2.
5. Марков А.С. Систематика уязвимостей и дефектов безопасности программных ресурсов / А.С.Марков и А.А.Федин // Защита информации. Инсайд. 2013. №3. С. 56-61. 3.
6. Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Чавонон ва амнияти иттилоотӣ. Душанбе., 2019.С. 240
7. Международная информационная безопасность: Теория и практика: В трех томах. Том 2: Сборник документов (на русском языке) / Под общ. ред. А. В. Крутских. — М.: Издательство «Аспект Пресс», 2019.— 784 с
8. Смирнов А.А. Обеспечение информационной безопасности в условиях виртуализации общества. Опыт Европейского Союза: монография //А.А. Смирнов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право.
9. Шахалов И.Ю. Лицензирование деятельности по технической защите конфиденциальной информации / И.Ю.Шахалов // Вопросы кибербезопасности. 2013. №1(1). С.49-54. 5.
10. Ярочкин В.И. Информационная безопасность/ Учебник для вузов. 2-е издание. — М.: Академический Проект, Гаудеамус, 2004. — 544 с.

РАҚОБАТПАЗИРИИ МУТАХАССИСОНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Омилҳои асосии рақобатпазирӣ мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ гуногун ва бисёрҷабҳа мебошанд. Таъмини рақобатпазирӣ мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар донишгоҳ аз ҷунин омилҳои асосӣ: сифати таҳсилот, омӯзгорон ва коршиносон, таҷрибаҳои амалӣ, сертификатсияҳо ва иҷозатномаҳо, такмилидигрии барномаҳои таълимӣ, алоқаҳои шабакавӣ, ташаккул додани малакаҳои нарм, дастгирӣ ва роҳнамоӣ, корҳои таҳқиқотӣ ва мутобиқшавию чандирӣ вобаста аст.

Дар мақолаи мазкур омилҳои асосии муваффақияти мутахассисони амнияти иттилоотиро дар донишгоҳ дар заминаи рақобатпазирӣ онҳо баррасӣ мекунад. Дар асоси таҳқиқоти ҷорӣ ва таҷрибаи амалӣ омилҳои таъсиррасон ба сифати таълим, нақши омӯзгорон ва коршиносон, таҷрибаи амалӣ, сертификатсияҳо ва иҷозатномаҳо, аҳамияти рушди малакаҳо баррасӣ мешаванд. Ҷанбаҳои дастгирӣ ва роҳнамоӣ, шабакасозӣ, мутобиқшавӣ ва чандирӣ низ дар заминаи омодаسازی бомуваффақияти мутахассисони амнияти иттилоотӣ дар донишгоҳ баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, рақобатпазирӣ, донишгоҳ, мутахассисон, омилҳои асосии муваффақият, сифати таҳсилот, таҷрибаи амалӣ, иҷозатномаҳо, дастгирӣ ва роҳнамоӣ, дастрасии беиҷозат, алоқаҳои шабакавӣ, мутобиқшавӣ, чандирӣ.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Основные факторы конкурентоспособности специалистов по информационной безопасности в высших учебных заведениях разнообразны и многогранны. Обеспечение конкурентоспособности специалистов по информационной безопасности в вузе базируется на следующих основных факторах: Это зависит от качества образования, преподавателей и экспертов, практического опыта, сертификатов и лицензий, разработки учебных программ, сетевого взаимодействия, развития навыков межличностного общения, поддержки и руководства, исследовательской работы, а также адаптивности и гибкости.

В данной статье рассматриваются ключевые факторы успеха специалистов по информационной безопасности в университете с точки зрения их конкурентоспособности. На основе современных исследований и практического опыта обсуждаются факторы, влияющие на качество образования, роль преподавателей и экспертов, практический опыт, сертификация и лицензии, а также важность развития навыков. Аспекты поддержки и руководства, сетевого взаимодействия, адаптивности и гибкости также обсуждаются в контексте успешной подготовки специалистов по информационной безопасности в университете.

Ключевые слова: информационная безопасность, конкурентоспособность, университет, профессионалы, ключевые факторы успеха, качество образования, практический опыт, лицензии, поддержка и руководство, несанкционированный доступ, сетевые подключения, адаптивность, гибкость.

COMPETITIVENESS OF INFORMATION SECURITY SPECIALISTS IN HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The main factors of competitiveness of information security specialists in higher education institutions are diverse and multifaceted. Ensuring the competitiveness of information security specialists in a university is based on the following main factors: It depends on the quality of education, teachers and experts, practical experience, certificates and licenses, curriculum development, networking, interpersonal skills development, support and guidance, research work, as well as adaptability and flexibility.

This article examines the key factors of success of information security specialists in the university in terms of their competitiveness. Based on current research and practical experience, the factors influencing the quality of education, the role of teachers and experts, practical experience, certification and licenses, and the importance of skill development are discussed. Aspects of support and guidance, networking, adaptability and flexibility are also discussed in the context of successful training of information security specialists in the university.

Key words: information security, competitiveness, university, professionals, key success factors, quality of education, practical experience, licenses, support and management, unauthorized access, network connections, adaptability, flexibility.

Маълумот дар бораи муаллифони: Рафиев Сафархон Аюбович, номзади илмҳои педагогӣ, и.в., дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, ш. Қўлоб, кўчаи С.Сафаров - 16. Тел.: 918579447. **E-mail:** safarkhon@mail.ru

Ятимов Ҳомид Тоҳирович - муаллими калони кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Қўлоб, кўчаи С. Сафаров – 16. Тел.:918186335, Почтаи электронӣ homid-33@mail.ru

Сведения об авторах: Рафиев Сафархон Аюбович, кандидат педагогических наук, и.о., доцента кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета

имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360 Республика Таджикистан, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16. Тел.: 918579447. E-mail: safarkhon@mail.ru

Ятимов Хомид Тохирович – старший преподаватель кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918186335, E-mail homid-33@mail.ru.

Information about the authors: Rafiev Safarkhon Ayubovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Sciences, Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulob City, S. Safarov St.16. Tel: 918579447. E-mail: safarkhon@mail.ru

Yatimov Homid Tohirovich – senior lecturer at the Department of Computer Science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Tel.: 918186335, E-mail: homid-33@mail.ru.

УДК:03+01.3.44 (075.8)

ББК:73+73.211.54 (2-точ)

С-52

ВОЗМОЖНОСТИ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ С ЭКОНОМИЧЕСКИМ СОДЕРЖАНИЕМ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Саидова Н.О., докторант PhD

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Учитывая возрастные особенности учащихся начальных классов, задачи с экономическим содержанием можно предлагать в занимательной форме, для чего в содержание задачи вводятся весёлые герои сказок.

При решении подобных задач школьники будут усваивать экономические понятия, которые являются ключевыми для всех возрастных групп учащихся, а сами задачи и арифметические расчёты при их решении по-своему содержанию и логики максимально приближены к условиям реальной действительности, с которой повседневно приходится сталкиваться детям. Кроме того, решение задач с экономическим содержанием вносит разнообразие в урок, помогает активизировать мыслительную деятельность учащихся, обогащает социально-нравственный опыт, расширяет представление об окружающем мире и словарный математический и экономический запас школьников, закладывает зачатки экономических знаний и способствует развитию качеств личности, необходимых будущим предпринимателям.

Периодическое решение таких задач на уроках математики, позволяет сократить имеющийся разрыв между потребностями жизни и педагогическим процессом, так как посредством получения таких знаний школа готовит младших школьников к жизни уже в раннем детстве. Школа должна воспитать делового человека, личность с развитым экономическим мышлением, готовую к жизни и хозяйственной деятельности в условиях рыночных отношений. Не стоит ограждать детей от экономических проблем в детстве, чтобы предотвратить их экономическую безграмотность[1, с. 27-31].

Часто в магазине можно наблюдать, как дети требуют что-то купить (сладости, игрушки). Но родители отказывают в покупке желаемой игрушки или сладости, что приводит к негативному всплеску эмоций ребёнка. Потому что дети не осознают, как трудно зарабатываются деньги, следовательно, не понимает, как рациональнее ими распорядиться.

Поэтому формирование экономических знаний надо начинать у учащихся в начальной школе, чтобы учащиеся имели представление о состоянии семейного бюджета, о деньгах, цены, товара, от чего он зависит, и как использовать деньги рационально и т. п.

Полученные учениками знания по основам экономики позволяют уже в младшем возрасте осознанно участвовать в экономической жизни своей семьи. Именно в младшем

школьном возрасте происходит формирование личности ребёнка. В это время активно развиваются различные познавательные процессы: память, мышление, восприятие, речь, воображение, внимание. Именно поэтому детям в данном возрасте будет легче воспринимать и усваивать экономические вопросы [2, с. 91-93].

Начиная с первого класса, происходит ознакомление школьников на доступном уровне с понятием потребности, ресурсы, выбор, ограниченность. Рассматриваются различные виды ресурсов (природные, экономические, финансовые и другие), а также потребности физиологические (в пище, воде, сне, в воздухе, тепле), безопасности, сохранении здоровья, в образовании, в общении и уважении, в проявлении интересов, самореализации. При этом во втором классе происходит знакомство ребёнка с потребностями, ресурсами и проблемами выбора, возникающими в разрезе отдельной семьи.

Изучая проблему ограниченности ресурсов ребята третьего класса и четвероклассники уже осознают, что потребности человеку удовлетворить все невозможно, всегда необходимо выбирать и расставлять приоритеты и очерёдность.

Формирование экономического мышления школьника помогают именно математические задания на оптимизацию с вопросами «Хватит ли?», «Что выгоднее?» и т. п. Понятие труд и профессия также вводятся с первого класса и постепенно углубляются в дальнейшем [3, с. 17-19].

Так, если в первом классе детям достаточно знать название профессий, изображённых на картинках, то во втором и третьем классах им предлагается в игровой форме имитировать действия представителей некоторых профессий, а к четвёртому классу они уже способны исследовать сферу профессии своего родного города и края. В процессе экономической подготовки школьников важно обеспечить более глубокое изучение профессии, её престижность, условия труда, классификацию профессий по группам и т. п.

Знания о труде, о разделении труда, об экономике ближайшего окружения (школы, города, области) является важнейшей составляющей данных понятий. Понятие доход, расход, бюджет, собственность, богатство вводятся в «Окружающем мире», начиная со второго класса. При их изучении у детей формируются взгляды на труд людей как основной источник доходов семьи, предприятия, государства, развивается умение анализировать источники доходов и основные направления расходов.

Важно показать детям, каким образом они могут участвовать в увеличении доходов семьи и школьных подразделений и экономить имеющиеся ресурсы. Необходимо формировать представление о богатстве, воплощённом не только в денежном выражении, но и в его богатстве природы, искусства в результате труда людей. Говоря о собственности, важно акцентировать внимание на таких понятиях, связанных с собственностью, как, «моё», «наше», «чужое».

Понятие о рынке, обмене, торговле (в том числе межрегиональной), товаре, услуге, даются в четвёртом классе.

Что такое товар и как он попадает в магазин, почему цены разные; что делают предприятия, магазины, чтобы выдержать конкуренцию; зачем нужны рекламы и упаковка, что такое сфера услуг и т. далее. Вот те вопросы, на которые ученики начальной школы могут найти ответы в процессе экскурсий, деловых, имитационных и ролевых игр выполнения творческих заданий. Категория «деньги» как средство купли-продажи; владение деньгами; процесс обмена денег на товар вводится со второго класса. Изучая понятие деньги школьники узнают о том, зачем нужны деньги, можно ли без них обойтись, все ли потребности можно удовлетворить с помощью денег; учатся пользоваться деньгами; совершать элементарные покупки.

Для успешности освоения экономики в рамках курса математики в начальных классах необходимо применять системный подход. Компоненты подхода: целевой, содержательный, операционный и результативный, именно эти факторы влияют как целевой компонент на формирование основ экономических знаний.

На каждом уроке - будет поставлена своя цель, которая будет знакомить учащихся с конкретными явлениями экономической действительности. Цель - освоение определённых понятий. Что касается содержательного компонента в процессе обучения математики, то этим компонентом служит система задачи и заданий с экономическим содержанием. Программа по математике должна содержать задачи, знакомящие учащихся с элементами и категориями экономики.

Особое значение заслуживают исследовательские задачи экономического характера на оптимальность различных процессов, затрат, ресурсов, транспортных расходов, перевозок, продаж и т. п. [4, с. 25-29].

Задачи с экономическим содержанием необходимо подбирать к изучаемым темам тщательно, они должны обеспечивать доступность и прочность системы знаний способствовать осознанному восприятию учебного материала и его практическому использованию.

Программа по математике предусматривает изучение различных величин: стоимость, количество, цена, путь, время, скорость и так далее. Это могут быть задачи, вопросы которые начинаются со слов «сколько?», («сколько израсходовали?», «сколько заплатили?», «сколько денег осталось?», «сколько деталей сверх плана?» и т. п.. Такие задачи в достаточном количестве содержатся в учебниках и учебных пособиях по математике для начальной школы.

Решение подобных задач на уроках, возможно сопровождать проигрыванием различных ситуаций: например, покупка того или иного товара «в магазине», где нужно осуществить простейшие экономические расчёты; распределение денежной суммы, выбор и оплата товара, определение сдачи с номинальной суммы и т. п.

Математический материал, изучаемый в школе, создаёт большие возможности для составления задач, отражающих существо экономических вопросов, значение бережливости. Решение таких задач придаёт обучению практическую направленность, способствует выработке активной жизненной позиции, показывает многогранность экономической жизни страны, учит насколько важно рационально относиться к народному добру, в том числе к школьному имуществу и личным вещам.

Дополнительные задачи должны быть выбраны из источников и составлены педагогом согласно целевой установке урока и воспитательным аспектам. К каждой задаче ставится своё воспитательная цель. Приведу примеры такого подхода. В учебниках математики немало задач, которые связаны с демонстрацией экономного подхода к расходованию различного рода ресурсов.

Например, цель урока: бережное отношение учеников к учебникам, любым книгам. В ходе решения задачи надо объяснить детям, что необходимо сохранять книги, учебники, потому что их делают из древесины. А значит можно сохранить лес, из деревьев которого будут напечатаны другие новые книги.

Привить навыки рационального использования времени, сформировать умение планировать трудовую деятельность, организовывать своё рабочее место, контролировать процессы и результаты труда, ценить время, определять его затраты на выполнение работ можно в ходе изучения тем «год», «месяц», «неделя», «сутки», «часы», «минуты» [5, с. 97-102].

Для этого используют задачи на «планирование действий».

Для развития деловитости, хозяйственности, смекалки используются задачи на получение «дохода». Решение задач с экономическим содержанием поможет и учащимся воспитывать чувство патриотизма, развивать способность анализировать ситуацию в реальной жизни и принимать самостоятельные решения.

Наличие задач с экономическим содержанием на уроках математики в начальной школе способствует получению первоначальной экономической грамотности, вносит практическую направленность. Экономические знания полезны и интересны детям, развивают внутреннюю мотивацию к учению, усиливают познавательные мотивы,

расширяют личный опыт учеников, преодолевают оторванность математики от реальной жизни повышают качество и прочность знаний, повышают роль детей в семье.

Литература:

1. Абрамова Г.С. Теория и организация внеклассной работы в школе. «Екатеринбург»: Деловая книга, 2014.
2. Марина Т.Н. Программа дополнительного образования «Экономика в начальных классах (2-4 классы)» 2015.
3. Савицкая Е.В. Уроки экономики в школе. 3. изд. «Москва: Вита-Пресс», 2000.
4. Сасова И. А. Экономика для младших школьников. Пособие для учителя. - 2 изд. «М.: Вита-Пресс», 2002.
5. Хамидулина А.И. Рабочая программа внеурочной деятельности по экономике для учащихся начальных классов. 2016.

ИМКОНИЯТҲОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАИ ДОРОИ МАЗМУНИ ИҚТИСОДИ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Муаллиф дар ин мақола проблемаҳои методикаи таълими супоришҳои дорои мазмуни иқтисодиро барои синфҳои ибтидоӣ таҳлил кардааст.

Маводҳои математикӣ, ки дар мактаб омӯхта мешаванд, барои тартиб додани масъалаҳо, ки моҳияти масъалаҳои иқтисодӣ ва аҳамияти сарфаю сариштакориро инъикос менамоянд, имкониятҳои калон фароҳам меоваранд. Ҳалли ин гуна масъалаҳо ба таълим диққати амалӣ мебахшад, ба ташаккули мавқеи ғайрифаъолони ҳаёти мусоидат мекунад, характери серсоҳаи ҳаёти иқтисодии мамлакатро нишон медиҳад, ба моликияти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба молу мулки мактаб ва чизу чораи шахсӣ то чи андоза муносибати оқилона қарданро таълим медиҳад.

Муаллифи мақола бо истифода аз миқдори зиёди маводҳои масъалаҳои таълими иқтисодии хонандагони синфҳои ибтидоиро нишон додааст, ки супоришҳои дорои мазмуни иқтисодӣ дар дарси математика дар синфҳои ибтидоӣ ба саводнокии ибтидоии иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Калид вожаҳо: иқтисод, масъала, математика, тарбия, дониш, таълим, бучет, пул, нарх, маҳсулот, даромад, харочот, амвол, захираҳо, ниезҳо, меҳнат, касб.

ВОЗМОЖНОСТИ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ С ЭКОНОМИЧЕСКИМ СОДЕРЖАНИЕМ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В данной статье автор проанализировал проблемы методики преподавания задач экономического содержания для начальных классов.

Математический материал, изучаемый в школе, создаёт большие возможности для составления задач, отражающих существо экономических вопросов, значение бережливости. Решение таких задач придаёт обучению практическую направленность, способствует выработке активной жизненной позиции, показывает многогранность экономической жизни страны, учит насколько важно рационально относиться к народному добру, в том числе к школьному имуществу и личным вещам.

На большом количестве материалов автор статьи показал вопросы экономического образования учащихся младших классов, что задания экономического содержания на уроках математики в младших классах способствуют начальной экономической грамотности.

Ключевые слова: экономика, проблема, математика, образование, знания, образование, бюджет, деньги, цена, продукт, доход, расход, имущество, ресурсы, потребности, труд, профессия.

POSSIBILITIES OF SOLVING A PROBLEM WITH ECONOMIC CONTENT IN THE LEARNING PROCESS

In this article, the author analyzed the problems of teaching methods for the tasks of economic content for elementary grades.

The mathematical material studied at school creates great opportunities for composing problems that reflect the essence of economic issues and the importance of thrift. Solving such problems gives training a practical focus, helps develop an active life position, shows the versatility of the country's economic life, and teaches how important it is to treat public property rationally, including school property and personal belongings.

The author of the article, using a large amount of material, showed the problems of economic education of primary school students, that the tasks of economic content in mathematics lessons in primary school contribute to obtaining initial economic literacy.

Keywords: economics, problem, mathematics, education, knowledge, education, budget, money, price, product, income, expenditure, property, resources, needs, labor, profession

Information about me author: Saidova Nasiba Okilovna, 3rd year PhD student, Faculty of Education and Culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Насиба Оқиловна, докторанти (PhD) - и, факултети омӯзгорӣ ва фарҳанги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 734065. Ҷумҳурии Тоҷикистон ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. тел: (992)985522528

Сведения об авторе: Саидова Насиба Оқиловна, докторант (PhD) факультета педагогики и культуры Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 734065. Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16. Тел: (992)985522528

Information about the authous: Saidova Nasiba Okilovna, PhD student, faculty of pedagogy and culture, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 734065. Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov street, 16. Tel: (992)985522528

ТДУ: 01+001.102-378 (075.8)

X - 66

МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ ФАНИ ИНФОРМАТИКА ДАР МАКТАБҲОИ ОӢ: АЗ НАЗАРИЯ ТО АМАЛИЯИ ИТТИЛОӢ

Холиков А.Ю., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар фарҳанги педагогии ҷаҳонӣ дар даҳсолаҳои охир шуури илмӣ-педагогии инсонмехвар рушд мекунад, ки ҳадафи он татбиқи идеалҳои рушди иқтисодӣ эҷодии инсон дар доираи дидактика ва роҳнамоии донишҷӯён ба омӯзиши мустақилона, таҳкими донишу малакаҳои зехнӣ ва қобилиятҳои шахсияти онҳо мебошад. Дар ин замина, дар раванди ташаккули ҷараёни таълим ҷанбаҳои раваншинӣ ва дидактикӣ нақши марказӣ доранд, ки ба тағйир додани шакли анъанавии омӯзиши маҳсулнокии ба усулҳои фаъоли худомӯзии донишҷӯи нав равона шудаанд.

Тамоюли муайянкунандаи чунин таҳаввулот – баланд бардоштани аҳамияти эҳсосӣ ва шахсияти раванди таълим буда, ҷараёни омӯзишро ба таҷрибаи фаъол, динамикӣ ва ҳамоҳангшудаи донишҷӯён, ки таҳти роҳбарии омӯзгор амалӣ мегардад, табдил медиҳад.

Дар стандартҳои насли нави таҳсилоти олии касбӣ бори аввал талабот на ба ҳадди ақали мазмуни таҳсилот (воҳидҳои дидактикӣ), балки ба натиҷаҳои азхудкунии барномаи асосии таълимӣ, ки дар шакли салоҳиятҳо ифода шудаанд, пешбинӣ гардидааст. [1, с. 12]

Муносибати дидактикии инноватсионӣ, ки ба инсонмехварсозии раванди таълим нигаронида шудаанд, ба ташкили фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии донишҷӯён ва шаклгирии як қатор малакаҳои калидии онҳо мусоидат мекунад:

- омӯзиши усулҳои ҷустуҷӯ ва рушди фарҳанги тафаккури рефлексивӣ;
- истифодаи моделсозӣ дар раванди таълим ва тавачҷуҳ ба ҷанбаҳои эҳсосӣ ва шахсиятии фаъолияти таълимӣ.

Худи мафҳуми «инноватсия» дорои маъноҳои васеъ ва гуногун мебошад. Агар онро нисбат ба соҳаи маориф шарҳ диҳем, метавон гуфт, ки инноватсияҳо воридсозии навгониҳо ба фаъолияти педагогӣ, тағйирот дар мазмун ва технологияҳои таълим ва тарбия мебошанд, ки ҳадафи асосии онҳо баланд бардоштани самаранокии раванди таълим аст. [10, с. 652]

А.В. Хуторской зеро мафҳуми инноватсияҳои педагогӣ тағйироти мақсаднокро мефаҳмад, ки ба воридсозии навгониҳо ба муҳити таълимӣ, бехтар намудани хусусиятҳои ҷузъҳо, унсурҳои алоҳида ва низомии таълим дар маҷмуъ нигаронида шудаанд; равандест, ки аз худ кардани навовариҳоро дар бар мегирад (воситаҳои нав, усулҳо, технологияҳо, барномаҳо ва ғайра); ҷустуҷӯи методикаҳо ва барномаҳои нав, ҷорӣ намудани онҳо ба раванди таълим ва таҳлили эҷодии онҳо мебошад.

Имрӯз мафҳуми инноватсия дар соҳаи маориф падидаест, ки ворид намудани навгониҳоро ба ҳадаф ва мазмуни таҳсилот, ташкили ҳамкориҳои муштараки омӯзгорон ва донишҷӯён, такмил додани технологияҳои педагогӣ, маҷмуи усулҳо, шаклҳо, воситаҳо ва методҳои таълимиро дар бар мегирад.

Имрӯз типологияи зерин аз методҳои инноватсионии таълим аз ҳама бештар маъмул аст:

1. **Инноватсияҳои модернизатсия**, ки навсозии раванди таълимро дар доираи равиши анъанавии омӯзиш дар назар доранд ва ба фаъолияти репродуктивӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои стандартии муайяншуда таъма мекунад (методи технологӣ).

2. **Инноватсияҳои трансформатсия**, ки тағйироти раванди таълимро дар асоси хусусияти таҳқиқотии он пешбинӣ менамоянд ва ба ташаккули таҷрибаи ҷустуҷӯ ва азхудкунии мустақилонаи донишҳои нав ва истифодаи онҳо дар шароитҳои нав равона шудаанд (методи ҷустуҷӯӣ).

Инноватсияҳоро дар соҳаи маориф метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард: инноватсияҳои умумифаннӣ, ки хусусияти инвариантӣ ва универсалӣ доранд ва метавонанд дар ҳама гуна соҳаҳои таълим истифода шаванд ва инноватсияҳои дохилипредметӣ, ки хусусияти вариантӣ доранд ва дар доираи фанни таълимӣ бо дарназардошти хусусиятҳои он амалӣ мегарданд.

Таҳқиқот дар ин самт дар доираи барномаи модернизатсияи таҳсилоти гуманитарӣ, аз ҷумла дар Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон фаъолона амалӣ мешаванд. [11, с. 120]

Бо дастгирии Донишгоҳи давлатии Москва дар ин муассиса методикаҳо ва унсурҳои нави технологияҳои педагогӣ таҳия мешаванд, ки ба азхудкунии муҳтавои навсозишудаи таълимоти гуманитарӣ мусоидат мекунад. Инчунин, бо мақсади муайян кардани бартарихо ва камбудии маводи таълимӣ санҷиши онҳо ҳамчун як низомии ягона гузаронида мешавад.

Навсозии инсонмехварии таҳсилот ворид намудани принципҳои навро пешбинӣ мекунад, ки ба омӯзиши донишҳои универсалӣ, малакаҳои умумӣ ва берун аз фаннӣ, инчунин азхудкунии усулҳои фаъолият равона шудаанд.

Дар Тоҷикистон чунин методҳо дар таҳсилоти табиӣ-риёзӣ инъикоси худро ёфтаанд, ки дар он тавачҷуҳи асосӣ ба омӯзиши донишҳои абстрактӣ-илмӣ ва истифодаи моделҳо, ки дар фанҳои гуногун татбиқшаванда мебошанд, равона шудааст. Вале фанҳои гуманитарӣ дар муддати тулонӣ берун аз ин раванд боқӣ монда, ба таври догматикӣ таълим дода мешуданд, ки ин монеаи ташаккули тафаккури интиқодӣ дар донишҷӯён гардид.

Барои модернизатсияи муваффақонаи таҳсилоти гуманитарӣ зарур аст, ки ҳадафҳои стратегияи таълимӣ бозбинӣ гардида, технологияҳои муосири педагогӣ ҷорӣ карда шаванд.

Ҳадафи асосии ҳар як таҳсилоти касбӣ — омода намудани корманди баландсифатӣ ва рақобатпазир дар бозори меҳнат мебошад. Фаъолияти касбии мутахассиси муосир бо

истифодаи технологияи иттилоотии навтарин алоқаманд аст. Бинобар ин, талабот ба ихтисоси касбии мутахассисони оянда зиёд шуда, пеш аз ҳама, ба омодагии онҳо чихати истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ диққати махсус дода мешавад, ки ин маънои талаботи махсус ба фаъолияти иттилоотии онҳо дар оянда мебошад. [8, с. 112]

Ин ҳол зарурати воқеии ҳалли мушкили такмили омодагии иттилоотии мутахассисони ояндаро дар низоми таҳсилоти олии касбӣ ба миён меорад, ки бе истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар таълими фанни информатика ғайриимкон аст. [5, с. 52]

Зери мафҳуми фаъолияти иттилоотии донишҷӯён мо фаъолияти онҳоро мефаҳмем, ки ба ҳамкориҳои фаъоли донишҷӯ бо манбаи иттилоот равона шудааст, бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ташкил гардида, барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимию касбӣ тавассути методҳои иттилоотӣ иҷро мешавад. [7, с. 24]

Баррасии мо ба усули лоиҳа равона шудааст, ки онро мо дар таълими курси «Информатика» барои донишҷӯёни ихтисосҳои гуманитарӣ истифода мебарем. Ҳамчунин ба монанди фанҳои дигар, дар информатика зарур аст, ки донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалӣ фарқ карда шаванд. Мо усули лоиҳаро ҳамчун шакли назорати ниҳоии омӯзиши тамоми курси «Информатика» истифода мебарем, ки дар он ҳам донишҳои назариявӣ иттилоотӣ ва ҳам сатҳи малакаҳои амалӣ ва қобилиятҳои иттилоотии донишҷӯён инъикос меёбанд.

Лоиҳа дар дидактика маҷмуи амалҳост, ки аз ҷониби омӯзгор ташкил карда шуда, донишҷӯ ба таври мустақилона онро иҷро мекунад ва он бо эҷоди як маҳсулот анҷом меёбад. Усули лоиҳаҳо маҷмуи воситаҳо ва амалиёте мебошад, ки барои аз худ намудани як соҳаи муайяни донишҳои амалӣ ё назариявӣ ва ё навъи фаъолият, дар ҳолати мо – иттилоотӣ, равона шудааст.

Аз ин рӯ, вақте ки мо дар бораи истифодаи усули лоиҳаҳо ҳамчун воситаи назорати фаъолияти иттилоотӣ ҳарф мезанем, маҳз роҳи расидан ба ҳадафи дидактикӣ тавассути таҳияи муфассали масъалаеро дар назар дорем, ки он бояд бо натиҷаи воқеӣ ва амалӣ, ки ба шакли муайян оварда шудааст, анҷом ёбад. Усули лоиҳаҳо маҷмуи усулҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ мебошад, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки мушкилиҳои гуногунро дар натиҷаи амалиёти мустақили худ ҳал намоянд ва ҳатман натиҷаҳои ҳосилшударо пешниҳод кунанд.

Ҷолибии усули лоиҳаҳои таълимӣ дар он аст, ки дар ҳамбастагии зич бо технологияҳои иттилоотӣ воситаҳои заруриро барои амалӣ намудани ҳадафҳои таълимӣ фароҳам меорад. Технологияҳои иттилоотӣ ба донишҷӯён имкониятҳои васеъ медиҳанд: дастрасии озод ба маълумот, таҳлил ва сохторбандии он, моделсозии равандҳои гуногун, гузаронидани таҳқиқот ва таҷрибаҳо, инчунин дидани натиҷаи ниҳоии кор. Ин доираи васеи имкониятҳо интиҳоби мавзӯҳои лоиҳавиро аз ҷониби омӯзгор маҳдуд намекунад.

Ҳамчун мавзуи лоиҳаи таълимӣ метавонад ҳалли мушкилоте пешниҳод шавад, ки барои донишҷӯён муҳим бошад ва фаъолиятҳои мутахассисони як соҳаи муайяни фанниро моделсозӣ кунад. Пешниҳоди натиҷаҳои лоиҳаҳои иҷрошуда дар шакли «мушоҳидашаванда» сурат мегирад: масалан, дар шакли ҳисобот, маъруза, презентатсия ва ғайра.

Ҳамзамон, ҳамгироии байнифаннӣ ба амал меояд, зеро дониши соҳаҳои гуногуни фаннӣ зарур аст, ки истифодаи устувор ва огоҳонаи воситаҳои барномавӣ ва таҷҳизоти техникӣ-иттилоотии муосирро дар фаъолияти таълимӣ ва баъдан касбии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии таъмин менамояд. [2, с. 53]

Дар ҷараёни омодагии лоиҳаи таълимӣ донишҷӯ фаъолияти иттилоотии худро мустақилона назорат мекунад. Дар ин раванд, фаъолияти иттилоотии донишҷӯён ба таври инфиродӣ, дар ҷуфтҳо ва гурӯҳҳо анҷом дода мешавад, ки онҳо дар давоми як муҳлати муайян ба корҳои ҷустуҷӯ, дарёфт, табдил ва коркарди иттилоот машғул мешаванд.

Назорати муттасил ба омӯзгор имкон медиҳад, ки донишҳои азхудкардаи донишҷӯёнро ба низом дарорад, муваффақиятҳо, камбудихо ва холигиҳои онҳоро дар дониш ва малакаҳо муайян намояд ва сифати азхудкунии маводи таълимиро арзёбӣ кунад. [9, с. 47]

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки шакли лоихавии назорати фаъолияти иттилоотӣ танҳо дар ҳамбастагӣ бо шаклҳо ва усулҳои гуногуни назорат самарабахш мебошад ва яке аз равишҳои инноватсионӣ дар низоми маорифи Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. [6, с. 3]

Сохтори лоихаи таълимӣ метавонад чунин тавсиф шавад:

- Ҳадафи лоиха ва аҳаммияти он;
- Чамбоварии маълумот (таҳияи алгоритми ҷустуҷӯ ва ҷустуҷӯи манбаъҳои зарурӣ, кор бо пойгоҳҳои маълумот, аз ҷумла электронӣ, мусоҳибаҳо, пурсишҳо, аз ҷумла бо шарикони хоричӣ, чорабиниҳо барои таъмин намудани дастрасии иттилоот ва ғайра);
- Коркарди иттилоот (сабти матнҳо, систематизатсияи маводи чамбовардашуда, арзёбии сифати иттилоот);
- Шарҳу тафсир, таҳлил ва чамбастаи далелҳо (муқоисаи онҳо бо далелҳои маълум, сохти гипотеза, ҳулосаҳои асоснок);
- Натиҷа (мақола, реферат, маъруза, видео ва ғ.);
- Презентатсия (сифати маъруза, муҳокима ва рефлексия).

Барои ноил шудан ба ҳадафи назорати фаъолияти иттилоотии донишҷӯён метавон аз ҳама намудҳои лоихаҳо истифода бурд: таҳқиқотӣ, эҷодӣ, нақшофарӣ, бозӣ, амалгароёна (амалӣ) ва лоихаҳои иттилоотӣ, зеро мурочиат ба иттилоот ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар як лоиха мебошад. Илова бар ин, дар амалияи воқеӣ аксар вақт бо намудҳои омехтаи лоихаҳо рӯ ба рӯ мешавем, ки дар онҳо, масалан, хусусиятҳои ҳам таҳқиқотӣ ва ҳам эҷодӣ вҷуд доранд. Аммо барои назорати самараноки фаъолияти иттилоотии донишҷӯён афзалият ба лоихаҳои иттилоотӣ дода мешавад.

Дар мақолаи худ мо ҳам усули анъанавии лоихаҳо ва ҳам усули лоихаҳо бо истифода аз технологияҳои телекоммуникатсиониро ба кор мебарем, ки ба назари мо ба назорати самараноки фаъолияти иттилоотии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Бо таъя ба таҳқиқоти Е.С. Полат, мо талаботе муайян кардем, ки ҳангоми иҷрои лоихаи иттилоотӣ ва назорати фаъолияти иттилоотии донишҷӯён ба онҳо пешниҳод мегардад:

- донишҷӯ малакаи кор бо усулҳои асосии таҳқиқотӣ (таҳлили адабиёт, ҷустуҷӯи манбаъҳои иттилоотӣ, чамбоварӣ ва коркарди маълумот, шарҳи илмии натиҷаҳои бадастомада, таҳхис ва пешниҳоди масъалаҳои нав, пешниҳоди гипотезаҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо);
- донишҷӯ саводи компютерӣ, ки истифодаи имкониятҳои зеринро дар бар мегирад: ворид ва таҳрир кардани маълумот (матнӣ, графикӣ), истифодаи технологияҳои телекоммуникатсионӣ, коркарди маълумоти микдорӣ тавассути барномаҳои ҷадвалҳои электронӣ, истифодаи пойгоҳҳои маълумот, ҷопи иттилоот тавассути принтер;
- малақаҳои коммуникатсионӣ;
- қобилияти мустақилона муттаҳид кардани донишҳои қаблан гирифташуда аз ҷанҳои гуногун барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ дар лоихаи иттилоотӣ мавҷудбуда.

Истифодаи усули лоихаҳо ҳамчун шакли назорати ниҳой дар курси «Информатика» аз донишҷӯён талаб менамояд, ки технологияҳои компютериро фаъолон истифода баранд. Ин раванд донишу малака ва маҳорати муайяни истифодаи технологияҳои компютериро дар раванди таълим ташаккул медиҳад, ки дар навбати худ, имкон медиҳад, то донишҳои назариявии иттилоотии донишҷӯ ва сатҳи малақаҳои амалӣ ва қобилиятҳои иттилоотии ӯ ба таври пурра арзёбӣ шаванд.

Бо таъя ба гуфтаҳои боло метавон қайд кард, ки дар замони муосир фаъолияти инноватсионии педагогӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз фаъолияти инноватсионӣ заминаи рақобатпазирии муассисаҳои таълимиро дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ фароҳам меорад.

Аз таҷрибаи хоричӣ, хусусан аз лоихаҳои педагогии амрикоии солҳои 1980-ум, метавон ҳулосаҳои ҷолиб баровард. Бар асоси равоншиносии когнитивӣ онҳо як усулро таҳия карданд, ки «Тактикаи тафаккур» ном гирифтааст ва ба муайянсозии усулҳои калидии фаъолияти фикрӣ нигаронида шудааст. Сарфи назар аз баъзе ихтилофҳо бо тасаввуроти

тафаккур дар мактаби илмии шуравӣ, ин лоиҳа эътирофи байналмилалӣ пайдо кард. Муттаҳассисони голландӣ онро ба барномаҳои таълимии худ мутобиқ намудаанд ва дар айни замон «Тактикаи тафаккур» дар муассисаҳои таълимии онҳо фаъолона татбиқ мегардад.

Муҳаққиқонӣ амрикоӣ 22 малакаи калиди роҷудо намуда, онҳоро ба се гурӯҳ аз рӯи сатҳи мушкӣ ва алгоритмӣ тақсим кардаанд:

1. **Малакаи умумӣ таълимӣ.** Ин малакаи асосӣ тафаккурро ташкил медиҳанд ва барои ҳар як фаъолияти таълимӣ заруранд:

- ✓ идоракунии диққат;
- ✓ коркарди амиқи иттилоот;
- ✓ ташаккули ҳадафмандӣ барои расидан ба мақсад;
- ✓ муқаррар кардани ҳадафҳо;
- ✓ муайян намудани доираи масъулиятҳо.

2. **Малакаи кор бо мазмун.** Ин усулҳо барои таҳлили матнҳо, азхудкунӣ ва амиқгардонии мафҳумҳо, муайян кардани сохтор ва идеяҳои калидӣ истифода мешаванд:

- азхудкунии мафҳумҳо;
- амиқгардонии мафҳумҳо;
- шинохти модели иттилоотӣ (паттерн);
- шинохти макромоделҳои иттилоотӣ;
- коркарди мазмун (синтез).

3. **Малакаи тафаккури сатҳи олӣ.** Ин малакаҳо барои таҳияи хулосаҳои мураккаб ва қабули қарорҳо мусоидат мекунанд:

- ✚ хулосакашӣ тавассути аналогия;
- ✚ санҷиши асоснокии изҳорот;
- ✚ таҳлили муносибат ба иттилоот;
- ✚ қабули қарорҳо;
- ✚ дарёфти иттилооти иловагӣ;
- ✚ ҳалли масъалаҳои рӯзмарра ва таълимӣ;
- ✚ офариниши идеяҳо ва равишҳои нав.

Ҳамин тавр, систематизатсияи малакаи таълимӣ ба беҳтар шудани раванди таълим мусоидат карда, дар донишҷӯён қобилияти азхудкунии огоҳона ва эҷодии донишҳоро ташаккул медиҳад.

Хусусияти ин гурӯҳи усулҳо дар мутамарказ намудани функцияҳои гуногуни зехнӣ зоҳир мешавад. Дар ҷараёни таҳқиқоти анҷомшуда муайян гардид, ки ҳамаи се гурӯҳи усулҳо, бахусус гурӯҳи дуввум, қисман барои омӯзиши фанҳои алоҳида ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ истифода мешаванд.

Таҷрибаи ватанӣ низ аҳамияти зиёд дорад, бахусус таҳқиқоти Донишгоҳи давлатии Хучанд. [16, с. 22] Дар доираи таълими фанҳои информатика дар факултетҳои гуманитарӣ муаллифон шаклҳои зеринро аз фаъолияти таълимӣ пешниҳод мекунанд:

- истифодаи барномаҳои таълимӣ ва назоратии компютерӣ;
- иҷрои лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бо истифода аз технологияҳои компютерӣ мувофиқи мазмуни фанҳои таълимӣ;
- иҷрои вазифаҳои гуногуни ҳонагӣ ва амалӣ, ҳам дар шакли инфиродӣ ва ҳам дар дарсҳои аудиторӣ.

Илова бар ин, низоми нақшаҳои таълимии алтернативӣ фаъолона истифода мешавад, ки ба стандартҳои таҳассусӣ ва талаботи таълимии ихтисос ҷавобгӯ мебошад.

Дар шароити ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ (ТНИ) унсурҳои асосии фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ иттилоот дар ҳамаи шаклҳои зуҳури он мебошад. Компютер ҳамчун муҳити универсалӣ ва нодири моделсозӣ амал мекунанд, ки дар тавсияҳои методӣ ҳамчун яке аз усулҳои калидии таълим таъкид шудааст.

Раванди ҳалли масъалаҳои иттилоотӣ чунин марҳилаҳоро дар бар мегирад:

- ❖ таъйини масъала;
- ❖ сохти модели иттилоотӣ;

- ❖ таҳқиқи модел;
- ❖ таҳлили натиҷаҳои бадастомада.

Технологияҳои компютерӣ, ки табдил ва коркарди маълумотро таъмин мекунад, дар ҳар як марҳилаи ин раванд истифода мешаванд. Сарфи назар аз гуногунӣ дар намудҳои иттилоот ва ҳадафҳои коркарди он, ҳуди вазифаҳои коркард аксар вақт хусусияти шабеҳ доранд. Бинобар ин, универсалии низомҳои компютерӣ ба ҳалли муассири доираи васеи масъалаҳои таълимӣ мусоидат мекунад.

Барои ҳалли аксари масъалаҳои иттилоотии яхела барномаҳои махсус таҳия шудаанд, ки имкон медиҳанд, компютер ба кор бо навъҳои мушаххаси иттилоот мутобиқ карда шавад. Ин барномаҳоро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

- таҳияи барномаҳои коркарди маълумот дар забонҳои барномасозӣ;
- истифодаи барномаҳои асбобӣ (матннависон, пойгоҳҳои маълумот, таҳриргарони графикӣ, чадвалҳои электронӣ, бастаҳои математикӣ ва графикӣ).

Яке аз марказҳои таҳияи чунин барномаҳо Институти технологияҳои таълимии Сибир РАО мебошад.

Корҳои Каримова И.Х. [3, с. 165] ва Кодиров К. [4, с. 136] ба ташкили машқҳои компютерӣ оид ба фалсафа ва ҳамгирии онҳо ба раванди таълим бахшида шудаанд. Илова бар ин, методикаи таълимӣ барои курси «Асосҳои донишҳои иҷтимоӣ» [14, с. 145] таҳия шудааст.

Технологияҳои компютерӣ имкониятҳои методи беназирро фароҳам меоранд, ки бо воситаҳои дигар таҷдид кардан ғайриимкон аст. Истифодаи онҳо методикаҳои ғайрианъанавиро ташаккул медиҳад, ки дар асоси кор бо модели иттилоотӣ амалӣ мегарданд.

Корҳои методӣ бо модели иттилоотӣ ҳамчун таҳқиқи ин модел баррасӣ мешаванд, ки ба ҳамкориҳои таълимии байни донишҷӯ ва омӯзгор, инчунин байни ҳуди донишҷӯён мусоидат мекунад. Модели иттилоотӣ имкон медиҳад, ки маводи таълимӣ дар ҷанд сатҳ пешниҳод шавад:

1. Таҳияи стратегияи умумии тарҳрезии технологияҳои иттилоотӣ (ТНИ);
2. Асосноккунии истифодаи моделҳои мушаххас дар доираи раванди таълимӣ;
3. Сохтани модели иттилоотӣ;
4. Тавсияҳои методӣ барои истифодаи модел аз ҷониби донишҷӯён;
5. Муҳокимаи натиҷаҳои таҳқиқи моделҳо аз ҷониби донишҷӯён.

Таҳқиқоти Эл-Амин Муҳаммад Абдалла Халафалла ба тарҳрезии ТНИ дар таърихи башарият бахшида шудааст. Дар ин таҳқиқот хусусиятҳои шинохти таърихӣ, мушкilotи фаҳмиши воқеаҳо ва сохтору тағйироти раванди таълим бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ баррасӣ мешаванд. Муаллиф таъкид мекунад, ки ҳадафи асосии таълими таърих бояд рушди тафаккури таърихӣ ва малакаи ҷамъбастии далелҳои омӯхташуда бошад, на танҳо аз ёдкунии маълумот.

Технологияҳои компютерӣ барои такмил додани усулҳо ва шаклҳои ҳамкориҳои омӯзгор бо донишҷӯён истифода мешаванд, ки сохтори раванди таълимро тағйир дода, самаранокии онро баланд мебардоранд.

Ҳалли ҳар як масъала дар ин замина ҳамчун таҳқиқи модели иттилоотӣ баррасӣ мешавад, ки хосиятҳои объектҳои воқеиро инъикос мекунад. Дар доираи таълими иттилоотӣ ба чунин моделҳо вазифаҳои асосии дидактикӣ воғузур карда мешаванд.

Дар чараёни кор таҷрибаи таҳқиқоти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рудақӣ ва Маркази ҷумҳуриявии технологияҳои нави иттилоотӣ дар маориф, ки дар назди Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии педагогии Тоҷикистон ҷаъолият мекунад, истифода шудааст. Дар ин марказ курси омӯзишӣ оид ба моделсозии иттилоотӣ таҳия шудааст, ки ба омӯзиши асосҳои информатика равона шуда, ба усулҳои калидии ин фан тавачҷуҳ медиҳад.

Муаллифи курс пешниҳод мекунад, ки моделсозии иттилоотӣ ба барномаи омодагии омӯзгорон, ҳам барои ихтисосҳои илмҳои табиӣ ва риёзӣ ва ҳам гуманитарӣ, ворид карда шавад. [12, с. 34]

Таҳлили раванди иттилоотони таҳсилоти олиии касбӣ имкон медиҳад, ки чанд самти калидии рушди онро таъкид намоем:

✓ тавсеаи низоми коммуникатсияҳои компютерӣ барои таъмини дастрасӣ ба захираҳои иттилоотии шабакаҳои ҷаҳонӣ ва ҳамгирӣ ба фазои ҷаҳонии таълим;

✓ тақмили инфрасохтори иттилоотии донишгоҳҳо ҷиҳати таъсиси заминаи техникий муосир, ки барои ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотӣ ба раванди таълим зарур аст;

✓ навсозии мазмуни барномаҳои таълимӣ бо истифодаи васеи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар омодагии мутахассисони ихтисосҳои гуногун — аз илмҳои табиӣ ва техникий то гуманитарӣ.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ба раванди таълим талаб мекунад:

➤ навсозии заминаи илмӣ ва методии муассисаи таълимӣ;

➤ таъмин намудани донишгоҳҳо бо воситаҳои замонавии ҳисоббарор ва телекоммуникатсионӣ;

➤ таҳия ва ҷорӣ намудани усулҳои муосири баланд бардоштани самаранокии таълим;

➤ дастгирии илмӣ-методии истифодаи системаҳои компютерӣ таълим ва назорати донишҳо.

Истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар соҳаи маориф имконият медиҳад:

➤ сифати интихоби мазмуни барномаҳои таълимиро баланд бардошта, таълими фанни информатикаро дар сатҳи баланд таъмин кунад;

➤ самаранокии таълимиро тавассути инфиродӣ гардонидани раванд ва танзими муносибатҳои иштирокдорони раванди таълим баланд бардорад;

➤ тарзи тафаккури илмиро рушд диҳад;

➤ идоракунии раванди таълим, банақшагирӣ, ташкил ва назорати онро беҳтар созад;

➤ технологияҳои таълимиро тақмил диҳад.

Дидактикаи муосир дар шароити иттилоотонӣ ҳадафҳои зеринро пеш мегузорад:

1. Муайян намудани сохтор ва ҳаҷми мазмуни таҳсилот, ки ба сатҳи рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва имкониятҳои зехнии донишҷӯён мувофиқ аст.

2. Ошкор намудани қобилиятҳои инфиродии донишҷӯён барои дарки қонуниятҳои муҳити атроф.

3. Таҳия намудани усулҳо ва шаклҳои таълим, ки ба имкониятҳои донишҷӯён ва стандартҳои муосири пешниҳоду дарёфти дониш мувофиқанд.

Ин ҳадафҳо самараноктар бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи маърифат ва худомӯзӣ амалӣ мегарданд. Воситаҳои нави таълим аз рӯи имконот ва гуногунӣ аз усулҳои анъанавӣ хеле пешрафтаанд, ки ба беҳтар шудани сифати азхудкунии дониш, рушди тафаккури мустақил ва сарфаи вақт дар омӯзиши маводи таълимӣ мусоидат менамоянд.

Технологияҳои иттилоотӣ дастрасӣ ба пойгоҳҳои маълумоти ҷамъбастшударо фароҳам оварда, имкон медиҳанд, ки маълумоти намудҳои гуногун дар шакли бароҳат дар экрани компютер намоиш дода шаванд. Барои истифодаи самаранокии технологияҳои иттилоотӣ зарур аст, ки равишҳои методии комплексӣ, ки ба рушди иқтидори зехнии донишҷӯён нигаронида шудаанд, истифода шаванд.

Таҳлили мо оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ нишон дод, ки арзиши асосии онҳо на дар дастгирии усулҳои анъанавӣ таълим, балки дар ташаккули методикаҳои гуногун, ки ба рушди зехнии донишҷӯён равона шудаанд, ифода меёбад.

Бо вучуди ин, муҳим аст қайд кард, ки бисёре аз омӯзгорони информатика то ҳол усули аксиоматикӣ истифода мебаранд, ки аввал омӯзиши назария ва баъд татбиқи донишхоро дар амал дар назар дорад. Вале ин методика на ҳамеша барои курсҳои асосие, ки барои ҳама донишҷӯён таълим дода мешаванд, самаранок аст.

Методи афзалиятнок логико-генетикӣ ба шумор меравад, ки дар он маводи нав тадричан дар чараёни таълим пешниҳод мегардад ва компютер барои намоиши возеҳи иттилоот истифода мешавад, ки ин омӯзишро барои донишҷӯён дастрастар мекунад. Истисно он мавзӯҳоянд, ки омӯзиши назариявии амиқ ва чамъбастро талаб мекунад ва дар онҳо усулҳои анъанавӣ то ҳол актуалӣ мебошанд.

Принсипи муҳимми дигари методӣ омӯзиш тавассути ҳалли масъалаҳо мебошад. Маҳз ҳангоми ҳалли масъалаҳои коркарди иттилоот донишҷӯён малакаҳои амалӣ оид ба истифодаи барномаҳо ва имкониятҳои компютерро аз худ мекунад. Системаи масъалаҳо бо сатҳи афзояндаи мушкилӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки тадричан донишҷӯёнро бо воситаҳо ва функсияҳои нави технологияҳои иттилоотӣ шинос кунад.

Дар шароити муосир, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ бо суръати баланд идома дорад, истифодаи методикаҳои инноватсионӣ дар раванди таълим аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст. Таҳлили усулҳои таълим, хусусан дар фанни информатика, нишон медиҳад, ки қорӣ намудани усулҳои гуногун, ба монанди усули лоихаҳо ва омӯзиш тавассути ҳалли масъалаҳо, на танҳо сатҳи азхудкунии донишхоро баланд мебардорад, балки тафаккури эҷодӣ ва малакаҳои амалӣ, аз ҷумла қор бо технологияҳои замонавиро ташаккул медиҳад.

Истифодаи усулҳои логико-генетикӣ, ки ба намоиши марҳилавии мавод тавассути моделсозӣ ва визуализатсия равона шудаанд, раванди таълимро ҷолиб ва самаранок мегардонад. Ҳамзамон, равишҳои анъанавии таълим, ки бештар ба омӯзиши назариявии амиқ таъя мекунад, ҳанӯз ҳам дар омӯзиши мавзӯҳои мураккаб мавқеи худро нигоҳ медоранд.

Дар натиҷа, ба равад ҷалб кардани донишҷӯён ҳамчун иштирокчиёни фаъоли таҳсилот тавассути усулҳои инноватсионӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ба бештар шудани сифати таълим, рушди малакаҳои ҳамқорӣ, таҳлил, муҳокима ва худомӯзӣ мусоидат менамояд. Барои муассисаҳои таълимӣ муҳим аст, ки заминаи инфрасохтори заруриро фароҳам оварда, барномаҳои таълимиро мутобиқ ба талаботи ҷомеаи иттилоотӣ навсозӣ намоянд.

Ҳамин тавр, методи дуруст дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва методҳои педагогии муосир асоси рақобатпазирии мутахассисони ояндаро ташаккул медиҳад ва онҳоро барои фаъолияти касбӣ дар бозори меҳнат омода месозад.

Адабиёт:

1. Белоусова И.Д. Базовый инструментарий разработки основных образовательных программ в парадигме компетентностного подхода (на примере информационных систем) / И.Д. Белоусова // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10-1. – С. 12-15.
2. Ефимова И.Ю. Использование информационных технологий для осуществления межпредметных связей / И.Ю. Ефимова, О.О. Веремеенко // Сборник научных трудов Sworld. – 2013. Т. 27. – № 4. – С. 53-56.
3. Каримова И.Х. Культура-источник гуманизма. - Душанбе, 1998. - 165с.
4. Кодиров К., Мирзоев А. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе. - Душанбе, 2006.- 136с.
5. Махмутова М.В. Сочетание традиционной и дистанционной технологий обучения в процессе подготовки ИТ-специалистов в вузе / Г.Р. Махмутов, М.В. Махмутова // Вестник компьютерных и информационных технологий. – 2010. – № 8. – С. 52-56.
6. Мовчан И.Н. О роли контроля в учебной деятельности студентов / И.Н. Мовчан // Сборник научных трудов Sworld. – 2007. Т. 15. – № 4. – С. 3-4.
7. Мовчан И.Н. Педагогический контроль информационной деятельности студента вуза в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Мовчан Ирина Николаевна; Магнитогорский ГУ. – Магнитогорск, 2009, – 24 с.
8. Мовчан И.Н. Структура и содержание информационной деятельности студентов вуза / И.И. Мовчан // Информатика и образование. – 2009. – № 6. – С. 112-114.

9. Савельева Л.А. Мониторинг самостоятельной работы студентов по информатике / Л.А. Савельева // Сборник научных трудов Sworld. – 2010. Т. 26. – № 4. – С. 47-49.
10. Современный словарь по педагогике / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: Современное слово, – 2001. – 928 с.
11. Шарипов Ф. Интегрированное обучение: проблемы, поиски, размышления. В 2-х частях. Душанбе: изд. Маориф, 1999, 2000. - 135с.
12. Шарифов Дж. Повышение эффективности самостоятельной работы студентов. - Куляб, 1987. - 34с.
13. Шарифов Дж. Шарифов И. Самостоятельная работа студентов как средство специальной подготовки будущих учителей. - Душанбе: Маориф, 1997. -80с.
14. Шарифов И. Активизация познавательной деятельности студентов: Учеб. пособие для преподавателей вузов. /Под ред. Т.А. Шукурзод. - Курган-Тюбе, 2007. - 145с
15. Шарифов И. Активизация познавательной деятельности студентов: Учеб. пособие для преподавателей вузов. /Под ред. Т.А. Шукурзод. - Курган-Тюбе, 2007. - 145с.
16. Эль-Амин Мухаммед Абдалла Халафалла. Педагогические условия формирования готовности будущего учителя к компьютеризации учебно-воспитательного процесса. Автореф. дисс. канд. пед. наук. Ходжент, 2007. - 22с.

МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ ФАНИ ИНФОРМАТИКА ДАР МАКТАБҲОИ ОӢ: АЗ НАЗАРИЯ ТО АМАЛИЯИ ИТТИЛООТӢ

Дар мақола масъалаи истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар таълими информатика дар муассисаҳои таҳсилоти оӣ баррасӣ шудааст. Таъкид шудааст, ки ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, эҷодӣ ва амалӣ дар донишҷӯён мусоидат менамояд. Муаллифон усулҳои гуногуни таълимӣ, аз ҷумла усули лоихаҳо, усули ҳалли масъалаҳо ва усули логико-генетикиро барои баланд бардоштани самаранокии таълим тавсия медиҳанд. Мақсад аз истифодаи чунин усулҳо омода намудани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат ва таъмини сифати баланди таълим бо истифодаи воситаҳои иттилоотӣ мебошад.

Калидвожаҳо: инноватсия, технологияҳои иттилоотӣ, информатика, таълим, таҳсилоти оӣ, усули лоихаҳо, усули логико-генетикӣ, малакаҳои иттилоотӣ, малакаҳои амалӣ, омӯзиши инфиродӣ, моделсозӣ, таҳлил, худомӯзӣ, малакаи коммуникатсия, раванди таълим, сифати таълим, донишҷӯён, омӯзгорон.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНФОРМАТИКИ В ВУЗАХ: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ

В статье рассматривается внедрение инновационных методов в преподавание информатики в высших учебных заведениях. Авторы отмечают, что использование информационных технологий в образовательном процессе способствует формированию у студентов аналитических, творческих и практических навыков. Особое внимание уделяется проектному методу и логико-генетическому подходу, которые способствуют улучшению интеллектуальных и практических умений студентов. Цель статьи – повышение качества образования и подготовка конкурентоспособных специалистов в условиях развития информационного общества.

Ключевые слова: инновации, информационные технологии, информатика, обучение, высшее образование, метод проектов, логико-генетический метод, информационные навыки, практические навыки, индивидуальное обучение, моделирование, анализ, самообразование, коммуникативные навыки, образовательный процесс, качество образования, студенты, преподаватели.

INNOVATIVE METHODS IN TEACHING INFORMATICS AT UNIVERSITIES: FROM THEORY TO THE PRACTICE OF INFORMATION TECHNOLOGY

The article discusses the implementation of innovative methods in teaching informatics at higher educational institutions. The authors emphasize that the use of information technologies in the educational process contributes to the development of analytical, creative, and practical skills in students. Special attention is given to the project method and the logical-genetic approach, which enhance students' intellectual and practical abilities. The aim of the article is to improve the quality of education and prepare competitive specialists in the context of an evolving information society.

Keywords: innovation, information technology, informatics, education, higher education, project method, logical-genetic method, information skills, practical skills, individual learning, modeling, analysis, self-education, communication skills, educational process, quality of education, students, teachers, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқов Амонулло – ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ. ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 988833449. E-mail: amon.kh-92@mail.ru

Сведения об авторе: Холиков Амонулло – ассистент кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета им. А. Рудакі. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: Тел.: 988833449. E-mail: amon.kh-92@mail.ru

Information about the author: Kholikov Amonullo - assistant of the computer science teaching methodology of Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Phone: Тел.: 988833449. E-mail: amon.kh-92@mail.ru

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ: (066)070 (075.8)

Г-81

ПАЖУҲИШИ ИЛМИИ ЖУРНАЛИСТИКАИ РАДИО ДАР ТОЧИКИСТОН

Гулов С.Н., н.и.ф., дотсент мудири кафедраи телевизион ва радиошунавонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Илми тоҷик таърихи ҳазорсола дорад. Дар ин бора садҳо маъхазҳои илмӣ гувоҳӣ медиҳанд. Тоҷикон дар ҳазинаи илмӣ олам бо шоҳкориҳои худ дар ҳама самтҳои илм, аз ҷумла табиатшиносӣ, математика, тибб, ҷуғрофия, фалсафа нақш доштанд. Аммо дар бораи журналистикаи тоҷик наметавон ин суханро гуфт. «Журналистикаи тоҷик аз шоҳаҳои серпахлу, вале хеле кам таҳқиқшудаи илмҳои гуманитарии мо мебошад.» [1, с. 9]. То солҳои 70-уми асри ХХ баъзе паҳлуҳои таҳқиқи илмӣ журналистикаи тоҷик дар осори илмӣ адабиётшиносону муаррихони ҷудоғона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамчунин то замони истиқлол олимону муҳаққиқон танҳо ба таҳқиқи асосан таърихи матбуоти тоҷик таваҷҷуҳ доштанд. Таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ амалии журналистика, таърихи радиову телевизион, нақши расонаҳо дар ташаккули афкори омма ва дигаргуниҳои ҷомеа, журналистикаи соҳавӣ баъди солҳои 90-уми асри ХХ шуруъ шуд. «Агар ғӯем, ки таҳқиқи илмӣ таърих, назария ва амалияи журналистикаи тоҷик ба таври концептуалӣ дар замони истиқлол ташаккул ёфтааст, хато нахоҳад шуд.» [2, с. 256]

Дар муҳити илмӣ тоҷик доир ба радиожурналистика китобу рисола ва ёддошт кам нест. Дар ин самт метавон ба таври умумӣ аз асарҳои олимону муҳаққиқон И. Усмонов, Д. Давронов (Таърихи журналистикаи тоҷик. – Душанбе, 2009 - 297 с.), А. Саъдуллоев (Жанрҳои журналистикаи радио. – Душанбе, 1997. - 48 с., Жанрҳои журналистикаи радио. - Душанбе: Эҷод, 2005. - 72 с., ҳаммуаллиф), А. Азимов (Таърихи ташаккули радиои тоҷик. – Душанбе: Матбуот, 2005. - 28 с.), С. Гулов (Амвоҷи сухан. - Душанбе: «Эҷод», 2005. - 96 с.), С. Хочазод (Таърихи Радиои Тоҷикистон, қ. 1. - Душанбе: Деваштич, 2006. - 144 с., Таърихи Радиои Тоҷикистон, қ. 2. - Душанбе: Деваштич, 2006. - 220 с., Махсусияти жанрҳои радиой. – Душанбе: Балоғат, - 336 с. (ҳаммуаллиф)), А. Ализода (Нақши баранда дар барномаҳои радио ва телевизион. – Душанбе: Балоғат, - 280 с.), С. Раҳматов (Минбари савту калом. – Душанбе: Статус, 2001.-172 с.), маҷмуаи «Ошӯни булбулон» (- Душанбе: Ирфон, 1990. - 72 с.) ва ғайра ном бурд, ки робитае бо фаъолияти радиои «Тоҷикистон» доранд. Ҳамзамон, аз рисолаву китобҳои профессор М. Муқимов «Воқеияти Тоҷикистони соҳибистиқлол ва проблемаҳои инъикоси он дар воситаҳои электронии ахбори хориҷӣ», «Дастур барои радиожурналистони ҷавон» (ҳаммуаллиф), «Ҳақиқат ва дурӯғ», «Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ», «Мусоҳиба ва технологияи таҳияи он» метавон ёдовар гардид, ки дар онҳо доир ба радио (дар маҷмуъ) ва баъзе паҳлуҳои фаъолияти он ишора шудааст. Маҷмуи мақолаҳои, ки зерини «Журналистикаи байналхалқӣ» (дар 9 ҷилд) ва маҷмуаҳои «Замони муосир ва журналистика», «Васоити электронии ахбор ва ормонҳои милли» ба таърихи расидаанд, мақолаҳои доранд, ки ба радиожурналистика дахл доранд.

Таҳқиқи илмӣ радио ҳамчун ВАО дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то оғози солҳои 2000-ум ба таври густурда ба роҳ монда нашуда буд. Агар ёддошту мақолаҳои ҷудоғонаи кормандону масъулини радио ва муҳаққиқони журналистикаро истисно кунед, пас метавон гуфт, ки асосан фаъолияти радиожурналистика дар таҳқиқоти муҳаққиқон Саидмуроди Хочазод, Дилафрӯз Рустамзода, Обидҷон Саидзода, Умринисо Начмиддинова, Шодмон Холов ва ҷанд муҳаққиқи дигар сурат гирифтаву мегирад. Ин донишмандону унвонҷӯён дар мақолаву рисолаҳои илмӣ хеш роҷеъ ба таърихи таъсис ва ташаккули радиои Тоҷикистон, нақши хонишҳои бадеӣ дар рушди журналистикаи радиой, риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар фаъолияти радиожурналистон, таҳаввули техникӣ ва эҷодии барномаҳои радио, махсусияти

барномаҳои субҳгоҳии радио, таҳаввулоти жанрҳои радиои, таърихи таъсиси радиоиҳои ғайрихукумати ва ҷойгоҳи онҳо дар фазои иттилоотии Тоҷикистон, таъсису рушди радиоиҳои иттилоотиву фароғати дар Тоҷикистон ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Мо дар як мақола наметавонем ҳама қорҳои илми дар ин самт анҷомдодашударо номбар кунем ва баҳо диҳем. Ба таври фишурда аз чанд таҳқиқот ёдовар мешавем.

Муҳаққиқ Саидмурод Ҳочазод дар рисолаҳои номзоди ва доктории худ «Радиои «Тоҷикистон» дар солҳои истиқлолият: таърих, махсусияти жанр ва пешомад» (соли 2009) ва «Нақши радиои «Тоҷикистон» дар ташаккули афкори омма дар замони истиқлолият» (соли 2015) таърихи таъсиси радио ва ташаккули радиошунавонӣ дар Тоҷикистон (аз ҷумла радиои «Тоҷикистон») -ро таҳқиқ кардааст. Дар ин рисола махсусияти радио ҳамчун воситаи муҳими иттилоърасонӣ дар замони истиқлолияти давлатӣ, бурду бохт ва мушкилоти фаъолияти радиои «Тоҷикистон» дар солҳои аввали истиқлол, нақши он дар истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, хусусияти жанриву мавзӯӣ ва сохтори радио, маҳорати журналистон дар инъикоси рӯйдодҳову таҳаввулоти ҷомеа ва монанди ин таҳлилу таҳқиқ гардидааст. Муҳаққиқ тавонистааст, ки нақши радиоро ҳамчун воситаи муқтадирӣ иттилоърасонӣ дар давраҳои гуногун нишон диҳад, таърихи ташаккули онро дар робита ба дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа даврабандӣ намояд. Ҳамчунин, бо таҳлили барномаҳои ҷудогона нақши онҳоро дар пешрафти радиожурналистикаи тоҷик зикр намуда, ба маҳорати касбии муаллифоншон арзиш додааст. Рисолаҳои номзоди ва доктории С. Ҳочазод аввалин таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошанд, ки ба фаъолияти радио дар Тоҷикистон бахшида шудаанд. [7, с. 8]

Таҳқиқоти дигари ба фаъолияти радиои «Тоҷикистон» бахшидашуда ин диссертатсияи номзоди Дилафрӯз Рустамзода «Проблемаҳои риояи меъёрҳои этикаи касбӣ дар барномаҳои радиои «Тоҷикистон»» (соли 2019) мебошад. Мавзӯи Дилафрӯз Рустамзода аз зумраи мавзӯҳои оғозӣ, ки нисбат ба мақом ва сатҳаш дар журналистикаи тоҷик ба таври муфассал таҳқиқ нашудааст. Таҳқиқҳо доир ба масъалаҳои этикаи касбӣ (муҳаққиқон Хушдил Раҳимҷонов масъалаҳои умумии этикаи касбӣ ва Мутриба Бобоҷонова мавзӯи махсусияти риояи меъёрҳои этикӣ дар матбуоти маҳаллиро таҳқиқ кардаанд) ҳастанд, вале махсус ба радио бахшида нашудаанд. Муҳаққиқ Дилафрӯз Рустамзода зикр мекунад, ки риояи меъёрҳои этикаи касбии журналист дар ВАО бозгӯӣ маърифату касбияти журналист мебошад. Ба андешаи Дилафрӯз Рустамзода, воситаҳои ахбори омма, махсусан, радио бидуни риояи меъёрҳои этикаи касбӣ, бо сарфи назар намудани хусусиятҳои менталитетии мардум, арзишҳои ҳосил ҷомеа наметавонанд муваффақ бошанд. Дар ин таҳқиқот муаллиф масъалаҳои умумии назариявӣ дар робита ба этикаи касбии журналист, аҳамияти риояи меъёрҳои ахлоқӣ касбии журналист дар фаъолияти касбӣ, вазъи муносибати журналистони радиои «Тоҷикистон» бо меъёрҳои этикаи касбӣ, таносуби арзишу анъанаҳои миллӣ ва одоби журналистӣ дар радиои «Тоҷикистон», дараҷаи мувофиқат ва сатҳи журналистикаи радиои тоҷик дар самти арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, раванди ҷаҳонишавии проблемаҳои касбӣ-ахлоқӣ ва таъсири он ба барномаҳои радиои «Тоҷикистон», раванди риояи санади этикӣ миллӣ - «Меъёрҳои ахлоқӣ фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон» дар радиои «Тоҷикистон» ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ин пажӯҳиш аз он ҷиҳат арзиши баланди илмӣ дорад, ки бори аввал дар илми журналистикаи тоҷик масъалаҳои назариявии этикаи касбии журналистро дар иртибот ба амалия дар як расонаи умумимиллӣ таҳқиқ кардааст. [4]

Таҳқиқоти Обидҷон Саидзода «Махсусияти таблиғи адабиёт ва санъат дар осори савтии радио «Тоҷикистон»» (соли 2019) ном дошта, барномаҳои калонҳаҷми «Хонишҳои адабӣ», «Хонишҳои бадеӣ», «Намоишномаҳои радиои», «Драмаҳои радиои», «Инсценировкаҳои радиои» ва «Пйесаҳои радиои»-ро мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор додааст. Дар ин рисола муаллиф ба таърихи таъсиси чунин барномаҳо, нақши онҳо дар тарғиби осори адабиву хунарӣ ва боло бурдани маърифату завқи эстетикӣ аудитория, таҳаввулот дар ҳадаф ва мавзӯи чунин барномаҳо ва монанди ин равшанӣ андохтааст. Дар пажӯҳиш қайд мегардад, ки гуфторҳои адабӣ бо истифода аз анъанаи адабии маҳорати суханварӣ ва

достонсарой, на танҳо инъикоскунандаи масоили ҳаётӣ гардид, балки ба майдони сайқали маҳорати адибону публитсистон, ровиён, актёрон ва рӯзноманигорон табдил ёфт. Маҳз дар ин барномаҳо маҳорати публитсистии каломи мавзуни чандин насли ровиён шакл гирифт. [5]

Муаллиф қайд мекунад, ки дар замони муосир хонишҳои адабиву бадеӣ аз доираи барномаҳои радиои «Тоҷикистон» берун рафта, характери умумишабакавӣ касб карданд. Ба андешаи муҳаққиқ, омили аслии хислати умумишабакавӣ касб намудани хонишҳои адабиву бадеӣ таъсиррасонӣ ба афкори эҳсоси аудитория тавассути онҳо аст. Дар натиҷаи таҳқиқ бармеояд, ки ровӣ дар осори савтӣ нақши муҳим дорад. Таъсири осори савтӣ, омилҳои маҳбубияти онҳо, барангехтани эҳсоси аудитория ба ровии марғулаовоз ва хушсадо рафт дорад. Зиёд гардидани намоишномаҳои радиои, хонишҳои адабиву бадеӣ дар радиоҳои Тоҷикистон ва қироати онҳо аз ҷониби муҳаррирон барандагони камҳунар то андозае маҳбубияти онҳоро хоҳиш кардааст. Зеро дар намоишномаҳои замони шуравӣ ва солҳои аввали истиқлол онҳо бо садои наттоқони таҷрибадору хушлаҳн, ходимони театру синамо сабт мешуданд. Ин таҳқиқ бо он арзишманд аст, ки барои пажӯҳиши минбаъдаи барномаҳои калонҳаҷми ВЭА замина мегардад.

Дар рисолаи муҳаққиқ Умринисо Начмиддинова «Махсусияти барномаҳои субҳгоҳии радиои» (дар мисоли барномаҳои субҳгоҳии радиоҳои «Тоҷикистон» ва «Ватан») (соли 2012) асосан барномаҳои субҳгоҳӣ ба таври муқоиса мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф қўшиш кардааст, ки умумият ва тафовути ин барномаҳоро дар радиои давлатӣ («Тоҷикистон») ва ва радиои ғайриҳукуматӣ («Ватан») мушаххас созад. Ҳамчунин, дар таҳқиқоти мазкур бадеияти матни радиои, нақши жанр дар барномасозӣ, махсусияти талаботи радиоаудитория, нақши мусиқӣ ва дигар эффеқтҳои овозӣ дар барномаҳои фарҳангиву фароғатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқ хулоса мекунад, ки барномаҳои субҳгоҳӣ бартариву комёбиҳои зиёд доранд, аммо дар баробари ин, баъзан муаллифону ровиён ба суҳанпардозӣ, иқтибосҳои нозарур, хатоҳои услубиву мантиқӣ роҳ медиҳанд. Таҳқиқоти Умринисо Начмиддинова аввалин пажӯҳишест, ки фаъолияти радиоҳои давлатӣ ва тичоратии ғайриҳукуматиро дар қиёс таҳлил намудааст. [3]

Таҳқиқоти муҳаққиқи ҷавон Шодмон Холов бо номи «Пайдоиш ва ташаккули радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон» (дар мисоли радиоҳои «Имрӯз» ва «Ховар») низ ба радиоҷурналистика иртибот дорад. Заминаҳои пайдоиш ва рушди радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон, сиёсат, хусусият, монандӣ ва тафовути барномасозӣ дар радиоҳои иттилоотиву фароғатии давлатӣ ва ғайриҳукуматӣ, истифодаи қолабҳои жанрӣ, мавқеи жанрҳои хабарӣ, таҳлилий ва публитсистиву бадеӣ дар онҳо асоси пажӯҳиши мазкурро ташкил медиҳанд. Муҳаққиқ ба сифати сарчашма аз барномаҳои радиоҳои «Имрӯз» ва «Ховар» истифода кардааст. Муаллиф таъкид месозад, ки имрӯз «радио дар баробари дигар воситаҳои ахбори электронӣ на танҳо нақши фароғату иттилоърасониро мебозад, балки ҳамчун абзори идеологии абарқудратҳо ҳам ҷойгоҳи махсус дорад.» Дар баробари ин, радио дар ташаккулу ба миён овардани афкори солим, тарғибу ҳифзи арзишҳои миллӣ, санъат, адабиёт, нигоҳдории забони миллӣ ва ба вучуд овардани андешаи нави сиёсӣ нақши муҳим дорад. Радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ ҳам бо барномаҳои рангоранги худ дар қолаби жанрҳои мухталиф ин вазифаро иҷро мекунанд. Муҳаққиқ Шодмон Холов ҳамчунин дар таҳқиқоти хеш мушкilotи солҳои аввали истиқлолиятро, ки монеаи рушди радио шуда буданд, нишон дода, ба заминаву омилҳои таъсиси радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон равшанӣ андохтааст. Таҳлилу баррасии марҳилаҳои рушду дурнамо, вижагиҳои барномасозӣ, таснифоти жанрӣ, таъсири барномаҳои радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ ба тафаккури шунавандагон аз корҳои ҳастанд, ки муаллиф анҷом додааст. Қори анҷомдодаи Шодмон Холов аввалин таҳқиқотест, ки фаъолияти радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистонро мавриди омӯзиш қарор додааст. [6]

Инчунин, муҳаққиқон Бахтовар Каримов, Манижа Аҳмадова, Субҳон Ҷалилов, Абдулло Давлатов ва дигарон таҳаввулот дар жанрҳои радио, фаъолияти радиоҳои ғайриҳукуматӣ дар фазои иттилоотии Тоҷикистон, таърихи таъсис ва ташаккули онҳо, нақши радио дар фазои иттилоотии Тоҷикистон ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Бовар

хаст, ки таҳқиқоти онҳо барои комилтар шудани фазои илмӣ мусоидат карда, саҳифаи наवे дар илми журналистикаи тоҷик мегардад.

Адабиёт:

1. Гулов С. «Бухорои шариф» дар таҳқиқи олимони муосири тоҷик / Гулов С. // Журналистикаи байналхалқӣ – 4. (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). - Душанбе, 2012. – С. 9 - 11. 2. 9).
2. Гулов С. Истиқлолият ва рушди журналистикаи тоҷик / Гулов С. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2018, №1 С. 251-257
3. Начмиддинова У. Махсусияти барномаҳои субҳгоҳии радиой» (дар мисоли барномаҳои субҳгоҳии радиои «Тоҷикистон» ва «Ватан») - Душанбе, 2012. – 158 с.
4. Рустамзода Д. Проблемаҳои риояи меъёрҳои этикаи касбӣ дар барномаҳои радиои «Тоҷикистон». – Душанбе, 2019. – 155 с.
5. Саидзода О. Махсусияти таблиғи адабиёт ва санъат дар осори савтии радио «Тоҷикистон». – Душанбе, 2019). – 151 с.
6. Холов Ш. Пайдоиш ва ташаккули радиои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон» (дар мисоли радиои «Имрӯз» ва «Ховар»). – Душанбе, 2023. – 178 с.
7. Хочазод С. Радиои «Тоҷикистон» дар солҳои истиқлолият (таърих, махсусияти жанр ва пешомад). – Душанбе, 2009. – 200 с.
8. Хочазод С. Нақши радиои «Тоҷикистон» дар ташаккули афкори омма дар замони истиқлолият. – Душанбе, 2015. – 311 с.

ПАҶУҶИШИ ИЛМИИ ЖУРНАЛИСТИКАИ РАДИО ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии рисолаву асарҳои бахшида шудааст, ки дар онҳо журналистикаи радио мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар муҳити илми тоҷик доир ба радиожурналистика китобу рисола ва ёддошт кам нест. Аммо таҳқику баррасии илми журналистикаи радио дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба замони истиқлолият рост меояд. Таҳқиқи илми радио ҳамчун ВАО то оғози солҳои 2000-ум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври густурда ба роҳ монда нашуда буд. Агар ёддошту мақолаҳои ҷудогонаи кормандону масъулини радио ва муҳаққиқони журналистикаро истисно кунед, пас метавон гуфт, ки асосан фаъолияти радиожурналистика дар таҳқиқоти як гурӯҳ муҳаққиқони ботаҷриба ва чанд муҳаққиқи дигар сурат гирифтаву мегирад. Ин донишмандону унвонҷӯён дар мақолаву рисолаҳои илми хеш роҷеъ ба таърихи таъсис ва ташаккули радиои Тоҷикистон, нақши хонишҳои бадеӣ дар рушди журналистикаи радиой, риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар фаъолияти радиожурналистон, таҳаввули техникӣ ва эҷодии барномаҳои радио, махсусияти барномаҳои субҳгоҳии радио, таҳаввулоти жанрҳои радиой, таърихи таъсиси радиои ғайриҳукумати ва ҷойгоҳи онҳо дар фазои иттилоотии Тоҷикистон, таъсису рушди радиои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Муаллиф қайд мекунад, ки таҳқиқоти минбаъдаи муҳаққиқон дар самти журналистикаи радио барои комилтар шудани фазои илмӣ мусоидат карда, саҳифаи наве дар илми журналистикаи тоҷик мегардад.

Калидвожаҳо: Радио, таҳқиқи илмӣ, таърихи таъсиси радио, радиои давлатӣ, радиои ғайриҳукумати, радиои иттилоотиву фароғатӣ, фазои иттилоотӣ, рақобат, иттилоърасонӣ, тарғибу ташвиқ, риояи этикаи касбӣ, барномасозӣ, жанрҳои радио, радиодрама, хонишҳои адабӣ

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАДИОЖУРНАЛИСТИКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящена анализу диссертаций и работ, в которых исследовалась радиожурналистика. В таджикской научной среде нет недостатка в книгах, брошюрах и мемуарах по радиожурналистике. Однако научное исследование и обзор радиожурналистики

в Республике Таджикистан относятся к периоду независимости. Научное исследование радио как средства массовой информации не получило широкого распространения в Республике Таджикистан до начала 2000-х годов. Если исключить отдельные заметки и статьи сотрудников радио и исследователей журналистики, то можно сказать, что в основном деятельность радиожурналистики осуществлялась и осуществляется в исследованиях одной группы опытных исследователей и нескольких других исследователей. Эти ученые и соискатели в своих научных статьях и диссертациях рассказали об истории создания и становления радио Таджикистана, роли художественных чтений в развитии радиожурналистики, соблюдении этических норм в деятельности радиожурналистов, техническом и творческом развитии радиопрограмм, специфике утренних радиопрограмм, развитии радиожанров, истории создания неправительственных радиостанций и их место в информационном пространстве Таджикистана, создание и развитие информационно-развлекательных радиостанций в Таджикистане и др.

Автор отмечает, что дальнейшие исследования исследователей в области радиожурналистики способствуют совершенствованию научной атмосферы, становясь новой страницей в науке таджикской журналистики

Ключевые слова: Радио, научные исследования, история создания радио, государственное радио, неправительственное радио, информационно-развлекательные радиостанции, информационное пространство, конкуренция, информирование, пропаганда, соблюдение профессиональной этики, программирование, жанры радио, радиодрама, литературные чтения

SCIENTIFIC RESEARCH OF RADIO JOURNALISM IN TAJIKISTAN

This article is devoted to the analysis of dissertations and works in which radio journalism was studied. There is no shortage of books, pamphlets, and memoirs on radio journalism in the Tajik academic community. However, the scientific research and review of radio journalism in the Republic of Tajikistan date back to the period of independence. Scientific research on radio as a mass media did not become widespread in the Republic of Tajikistan until the early 2000s. If we exclude individual notes and articles by radio staff and journalism researchers, then we can say that most of the activities of radio journalism were carried out and are carried out in the research of one group of experienced researchers and several other researchers. In their scientific articles and dissertations, these scientists and applicants talked about the history of the creation and formation of radio Tajikistan, the role of art readings in the development of radio journalism, the observance of ethical standards in the activities of radio journalists, the technical and creative development of radio programs, the specifics of morning radio programs, the development of radio genres, the history of the creation of non-governmental radio stations and their place in the information space of Tajikistan, the creation and development of infotainment radio stations in Tajikistan, etc.

The author notes that further research by researchers in the field of radio journalism contributes to the improvement of the scientific atmosphere, becoming a new page in the science of Tajik journalism.

Keywords: Radio, scientific research, history of radio, state radio, non-governmental radio, information and entertainment radio stations, information space, competition, information, propaganda, observance of professional ethics, programming, genres of radio, radio drama, literary readings.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Сангин Нурович, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: gulsang@mail.ru Телефон: (+992) 93-567-60-35.

Сведения об автор: Гулов Сангин Нурович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики

Таджикского национального университета. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gulsang@mail.ru. Телефон: (+992) 93-567-60-35.

Information about the author: Gulov Sangin Nurovich, candidate of philology, associate professor, head of tv and radio broadcasting department of Tajikistan National University. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. E-mail: gulsang@mail.ru Tel.: (+992) 93-567-60 -35.

ТДУ: 811.111.+811.21 / .22-54

ГЕРУНДИЙ ВА ТАФОВУТИ ОН АЗ ИСМИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Собирова У.С., н.и.ф., муаллими калон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз шаклҳои ғайритасрифии феъл герундий мебошад, ки ҳамчун исми феълӣ анҷомаи - **ing** қабул мекунад. Герундийро на феъл ва на исм номидан мумкин аст. Аз феъл бо он фарқ мекунад, ки дар вазифаи хабари сода омада наметавонад ва аз рӯи шахсу замон тағйир намеёбад. Бархилофи исм герундий бо пуркунанда дар забони англисӣ муносибати дигар дорад, яъне пас аз худ на ҳамеша пешоянд талаб мекунад. Герундий, бархилофи исми феълӣ метавонад аз ҳар феъл сохта шавад.

Герундий таърихан аз исми феълӣ манша гирифтааст. Дар забони англисии муосир исмҳои феълӣ зиёданд, ки бо анҷомаи -**ing** ба охир мерасанд, аз ҷумла исмҳо аз қабили **building** *иморат*, *бино*. Агар ин исмро бо герундии **building** муқоиса кунем, сохтмон тарҷума мешавад. Ё ин ки исми **assaying** *озмоиш* ва герундий **assaying** озмудан.

- I like this **building**. Ба ман ин *бино* маъқул аст.

- **Building** this railway took us three years. – *Сохтмони* ин роҳи оҳан се сол вақтро гирифт [5, с. 223].

Гарчанде ки дар шакл онҳо якхела бошанд ҳам, лекин тафовутҳои мавҷуданд, ки онҳоро фарқ мекунонад. Дар мақола бо овардани мисол мо собит месозем, ки тафовутҳои онҳоро аз ҳам ҷудо месозанд:

- **The bleeding** may keep the left **from cramping** [13, с. 146]. – Шояд *хунравӣ* қарақташавии дасти чапро нигоҳ дорад [13, с. 147].

Дар ҷумлаи мазкур «the bleeding» исми феълӣ буда «хунравӣ» ва «from cramping» герундий буда, «қарақташавӣ» тарҷума шудааст. Ҳар ду «bleeding» ва «cramping» бо анҷомаи - **ing** ба охир расидаанд. Исми феълӣ бо артикли муайянии «the» ва герундий пас аз пешоянд омадааст, ки инҳо хусусиятҳои хоси онҳо мебошанд. Исми феълӣ бо артикли муайяни ва ё номуайяни истифода бурда мешавад, вале герундий наметавонад артикл қабул кунад. Герундий пас аз пешоянд истифода бурда мешавад, ки ин ба исми феълӣ хос нест. Дар ҷумла, герундий ва исми феълӣ дар забони тоҷикӣ ҳамчун исми ифода ёфтаанд ва исми феълӣ ба вазифаи мубтадо ва герундий ба вазифаи пуркунанда омадааст.

- **The setting** of the sun is a difficult time for all fish [13, 94]. – *Фуруб* барои ҳама моҳиҳо замони душвор аст [13, с. 95].

Дар ҷумлаи мазкур «the setting» исми феълӣ буда, ба забони тоҷикӣ *зуруб* ҳамчун исм дар вазифаи мубтадо ифода ёфтааст. Исми феълӣ «the setting» низ дар ҷумла дар вазифаи мубтадо омадааст.

- His **dreamings** and **readings** worked certain changes in him, by-and-by [14, с. 5]. – *Китобхонӣ* ва *орзунварварӣ* дар дили Том асари амиқе гузоштанд [10, с. 7].

Дар ҷумлаи мазкур «dreamings, readings» дар назари аввал ба герундий монанд аст, вале дар хотир бояд дошт, ки герундий шумораи ҷамъ надорад ва суффикси ҷамъбандии «-s», «-es» намегирад. Хусусияти ҷамъбандӣ ба исми феълӣ хос аст. Исми феълӣ

«dreamings, readings», ки ба вазифаи мубтадо омадааст, ба забони тоҷикӣ «житобхонӣ, орзупарвариҳо» тарҷума шуда дар забони тоҷикӣ низ ба вазифаи мубтадо омадааст.

• I found that the footprint was far larger than my own foot; and all my terrible **imaginings** began again [14, 45]. – Дарёфтам, ки изи пой нисбат ба изи пойҳои ман васеътар буданд ва боз ҳамаи *хаёлоти* даҳшатнок маро домангир шуд.

Дар ҷумлаи мазкур **imaginings** герундий нест, зеро пеш аз он сифати **terrible** омадааст ва суффикси ҷамбандии **-s** гирифтааст, ки ин хоси исми феълӣ аст. Дар забони тоҷикӣ ҳамчун исм *хаёлот* тарҷума шуда, дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда дар вазифаи мубтадо қарор дорад.

• **The shivering** increased as he pulled in and he could see the blue back of the fish in the water and the gold of his sides before he swung him over the side and into the boat [13, с. 46]. – *Ларза* зиёдтар шуд, вақте ки *ӯ* ресмонро кашид ва пеш аз он ки онро аз як тарафи заврақ гирифта, ба дарун кашид, пушти кабуд ва паҳлуҳои заргуни самакро дид [13, с. 47].

Чун **shivering**, ки бо артикли муайяни истифода шудааст, исми феълӣ буда, дар вазифаи мубтадо қарор дорад. Ба забони тоҷикӣ низ «ларза» исм буда, дар вазифаи мубтадо қарор дорад.

• He clubbed at heads and heard the jaws chop and **the shaking** of the skiff as they took hold below [13, с. 156]. – Пирамард ба сари онҳо бо ҷӯбдаст мезад ва хангоме ки наханго аз зери заврақ ба моҳӣ ҳучум мекарданд, садои орвораҳояшон ва *ларзиши* завракро мешунид [13, с. 157].

Дар ин ҷумла «the shaking» исми феълӣ буда, ба вазифаи пуркунанда омадааст, ки дар забони тоҷикӣ ҳамчун исм «ларзиш» тарҷума шудааст ва дар вазифаи пуркунандаи бевосита омадааст.

• ... and he tried to keep **the cutting** across the calloused parts and not let the line slip into the palm nor cut the fingers [13, 108]. – ...ва *ӯ* кӯшиш мекард, ки *ресмонро* ба ҷойи обилазадаи дасташ бигирад ва нагузорад, ки ресмон кафи даст ва панҷаҳояшро захмӣ кунад [13, с. 109].

Дар ин ҷумла «the cutting» исми феълӣ буда, ба вазифаи пуркунандаи бевосита омадааст. Собит сохтем, ки исми феълӣ пас аз феъли гузаранда, метавонад ба вазифаи пуркунандаи бевосита биёяд.

• Then they were steady to see across the ocean which was rough now with **the increasing** breeze [13, с. 154]. – Баъд он тарафи уқёнус равшан шуд ва акнун бод бархоста ва уқёнус ошуфта шуда буд [13, с. 155].

Дар ҷумлаи мазкур «the increasing», ки исми феълӣ аст, ба вазифаи пуркунандаи бавосита омадааст. Дар ҷумла «the increasing» пеш аз худ пешоянд қабул карда бошад ҳам, герундий нест, зеро артикли муайянии «the» пас аз пешоянд омадааст. Аз ин рӯ, бо боварӣ метавон гуфт, ки «the increasing» исми феълӣ аст.

• ... he began to find an added value in it because of **the washings** and cleanings it afforded [14, с. 5]. – ...ҳоло об барои вай аз ҳамин чихат ҳам маъкул буд, ки баданашро пок мекард ва ифлосихояшро *мешуст* [10, с. 7].

Дар ҷумлаи мазкур «the washings and cleanings», ки дар шумораи ҷамъ бо анҷомаи «-ing» ва суффикси ҷамбандии «-s» омадаанд, исми феълӣ мебошанд. Ин исми феълӣ дар ҷумла, ба вазифаи ҳоли сабаб омадааст. Артикл ва суффикси ҷамбандии «-s» хусусиятҳои исми феълӣ мебошад.

• He could ruin me **by jumping** or by a wild rush [13, с. 60]. – Охир, вай метавонад маро бидушад, агар *меҷаҳиду* бо тамоми неру шино мекард [13, с. 61].

Дар ҷумлаи мазкур «jumping», ки бо пешоянди **by** омадааст, герундий буда, дар вазифаи пуркунандаи бавосита қарор дорад.

• There is no sense **in being** anything but practical though, he thought. [13, с. 74]. – Вале ба фикру хаёлҳои беҳуда машғул шудан суде надорад, - фикр кард *ӯ* [13, с. 75].

Дар ҷумлаи мазкур низ герундий «being» бо пешоянди «in» дар вазифаи ҳоли макон қарор дорад.

• He settled comfortably against the wood and took **his suffering** as it came and the fish swam steadily and the boat moved slowly through the dark water [13, с. 81]. – Пирамард рохат ба тахтаҳо таъя зада, нишаст ва дандон ба дандон зада, *дардеро*, ки азияташ меод, таҳаммул мекард ва заврақ дар сатҳи оби торик оҳиста ҳаракат мекард [13, с. 82].

• He was comfortable but **suffering**, although he did not admit the suffering at all [13, с. 82]. – Ӯ худро хуб ҳис мекард, гарчи *дард* чун пештара азияташ меод; лекин дардро нодида мегирифт [13, с. 83].

Дар чумлаи якум «suffering» герундий мебошад, ки пас аз ҷонишини соҳибӣ омадааст ва дар вазифаи пуркунандаи бевосита қарор дорад. Дар чумлаи дуюм «suffering», ки бо артикли муайяни омадааст, исми феълӣ мебошад ва дар вазифаи пуркунандаи бевосита қарор дорад.

• Can it be as painful as the spur **of a fighting** cock in one's heel? [13, с. 86]. – Худо накарда, монанди зарбаи пиҳи хурӯси *чангӣ* бар кафи пойи одам аламноқ бошад? [13, с. 87].

Дар ин чумла азбаски пешоянди «of» ва артикли номуайянии «a» бо «fighting» *чангӣ* омадааст, далели исми феълӣ будани он мебошад. Исми феълӣ дар чумлаи мазкур ба вазифаи муайянкунанда омадааст.

• He stopped and considered a moment, then fell into his **imaginings** again, and passed on outside the walls of London [14, с. 7] – Ӯ истода як дақиқа ба фикр фуру рафт, ки ба кучо омада расидааст. Баъд боз *фикру хаёлҳо* ўро фаро гирифтанд ва чигуна ба беруни дарвозаи Лондон баромада мондани худаширо ҳам нафаҳмида монд [10, с. 9].

Дар чумла «imaginings» гарчанде ки пас аз ҷонишини соҳибӣ омадааст, вале герундий нест, зеро суффикси чамбандии «-s» гирифта «imaginings» шудааст. Дар забони тоҷикӣ *фикру хаёлҳо* (исм) тарҷума шуда, ба вазифаи мубтадо омадааст.

• Just then the fish jumped making **a great bursting** of the ocean and then a heavy fall [13, с. 106]. – Дар ҳамин лаҳза моҳӣ сатҳи уқёнусро *даронда*, ба ҳаво хез кард ва баргашта бо тамоми вазн ба рӯи об афтод [13, с. 107].

Дар чумлаи мазкур «bursting», ки пеш аз худ муайянкунанда қабул кардааст, аз ин рӯ, артикли номуайяни пеш аз муайянкунанда омадааст ва ин далели он аст, ки «bursting» исми феълӣ аст. Пажӯҳиши мазкур ошкор сохт, ки бархилофи герундий сифати феълӣ пас аз худ пешоянд қабул мекунад, ки дар чумла чунин омадааст: a great «bursting» of the ocean.

Дар чумлаи зерин низ мо ба ин чиз вохӯрем:

• He could not see the fish's jumps but only heard **the breaking of** the ocean and the heavy splash as he fell [13, с. 106]. – Ӯ ҷаҳидани моҳиро намедид, фақат *боз шудани* сатҳи уқёнусро бо садои баланд ба рӯи об шалаппос зада афтандани моҳиро мешуниду бас [13, с. 107].

Дар ин чумла «the breaking» of the далели он аст, ки исми феълӣ асосан пеш аз худ артикл ва дар аксар ҳолатҳо пас аз худ пешоянд қабул мекунад.

• He just felt **a faint slackening** of the pressure of the line and he commenced to pull on it gently with his right hand [13, с. 112]. – Ӯ фақат камтар *сушт шудани* фишори ресмонро ҳис кард ва оҳиста-оҳиста онро бо дасти росташ кашидан гирифт [13, с. 113].

Дар ин чумла низ исми феълӣ бо артикл (артикли номуайянии a) омада, пас аз худ пешоянд қабул кардааст. Исми феълӣ дар забони тоҷикӣ ҳамчун масдари «сушт шудан» ифода ёфтааст. Дар ҳар ду забон ба вазифаи пуркунанда омадааст.

• He used both of his hands in **a swinging** motion and tried to do the pulling as much as he could with his body and his legs [13, с. 112]. – Пирамард бо навбат дастонаширо *алвонҷ дода*, қор мефармуд ва кӯшиш мекард, ки ҳаддалимқон баданаш ва пойҳояш низ дар ин қор ширкат мекунад [13, с. 113].

Исми феълӣ «swinging», ки бо артикл омадааст (a swinging) вазифаи муайянкунандаро адо мекунад. Бояд қайд кард, ки исми феълӣ дар вазифаи муайянкунанда дар забони англисӣ пас аз пешоянд бо артикл истифода шудааст. Собит сохтем, ки исми феълӣ низ чун герундий метавонад, пеш аз худ пешоянд қабул кунад, вале бо артикл.

Дар ҷумлаи мазкур низ исми феълӣ бо пешоянд ва артикли муайянӣ истифода шудааст, ки тавовути герундий аз сифати феълӣ дар ин ҷо танҳо артикл қабул кардани сифати феълӣ мебошад.

Ҳамчун исм, герундий метавонад бо пешоянд омада, ҷонишини соҳибӣ ё исм дар падежи соҳибӣ муайянкунандаи он бошад.

Герундий бештар пас аз пешоянд истифода бурда мешавад. Азбаски танҳо исмҳо (ё ҷонишинҳо) пешояндро талаб мекунад, ҳар намуд феъл пас аз пешоянд шакли герундий, яъне шакли феълро, ки аз рӯи хусусияташ ба исм наздик аст, қабул мекунад. Пас аз пешоянд герундий дар вазифаи пуркунандаи бавосита, муайянкунанда, ҳол ва қисми номии хабари таркибии номӣ истифода бурда мешавад.

Бе пешоянд герундий ҳамчун қисми хабари таркибии феълӣ, инчунин қисми номии хабари таркибии номӣ, мубтадо ва пуркунандаи бевосита истифода бурда мешавад [3, с. 264].

Ба андешаи А.В. Клименко, алоқаи исм бо герундий дар он дида мешавад, ки герундий:

–амалро не, балки танҳо ном, чараёни амалро ифода мекунад;

–дар ҷумла вазифаи исмро иҷро карда ба вазифаи мубтадо, муайянкунанда, ҳол, қисми хабар меояд;

–якҷоя бо пешоянд омада, ҷонишини соҳибӣ ва исм дар падежи соҳибиро муайянкунанда қабул мекунад [4, с. 359].

Тафовути герундий аз исми феълӣ дар он аст, ки герундий артикл, шумораи ҷамъ қабул намекунад ва инчунин герундийро сифат муайян намекунад.

Мо бояд робитаи герундийро бо феъл, ки дар он ифода меёбад, дида бароем, ки герундий:

- аз решаи феъл ба вучуд меояд;
- тафовути замонӣ ва тарзӣ дорад;
- пуркунандаи бевосита қабул мекунад;
- метавонад зарф онро муайян кунад.

Тафовути герундий аз феъл дар он ифода меёбад, ки шакли ғайритасрифии феъл мебошад, ки категорияи шахс ва шумораро ифода намекунад. Герундий вазифаи хабарро иҷро карда наметавонад, он танҳо як ҷузъи он шуда метавонад.

Хулоса зимни таҳлил собит гардид, ки герундий аз исми феълӣ бо ҷунин хусусиятҳо умумияту фарқиятҳо дорад:

- герундий ва исми феълӣ анҷомаи «-ing» доранд;
- герундий ва исми феълӣ дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, муайянкунанда, пуркунанда, қисми хабар ва ҳол меоянд;

• якҷоя бо пешоянд омада, ҷонишинҳои соҳибӣ ва исм дар падежи соҳибӣ муайянкунандаи онҳо мебошад;

Герундий аз исми феълӣ бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунад:

- артикл қабул карда наметавонад;
- бо ибораи исмӣ (of +сущ.) истифода бурда намешавад;
- шумораи ҷамъ надорад;
- сифат муайянкунандаи он шуда наметавонад;
- тафовути замонӣ ва тарзӣ дорад [4, с. 16].

Хусусияти фарқкунандаи ҳар исм дар забони англисӣ мавҷудияти артикл мебошад:

• Friday's father didn't think that **the escaping** Indians could live through the storm [12, с. 68]. – Падари Ҷумъакул дар фикри он буд, ки хиндуҳои *фирорӣ* дар тӯфон зиста наметавонистанд.

Дар ҷумлаи мазкур **escaping** бо артикл далели он аст, ки он исми феълӣ мебошад. Дар забони тоҷикӣ ҳамчун сифат «фирорӣ» тарҷума шудааст. Дар ҷумлаи англисӣ исми феълӣ ва дар забони тоҷикӣ сифат ба вазифаи муайянкунанда омадааст.

Дар хотир бояд гирифт, ки артикл на ҳамеша пеш аз исм, алалхусус пеш аз исмҳои абстракт гузошта мешавад: I ask for respect and **understanding** – Ман *фаҳмиш* ва эҳтиромро талаб мекунам.

Дар забони англисӣ бештар артикл вазифаи ҷонишинҳои ишоратӣ ва соҳибиро ба худ мегирад: But **these poisonings** from the agua mala came quickly and struck like a whiplash [13, с. 42]. – Аммо ин *захр* тез таъсир мекард ва мисли зарбаи тозиёна дарднок буд.

Шакли феъл дар замони давомдор **Continuous** ҳеҷ гоҳ бо артикл ва бо муайянкунанда истифода бурда намешавад. Исми феълӣ, чӣ хеле ки қайд кардем, шакли шумораи чамъ дорад.

Бархилофи шакли феълӣ, исми феълӣ шакли замон ва сиға надорад, аз ин рӯ дар ҷумла шакли феълро мисол меорем: He was **reading** dreadfully – Ӯ ниҳоят бад *мехонд*. Як далели ҷолиб он аст, ки ин ҷумларо ба забони тоҷикӣ метавон тавассути исм тарҷума кард: Хониши ӯ хеле бад буд [8, с. 10].

Герундий ва исми феълӣ дар забони англисӣ ду мафҳуми хеле наздик мебошанд. Ҳар ду амалро ифода мекунанд, онҳо анҷомаи якхела (-ing) дошта, ҳар ду шакл дар мавқеи истифода бурда мешаванд, ки ба исм хос аст (мубтадо, муайянкунанда, пуркунанда, қисми номии хабари таркибии номӣ ва ғ.).

Герундий аз исми феълӣ пайдо шудааст ва аз ин сабаб як қисми хусусиятҳоеро, ки ба феъл хос аст, нигоҳ медорад, вале дар баробари ин хусусияти исмиро низ ба худ гирифтааст: I'm fond of **cooking**. Ман *хӯрок пӯхтанро* дӯст медорам. – исми феълӣ. I like it, when you are **cooking**. Ба ман *хӯрок пӯхтани* ту маъқул аст – исми феълӣ [7, с. 9].

Хусусияти фарқкунандаи герундий аз исми феълӣ дар он аст, ки:

– Герундий бо артикл истифода бурда намешавад:

• Its jaws were working convulsively in quick bites against the hook and it pounded the bottom of the skiff with its long flat body, its tail and its head until he clubbed it across **the shining** golden head until it shivered and was still [13, с. 94]. – ...пирамард аз болои заврақ ҳам шуд ва моҳии **зарандуди** холҳои бунафшдорро ба дарун кашид.

Дар ҷумлаи мазкур шакли феълӣ бо **-ing**, ки бо артикл (the) омадааст (the shining), исми феълӣ аст, зеро артикл ба исми феълӣ хос аст.

– Герундий дар шумораи чамъ истифода бурда намешавад;

– Исми феълӣ дар шумораи чамъ истифода шуда, бо муайянкунанда ҳамроҳ меояд, герундий бо ҳол истифода бурда мешавад:

• ... he was dressed in **deep mourning**, and the hat he held in his hand was surrounded with a srape band [11, с. 420]. – Вай либоси *сиёҳи мотамӣ* ба бар карда буд ва қулоҳи нафистасмае андар даст дошт [9, с. 217].

Дар ҷумлаи мазкур «mourning» исми феълӣ аст, зеро пеш аз худ муайянкунанда қабул кардааст, ки сифати «деер» ин вазифаро иҷро мекунад, ки дар забони тоҷикӣ ҳамчун сифат *сиёҳи мотамӣ* тарҷума шудааст.

• ...he was not in the frequent habit **of entering** the schoolroom [11, с. 290]. – гарчи ӯ ба синфхона басо кам *медаромад* [9, с. 149].

Дар ин ҷумла «entering», ки пеш аз худ пешоянд ва пас аз худ ҳол қабул кардааст, герундий мебошад.

– Исми феълӣ пуркунандаи бевоситаро пайваस्त карда наметавонад, лекин метавонад пуркунандаи бавоситаро бо пешоянди **of** қабул кунад: **to give up drinking alcohol** – герундий; **the writing of the novel** – исми феълӣ;

• There I did any work that needed fire, such as **the firing of pots** or the **cooking** of food [12, с. 48]. – Онҳо ҳар кореро, ки ба оташ тааллуқ дошту аз ӯҳдааш мебаромадам, мисли *ҷойҷӯшонӣ* ё *хӯрокпазӣ* бо ҷону дил иҷро менамудам.

Дар ҷумлаи мазкур «firing», ки бо артикл истифода шуда пас аз худ пешоянди «of» қабул кардааст, исми феълӣ аст ва дар забони тоҷикӣ ҳамчун исм «ҷойҷӯшонӣ», «хӯрокпазӣ» тарҷума шудааст.

• Poor Tom was listening, as well as his dazed faculties would let him, to **the beginning of** this speech [14, с. 15]. – Томи бечора чӣ қадар, ки ин вазъияти вазнинаш имкон меод, *аввали* суханони ӯро гӯш карда, вале замоне, ки «ман падари меҳрубони ту» гуфтани ӯ ба гӯшаш расид, мисли одами тирхӯрда ранги рӯяш сап-сафед шуда... [10, с. 26]

• At about **the beginning of** august I finished my fence [12, с. 29]. – Тақрибан дар *аввали* август сохтмони деворамро ба итмом расонидам.

Дар ҷумлаҳои мазкур низ шаклҳои феълӣ, ки бо - **ing** ва артикл омада пас аз худ пешоянди **of** қабул кардааст, исми феълӣ мебошанд ва дар забони тоҷикӣ ҳамчун зарф «аввал» тарҷума шудааст.

– Исми феълӣ категорияи замон ва тарз надорад;

– Исми феълӣ метавонад бо шумора якҷоя биёяд: масалан:

• Without one overt act of hostility, **one upbraiding** word, he contrived to impress me momentarily with the conviction [11, с. 788]. – Бе ягон *ҳарф*, бе ягон душманӣ возеҳу равшан ба ман нишон дод, ки тавачҷуҳе ба ман надорад [9, с. 378].

– Герундий метавонад бо исм дар падежи соҳибӣ ё ҷонишин биёяд: I like **Lana's singing** [7, с. 9].

• ... he dropped his oars and felt the weight of the small **tuna's shivering** pull as he held the line firm and commenced to haul it in [13, с. 46]. – ... ӯ белҳоро гузошта, ба кашидани он шуруъ кард ва вазни самаки на чандон калонеро ҳис мекард, ки чангакро беихтиёр *кашида* медашт.

Дар ҷумлаи мазкур герундий «**shivering**» бо исм «**tuna's**» дар падежи соҳибӣ омадааст, яъне исм дар падежи соҳибӣ муайянкунандаи герундий мебошад.

• ... and mindful **of Helen's warnings** against the indulgence of resentment, I infused into the narrative far less of gall and wormwood than ordinary [11, с. 132]. – Ва *ҳушдор* духтархонум Темплро, ки ба ҳисси қасосгирӣ дода нашавам, дар ёд дошта, оташинӣ ва қаҳролудиро дар ҳикоятам камтар истифода бурдам [9, с. 68].

Дар ҷумлаи мазкур низ «Helen's» исм буда, дар падежи соҳибӣ пеш аз герундий омадааст.

Дар калимасозии исми феълии тоҷикӣ усули пасвандии калимасозӣ, инчунин усули ғайрисуффиксӣ истифода мешавад, ки онро баъзан буриши асоси феълӣ низ меноманд. Усули пасвандӣ – ин сохтани калима бо роҳи пайваст кардани суффикс ба асоси ҳосилшуда мебошад. Ин яке аз роҳҳои сермахсули калимасозӣ дар забони тоҷикӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, исми феълӣ (Verbal noun) – навъи махсуси исм мебошад, ки барои бисёр забонҳо хос аст. Дар забони тоҷикӣ чунин исмҳо аз қабилҳои *дав* (аз *давидан*), *суруд* (аз *сурудан*) ва ғ. Ин исмҳо ё бо роҳи кӯтоҳ кардан (*дав* – *давидан*) ё суффиксӣ (*суруд* – *сурудан*) сохта мешаванд. Феъл ва исми феълӣ ду ҳиссаи нутқе мебошанд, ки дар семантика (маъно) мазмуни протсессуалӣ доранд: феъл ҳаракатро (раванд ё набудани амалро) исми феълӣ бошад, натиҷаи амалро ифода мекунад.

Герундийро бо исми феълӣ муқоиса карда, метавон хусусиятҳои умумии зеринро ҷудо кард:

• дар ҷумла дар вазифаи мубтадо, муайянкунанда, пуркунанда, қисми хабар ва ҳол меоянд;

• якҷоя бо пешвандҳо омада, бо ҷонишинҳои соҳибӣ ва исм дар падежи соҳибӣ муайян мешаванд.

Герундий аз исми феълӣ бо он фарқ мекунад, ки:

• артикл қабул карда наметавонад;

• бо ибораи исми (of +суц.) истифода бурда намешавад;

• шумораи ҷамъ надорад;

• сифатро ҳамчун муайянкунанда қабул карда наметавонад;

• фарқияти замонӣ ва тарзӣ дорад [2, с. 16].

Чӣ гуна исмро бо анҷомаи **-ing** аз шакли феъл метавон фарқ кард. Исми феълӣ бо анҷомаи - **ing** шаклан шакли феъли англисиро ба ёд меорад. Бо вучуди ин онҳо танҳо

хусусиятҳои исми доранд. Исми предметро, на ҳаракату ҳаракати онро ифода мекунад. **Skating is beautiful and spectacular – Конкитозӣ** намуди варзиши зебо ва диданбоб аст.

Хулоса бо ин чадвали зерин мо метавонем тафсулоти герундий ва исми феълиро баррасӣ намоем:

Чадвали №1

Герундий	Исми феълӣ
<p>1. Герундийро ҷонишин метавонад муайян кунад. During the early part of the morning, I momentarily expected his coming; [11, с. 290].– Тамоми нимаи аввали рӯз бесаброна пайдо шуданаширо интизорӣ мекашидам [9, с. 149].</p>	<p>1. Исми феълиро сифат муайян мекунад. By dying young, I shall escape great sufferings. [11, с. 152].– Ман ҷавон мемирам, бинобар ин аз бисёр азобҳо бармаҳал халос мегардам [9, с. 78].</p>
<p>2. Герундий шакли ҷамъ надорад. Mrs. Fairfax surprised me by looking out of the window with a sad countenance [11, с. 491].– Аз тиреза хонум Фаэрфакс <i>нигарист</i> ва бо қиёфаи шаъни таҳқирёфта гуфт [9, с. 253].</p>	<p>2. Исми феълӣ метавонад дар шумораи ҷамъ биёяд. ...only the bed was stripped of its hangings. [11, с. 291]. – фақат тӯр-пардаи катро гирифта партофтаанд [9, с. 149].</p>
<p>3. Герундий метавонад пас аз худ пурқунандаи бевосита қабул кунад. I felt no standing; [11, с. 567].– Ин лаҳзаи дахшатнокро тасвир кардан имкон надорад [9, с. 291].</p>	<p>3. Исми феълӣ метавонад пурқунандаи бавосита қабул кунад: My wretched feet, flayed and swollen to lameness by the sharp air of January, began to heal and subside under the gentler breathings of April; [11, с. 140].– Пойҳои мискини ман, ки дар рӯзҳои пурсармои январ хунук задаву варам карда буданд, тахти таъсири гармии нарми апрел ба сихатшавӣ оғозиданд [9, с. 72].</p>
<p>4. Герундий баъзе хусусиятҳои феълӣ дорад.</p>	<p>4. Исми феълӣ хусусияти феълӣ надорад.</p>
<p>5. Герундий бо -ing анҷом меёбад.</p>	<p>5. Исми феълӣ метавонад ҳар гуна анҷом ёбад. Yes, Mrs. Reed, to you I owe some fearful pangs of mental suffering, but I ought to forgive you... [11, с. 33].– Бале, хонум Рид, чӣ қадар азобу азиятҳои руҳонии маро сабаб марҳамати шумост [9, с. 18]. (герундий) I had only been a spectator of the proceedings at Lowood; [11, с. 96].– То ин лаҳза ман танҳо тамошогари ҳама ҳодисоти Ловуд будам [9, с. 51].</p>
<p>6. Герундий артикл қабул намекунад: ...but this morning we were obliged to dispense with the ceremony of washing; [11, с. 95].– валекин имрӯз аз маросими шустушӯӣ сарфи назар кардан лозим омад [9, с. 50].</p>	<p>6. Метавонад артикл дошта бошад: I saw the outline of a form under the clothes, but the face was hid by the hangings; [11, 151].– Ман зери рӯйчо суроби Элени хусбидаро дидам, аммо ҷодаршаб симои ӯро мепаноҳонид [9, с. 77].</p>
<p>7. Шакли замон ва тарз дорад: In the interview which followed between him and Mrs. Reed, I presume, from after-</p>	<p>7. Шакли замону тарз надорад.</p>

<p>occurrences, that the apothecary ventured to recommend my being sent to school; [11, с. 42]. – Ман бар асоси он чӣ баъдан воқеъ гардид, дарёфтам, ки дорусоз часорат зоҳир намуда, ба хонум Рид маслиҳат додааст, ки ӯ маро ба дабистон бифиристад [9, с. 23].</p>	
<p>8. Метавонад бо зарф муайян шавад: His might have been a cherub's mouth had not the full, sensuous lips a trick, under stress, of drawing firmly across the teeth [15, с. 36] – Мартин одате дошт, ки ҳангоми хашмгиншавӣ лабони эҳтироснокашро саҳт мефушурд ва ин ба чехрааш як навъ чиддият, қатъияти қариб зоҳидонае меод [9, с. 37].</p>	<p>8. Метавонад бо сифат муайян шавад: All sad feelings seemed now driven from the house, all gloomy associations forgotten: there was life everywhere, movement all day long. [11, с. 345].– Ба назар чунин менамуд, ки акнун он ҳама эҳсосоти ғамгин барҳаму дарҳам хӯрда, он ҳама хотироти тира зудуда гаштаанд [9, с. 177].</p>

Воқеан герундий бо сифати феълӣ ва исми феълӣ хусусиятҳои умумӣ дорад, ки дар натиҷа омехта накардани онҳо мушкили пеш меорад.

Мушаххас гардид, ки исми феълӣ чараёнро ифода мекунад. Аз сабаби он ки дар забони англисӣ роҳҳои сохтани исми феълӣ зиёд нестанд, зухуроти полисемия – вусъатёбии якчандмаъноӣ як калима, пайдо мешавад: – Digging – 1. натиҷаи ҳаракат; 2. аломати чараён; 3. макони ҳаракат [Успенский, 10]. Хусусияти феълро надошта, исми феълӣ наметавонад пас аз худ пуркунандаи бевосита қабул кунад: **Downloading** the film took a long time. – *Гузариши филм* вақти зиёдро гирифт (герундий). Агар исми феълӣ истифода бурдан лозим бошад, он гоҳ пуркунанда бо пешоянд, аксар вақт бо of ҳамроҳ мегардад: **Downloading of** the film took a long time – *Гузариши филм* вақти зиёдро гирифт (исми феълӣ) [8, с. 27]. Герундий дар забони англисӣ дар шумораи чамъ истифода бурда намешавад, чунин вай аз исми феълӣ бо ин фарқ мекунад, ки аз герундий бо роҳи субстантиватсия соҳиб шудааст, ки вай низ дар шумораи танҳо бо -ing анҷом меёбад [1, с. 5].

Таҳлили семантикӣ, ки бо герундий ва исми феълӣ ифода ёфтаанд, нишон дод, ки онҳо ҳангоми истифода имкониятҳои гуногун доранд. Одатан рӯйдодҳо (events) аз рӯи хосияти ифодаи амал ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: маҳдудкунанда ва номаҳдуд. Маҳдудкунанда амалро ифода мекунад, ки бандаки муқаррарӣ истифода шудааст, лекин номаҳдуд онро надорад. Зимни таҳлил собит гардид, ки истифодаи шаклҳои ғайритаҷрибӣ феъл бо мавҷудияти аломатҳои семантикӣ давомнокӣ ва маҳдудиятнокӣ алоқаманд аст.

Бинобар ин, бандаки **-ing** дар шакли замони феъл барои ифодаи замони давомдор бо герундий ягон иртиботе надорад.

Адабиёт:

1. Гуданова Д. Отглагольные существительные в английском языке / Дарья Гуданова. – Текст: электронный // 1hello.ru: [сайт]. – URL: <https://1hello.ru/grammatika/otglagolnye-sushhestvitelnye-v-anglijskom-yazyke.html> (дата обращения: 23.10.2021).
2. Камянова Т. Грамматика английского языка: теория и практика / Т. Камянова. М.: 2015. – 1023 с.
3. Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка. Учебное пособие/ Е.Е. Израилевич 8-е издание, переработанное и дополненное К. Н. Качаловой в 2-х томах Киев, Методика, 2003. – 717 с.
4. Клименко А.В. Ремесло перевода / А.В. Клименко. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 640 с.
5. Петрова А.В. Самоучитель английского языка. Изд-е пятое. / А.В. Петрова. Москва «Высшая школа» 1979. – 352 с.
6. Самгинов, Евгений Герундий в английском языке и его аналоги в русском / Евгений Самгинов. – Текст: электронный // SNEG5.com – Общественно-образовательный портал: [сайт].

– URL: <https://SNEG5.com/nauka/nauchnye-publikacii/gerund.html> (дата публикации: 15.10.2021; дата обращения: 23.10.2021).

7. Успенский Л.В. Этимологический словарь школьника / Л.В. Успенский.–Текст: электронный // lexicography. online. Этимологический словарь Успенского Л. В.: [сайт]. – URL: <https://lexicography.online/etymology/uspensky/e/ерунда> (дата обращения: 23.10.2021).

8. Шанский Н. М. Этимологический онлайн-словарь русского языка Шанского Н. М. / Н. М. Шанский. – Текст: электронный // 1793. slovaronline.com: [сайт]. –URL: <https://1793.slovaronline.com/1156-ерунда> (дата обращения: 23.10.2021).

9. Бронте Ш. Чен Эйр. ТЧБ «Истиқбол» Душанбе – 2010, 409 с.

10. Марк Твен. Шоҳзода ва гадо. . Нашиёти «Ирфон» Душанбе, 1975. – 221 с.

11. Brontë Charlotte. Jane Eyre. M.: 2020. – 890 pp.

12. Defoe D. Robinson Crusoe [Техт] / D. Defoe. - New York: Penguin Books, 2006. - 298 p.

13. Hemingway Ernest. The Old Man and the Sea. www.Asiaing.com.

14. Mark Twain (Samuel Clemens). The Prince and The Pauper. – M., 2014. – 154 p.

15. Jack London. Martin Eden. The Modern Library New York.– 2002. – 418 pp.

16. Чек Лондон. Мартин Иден. (Тарҷумаи Ҷ. Холиқов) – Душанбе: Ирфон, 1981. – 407 с.

с.

ГЕРУНДИЙ ВА ТАФОВУТИ ОН АЗ ИСМИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола масъалаи тафовути герундий аз исми феълӣ, ки шакли ҳамгун доранд, мавриди баррасӣ қарор дорад.

Герундий яке аз шаклҳои ғайритасрифӣ феъл буда, хусусияти исмӣ ва феълӣ дошта, дар забони тоҷикӣ муодил надорад. Дар забони англисӣ герундий, исми феълӣ ва сифати феълӣ I бо суффикси **-ing** анҷом меёбанд. Бо вучуди яхела анҷом ёфтанд, онҳоро бо хусусиятҳои ба худ хос фарқ қардан мукин аст.

Азбаски дар забоншиносии муқоисавӣ мавзӯи герундий ва фарқияти он аз исми феълӣ мавриди пурраи баррасӣ қарор нагирифтааст, мо бо таҳлили ҷумлаҳои сохта, ки герундии бо ҷунин хусусиятҳо аз исми феълӣ фарқ мекунад:

1. Герундийро ҷонишин, исми феълӣро сифат муайян мекунад;

2. Герундий шакли ҷамъ надорад, исми феълӣ ин хусусиятро дорад;

3. Герундий пас аз худ пурқунандаи бевосита ва исми феълӣ пурқунандаи бавосита қабул мекунад;

4. Герундий баъзе хусусиятҳои феълӣ дорад, вале исми феълӣ ҷунин хусусият надорад;

5. Герундий артикл қабул намекунад, исми феълӣ артикл қабул мекунад;

6. Герундий шакли замон ва тарз дорад, исми феълӣ ин шаклҳоро доро нест;

7. Герундий метавонад бо зарф, исми феълӣ бо сифат муайян шавад;

8. Герундий пеш аз худ, исми феълӣ пас аз худ пешоянд қабул мекунад;

9. Герундий дар забони тоҷикӣ аналог надорад, исми феълӣ аналоги худро дорад.

Калидвожаҳо: герундий, исми феълӣ, артикл, суффикс, ҷонишин, пурқунандаи бевосита, муодил, сифат, хусусияти исмӣ, хусусияти феълӣ.

ГЕРУНДИЯ И ЕГО РАЗЛИЧИЕ ОТ ОТГЛАГОЛЬНОГО СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья раскрывает вопросы, связанные с герундией и его различие от отглагольного существительного.

Герундия – это неличная форма глагола, который имеет именное и отглагольное свойство и не имеет своего аналога в таджикском языке. В английском языке герундия, отглагольное существительное и причастие I оканчиваются с суффиксом **-ing**. Несмотря на то, что у них одинаковое окончание, их можно отличать специфическим свойствам.

Поскольку в сравнительной языковедении тема герундия и его отличительные черты от отглагольного существительного не рассмотрены, анализируя предложений мы доказывали, что герундия отличается от отглагольного существительного такими свойствами как:

1. Герундия определяется местоимением, а отглагольное существительное прилагательным;
2. У герундий нет множественного числа, а отглагольное существительное имеет этого свойства;
3. Герундия содержит после себя прямого дополнение, а отглагольное принимает предложное дополнение;
4. Герундия имеет глагольное свойство, а у отглагольного этого нет;
5. Герундий не может принимать артикль, в то время как отглагольное принимает его;
6. Герундия имеет время и залог, а у отглагольного этого нет;
7. Герундия может определяться наречием, а отглагольное существительное прилагательным;
8. Герундия принимает предлог перед собой, а отглагольное существительное принимает его после себя;

Ключевые слова: герундия, отглагольное существительное, артикль, суффикс, местоимение, прямое дополнение, аналог, прилагательное, именное свойство, глагольное свойство.

GERUND AND ITS DIFFERENTIATION FROM VERBAL NOUN

The article deals with the Gerund and its differentiations from Verbal Noun. Gerund is one of the None-finite forms of the Verb which has nominal and verbal characters and doesn't have its analogue in Tajik.

Gerund, Verbal Noun and Participle I end with **-ing** in English language. In spite of the fact that they have the same endings, they can be differed by their specific features.

As the theme Gerund and its distinctive features from the Verbal noun haven't been reviewed in Comparative Linguistics yet, analyzing sentences we proved that the Gerund differs from the Verbal Noun with the following features:

1. Gerund is defined by the Pronoun and Verbal Noun, by the Adjective;
2. Gerund doesn't have plural form but Verbal Noun has;
3. Gerund contains direct Object after itself, but Verbal Noun, Prepositional one;
4. Gerund has verbal character; Verbal Noun doesn't have it;
5. Gerund doesn't come with the article, while Verbal Nouns have this feature;
6. Gerund has time and voice distinctions, Verbal Noun don't have it;
7. Gerund can be defined by Adverb but Verbal Noun by Adjective;
8. Gerund comes after preposition; Verbal Noun comes before it;
9. Gerund doesn't have its analogue in Tajik, but Verbal Noun has got it.

Key-words: gerund, verbal noun, article, suffix, pronoun, direct object, analogue, adjective, nominal character, verbal character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирова Уғулбӣ Садулоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. sobirovaugulbi@gmail.com. Тел.: (+992) 985-77-38-48

Сведения об авторе: Собирова Угулби Садулоевна - Таджикский национальный университет, к.ф.н., старший преподаватель кафедры английского языка и сравнительной типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. sobirovaugulbi@gmail.com. Тел.: (+992). 985-77-38-48

Information about the author: Sobirova Ugulbi Saduloevna - Tajik National University, cand. phil. science, senior lecturer of the department of english language and comparative typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe Rudaki Avenue 17. sobirovaugulbi@gmail.com. Phone: (+992). 985773848.

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НЕМЕЦКОГО ПЕРЕВОДА АДАМА ОЛЕАРИУСА
«ГУЛИСТАН» - А СААДИ С ТЕКСТОМ РУКОПИСНОГО ОРИГИНАЛА
(ПРОБЛЕМА СТЕПЕНИ АДЕКВАТНОСТИ)**

Сарахонзода М.С., к.ф.н.
Таджикский национальный университет
Косимзода С.С. д.ф.н., профессор
Национальная академия наук Таджикистана

До «Персидской долины роз» Адама Олеаруса существовало уже три перевода «Гулистана» на европейские языки, в том числе и один немецкий. Как сказано в предисловии, Олеариус знал эти переводы. Принимая во внимание поздние исследования, важно узнать, как он оценивал работы своих предшественников, и почему он счёл необходимым новый перевод «Гулистана». Чтобы выяснить это и заодно передать общее впечатление от методов данных переводчиков, приводим несколько соображений.

Первый перевод «Гулистана» на французском языке принадлежит Андре ду Рие «GVLISTAN ov l'Empire des Roses Composé par SADI, Prince des Poëtes Turcs & Persans» (Paris 1634). В подзаголовке книги имеются данные о личности переводчика: «Traduit en Franfois par ANDRE DV RYER, sieur de Malezair, Gentil-homme ordinaire de la Chambre du Roy, Cheualier de l'Ordre du S. Spulchre de Ierusalem cy-dueant Consul pour sa Majest, & ses nations en Alexandria, au grand Caire, & Royaume d'Egypte» - «Переведено на французский язык Андре Ду Рие, сьером де Малезером, ординарным джентльменом Королевской палаты, кавалером ордена Святого Спультра Иерусалимского, консулом Его Величества и его народов в Александрии, в великом Каире и Королевстве Египет» [наш дословный перевод].

Ду Рие (1580-1660) принадлежит известному дворянскому роду и, будучи государственным деятелем, занимал важные чины. Он был послом французского двора в Египте до 1630 года. Оттуда направлен в Турцию, в Константинополь. Султан Мурад IV отправляет его во французский королевский двор с секретным посланием в июле 1632 года. Как посол, во время многочисленных путешествий знакомится с Востоком, изучил основные языки. Ду Рие говорил на тюркском, арабском и персидском языках. В период дипломатической деятельности он на досуге занимался литературой страны. Обратил внимание на религию Востока, изучил и перевёл Коран на французский язык.

С рукописью «Гулистана» Саади он познакомился в библиотеках Каира и Константинополя: «Fueilletant les Bibliothèques des plus curieux d'entr'eux en Egypte, au grand Caire & à Constantinople, j'ay rencontre que le liure intitule Gulistan, c'est à dire l'Empire des Roses est fort prise entr'eux pour la subtilité de ses responses, pour la solidité de son discours, douceur de sa poesie, & grauité de ses sentences. C'est ce qui m'a conuë depuis mon retour d'employer quelques heures de mon loisir à sa Version, l'habillant à la Francoise» [9, с. 4] - «Посещая самые известные библиотеки в Египте, Большом Каире и Константинополе, я обнаружил, что книга под названием «Гулистан», то есть «Империя роз», пользуется большой популярностью из-за тонкости ответов, из-за солидности речей, мягкости поэзии и свободы предложений. Именно это побудило меня после моего возвращения потратить несколько часов досуга на это произведение, приукрасив её во французском стиле» [наш смысловой перевод].

Как следует из варианта Ду Рие, уже в 1636 году появился первый немецкий перевод «GVLISTAN. Das ist, Königlicher Rosengart: Des persischen Poeten SADI. Durch Johan Friedrich Ochssenbach, aus Dem Französichen in Das Teutsche gebracht» [18, с. 1]. Йохан Фридрих Оксенбах, про жизнь которого мало сведений [23, с. 200], перевёл «Гулистан» с французского на немецкий язык. Он посвятил свой перевод «dem WolEdelGestreng/ ynd Hochgelehrten Herren/ Christophoro Besoldo, Iuris Consulto, &c. Dero zu Hungern ynd Böhheim

Königl. Majestat/ Rath» – Христофору Безолдо, Юрису Конзулто и Деро венгерскому и бохаймскому королевскому величеству [наш смысловой перевод].

Оксенбах в своём переводе «Rosengart» в основном опирается на французский перевод, в связи с чем его труд имеет похожие недостатки как у Ду Рие.

15 лет спустя был опубликован третий перевод «Гулистана» на латинском языке: «MVSLADINI SADI ROSARIVM POLITICVM, Sive amoenvm sortis hvmanae theatrvm, De Persico in Latinum versum, necessariisque NOTIS illustratum A GEORGIO GENTIO», этот перевод осуществил Георгиус Гентиус в 1651 году в Амстердаме.

Георгиус Гентиус (1618-1687) родился в городе Даме у северного моря. В 1635 году после своей учёбы в городе Галле был управляющим имением (гофмейстером) в городе Шлезвиг. В дальнейшем он посвящает себя изучению восточных языков. Одним из многих учёных, у которого Гентиус изучал восточные языки, был Даниэль Хайнсиус. Приобретённые знания иностранных языков позволили ему в 1641 году поехать с турецким послом в Турцию. Ему повезло больше всех тем, что ему разрешили посещать турецкие библиотеки и списывать для себя редкие произведения. После семилетнего пребывания в Константинополе он возвращается в Амстердам в 1659 году. Между тем в это же время он ездил один раз и в Персию. От саксонского курфюрста Йохана Георга II-го, которому потом посвящает свой «Гулистан», он получал годовое жалованье. Несмотря на то, что у Гентиуса было огромное желание путешествовать по Востоку, должность советника, которую он получил по прибытии из Турции, не позволяла ему сделать это. Здесь необходимо упомянуть и то, что он был секретарём во время переговоров кайзера Леопольда с турками во Франкфурте. В Вене, куда он поехал в 1659 году он обнаруживает, что у турков плохие намерения и ему грозит опасность. Спокойная жизнь Гентиуса, которую он вёл в городе Галле, нарушается тем, что во дворе кайзера начинается борьба за наследство. В конце концов он становится душевно больным, впадает в бешенство и умирает в возрасте 70 лет во Фрейбурге.

Гентиус осуществил свой перевод «Гулистана» на двух языках: персидском и латинском. Он является единственным опубликованным переводом с персидского. Вероятно, он оставил после себя в рукописи и перевод «Бустана».

Гентиус пишет в своём предисловии, что если читателям понравится его латинский перевод Гулистана, то он в короткое время переведёт произведение шейха Саади на немецкий и французский языки. К сожалению, его мечте не суждено было сбыться. Второе издание его латинского перевода появляется в 1673 году в маленьком формате и без персидского текста.

После этих трёх переводов появляется «Персидская долина роз» Олеариуса: «Persianischer Rosenthal» *In welchem viel lustige Historien/ scharfsinnige Reden und nützliche Regeln. Vor 400. Jahren von einem Sinnreichen Poeten SCHICH SAADI in Persischer Sprach beschrieben. Jetzo aber von ADAMO OLEARIO, Mit zuziehung eines alten Persianers Namens HAKWIRDI übersetzt/ in Hochdeutscher Sprache heraus gegeben/ und mit vielen Kupfferstücken geziert*“ (Schleswig 1654). «Персидская долина роз» - с весёлыми историями, остроумными речами и полезными правилами. Написано 400 лет назад остроумным поэтом Шейхом Саади на персидском языке. Переведён на литературный немецкий язык, издан и украшен многочисленными медными штукаами Адамом Олеариусом с вовлечением в процесс перевода, персидского старца Хаквирди [наш смысловой перевод].

В «l'Empire des Roses» можно заметить отсутствие почти половины историй «Гулистана». Ду Рие не ставит в известность своих читателей о том, что в его произведении речь идёт о неполном переводе персидского текста «Гулистан». Только в конце своего предисловия, похожего на посвящения Хотманну, имеется примечание, которое даёт понять, что французский сад необходимо осветить некоторыми цветами и кустарниками: «*Octroyez donc ie vous supplie, Monsieur, vostre protection á cét estranger & trouuez bon que le Gulistan se fasse voir en France sous vostre nom; il ne dira rien de sa Religion qui puisse offencer les plus scrupuleux ny qui soit indigne de vostre azile*». (A Monsievr Monsievr HOTMAN, Seignevr de

Morfontaine, Abde de S.Mard, Conseiller du Roy en sa Cour de Parlement.) - «Прошу вас, сэръ, защитить этого иностранца и принять хорошо, чтобы Гулистан был замечен во Франции под вашим именем; он не скажет о своей религии ничего, что могло бы оскорбить самых щепетильных и что было бы недостойно вашего покровительства» (Месье Хотману, сеньору де Морфонтену, Абде де С.Марду, советнику короля при его дворе) [наш смысловой перевод].

На первый взгляд это замечание можно истолковать просто как выражение почтения к духовному и высокопоставленному государственному деятелю, но сравнение оригинального текста с французским переводом подтверждает, что недостающие истории в некоторых аспектах были опущены намеренно. То же самое относится и к рассказам, которые были переняты, но часто сильно сокращены и изменены. Все они демонстрируют намерение подавить специфически исламский элемент и адаптировать текст к вкусам современной французской аудитории. Кроме того, Ду Риё либо проигнорировал почти все восточные элементы, придающие оригиналу персидский колорит, либо воспроизвёл его так, что смысл передаётся лишь в общих чертах.

Олеариус рассказывает в предисловии к читателю о том, что в его распоряжении находились две рукописи «Гулистана». Однако, как оказалось, обе рукописи потерялись, потому что в наследии Олеариуса они не были обнаружены.

«Weil die Perser keine Druckerey im Lande haben/ ... ynd sich nur mit den geschriebenen Büchern behelfen müssen/ geschiehet es/ daß durch der Schreiber ynd Copijsten unfleiß bißweilen etliche Wort/ ja gantze Zeilen ynd Paragraphi aussen gelassen werden/ bißweilen auch wol/ sonderlich in außschreibung der Poeten/ ynd dieses Saadi Schrifftten (nicht aber im Alcoran/ mit dem sie behutsam umbgehen) sie aus jhren eigen Köpffen eins ynd das ander darzu thun/ nehmens auch so genawe nicht/ daß/ wenn sie bißweilen etwas aussen lassen/ ynd hernach gewar werden/ selbiges auff das dritte ynd fernere Blatt erst wieder einschieben. Daher kompt es auch/ daß man unter 10. Exemplaren kaum zwey finden soll/ die einander in allen Punkten gleichförmig seynd. Dadurch dann/ wie leicht zu erachten/ die meynung der Autoren entweder verdunckelt oder gar verkehret wird. Wie ich dergleichen Worter in meinem gegen einem anderen Exemplar haltend gar viel auffgezeichnet/ welche auff ein ander mahl können angezeigt/ ynd darvon mit mehren berichtet werden“ [19, с. 19-20]. - Так как у персов нет типографии в стране, и они должны обходиться написанными книгами, то и случается, что писари (переписчики) и копировщики опускают не только некоторые слова, но и целые строки и параграфы. Порою при переписывании (кроме Корана, с которым они обходятся очень бережно) произведений поэтов, в нашем случае произведений Саади, они добавляют от себя то одно, то другое или же могут пропустить некоторые слова или строки. Трудность заключается ещё в том, что если сравнить 10 переписанных произведений, то невозможно найти, хотя бы два одинаковых произведения, которые совпадали бы во всех пунктах. Посредством таких действий мысли автора могут быть затемнены или искажены. Я сравниваю некоторые слова одного экземпляра с другими и нахожу, что в одном экземпляре слова могут быть только названы, а в другом - они объяснены несколькими, другими словами [наш смысловой перевод].

В королевской библиотеке Копенгагена имеется одна рукопись, которая по персидскому замечанию переписчика на последней странице написано «1639 in der Festung zu Gottorp für den König» - 1639 год в крепости Готторп для короля – а именно «sine dubito a Persa Haggwirdi» [11, с. 31]. – без сомнения перс Хаквирди. По справке королевской библиотеки Копенгагена от 19 декабря 1966 года эта рукопись и должна быть оригиналом, которым пользовался Олеариус. Она имела латинские примечания на полях и, возможно, принадлежала Олеариусу. Некоторые признаки указывают на правильность вышеизложенного мнения. На одном месте в рукописи Хаквирди исправлено персидское слово, как неправильное чтение. Именно к этому слову Олеариус пишет замечание: «Моё высказывание в предисловии, что из 10 экземпляров персидской долины роз невозможно найти два, в которых все совпадало и здесь находит своё подтверждение. В моем экземпляре

имеются следующие слова: «Ке бимиред чироғи пирезанй». Но в другом экземпляре читаем «Ке бимиред дар чароғ парвона» – оказывается не совпадает с мнением автора» [12, с. 312].

«Die Handschrift ist aber sehr mangelhaft. Es fehlen in ihr nicht nur viele Sätze und Verseinlagen, sondern auch ganze Geschichten» [19, с. 7] – «Эта рукопись имеет очень много недостатков. В ней отсутствуют не только предложения и стихи, а также и целые истории» [наш смысловой перевод].

Как видно из некоторых примечаний, добавленных во второе издание, Олеариус также использовал для сравнения персидско-латинское издание Гентиуса. Примечания, которые он приводит как: «из другого экземпляра», совпадают с примечаниями Гентиуса.

В нашей работе мы опирались на «Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р.М. – М., 1959», произведение Карла Хайнриха Графа «Moslicheddin Sadis Rosengarten. Leipzig 1846», произведение Гентиуса «MVSLADINI SADI ROSARIVM POLITICVM», Андре ду Рие «GVLISTAN ov l'Empire des Roses Composé par SADI, Prince des Poëtes Turcs & Persans», Фридрих Оксенбаха «GVLISTAN» и конечно же «Persianischer Rosenthal – Персидской долины роз» Олеариуса.

Ду Рие не напоминает в своём „*L'Empire des Roses*“, что перевод персидского произведения является не полным. В нем мы не находим почти половины историй «Гулистан» а. Из множества примеров, которые можно было бы привести в качестве доказательства, я выбираю два коротких отрывка из «Предисловия» и рассказ из IV книги. Точно так же, как некоторые члены предложения не учитываются в структуре предложения, в соответствующих книгах отсутствуют длинные эпизоды или целые истории:

Ду Рие: «En ce temps vn de mes anciens amis me vint voir, ...» - «В это время ко мне пришёл один из моих старых друзей...» [наш смысловой перевод].

Граф: „Da trat einer meiner Freunde, der (auf der Wallfahrt nach Mecca) in der (Kamel)sänfte mein Gefährte und im Gemach mein Gesprächspartner war, nach alter Gewohnheit zur Tür herein [13, с. 8].

У Алиева: [В это время] один из друзей, бывший мне сотоварищем в паланкинах и соучеником в кельях, по старому обычаю зашёл ко мне [1, с. 61].

У Саади: То яке аз дӯстон, ки дар қачова аниси ман будию дар хучра чалис (хамнишин), ба расми қадим аз дар даромад ... [6, с. 11].

Ду Рие: «Les Clochers paroissent petits au pied des hautes montagnes». - «Колокольни кажутся маленькими у подножия высоких гор» [наш смысловой перевод].

Граф: «Das hohe Minarett erscheint am Fuße des Berges Alwand klein» [13, с. 14]. - «Высокий минарет у подножия горы Алванд кажется маленьким» [наш смысловой перевод].

Ochsenbach: «... vnd die Kirchenthürn klein scheinen/ so vnten an hohen Bergen gebawet sich befinden.» [18, с. 24-25]. - «...и церковные двери кажутся маленькими / так как они построены у подножия высоких гор» [наш смысловой перевод].

У Алиева: ... и высокий минарет у подножия горы Алванд кажется низким [1, с. 64].

У Саади: ... ва манораи баланд бар домани кӯхи Алванд паст намояд [6, с. 18].

В переводе последующей истории то, что было специфически исламским, подавлялось:

Ду Рие: «Vn docteur se trouuant en la cōpagnie de quelque heretiques disputant auec eux demeura comme surpris sans dire aucune raison pour cōuaincre ses aduersaires; interroge par vn de ses amis pourquoy il ne respondoit rien: Ces gens, respondit-il, niet les fondemens, la respōse qu'il faut faire ä teile gens, c'est qu'il ne leur faut point faire de response». - «Врач, оказавшись в обществе каких-то еретиков, споривших с ними, оставался как бы удивлённым, не давая никакого повода поддерживать своих противников; на вопрос одного из его друзей, почему он не ответил: «Эти люди, — ответил он, — отрицают основы; ответ, который следует дать таким людям, заключается в том, что им не должны отвечать» [наш смысловой перевод].

Граф: «Ein angesehenes Gesetzesgelehrter geriet (einst) in einen Wortstreit mit einem Ketzer. Mit Argumenten konnte er gegen ihn nichts ausrichten. Er warf seinen Schild weg und wandte den Rücken. Jemand fragte ihn: Blieben dir mit all deiner Gelehrsamkeit und Bildung gegen

einen Gottlosen keine Argumente? Er sprach: Meine Wissenschaft ist der Koran, die Tradition und die Aussprüche der Scheiche, und er glaubt an diese nicht und hört nicht zu. Was nützt es mir, seine Gottlosigkeit anzuhören?

(Vers:) Die (beste) Antwort für einen, bei dem du mit dem *Koran und der Tradition* nichts anfangen kannst, ist, ihm (gar) nicht zu antworten“ [13, с. 129-130] – уважаемый учёный законовед поспорил с одним еретиком. С аргументами он не смог ничего с ним поделать. Он перестал с ним спорить и повернулся к нему спиной. Некто спросил его: неужели у такого учёного как ты не осталось никаких аргументов против этого безбожника? Он ответил: мои знания – Коран, традиции и высказывания шейхов, а он не верит во все это и не слушается. Зачем мне слушать его еретические мысли? Стих: лучшим ответом тому, кто не верит в Коран и традиции, является совсем не отвечать на его вопросы [наш смысловой перевод].

Оксенбах: «Ein Doctor der sich bey einer Compagni etlicher Kätzer befandt/vnd mit jhnen disputirte/ sdiwig endtlich gantz still/ als wan er gleichsam überwunden: that auch gar kein Argument/ oder Vrsadi fürbringen/ seinen widertheil damit zuverwinden. Aber auff befragen eines seiner Freund/ warumb er gantz kein Antwort gab? vermeldet solcher. Dieses Gesind/ laugnet/ vnd stost alle Fundamenta vmb: die best Antwort/ so man jhnen geben sol/ ist diese/ das man sie gantz ohnbeantwort lasse» [18, с. 174-175]. - «Врач, который был с компанией множества еретиков/и спорил с ними/, наконец, совершенно замолчал/как будто он как бы победил: он также не привёл ни одного аргумента, чтобы преодолеть своё возражение. Но когда я спросил одного из его друзей, почему он вообще не ответил? сообщил такое: Эти слуги / лгут / и отвергают все основы: лучший ответ / им дать / это / оставить их совершенно без ответа» [наш смысловой перевод].

У Алиева: Один достопочтенный ученый поспорил с одним еретиком, — да падет проклятие Аллаха на его предков! — но не мог он одолеть его доказательствами, бросил щит и удалился. Кто-то сказал ему: «Ты с такими знаниями и образованием не мог переспорить какого-то безбожника!»

Сказал он: «Мое знание — Коран, хадисы и слова шейхов. Но он не верит во все это, не слушает [этого], так на что мне нужно было слушать «его неверие!»

Тому, от кого не можешь спастись Кораном и хадисом, Ответ в том, что не даешь ему ответа [1, с. 146].

У Саади: Олиме муътабарро мунозира афтод бо яке аз малохида (чамъи «мулҳид» - бедин) лааннаҳуму л-лоҳу алоҳида (Худо онҳоро як-як лаънат кунад). Ва ба ҳуччат бо ӯ барнаёмад. Сипас, бияндохту баргашт.

Касе гуфташ:

– Туро бо чандин фазлу адаб, ки дорӣ, бо бедине ҳуччат намонд?!

Гуфт:

– Илми ман Куръон асту хадису гуфтори машоих ва ӯ бад-инҳо муътақид нест ва намешунавад, маро шунидани ӯ ба чӣ кор меояд?

Он кас, ки ба Куръону хабар з-ӯ нараҳӣ,

Он аст чавобаш, ки чавобаш надихӣ [6, с. 140].

Но Ду Рие не просто не устранил странные элементы оригинала. Как показывает приведённый пример, он явно пренебрегает стилистическими особенностями оригинала. К формулировке, смыслу и построению предложений «Гулистана» он относится совершенно свободно и всюду переводит стихотворные отрывки в прозу. Многочисленные отрывки, кажущиеся ему излишними или слишком перегруженными и трудными, опускаются, сокращаются, изменяются или воспроизводятся лишь в общем смысле. Его перевод настолько общий, что его замечание «d'employer quelques heures de mon loisir a sa version, l'habillant a la Françoise» «потратить несколько часов свободного времени на его версию, одев его а-ля Франсуаза» можно воспринимать совершенно буквально.

Перевод Оксенбаха, «Rosengart» не нуждается в обсуждении здесь. Он во многом основан на французской интерпретации и поэтому имеет те же недостатки.

«Rosarium Politicum» Гентиуса представляет собой полную противоположность «l'Empire des Roses»: почти дословный перевод прибавленного персидского текста, который, если не считать нескольких добавленных слов, введённых переводчиком в текст для ясности, отклоняется от оригинала только в тех случаях, когда есть лингвистические недоразумения или, когда Гентиус неправильно понял иностранные намёки и двусмысленности. Он настолько заботится о буквальности своего воспроизведения, что часто делает свои дополнения видимыми для читателя, заключая их в скобки, и даже воздерживается от попыток воспроизвести стихотворные вставки метрически. Но он идентифицирует их как таковые в шрифте. Давайте посмотрим на его интерпретацию отрывков из Гулистана, цитированных выше:

«Dōnec tandem quidam amicorum, qui sodalis in Meccano itinere mecum eodem vectus camelo, inque hospitio mihi contubernalis; antiq̄tio & usitato more fores üigressus» [12, с. 19]. - «Наконец, некоторые из моих друзей, которые сопровождали меня в путешествии в Мекку, поехали со мной на том же верблюде, при гостеприимстве моего соседа по комнате; [наш смысловой перевод]. «Altissimāque turfis Elvendi t möntis radici (ädstructa,) humilis cemitur» [12, с. 33]. - «И самый высокий дерн Эльвенди и корень горы (застроенной) смиренны» [наш смысловой перевод].

«b Mons Elvendus in Provincia Hemedana cst positus, cum vero in sua patria sit sum- mus, incolis altiozem nunquam contemplatis, montium longe omnium altissimus cele- bratur:.. ..» [12, с. 33; 12, с. 550]. - «Гора Эльвендус, расположенная в провинции Хемедана, является самой высокой в своей стране, и её жители никогда не предполагали более высокой. Она прославляется как самая высокая из всех гор: ...» [наш смысловой перевод].

«Cuidam magni nominis erudito cum homine profano controversia incidit: eruditus hominem argumentis nondum agressus, clypeo projecto, quod ajunt, fugara capessit: Quidam illi infit: Tu ea, qua praestas scientia, virtute, prae- stantia & sapientia/8 quare non istis telis profanum petiisti? Respondit ille: Scientia mea, Coranus est, traditiones, graviāque patrum dicta; iste vero bis fidem habet r.ullam, neque mihi auscultat; ego autem, cui bono falsae & impiae ipsius religioni aures praebeam?

Quemcunque Corano, atque traditionibus superare non poteris;

Illi non respondendo, satis responsum erit» [12, с. 307-308].

«Один учёный человек с громким именем вступил в спор с непосвящённым человеком: учёный человек ещё не выступил со своими доводами, но поймал их, убегающих от метательного щита, которым они управляли. Кто-то сказал ему: Ты — тот, с кем вы проявляете знание, доблесть, превосходство и мудрость / спросили ли вы нечестивца? Он ответил: «Моё знание — это Коран, предания и великие изречения наших отцов; Но этот имеет в два раза больше веры, чем кто-либо, и он не слушает меня; А, ради чьей пользы я буду слушать его ложную и нечестивую религию?

Кораном и традициями вы не сможете его победить;

Не отвечая на них, это будет достаточным ответом» [наш смысловой перевод].

В своей манере воспроизведения Гентиус, несомненно, подчиняется замыслам своего двуязычного перевода, который призван одновременно или прежде всего облегчить понимание оригинального текста и служить изучению персидского языка. «Rosarium Politicum» следует и таким образом служит растущему интересу к восточным языкам с начала века. Уже, ду Рие, а также Гентиус и Олеариус пытались составить словари арабского, персидского или турецкого языков.

В соответствии с намерением, выраженным в предисловии, что он не просто осуществляет перевод, но, скорее, передаёт «veram mutinen» - «истинный разум» поэта, - «quod hont ducis officiutn est» - «что является обязанностью хорошего руководителя» Гентиус снабжает свой перевод «necessariis notis», - «необходимыми примечаниями» которые занимают более ста страниц и заполняет его издание; Для этого он использовал «institutiones» «учение» , как он неоднократно подчёркивает в предисловии, «gravissimorum

virogum in Oriente» «самых серьезных людей Востока» и использовал факелы знаменитых людей для освещения тьмы, чтобы читателю не было трудно идти сквозь тьму.

Как обстоят дела с «Persianischen Rosenthal»? Олеариус воспроизводит вышеупомянутые отрывки из Гулистана следующим образом:

«Es kam aber einer von meinen guten Freunden/ welcher auff der Walfarth nach Mecca mein reise Gefärde war/ mit mir auff einem Camele in der Kiste saß und mein Cammerrad war/ der besuchte mich und kam seiner alten Gewonheit nach ... zur Thür hinein getreten ...» [19, с. 68].

«Но пришёл один из моих хороших друзей/который был моим попутчиком во время паломничества в Мекку/сел со мной на верблюде в сундуке и был моим другом/он навестил меня и согласно своей старой привычке, ... вытолкнув дверь ... зашёл ко мне [наш смысловой перевод].

«Der höchste Thurm/ wenn er unten am Gebirge Elwend (q) stehet/ wird klein scheinen...» – Большая башня, если она находится у подножия гор Альванда, будет казаться маленькой ... [наш смысловой перевод].

«(s) Elwend ist ein hoher Berg in Persien vnd ein Atm vom Taurus lauffende nicht ferne von der Stadt Casbin/ davon in meiner Reysebeschreibung mit mehren ist gesaget worden.“ [19, с. LXXVI] - «Эльвенд — высокая гора в Персии и дуновение Тельца, находящееся недалеко от города Касбина / о которых уже говорилось в моем Описании путешествий» [наш смысловой перевод].

«Die 4. Historia. Einer disputiret erst mit einem ungläubigen/ vnd schweiget hernach still.

Ein fürnehmer gelehrter Mann disputirete einmahl mit einem Ungläubigen/ einem Leyen wegen GlaubensSachen/ als er aber an den Unverständigen wenig gewinnen konte/ legte er/ also zu reden/ in diesem Stejt Wehr vnd Waffen nieder/ vnd schwieg gantz stille. Als jhm ein ander zuredete/ warumb er durch seine Weisheit/ die doch sattsamb bekind war/ wider seinen Widersacher nicht die Pfeile schärfffete/ sprach er: Meine Weisheit ist der Goran! Satzungehl und außspräche der heiligen Väter: Dieser aber hat keinen Glauben/ leugnet alle Fundamente/ und wii mir nicht gehorchen/ warumb sol ich dann seiner falschen und gottlosen Lehre/ meine Ohren leihen/ vnd ferner meine Zunge gebrauchen/

Mit Nichtantworten hast du Antwort gnug gegeben/

Dem/ wem mit dem Gesetz du nicht kanst widerstreben“ [19, с. 175-176].

Рассказ 4. Кто-то спорил с неверным и потом сидел безмолвно.

Благородный, ученый человек однажды поспорил с неверующим/мирянином о вопросах веры/но так как ему не удалось переубедить невежественного, то он/так сказать/сложил свою защиту и оружие/и промолчал совершенно. Когда другой убеждал его/почему он не наточил стрелы против своего противника посредством своей мудрости/которая уже была хорошо известна/он сказал: Моя мудрость – Коран! Ряд уставов и изречений святых отцов: А сей не имеет веры/отрицает всякие основания/и не хочет повиноваться мне/зачем же мне тогда прислушиваться к его лжи и безбожному учению/а также пользоваться своим языком/.

Ты дал достаточно ответа, не ответив/

Тому/кому ты не можешь противопоставить закон» [наш смысловой перевод].

Самое поразительное в этом переводе то, что Олеариус переводит стих, завершающий рассказ, метрически (в стихах). И здесь он проявляет непоследовательность, так как почти две трети оригинальных стихов он воспроизводит в прозе. Однако это противоречие остается скрытым от читателя «Розенталя», так как он не может ни по отпечатке, ни по предисловию сделать вывод, что представляют собой стихотворные варианты оригинала, воспроизведенные в прозе.

Более того, из нашего примера видно, что Олеариус обращается с текстом оригинала свободнее, чем Гентиус. Не идя против первоначального общего смысла, он позволяет себе здесь, как и везде, внести дополнения и изменения, имеющие прежде всего целью пояснить текст. Несомненно, его способ размышления определяют и другие виды переводов. Продолжаем с образом бойов — warumb er ... wider seinen Widersacher nicht die Pfeile

schärfete – почему он ... не заострил стрелы против своего противника - можно объяснить соображениями стилистического характера, например. Изменение в стихотворном приложении – *Gesetz für den Koran und die Tradition* - «Закон для Корана и Традиции» можно интерпретировать как попытку придать изречению большую общность и более широкое применение. Но все это в другом контексте, с которым нам пока не приходится иметь дело.

Прежде всего следует отметить тот факт, что многие отклонения в немецком переводе соответствуют отклонениям в латинском, примером чего является последнее предложение приведенной выше истории. (Saadi: шунидани куфри ū; - слушать его безбожность; *Gentius: falsae & impiae ipsius religioni aures praebeam*; - Должен ли я прислушаться к его ложной и нечестивой религии? *Olearius: seiner falschen und gottlosen Lehre! meine Ohren leihen* – его ложное и безбожное учение! Терпели мои уши.) Этот факт особенно важен, поскольку показывает, что Олеариус при переводе пользовался трудом своего «хорошего друга по восточному языку», «г-на Георгия Гентиуса» [19, с. 18]. Соответственно, серьезные отклонения немецкого переводчика от оригинала, с которыми нам придется иметь дело позже, не следует с самого начала сбрасывать со счетов как ошибки или заблуждения.

Если Олеариус с большим уважением относится к достижениям своего ученого друга, то общий перевод, подобный переводу ду Рие, определенно далек от его мысли: „Es ist zwar eben dieser Gülustan vor etlichen Jahren von einem Frantzösischen Freyherrn Andreas du Ryer in die Frantzösische Sprache übersetzt/ aus welcher es vor 18. Jahren von einem Namens Johan Friederich Ochsenbach zu Tübingen auch in Hochdeutsch gebracht. Es ist aber theils unvollkommen/ und gleichsam nur ein Außzug darauß/ theils kompt es mit des Persischen Scribenten meinung gar offft nicht überein/ und hat vermuthlich der Frantzose den Persianer nicht recht verstanden/ wie ein jeglicher selbst/ wenn er eins gegen das ander halten wird/ leicht ersehen und verstehen kan.“ - «Этот Гулистан был переведен на французский язык несколько лет назад французским бароном Андреом ду Рие / откуда он также был переведен на верхненемецкий язык 18 лет назад человеком по имени Йохан Фридрих Оксенбах из Тюбингена. Но оно отчасти несовершенно / и как бы лишь отрывок из него / отчасти совершенно не согласуется с мнением персидского писателя / и француз, вероятно, не правильно понял перса / как и все остальные / если противопоставит одно другому / легко увидеть и понять нестыковки» [наш смысловой перевод].

Далее читаем в предисловии: «Was die Übersetzung des Gülustans an sich betrifft/ halte ich darvor/ daß/ wer nicht allein der Sprache im Grunde/ sondern auch der Perser traditionen, Satzungen/ Gebräuche/ der Secte Eigenschafft vnd Historien/ darauff der Saadi zum offtern scyn Absehen hat/ vnd seine Erfindung gerichtet/ nicht wol kündig/ den Saadi nicht allerdings verstehen vnd nach gebühr verdolmetschen können wird/ wie es dann Schickhard in der Vorrede über Ochsenbachs Edition frey heraus bekennet/ daß in diesem Buche hin vnd wieder viel dunckele Stücke seynd/ die er nicht verstehe: Als von dem Brunn im Finsterniß: des Propheten Camel: vnd AntiChristi oder DetzalsEsel. Dieses nun neben andern jhren hierzu gehörigen Legenden habe ich in meinen notis vnd Anmerckungen/ so ich darzu gethan/ sattsam zu verstehen geben wollen. Worbey ich gerne bekenne/ daß in Übersetzung dieses Buches ich für mich zu wenig gewesen/ wenn ich nicht der Perser Gebräuche theils selbst gesehen/ theils von obgedachten alten gelarten vnd der Sachen wolkündigen Perser Hakvvirdi fernerer Bericht/ so wol aus dessen Munde/ als aus den bey sich habenden Schrifftten empfangen hätte.» [19, с. 20-21] - «Что касается перевода самого Гулистана, / я считаю, что / любой, кто пренебрег не только языком в принципе, / но и персидскими традициями, уставами / обычаями / особенностями и историей секты / на который Саади имеет свой взгляд / и т. д. направление его изобретения / не очень хорошо разбирается / тот не поймет и не сможет правильно интерпретировать Саади / как Шикхард затем признается в предисловии к изданию Оксенбаха / что в этой книге время от времени есть много неясных мест / которые он не понимает: Как от колодца во тьме: Верблюд-пророка, и Антихрист, или осел Деджала. Я хотел сделать это, а также другие связанные с этим легенды, полностью ясными в своих заметках и комментариях. При этом я рад

признаться, что я был бы слишком мал в переводе этой книги, если бы я сам не видел персидских обычаев, отчасти из преданий старого учёного и знатока этого произведения и сообщения из уст персидского старца Хаквирди/ а также из сочинений, которые я имел при себе» [наш смысловой перевод].

Соответственно, Олеариус уже на титульном листе (первого издания) объявляет, что перевод был осуществлён «mit Zuziehung eines alten Persianers Namens Hakwirdi» - «с привлечением старого перса по имени Хаквирди».

Литература:

1. Алиев, Р. Саади, Гулистан. Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р.М. Алиева. – М., 1959. – 722с.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Афгонов, А.Ф. Искусственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII в.в.): дис. ...канд. фил. наук / А.Ф. Афгонов. – Душанбе, 2018. – 203 с.
4. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы /И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.
5. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик /Х. Мирзозода. – Душанбе: 1989. – 420 с.
6. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Таҳияи Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Маориф, - 2014. – 248с.
7. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.
8. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллии тоҷик / Х.Шарифов // Сухан аз адабиёти миллий. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 315с.
9. Andre Du Ryer. «GVLISTAN ov l'Empire des Roses Composé par SADI, Prince des Poëtes Turcs & Persans» Paris 1634. – 166с.
10. Belings Oswald. Verdeutschte Waldlieder. – Hamburg., 1649. 171с.
11. Codices orientales Bibl. Reg. Hafn., III, Hafniae 1857, 300с. (Cod. Pers. Nr. LXXXIV)
12. Georgius, Gentius, MVSLADINI SADI ROSARIUM POLITICVM. - Hamburg. – 1651. – 629 с.
13. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. – Strassburg., Eduard Reus & Eduard Cunitz. С. 195.
14. Grosse, Eduard, Adam Olearius, Leben und Schriften. Aschersleben. – 1867. – С. 370.
15. Habermann, Paul, Adam Olearius, der „Vielbemuhete“. Aschersleben. - 1930. – С. 17.
16. Muller, Gunther, Deutsche Dichtung. Wildpark-Potsdam. – 1927. – С. 410.
17. Muller, Gunther, Hofische Kultur der Barockzeit. Halle. – 1929. – С. 420.
18. Ochsenbach, Friedrich. GVLISTAN. Tübingen. – 1636. – 185с.
19. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, - 1654. – 400с.
20. Olearius, Adam. Kurzer Begriff Einer Holsteinischen Chronik. Schließwig. – 1663. – 432с.
21. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927с.
22. Rypka, Jan. Iranische Literaturgeschichte. Leipzig:.. – 1959. С. 672.
23. Zedler, Heinrich. Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaftten und Künste. – Halle. – 1732-1754. 63000с.
24. Zingref, Julius Wilhelm: [Teutsche Apophthegmata das ist Der Teutschen Scharfsinnige kluge Sprüche](#). – Amsterdam – 1653. – 867 с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НЕМЕЦКОГО ПЕРЕВОДА АДАМА ОЛЕАРИУСА «ГУЛИСТАН» - А СААДИ С ТЕКСТОМ РУКОПИСНОГО ОРИГИНАЛА (ПРОБЛЕМА СТЕПЕНИ АДЕКВАТНОСТИ)

Шейх Саади и его бессмертные произведения «Гулистан» и «Бустан» очаровали всю Европу персидской поэзией. Европейские ученые опубликовали почти все произведения персидских и таджикских писателей-классиков на латыни, французском, немецком и английском языках, причем несколько раз с дополнениями и исправлениями. Гулистан и Бустан шейха Саади в этом случае занимают особое положение. Среди европейских переводчиков Гулистана и Бустана, переведивших на целевой язык, всеми были приняты следующие люди: Граф Карл Генрих, Олеариус Адам, Гентиус Георгий, Андре ду Рие и Фридрих Оксенбах. Олеариус Адам, хороший переводчик Гулистана, несколько раз путешествовал по Персии и написал уникальные труды «Описание персидских путешествий» и «Персидская долина роз».

Также в статье говорится о традициях и обычаях жизни Саади, персидской религии и культуре. Среди перечисленных переводчиков Олеариус передает не только письменные произведения, но и услышанное. Усма широко использовалась в качестве краски для волос в Персии, и Олеариус был одним из первых европейцев, рассказавших о ней. Олеариус в своих произведениях говорит не только об усме, но и о бадахшанском рубине. Рубин в основном встречался в городе Бадахшан который расположен между Каспийским и Индийским морями.

Ключевые слова: Гулистан, Бустан, земля, персы, работа, стихотворение, первое, язык, переводчик, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, еда, история перевода, дополнение.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ТАРҶУМАИ ОЛМОНИИ АДАМ ОЛЕАРИУС «ГУЛИСТОН» – И САЪДӢ БО НУСХАИ АСЛ (МАСЪАЛАИ САТҶИ МУВОФИҚАТ)

Шайх Саъдӣ ва асарҳои безаволаш Гулистон ва Бустон тамоми Аврупоро мафтунӣ назми форсӣ намудааст. Олимони аврупойӣ анқариб тамоми асарҳои адибони классикӣ форсӣ тоҷикро ба забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва англисӣ тарҷума ва якҷанд маротиба бо иловаи таҳрирҳо ба ҷоп расонидаанд. Гулистон ва Бустони шайх Саъдӣ дар ин ҷода мавқеи хоси худро доранд. Ба тарҷумонҳои аврупойӣ Гулистон ва Бустон, ки ба забони мақсад наздик тарҷума намудаанд чунин шахсон ворид ва аз ҷониби ҳамагон пазироӣ шудаанд: Граф Карл Ҳайнрих, Олеариус Адам, Гентиус Георгий, Ду Рийе ва Оксенбах Фридрих. Олеариус Адам тарҷумони хуби Гулистон ба сарзамини форсӣ якҷанд маротиба сафар карда, асарҳои беҳамтои худ «Тавсифи сафарҳои форсӣ» ва «Гулистони форсӣ»-ро таълиф намудааст.

Дар мақола боз оид ба урфу одатҳои замони зиндагии Саъдӣ, дину оин ва маданияти форсӣ сухан меравад. Олеариус дар байни тарҷумонҳои номбаршуда на танҳо аз асарҳои иншошуда, балки аз шунидаҳои ҳам нақл менамояд. Усма ҳамчун маводи ранг намудани мӯй дар сарзамини форсӣ хеле васеъ истифода мешуд ва Олеариус бар аврупойӣ яке аз аввалинҳо шуда дар ин бора нақл мекунад. Олеариус на танҳо дар бораи Усма, балки боз дар бораи ёқути бадахшонӣ низ дар асарҳои худ сухан менамояд. Ёқут асосан дар Бадахшон, ки дар байни баҳри Каспӣ ва Ҳинд ҷойгир аст, пайдо карда мешуд.

Калидвожаҳо: Гулистон, Бустон, сарзамин, форсӣ, асар, назм, аввалин, забон, тарҷумон, сафар кардан, урф, одат, дин, адабиёт, хурок, таърихи тарҷума, илова кардан.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE GERMAN TRANSLATION OF ADAM OLEARIUS «GULISTAN» SAADI WITH THE TEXT OF THE MANUSCRIPT ORIGINAL (THE PROBLEM OF ADEQUACY)

Sheikh Saadi and his immortal works «Gulistan» and «Bustan» enchanted the whole of Europe with Persian poetry. European scholars have published almost all the works of Persian and Tajik classical writers in Latin, French, German and English, several times with additions and

corrections. Gulistan and Bustan of Sheikh Saadi in this case occupy a special position. Among the European translators of Gulistan and Bustan who translated into the target language, the following people were all accepted: Count Karl Heinrich, Olearius Adam, Gentius George, Du Rieux and Friedrich Ochsenbach. Olearius Adam, a good translator of Gulistan, traveled around Persia several times and wrote his unique works «Description of Persian Travels» and «Persian Rose Valley».

The article also talks about the traditions and customs of Saadi's life, Persian religion and culture. Among the listed translators, Olearius conveys not only written works, but also what he heard. Usma was widely used as a hair dye in Persia, and Olearius was one of the first Europeans to talk about it. Olearius in his works speaks not only about Usma, but also about the Badakhshan ruby. Ruby was mainly found in the city of Badakhshan, which is located between the Caspian and Indian seas.

Key words: Gulistan, Bustan, land, Persians, work, poem, first, language, translator, travel, tradition, custom, religion, literature, food, history of translation, add.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 Тел.: (+992) 976196767, E-mail: mohammad1967@mail.ru

Қосимзода Солеҳ Салим – доктори илмҳои филологӣ, профессор, сардори раёсати магистратура, аспирантура ва докторантураи (PhD)-и Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33 Тел.: (+992) 987417676, E-mail: soleh_76@mail.ru

Сведения об авторах: Сарахонзода Мухаммадрасул Сарахон – кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17 Тел.: (+992) 976196767, E-mail: mohammad1967@mail.ru

Касимзода Солеҳ Салим – доктор филологических наук, профессор, заведующий управления магистратуры, аспирантуры и докторантуры (PhD) Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, Тел.: (+992) 987417676, E-mail: Soleh_76@mail.ru

Information about the authors: Sarakhonzoda Muhammadrasul Sarakhon – candidate of philological sciences, associate professor of the department of german and french languages of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17 Tel.: (+992) 976196767, E-mail: mohammad1967@mail.ru

Kasimzoda Soleh Salim – doctor of philological sciences, professor, head of the department of master's, postgraduate and doctoral studies (PhD) of the National academy of sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, Tel.: (+992) 987417676, E-mail: Soleh_76@mail.ru

ТДУ: 81'1/-9 (075.8)

ТКТ: 81.1 (2-точ)

Қ-53

БОЗТОБИ МУНОСИБАТ ВА ҲАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОН БО ШОҲИГАРИИ АРАБИСТОНИ САУДӢ ДАР АМИТ «ХОВАР»

Қаландаров С.Д., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тоҷикистон аз солҳои аввали истиқлолият бо саъю кӯшиши бевоситаи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои зиёди ҷаҳон, махсусан кишварҳои арабии Халиҷи Форс (КАХФ) барқарор гашта, муносибатҳои дӯстона ва ҳамкорӣ бо онҳо сол ба сол мустаҳкам ва дар ҳоли густариш аст.

Равобити Тоҷикистон дар қиёс бо дигар кишварҳои арабӣ бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ, ки аз нуфузу эътибори зиёд байни кишварҳои мусулмонӣ ва араб бархурдор аст, мавқеи муҳим дорад. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамоиши якуми сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ ва кишварҳои арабии Халиҷ, ки 19-уми июли 2023 дар шаҳри ар-Риёзи Арабистони Саудӣ баргузор гашт, изҳор кард, ки «Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ таҳкими робитаҳои гуногунҷанбаро бо кишварҳои аъзои Шурои ҳамкории кишварҳои арабии Халиҷ ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷии худ муайян намуда, ба ояндаи онҳо назари нек дорад». [3]

Дар ҷаҳони иттилоотӣ нақши ВАО дар масъалаи мустаҳкам намудани муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо хеле муассир аст. Ин таъсир дар паҳлуҳои мусбату манфӣ сурат гирифта, дар раванди муносибатҳо гардишҳои куллиро ба вучуд оварда метавонад. Имрӯз, кишварҳои абаркудрат як роҳи хеле осони амалӣ кардани нақшаҳои худро ёфтаанд, ки ин ҳам бошад ба воситаи расонаҳои иттилоотӣ ноором кардани вазъияти сиёсии давлатҳо аст. Иттилооте, ки тавассути воситаҳои ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоӣ пахш мегардад, метавонад дар осудагии ҷомеа нақши асосӣ дошта бошад ва ё, баръакс, мардумро ба таҳлука афтонда, ҳолати бӯхрониро боз ҳам шадидтар созад. Дар ҳодисаҳои сиёсии ҷаҳони муосир ҳар як сухани гуфташудаи сиёсатмадор ва нодуруст фаҳмидани хабарнигор метавонад, ки чандсола кӯшишу заҳмат ва корҳои ташкилшударо оид ба наздикшавии халқҳо ва мустаҳкам кардани дӯстию ҳамкории миллатҳо, тағйир диҳад. Аз ин рӯ, хабарнигорон бояд меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро риоя намоянд. Онҳо на барои хушунат ва ҳифзи манфиати гурӯҳ ё давлате вогузор шудаанд, балки барои «таъмини адолату осоиш бар зулму ҷанг» муваззафанд. [6, с. 22]

ВАО-и Тоҷикистон имрӯз бо назардошти манфиатҳои кишвар муносибату ҳамкориҳо ва ҳаводиси гуногуни дунёро аз ҷумла кишварҳои арабиро низ инъикос, таҳлил ва таҳқиқ мекунад. Ба рӯйдодҳо аз диди воқеияти замон ва макони худ баҳогузорӣ менамоянд, самара, натиҷа ва таъсири онҳоро аз нигоҳи коршиносон ва мутахассисони ватаниву хориҷӣ таҳлил ва тадқиқ менамоянд. Ин раванд дар васоити ахбори омма бозтоби ҳақиқати воқеот аст, ки дар ҳоли ҳозир вобаста ба ҷаҳонишавии арзишҳо ва муносибатҳо ба вучуд омадааст.

Бояд зикр кард, ки инъикоси равобиту ҳамкориҳо ва воқеоти кишварҳои араб дар васоити ахбори оммаи Тоҷикистон ба раванди ояндаи густариши муносибатҳо низ таъсир мерасонад, зеро ин аз ҷи гуна арзёбӣ шудани рӯйдод дар ВАО бисёр вобастагӣ дорад. Чунки «Ба паҳши ахбори кишварҳои мухталифи ҷомеа ҷалбу ҷазб карда мешаванд. Ва ин боиси рангорангиҳо, афзудани таъсири мутақобила мегардад. Ба «ҳар як ахбор одамон аз диди инфиродии хеш, мувофиқи завқу салиқа ва дараҷаи маърифати худ баҳо медиҳанд». [5, с. 110]

Аз омӯзиши маводи АМИТ «Ховар» маълум мешавад, ки пайваста ҷиҳати густариши муносибатҳои мутақобилаи Тоҷикистон бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ (ШАС) тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар баробари инъикоси раванди равобит аз рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ШАС дар сомонӣ худ мавод интишор мекунад. Аз мазмуни матолиб бармеояд, ки тайи солҳои охир рушди муносибатҳои Тоҷикистон бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ (ШАС) ба таври назаррас инкишоф ёфта, руҳияи мавод ба раванди густариши муносибатҳо таъсири мусбат гузоштааст.

Мазмуну муҳтавои хабару гузоришоти сомонӣ АМИТ «Ховар» баёнгари он аст, ки тайи солҳои охир рушди муносибат ва ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо ШАС дар сатҳи баланд қарор дошта, ба таври назаррас мунтазам густариш ва инкишоф ёфта истодааст. Махсусан пас аз ифтитоҳи сафоратхонаҳои ҳар ду ҷониб ва сафарҳои ҷандинкаратаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ин кишвар ба вусъат ва таҳкими робитаҳо замина гузошта, муносибатҳои дучониба ба марҳилаи сифатан нав ворид шудааст. Аз матолиби сомона доир ба раванди муносибату ҳамкориҳо бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки маҳз сафарҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва ҳайатҳои ҳукуматӣ ба ин ё он кишварҳои араб дар шинохти Тоҷикистони соҳибистиклол ва муаррифии он хидмати бузурге анҷом медиҳад. Воҳӯрию мулоқотҳо имкон фароҳам меорад, то ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ШАС дар бахшҳои гуногуни ҳамкориҳои иқтисодӣ вусъати

тоза касб намојад ва самараи хуб ҳам диҳад. АМИТ «Ховар» [25] инъикоскунандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва бо дарназардошти руҳияи дӯстию бародарӣ ва хусни эътимод миёни роҳбариятҳои олии ва мардумони он ҳамаи мулоқоту вохӯриҳои сарони кишварҳоро ба мардум расонидааст.

Ахбору гузоришоти АМИТ «Ховар» мавзӯҳои гуногуни муносибатҳои мутақобилаи Тоҷикистону ШАС-ро дарбар мегиранд. Дар сомонаи АМИТ «Ховар» дар маҷмуъ роҷеъ ба ШАС давоми даҳ соли охир (2014-2023) 325 мавод ба назар расид, ки дар бахшҳои «Сиёсати хориҷӣ», «Амният», «Иқтисодӣ», «Иҷтимоӣ» ва «Сайёҳӣ» ба таъб расидааст ва маводро вобаста ба мавзӯҳо чунин тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

- а) муносибат (сафар ва вохӯриҳои расмӣ мутақобилаи дучониба);
- б) равобити ҳамкориҳо (иқтисодӣ, фарҳангӣ, амниятӣ);
- в) рӯйдодҳои кишварҳои араб.

Бояд ёдовар шуд, ки кишвари Арабистони Саудӣ дар сомонаи АМИТ «Ховар» бо номҳои «Шоҳигарии Арабистони Саудӣ (ШАС)», «Мамлақати Арабистони Саудӣ (МАС)» ва «Подшоҳии Арабистони Саудӣ (ПАС)» омадааст. [7]

Аз 325 маводе, ки сомонаи «Ховар» роҷеъ ба ШАС таваҷҷуҳ кардааст, 120 матлаби он ба баррасии муносибатҳои дучониба (36,9 %), 124 мавод ҳамкориҳо (38, 1 %), 42 мавод мусобиқаҳо варзишӣ (12, 9 %) ва 39 мавод ҳаводиси ШАС (12 %) бахшида шудааст.

А) Аз омӯзиш маълум мешавад, ки мавзуи инъикос ва баррасии раванди муносибатҳои дучониба маводи бештари сомонаи АМИТ «Ховар»-ро ташкил додааст. Зикр кардан ба маврид аст, ки сомонаи АМИТ «Ховар» дар муқоиса ба дигар кишварҳои араб роҷеъ ба ШАС маводи зиёдтар нашр кардааст. Ахбори мавзуи мазкур аз хабару гузоришоти муфассали сафарҳои расмӣ мутақобила, мулоқоту вохӯриҳои анҷомдодаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарони давлатҳои араб ва мулоқотҳои мутақобилаи ҳайатҳои баландпояи байнидавлатӣ (вохӯрии сафирону вазирон, ҳайатҳои ҳукумати) иборат аст.

Барои мисол сомонаи «Ховар» дар бораи сафарҳои кории соли 2023-и Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Шоҳигарии Арабистони Саудӣ (18-19-уми июл чиҳати иштирок дар ҳамоиши якуми сарони давлатҳои арабии Халиҷ ва Осиёи Миёна ва 10-11-уми ноябр дар Саммити муштараки изтирории арабию исломӣ) 8 мавод ба таъб расонида, мардуми кишварро аз рафти сафар, мулоқотҳо ва мавзӯҳои баррасишуда хабар додааст. Аз ҷумла, доир ба мулоқоти Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо Валиаҳд ва Раиси Шурои вазирони Шоҳигарии Арабистони Саудӣ шоҳзода Муҳаммад ибни Салмон Оли Сауд ахбори расмӣ чоп шудааст. Зимни мулоқот Пешвои миллат-Эмомалӣ Раҳмон бо Валиаҳди Саудӣ масоили ҳамкориҳои ду давлат дар бахшҳои барои ҷонибҳо судманд, таҳкими робитаҳо ва нақши хоссаи муқоламаи пайвастаи сатҳи олиро муҳокима карданд. Сомона таъкид кардааст, ки «ҷонибҳо дар ҷаҳорҷӯби Комиссияи муштараки байниҳукумати оид ба ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ ва илмию техникӣ масоили рушду густариши робитаҳои сиёсӣ, тичоратӣ иқтисодӣ, Форуми сармоягузории ду кишвар ва Фонди саудии рушдро мавриди баррасӣ (таваҷҷуҳ) қарор доданд». [10]

11-уми ноябри 2023 сомона дар ҳошияи сафар ва суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Саммити муштараки изтирории арабию исломӣ, ки дар шаҳри Риез баргузор гашт, доир ба мулоқоти Президенти Тоҷикистон бо Вазири сармоягузории Подшоҳии Арабистони Саудӣ Холид ал-Фолиҳ матлаб чоп кардааст. Мазмуни хабар он аст, ки дар мулоқот масъалаҳои вобаста ба иштирок ва мусоидати доираҳои соҳибкорию сармоягузории Арабистони Саудӣ «дар татбиқи лоиҳаҳои хурду бузурги иқтисодию иҷтимоӣ дар Тоҷикистон» муҳокима гардид. [11] Аз муҳтавои хабар маълум мешавад, ки рушду тавсеаи ҳамкорӣ дар соҳаи тичорату иқтисод яке аз самтҳои асосии тадбирҳои муштараки Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин сомонаи АМИТ «Ховар» рӯзи 3-юми октябри 2023 роҷеъ ба баргузории даври навбатии машваратҳои сиёсӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ва Шоҳигарии Арабистони Саудӣ хабар додааст. Аз ҷумла, иттилоъ додааст, ки машваратҳо таҳти роҳбарии муовини Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Фарҳод Салим ва муовини якуми Вазири корҳои хориҷии Шоҳигарии Арабистони Саудӣ Валид ибни Абдулкарим Ал-Херейҷӣ доир шуданд. Зимни машваратҳо ҷонибҳо оид ба «ҳолати кунунӣ ва дурнамои муносибатҳои дучониба дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тичорат, сармоягузорӣ, сайёҳии ҳуқуқӣ, фарҳанг, илму маориф ва тандурустӣ» табодули афкор намуданд. [12]

АМИТ «Ховар» 25-уми ноябри 2022 бахшида ба 30 солагии барқароршавии муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шоҳигарии Арабистони Саудӣ таҳти сарлавҳаи «30-солагии барқарорӣ муносиботи дипломатии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ» мавод ба таъб расонидааст. Сомона хабар додааст, ки вобаста ба ин ҷашн (30 солагии муносибатҳо) дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо иштироки Ректори донишгоҳ Қобилҷон Хушвахтзода ва Сафири Фавқулода ва Мухтори Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Валид ибни Абдурахмон ар-Рашидон ва устодону донишҷӯёни донишгоҳ ҳамоиш баргузор гардидааст. Аз ҷумла, сафири Арабистони Саудӣ гуфтааст, ки «бо ташаббуси сарони ду кишвар тули сӣ сол пояи муносибатҳои сиёсӣ дипломатӣ барқарор гардида, пайвандҳои дӯстиву бародарӣ таҳким ёфтанд». [13]

Ҳамчунин, сомона 24-уми декабри соли 2022 дар ҳошияи баргузории ҷаласаи навбатии Комиссияи муштаракӣ байниҳукумати ва Форуми сармоягузории Тоҷикистону Арабистони Саудӣ, ки дар шаҳри Душанбе баргузор гашт, таҳти сарлавҳаи «Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон Вазири сармоягузории Подшоҳии Арабистони Саудӣ Халид ал-Фолехро ба ҳузур пазируфтанд» мавод ба таъб расонидааст. Иттилоъ додааст, ки дар мулоқот вазъи кунунӣ ва дурнамои ҳамкории Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ дар соҳаҳои мавриди тавачҷуҳи ҷонибҳо баррасӣ шуда, баргузории ҷаласаи мазкур барои рушду тавсеаи бештари ҳамкории байнидавлатӣ дар ҳамаи соҳаҳо муҳим арзёбӣ гардидааст. Ҳамзамон, ҷонибҳо доир ба масъалаи ҷалби сармояи Арабистони Саудӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисоди Тоҷикистон, махсусан дар соҳаҳои кишоварзӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ, дорусозӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва бунёди корхонаҳои муштарак табодули афкор намудаанд. [14]

Сомонаи АМИТ «Ховар» 3-юми октябри соли 2022 роҷеъ ба сафари расмӣ Вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Арабистони Саудӣ Файсал ибни Фарҳон Оли Сауд ва воҳӯриҳои ӯ бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва *Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Мухриддин ахбор ҷоп кардааст*. Хабар додааст, ки дар ҷараёни мулоқотҳо ҷонибҳо ҳамкории Тоҷикистон ва Арабистони Саудиро дар бахшҳои сиёсӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ ва дигар соҳаҳо мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ҳамчунин перомуни масъалаҳои мубрами ҷаҳонӣ ва ҳамкории ду кишвар дар ҷаҳорҷӯби созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ табодули назар кардаанд. [15]

Сомона рӯзи 21-уми сентябри 2022 дар партави *брифинги Сафири Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон Валид ибни Абдурахмон ар-Рашидон бахшида ба Рӯзи миллии Шоҳигарӣ таҳти унвони «Арабистони Саудӣ ба муносибатҳои худ бо Тоҷикистон тавачҷуҳи хосса зоҳир менамояд» матлабе ба таъб расонидааст*. Агентӣ дар матлаб ба *суханони сафир таъя карда, аз ҷумла иттилоъ додааст, ки* Арабистони Саудӣ аз аввалинҳо шуда, истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба расмият шинохт ва моҳи феввали соли 1992 робитаҳои дипломатиро барқарор намуд. Имсол ба барқароршавии муносибатҳо, ки бо иродаи сиёсии қавии сарони ду давлат сол ба сол тақони нав гирифта, рушду таҳким меёбанд, 30 (сӣ) сол пур мешавад. Ба гуфтаи сафир: «Сандуки Саудии Рушд аз соли 2003 дар Тоҷикистон фаъолият карда, то имрӯз барои роҳандозии якҷанд лоиҳаҳо дар бахшҳои тандурустӣ, маориф, нақлиёт ва системаҳои обёрӣ дар вилояти Хатлон ба маблағи 174 млн. \$ (1 млрд. 936 млн. сомонӣ) қарзи имтиёзннок ҷудо намудааст. Маркази имдод ва кумақҳои башардӯстонаи шоҳ Салмон аз соли 2015 то имрӯз дар Тоҷикистон 22 лоиҳаро бо арзиши умумии беш аз 13,9 млн. \$ ё худ 141,5 млн. сомонӣ маблағгузорӣ кардааст». [16] Ҳамзамон ШАС бо мақсади мубориза бар зидди пандемияи COVID-19 ба Тоҷикистон кумаки тиббӣ, аз

кабили ниқобҳо, дастпӯшҳо, либосҳои тиббӣ ва ғайра ба маблағи умумии 500 ҳазор доллари ИМА расонидааст.

АМИТ «Ховар» рӯзи 27-уми майи 2021 бо истинод ба Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи нахустин даври машваратҳои сиёсӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Арабистони Саудӣ, ки дар шакли видеоконференсия баргузор шуд, мавод нашр кардааст. [17] Иттилоъ додааст, ки ҳайатҳои тарафдор муовини якуми Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Хусрав Нозирӣ ва муовини Вазири корҳои хориҷии Арабистони Саудӣ дар умури сиёсӣ ва иқтисодӣ Ид ас-Сақафӣ роҳбарӣ намуданд. Дар машваратҳо ҳолати кунунӣ ва дурнамои густариши ҳамкорӣ байни ду кишвар дар соҳаҳои сиёсат, иқтисод, тичорат, сармоягузорӣ, энергетика ва сайёҳӣ баррасӣ шудааст. Дар хотимаи хабар омодагию рағбати тарафҳо ба густариши бештари муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни ду кишвар таъкид шудааст.

Аз баррасӣ ва пешниҳоди маводи агентии иттилоотӣ маълум мешавад, ки имрӯз муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон бо Кувайт бо дарназардошти ҳусни эътимод миёни роҳбариятҳои олии ҳар ду ҷониб, инчунин дар заминаи мавқеъгириҳои ҳамсон ва муштарак дар ростии аксари қазияҳои минтақавию байналмилалӣ ва робитаҳои сиёсии ду давлат ба сатҳи олӣ расидаанд.

Б) Солҳои охир тавачҷуҳи ШАС ба Тоҷикистон ба таври назаррас афзуда, ҳар яки он ҷудогона барои вуруд ба иқтисоди Тоҷикистон талошҳо кардаанд ва доранд. Гарчанде ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон бо давлатҳои арабӣ дар муқоиса бо кишварҳои дигари Осиёи Миёна каме дертар сурат гирифта бошад ҳам, аммо тайи якҷанд соли ахир, аниқтараш аз соли 2007 инҷониб, дар сиёсати хориҷии кишвар, хусусан дар самти равобити иқтисодӣ бо кишварҳои арабии Халиҷи Форс, таҳаввулотӣ ҷиддӣ ва «марҳилаи сифатан нав оғоз ёфт». [1, с. 5]

Инъикоси ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо ШАС дар соҳаи АМИТ «Ховар» мавқеи хос дошта, 38,1 %-и матолибро ташкил медиҳад.

Рушду густариши ҳамкориҳо дар соҳаи тичорату иқтисод яке аз самтҳои асосии тадбирҳои муштарак Тоҷикистон ва ШАС ба ҳисоб меравад. Махсусан Тоҷикистон ба ҷалби сармояи Арабистони Саудӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллии Тоҷикистон ҳавасманд аст. Аз ин рӯ, АМИТ «Ховар» ба инъикоси масоили ҳамкорӣ бештар диққат дода, оид ба баргузоршавии ҷаласаҳои Комиссияҳои байниҳукуматӣ, форумҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ ва дигар ҷорабинҳои иқтисодӣ, ки ҷиҳати рушди муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии кишварҳо мусоидат менамояд, ба мардум иттилоъ додааст. Ҷунончи соли 2023 дар соҳаи АМИТ «Ховар» доир ба мавзӯи ҳамкориҳо 21 мавод, аз ҷумла дар бахшҳои маориф (5 мавод), сармоягузорӣ (Роғун) (3 мавод), ҳамкорӣ бо Маркази имдод ва корҳои башардӯстонаи Шоҳ Салмон (2 мавод), сайёҳӣ (2 мавод), содироти маҳсулоти Тоҷикистон ба ШАС (2 мавод), муқовимат бо коррупсия, ҳуқуқи инсон, мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, гумрук ва кишоварзӣ ҷоп шудааст. [24]

Қобили зикр аст, ки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ду маротиба бо Вазири сармоягузори Подшоҳии Арабистони Саудӣ Холид ал-Фолех мулоқоту вохӯриҳо анҷом додааст, ки дар ин бора АМИТ «Ховар» мавод ба таъби расонидааст. Вохӯрии якум 24-уми декабри соли 2022 дар ҳошияи баргузори ҷаласаи навбатии Комиссияи муштарак байниҳукуматӣ ва Форуми сармоягузори Тоҷикистону Арабистони Саудӣ дар шаҳри Душанбе баргузор гашт. [18] Тибқи иттилои манбаъ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон Вазири сармоягузори ШАС-ро ба ҳузур пазируфта, дар мулоқот вазъи кунунӣ ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ дар соҳаҳои мавриди тавачҷуҳи ҷонибҳо баррасӣ шудааст.

Вохӯрии дуюм тибқи ахбори АМИТ «Ховар» 11-уми ноябри 2023 дар ҳошияи Саммити муштарак изтирории арабию исломӣ дар шаҳри ар-Риёз баргузор гардидааст. Мувофиқи иттилои манбаъ ҷонибҳо дар мулоқот масъалаҳои вобаста ба иштирок ва мусоидати доираҳои соҳибкорию сармоягузори Арабистони Саудӣ дар татбиқи лоиҳаҳои хурду бузурги иқтисодӣ дар Тоҷикистон муҳокима карданд. Ҳамчунин доир ба ҷалби

сармояи Арабистони Саудӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди Тоҷикистон, аз ҷумла дар соҳаи саноати сабук, нассочӣ, саноати дорусозӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, маъданҳо, энергетика, таъсиси Фонд ё Ширкати муштараки Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ барои дастгирии лоиҳаҳои сармоягузори хурду миёна дар Тоҷикистон ва ташкили хатсайрҳои мустақими ҳавоӣ байни дигар шаҳрҳои Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ табодули афкори судманд анҷом доданд. [19]

Ҳамчунин роҷеъ ба ҳамкориҳои иқтисодӣ АМИТ «Ховар» 4-уми декабри 2023 дар хошияи мулоқоти Раиси Фонди саудии рушд-Султон Абдурахмон ал-Маршад бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳти сарлавҳаи «Султон Абдурахмон ал-Маршад: «Фонди Саудии Рушд Созишномаро оид ба ҷудо намудани 100 миллион доллари амрикоӣ барои сохтмони НБО-и «Роғун» ба имзо мерасонад» [20] мавод ҷоп кардааст. Мавод дар таъя ба суҳанони Раиси Фонди Саудии Рушд (ФСР)-Султон Абдурахмон ал-Маршад таҳия шуда, иттилоъ медиҳад, ки дар доираи сафари қорӣ ба Тоҷикистон маросими ба имзо расонидани Созишнома оид ба маблағгузори Неругоҳи барқи обии «Роғун» дар ҳаҷми 100 млн. \$.-и ИМА баргузор мегардад. Мавсуф аз ҷумла гуфтааст: «Мо аҳаммияти бузурги лоиҳаи Неругоҳи барқи обии «Роғун»-ро қоил ҳастем ва ҳамеша барои татбиқи ин лоиҳа дар паҳлуи Тоҷикистон қарор хоҳем дошт. Маблағгузори худро дар ин лоиҳа дар якҷоягӣ бо дигар шарикон ва фондҳои рушд идома хоҳем дод. Умедворем, ки дар ояндаи наздик бо маблағгузори дигар шарикони рушд ҳарчи зудтар ин лоиҳа (Неругоҳи барқи обии «Роғун») татбиқ ёбад ва дар маросими пурра ба истифода супоридани он иштирок намоем». [20]

Қобили ёдоварӣ аст, ки Фонди Саудии Рушд аз соли 2002 то инҷониб (2024) 12 лоиҳаҳои рушди барои Тоҷикистон ҳаётан муҳимро дар бахшҳои гуногун бо ҳаҷми умумии 300 млн. \$. маблағгузорӣ намудааст.

АМИТ «Ховар» дар таъя ба суҳанони *Президенти Гурӯҳи Бонки исломии рушд доктор* Муҳаммад Сулаймон ал-Ҷассер мағлаб таҳти унвони «Аз ҷониби Фонди рушди арабӣ барои татбиқи лоиҳаи сохтмони НБО-и «Роғун» 400 миллион доллар ҷудо мегардад» [21] ба таъя расонидааст. Бо истинод ба суҳанони мавсуф иттилоъ додааст, ки «Бонки исломии рушд (БИР) давоми солҳои зиёд бо Тоҷикистон ҳамкориҳои хеле зиҷ ва судманд дорад. Маблағгузорӣ дар доираи ин ҳамкорӣ бештар аз 900 млн. \$.-ро ташкил дода, зиёда аз 100 лоиҳаро дар бар мегирад. «Мо аз сатҳи кунунии ҳамкорӣ қаноатманд мебошем. Яке аз лоиҳаҳои, ки имрӯзҳо мавриди баррасии тарафайн қарор дорад, ин дастгирии лоиҳаи сохтмони Неругоҳи барқи обии «Роғун» мебошад. Инчунин, дар доираи ин ҳамкорӣ аз ҷониби Фонди рушди арабӣ 400 миллион доллари дигар низ барои ин лоиҳа ҷудо мешавад». [21]

Мавриди тазаккур аст, ки БИР ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок дар Тоҷикистон то имрӯз дар ҳаҷми 916 млн. \$. доллар маблағгузорӣ намудааст. Ҳоло аз ҷониби Бонки мазкур «дар ҳаҷми 237 млн. \$. 7 лоиҳаи сармоягузорӣ дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт, обёрӣ, маориф ва тандурустӣ маблағгузорӣ мешавад». [22]

АМИТ «Ховар» аввали моҳи январӣ 2016 дар хошияи сафари Президенти Тоҷикистон ба Шоҳигарии Арабистони Саудӣ аз имзои чандин шартномаҳои ҳамкорӣ хабар додааст. Чунончи рӯзи 3-юми январӣ 2016 таҳти унвони «108 миллион доллари Арабистони Саудӣ барои навсозии 2 қитъаи роҳи Кӯлоб-Қалъаи Хумб» хабар ҷоп кардааст. Дар мавод хабар дода мешавад, ки ҷониби Арабистони Саудӣ тавассути Бонки исломии рушд барои роҳи мошингарди Кӯлоб-Дарвоз, аз ҷумла ҷиҳати навсозии қитъаҳои Кӯлоб-Шуробод ва Шкев-Қалъаи Хумб 108 миллион доллари амрикоӣ ҷудо мекунад. Ин суҳанонро вазири молияи Саудӣ Иброҳим ибни Абдулазиз ал-Ассоф хангоми вохӯрӣ бо Президенти Тоҷикистон баён кардааст. [23]

Ҳамзамон АМИТ «Ховар» хабари дигаре таҳти унвони «50 млн. \$ ба Агентии захираҳои моддии давлатӣ ва беш аз 25 млн. \$ ба «Агроинвестбанк»» [24] ба таъя расонидааст, ки дар он аз тавофуқоте, ки миёни Президенти Тоҷикистон ва Шоҳи Арабистони Саудӣ ҳосил шуд, як созишномаи қарзи имтиёзнок миёни Агентии захираҳои моддии давлатии Тоҷикистон ва Корпоратсияи байналмилалӣ исломӣ оид ба маблағгузори

тичоратӣ (ITFC) ва ду созишномаи дигар миёни ҚСҚ «Агроинвестбанк»- и Тоҷикистон ва Корпоратсияи исломӣ оид ба рушди бахши хусусӣ (ICD) ба имзо расид, хабар медиҳад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистону Шохигарии Арабистони Саудӣ дар бахши маориф низ сол то сол тавсеа ёфта, инъикоси он дар АМИТ «Ховар» ба таври васеъ мушоҳида мешавад. Намунаи яке аз ин ҳамкориҳо Лоихаи «сохтмон ва мучахҳазгардонии мактабҳо» ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон ва Фонди Саудии Рушд 17-уми августи соли 2013 ба имзо расида, аз сентябри соли 2014 мавриди амал қарор дорад. Лоихаи мазкур имконияти бо ҷои нишаст фаро гирифтани «зиёда аз 15472 толибилм ва ҷалби 1500 омӯзгору ҳайати кормандони техниро дар назар дорад». [25] Агентӣ 6-уми октябри соли 2023 хабар додааст, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Фонди Саудии Рушд оид ба маблағгузори марҳилаи панҷуми лоихаи мазкур созишнома ба имзо расониданд. Тибқи ин созишнома, «ФСР ба маблағи 20 млн. \$.-и ИМА қарзи рушд ҷудо намуд». [11]

Қобили қайд аст, ки дар маҷмуъ, Фонди Саудии Рушд дар чанд соли охир ба ҳамкорӣ бо Тоҷикистон рӯ оварда, барои бунёд ва навсозии лоихаҳои зерсохторӣ қарзҳои имтиёзнок дар маҷмуъ ба маблағи 300 млн. \$. тақдим намуд, ки он асосан ба бахшҳои беҳдоштӣ, маориф, нақлиёт ва обёрӣ равона карда шудааст.

АМИТ «Ховар» рӯзи 27-уми октябри 2023 таҳти сарлавҳаи «Маркази барномаҳои байналмилалӣ: ҳуччатсупорӣ барои бурсияҳои таҳсил дар Шохигарии Арабистони Саудӣ оғоз гардид» [15] иттилоъ додааст, ки Шохигарии Арабистони Саудӣ барои таҳсили шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар риштаҳои маориф, менечмент ва идоракунии иқтисодиёт, IT-технологияҳо, аграрӣ, техникӣ ва муҳандисӣ, табиӣ ва риёзӣ ва соҳаи фарҳанг бурсия ҷудо намудааст. Сомона иттилоъ додааст, ки довталабони хоҳишманди таҳсил дар ШАС метавонанд ба Муассисаи мазкур муроҷиат намоянд.

Хулоса, нақши АМИТ «Ховар» дар рушди муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ва кишварҳои арабӣ назаррас аст. Ин нуқтаи назар ба он вачҳ аст, ки агентии мазкур дар фаъолияти чандрасонаии худ дар фазои иттилоотӣ хабарсоз мебошад. Дар тақя ба маводи ин расона шаклҳои дигари ВАО-и ватанӣ ин мавзӯро тавзеҳ медиҳанд. Аз таҳлилу омӯзиш бармеояд, ки муаллифони аксар матолиб шорехони сиёсӣ мебошанд. Дар ин самт матолиби таҳияшуда аз ҷониби коршиносон низ қатъи назар нест. Дар ин самт миёни матолиби коршиносону шорехон тавофут он аст, ки коршиносони сиёсӣ ба масоили муносибати дипломатӣ ва равобити иқтисодиву фарҳангӣ бештар тавачҷуҳ менамоянд. Табиист, ки матолиби шорехони сиёсӣ бештар хосияти таблиғиву ташвиқӣ доранд.

Таҳқиқи инъикоси рушди муттасили равобити иқтисодӣ-тичоратии Тоҷикистон бо ШАС ба он далолат мекунад, ки Тоҷикистон ҷиҳати ҷалби сармояи мустақими сармоягузoron ва соҳибкорони саудӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ҳавасманд аст. Аз ин рӯ, барои амалишавии ин иқдомот Ҳукумати Тоҷикистон корҳои зиёдеро ба анҷом мерасонад, ки АМИТ «Ховар» дар инъикоси раванди он саҳми муҳим гузоштааст. Хабару гузоришҳо дар агентӣ имконияти мусоиди муаррифии бештар ҷиҳати дарёфти самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои дучониба ва ҷалби сармоя ба иқтисодиёти Тоҷикистон фароҳам меоварад.

Қобили қайд аст, ки минтақаи Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон барои давлатҳои сарватманди араб (Халиҷи Форс) минтақаи нисбатан нав буда, бо боигариҳои табиӣю башарии худ иқтидори бузурги сармоягузории дарозмуддатро метавонанд фароҳам оранд. Тоҷикистон ва ШАС дорои имкониятҳои фароҳи ҳамкориҳои судовар дар бахшҳои иқтисоду тичорат, сармоягузорӣ ва сайёҳӣ ҳастанд ва имрӯз доираҳои дахлдори кишварҳо ҷиҳати роҳандозии робитаҳои ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда талош меварзанд.

Адабиёт:

1. Давлятов З.Қ. Тоҷикистон ва шохигариҳои арабӣ: ҳамкорӣ ва дурнамо (таҷрибаи таҳлилии иҷтимоию сиёсӣ) З.Қ. Давлятов. – Душанбе: Дониш, 2018, 231 с.

2. Разоков Ш.А. Раванди ташаккули равобити дипломатии тоҷикистон бо кишварҳои чаҳони араб / Ш.А. Разоков. – Душанбе: Сино, 2015. Паёми ДМТ, № 3/7 (179), с. 127 – 133.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар ҳамоиши якуми сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ ва кишварҳои арабии Халиҷ. 19.07.2023. <http://www.president.tj/node/31110>
4. Чашни фархундаи матбуоти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2012, 280 сах.
5. Саъдуллоев А. Начвои начотофарин. (маҷмӯаи мақолаҳо) / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Озар. – 2008, 110 с.
6. Усмонов И.К. Воситаҳои ахбори омма ва сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: Сино, 2003. – 64 с.
7. Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Туркӣ ибни Сауд ал-Кабир | АМИТ "Ховар" (khovar.tj). 27.10. 2014 7. Муносибатҳои иқтисодию тиҷоратии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ густариш меёбанд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj). 6.03. 2024 13:19.
8. Ширкати «Каян»-и Арабистони Саудӣ хостори ҳамкорӣ дар самти кишоварзӣ ва сайёҳӣ бо вилояти Хатлон мебошад | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) 07.04.2023. 12:02.
9. Созишнома миёни Ҳукумати ҚТ ва Ҳукумати МАС оид ба алоқаи ҳавоӣ ба имзо расид | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Январ 6, 2016. 09:44.
10. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо Валиаҳд ва Раиси Шурои вазирони Подшоҳии Арабистони Саудӣ шоҳзода Муҳаммад ибни Салмон Оли Сауд мулоқот намуданд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Июл 19, 2023 23:50.
11. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон бо Вазири сармоягузори Подшоҳии Арабистони Саудӣ Холид Ал-Фолиҳ мулоқот намуданд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Ноябрь 11, 2023 11:32
12. Даври навбатии машваратҳои сиёсии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ баргузор гардид | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Октябр 3, 2023 09:06.
13. 30-солагии барқарорӣ муносиботи дипломатии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ. | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Ноябрь 25, 2022 14:36.
14. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон Вазири сармоягузори Подшоҳии Арабистони Саудӣ Холид Ал-Фолехро ба ҳузур пазируфтанд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) декабр 24, 2022.
15. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Арабистони Саудӣ Файсал ибни Фарҳон Оли Саудро ба ҳузур пазируфтанд. Октябр 3, 2022 18:00; Дар Душанбе мулоқоти вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ баргузор гардид. Октябр 3, 2022 08:11; Вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Арабистони Саудӣ бо сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овард. Октябр 3, 2022 08:11 АМИТ «Ховар» (khovar.tj).
16. Арабистони Саудӣ ба муносибатҳои худ бо Тоҷикистон тавачҷуҳи хосса зоҳир менамояд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Сентябрь 21, 2022 17:11.
17. Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ даври нахустини машваратҳои сиёсиро доир намуданд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Май 27, 2021 08:40.
18. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон Вазири сармоягузори Подшоҳии Арабистони Саудӣ Холид Ал-Фолехро ба ҳузур пазируфтанд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Декабр 24, 2022 10:56.
19. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон бо Вазири сармоягузори Подшоҳии Арабистони Саудӣ Холид Ал-Фолиҳ мулоқот намуданд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Ноябрь 11, 2023 11:32
20. Султон Абдурахмон ал-Маршад: «Фонди Саудии Рушд Созишномаро оид ба чудо намудани 100 миллион доллари амрикоӣ барои сохтмони НБО-и «Роғун» ба имзо мерасонад» | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Декабр 4, 2023 14:00.
21. Муҳаммад Сулаймон Ал-Ҷассер: «Аз ҷониби Фонди рушди Арабӣ барои татбиқи лоиҳаи сохтмони НБО-и «Роғун» 400 миллион доллар чудо мегардад» | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Июн 10, 2024 14:18.
22. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Президенти Гурӯҳи Бонки исломии рушд Муҳаммад Сулаймон Ал-Ҷассерро ба ҳузур пазируфтанд | АМИТ "Ховар" (khovar.tj) Июн 10, 2024 12:00.

23. <http://khovar.tj/2016/01/mulo-oti-emomal-ra-mon-bo-vaziri-moliyai-sho-igarii-arabistoni-saud-raisi-sh-roi-mudiriyati-fondi-saudii-rushd-ibro-im-ibni-abdulaziz-al-assof/> 3.01.2016. 20:00.
24. <http://khovar.tj/2016/01/50-mln-ba-agentii-zahira-oi-moddii-davlat-va-besh-az-25-mln-ba-agroinvestbonk/> 06.01. 2016. 15:46.
25. <http://khovar.tj/2016/01/ta-viyati-amkor-miyoni-to-ikistonu-arabistoni-saud-dar-so-ai-maorif/> 11.01.2016 11:05.

БОЗТОБИ МУНОСИБАТ ВА ҲАМКОРИҶОИ ТОЧИКИСТОН БО ШОҲИГАРИИ АРАБИСТОНИ САУДӢ ДАР АМИТ «ХОВАР»

Дар мақола инъикоси муносибат ва ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ (ШАС) дар АМИТ «Ховар» мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, омӯзиш ва таҳқиқи матолиби сомонаи АМИТ «Ховар» аз он шаҳодат медиҳад, ки тайи солҳои охир рушди муносибат ва ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо ШАС дар сатҳи баланд қарор дошта, ба таври назаррас мунтазам густариш ва инкишоф ёфта истодааст. Агентӣ роҷеъ ба масъала хабару гузоришоти зиёде нашр намудааст, ки дар муаррифии Тоҷикистон ба олами араб мавқеи хос дорад. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки махсусан, пас аз ифтитоҳи сафоратхонаҳои ҳар ду ҷониб ва сафарҳои чандинқаратаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба густариш ва таҳкими робитаҳо замина гузошта, муносибатҳои дучониба ба марҳилаи сифатан нав ворид шудааст. Ба андешаи муаллиф, маҳз сафарҳои Президенти кишвар ва ҳайатҳои ҳукумати ба ин кишвар дар шиноҳти Тоҷикистон ва муаррифии он дар олами араб хидмати бузурге анҷом медиҳад.

Муаллиф аз таҳқиқи маводи агентӣ чунин натиҷагирӣ намудааст, ки рушду густариши ҳамкориҳо дар соҳаи тичорату иқтисод яке аз самтҳои асосии тадбирҳои муштараки Тоҷикистон ва ШАС ба ҳисоб меравад ва дар ин масъала марҳилаи сифатан нав оғоз ёфтааст. Мувофиқи маълумоти муҳаққиқ, роҷеъ ба мавзӯи ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо ШАС дар сомонаи АМИТ «Ховар» 124 мавод ба мушоҳида расидааст, ки дар маҷмӯъ 38,1 %-и матолибро ташкил медиҳад. Муҳтавои матолиби сомона ба он далолат мекунад, ки Тоҷикистон ҷиҳати ҷалби сармояи мустақими сармоягузoron ва соҳибқорони саудӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ ҳавасманд аст ва АМИТ «Ховар» дар инъикоси раванди он саҳми муҳим гузоштааст.

Муҳаққиқ дар заминаи омӯзиш ва таҳлили мавод таъкид кардааст, ки АМИТ «Ховар» ҳамчун агентии расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди густариши муносибатҳо ва васеъ гаштани равобиги ҳамкориҳои тичоратӣ ва фарҳангиву иҷтимоии ҳар ду кишварро мусбат арзёбӣ кардааст.

Калидвожаҳо: АМИТ «Ховар», инъикос, муносибат, раванд, ҳамкорӣ, иқтисодӣ, Фонди саудии рушд, Тоҷикистон, Шоҳигарии Арабистони Саудӣ, сафар, вохӯрӣ, тавачҷух, баррасӣ

ОБЗОР ОТНОШЕНИЙ И СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И КОРОЛЕВСТВА САУДОВСКОЙ АРАВИИ В АМИТ «ХОВАР»

В статье рассматривается освещение процесса взаимоотношений и сотрудничества Таджикистана и Королевства Саудовской Аравии (КСА) в НИАТ «Ховар».

По мнению автора статьи, изучение и исследование сайта НИАТ «Ховар» свидетельствуют о том, что за последние годы развитие связей и многопланового сотрудничества между Таджикистаном и КСА находится на высоком уровне, и он значительно расширяется и развивается. Агентство опубликовало множество новостей и репортажей по проблеме, занимающей особое место в представлении Таджикистана арабскому миру. Исследователь подчеркивает, что особенно после открытия посольств обеих сторон и многократных визитов президента Таджикистана Эмомали Рахмона была заложена основа для расширения и укрепления связей, и двусторонние отношения вышли на качественно новый этап. По мнению автора, визиты президента страны и правительственных делегаций в эту страну оказывают большую услугу в признании Таджикистана и его представлении арабскому миру.

На основе исследования материалов агентства автор пришел к выводу, что развитие и расширение сотрудничества в сфере торговли и экономики является одним из основных направлений совместных мер между Таджикистаном и КСА, и в этом вопросе наступил качественно новый этап. По данным исследователя, на сайте НИАТ «Ховар» обнаружено 124 статьи на тему многопланового сотрудничества Таджикистана и КСА, что составляет 38,1% от общего количества. Содержание сайта свидетельствует о том, что Таджикистан заинтересован в привлечении прямых инвестиций саудовских инвесторов и бизнесменов в различные отрасли экономики, а НИАТ «Ховар» внес важный вклад в отражение этого процесса.

В контексте изучения и анализа материала исследователь подчеркнул, что НИАТ «Ховар» как официальное учреждение Республики Таджикистан положительно оценивает процесс расширения связей и расширения торгового, культурного и социального сотрудничества между двумя странами.

Ключевые слова: НИАТ «Ховар», размышление, отношение, процесс, сотрудничество, экономический, Саудовский фонд развития, Таджикистан, Королевства Саудовской Аравии, поездка, встреча, внимание, обзор

REVIEW OF RELATIONS AND COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA IN AMIT «KHOVAR»

The article examines the coverage of the process of relations and cooperation between Tajikistan and the Kingdom of Saudi Arabia (KSA) in NIAT «Khovar».

According to the author of the article, the study and research of the NIAT «Khovar» website indicate that in recent years the development of relations and multifaceted cooperation between Tajikistan and the KSA is at a high level. and it is significantly expanding and developing. The agency has published many news and reports on the issue, which occupies a special place in the presentation of Tajikistan to the Arab world. The researcher emphasizes that especially after the opening of embassies of both sides and multiple visits of the President of Tajikistan Emomali Rahmon, the foundation was laid for the expansion and strengthening of ties, and bilateral relations entered a qualitatively new stage. According to the author, the visits of the president of the country and government delegations to this country provide a great service in recognizing Tajikistan and introducing it to the Arab world.

Based on the study of the agency's materials, the author came to the conclusion that the development and expansion of cooperation in the field of trade and economy is one of the main areas of joint measures between Tajikistan and the KSA, and a qualitatively new stage has begun in this matter. According to the researcher, 124 articles on the topic of multifaceted cooperation between Tajikistan and the KSA were found on the NIAT Khovar website, which is 38.1% of the total. The content of the site indicates that Tajikistan is interested in attracting direct investment from Saudi investors and businessmen in various sectors of the economy, and NIAT Khovar has made an important contribution to reflecting this process.

In the context of studying and analyzing the material, the researcher emphasized that NIAT Khovar, as an official institution of the Republic of Tajikistan, positively assesses the process of expanding ties and expanding trade, cultural and social cooperation between the two countries.

Keywords: NIAT Khovar, reflection, attitude, process, cooperation, economic, Saudi Fund for Development, Tajikistan, Kingdom of Saudi Arabia, trip, meeting, attention, review

Маълумот дар бораи муаллиф: Каландаров Сарабек Давлатерович – номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 955 05 44 60. E-mail: ihson@mail.ru

Сведения об авторе: Каландаров Сарабек Давлатерович – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранного языка факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 955 05 44 60. E-mail: ihson@mail.ru

Information about the author: Kalandarov Sarabek Davlaterovich – candidate of philological sciences, associate professor, head of the foreign language department of the journalism faculty of the Tajik National University. Phone: (+992) 955 05 44 60. E-mail: ihson@mail.ru

ПУБЛИТСИСТИКАИ МАТБУОТИ ДАВРӢ
(дар мисоли бахши «Иҷтимоиёт»-и маҷаллаи «Садои Шарқ»)

Усмонова Н.К., н.и.ф., дотсенти кафедраи матбуот
Саидов А.Т., унвонҷӯи кафедраи матбуот
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавзуи таҳқиқи публитсистика дар замони нав, махсусан истиқлол дар публитсистикашиносии тоҷик аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Ин замон барои он нав аст, ки Тоҷикистон аз ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ баромада, ба роҳи тараққиёти мустақили давлатдорӣ пеш рафт ва тамоми самтҳо ба таҳаввулот дучор гардид, махсусан вазъи сиёсии кишвар ноустувор шуда, ҷанги таҳмиلى ба вуқӯ пайваст. Мавзуи асосии публитсистикаи ин даврро сулҳ, ватандӯстӣ, якдигарфаҳмию муттаҳидӣ ташкил меод, ки тариқи тамоми навъи ВАО таблиғ мегардид ва барои ба роҳи дуруст раҳнамоӣ намудан ва ба вучуд овардани афкори созандаи мардум нақши муҳим дошт.

Дар тарбия ва ба вучуд овардани афкори ҷомеа дар баробари матлаби журналистон эҷоди адибон низ дар ҳама давру замон таъсиргуздор мебошад. Ба ин мазмун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронихояшон таъкид намуданд, ки «Вақти он расидааст, ки адибон бештар ба таҳияи мақолаҳои публитсистиӣ ва очеркҳои проблемавӣ даст зада, мардумро аз рӯйдодҳои кишвар, дастовардҳои диёри азизамон, масъалаҳои рӯз ва хатарҳои даҳшатбори замони ноором огоҳ бисозанд» [10]. Огоҳ будани мардум аз тамоми воқеаву рӯйдод, ин ҳифзи тафаккури онҳо аз таъсири андешаҳои ғайр мебошад. Дар замони муосир, дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо кудрати сухан, ки ба воситаи он таъсиргузоштан меҳоянд дар авҷ аст ва онро бо ҳунари гуногуни эҷодӣ ва имкониятҳои васеи паҳнкунӣ амалӣ менамоянд. Яке аз воситаҳои паҳнкунӣ ВАО буда, ба таври дигар «ВАО-ро «силоҳ» мегӯем». [11, с. 8], ки ба эҷод, ба сухан сару кор дорад. Таъсиргузоштан аз хусусиятҳои асосии публитсистика ба шумор меравад, ки дар шароити имрӯз аз он ба таври бояду шояд истифода менамоянд. Яке аз имкониятҳои робита бо хонанда-аудитория ин маводи ҷопӣ ба воситаи матбуоти даврӣ мебошад. Имрӯз матбуот ҳамқадами ҳаёт ва ҷузъи хеле муҳимму ҷудоинопазири ҷомеаи озоду демократии мо буда, бо таъмини фазои иттилоотӣ ба шахрвандон дар интихоби дурусти мавқеъ ва дарёфти ҳақиқат имконияти васеъ фароҳам месозад. Маҷаллаи «Садои Шарқ» нашрияи миллии адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буда, аз ҷумлаи минбаре ба шумор меравад, ки ба воситаи он аҳли эҷод- ҳам адибон ва ҳам публитсистон дар якҷоягӣ метавонанд, ба шуури аудитория таъсири мусбат расонида, аз омилҳои «сироятёбии» ғояҳои бегона тафаккури онҳоро нигоҳдоранд ё то ҳадде ки аз онҳо воқиф гарданд. Дар таърих ба ин андешаҳо ба матолиби солҳои 2020-2023-и маҷалла таваҷҷуҳ менамоем. Дар соли 2020 мазмуну муҳтавои матолиби маҷаллаи «Садои Шарқ» хусусияти тарғиботӣ дошта, аз нигоҳи таърихӣ маълумоти фаровон ва дақиқро махсусан дар бахши «Иҷтимоиёт» ба хонанда пешниҳод менамояд. Аз 12 шумораи ҷопгардидаи он дар бахши «Иҷтимоиёт» ҳамагӣ 9 мавод ба таърих расидааст, ки аз ин дар шумораҳои №1, №9 ва №10 бахши мазкур ба назар намерасад. Мо онҳоро аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва жанр таҳлилу баррасӣ намуда, ба се гурӯҳ ҷудо намудем.

Бахши якум аз нигоҳи мавзӯ хусусияти тарғиботӣ дошта, аз нигоҳи таърихӣ маълумоти фаровон ва дақиқро дар худ дорад. Аз ҷумла «Кӯлҳои зебои кишвар» - и Холназар Муҳаббатов (№3), «Саразм-нахустшаҳри Варзруд»-и Насрулло Каримзода (№5) Водии Ҳисор – сарзамини табобат ва саёҳат»-и Ҳусейн Абров (№6) ва «Дурнамои туризм дар Тоҷикистон»-и Ҳасан Асоев (№11). Мақсад аз нигоштаҳои мазкур тарғиби «Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030» ва «бозгӯ намудани мавҷудияти заминаҳои табиӣ ва экологии рушди сайёҳӣ дар кишвар» буда, дастгирӣ ва қобили зикри ҳатмист. Агарчанде

дар шумораҳои соли 2019 ба ин мазмун мақолоти начандон зиёде ҳамагӣ як ё ду номгӯйро ташкил меод, вале дар шумораҳои соли мазкур ба ин масъала зиёдтар тавачҷух гардидааст, ки ҳар яке бо сабку услуби ба муаллиф хос пешкаши хонанда мегардад. Масалан, агар мақолаи якум дар ҳаҷми нӯҳ саҳифа буда, муаллиф сараввал аз Паёми Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ бевосита иқтибосеро оварда, он нуктаро таъкид менамояд, ки «Захираҳои оби Тоҷикистонро бе қўлҳои он тасаввур намудан ғайриимкон аст» [14, с. 54-58]. Сипас ба вазъ ва ҳолати ҷойгиршавӣ ва аҳаммияти қўлҳои Финландия, Америкаи Шимолӣ, Америкаи Ҷанубӣ ва Россия, махсусан Санкт-Петербург ёдовар гардида, сайри таърихӣ анҷом медиҳад ва ба таври мушаххас аз қўлҳои Тоҷикистон ёдовар гардида, якеро паси ҳам таҳлил менамояд. Қўлҳои Тоҷикистон аз нигоҳи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, арзишҳои таърихӣ ва хусусиятҳои табиати доштанишон диққати муаллифро ба худ ҷалб намуда, барои хонанда маълумоти манфиатбореро пешниҳод мекунад, ки хусусияти муқоисавиро касб намудааст. Яъне гуфтан мехоҳад, ки Тоҷикистон низ дар ин асно аз дигар кишварҳои дар боло зикршуда ақиб нест, танҳо ба паҳлуҳои дигари ин масъала тавачҷух зоҳир карда шавад. Аз ин рӯ, таъкид менамояд, ки «қўлҳои Тоҷикистон солҳои 30-юм ва 40-уми асри гузашта мавриди омӯзиш қарор гирифтаасту бас. Ҳол он ки солҳои минбаъда дар ҳаҷм, таркиб, ҳолати биологӣ тағйироти зиёд дидаанд. Аз ин хотир ақсарияти қўлҳои Тоҷикистон ба омӯзишу таҳқиқоти нав ниёз доранд», ки олимони ватанӣ ба он тавачҷух кунанд ба манфиат аст. Мақолаҳои дигари бахши мазкур низ дар ҳамин ҷоя буда, ба барномаҳои бурунмарзии радиои «Овози тоҷик» аз нигоҳи мақсад якнавохт буда, дили шунавандаро бо мавзӯҳои дилписанди Тоҷикистон мафтун намуда, имкониятҳои истифода ва шиғобаҳшии онҳоро муаррифӣ менамояд.

Ба гурӯҳи дуюм мақолаҳоеро ворид менамоем, ки хусусияти таҳлилий-проблемавӣ дошта, тавачҷухро аз ин равшан ба худ ҷалб менамоянд. Намунаи он мақолаи Азизи Азиз бо номи «Паём раҳнамои адабиёти кўдак» ва Даврони Шариф «Мушкилоти партовҳо» мебошад.

Азизи Азиз он муаммои сарбастаеро дар така ба нуктаҳои Паёми Президенти кишвар, ки дар 14 маврид истифода шудааст, кушода як-як шарҳ додан мехоҳад. Воқеан ҳам имрӯз китобхон набудани ҷавонону наврасон нигаронкунанда буда, тамоми аҳли ҷомеа ба ташвиш овардааст. Маҳз ҳамин ташвишҳо сабаб гардид, ки озмуни «Фурӯғи субҳи доной китоб аст» пешниҳод ва роҳандозӣ гардад. Муаллиф сабабҳои кам китоб хондани ҷавонону наврасонро дар чор самт арзёбӣ менамояд: Аввал китоб нахондани кўдакон ва бемаъсулияти волидон бошад, дувум сифати пасти ҷопи китобҳои кўдакона аст. «Адиб нест то асари мондагор эҷод намояд»- аз мушкилоти сеюм бошад, пас ахиран кам будани теъдоди ҷопи китоби бачагонро дар кишвар мебинанд. Дар баробари нуксу камбудии ҷойдошта, аз нашрияҳои вақти бачагона, сифати онҳо, тавачҷухи хонандагон ба он низ ёдовар мешавад. Ҳамчунин, аз шоироне, ки дар адабиёти бачагонаи тоҷик заҳмат кашида, намунаҳои беҳтарини адабиёти бачагонаи моро маҳз шоирон Абдусалом Деҳотӣ, Мирсаид Миршакар, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Бобо Ҳочӣ, Наримон Бақозода, Нуъмон Розик, Латофат Кенчаева, Юсуфҷон Аҳмадзода, Ҷўра Ҳошимӣ, Абдусаттор Раҳмон офарида тавонианд.

Ҳамчунин, муаллиф дар баъзе мавридҳо бо эҳсосот сухан ронда, камбудииҳоеро дар ин самт иброз доштан мехоҳад, вале дар охир пешниҳодҳои манфиатбор аз ҷониби муаллиф ба назар мерасанд, ки қобили тавачҷух аст.

Мақолаи дуюм низ диққатро аз ин ҷиҳат ба худ ҷалб менамояд, ки дар маркази он мушкилоте меистад, ки натавонанд ҷомеаи Тоҷикистонро, балки ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Даврони Шариф дар мақолаи «Мушкилоти партовҳо» дар хусуси навҳои маводи пластикӣ сухан ронда, вазъи партовгоҳҳоро бо мисолҳои мушаххас зеро танқид қарор медиҳад. Ин мушкилотро шояд бештари одамон чун ҷузъе аз мушкилоти ҷойдоштаи рӯзмарра ба назар намегиранд, вале дар атрофи он низ тавачҷухи мардум ва ниҳодҳои дахлдорро таъкид ба даъват менамояд, ки бетафовут набошанд. Зеро сухан натавонанд дар бораи экологияи Тоҷикистон, балки сайёрае меравад, ки мо-инсонҳо дар он зиндагӣ мекунем. Мушкилоти партов ва экологияро муаллиф дар шакле инъикос ва таҳлил менамояд,

ки аз пайи он мушкилиҳои зиёди дигаре силсила мегарданд, ки бонги хатар доштани онро ба вайроншавии экологияи кишвар ва саломатии мардум мебинанд.

Дар охир дар така ба таҷрибаи бой ва санҷидашудаи кишварҳои ҷаҳон нисбати мушкилоти партовгоҳҳо ва муносибат ба он аз ҷониби муаллиф пешниҳод мегардад, ки дар Тоҷикистон низ барои рафъи ин мушкилот чораҳои зарурӣ андешида шавад ва дар ҷор бахш пешниҳодҳои худро баён менамояд, ки қобили дастгирӣ аст.

Гуруҳи сеюм мақола ё худ суҳбатҳое ба шумор мераванд, ки дар бораи фарҳанг, таърихи фарҳанги зебоифарии аҷдодони мо суҳан меравад. Ба таърихи дури фарҳанги расомӣ, наққошӣ ва кандакорӣ тавачҷуҳ намуда, таҳлилҳо зиёд ба назар мерасанд ва мавқеи муаллиф дар меҳвари асосӣ меистад. Махсусан мақолаҳои «Муъҷизаи соҳибистиклол»-и Садриддин Ҳасанзода (№8) ва «Суннатҳои меъмории»-и Саъдулло Раҳимов (№8).

Дар матлаби аввал, ки хусусиятҳои мусоҳиба-суҳбатро мо дар он ба мушоҳида мегирем, аз нигоҳи мавзӯ фарҳангӣ буда, ба сохтмони яке аз биноҳои бисёр бошукӯҳ ва номдори пойтахтамон «Кохи Наврӯз», ки натавонем дар ватан, балки берун аз он овоздор аст, алоқамандӣ дорад. Ин навъи мақоларо муҳаққиқ М.Муродӣ ба навъи мақолаи амалӣ-таҳлилий шомил кардааст. «Предмети инъикоси ин навъи мақола асосан, проблемаҳои муҳимми хусусияти амалӣ доштаи соҳаҳои саноат, хоҷагии халқ, истеҳсолот, илм, фарҳанг, тиҷорат, маълумот ва ғайра мебошад» [6, с. 196]. Муаллиф дар баробари таҳлили мавзӯ дар мавридҳои зарурӣ фикру мулоҳизаҳои мутахассисонро низ роҷеъ ба мавзӯ меорад. Дар он тавачҷуҳ аз ба вучуд омадани лоиҳа то дигаргун гардидани он дар рафти қор, ки сабабдор ё ин ки тарҳи хубтару мувофиқтари онро, дар раҳнамоиҳои Президенти кишвар мебинанд, инъикос гардидааст. Ҳар яке аз тоҷорҳои бинои «Кохи Наврӯз», ки аз панҷ адад «Кохи беҳамто», «Дидор», «Аржанг», «Зарандуд» ва «Гулистон» иборат аст аз ҷониби меъмори он Азизиён Самӣ Соли қисса мегардад. Дар идома ҳар як тоҷор бо тамоми ҷузъиёташ таҳлилу тасвир мегардад, ки он хусусияти таърихӣ-фарҳангӣ дошта, хеле моҳирона тасвир гардида, ба дили хонанда роҳ меёбад ва онро ба тамошои «Кохи Наврӯз» мебарад ва аз ин зебогӣҳо, арзиши онҳо ва шукӯҳу шаҳоматашон дили кас мафтун мегардад. Махз «дар давраи соҳибистиклолӣ бо талошҳои пайвастаи Сарвари давлати тоҷикон барои эҳёи рушди меъмории ниёгон, санъатҳои фаромӯшшудаи миллӣ, нақшу нигори хучастаи ориёӣ заминаи хубе фароҳам овард» (6), ки бо мазмуни «-Зиҳӣ фарҳанги миллӣ» ба анҷом расида, воқеан ҳам муъҷизаи замони соҳибистиклолист.

Мақолаи дуюм низ идомаи мавзӯи аввал буда, бештар ба ислом ва суннатҳои меъмории ба ин мавзӯ алоқамандӣ дошта, заминаҳои таърихӣ-омӯзишӣ доранд, баён мегардад. Ҳар ду мавзӯи мазкур дар маҳаки худ мақсади худшиносӣ дошта, ба тафаккури аудитория аз як тараф таъсир гузорад, аз ҷониби дигар тасвир месозад ва ўро хушдор сохтан меҷӯяд, ки дар замони ҷаҳонишавӣ ки таҳдид ва ба ҳам омезиши фарҳангҳо ба назар мерасад, мо бояд онро ҳифз ва нигоҳ дошта тавонем ва дар ҳоле мо онро нигоҳ дошта метавонем, ки бо таърихи воқеии он огоҳ бошем. Аз ин рӯ, имрӯз зарурати қариб пайваста дар суҳанронӣ ва мулоқотҳои Президенти кишвар таъкид нисбати арзишҳои фарҳангии халқи тоҷик ба назар мерасад, ки фикр мекунам аҳли илму адаб бо хунару маҳорати нигорандагӣ ва офарандаи худ онро ба гӯши ҳар як фарди тоҷикистонӣ расонида метавонанд.

Матлаби дигаре, ки онро мо дар алоҳидагӣ таҳлил намудан меҷӯем, дар шумораи 12-уми маҷалла бо номи «Қадршинос» (очерк), ки муаллифаш Карим Мӯсо мебошад, ба шумор меравад. Он аз нигоҳи жанр очерк буда, дар муҳити илмии журналистика бо жанри «одамшиносӣ» маълуму машҳур мебошад. Аз нигоҳи навъ очерки мазкур портретӣ буда, дар он симои Бокӣ Раҳимзода инъикос мегардад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо 7 лаҳзаҳои ҷаззоб ва аз нигоҳи ў муҳим симои Бокӣ Раҳимзодаро, ки барои ҳар як хонанда ошно аст, инъикос намояд ва кӯшишҳои ў барабас нарафтаанд. Махсусан дар муаррифии зоҳири қаҳрамони худ аз ин имконият истифода мебарад: «Эшон фарди қоматбаланди хушҷеҳраи ҷаҳорпахлуст. Агар дар кӯчаю бозор бинӣ, аз атрофиёнаш як сару гардан болост, паҳлавонмарди ҷаҳор кас мегардад монад. Нерӯмандӣ, зарофатгӯиву ҳозирҷавобӣ, пухтабаёнӣву дақиқназарӣ ва дар ҳама ҳолат зиндадил ва дӯстдор вонамуд карданаш бо тану

тӯши рустамонаш муносиб афтодааст» [2, с. 89]. Ин лаҳзаест, ки тасвир гардидааст. «Аслан услуби очерк нақл не, балки тасвир аст». [11, с. 67]. Лаҳзаи навбатӣ муносибатҳои наздик, дӯстӣ, рафоқати доимӣ ва бародаронаи мардуми Ўзбекистону Тоҷикистонро бори дигар баён ва исбот менамояд. Махсусан, дар давоми солҳои тулоние, ки мо аз ин бародарони худ «зиндачудо» гардида будем, ёдовар шудан ба манфиати насли имрӯзу фардо аст.

« - Дӯстони азизи ўзбекистонӣ, моро чандон гӯлу бефаҳм гумон накунад, ва напандоред, ки мо мақсади ин қадар ташвишу тақопӣ шуморо пай набурдаем ва нақў нафаҳмидаем, - суханашро давом дод Бокӣ Раҳимзода, - саҳеҳ мегӯям, ки моро ба коргоҳи маъдангудозии Бегобод бурдед, ки дӯстии мо ба монанди фӯлоди он ҷӣ тавр обутоб меёбад, ба корхонаи бофандагӣ бурдед, то бубинем, ки риштаҳои дӯстии мову шумо ҷӣ гуна соф асту беғубор ва барқе, ки аз иқтидори ин дарё ҳосил мешавад, хонаҳои дӯстии моро равшан нигоҳ медорад ва ҳеҷ кас ҳеҷ гоҳ тира намешавад». [2, с. 91]. Ба ғайр аз унсурҳои воқеӣ дар жанри очерк аз бадеият ва имкониятҳои он низ истифода мегардад. Лаҳзаи мазкур аз унсурҳои бадеие чун тасвир ва ташбеҳ истифода гардидааст. «Ҳамин тавр очерк жанри бадеиву публицистӣ буда, вай ҳам аз имкониятҳои адабиёт ва ҳам публицистика истифода мебарад. Дар маркази очерк образи шахси конкрет меистад. Таҳайл дар очерк ба андозае истифода мешавад, ки ҳаққониятро, фактро вайрон накунад». [12, с. 76]

Яке аз хусусиятҳои очерк ҳамчунин жанри публицистика ин интиҳоби қаҳрамони воқеӣ, инсонии қору пайкор бошад, пас лаҳзаҳои тасвирёфта аз он нигоҳ интиҳоб ва аз ҷониби муаллиф тасвир мегардад, ки аҳамияти иҷтимоӣ дошта, ҳамчун симои намуна, шахси намуна барои дигарон муаррифӣ мегардад. Инчунин, дар таносуб аз бадеият дида, дар очерки мазкур воқеият таборуз кардааст.

Ба ғайр аз бахши иҷтимоӣ дар маводи бахшҳои дигари матлаби маҷаллаи «Садои Шарқ» дар соли 2020, ҷӣ дар шакли назм ва ҷӣ дар шакли наср оҳанги баланди иҷтимоӣ ба назар мерасад, аз ҷумла дар сармақолаҳо, ё мақолаҳои, ки дар таъя ба Паём Президенти кишвар навишта шудаанд, дар бахши ёдбуд бо номи «Он ки умре зиндагӣ кард» (муаллифаш Ортиқи Қодир) руҳи онро баландтар, пурарзиштар ва мондагор менамояд. Ҳамчунин, дар бахши мусоҳиба, ки дар шумораи №5 бо номи «Чанори тановар» бо нависандаи халқии Тоҷикистон Кароматуллои Мирзо Бузургмехри Ҳаким бо 17 суол ба ҳамсуҳбат муроҷиат мекунад, ки зоҳиран мусоҳибаро мемонд, вале сухан танҳо атрофи асарҳои навиштаи адиб меравад, ки аз забони худ нависанда лаҳзаҳои бисёр ҷолиби дар асар истифодашударо барои хонанда мекушояд, нақл мекунад. Яъне ҳамсуҳбат хеле фаъол буда, суҳбатро вазифаи худро танҳо дар савол гузоштан мебинад. «Яъне дар мусоҳиба саволсозӣ ва саволгузорӣ нақши муҳим мебозад. Аммо саволҳо бояд мушаххас ва фаҳмо бошанд». [6, с. 138]

Вале беҳтар мебуд, агар мусоҳибаи мазкур ба таври кулл ба саволи «Ба хонандаи имрӯз мусоҳибаи мазкур ҷӣ дода метавонад», ҷавоб мегардид, дар ҳамин замина суҳбат идома меёфт беҳтар мешуд. Зеро дар мусоҳиба интиҳоби қаҳрамон яке аз қадамҳои асосӣ ба шумор меравад ва дар интиҳоби қаҳрамон муаллиф иштибоҳ накардааст.

Дар идома дар шумораҳои соли 2021 маҷаллаи «Садои Шарқ» дар ҳафт шумора (№1, №3, №4, №6, №7, №8, №9)-и бахши «Иҷтимоӣ» маводи зерин рӯйи ҷоп омадааст: «Бикелини Катия». Очерк» (Хусейн Назрулло, №1), «Сангҳои қиммати Тоҷикистон» (Муҳаббатов Холназар, №3), «Тоҷикон ва мисриён: чанд намуна аз таърихи робитаҳо» (Хусрав Нозири, №4), «Шоҳаи дарахти булӯр» (Раҷаб Мардон, №6), «Тафаккури нав дар фарҳанг ва ҳунари тоҷик» (Раҳимов Саъдулло, №7), «Илмҳои дақиқ- омили рушди ҷомеа» (Ризои Баҳромзод, №7), «Мусоидат ба саноатсозии босуръати мамлакат» (Суҳбатро Сипехр Абуабдуллоҳи Ҳасанзод, №8), «Сарфакори маърифат аст» (Нозир Ёдгорӣ, №8), «Ёде аз рӯзгори соҳибдилон» (Муҳаббатов Холназар, №9), «Хонаи офтоб» (Али Ҷура, №9). Се очерк, як мусоҳиба, як сафарнома ва боқимонда дар шакли мақола эҷод шудааст.

Яке аз очеркҳои «Бикелини Катя» буда, аз саҳифаи 129 то 138-ро фаро гирифта, дар хусуси зани русе қисса мекунад, ки ҳамчун омӯзгори забони русӣ дар яке аз мактабҳои ноҳияи Рӯдакии имрӯза, (дар он вақт Куктош) дарс медод ва шавҳари тоҷик намуда, зиндагии хушу хурсандона намудааст. Матни мазкур тасвири чанд лаҳзаҳои ҳаёти

русзанеро дар Тоҷикистон ва вазъи ҳамон солҳои кишварамонро дар бар мегирад, ки ба мушкилиҳои солҳои ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон нигоҳ накарда, баробари дигар тоҷикон заҳматҳои зиёд кашидааст. Ҳамчун муаллимаи забондон, зани босаводу кордон миёни аҳли деҳа иззату эҳтироми хоса дошт, ки барои ибрати атрофиён намунаи хуб буд. Номи очерк ҷолиб буда, дар қисмати охири он муаллиф чунин шарҳ медиҳад: «Дар деҳаи Суркат уро хама «Бикелини Катия» меномидагӣ шуданд. «Бикелини Катия» дар шеваи мардуми деҳоти Истаравшан «янга» гуфтани гап буд». [7, с. 138]

Очерки дуном («Ёде аз рӯзгори соҳибдилон» (Муҳаббатова Холназар, №9) буда, дар он чор лаҳза тасвир шудааст, ки хусусиятҳои очеркро бештар дорад. Ҳамчунин иқтибос аз шахсиятҳои чун устод Айнӣ, Юнус Раҷабалӣ, О. Латифӣ, А. Рабиев, Ф. Шаҳобов ва ғ. дар шакли муаррифии қаҳрамони худ мисол овардааст. оғози матлаб бо тасвири Водии Рашт ва мавқеи ҷуғрофии он шуруъ мешавад. Дар баробари тасвирҳои аз услуби нақл низ муаллиф истифода намудааст. Барои хонанда шиносоии қаҳрамон каме дертар, аз саҳифаи сеюм шуруъ мегардад. Дар охири очерк маълумот дар хусуси фарзандони Ҳочӣ Абдулазиз оварда шудааст ва ҳаҷман очерки мазкур 8 саҳифаро дар бар мегирад.

Очерки сеюм «Хонаи офтоб» буда, хусусиятҳои очерки сафариро дорад. Он аз шаш қисмат иборат буда, ҳар яке аз қисматҳои мазкур аз хати сафар нақл намуда, дар он ба воситаи қаҳрамонон проблемае дар миён гузошта шудааст, ки хонандаро ба фикр кардан маҷбур месозад. Масалан қисмати аввал аз мақсади сафар ёдовар шуда, дар идома муаллиф аз давраи мактабхонии худ ёдовар мешавад. Ёдоварӣ аз давраи мактабхонии худ мақсади ба сафари Бадахшон баромадан ва алоқамандии муаллимаи забони англисияшро дошт, ки зодаи Бадахшон будааст. Ӯ ёдовар мешавад, ки муаллима Гавҳаршо Канабеков аз ҷумлаи муаллимаҳои босаводу бехтарин ба шумор мерафт, вале мутаассифона бо сабаби вазъи оилавӣ ба зодгоҳаш меравад. Яке аз хусусиятҳои асосӣ «дар очерки сафарӣ – ҳулосаи муаллиф меистад. Очерки сафарӣ аз сафарнома фарқ мекунад. Дар сафарнома муаллиф ҳар он чизро ки дидааст ва ҳатто шунидааст, ёдоварӣ мекунад. Дар очерки сафарӣ бошад, аз ҳамаи он чизе ки муаллиф дидааст, фақат он лаҳзаҳои ҷудо карда мешаванд, ки ба ягон мавзӯ, ба ягон проблема марбутанд». [11, с. 75-76]

Маводи навбатӣ дар бораи сангҳои Тоҷикистон буда, «Сангҳои қиммати Тоҷикистон» ном дорад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки дар хусуси вазъи таърихӣ ва имрӯзи сангҳои қиммати Тоҷикистон, ки асосан дар Бадахшон, Исфара, қаторкӯҳҳои Ҳисору Қаротегин, Зарафшон ва ғ. мавҷуд мебошанд, маълумоти ҷолиб меорад. Яке аз чунин маълумот дар хусуси навҳои гуногуни сангҳо буда, арзиши онро аз нигоҳи навъ ва сифат гурӯҳбандӣ мекунад. «...вобаста ба сифату арзиш сангҳои қимматро ба се гурӯҳ ҷудо мекунам. Ба гурӯҳи якум алмос, ёқути сурх (рубин), ёқути кабуд (сапфир), зумуррад, лаъл ва хризоберилл дохил мешаванд... Гурӯҳи дуввуму сеуми сангҳои қиммат аз фирӯза, аметист, булӯри кӯҳӣ, ақиқ, халседон иборат мебошад». (№4, с.110) Аз ин навъи гурӯҳбандии сангҳо маълум мегардад, ки дар Тоҷикистон танҳо лаъл ва ёқут вучуд доранд. Маводи мазкур мақолаи илмӣ-оммавиरो менамояд, ки муаллиф ба таърих тавачҷуҳ намуда, барои тақвияти фикр ба китобҳои Абурайҳони Берунӣ (худуд-ул-олам), Муҳаммад Насриддин «Китоб оид ба сангҳои қиммат», Аҳмадӣ Тӯсӣ («Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот»), академик А.Е. Ферсман, А. Серебников, А.И. Попов, С.М. Клунников ва ғайраҳо таъҷҷуб менамояд. Махсусан таъкиди муаллиф аз он ки дар давраҳои пеш «...бо «Шоҳроҳи Абрешим» ба давлатҳои Аврупо аз Осиёи Марказӣ (Помир) сангҳои қиммат низ мебарданд» (№4, с.110). Дар фарҷом муаллиф Муҳаббатова Холназар ҳулоса менамояд, ки «Барои дар сатҳи ҷаҳонӣ баровардани истеҳсолот, коркард ва фурӯши сангҳои қиммат лозим аст, ки маблағгузорӣ ба ин соҳа зиёд карда, барои ҷалби сармояи хориҷӣ шароити имконият ба вучуд оварда шавад» (№5, с. 117)

Дар шумораҳои №5 ва № 2-и маҷаллаи «Садои Шарқ» бахши «Иҷтимоӣ» ба назар намерасад. Маводи шумораи №2-юм аз бахшҳои «Дар партави Паём», «Чашнвора», «Мизи гирд» иборат буда, матни Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз саҳифаи 3 то 29-ро дар бар мегирад. Маводи шумораи №5-уми маҷалла хусусияти ҷашнӣ дошта, ба 110-солагии нависанда Мирзо Турсунзода бахшида шудааст, ки аз бахшҳои «110 соли Мирзо Турсунзода», «Осори тозанашири Мирзо Турсунзода», «Ёднома», «Меҳрнома», «Тарҷумаи Мирзо

Турсунзода», «Афкори адабиётшиносии Мирзо Турсунзода» ва «Номаҳо аз бойгонии Мирзо Турсунзода» иборат мебошад.

Дар шумораҳои соли сеюми мавриди таҳқиқ (2023) маҷаллаи илмӣ-адабии «Садои Шарқ» дар бахши «Иҷтимоӣ» 11 маҷмӯаи чоп намудааст.

Маҷмӯаи бахши «Иҷтимоӣ»-и маҷаллаи «Садои Шарқ» дар соли 2023 ёздаҳ маҷмӯаи дар бар мегирад, ки аз он яке сафарнома, дуҷумлаи очерки таърихӣ, 8 ададаш мақола ва як лавҳа мебошад. Яке аз хусусиятҳои хоси мақола ин ақидаи муаллиф ва таҳлили факту далел ва воқеа мебошад, ки дар ҳар яке аз он муаллифон бо овардани факту рақамҳои дақиқ ва асосҳои илмӣ андешаҷояшонро пурқувват ва ҷолиб менамояд. Ҷамҷунин, дар шумораи нӯҳ жанри мусоҳиба низ ба ҷашм мерасад, ки ба навъи мусоҳиба диалог мувофиқ мебошад.

Аз ҷумла, «Кафили зиндагии озоишта дар ҷаҳон» (Рустам Ҳайдаров. №1), «Нақши Тоҷикистон дар ҳифзи иқлими сайёра» (Номвар Қурбонов. №2), «Шамъе дар тоҷикистон. Очерки таърихӣ» (Ҷаъфар Холмуминов. №3), «Корнамои дар марзи номус» (Нозир Ёдгорӣ. №4), «Ҳифзи пирияхҳои Тоҷикистон кори таъхиринопазир аст» (Холназар Муҳаббатов. №5), «Ваҳдат ва рушди ҷомеа» (Саидмурод Фаттоҳзода, Ҳайридин Усмонов, №6), «Соҷуришани сарнавишти тоҷикони Афғонистон» (Ҳафиз Раҳмон, №7), «Сафари Бухоро» (Шерали Ризоён. №8), «Равобити таърихӣ мо бо Русия» (Амирошӯх Ёрмуҳаммадов, №10), «Ҳиради азалии халқ» (Нозимҷон Нидоев, №11), «Дар соҳили Арал» (№12, Холназар Муҳаббатов)

Дар шумораи №9-и маҷаллаи «Садои Шарқ» ба ҷойи бахши «Иҷтимоӣ» бахши «Мусоҳиба» омадааст, ки он суҳбати Суҳробӣ Зиё бо Сабзали Шарифзода, бо унвони «Ёри килку ранги коғаз» мебошад.

Аз нигоҳи мавзӯ агар ба матолиби ҷумлаи шумораҳои соли 2023-и маҷалла тавачҷуҳ намоем мақолаҳои «Кафили зиндагии озоишта дар ҷаҳон» (Рустам Ҳайдаров. №1), «Нақши Тоҷикистон дар ҳифзи иқлими сайёра» (Номвар Қурбонов. №2), «Ҳифзи пирияхҳои Тоҷикистон кори таъхиринопазир аст» (Холназар Муҳаббатов. №5), «Дар соҳили Арал» (Холназар Муҳаббатов. №12) ба ҳам монанд мебошанд. Монандии ин матолиб дар он аст, ки муаллифон дар бораи тағйирёбии иқлим, хавфу хатари нестшавии пирияхҳо сухан мегӯянд, вале муносибат ба мавзӯ, тарзи баён, услуб ва таҳлили он гуногун мебошад. Масалан, Рустам Ҳайдаров дар «Кафили зиндагии озоишта дар ҷаҳон» перомуни пирияхҳои калонтарини ҷаҳон ва аҳамияти онҳо ба Замин ва одамон андешаҳои ҷолибу илмӣ пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла қайд мешавад, ки «Мувофиқи арзёбии олимон, тақрибан даҳ аз сади масоҳати Заминро пирияхҳо, яъне барфҳои бисёрсола фаро гирифтаанд. Ин ҷисмҳои азими ях бо вазнашон водихоро буридаву ба қӯҳҳо фишор овардаву ба қитъаҳои гуногуни Замин таъсир мерасонанд ва 80 аз сади захираи оби ширини сайёра дар худ маҳфуз медоранд. Нақши пирияхҳо дар эволютсия ё худ таҳаввули кураи Замин ва инсоният ниҳоят бузург аст». Сипас ба шакл ва андозаи пирияхҳо тавачҷуҳро ҷалб намуда, дар тасаввури хонанда шакли зоҳири пирияхҳо ба вучуд меорад ва аз калонтарин пирияхҳои Замин ёдовар мешавад. Ба монанди пирияхи Греландия (Антарктида), Арктикаи Канада ва Кордилер, қаторқӯҳҳои Ҳимолой ва Тибет, Помир, Андӯ Тиёншон ва ғ. Вақте тағйирёбии иқлим ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст, пас хавфи обшавии пирияхҳо муаллиф дар «дахсолаи охир дар баландшавии мизони миёнаи ҳарорат дар ҷаҳон» мешуморад. Ин падида ба «натичаи амали гармхонаҳо», ки ба ифлосшавии ҳаво иртибот дорад, вобаста аст. Имрӯз дар тамоми ҷаҳон пирияхҳо босуръат кам мешаванд. Тахмин мезананд, ки «то соли 2100 нисфи пирияхҳои ҷаҳон аз байн хоҳанд рафт». Таъкиди муаллиф бар он аст, ки ин хавф ба хушкшавии дарёҳое, ки аз пирияхҳо об меҳӯранд дар назар аст, ки бар асари он кишварҳои зиёде ба мушкилиҳои вобаста ба оби ошомиданӣ дучор мегарданд. Дар фарҷом муаллиф бо он хулоса мекунад, ки ташаббуси Президенти Тоҷикистон нисбати ин мушкилоти ҷомеаи ҷаҳонӣ муҳим арзёбӣ гардида, бори дигар мавқеи хайрхоҳонаю созандагии Тоҷикистонро нисбати ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад. Ин ташаббуси Президенти Тоҷикистонро 153 давлати узви СММ ҷонибдорӣ карданд. Дар асоси ин қатънома 21-уми март ҷун Рӯзи байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо ва соли 2025 Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо эълон гардид ва қарори дар назди СММ таъсис додани Фонди боварии байналмилалӣ барои саҳмгузори ба ҳифзи пирияхҳо ва соли

2025 ҳамчунин дар шаҳри Душанбе баргузори Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳифзи пирияхҳо низ ба тасвиб расидааст.

«Нақши Тоҷикистон дар ҳифзи иқлими сайёра»-и Номвар Қурбонов низ идомаи мантиқии мавзуи аввал буда, дар он муаллиф аз омилҳои ёдовар мешавад, ки «оқибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва экологияш инсонро ба чораандешӣ водор намудааст». Дар меҳвари мақола муттаҳидӣ ва тифоқии аҳолии сайёра меистад, ки бо мазмуни дӯстӣ онро метавон маънидод кард. Ҳамчунин, дар баррасии мушкилии ҳифзи иқлими сайёра муаллиф ба ҳуҷҷатҳои чун Конвенсияҳои қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим ва баргузори конференсияҳо ва натиҷагирию дар амал татбиқ намудани онҳо дар солҳои гуногун дар бар мегирад, ёдовар шуда, мазмуну моҳияти онро шарҳ медиҳад. Махсусан, аз ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба баъзе ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ экологӣ таъкид намуда, муаллиф меафзояд, ки «дар кишвар барои ҳалли масоили тағйирёбии иқлим асосҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ на танҳо ба вучуд омад, балки инкишоф ёфт». Дар идома муаллиф ба таърихи обухавошиносӣ ва иқлимшиносии Тоҷикистон тавачҷуҳ намуда, таъкид менамояд, ки он таърихи беш аз 150-сола дорад ва маҳз таъсиси Маркази омӯзиши тағйирёбии иқлим ва қабати азон дар кишвар соли 2004 гувоҳи анҷом додани корҳои назаррас дар ин самт мегардад. «...аз ҷумла, ҳамоҳангсозии таҳияи кадасти миллии партови газҳои гулхонаӣ, арзёбии осебпазирӣ ва мутобиқшавии иқлим, таҳияи нақшаҳои амал доир ба тағйирёбии иқлим, ширкат дар амалисозии стратегияи миллий, минтақавӣ ва глобалӣ ва таҳияи тасвиби дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро анҷом додааст». Агар аз нигоҳи осебпазирӣ вобаста ба тағйирёбии иқлим ба Тоҷикистон тавачҷуҳ намоем, пас тақрибан «80 аз сади марзи ҷумҳурӣ дар минтақаҳои хатари сел ҷойгир шудаанд» ва солҳои охир аз сабаби боришоти зиёд ва баландшавии ҳарорат, махсусан дар фасли тобистон ҳолатҳои сел ва оқибатҳои харобиовари он дар минтақаҳои гуногуни кишвар кам ба назар намерасад. Аз ин рӯ, ҳолатҳои фавқ натавон дар Тоҷикистон, балки дар тамоми кишварҳои ҷаҳон рух медиҳанд, ки муаллифи мақола роҳи ҳалли онро дар масъулияти баланд ва муттаҳидӣ арзёбӣ менамояд.

Дар ду мақолаи навбатӣ «Ҳифзи пирияхҳои Тоҷикистон кори таъхирнопазир аст» ва «Дар соҳили Арал», ки якумӣ дар шумораи №5 ва дуюм дар шумораи №12-и маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷой шудаанд, муаллифашон Холназар Муҳаббатов мебошад. Муҳаббатов Х. дар мақолаи аввал дар бораи пирияхҳо, аҳаммияти онҳо, вазъи нестшавӣ ва роҳҳои пешгирию ҳифзи пирияхҳо дар ҷаҳон ва махсусан, Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ менамояд. Маводи мазкур хусусияти ҳоси таҳлилий дошта, аз нигоҳи ҷуғрофӣ ва илмӣ асоснок гардида, натиҷагирӣ гардидааст. Муҳаббатов Х. мутахассиси соҳа буда, мавзӯ ва тамоми ҷузъиёти онро хеле хуб дарк менамояд (фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва омӯзгории Муҳаббатов Х. дар самти иқтисодиёт ва ҷуғрофия мебошад) ва бо услуби илмӣ-оммавӣ онро ба хонанда пешниҳод намудааст, ки маълумоти аввалия ва заруриро дар бораи мавзуи баррасишаванда дода метавонад, ки хеле муҳим аст. Масалан аз хусусиятҳои ҷойгиршавии пирияхҳо менигорад, ки «Ҷойгиршавии пирияхҳо нисбат ба сатҳи замин низ гуногун аст. Ин чиз пайванд ба релеф ва боришот дорад. Агар дар ҳавзаи дарёи Сурхоби шимолӣ пирияхҳо дар баландии 2300-2400 метр бошад, дар сарғаҳи дарёи Мурғоб дар 4400 метр ҷойгиранд. Аслан пирияхҳо дар нишебҳои шимол нисбат ба пирияхҳои самти ҷануб 200-300 метр поинтар мешавад». Ба паҳлуи дигари мавзӯ, ки дар ин замина хеле муҳим ба ҳисоб меравад тавачҷуҳ намуда, муаллиф сабаби обшавии пирияхҳо вобаста ба навъашон ва тағйирёбии иқлим вобаста медонанд ва онро «давра» ё «қонун» ном мебарад. «Давраҳои тағйирёбии иқлим дар 12-15 сол, 30 сол, 70 сол, як аср ва зиёда аз ин маълум аст. Давраҳои яхбандӣ ба ҳамин қонун вобаста мебошад. Қисмате аз пирияхҳо, ки ба ин тағйирот дучор мешаванд, пирияхҳои муҳаррик (беқарор) меноманд. Суръати ҳаракати шабонарӯзии онҳо 15-20 сантиметр ва баъзан то 25-40 сантиметр аст. Ба намуна, пирияхи Зарафшон дар шабонарӯз 27 сантиметр ҳаракат мекунад ва оҳиста-оҳиста об мешавад». Ба ҳамин монанд давраи беқарорӣ ё ҳаракати пирияхҳо, гармшавии глобалӣ, обкунии сунбӣи пирияхҳо, вазъи пирияхҳои имрӯзаи Тоҷикистон ва ғайра аз паҳлуҳои дигари мавзӯ мебошад, ки ба он муаллиф тавачҷуҳ намуда, таҳлил менамояд ва дар муқоиса бо пирияхҳои сатҳи ҷаҳон вазъи пирияхҳои Тоҷикистон, махсусан Федченкоро хеле ҷолиб нишон медиҳад. Дар натиҷа омӯзиши ҳамаҷонибаи пирияхҳо, истифодаи оқилонаи манбаъҳои об,

чустучӯ ва пайдо намудани роҳҳои камхарчи захираи об, аз ифлосӣ ҳифз намудани захираҳои обӣ ҳамчунин роҳҳои ҳалли онро дар чанд омил пешниҳод менамояд.

Мақолаи дуоми Х. Муҳаббатов, ки «Дар соҳили Арал» ном дорад, аз натиҷаи сафар ва хузури бевоситаи муаллиф дар соҳили кӯли Арал дарак медиҳад. Дар он дар хусуси вазъи дирӯз ва имрӯзаи Арал сухан меравад, махсусан хушкшавии он ба чӣ вобастагии зиёд дорад. Аз ин рӯ, бо дар назардошти андешаҳои олимону мутахассисони соҳа хулоса менамояд, ки «...фочеаи Арал фочеаи ҷаҳонӣ аст. Аз ин хотир, бисёр давлатҳои дунё барои ҳолати вазнини экологиро иҷтимоӣ наҷот додани ин минтақа кумакҳои зиёд мекунанд. Вале барои наҷоти Арал пеш аз ҳама сокинони минтақа бояд талош кунанд» [16, с. 78].

Дар маҷмуъ мазмуни мақолаҳои болозикр ба мавзуи тағйирёбии иқлим, аҳаммияти он, омилҳои, ки боиси тағйирёбии иқлим дар сайёра мегардад, нестшавии пиряхҳо, ки дар маҷмуъ маърифати инсонро бо табиат ва ҳодисаҳои он алоқаманд мекунанд, бахшида шудааст. Муаллифони он, мавзӯро хеле фарроҳ ва ҳамаҷониба чун мутахассисони соҳа таҳлилу баррасӣ менамоянд. Ин гуна мавод натавонанд барои як доираи муайяни хонандагон, балки бо услуб, забон ва ба таҳлилу баррасии мавзӯ тавачҷуҳ намуда, гуфтан мумкин аст, ки онро новобаста ба синну сол ва дараҷаи унвону дониш аксарият мутолиа ва қобилияти дарк намудан пайдо мекунанд. Мутахассисон дар бораи вазъи ҷаҳон ва тағйирёбии иқлим сухан ронда, аҳаммияти муҳим доштани онро хонанда ба хубӣ дида метавонанд, ки он аз ҷанбаҳои таърихӣ, таҳлилӣ, муқоисавӣ ва илмию оморӣ иборат буда, оммафаҳм мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми суханронихояшон дар мулоқоту вохӯрӣ бо мардуми шаҳру навоҳии кишвар ва Паёми ҳарсолаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар таъкид менамоянд, мавзӯҳои ки аз нигоҳи илмӣ таҳқиқ мешаванд, барои тамоми мардум бо забони оммафаҳм, яъне илмӣ-оммавӣ аз ҷониби мутахассисони соҳа ҷоп ва ба тамоми мардум шарҳу тавзеҳ дода шаванд. Ин сиёсати пешгирифтаи сарвари давлатро дар ҷопи маводи натавонанд бахши «Иҷтимоӣ», балки анқариб тамоми матлабҳои маҷалла ба мушоҳида гирифта мумкин аст.

Ба гурӯҳи дуоми мақолаҳои «Шамъе дар торикистон. Очерки таърихӣ» (Ҷаъфар Холмуминов. №3), «Корнамоӣ дар марзи номус» (Нозир Ёдгорӣ. №4), «Ваҳдат ва рушди ҷомеа» (Саидмурод Фаттоҳзода, Хайриддин Усмонзода, №6), «Соҷушанҳои сарнавишти тоҷикони Афғонистон» (Ҳафиз Раҳмон, №7), «Равобити таърихии мо бо Русия» (Амиршоҳ Ёрмуҳаммадов, №10), «Хиради азалии халқ» (Нозимҷон Нидоев. №11) ва сафарномаи «Сафари Бухоро»-и Шералӣ Ризоён (№8) ҷоп шудааст, дар бар мегирад. Мазмуни малабҳои ин гурӯҳ ба таърих, забон, арзишҳои фардию миллӣ, муттаҳидӣ, тараққиёту талошҳои миллати тоҷик чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз таъя намуда, дар баробари маълумоти муфиду фаровон, дар тафаккури хонанда андешаҳои созандаро талқин менамояд. Дар шароити кунунӣ ва ҷаҳонишавию бархурди тамаддунҳои фарогирӣ шуури аудитория бо андешаҳои солиму созанда, ки хусусияти роҳнамоӣ дорад, ба қудрати зеҳнии эҷодии қаламдорон эҳтиёҷ зиёд мегардад. Масалан, «Шамъе дар торикистон. Очерки таърихӣ», «Соҷушанҳои сарнавишти тоҷикони Афғонистон», «Равобити таърихии мо бо Русия» ва «Сафари Бухоро» аз ҷумлаи матлабҳои дар ин бахш ба шумор мераванд, ки пайвандии таърихи гузаштаро бо имрӯзи миллату давлати мо пайванд медиҳанд.

Аз нигоҳи жанр агар ба маводи бахши маҷаллаи «Садои Шарқ» тавачҷуҳ намоем, ки пештар бо номи очерк ва публицистика буд, матлабҳои фаро мегирӣфт, ки дар қолаби жанрҳои ин соҳа эҷод мешуданд ва имрӯз низ ин анъанаро қормандони идораи маҷалла идома медиҳанд, гарчӣ бо номи «Иҷтимоӣ» тағйири ном шудааст. Соҳаи публицистика жанрҳои ҳоси худро дар се даста дар бар мегирад, ки анқариб аз бист жанр иборат мебошад ва ҳадафи асосии публицистика таъсир гузоштан аст. Ин таъсиргузорӣ бо роҳу воситаҳои гуногун-аз ҷумла таъя намудан ба факту далел, рӯ овардани шахсонӣ воқеӣ ва таҳлил намудани воқеаҳои таърихӣ, ки тобиши бештари сиёсӣ доранд ва руҳияи як замони муайяно ба аудитория ошқор ва таҳлил менамояд, анҷом дода мешавад ва аз ҳама муҳим мавқеи муаллиф дар он нақши қалидӣ дорад.

Матлабҳои маҷаллаи «Садои Шарқ» дар баҳши «Иҷтимоӣ» фарҳангӣ-таърихӣ бештар буда, руҳан арзишҳои миллӣ, фарҳанги миллиро муаррифӣ кардан меҳода ба хотири эҳё гардидани он ва муносибати мувофиқест барои оммавӣ гардидани он. Маводи мазкур аз нигоҳи қолаби жанрӣ мақола, мусоҳиба ва очерк мебошанд, ки публитсистикаи ҳолис ва махлут бо адабиёт офарида шудаанд. «Ба фикру зикри одамон бо хабар ҳам, репортаж ҳам, мақола ҳам, мактуб ҳам, памфлет ҳам очерк ҳам таъсир расондан мумкин аст. Яъне публитсистика барои иҷрои вазифааш аз имкониятҳои гуногун, аз жанрҳои хурду калон истифода бурда метавонистааст». [6, с. 15]

Агар дар шакли ҷадвал нишон диҳем, пас чунин аст:

Солҳо	Мусоҳиба	Мақола	Очерк	Сафарнома	Лавҳа
2020	1	7	1	-	-
2021	1	6	3	1	-
2023	1	8	1	1	1

Он мақоме, ки маҷалла дораду дар саҳифаи аввали он ҳамчун маҷаллаи миллии адабӣ омадааст, дар тамоми маводи интишоршудаи он хусусияти миллӣ доштани мазмуни навиштаҳоро ҷӣ дар шакли назм ва ҷӣ дар шакли наср эҳсос менамоем, ки барои раҳнамоию тарбияи насли ҷавон хеле муҳим ба шумор меравад ва тафаккурсоз аст. Таъсир гузоштан ба тафаккур ва идора намудани он тафаккур таъсир гузоштан ва онро ба роҳи дуруст раҳнамун кардан имрӯз бо роҳу воситаҳои гуногун низ амалӣ карда мешавад, яке аз омилҳои асосии онро дар рушди технология ва истифодаи пайвастаи он дидан мумкин аст. Аз ин рӯ, дар сиёсати давлатҳои абарқудрат тафаккури аудиторияи худро ба таъбу завқи онҳо нигоҳ карда, соҳибӣ ва идора менамоянд. Махсусан тавассути маводи нашрияҳои даврӣ, барномаҳои телевизион ва радиой, тариқи филмҳо, аксҳо, сахнаҳои театри ва китобҳои, ки дар қолаби жанрҳои гуногун эҷод мегарданд.

Дар ороиш ва ҷобачогузори маводи маҷаллаи «Садои Шарқ», ки дар шароити кунунӣ яке аз унсурҳои муҳимми муносибат ба ин ё он навъи ҷопӣ ба шумор меравад, сол то сол пурмухтаво ва рангинтар мегардад, махсусан интиҳоби расмҳои саҳифаҳои охир, ки онро дар журналистика фоторепортаж ё ин ки расмҳои гӯё мегӯянд ва тавачҷӯ ба он хеле зиёд аст, ки як ҷаҳон маъниро дар худ дорост. Ба таъбири дигар «Мусаллам аст, ки суҳан ба вучудорандаи китобу рӯзнама, маҷалла, телевизиону радио ва сомона мебошад. Яъне бо тарзи шифоҳӣ, дигар ба таври навишторӣ, сеюмӣ дар шакли мусаввар рисолати худро ба субут мерасонанд...» [4, с. 40]. Маводи мазкур хусусияти муаррифӣ-тарғиботӣ дорад ва онро кормандони маҷалла хеле устокорона истифода намудаанд.

Пешниҳод:

-Агарчанде солҳои пеш баҳши мавриди таҷлил бо номи «Очерк ва публитсистика» рӯи ҷоп меомад, вале имрӯз бо номи «Иҷтимоӣ» тағйири ном шудааст. Дар маҷаллаи «Садои Шарқ» дар солҳои қаблӣ намунаи очеркҳо хеле зиёд ҷоп мегардиданд, вале имрӯз очер хеле камнамо гардида, миқдори мақолаҳо зиёдтар буда, мусоҳибаҳо низ рӯи ҷоп меоянд. Агар баҳши «Иҷтимоӣ» ба «Публитсистика» тағйири ном ёбад ва маводи зикргардида дар ин баҳш муттаҳид шавад, мувофиқи мазмуно мухтавои маводи маҷалла мегардад. Зеро дар муқоиса бо маҷаллаҳои адабии кишварҳои Москва («Москва»-«публитсистика» ва «Наш современник»-«Очерк и публицистика»), Қазоқистон («Жулдыз»), ва Ўзбекистон («Звезда Востока») дар мундариҷаи он баҳшест бо номи «Публитсистика», вале дар маҷаллаи адабии Ҷумҳурии Қирғизистон «Литературный Киргизистан» баҳши ҳарду, «Публитсистика» ва «Журналистика» ба назар мерасад, ки хеле ҷолиб ва дар замони муосир ба манфиат аст.

Мусоҳиба баҳши алоҳида буда наметавонад, агар дар баҳши «Иҷтимоӣ»-и маҷалла ҷой дода шавад аз нигоҳи мантиқӣ дуруст мешавад. Тамоми жанрҳои, ки ба соҳаи публитсистика дахл дорад, метавонад зерин баҳш ҷоп шавад. Дар ин шумора, ҷор навъи жанрҳои публитсистика ба назар мерасад: мақола, очерк, лавҳа, мусоҳиба;

- Талаботи имрӯзи аудитория дар он аст, ки дар шаклҳои гуногун матлабҳо пешниҳод карда шаванд, манзури мо фазои интернет ва имкониятҳои интишор ва паҳн намудани маводи маҷалла мебошад. Дастрасии насли ҷавон низ ба онҳо бештар мегардад; Масалан сафарномаи

«Сафари Бухоро»-и Шералӣ Ризоён (№8 дар вақташ дар сомонаи иҷтимоии «фейсбук» низ паҳн гардид, ки хонандагон онро хуб қабул намуданд ва бознашр ҳам гардид, ки имконияти доираи хонандагонро аз як ҷониб васеъ намудан дошта бошад аз ҷониби дигар ба тафаккур таъсири мусбат мерасонад;

- Маводи муаллифон бо аксҳояшон чоп шавад.

Адабиёт:

1. Бозорзода Н. Аввалин сафарноманигори замони нав//Журналистика ва замони муосир. – Душанбе, 2018.- 130с.С.-79-85
2. Карим Мӯсо Қадршинос// Садои Шарқ.– 2020. – № .12 – С. 89-94.
3. Ленин В.И. Асарҳо ҷилди 8.
4. Муродов М. Иҷтимоӣ дар “Садои Шарқ” [Матн] // Садои Шарқ.– 2019. – № 4. – С. 122-131.
5. Муродов М.Воқеияти замон ва маърифати публитсисти он (дар мисоли маҷаллаи «Садои Шарқ» [Матн] // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №3. – С. 294–300.
6. Муродӣ М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ. – Душанбе, 2022. – 360 с.
7. Назрулло Ҳ. Бикелини Катя // Садои Шарқ.– 2021. – № 1. – С. 128-138.
8. Нуралиев А. Жанрҳои ахбори матбуот. – Душанбе, 2004. – 146 с
9. Саъдуллоев А. Саҳифабандӣ ва чопи газета. – Душанбе, 2007
10. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маросими ифтиҳои муассисаҳои давлатии телевизиони «Варзиш», «Синамо» ва «Академияи воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон», ш. Душанбе, 1 март соли 2016 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2016.- 2 март
11. Усмонов И. Бобочонова Р. Системаи воситаҳои ахбори омма ва таблиғ. – Душанбе, 2020.–168 с.
12. Усмонов И. Усмонова Н. Таърихи журналистикаи тоҷик.- Душанбе, 250с.
13. Усмонов И. К. Жанрҳои публитсистика. – Душанбе, 2009. – 140 с.
14. Усмонова Н. Матолиби иҷтимоии «Садои Шарқ» [Матн] // Садои Шарқ.– 2017.– №4.– С.89-94
15. Холназар Муҳаббатов Кӯлҳои зебои кишвар// (№3) Садои Шарқ.– 2020.– №3.– С.89-94
16. Холназар Муҳаббатов Дар соҳили Арал //Садои Шарқ.– 2023.– №12.– С.78-86

ПУБЛИТСИСТИКАИ МАТБУОТИ ДАВРӢ

(дар мисоли бахши иҷтимоӣ маҷаллаи «Садои Шарқ»)

Дар мақолаи мазкур бахши «Иҷтимоӣ»-и маҷаллаи «Садои Шарқ» таҳқиқ гардидааст. Дар маҷаллаи мазкур адибон ва публитсистион маводе омода мекунанд, ки дар қолаби жанрҳои гуногун мебошанд, аз ҷумла мақола, очерк ва мусоҳиба. Жанрҳои мазкур ба гурӯҳи жанрҳои публитсистика дохил шуда, мақола дар навбати худ ба жанрҳои таҳлилий ва очерк ба гурӯҳи жанрҳои публитсисти-бадеӣ дохил мешаванд.

Яке аз имкониятҳои робита бо хонанда-аудитория ин маводи ҷопӣ ба воситаи матбуоти даврӣ мебошад. Имрӯз матбуот ҳамқадами ҳаёт ва ҷузъи хеле муҳимму ҷудонопазири ҷомеаи озоду демократии мо буда, бо таъмини фазои иттилоотӣ ба шахрвандон дар интиҳоби дурусти мавқеъ ва дарёфти ҳақиқат имконияти васеъ фароҳам месозад. Маҷаллаи «Садои Шарқ» нашрияти миллии адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буда, аз ҷумлаи минбаре ба шумор меравад, ки ба воситаи он аҳли эҷод- ҳам адибон ва ҳам публитсистион дар якҷоягӣ метавонанд ба шуури аудитория таъсири мусбат расонида, аз омилҳои «сироятбӣ» ғояҳои бегона тафаккури онҳоро нигоҳдоранд ё то ҳаде аз онҳо воқиф гарданд. Дар тақвият ба ин андешаҳо дар мақола ба матолиби солҳои 2020-2023-и маҷалла тавачҷуҳ гардидааст.

Калидвожаҳо: публитсист, «Садои Шарқ», очерк, мавқеъ, воқеият, фарҳанг, қаҳрамон, публитсистика, нависанда, дизайн.

ПУБЛИЦИСТИКА ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ (на примере раздела «Общественность», «Садои Шарк»)

В данной статье анализируется и рассматривается раздел «Общественность» журнала «Садои Шарк» («Голос Востока»). В социальной сфере в основном публикуются материалы, авторами которых являются писатели и публицисты, создающие их в виде статей, очерка, а иногда и в жанре интервью. Статья и очерк являются публицистическими жанрами, один из которых относится к группе аналитических жанров, а второй - к группе публицистико-художественных жанров.

Одной из возможностей коммуникации с аудиторией является печатная продукция через периодическую печать. Сегодня пресса является шагом в жизни и очень важной и неотъемлемой частью нашего свободного и демократического общества и, предоставляя информационное пространство, предоставляет гражданам широкие возможности выбрать правильную позицию и найти истину. Журнал «Садои Шарк» («Голос Востока») является национальным литературным изданием Союза писателей Таджикистана и является одним из форумов, посредством которых творческие люди – писатели и публицисты вместе – могут оказывать положительное влияние на сознание аудитории и думать о факторах «заражения» чуждыми идеями и сохранять их до тех пор, пока о них не станет известно. На основе этих мнений в статье рассматривается содержание журнала на 2020-2023 годы.

Ключевые слова: публицист, «Садои Шарк», очерк, позиция, действительность, культура, герой, публицистика, писатель, дизайн.

PUBLICISTIC PERIODICAL PRINTING (in example chapter «Society» «Sadoi Sharq»)

This article analyzes and discusses the section «Society» of the journal «Sadoi Shark» («Voice of the East»). In the social sphere, materials are mainly published, the authors of which are writers and publicists, who create them in the form of articles, and sometimes in the genre of an essay. The article and essay are publicistic genres, one of which belongs to the group of analytical genres, and the second - to the group of publicistic and artistic genres.

One of the ways to communicate with the audience is through printed media. Today, the press is a step in life and a very important and integral part of our free and democratic society, and by providing information space, it provides citizens with ample opportunities to choose the right position and find the truth. The magazine «Sadoi Sharq» («Voice of the East») is a national literary publication of the Writers' Union of Tajikistan and is one of the forums through which creative people - writers and publicists together - can have a positive impact on the consciousness of the audience and think about the factors of "infection" with alien ideas and preserve them until they become known. Based on these opinions, the article discusses the content of the magazine for 2020-2023.

Key words: publicist, «Sadoi Shark», essay, position, reality, culture, hero, journalism, publicistic, design.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Наргис Кучаровна, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи матбуоти факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 918-50-52-11. **E-mail:** narmin04@mail.ru

Саидов Алишер Тағоевич, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи матбуот. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 907-34-36-33. **E-mail:** narmin04@mail.ru

Сведения об авторах: Усманова Наргис Кучаровна, Таджикский Национальный университет, доцент кафедры печати факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 918-50-52-11. **E-mail:** narmin04@mail.ru

Саидов Алишер Тағоевич, Таджикский Национальный университет, соискатель кафедры печати факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 907-34-36-33. **E-mail:** narmin04@mail.ru

Information about the authors: Usmonova Nargis Kucharovna, Tajik National University, associate professor of the department of printing, faculty of journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki ave. **Tel.:** (+992) 918-50-52-11. **E-mail:** narmin04@mail.ru

Saidov Alisher Tagoevich, Tajik National University, applicant of the department of printing, faculty of journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki ave. **Tel.:** (+992) 907-34-36-33. **E-mail:** narmin04@mail.ru

ТДУ: 81'22.003

ТКТ: 83.4 З.

ОБРАЗИ МУШАРРАФ ДАР РОМАНИ «ДАР ОРЗУИ ПАДАР»-И КАРОМАТУЛЛОҲИ МИРЗО

Зулфиев Г.Н., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Адабиёти муосири тоҷик бо гузашти беш аз сад сол ҳамоно бо пайроҳаи оғозбахшидаи асосгузори қудратманду тозапардозаш – устод Садриддин Айнӣ бо маром рушд намуда истодааст. Ҷар як адиби суҳандон дар пайравӣ ба он усулу тарзи кашфкардаи устод Айнӣ суҳанпардозӣ намуда, то тавонистанд аз худ падидаи ҷадида вобаста ба вазъи иҷтимоиву таърихӣ замони худ рӯйи кор оварда бошанд. Яке аз ворисони лоиқу сазовори ин маслак дар қатори дахҳо тан аз адибони номвар Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ устод Кароматуллоҳи Мирзо мебошад, ки аз шуруи кори эҷодӣ то имрӯз, чихати ғанӣ гардонидани ҳазинаи адабиёти муосири тоҷик бо тарзу шеваи эҷодии худ заҳмат мекашад. Ба андешаи мунаққид ва адабиётшинос Мисбоҳиддини Нарзиқул «Нависандаи халқии Тоҷикистон Кароматуллоҳи Мирзо бо офаридани асарҳои мондагор дар муҳити адабии кишвари азизамон маҳбубияти хоссаеро ба шахси худ ихтисос додааст». [3, с. 144]

Ин ҷо диққати мо ба романи машҳури эшон - «Дар орзуи падар» равона мебошад. Романи «Дар орзуи падар»-ро муваффақияти барҷастаи ҳунари адабии Кароматулло Мирзоев доништан мумкин аст. Роман аз нигоҳи жанр, романи ахлоқиву иҷтимоӣ аст. Нависанда ҳам мавзӯ ва ҳам қонунмандии таркибии жанро ба эътибор гирифта, тамоми сохтмони сюжетро бо имконоти мавзӯ ва жанр мувофиқ намудааст ва воқеияти рӯзгори зиеён ва сарнавишти инсонӣ ҳамзамонро дар он ҳунармандона таҷассум намудааст.

Иқтифои мо дар ин матлаб сари яке аз образҳои марказии романи «Дар орзуи падар» - Мушарраф меравад, ки аз ибтидо то интиҳои суҷаи асар иштирок дорад ва тамоми ҳодисаву рӯйдодҳо ба қисати талху шӯри ин образ аз ягон чихат алоқамандӣ дорад.

Мушарраф образи марказии роман буда, тамоми воқеаҳои асар аз оғоз то анҷом аз тақдирӣ ӯ ва фарзандонаш- Меҳрубону Миҷгона нақл мекунад ва тамоми хатти сюжети романро саргузашти як оила ташкил додааст. Асар бо нофаҳмии оилавии Мушаррафу Нозимӣ шуруъ мешавад, вале чунонки баъдтар мебинем, ин усули ифодаи бадеӣ будааст. Нависанда аввал диққати хонандаро ба мочаро ҷалб намуда, пас тавассути монологи ботинию андешаҳои Мушарраф ва писараш Меҳрубон тамоми лавҳаҳои ҳаёти ӯро як-як варақгардон мекунад.

Симои Мушарраф ба занони солҳои сӣ монанд аст, вай барои беҳбудии ҳаёташ мубориза намебарад. Ба назар чунин мерасад, ки занҳои солҳои ҳафтодум ҳеч ташаккули маънавӣ надидаанд. «Охир ҳамоно ҳолаи Зевармоҳ ва Сабзагул занҳои деҳа, ки ба Мушарраф панд медиҳанд, аз чихати маънавиёт аз ӯ кам фарқ мекунанд. Инкишофи маънавии зани тоҷик дар солҳои шастуму ҳафтодум дар тамоми соҳаҳои ҳаёт мушоҳида мешавад, вале ҳаминро дар роман намебинем». [6]

Дар асар қурбонии разолат Мушарраф аст. Ӯ духтарест хушахлоқ, зебо, доно. Мисли ҳамаи дугонаҳояш орзупарвар аст. Аз сатри шеъреруҳ мегирад, кори эҷодкоронро бо ҳавас

муоина мекунад, худ раққос, ҳофизи умедбахш асту дар сар фикре мепарварад, ки ҳатто аз дур бошад ҳам, бо нависандае, шоире, шахси ороишгари ҳаёли инсонӣ дучор ояд. Нависанда қаҳрамони «романтикадӯст»-и худро дер интизор намекунад. Афзалшоҳ Нозимӣ, ки аҳли ноҳия бо ҳикояҳояш ошнояндӯ ҳар қадам орзуи ӯро рӯ ба рӯ дидан доранд, ба Гули Хайрӣ меояду «бо амри тасодуф» аз миёни толибаҳои мактаб Мушаррафро қаҳрамони мақолаю лавҳаи худ интиҳоб менамояд.

Аз рӯзе, ки Афзалшоҳ ба мактаби онҳо «пай тоза кард», Мушарраф ҳамеша ба дидани ӯ моил буд. Албатта, инро ишқ ҳам метавон номид, вале эҳсоси байни дугонаҳо-фарқе доштанд, гаштаю баргашта хондани мақола, худро завҷаи нависанда тасаввур кардан, «сӯзонда хокистар» гардонидани зани бародараш Абдувалий ва амсоли он фикру орзу аз саҳнаҳои муошират бо Нозимӣ дар дили хонанда бо хушбахтии вай шубҳа меорад. Онҳо қудрати падари Мушарраф, садди анъанаҳои андаке кӯҳнашударо пас гузошта, зиндагии ширине ташкил мекунанд. Аммо ин ҳама ба зоҳир аст. «Азбаски бинои муҳаббати Нозимию Мушарраф болои таҳдоби бебаҳо - хуб надонистану наомӯхтани маънавиёти якдигар гузошта шудааст, садоқати оилавии онҳо низ самар намедихад». [5]

Аз вақти бо Нозимӣ рӯ ба рӯ шудан ӯ дучори маломат мешавад. Маломатҳои падар ва суханҳои таънаангез қимату заррае арзиш надорад, чунки ба пайдо шудани ҳусули мақсад онҳо бо ғайбату бадгӯии ноҷо табдил меёбанд. Бадбахтии асосӣ ба сари ӯ вақте меояд, ки шавҳараш аз муносибатҳои булҳавасона бо Шаҳноз қадам ба вартаи беномусӣ мениҳад: Мушаррафро бо ду фарзандаш пушти по зада, бо Шаҳноз хонадор мешавад. Дар ҳақиқат ситами ба Мушарраф шудаву бераҳмии ба писари худ Меҳрубон равонидаи Нозимӣ андоза надорад. Мушарраф аз қисмати худ ба хоҳири ҳамин писараш, ки меҳри беандозае нисбат ба падараш дорад, озурда мебошад. Роман «Дар орзуи падар» ном дорад ва сӯзи ҷудоии писарро аз сӯзи модар ҷудо кардан мумкин нест. Ба назари мо ҳамаи ширинии романи Кароматулло Мирзоев дарёфти муаллиф, кашфи асрори қалби инсонӣ дар ягонагии ногусастанӣ будани сӯзи ҷудоии писар ва модар аз фироқи ҷудой ва навмед аз падар аст. Сайидои Насафӣ дар мавриди бепадар мондани писар хуб гуфтааст:

Бе падар фарзанд помоли маломат мешавад,

Чун садаф бишқаст, об аз рӯи гавҳар меравад [4, с. 275]

Мушарраф нақши намоёни хислати тинати як зани тоҷик аст. Аз ин ҷо, мо дар симои Мушарраф бояд ки симои умумии инсонии замони мо ва вазъи замони инсонро бинем. Тасаввури замони мо дар бораи зиндагии зан ва умуман инсон бо он чи Кароматуллохи Мирзо дар романи «Дар орзуи падар» тасвир кардааст, гуфтан мумкин аст, ки қуллан мувофиқат мекунад. Нависанда назари моро ба шахсияти инсонии азиятдида, ҷафокашида ва дар кори худ бечора ҷалб менамояд. Тақдири ин инсон тамоман дар дасти худи ӯ нест; аз ҳар ҷониб ӯ фиреб меҳӯрад, азият мекашад, ноҳақӣ мебинад ва дар кори худ ҷунун бечораю мазлум аст, ки ҳеч роҳи баромадан аз онро надорад.

Ҳангоме, ки Мушарраф алоқа доштани Шаҳнозаро бо шавҳараш мефаҳмад, муносибат бо шавҳар тамоман баръакс мешавад.

Ана ба ин манзара тавачҷуҳ кунед:

- Оча додом кай меояд? – аз модараш пурсид Меҳрубон.

- Намеояд дигар, роҳаш сиёҳ, паяш канда шуда рафт. [2, с. 114-115]

«Маълум, ки зан бе шавҳар ё фарзанд бе падар «помоли маломат мешаванд», дар зиндагӣ азоб мекашанд». [7]

Мушарраф олами маънавии маҳдуд дорад, яқрав аст, ғурур нисбат ба тамкинаш бештар, камтар мулоҳиза меронад, сари қаҳр ва барқасд қорҳое мекунад, ки оқибати нек надоранд. Яке аз ғаразҳои ба Нозимӣ хонадор шуданаш ҳам «сӯзондан»-и янгаи тундзабонаш буд. Падари Мушарраф ҳам барқасди шиносу ҳамсоҳояш Мушаррафро аз нав ба шавҳар медихад. Дар ҳар ду дафъа ҳам қор бо расвой анҷом меёбад. Марди яқрави кинавар будани падари Мушарраф ҳангоми тӯйи Нозимӣ бо духтараш, дар вақти Мушаррафро кӯчонда ба хонаи худ овардан, мулоқоти ӯ бо домодшавандаи нав ва тӯйи Мушарраф бо Абдушукур аён мегардад. Аммо латтаи ӯ вақти Меҳрубонро бурдан нахостани Абдушукур ба об меғалтад.

Янгаи Мушарраф ҳам чун неши акраб ва заҳри ҳалоҳил намоён мешавад. Шавҳару додарарӯси ӯ низ аз вай кам тафовут доранд. Ба ҳамаи ин, муҳити оилавии онҳо нақши худро гузоштааст. Вале эҳтиёҷ - аз як тараф ғами Меҳрубон ва аз тарафи дигар, дӯғу пӯписаи шавҳари наваш Мушаррафро абгор мекунад

Мушарраф бо мақсаде ду маротиба шавҳар кард, ки ҳам худ ва ҳам шавҳарашро хушбахт намояд. Ӯ Нозимиро дӯст дошт. Нозимӣ низ волаю шайдои ӯ буд. Меҳрубон ва Мичгон меваҳои муҳаббати тарафайни онҳо мебошад. Вале Нозимӣ ба хонадони худ то ба охири умр зиндагӣ накард. Дар натиҷа Мушарраф бахти худро аз даст дод. Вақте ки Мушарраф Абдушукурро бидид, ӯ ба чашмонаш «ситорагарм», «ботамкин» намуд. Бинобар ин зиндагиашро ба ӯ давом додан хост. Аз ӯ ҳам соҳиби ду фарзанд гардид. Абдушукур ҳам, ки ба Мушарраф дил бохта хонадор шуда буд, аҳдшикан баромад ва завҷаи худро дар шаби тӯй бо Мохрӯ дар байни меҳмонон «се талоқ» карда боиси бадбахтиаш гардид.

Нависанда ягон хислати манфии Мушаррафро нишон намедихад, ки сабаби дилмондагии Нозимӣ гардида бошад. Аммо Абдушукур ӯро бо Муҳамади Паҳлавон гумонбар шуд ва тухмат кард. Ҳол он ки Мушарраф танҳо бо мақсади аз панҷаи беморӣ наҷот додани Меҳрубон ҳамроҳи ӯ роҳи шифохоноро пеш гирифта буд. Мушарраф зани зебо ва боиффат мебошад. Ба ҳар ду шавҳари қонуниаш вафо кард, дигар ба ягон марде дил набоخت, хушахлоқ, оиладӯст, поку озода буд. Нависанда нақӯкориҳои ӯро низ ба тасвир овардааст. Ба туфайли часорат ва фидокориаш додархонди ӯ Муҳамади Паҳлавон аз қатли душманонаш раҳой ёфт. Вале ду дафъа ҳам бахти худро ҳифз карда натавонист, сустӣ кард, заиф баромад.

Аз воқеоти қисса маълум мегардад, ки як оилаи тифоқу рӯзгори ободи он оқибат рӯ ба вайронӣ ва ҷудоии ниҳой мениҳад. Сабабҳо дар ин ҷоқия зиёданд: аз қабилӣ муҳити зиндагии ҷомеа, атрофиён ва дигар омилҳо. Вале ба андешаи мо, қабл аз ҳама, сабабгори асосӣ волидайн – Нозимию Мушаррафанд. Нозимии худбинию масти ҳавову ҳавасҳо ва Мушаррафи мағруру кинхоҳ. Нозимӣ, ки дар оғоз аз муаллими мактаб ба идораи рӯзномаи ноҳиявӣ омада, дар муддати кӯтоҳ дар рӯзноманигорӣ тавфиқ ёфт ва бо ҳамон зудӣ гирифтори марази бузургманишвию худбинӣ гардид, дар ҳаққи хеш чунин баҳо меод:

«...Дигарон пеши ман чӣ касанд? Ҳеч! Дар редакция ханӯз касе нест, ки маро «ту» гӯяд. Ман Нозимӣ, ман нависанда, то газетаҳои марказ маро мешиносанд. Номам, имзоям ба ҳама маълум. Дигарон, вай муҳаррираш, кӣ? Карахт, хушк, бесавод...Газетаро ман обод мекунам, сутуни асосии газета ман!». [2, с. 114]

Сабабгори дигари вайронии оилаи ин Мушарраф аст, ки бо рашку ғурур ва кинхоҳии хеш мочароҳои оиларо тезутундтар намуд ва аз хона ба кулӣ рафтани Нозимиро тезонид. Баъди вайронии оила ва издивоҷи Нозимӣ бо Шаҳноз Мушарраф барои аз нав барқарор намудани лонаи харобшудаи хеш то ҳадди имкон мубориза бурд, вале ин ҳам суде набахшид ва Нозимӣ ба вартаи ҳалокати маънавӣ ба дасти Шаҳноз афтоду Мушарраф бо фарзандони худ ба деҳа, ба ҳавлии волидайн хеш баргашт. Оилаи як вақтҳо тифоқу ором ба ду пора тақсим гардид, яке аз он –Нозимӣ дар шаҳрак монду дигаре –Мушарраф бо фарзандон ба деҳа рафт. Бори ғаму андӯҳи Меҳрубон гарантар шуд.

Ҷоқияи ҳузнангез ва шикасти маънавие, ки ба сари оилаи Нозимӣ омад, тадричан, тибқи мантиқи ҷараёни воқеот ва бо гузашти марҳалаҳои муайяни замонӣ ба вуқӯ пайваст. Оғози он аз мочарои Мушаррафу Нозимӣ ба миён омад, ки ҳар ду ба таври худ чигарбандони азизашонро ҷонибдори хеш гардонидани мешуданд. Дар натиҷа Меҳрубону Мичгон бори нахуст дар миёни ду роҳ, ду ҷониб-яке падару дигаре модар ҳайрон монданд ва ҳалли муамморо меҷӯстанд. Маҳз дар чунин ҳолат, ки марҳалаи оғози ҷоқияи оила буд, Меҳрубони хурдсол маҳзун мешуд, зеро дар лаҳзаҳои мочарои волидайн хона барояшон мотамқада мегардид. Дар чунин мавридҳо модар беш аз ҳама, меҳост, ки Меҳрубону Мичгонро ҷонибдору пайрави хеш созад ва ӯ бештар «чангхоҳ, кинавар, ҷохил» маҳсуб мешуд. Маҳз дар ин ҳолатҳо Меҳрубон худ ба худ чунин андешаҳоро мегузaronид: «Ҳоло модар меҳоҳад, ки бо ӯ гап назанад Меҳрубон. Наметаванад вай бо падар гап назанад. Агар талаби модарро ба ҷо набиёрад, вай ба ӯ оча намешавад. Ё аз хонашон баромада равад, аз ин азобҳо

худашро раҳонад? Чанги падару модар гузарад, баъд ба хона баргардад? Чӣ кунад? Чӣ илоҷ ёбад?».

Марҳалаи дуҷоми фоҷиаи оила пас аз шикасти ниҳоии он ва аз ҳам ҷудо шудани волидайн бо воқеоти аз нав оиладор шудани онҳо ҷараён меёбад. Мушарраф бо Абдушуқри бодавлату бераҳм ва бемурувват ва Нозимӣ бо Шаҳнозаи раққоса, ки дар асл гандумнамои ҷавфурӯш буд, издивоҷ менамояд. Зарбаҳои пай дар пайи тақдир боз, пеш аз ҳама, бар сари Мехрубону хоҳаракаш Мижгон меояд. Танҳо тасаввур кардани ҳодисаҳои тӯйҳои Мушаррафу Абдушуқур ва Нозимию Шаҳноз кофист, ки дили хонанда аз эҳсоси дилсӯзиву ҳамдардӣ ва шафқату тараххум нисбат ба ду тифли маъсум лабрез гардад. Дар пеши назари Мехрубону Мичгон тӯйи падараш бо зани дигар ва модараш бо марди бегона баргузор мегардад. Дар миён ду тифли бегуноҳ сарсону саргардон. Чӣ даҳшат ва чӣ зарбаи ҷонкоҳи тақдир аст ба сари кӯчаки онҳо! «Ин худ як хушдорест, огоҳиест ба падару модароне, ки тақдирӣ ҷигарбанди маъсуми худ ва айёми хушу саодати тифлии онҳоро қурбони ҳавову ҳавас ва худбиниву беандешагӣҳои хеш мекунад». [8]

Мушарраф – модари Мехрубон, як хатоӣ сабук бо Шаҳноза алоқа доштани Нозимиро баҳона карда, ӯро аз хона пеш мекунад. Сабабгори бе падар мондани фарзандонаш маҳз ҳамин бемулоҳизагӣ мегардад. Ин амал ҳамчунон мучиби дубора ба Абдушуқри сиёҳдонагӣ ба шавҳар баромадан, сабаби дубора сарсону саргардон кардани нури чашмаш – Мехрубон шудааст. «Ин ҳама вазниҳои зиёди маънавӣ доранд. Барои ҳар кадоми онҳо нависанда далелҳоеро тасвир месозад, ки аз як ҷониб сабабгори қушода шудани характери Мушарраф мегардад, аз ҷониби дигар боиси дар назди тақдир ҷавоб гуфтани ӯро инъикос менамоянд». [10] Ҳолати руҳии модаре, ки бахти фарзандаш, саодату хушбахтии ӯро бо андак хато ҳамроҳи падари беандешааш нобуд сохтааст, дар роман хеле воқеъбинона инъикос шудааст. Миёни ду деҳа – Сиёҳдона ва Гули Хайрӣ сарсон мондани модар барои бахти фарзанд ва илоҷи ҳалосӣ наёфтани ӯ аз ин мушкилӣ, барои бори дигар натиҷаи ҳамон сабукандешӣ ва бепарвоии аввала аст. Вобаста ба ин ҳолати қор адабиётшинос Абдуҷаббор Раҳмонзода чунин изҳори назар намудааст: «Нависанда дар нишон додани мочароҳии хонаводагӣ бурд кардааст ва ҳақиқатро хеле нуқтасанҷона ба тасвир овардааст». [3]

Муроди камина ин аст, ки агар Мушарраф ягон касбу пешаи дигарро пеш мегирифт, муҳити қор, муомилаю муошират ба одамони гуногун ба ӯ таъсири мусбат мегузоштанд, фикраш қушода мешуд ва ӯ шояд яке аз занони худшинос дар роҳи бахту саодат талош мекард, ба доми Шафёй барин дасисабозон намеафтод ва ба Абдушуқур ҳам бо илтиҷо рӯ намеовард, ки талоқ накунад. «Агар нависанда Мушаррафро зиндаю ҷонноктар ба риштаи тасвир мекашид, роман аз ин бурд мекард. Дар ҳоли ҳозир ӯ мутеи тақдир аст, ки албатта симои Мушарраф ба зани ташаккулёфтаи солҳои ҳафтодуми асри бист шабоҳат надорад» [1, с. 96]

Ҳамин тариқ, Кароматуллоҳи Мирзо бо офариниши романи мухташами «Дар орзуи падар», хосса, образи Мушарраф муваффақ бар он шудааст, ки аз паёмдахӣ нохушу рикқатовари сабукандешии волидон аз ҷумла зан – модар чи паёмдахӣ нохуш ва чи озору азияте ба фарзандони дилбанди онҳо мерасад. Аз ин лиҳоз, бояд зан – модар пеш аз он ки оила барпо менамояд, мақсади асосии бастанӣ акди никоҳи хешро ба ҳамсафари ҳаёти ояндаш хуб донад ва ҳамсари ояндаи хешро санҷидаву дақиқназарона интиҳоб намояд. Ба он хотир, аз сужаи роман ва саргузашти талхи Мушарраф маълум мегардад, ки пас аз ҷудоии ӯ аз Нозимӣ азоби бештарро ӯ мекашад. Албатта, Нозимӣ низ аз Мушарраф камтар азоб намекашад, лекин азобу ранҷи Мушарраф аз ибтидо то интиҳо доманадору густурдатар мегардад, чунки ӯ дили раҳм, ҷисми заиф, пой баста дар ресмони урфу одат ва анъанаҳои қушнаи аҷдодӣ дорад. Гузашта аз ин забони қутоҳ аз он лиҳоз, ки бо шавҳари аввалааш зистан натавонист ва ба андешаи ҳамсоязан - «шӯй ҷаллоб» аст. Дар ҷомеаи суннатии мо аз азал то ба имрӯз тамоми бори масъулияти оиладорӣ дар муносибати зану шавҳарӣ, мутаассифона, ба зиммаи зан вогузошта мешавад. Рафтаву оилае аз ҳам пош хӯрад, бешак ҳамагон дар ин ҳолат занро муқассир мешуморанд, ҳол он ки дар аксар ҳолат айб аз мардон гузаштааст. Чунонки тамоми бадбахтиҳои ба сари Мушаррафу фарзандонаш омада, аз

булҳавасии Нозимӣ сарчашма гирифтанд. Тақдири талх ва қисмати нобасомони Мушарраф ҳар яки моро хушдор месозад, ки дар таълиму тарбияи духтаронамон, махсусан хонондану босавод намудани онҳо чиддӣ ва серталаб бошем. Агар Мушарраф маълумотнок мебуд, ба гумони ғолиб аҳволи ӯ ва фарзандонаш то ин ҳад бад ва ногувор намешуд.

Адабиёт:

1. Зулфиев, Г.Н. Идеино-нравственные и художественные особенности романа Кароматулло Мирзоева «В грёзах об отце»/ Г.Н. Зулфиев. - Душанбе: Самт, 2020. – 127 с.
2. Мирзоев К. Нишони зиндагӣ: Қиссаҳо, ҳикояҳо, ёдномаҳо. – Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
3. Нарзиқул, М. Кароматуллоҳи Мирзо ва коргоҳи эҷодии ӯ: //Садои Шарқ. – 2024. – №9. – С. 144-151.
4. Раҳмонов, А. Такмили тасвирозӣ дар шинохти маънавии инсон: // Чумхурият. – 2000. – 9 ноябр.
5. Сайидои, Насафӣ. Девони Сайидои Насафӣ: - Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.
6. Саъдуллоев, А. Меҳри падарӣ кашид домон: //Тоҷикистони советӣ. – 1989. – 17 июн.
7. Саидов, С. Сухан аз сиришти инсон: //Садои Шарқ. – 1987. – №10. – С. 67-73.
8. Ҳомид, Ҳ. Имтиҳони ҳаёт: //Ҷавонони Тоҷикистон. – 1992. – 29 феврал.
9. Шарифов Х., Абдусаттори А., Ҷилои ситораҳо, Душанбе: Маориф, 2000.
10. Шариф, Х. Маънавияту харобии маънаӣ: //Адабиёт ва санъат. – 1991. – 3 октябр.

ОБРАЗИ МУШАРРАФ ДАР РОМАНИ «ДАР ОРЗУИ ПАДАР»-И КАРОМАТУЛЛОҲИ МИРЗО

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи яке аз образҳои асосӣ ва симоҳои меҳварии романи муҳташами Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Кароматуллоҳи Мирзо романи «Дар орзуи падар» рафта, роҷеъ ба ҳислату характер, амалу ҳаракат, рафтору кирдор, ҳадафу мақсади Мушарраф - образи марказии роман таҳлилҳои илмию бадеӣ анҷом дода шудааст.

Муаллиф дар асоси матни асосии роман бо таъҷаб ба асару мақолаҳои адабиётшиносони шинохтаи ватанӣ ба монанди Худой Шариф, Асадулло Саъдуллоев, Абдучаббор Раҳмонзода, Саидрахмон Саидов, Мисбоҳиддини Нарзиқул ва дигарон фикру андешаҳои худро асоснок намудааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, бадеӣ, роман, сюжет, мазмун, мавзӯ, образ, персонаж, характер, ҳислат, тасвир, симо.

ОБРАЗ МУШАРРАФ В РОМАНЕ «В ГРЕЗАХ ОБ ОТЦЕ» КАРОМАТУЛЛОХ МИРЗО

В данной статье речь идет об одном из главных образов и центральных персонажей замечательного романа «В грёзах об отце», народного писателя Таджикистана, лауреата Государственной премии Таджикистана имени Абуабдуллох Рудаки Кароматуллох Мирзо. В статье проведен научный и художественный анализ особенностей характера, действий, целей и намерений центрального персонажа романа- Мушарраф.

Автор обосновал свои научные доводы и мнения, опираясь на подлинный текст романа, труды и научные статьи известных отечественных литературоведов, таких как Худой Шариф, Асадулло Саъдуллоев, Абдуджаббор Раҳмонзода, Саидрахмон Саидов, Мисбоҳиддини Нарзиқул и других.

Ключевые слова: литература, художественная литература, роман, сюжет, содержание, тема, образ, персонаж.

THE IMAGE OF MUSHARRAF IN THE NOVEL «IN WISH FOR FATHER» BY KAROMATULLOH MIRZO

This article is about one of the main images and central characteristics of the novel «In wish of father» by the famous writer of Tajikistan, laureate of the State Prize of Tajikistan named after Abuabdulloh Rudaki, Karomatulloh Mirzo, and about his character, actions, goals and objectives of Musharraф - the central hero of the novel, a scientific and artistic analysis was carried out.

The author substantiated his thoughts and opinions based on the main text of the novel, based on the works and articles of famous native literary scholars such as Khudoi Sharif, Asadullo Sadulloev, Abdujabbor Rahmonzoda, Saidrahmon Saidov, Misbohiddin Narzikul and others.

Keywords: literature, fiction, novel, plot, content, theme, image, character, character, character, image, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфиев Гадомад Нурмадович, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 985167569, почтаи электронӣ: zgn_1988@mail.ru

Сведения об авторе: Зулфиев Гадомад Нурмадович, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 985167569, электронная почта: zgn_1988@mail.ru

Information about the author: Zulfiev Gadomad Nurmadovich, candidate of philological sciences, dosent of Tajik literature department of Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Address: 735360, Kulob, str. S. Safarov - 16. Tel.: 985167569, e-mail: zgn_1988@mail.ru

ТДУ: 82-3 (2-тоҷ)

ТКТ: 82.3 (2-тоҷ)

Ш- 64

ҶОТЕҲОНИ СОҲТМОНИ НБО-И РОҒУН ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ШЕРАЛӢ МӢСО

Шарипов С.И., н.и.ф., дотсент,
МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав»

Аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари чор ҳадафи стратегӣ: таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва расидан ба Истиклолияти энергетикиро яке аз масъалаҳои муҳим дар меҳвари сиёсати давлатӣ ҳисобида, ҷиҳати амалӣ намудани ин тадбир корҳои зиёде анҷом ёфта, ҳоло ҳам идома доранд. Бунёди силсиланеругоҳҳои обии барқии «Сангтуда - 1», «Сангтуда - 2» ва «Роғун» аз ҷумлаи чунин иншоотҳои бузурги гидроэнергетикӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар соҳтмони онҳо садҳо нафар муҳандисони ватаниву хориҷӣ саҳмгузори намуда, бархе то ҳол фаъолият доранд. Дар баробари дигар кишрҳои ҷомеа барои вусъати корҳои созандагиву бунёдкорӣ дар ин иншоотҳои азими аср ва инъикоси он адибону публиксистон, журналистон ва дигар эҷодкорон асару маводи зиёд таълиф намудаанд, ки моро бо таърихи соҳтмон ва фаъолияти бунёдкорон шинос менамоянд. Шерали Мӯсо аз ҷумлаи адибони публиксистест, ки ба бозтоби раванди соҳтмони иншоотҳои азим, баҳусус неругоҳи барқии обии Роғун таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, аз замони аввали ба майдони эҷод омадан силсилаи лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ аз меҳнату фаъолияти самарабахши онҳо таълиф кардааст.

Адиби соҳибистеъдод ва публиксисте воқеънигор Ш. Мӯсо бо амри дил, рисолати инсониву касбӣ ба инъикосу баррасии раванди корҳои бунёдкорӣ, офаридани симои

инсонҳои меҳнатдӯсту созанда, тарғиби хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, маърифати ҳодисаву зухурот ва ба ин васила таъсир расонидан ба шууру эҳсоси аҳли ҷомеа машғул буда, дар ин самт силсилаи лавҳаю очерк, мақолаву мусоҳиба, асарҳои ҳуҷҷативу бадеӣ таълиф намудааст, ки онҳо дорои арзиши баланди ҳунари мебошанд. Ба ҳунари эҷодӣ, услуби баён ва тасвирҳои ҷолибу муассир, мазмуну мундариҷаи таълифоти ӯ муҳаққиқону мунаққидони адабиёту публитсистика, адибону публитсистон ва журналистон, баҳусус докторони илмҳои филологӣ, профессорон Асадулло Саъдуллоев, Атахон Сайфуллоев, Мурод Муродӣ, Шамсиддин Солеҳ, Шохзамон Раҳмонов, номзадҳои илми филологӣ, дотсентон Анзурати Маликзод, Абдували Давронов, Насиба Кучарова, Сангимурод Шарипов, Насриддин Охунзода, Нависандагони халқии Тоҷикистон Абдулҳамид Самад, Кароматулло Мирзо, Бахтиёр Муртазо, Равшани Ёрмуҳаммад, Қонибек Ақобир, публитсистон ва журналистон Ато Ҳамдам, Абдуқодири Раҳим, Абдурауф Муродӣ, Начмиддин Салоҳиддинзода, Ҳамроҳи Авлиёпур, Убайдуллои Ширин, Тиллои Некқадам ва чанде дигарон таваҷҷуҳ намуда, баҳои муносиб додаанд. Чанде пеш бо кӯшиши муҳаққиқи ҷавон Ифтихор Юсуфов маҷмуае бо номи «Шерали Мӯсо дар паҷуҳишҳои илмиву оммавӣ» (Душанбе: Истеъдод, 2023) аз ҷоп баромад, ки аҳли илму эҷод таассуроту афкори худро ба нигоштаҳои адабиву публитсистии Ш. Мӯсо баён кардааст.

Яке аз маҷмуаи очеркҳои публитсист «Қадр ва ҷазо» унвон дошта, дар он рӯзгори ибратомӯзу ғаёбияти инсонҳои касбу кори гуногун ва дорои хисоили ҳамида дар ҳамоҳангӣ бо масъалаҳои муҳталифи ҳаёти инъикосу баррасӣ шудааст. Дар маҷмуаи мазкур бисту чор очерк, аз ҷумла «Қатра ба баҳр рехт», «Вахшро хоб мебинам», «Қўянда ёбанда бувад», «Бо нек шинӣ», «Қуввати дил». «Қадр ва ҷазо», «Нону намак», «Умре дар роҳ», «Матонати зан», «Меҳнат шараф аст», «Пирӯзӣ», «Муқофот», «Ташвишҳои ширин», «Кӯҳнавард», «Нақши рӯи оҳан», «Сабаки нахуст», «То дил метапад», «Пайраҳои зиндагӣ», «Роҳати ранҷ», «Толеъат паст ё дўстат?», «Бозгашт», «Марди неқфарҷом», «Дилро ба дил роҳест» ва «Давр даври ҳалолқор» фароҳам омадааст, ки ҳар кадоме бо ҳам пайванди мантиқию мавзӯӣ дошта, бо услубу шеваи хосси баён эҷод шудаанд ва мутолиаи амиқи онҳо ҷаҳони маънавии хонандаро ғани мегардонанд. «Вахшро хоб мебинам» яке аз очеркҳои ҷолиби диққат ва омӯзандаи ин маҷмуа буда, дар он ҷеҳраҳои меҳнатдӯсту қавиירוда, кордону масъулиятшинос ва бунёдкору созанда таҷассум ёфтаанд.

Қаҳрамони асосии очерки «Вахшро хоб мебинам» Александр Терешенко аз ҷумлаи бинокорон ва роҳбарони иншооти азими асп – Неругоҳи обию барқии Роғун буда, бо меҳнати софдилона, масъулияти баланд ва кордониву ҷаҳонбинияш соҳиби эҳтироми баланд мебошад. Роҳбарон ба кори ӯ таваҷҷуҳдоранд, зеро дар баробари мутахассиси хуб будан ҳар кори ба зиммаш гузоштаро саривақту босифат иҷро мекунад. Публитсист ҳам барои дақиқ намудани ин ҳолат қаҳрамонро дар муҳити кор ва муносибат бо атрофиён ба риштаи таҳлил мекашад, ки ин ба ҷолибиву муассирии очерк мусоидат намудааст. Ҷунончи дар очерк меҳонем: « – Ҳой, Александр, беҳуда зӯр мезанӣ, – овоз баланд кард коргаре. – Пагоҳ рӯзи Худо ҳаст-ку. Александр ҷавоб надод. Вай зотан камгап. Барои ӯ аз гуфтан дида кардан осонтар, авлост.

Коргар пештар омаду Александрро ба сухан саргарм кардан хоста, дилсӯзона гуфт:

– Э, ин кори дунё аз ду сар ҳеч адо намешавад. Ба ҷонат раҳм кун. Охир ҳамин ҳам кор шуд! Бираву андаке роҳат кун. Кор гуфта боз роҳи хонаатро фаромӯш накунӣ.

Дар ҷавоб Александр табассум намуд. Аз сару рӯяш қатраҳои арақ ҷўяк кашида ба поён ҷорӣ буд» [4, с. 17-18].

Дарвоқеъ, чунин лаҳзаи тасвир дар очерк аз омӯзишу мушоҳидаҳои амиқи публитсист нисбати қаҳрамони асосии очерк дарак медиҳад. Александр меҳнатро шарафу номус, обрӯву эҳтиром ва асоси комёбии инсон медонад. Инсон маҳз дар натиҷаи меҳнат тақомул меёбад. Дар очерк образҳои мусбат ва манфӣ, аз қабиле Савченков Николай Григоревич, Виктор Бублик, Антонина Ивановна, Мария, Игор ва Ҳайдар низ тасвир шудаанд, ки барои кушодани паҳлуҳои мавзӯи очерк ва хислати қаҳрамонҳо мусоидат намудаанд. Публитсист образҳои мазкурро дар шароит ва муҳити гуногун ба тасвир мегирад,

ки онҳо бо ҳам иртиботи ногустанӣ доранд. Хонанда аз мутолиаи очеркҳои адиби публитсист бардошти маънавий мегирад. Чонибек Ақобир ба ҷаъолияти эҷодии Ш. Мӯсо тавачҷуҳ намуда, ба нигоштаҳои ӯ чунин баҳо додааст: «Бештари қаҳрамонони ӯ, ки аслан одамони одианд, ба зиндагӣ бо ихлосу самимияти худ маънӣ мебахшанд ва муҳиммаш, хонандаи имрӯз дар чорсуи ҳастӣ ҳайрону музтарибро дилгарм мекунад. Ба ин васила дар замири хонандаи ноогоҳу дилмонда фаҳму фаросати худшиносӣ ва шахди барои ҳақиқат талош карданро бедор месозанд» [Қалам, с. 385].

Ш. Мӯсо барои ҷолибу муассир гардидани нигоштаҳои публитсистии худ, дар баробари истифодаи санъатҳои бадеӣ аз роҳу воситаҳои гуногуни тасвиру таҳлил қор гирифтааст. Омӯзиши амиқи характери қаҳрамонҳо, муносибати ҳар кадоми онҳо ба мавзуи инъикосшаванда, дарки ҷаҳони ботинӣ, тасвири зоҳирӣ, маърифати факту рӯйдодҳо, падидаву зухурот, пайдарҳамии фикрҳо, натиҷагирӣ ва амсоли ин аз публитсист донишу маҳорати касбӣ ва масъулияту дурандеширо тақозо мекунад. Публитсист Ш. Мӯсо қаҳрамонҳои очеркҳои худро маҳз ҳангоми меҳнати суботкорона интиҳоб намуда, лаҳзаҳоеро аз рӯзгори ибратомӯз ва ҷаъолияти онҳо ба қалам додааст, ки барои дигарон боиси омӯзишу пайравӣ мебошанд. Ба таъкиди профессор М. Муродов: «Барои ҳама тарафа нишон додани хислату характер ва ҷаъолияти қаҳрамон интиҳоби як воқеа ва ё сахна басанда нест. Бинобар ин очеркнавис кӯшиш менамояд то ҳаёти қаҳрамонро омӯзад, лаҳзаҳои гуворо ва ибратомӯзи онро дарёбад, онҳоро ба матлаб рабт диҳад ва ба ин васила симои барҷастаи ӯро ба вучуд орад» [1, с. 191].

Зиндагӣ мактаби имтиҳон аст ва нафаре дар ин ҷода комил мегардад, ки моҳияти оламу одам, воқеаву зухурот ва равандҳоро мушоҳида мекунад, меомӯзад ва барои дарки он талош менамояд. Танҳо дар ин самт меҳнати суботкорона ва омӯзишҳои пайваста инсонро муваффақ менамоянд. Қаҳрамони марказии очерки «Вахшро хоб мебинам» аз гурӯҳи чунин одамоне, ки меҳнатро шарафу номуси инсонӣ медонад. Публитсист бо офаридани симои асосии қаҳрамони очерк, пеш аз ҳама хислатҳои ҳақиқати инсонӣ, баҳусус сабру таҳаммул ва меҳнатдӯстиву фидокорӣ ӯро тарғибу ташвиқ мекунад. Тавассути ин образ масъалаҳои гуногуни иҷтимоии замони худро ба риштаи баҳс мекашад. Хонанда натавонанд бо характерҳои гуногун ошно мешавад, балки масъалаҳои зиёди ҳаётро низ мефаҳмад, ки ин ҳолат аз маҳорати баланди нигорандагии адиби публитсист дарак медиҳад. Тавре муҳаққиқи соҳаи публитсистика А. Саъдуллоев қайд мекунад: «Публитсистро муҳим он аст, ки дар образҳои сохтаи хеш (шахсият, мавзӯ, объект) аҷзҳои фардӣ, ҷомеъ ва умумикунонидашудаи идеали ҷамъиятиро якҷо ба тасвир бигирад, зеро дар таҷаммули ин идеал муҳтавои ботинии нигоранда, баҳамоии ҷанбаҳои иҷтимоӣ инфироӣ ифода шуда метавонад» [2, с. 57].

Қайд намудан зарур аст, ки хатти мавзуи меҳварии очерк аз ирсоли номаи Виктор Бублик ба роҳбари бинокорон Александр Терешенко оғоз мегардад. Виктор Бублик дар очерк ҷавони коргурезу танбал тасвир шуда, дар охир аз қори қардаи худ пушаймон мешавад. Дар номаи худ бо ҳасрат лаҳзаҳоро ба ёд меорад, ки он ба руҳияи хонанда таъсири хос мерасонад. Тавре муаллиф дар очерк муқоламаеро овардааст:

«– Сашка! Дар хонай?! Ба ту мактуб. Онро ба қуттии мо партофтаанд.

– Ба ман?! – Александр дар ёд надошт, ки вай бори охир ба касе мактуб навишта буду аз касе мактуб гирифта. Аҷоиб – ку. Кӣ навишта бошад?». Ӯ ба долон баромад.

«Ташаккур» – мактубро гирифт.

«Шаҳри Киев, В.П. Бублик». Лаҳзае ба ҳаёл рафт. «Бублик, Бублик...». Нохост «гуреза» ба ёдаш расид. Вай, ки кинагир нест, ӯро қайҳо фаромӯш кардааст. Мактубро кушод.

«Салом Александр! Ба ту ин сатрҳоро бо ҳазор изҳори маъзарат менависам. Эҳтимол ту аз ман хафа ва қаҳрӣ бошӣ.

Дар ҳаёт ҷӣ ҳодисае рӯй намедиханд. Ман ҳамон вақт беақлӣ қарда гурехтам. Ҳа, гурехтам! Кошки ҳамон рӯз кӯр мешудаму роҳи аз хобгоҳ баромада рафтавро намеёфтам. Ба наздикӣ аз барномаи «Время» репортажеро аз Роғун тамошо кардам.

Кўпрукро дидаму хаёл кардам, ки ҳозир афтида чон медиҳам. Акнун ҳар шаб Вахшрову он кўпрукро хоб мебинам...» [4, с. 19].

Ш. Мўсо дар интиҳоби мавзуъ ва қаҳрамонҳои очеркҳои худ бисёр чиддиву масъулиятшинос ва дурандеш аст. Ба масъалаҳои рӯзмарра аҳаммияти бештар медиҳад. Навиштаҳои набзи ҷомеаро ифода мекунанд, ки ин ҳолат аз касбияти ӯ дар таълифи жанри очерк дарак медиҳад. Ба таъбири профессор Ш. Раҳмонов «Дар очеркҳои ба вучуди инъикоси ҳақиқатҳои воқеии замон, боз воқеаҳои шавқовари хотирмон, парвози хаёлу андеша, унсурҳои зиёди бадеӣ кам нестанд. Нависандаи ҳуҷҷатнигор зимни тасвири воқеаву ҳодиса, аз имконоти бадеӣ фаровон кор гирифта, осори таърихии ҳозиразамон эҷод менамояд» [3, с. 249].

Яке аз вижагиҳои дигари публицистикаи Ш. Мўсо таҳлилу баррасии масъалаҳои иҷтимоӣ мебошад. Тасвир ва таҳлил дар очерк аз ҷузъиёти асосӣ мебошад. Ҳар қадар лаҳзаҳои рӯзгору фаъолияти ибратомӯзи қаҳрамон ҷолибу муассир бошад, ҳамон андоза очерк ба шуури хонанда таъсир гузошта, ӯро ба ҳаракат меорад.

Инсонро асосан ҳангоми меҳнат хуб мешиносанд зеро симои асосӣ, характер ва масъулияти ҳунараш дар он зоҳир мегардад. Қаҳрамони асосии очерки мазкур Александр Терешенко низ ҳамчун инсонии меҳнатдӯст баҳри ободии диёр ва осон намудани мушкилоти мардум заҳмати суботкорона менамояд. Баъзан инсонҳои нотавонбин ва сустирода ба имтиҳонҳои ҳаёт тоб намеоранд. Агарчи ҳангоми сохтани кўпрук, ки қисми асосии раванди сохтмони неругоҳи обию барқии Роғун бошад ҳам, баъзе муҳандисону шахрвандон бунёди ин иншоотро дар дарёи Вахш, ки шӯҳу беқарор аст, ғайриимкон медонанд. Аммо Александр хилофи андешаҳои муҳандисону бинокорон ба бунёди кўпрук шуруъ мекунад. Ӯ медонад, ки дар гурӯҳи бинокорон ҷавонони ғайру соҳибистеъдоде ҳастанд, ки метавонанд суботкорона меҳнат намуда, муваффақ гарданд. Дар очерк чунин лаҳзаҳо бо маҳорату эҳсоси баланд тасвир шудаанд. Чунончи: « – Ба ман нигар. Ҳо-о, ана дарёи Вахшро мебинӣ? Ана ҳамон ҷо кўпрук месозем. Аз болои дарё.

– Э, мон-е!... Шӯҳӣ ҳам ба эбаш. О, дар пеши ғазаби Вахш як сония ҳам тоб намеоварад, хас барин рӯфта мебарад.

– Рост мегӯед, – Савченков сар ба тасдиқи гуфтаи бригадир ҷунбонд.

– Ғазаби Вахш зӯр аст. – Сипас лаҳзае пешонӣ хориду ба як навъ оҳанги маҳрамона, бо овози паст гуфт: – Лекин дигар илоҷ ҳам нест. Бе ин кўпрук сохтмони ГЭС як қадам пеш нахоҳад рафт. Он ибтидои корҳои бузург аст.

– Ин кори бефоида. О, чӣ қадар кўпрукхоро рӯфта бурд ин Вахш.

– Ба инаш зӯраш намерасад. – Савченков ҳазломез табассум намуд. Сипас ғайри ихтиёр афзуд: – инро кўпруки Терешенко мегӯянд!» [4, с. 21].

Тасвири дунёи ботинии қаҳрамон дар очерки мазкур зиёд ба назар мерасад. Адиб ва публицисти воқеънигор симои ботинии қаҳрамонро дар ҳамоҳангӣ бо ғояи давр ҳамоҳанг ба тасвиру баррасӣ мегирад. Ба таъбири профессор М. Муродов: «Очерки портретӣ на танҳо ифодакунандаи симои зоҳирии қаҳрамон, балки ифшоғари олами ботинии он низ аст. Олами ботинии қаҳрамон бо роҳи тасвири ҷузъиёти мушаххас, тарзи амал, тафаккур, андеша, нутқ, муносибат ва амсоли ин намудор мегардад» [1, с. 193].

Ҳамоҳангии тасвири зоҳирӣ ва ботинии қаҳрамон ба ҷолибу муассир гардидани очерк мусоидат кардааст. Барои дарки ин омил донишу маҳорати баланд лозим аст ва публицист Ш. Мўсо дорои чунин истеъдод буда, дар кушодани мавзуъ ва олами ботинии қаҳрамон замина гузоштааст. Тавре дар очерк меҳонем: «Пайроҳаи кӯҳӣ гоҳ ба фарозу гоҳ ба нишеб мегашт. Ба фарози кӯҳе расида бозистод, нафас рост карда, чашм ба дарё дӯхт. Дарёи Вахш дар худ печида, занҷири амвочи он дили ӯро гӯё баста бо худ мебард. Қадом як лаҳзаи умрашро ба ёд оварда, хаёле ба сукут рафт, сипас сар бардошта ба ҷониби соҳили рост ба дуродур нигоҳ кард. Дар шонаи кӯҳи Уқобон булдозеру экскаваторҳои муқтадир фавҷ-фавҷ дуд бароварда роҳ мекушоянд. Вай басти якумро гуселониду басти дуюмро ҷо ба ҷо кард. Вале худ нарафт. Ба ислоҳи ноқисӣ шуруъ намуд. Бегап. Дардаш даруни синаву сӯзаш ба лабҳо. Сару рӯ ва пайкараш арақшор гардида, пероҳанаш ба тану тӯши неруманди вай

мечаспид. Вале ӯ хамвора кор мекард. Чунон кор мекард, ки гӯё ҳеҷ вақт аз он даст нахоҳад кашид. Асбоби кафшергарӣ шарорапошон гул мерехт. Гулҳои зебо! Вай аз дил гузаронд, ки ҳамаи қорҳои ношоям аз бемасъулиятӣ сар мезанад. Масъулият ки нест, нангу номус ҳам нест. Вай хуни чигар мешуд, ки маҳз аз ҳамин рӯ бисёр қорҳо чаппаю роста чигил аст, сару нӯги онҳоро касе ёфта наметавонад...» [4, с. 23].

Очеркнавис барои тасвири фаъолияти меҳнатӣ ва рӯзгори ибратомӯзи қаҳрамон аз сарчашмаҳои гуногун маълумот ҷамъоварӣ ва истифода намудааст. Дар очерк хонанда гоҳе бо ҳаёти оилавӣ ва гоҳе бо меҳнати фидокоронаи қаҳрамон шинос мешавад. Гуфтугӯи қаҳрамони марказии очерк Александр Терешенко бо писараш Игор бисёр таъсирнок омадааст: «Игор ба лафзи ширину шакарин мепурсад, ки кай ман калон мешавам? «Мақтабро, ки аъло тамом кардӣ», - ҷавоб медиҳад падараш. «Ҷӯҳ-ху, то он вақт шумо Роғунро месозед. Ман чӣ месозам?». Падар гӯё болу пар мебарорад, сари писарашро сила мекунад» [4, с. 34]. Ин лаҳзаи муассир дар очерк моро бо дунёи пурталотуми насли мебаррад, ки онҳо бо донишу ҷаҳонбинии дошташон мецоҳанд пайрави қору амали насли созандаи калонсол бошанд. Игор барин наврасон бо масъулияти хиради воло мецоҳанд дар оянда, дар дигаргунии рӯзгори одамон бо меҳнати суботқорона саҳм гузоранд.

Александр Терешенко дар баробари меҳнатдӯстӣ ҳамчун инсонии ташаббусқору роҳбари ғамхор дар очерк тасвир шудааст. Сохтмони кӯпруке, ки ба ӯ ва гурӯҳи бинокоронаш вобаста карда буданд дар муҳлати муайяншуда бо сифати баланд сохта мешавад. Имтиҳоне буд барои бинокорон, ки аз он бо сари баланд мегузаранд. «Ниҳоят кӯпрук ботантана кушода шуд. Қорвони мошинҳо гузаштанд. Фарёди шодиёна баланд буд. Баъзеҳо кӯдақвор рӯи кӯпрук хез карда медаванд. Савченков Терешенқоро ба оғӯш кашада, як муддат ўро аз бағалаш раҳо намедод. Дар чашмони нилгуни ӯ ашқ ҳалқа мезад. Сипас охи сабуке мекашид. Бо ҳамин гӯё тамоми ташвишу ранҷҳои кашадааш мебаромад» [4, с. 25]

Мутолиа ва дарки муҳтавои очерки мазқур хонандаро, пеш аз ҳама бо таърихи раванди сохтмони Неругоҳи обию барқии Роғун, ташаббусу меҳнатқаринии сохтмончиён, фаъолияти босамари мутахассисон, дӯстии халқҳои гуногуни Тоҷикистон, барои ватандӯстӣ, тарғиби меҳнатдӯстӣ, бунёдқориву созандагӣҳои Ватан, таҳкими ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ аҳаммияти калон дошта, барои насли даврони Истиқлол муҳим ва зарур аст.

Адабиёт:

1. Муродов М. Асосҳои эҷодӣ журналистӣ (Китоби дарсӣ) / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 саҳ.
2. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт (Бунёди пайванди каломии бадеъ бо иҷтимоъ) / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 саҳ.
3. Раҳмонов Ш. Нависандаи ҳақиқатнигор // Шералӣ Мӯсо дар пажӯҳишҳои илмиву оммавӣ / Мураттиб И. Юсуфӣ; муҳаррир М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 480 саҳ.
4. Шералӣ Мӯсо Қадр ва ҷазо (Очеркҳо) / Мӯсо Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 288 саҳ.
5. Шералӣ Мӯсо дар пажӯҳишҳои илмиву оммавӣ / Мураттиб И. Юсуфӣ; муҳаррир М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 480 саҳ.
6. Ҷонибек Ақобир Қаламҳои кӯхистонӣ (қисса, ҳикоя, очерк ва мақолаҳо) / Ақобир Ҷонибек. – Душанбе: Адиб, 2012. – 400 саҳ.

ҶОТЕҲОНИ СОХТМОНИ НБО-И РОГУН ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ШЕРАЛӢ МӢСО

Муаллиф дар мақола қори ҷотеҳони сохтмони НБО-и Роғунро дар очеркҳои Шералӣ Мӯсо, баҳусус очерки «Вахшро хоб мебинам» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки публицист хангоми тасвири фаъолияти аввалин сохтмончиён, аз ҷумла А. Терешенко олами ботинии онҳо – ташаббус, ҷасорат, меҳнатдӯстӣ

ва садоқат ба касбро низ баррасӣ намудааст. Мутолиаи чунин очеркҳо, пеш аз ҳама ба тарбияи меҳнатдӯстӣ, бунёдкории насли ҷавон мусоидат мекунад.

Калидвожа: Шерали Мӯсо, публицист, очерк, инъикос, сохтмон, НБО-и Роғун, менатдӯстӣ, садоқат, касб, таъсир.

ПЕРВООТКРЫВАТЕЛИ РОГУНСКОЙ ГЭС В ПУБЛИЦИСТИКЕ ШЕРАЛИ МУСО

В статье автор проанализировал работу первооткрывателей строительства Рогунского ГЭС-а в очерках Шерали Мусо, особенно в очерке «Вахшро хоб мебинам» («Мне снится Вахш»). Автор пришел к выводу, что публицист, описывая деятельность первооткрывателей, в том числе А. Терещенко также рассказал об их внутреннем мире - инициативе, смелости, трудолюбии и преданности профессии. Чтение подобных сочинений, прежде всего, способствует воспитанию трудолюбия и творчества молодого поколения.

Ключевые слова: Шерали Мусо, публицист, очерк, освещение, строительство, Рогунская ГЭС, трудолюбие, преданность, профессия, воздействие.

THE DISCOVERERS OF THE ROGUN HYDROELECTRIC POWER STATION IN THE JOURNALISM OF SHERALI MUSA

In the article, the author analyzed the work of discoverers of Rogun HPP construction in Sherali Musa's essays, especially in the essay «I dream about Vakhsh». The author concluded that the publicist, describing the activities of the first builders, including A. Tereshenko also told about their inner world - initiative, courage, diligence and dedication to the profession. Reading such essays, above all, contributes to the education of industriousness and creativity of the young generation.

Key words: Sherali Muso, publicist, essay, lighting, construction, Rogun hydroelectric power station, hard work, devotion, profession, impact.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Сангимурод Исмадуллоевич номзоди илмҳои филология, дотсент, мудири кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики Муассисаи давлатии таълими «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». **Суроға:** Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. Рачаб Воҳидов, хонаи 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 электронная почта: sangimurods1989@gmail.com

Сведения об авторе: Шарипов Сангимурод Исмадуллоевич, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой журналистики факультета таджикской филологии Бохтарского госуниверситета им. Носира Хусрава. **Адрес:** Таджикистан, 735140, г. Бохтар, ул. Рачаба Воҳидова, дом 78. Тел: (+992) 918-13-03-59, sangimurods@gmail.com

Information about the author: Sharipov Sangimurod Ismatulloevich, Candidate of philological sciences, associate professor, head of the journalism department, faculty of tajik philology of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Tel: (+992) 918-13-03-59, sangimurods@gmail.com

ТДУ: 811.111. 811.21 / .22-54

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ GERUNDIY ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Собирова У.С., н.и.ф., муаллими калон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Герундий категорияи махсуси грамматикӣ мебошад, ки дар забони тоҷикӣ муодили худро надорад. Таърихан герундий, ки бо -ing анҷом меёбад, дар ибтидо як категорияи сирф мазмунӣ бо тамоми хусусиятҳои исм буд. Тадричан, дар давраи миёна ва муосирӣ рушди забони англисӣ тамоюли сохтани исм бо анҷомаи -ing аз феъл ба вучуд омад ва ин аст, ки

исми феълӣ, бечуну чаро, баъзе хусусиятҳои феълии худро нигоҳ дошт. Ҳамин тариқ дар забон шакли нав, мутавассити байни исм ва феъл – герундий ба вучуд омад [11, с. 329].

Номи «герундий» (Gerund) аз феъли лотинии gerere (gerundium) – *амал кардан* гирифта шудааст, ки мавзуи герундийро инъикос карда, маҳз ба чараён, иҷроиши амал ишора мекунад [8, с. 110].

Ин калима ба забони русӣ аз забони лотинӣ дар асри XIX ворид шуда буд. Дар аввал ин калима ҳамчун «герунда» маъруф буд ва сипас ҳарфи аввали он афтода ба «ерунда» табдил ёфт. Бояд зикр кард, ки дар забони русӣ инчунин калимаи «герундий» мавҷуд аст, ки яке аз шаклҳои грамматикиро меноманд.

Дар забони англисӣ шакли талаффузи он ['dʒerənd] (чернд) мебошад, вале мо дар кори худ вожаи оммафаҳми «герундий»-ро истифода мебарем, ки дар забони русӣ низ ҳамчунин истифода бурда мешавад ва барои ҳама оммафаҳм мебошад.

Герундий бо роҳи ба шакли масдар Infinitive илова кардани *-ing* сохта шуда, аз рӯи шакл пурра ба сифати феълии I мувофиқат мекунад. Ин ҳолат мушкилиро пеш меорад, зеро анҷомаи **-ing** инчунин ба категорияи сеюми грамматикӣ – исми феълӣ низ хос аст [17, с. 233].

Ин гуна омонимшавии грамматикӣ вазифа мегузорад, ки вазифаи шакл бо анҷомаи **-ing** дар ҷумла дуруст муқаррар карда шавад. Баъзе олимони мафҳуми герундий, исми феълӣ ва сифати феълиро омехта мекунанд. Алалхусус М.Я. Блох дар китоби худ «Грамматика английского языка» иброз кардааст, ки шакл бо **-ing** дар грамматикаҳои мухталиф номҳои гуногун, ба мисли герундий, исми феълӣ ном гирифтаанд. Ғайр аз ин М.Я. Блох изҳор мекунад, ки баъзан исм бо **-ing** -ро аз сифати феълии замони ҳозира фарқ кардан мушкил аст ва ба ин зарурати махсус нест [7, с. 70].

Таърихан ин шакл бо **-ing** ба анҷом расида, аз ҷиҳати бо ҳама аломатҳои исми категорияи субстантивӣ дошт. Тадричан, дар давраҳои миёна ва муосири инкишофи забон тамоюле ба вучуд омад, ки исмиро бо **-ing** аз феъл месохтанд ва ин исмиҳои феълӣ то ҳануз баъзе хусусиятҳои феълии худро нигоҳ доштанд. Ҳамин тариқ, шакли нав дар забон дар байни исм ва феъл – герундий пайдо шуд [13, с. 24].

К.Г. Красухин дар мақолаи худ «О происхождении латинских герундиев-герундивов» кӯшиш мекунад, ки пайдоиши герундийро пайгирӣ намуда, робитаи байни герундийи лотинӣ ва шаклҳои шабеҳи дигар забонҳоро муайян намояд. Герундийи итолиёвӣ – сифати феълӣ бо маънои модалияти мафъулӣ бо истифода аз пасванди **-nd** сохта шудааст. Герундий – шакли шабеҳ, ки бо дигар аъзои ҷумла мувофиқат намекунад, дар яке аз падежҳои омада, амали абстрактиро ҳамчун хусусияти хабар (ё дигар аъзои ҷумла) ифода мекунад [15, с. 13].

Ю.С. Степанов ба нуқтаи назари К.Г. Красухин ҳамфикр аст. Зери номи шартии «герундийҳо» ё феъли ҳол он чунин шаклҳои забонҳои хориҷиро мисли герундийи лотинӣ ва герундив, яъне шакл бо **-nd**, шакли мутлақи ҳиндӣ қадим бо **-am**, феъли ҳоли литвонӣ бо **-damas** шакл мегирад. Асли пайдоиш ва таркиби морфологии аслии онҳо, махсусан этимологияи унсурҳои суффикси норавшан мемунад [18, с. 13].

Б.А. Илиш шаклҳои ғайритадрифии феълро 'verbals' вербалҳо номидааст. Ягон вербалҳо категория шахс ё сифа надорад. Вербалҳои забони англисӣ категорияи шумора низ надоранд, гарчанде дар баъзе забонҳо ин гуна нест. Вербалҳо категорияи аспект, замон, таносуб ва тарз доранд. Герундий ва сифати феълии замони ҳозира замони давомдор надоранд, аммо дар асарҳои бадеӣ баъзан сифати феълиро дар ин замон вохӯрдан мумкин аст [13, с. 135].

М.А. Беляева қайд мекунад, ки герундий шакли ғайришахсии феъл буда, хусусиятҳои исм ва феълро ба ҳам мепайвандад [2, с. 165]. Л.С. Бархударов дар китоби худ қайд кардааст: «герундий маънои равандро дар шакли умумӣ ҳамчун номи чараён ифода мекунад» [1, с. 214]. Ҳамчун исм, герундий метавонад, дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда биёяд, ки ҷонишини соҳибӣ ё ишоратӣ онро муайян кунад. Дар якҷоягӣ бо пешванди **of** герундий метавонад вазифаи муайянкунандаро адо кунад [14, с. 122].

Мувофиқи таърифи М.Я. Блох герундий – шакли ғайришахси феъл буда, ба мисли масдар хусусиятҳои феъл ва исмро ба ҳам мепайвандад [4, с. 108].

Аломатҳои табиати духурагии герундий дар забон дар шакли ду вазифаи он бетағйир монданд, вай хусусияти исми ва феълӣ дошта, алоқаро ба ҳар кадоми онҳо нигоҳ медорад [5, с. 471].

Таркиби герундий дар забони англисӣ мавзӯи як қатор таҳқиқот буда, зухуроти муҳолифи забониро ифода мекунад. Дар ҷаҳорҷӯбаи кори мазкур дар пеши мо мақсади муайян кардани борҳо инкишоф ёфтани ин таркиб дар сохти грамматикаи забони англисӣ гузошта шудааст.

Масъалаи чунин шакли хоси феълӣ борҳо дар англистика ифода ёфта, аз тарафи олимони А.И. Смирнитский, Б.А. Илиш, М.М. Гухман, Н.С. Чемоданов, О. Есперсен, Керм, Е. Крейзинга, В. Плоткин, Л.С. Бархударов, К.А. Гузеева, С.И. Костигина, Г.С. Дзбановская, Н.Б. Гвишиани, Н.А. Кобрин, Б.А. Мукашев, Н.Н. Болдирев, М.А. Гуткина, М.А. Ганшина, Н.М. Василевская, И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Т.Т. Почепсов, Р. Блюме, Л. Келнер, Дж.Л. Армстронг ва ғ. мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, вале дар муқоиса бо забони тоҷикӣ то ҳануз таҳқиқоте ба анҷом расонида нашудааст, ба истиснои мақолаҳои алоҳидаи У.А. Эмомов, К. Усмонов, А.С. Сабуров, А.С. Иброҳимова ва дигарон

Мутаассифона, дар забоншиносии муосир ба ин масъала кам диққат медиҳанд ва ҳуди зухуроти герундийи забони англисӣ то ҳануз ба қадри лозима омӯхта нашудааст. Аз ин лиҳоз, мо муҳим шуморидем, ки тамоми роҳи таърихӣ пайдоиши ин шакли феълӣро муоина кунем ва инчунин муфассал дар сохти грамматикӣ ва заминаи пайдоиши он ва роҳҳои тарҷумаи он дар забони тоҷикӣ истода гузарем.

О.С. Ахманова дар «Словар лингвистических терминов» герундийро чунин овардааст:

1) Исми феълӣ дар забони лотинӣ. Эҳтимол он аз герундий дар натиҷаи инкишофи исм, ки сараввал герундий ба он мувофиқат мекард, пайдо шудааст;

2) Дар забони англисии муосир исми феълӣ бо **-ing** алоқаи вобастагии феълӣро нигоҳ дошта ба сохти шакли феълӣ дохил мешавад» [20, с. 97].

Муайянкунандаи мазкурро таҳлил карда, метавон дарҳол мувоҳисаомез будани масъалаи ба ҳиссаи алоҳида нутқ мансуб будани герундийро қайд кард. Шабоҳати он дар ҳолати ҳаммаъноии исми феълӣ маълум аст, вале бо вучуди он мавҷуд будани категорияи муайяни дар ном онро ба ҷадвали феъл ворид мекунад.

Герундий дар худ аломатҳои субстантивӣ ва феълӣро якҷоя карда бо чунин ҳиссаҳои нутқ аз қабилӣ сифат, сифати феълӣ I (замони ҳозира) ва исми феълӣ умумияти зиёде дорад.

Аломатҳои морфологии герундий, сифати феълӣ замони ҳозира ва исми феълӣ комилян мувофиқанд, ки бо анҷомаи **-ing** сохта мешаванд. Аз нуқтаи назари ифодаи маъноӣ луғавӣ тафовути маъноии онҳо дар як қатор ҳолатҳо ба қадри ноустуворанд ва муайян кардани ба қадом ҳиссаи нутқ мансуб будани калима ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, фарқ кардани ҳиссаҳои нутқи мазкур танҳо бо назардошти маъноҳои грамматикӣ ва ҳолати синтаксисии онҳо дар матн имконпазир аст.

Муҳаққиқи рус Т. Камянова ҷиҳати этимологии истилоҳи «герунд»-ро чунин шарҳ додааст: истилоҳи «герунд» аз калимаи лотинӣ «gerere» гирифта шуда, дар забонҳои аврупоӣ паҳн шуда, барои шаклҳои феълӣ бешаҳсро нишон додан истифода шуда, монандаш дар забони русӣ вучуд надорад [14, с. 616].

Тавре дар боло аз гуфтаи муҳаққиқи рус ёдовар шудем, «герундий»- калимаи лотинӣ «gerere» буда, маъноаш ба забони тоҷикӣ «бурдан», «кашонидан» аввалин истифодаашро марбут ба асрҳои XV-XVI медиҳанд [Dictionary Merriam Webster] (гунаи электронӣ), аммо ин дар грамматикаи забони тоҷикӣ вучуд надорад. Танҳо мо метавонем бо роҳҳои гуногун онро тарҷума намоем. Аз ин лиҳоз, мо ба ҳулосае омадем, ки доир ба истифодаи герундий дар давраҳои забони англисӣ аз нигоҳи Б.А. Илиш, ки дар асараш таърихи забони англисӣ «History of the English language» дарҷ кардааст, маълумот оварем.

Давраи кӯҳани забони англисӣ (Old English) амали феълиро бо илова кардани пасвандҳои **in3, un3** ба пайдоиши герундий нисбат медиҳад. Муаллиф бо мисоли зерин, ки герундий ҳамчун исм нишондиҳандаи пуркунанда истифода шудааст, муқоиса намудааст: **than shall we all have ynogh to done lifyng up his heavy drunken cors ~ then all shall have much to do in lifting his heavy drunken body. ð I slough Samson in scharyng the piler ~ I slew Samson by shaking the pillar** [13, с. 221].

Герундий дар давраи миёнаи забони англисӣ (Middle English) аллакай арзи ҳастӣ дошта, минбаъд густариш ёфт. Тадричан ба таври возеҳ паҳн гашта аз асоси феълӣ бо худ - **ing** қабул кард [13, с. 292].

Герундий дорои парадигма мебошад (парадигма - чадвали тасрифи ягон калима) ва аз сабабе, ки парадигмаи он хусусиятҳои феълӣ ва қобилияти гирифтани пуркунандаи бевоситаро дорад, герундий дар ҷумла танҳо мавқеи аввалиндарачаро мегирад [12, с. 85].

Имрӯзҳо баъзе забоншиносон дар он ақидаанд, ки герундий на ҳиссаи муस्ताқили нутқ, на категорияи алоҳидаи омехта аст, балки як шакли махсуси исми феълӣ мебошад, ки маънои қолибии феълро пурра мекунад ва «тавсифи семантикӣ»-и он мебошад [10, с. 63]. Ин гуна сарҳади хурд байни таркиби герундий ва дигар шаклҳои **-ing** таърихан қайд шудаанд ва натиҷаи инкишофи дери аломатҳои феълии исми феълӣ мебошанд. Ташаккули пурраи герундий танҳо дар давраи муосири англисӣ ба вучуд омад. Аз асри XVII сар карда таркибҳои герундийро вохӯрдан мумкин буд, ки дорои категорияи феълӣ буда, герундӣи муосирро ба ёд меоваранд.

Муҳаққиқи тоҷик К. Усмонов доир ба сохти герундий чунин гуфтааст: Суффикси **-ing** низ як морфема набуда, ду морфемаи шаклан якхела аст: 1) морфемае, ки сифати феълии якум - (Participle I) месозад. 2) морфемае, ки герундий (як навъ шакли ғайритасрифии феъл) месозад.

Шаклҳои ғайритасрифии феъл чунин воҳидҳои луғавию грамматикӣ буда, онҳо дар баробари маънои амалу ҳолат боз баъзе аломатҳои исму сифатро доро мебошанд. Ин шаклҳои феълро инчунин шаклҳои ғайрипредикативии феъл меноманд, зеро онҳо ҳолисан вазифаи синтаксисии хабарро иҷро карда наметавонанд [19, с. 173].

Мураккабӣ ва гуногунии герундий ҳамчун дигар зухуроти нутқ аз хусусияти инкишоф ва фарҳанги забон, ҳодисаҳои таърихӣ ва зухурот вобастагӣ дорад. Барои муайян кардани замина, сабаби пайдоиш ва инкишофи герундий лозим аст, ки ҳиссаи нутқи мазкурро дар муддати тамоми давраи таърихи забони англисӣ муоина кард. Зоҳиран далел аст, ки дар ташаккули герундий ҳамчун ҳиссаи нутқ чунин омилҳо таъсир расондаанд:

- мавҷуд будани қавмҳои зиёд, ки дар ҳудуди Арупои ҳозира умр ба сар мебарданд;
- тафовути шева ва урфу одатҳои фарҳангӣ;
- истилои мунтазам ва инчунин таъсири тамаддуни зиёдтар тараққикардаи он замон

– Империяи Рим.

Таърихи забони англисиро ба се давра чудо мекунанд:

- 1) давраи қадима ё англо-саксонҳо – давраи ҳучуми қавми германҳо ба Британия (аз асри V то соли 1100);
- 2) давраи миёнаи англисӣ – давраи пас аз истилои нормандҳо (1100-1500);
- 3) давраи нави англисӣ – давраи ташаккул ва паҳншавии забони адабии лондонӣ (аз с. 1500 ва ғ) [13, с. 34].

Ҳангоми омӯختани таърихи забони англисӣ бояд ба назар гирифт, ки дар таҳқиқот мо ба адабиёти таърихӣ, ки то давраи мо омада расидаанд, таъя мекунем.

Тақрибан аз асри VII сар карда дар Англия дини христианин паҳн шуда мактабҳои аввалин сохта мешаванд, ки дар онҳо забонҳои лотинӣ ва юнонӣ омӯзонда мешуданд. Англисии қадима, ки дар луғатҳои тафсирии калимаҳои кӯҳна оварда шудаанд, бо дигаргуниҳое, ки дар шаклҳои лингвистикӣ вохӯранд, фарқ мекунанд. Ин тафовут дар истифодаи калимаи сохта ва сохти таркиби грамматикӣ ба он вобастагӣ дорад, ки дар он замон забони адабии ягона арзи вучуд надошт [16, с. 93]. Ҳамзамон, аввалин грамматикаҳои лотинӣ ба забони англисӣ пайдо шуданд. Пайдоиши онҳо аз натиҷаи ғайриҷамъии тарҷумонии

машхур дар асри миёнаи Англия хабар медиҳад. Симои машхури ин давр Эльфрик, аббат Эйнсхамский (955-1020 сс.) мебошад. Ӯ муаллифи грамматикаи аввалини лотинӣ мебошад, ки анъанаи вучуддоштаи грамматикаи аврупоиро бо додани шарҳ ё эзоҳ ба забони англисӣ ба таври муфассал тавсиф кардааст. Грамматикаи Элфрик дар паҳншавии забони лотинӣ дар худуди Англия нақши муҳим бозид [9, с. 75].

Ҳамин тариқ, забони лотинӣ дар ташаккули забони англисӣ, инчунин дар пайдоиши зухуроти муайяни грамматикӣ, аз ҷумла таркиби герундий таъсири калон расонид. Худи мафҳуми герундий ҳамчун ҳиссаи нутқ аз забони лотинӣ шинос аст. Герундӣи лотинӣ аломатҳои хоси герундӣи англисиро дошта, алалхусус онро зарф муайян мекунад, бо пуркунандаи бевосита ҳамроҳ мешавад, дар вазифаи пуркунандаи бавоситаи бо пешоянд ва бе пешоянд фақат дар шумораи танҳо истифода бурда мешавад. Як қатор забонҳои аврупоии муосир ба мисли фаронсавӣ, итолянӣ, испанӣ ва олмонӣ шакле доранд, ки аз рӯи маъно ба герундӣи лотинӣ монанданд. Лекин қайд кардан зарур аст, ки герундӣи лотинӣ маънои модалӣ надорад ва барои ифодаи модалият дар забони лотинӣ ҳиссаи алоҳидаи нутқ-герундӣи истифода бурда мешавад. Герундӣи англисӣ ҳар ду зухуротро якҷоя мекунад [3, с. 45].

Дар таҳқиқоти худ олим-забоншиноси фаронсавӣ Гюстав Гийом менависад, ки ҳар як зинаи инкишофи забон ҳамчун «даъват барои ислоҳот» хизмат мекунад. Ба шакли муайян даровардани зухуроти забонӣ, ба ақидаи олимон, сохти дутарафа доранд: ифодаи ҷисмонӣ ва равонии пинҳонӣ. Дар таҳлили зухуроти грамматикӣ Гюстав Гийом диққати калонро маҳсусан, ба самти равонӣ, ки дар байни алоқаи калимаи сохта ва тағйироти онҳо пайдо шудааст, равона мекунад.

«Забон дар худ мерос ва ислоҳот» хусусан сохти таърихӣ ба вучудодама ва дар инкишофи тағйирот дар марҳалаи мазкурро алоқаманд мекунад [6, с. 73]. Дар ин сурат олим дар бораи сермалии забон, тараққиёти доимии он, алоқаи зичи он бо тафаккури ҷамъияти забонӣ-фарҳангӣ, оид ба таъсири забон барои сохтани акси дунё ва мавҷудоти дар забон вучуддошта, дар бораи алоқаи мазмун ва ифода, лексикӣ ва грамматикӣ сухан меронад.

Гурӯҳи калимаҳои сохти феълӣ, ки амали ба иҷрокунанда равонашуда вучуд надорад, ба ҳама забонҳои германӣ хос аст. Дар забони қадимаи англисӣ суффикси сермаҳсули **-ing / -ung** (барои феълҳои навъи яқум ва дуюм мувофиқ) усули ҳаматарафаи сохтани исмҳои феълӣи абстракцио доранд, масалан, **roedan** («тафсир кардан, муҳокима кардан») - **roeding** («таҳсил»), **biegan** («қат кардан, гардонда шудан») - **biegung** («қаткунӣ, гардондашавӣ»).

Воҳиди морфологии мазкур бо сермаҳсулии худ фарқ мекунад ва барои сохтани бисёр исмҳои феълӣи абстрактӣ хизмат мекунад. Қайд кардан муҳим аст, ки ин усули калимасозӣ барои нигоҳ доштани хусусияти амал дар шакли пурра имконият медиҳад. Исмҳо бо суффикси **-ing / -ung** дар давраи қадимаи англисӣ ба қадре паҳн шуда буданд, лекин дуру дароз чадвали тасрифи феълро соҳиб набуданд. Инкишофи герундӣ аз исми феълӣ дертар ба вучуд омад, ин аст, ки герундӣ хусусиятҳои субстантивиро пурра нигоҳ медорад. М.М. Гухман оид ба ин масъала менависад: «Таърихи сохтани герундӣ чун аъзои нави гурӯҳи шаклҳои ғайритасрифӣи феъл хануз шавқовар аст ва барои он ки ин ҷо метавон он марҳалаҳои ба сохти феъл табдилёбии исми феълро, барои масдар аз ҷаҳорҷӯбаи ба мо аз дастхатҳои қадима дастрас мушоҳида кардан мумкин аст» [8, с. 129].

Исми феълӣ, ки бо ёрии суффикси **-ing / -ung** сохта шудааст, оҳиста-оҳиста аломати феълро ба худ қабул мекунад. Сараввал он имконияти идора кардани падежи винителниро гирифта, сипас маънои ҷумлаи пайравро ифода мекунад. Як қатор олимон тарафдори онанд, ки сохтани герундӣ бо сабаби истифодаи исми феълӣ ба вазифаи ҳол ҳамроҳ бо пешояндҳои гуногуни, муайянкунандаи вазифаи ҳоли он пайдо мешавад.

Нофаҳмӣ дар фарқкунони герундӣ ва исми феълӣ инчунин натиҷаи истифодаи суффикси **-ing** ҳам дар калиматағйирдиҳӣ ва ҳам дар калимасозӣ мебошад. Г. Гийом қайд мекунад, ки чадвали тасрифӣи грамматикӣ вариантҳои зиёди маълумоти расмиро пешниҳод

мекунад, ки ба гуногунии шакли маъноӣ калима, то ба ҳуди комилан маъноҳои мухталиф оварда мерасонад [6, с. 105].

Чараҳои ба шоҳаҳо ҷудошавӣ ва пурра мустаҳкам кардани ду ҳиссаи нутқ оҳишта-оҳишта сурат мегирад. Дар матнҳои Уилям Шекспир метавон бо герундӣ феъли гузаранда бо пурқунандаи бевосита ва ҳам бавоситаи бо пешоянд дар шакли исми феълӣ вохӯрд. Ҳамроҳшавии охирон ба чадвали тасрифии феълӣ пас аз он ки герундӣ категорияи тарз ва мутлақро ба худ мегирад, руҳ медиҳад. Ин дар давраи англисии муосир руҳ медиҳад. Герундӣ перфект ё мутлақро дар асарҳои Эдмунд Спенсер ва Уилям Шекспир вохӯрдан мумкин аст. Истифодаи шакли мутлақи герундӣ сабабҳои семантикӣ дорад. Замони мутлақ барои ифодаи амали пеш аз замони нутқ гузашта ё амале, ки хабарро ифода мекунад ва бо худ фикри возеҳият ё сабабро дорад, истифода бурда мешавад. Меъёрҳои забонии мазкур оҳишта-оҳишта ба тӯфайли мутамарказии забони адабии лондонӣ дар давраи муосири англисӣ дар сатҳи давлатӣ ва ихтирооти китобчопкунӣ мустаҳкам мешаванд, ки ба паҳншавии қолиби забонии ягона мусоидат мекунад.

Дар давраи муосири англисӣ ҳар як ҳиссаи нутқ дорои хусусиятҳои ягонаи фарқкунандаи худ мешаванд. Исми феълӣ бо пурқунандаи бавоситаи пешоянддор мувофиқ омада (бо ёрии пешоянди **of**) бо артикл истифода бурда мешавад ва сифат онро муайян мекунад. Герундӣ зарф муайян карда бо пурқунандаи бевосита пайваст мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон таърихи пайдоиши герундӣ ва якҷанд сабабҳои асосии пайдоиши онро дар забони англисӣ, махсусан сабабҳои грамматикиро ҷудо кард:

1) дар давраи миёна ва муосири рушди забони англисӣ тамоюли сохтани исм бо анҷомаи **-ing** аз феъл ба вучуд омад;

2) «герундӣ»- калимаи латинии «gerere» буда, маъноаш ба забони тоҷикӣ «бурдан», «кашонидан» аввалин истифодаашро марбут ба асрҳои XV-XVI медиҳанд;

3) инкишофи аломатҳои ҳол дар исми феълӣ тавасути зарф муайяншуда;

4) зарурати ибораҳои ҳеле гуногун ва навҳои идора;

5) зарурияти инкишофи категорияи феълӣ барои ифодаи мутлақият ва мафъулий.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.

2. Беляева М.Л. Грамматика английского языка / М.Л. Беляева - М., 1971.- 325 с.

3. Бидная А.А. Латинский язык: учеб. Пособие // Бидная А. А., Груль И.И., Мазько Г. Ч. Гродно: ГрГУ, 2013. 165 с.

4. Блох. М.Я. Грамматика английского языка: учеб. пособие / Гл. ред. Блох М.Я. –М.: Астрель, 2006. – 383 с. С. 68-71.

5. Бонк Н.А. и др. Учебник английского языка/Бонк Н.А., Лукьянова Н.А., Памухина Л.Г. – М.: Деконт – ГИС, 2003. – С. 467-475.

6. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. М.: Прогресс; Культура, 1992. 220 с.

7. Грамматика английского языка: учеб. пособие / Гл. ред. Блох М.Я. –М.: Астрель, 2006. – С. 68-71.

8. Гухман М.М. Историко-типологическая морфология германских языков / М.М. Гухман. М.: Наука, 1978. 175 с.

9. Десницкая А.В. История лингвистических учений. Средневековая Европа. // Десницкая А. В., Кацнельсон С. Д. СПб.: Наука, 1985. 289 с.

10. Джандубаева Н.М. О когнитивно-семантических параметрах конструкций с герундием в английском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2013. № 11 (29). Ч. 1. С. 63-66.

11. Доброрадных Т. А. Филологические науки. Вопросы теории и практики. К истории английского языка: Происхождение и развитие герундия // Доброрадных Татьяна Анатольевна Тамбов: Грамота, 2018. № 8(86). Ч. 2. С. 329-332. ISSN 1997-2911.Иванова

12. Иванова И. П. и др. История английского языка: учебник, хрестоматия, словарь / Иванова И., Чахоян Л., Беляева Т. – СПб: Лань, 1998. – 509 с.
13. Ильиш Б. А. История английского языка. М.: Высшая школа, 1968. 420 с.
14. Камянова Т. Грамматика английского языка: теория и практика / Т.Камянова. 2-ое издание. –«Дом СлавянскойКниги» – М., 2015. – 1023с.
15. Красухин К.Г. статье «О происхождении латинских герундиев-герундивов».
16. Мейе А. Основные особенности германской группы языков. М.: УРСС, 2003. 168 с.
17. Сивергина О.В. От азов к совершенству. Курс английского языка. – М.: Высшая школа, 2000. – С. 230 - 235, 374.
18. Степанов Ю.С. Герундивы и имена действия в древнейшем строе индоевропейского предложения // ВЯю 1985ю №6.
19. Усмонов, К.У. Морфологияи мукоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Хучанд. – 2015. – 231 с.

Фарҳанго

20. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
21. Dictionary Merriam Webster. Merriam-webster.com

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ GERUNDIY ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Дар мақолаи мазкур масъалаи таърихи пайдоиши герундий, ки шакли ғайритасрифии феъл дар забони англисӣ мебошад, мавриди баррасӣ қарор дорад.

Мақсади таҳқиқи мазкур муайян кардани таърих ва сарчашмаҳои пайдоиши герундий дар забони англисӣ мебошад. Дар навиштани мақола мо аз асарҳои илмии забоншиносони хориҷию ватанӣ аз қабилӣ М.Я. Блох, К.Г. Красухин, Ю.С. Степанов, Б.А. Илиш, М.А. Беляева, Л.С. Бархударов, И.П. Иванова, К. Усмонов, А.С. Сабуров, У.А. Эмомов ва дигарон истифода бурдем.

Дар давраи миёна ва муосири рушди забони англисӣ тамоюли сохтани исм бо анҷомаи **-ing** аз феъл ба вучуд омад ва ин аст, ки исми феълӣ, бечуну чаро, баъзе хусусиятҳои феълии худро нигоҳ дошт. Ин аст, ки дар забон шакли нав, мутавассити байни исм ва феъл – герундий ба вучуд омад. Герундий дар забони тоҷикӣ муодил надорад ва бо роҳҳои гуногун ифода меёбад.

Номи «герундий» (Gerund) аз феъли латинии gerere (gerundium) – *амал кардан* гирифта шудааст, ки мавзӯи герундийро инъикос карда, маҳз ба ҷараён, иҷроиши амал ишора мекунад.

Мутаассифона, дар забоншиносии мукоисавӣ то ҳанӯз ягон қори илмии мукамал, ғайр аз якҷанд мақолаҳои илмӣ оид ба герундий, таърихи пайдоиш ва ҳаммаъноҳои он дар забони тоҷикӣ иҷро нашудааст.

Калидвожаҳо: таърихи пайдоиш, давраи миёна, рушди забон, хусусиятҳои феълӣ, исми феълӣ, масдар, сифати феълӣ, грамматика, субстантивӣ.

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ GERUNDIY В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается история происхождения герундий, которое является неличной формой глагола в английском языке.

Целью данного исследования является определение истории и источников происхождения герундий в английском языке. При написании статьи мы использовали научные труды зарубежных и отечественных лингвистов, таких как М.Я. Блох, К.Г. Красухин, Ю.С. Степанов, Б.А. Ильиш, М.А. Беляева, Л.С. Бархударова, И.П. Иванова, К. Усмонова, А.С. Сабурова, Ю. А. Эмомова и других.

В среднем и новом периоде развития английского языка существовала тенденция к созданию существительного с окончанием **-ing** от глагола, и именно поэтому отглагольное существительное без всякой причины сохранило некоторые свои глагольные свойства. Именно поэтому в языке появилась новая форма, промежуточная между существительным и глаголом – герундий. Герундий не имеет эквивалента в таджикском языке и выражается по-разному.

Название «герундий» (gerund) происходит от латинского глагола gerere (герундий) – *действовать*, что отражает тема герундия и обозначает процесс, выполнение действия.

К сожалению, в области сравнительного языкознания не выполнено ни одной научной работы, за исключением нескольких научных статей о герундии, его истории и его синонимах в таджикском языке.

Ключевые слова: история происхождения, средний период, развитие языка, глагольные свойства, отглагольное существительное, инфинитив, причастия, грамматика, субстантивированный.

THE HISTORY OF GERUND IN ENGLISH LANGUAGE

This article deals with the history of the gerund, which is one of the Non-Finite forms of the verb in English language.

The purpose of this research is to determine the history and sources appearance of the gerund in English language. In writing the article, we used the scientific works of foreign and home linguists such as M.Ya. Bloch, K.G. Krasukhin, Yu.S. Stepanov, B.A. Ilyish, M.A. Belyaeva, L.S. Barkhudarov, I.P. Ivanova, K. Usmanov, A.S. Saburov, U.A. Emomov and others.

In the middle and modern period of development of English language, there was a tendency to form a noun with the ending **-ing** from a verb, and this is why the verbal noun, without any reason, kept some of its verb characteristics. This is why a new form, intermediate between a noun and a verb-gerund appeared in the language. Gerund doesn't have equivalent in Tajik language and is expressed in different ways.

The name of “gerund” is derived from the Latin verb **gerere** – *to act*, which reflects the theme of the gerund and refers to the process, the execution of an action.

Unfortunately, no complete scientific work has been done in comparative linguistics, except for a few scientific articles on the gerund, its history and its synonyms in Tajik language.

Ключевые слова: history of origin, middle period, development of the language, verbal feature, verbal noun, infinitive, participle, grammar, substantivised.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирова Уғулбӣ Садулоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. sobirovaugulbi@gmail.com. Тел.: (+992) 985-77-38-48

Сведения об авторе: Собирова Уғулбӣ Садулоевна - Таджикский национальный университет, к.ф.н., старший преподаватель кафедры английского языка и сравнительной типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. sobirovaugulbi@gmail.com. Тел.: (+992). 985-77-38-48

Information about the author: Sobirova Ugulbi Saduloevna - Tajik National University, Cand. Phil. Science, Senior Lecturer of the Department of English Language and Comparative Typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe Rudaki Avenue 17. sobirovaugulbi@gmail.com. Phone: (+992). 985773848.

ТДУ: 81'21.003

X-54

АШЪОРИ ДИНИЮ МАЗҲАБИИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА

Холиқова З.К., н.и.ф., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ишқу муҳаббати Илоҳӣ яке аз мавзӯоте маҳсуб меёбад, ки дар адабиёти Шарқ мақоми арзандае дорад. Ҳавзаҳои адабии Тоҷикистони замони шуравӣ бо вучуди зери таъкибу фишор қарор доштанишон, амал мекарданд. Чи тавре ки аз сарчашмаҳо бармеояд, нафарони зиёди илму маърифати ҳавзаҳои адабии Бухорову Қӯқанд ба Тоҷикистон панох

бурданд. Ин боис гардид, ки суннату анъанаҳои миллӣ дар Тоҷикистон ҳифз гардад. Ҳақ Таъоло ба Мусо алайҳиссалом ваҳй фиристонд, ки: «Душмантарин бандагони ман касе аст, ки бандагони маро аз ман ноумед гардонад. Ва навмедӣ куфр аст».

Дар ҳақиқат, Сомеи Одиназода бо ашъори тасаввуфиаш бандагони Худоро ба он Маъбуди барҳақ наздик мегардонад ва онҳоро ба роҳи рости зиндагӣ ҳидоят менамояд.

Сомеи Одиназода ҳар он чи гуфтааст, воқеӣ, сидқӣ, самимӣ ва ҳаяҷонбахш мебошад. Эҷодиёти Сомеи Одиназода барои таърихи адабиёти садаи XX тоҷик аз ҳар ҷиҳат қобили таваҷҷуҳи хосса аст, зеро дар осори адиб як қатор воқеаҳои муҳимми иҷтимоӣ, таърихӣ, сиёсӣ ва падидаҳои арзишманди адабию фарҳангӣ ба таври барҷаста бозтоб шудаанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбатиашон дар симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба бузургдошти Имоми Аъзам дар мавзуи «Имоми Аъзам ва ҷаҳони муосир» (5.10.2009) гуфта буд: «Ақидаҳои Абӯҳанифа имрӯз ҳам башариатро ба муросу гузашт, дӯстию ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтироми арзишҳои умумибашарӣ ва худдорӣ қардан аз зӯрварӣ ҳидоят месозанд. Зеро дар мактабу мазҳаби динӣ ва фалсафию ирфонии Имоми Аъзам рисолати созандагӣ ва осоишу рушди ҷомеа нухуфтааст» [6, с. 15].

Тоҷикистон ҷумҳурие буд, ки ҳатто дар даврони шуравӣ дар он чехраҳои бисёр машҳури динӣ зиндагӣ мекарданд, ки бахше аз онҳо бо осуда шудани вазъияти сиёсӣ пас аз солҳои 60-ум ба фаъолиятҳои динӣ низ пардохта буданд, намунаи онҳо чехраҳои илмиву ирфоние чун домулло Абдурраҳими Элокӣ, Домулло Шарифи Ҳисорӣ, Мавлавии Ҳиндустонӣ, Эшони Сорбон, Махдуми Санги Кулӯла, Қозӣ Абдуррашид – домулло, Махдуми Точиддин, Сомеи Хатлонӣ ва дигарон буданд. Ҳузури ин доираи шахсиятҳо боис гашт, ки анъанаҳои дерин ва сатҳи болои илмию ахлоқии он ҷавзаҳои таърихӣ таълими динӣ дар дохили Тоҷикистон идома ёфта, то ҷо ҳифз гардад [5, с. 204-205].

Замони бозсозӣ дарвоқеъ ба ҷаҳонбинӣ, руҳия, тафаккури бадеӣ, диди эстетикӣ ва умуман эҷодиёти Сомеи Одиназода ва муносибати ӯ ба қори эҷодӣ таъсири пурсамар ва нақши фаъолу ҷиддӣ гузоштааст. Дар ин давра шеърӣ Сомеъ аз вижагиҳои мавзӯӣ ва муҳтавоӣ пеш аз ҳама ва беш аз ҳама бархурдор гаштааст. Баробари инъикоси мавзӯӣ ва масоили муҳимми ҳаёти шоир дарунмояи ашъорашро ба қуллӣ дигаргун месозад, ба он муҳтаво ва рангу ҷилои тоза мебахшад. Сомеъ ба баёни мавзӯӣ ва муаммоҳое даст мезанад, ки дар даврони ҳукумати худкомаи шуравӣ дар хусуси онҳо на танҳо суҳбати миён овардан мамнӯъ буд, балки эҷодқори он гуна шеърҳо баробари ба майдон овардани асараш, албатта, сарашро ба боди фано меод. Ин мавзӯӣ ва навъи адабӣ ашъори динию мазҳабӣ буд [4, с. 147].

Зикр намудан бамаврид аст, ки адабиёти динӣ, то табaddулоти октябри соли 1917, қисми таркиб ва хеле муҳимми адабиёти тоҷику форс ба шумор мерафт. Адабиёти динӣ махсусан дар давраи нави адабиёти ҷадидаи тоҷик хеле инкишоф ёфт ва адибоне чун Садриддинхоҷаи Айнӣ (1875- 1954), Сайид Аҳмади Васлӣ (1870-1925), Сидиқии Аҷзӣ (1865 - 1927), Абдурауфи Фитрат (1886-1938), Тошхоҷаи Асирӣ (1864), Маҳмудхони Бехбудӣ (1875-1919), Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ (1868- 1917), Сайид Зуфархони Ҷавҳарӣ (1862-1945), Абдулҳайи Мучахарфӣ (1867-1931), дар солҳои баъдина Сайид Имомиддини Ғозӣ (1929-1992) ва дигарон намунаҳои бехтарини адабию дар мавзӯҳои динию мазҳабӣ ба вучуд оварданд.

С. Айнӣ дар адабиёти ҷадидаи тоҷик яке аз мавзӯҳои марказӣ будани дини мубини исломро дар таърихи ҷомеи «Намунаи адабиёти тоҷик» таъкид карда, гуфтааст: «Аз соли 1905 то 1917 мавзуи адабӣ ба эътибори умумият: ватан, миллат, дин, илму маориф буда» [6, с. 54].

Инъикоси мавзӯӣ ва мазмунҳои динӣ, ки дар замони шуравӣ дар адабиёти ҳамаи халқу миллатҳои собиқ СССР, аз ҷумла, дар адабиёти тоҷик саҳт мамнӯъ шуда буданд, бо фарорасии давраи бозсозӣ дар эҷодиёти Сомеи Одиназода эҳё гардид ва рушду нумуи тозае пайдо кард. Дар ашъори адиб мазмунҳои динию мазҳабӣ хеле қувват гирифтанд ва ҳарҷониба густариш ёфтанд. Силсилаи шеърҳои динӣ ва мазҳабии шоир «Мусаддас дар

тазмини як байти Низомии Ганҷавӣ», «Ба истикболи озодии дини мубини ислом», «Насихат», «Дар насихати фарзанд», «Мусаддас дар наъти ҷаноби Сайиди мурсалин саллаллоху ғалайҳи ва олиҳи ва асҳобиҳи вассаллам», «Бахшида ба Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ», «Эй он ки дар тариқи адаб раҳнамо шудӣ», «Мусаддас бар ғазали Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ», «Алайҳи тоғут ва тоғутпарастон», «Насихат ва панд аз Сомей», «Мусаддаси тазмин ба як байти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ», «Насихат аз Сомей», «Мусаддаси тазмин ба як байти ғазали Қассоб», «Илм (Ҳушдор ба фарзанди мусалмон)», «Ҷавоби ихвон-уш-шаётин», «Ҷавоби мулҳидин», «Алҳазар», «Насими тозае аз боғи кӯҳан», «Марсия дар фавти алломаи замон устод Қорӣ Муҳаммадҷони Рустамзода», «Кун тиловат аз каломи Ҳақ ту ҳар шому саҳар», «Васият» ва ғайра бо фарогирии мавзуоти умда, мундариҷаи амики ғоявӣ, ҳаллу фасли масъала ва муаммоҳои мубрами таърих, фарҳанги исломӣ, офариниши симои ҷовидонии ҳазрати Муҳаммад (с), нақши дин дар ҷомеа ва камолоти инсонӣ, тасвири чехраҳои муборизони роҳи ислом, баёни арзишҳои умумибашари ин дини мубин ва амсоли инҳо аз ҷумлаи беҳтарин офаридаҳо дар назми охири асри XX-и тоҷик ба шумор мераванд.

Муҳаққиқ ва рӯзноманигори машҳури Англия хонум Моника Витлок дар асараш «Қад-қадӣ рӯди Омӯ» (2002) дар масъалаҳои бедории фикрӣ, ҳудогоҳию худшиносӣ, инкишофи ҳаракати миллию озодихоҳӣ, истиклолталабӣ ва рушди маънавияти мардум дар Тоҷикистон ва умуман ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна нақши шахсиятҳои маъруфи фарҳангӣ, чун Шарифҷонмахдуми Садри Зиё, Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ ва махсусан таъсири ақидаҳо ва омӯзаҳои Мавлавии Ҳиндустониро хеле муҳим ва муассир арзёбӣ кардааст [5, с. 290].

Ин нуктаҳо оид ба фаъолият, эътибору нуфуз ва таъсири бузурги Мавлавии Ҳиндустонӣ ба ақшори гуногуни ҷомеаи мусулмонон дар китоби «Пешвоёни мусулмонон: нақши иҷтимоӣ ва нуфузи онҳо». (Маводи мизи мудаввар. Душанбе, 20 февралӣ соли 2003) бо таҳлилу асноди муътамад махсус таъкид гардидааст.

Дар ҳақиқат, корномаи Мавлавии Ҳиндустонӣ тимсоли фидокорӣ дар роҳи илмомӯзӣ, ҳифзи таълимот ва фарҳанги исломӣ ва муборизаи суботкорона баҳри озодӣ ва саодати мусулмонон мебошад. Қисми асосии ҳаёт ва фаъолияти ин марди фозилу мубориз ва ҳақиқатҷӯй дар шароити давлати худкомаи даҳригии (атеистии) шурай ҷараён ёфта ва ҳамеша зерӣ таъкибу озор, таҳқир, маҳбусӣ, бадарғагӣ ва азияти тоқатфарсои мақомоти қудратӣ, ҳизбӣ ва давлатӣ будааст [4, с. 79].

Сомей аз он шоирони ҷафокашидае буд, ки солиёни дароз дар орзуи кушоду равшан сурудани ашъори тасаввуфӣ ба сар мебард. Барои шоири ширинкалом Сомеи Одиназода истиклолияти давлатии тоҷикон воқеаи фаромӯшнашавандае буд. Дар солҳои навадум ормонҳои чандинсолаи мӯйсафеди ҳаштоду се сола ҷомаи амал пӯшиданд. Баробари соҳибистиклол гардидани кишвари азизамон, дини мубини ислом низ истиклолияти комил ба даст овард, ки тантанаи шодиву фараҳ буд барои аҳли дину имон.

Махсусан, Сомеи Одиназода, ки донишманди муктадири шариати исломӣ буданд, истиклол ба даст овардани дини Муҳаммадӣ барояшон воқеае буд, ғайриоддӣ. Шоир дар васфи чунин як тантанаи беҳамто «Ба истикболи озодии дини мубини ислом» мусаддас эҷод кардаст, ки банди аввали он чунин аст:

Бо фазли Худои Ҳайи Акбар,
Аз марҳамати Расули раҳбар,
Аз нури шариати мутаҳҳар,
Олам ҳамагӣ шудӣ мунаввар,
Эй дини мубини покманзар,
Аз бӯи хушат ҷаҳон муаттар...

[4, с. 265]

Дар ин мусаддас, ки аз 16 банд иборат аст, шоир аз расидани ҳақ ба ҳақдор изхори қаноатмандӣ намуда, дини мубини исломро «барқи дамони бошарофат», «равшангари олами зулмот» гуфта, хурсандии худро ин гуна ба тасвир додаст:

Зулмат бигузашту шуъла зад нур,
Мардони худопараст масрур,
Чашмони ҳасуди бехирад кӯр,
Илҳоди ҳабис зиндадаргӯр,
Эй дини мубини покманзар,
Аз бӯи хушат ҷаҳон муаттар...

[4, с. 265-268]

Мусаддас – тазмини Сомеъ ба як байти ғазали Хоча Ҳофиз Шерозӣ дар тараннуми ишқи Аллоҳи Таъоло низ аз маҳорати хуби шоирии адиб дарак медиҳад.

Пӯшида нест, ки Шайх Саъдиву Хоча Ҳофиз, Синову, Ҷомӣ, Аттору Туғрал ва дигар донишмандону файласуфони даҳр маншаъ аз Қуръон гирифта, ба таълифи дигар илмҳо мепардохтанд. Аз Қуръон ба суолхояшон посух мегирифтанд. Қариб миёни классикони форсу тоҷик нест шоире, ки тафсири ояту ҳадисеро дар эҷодиёташ истифода накарда бошад. Махсусан, Ҳофиз, ки шеъраш саропо ишқи Илоҳист, Ҷомӣ, ки назари воқеъбинона нисбати шеъру шоирӣ дошт, маҳорати шоириро хосатан аз бисёр донишмандони манобеи исломӣ медонад.

Сомеъ низ чун давомдиҳандаи анъанаи аҳли тасаввуф, Қуръонро сарчашмаи илму дониш, аз бар қардани илми Аллоҳро бахту иқболи баланд меҳисобад: Таваҷҷуҳ намоед ба мусаддаси зерин:

Дар дилам ҷо дех, Худоё, партави илҳомро,
Дур гардон аз сарам андешаҳои хомро,
Орзу дорам зи ҷонон қосиду пайғомро,
Бурда аз лавҳи замирам тоқату оромро,
«Сокиё, бархезу дардеҳ ҷомро,
Хок бар сар кун ғами айёмро».

[3, с. 284]

Сомеъ бо дили пурҳасрат, бо чашмони гирён ва зору нолон дидори маҳбуи абадӣ – Аллоҳро меҳаҳад. Адиб аз сабаби надидани «маҳбуб» хун мегирад ва аз фироқи ӯ дар биёбон сарсон саргардон мегардад. Чунончи:

Муддате дар иштиёқат зору нолонам бубин,
Бо дили пурҳасрату бо чашми гирёнам бубин,
Хуни дил дар панҷаҳои нӯги мижгонам бубин,
Дар биёбони ҷунун сарсон ҳайронам бубин,
«Сокиё, бархезу дардеҳ ҷомро,
Хок бар сар кун ғами айёмро».

[3, с. 285]

Хулоса, Сомеъ Одиназодаи Хатлонӣ ба хубӣ дарк карда буд, ки дар ислом бехтарин арзишҳои умумибашарии маънавӣ ва хираду ҳикмати олидарачаи инсонӣ таҷассум ёфтаанд, бинобар ин, то охири ҳаёт ба он содику устувор монд ва барои равнаки фарҳанги исломӣ саъю кӯшиши зиёде ба харҷ дод.

Ҷавонон, вақте ки дунболи маърифати динӣ ҳастанд, агар мо онҳоро дар ин роҳ тарбият накунем, пас дигарон онҳоро меомӯзонанд. Аз ин рӯ, як навъ зарурати ошноии насли наврас ба пояҳои маърифати динӣ вучуд дорад. Албатта, зарур нест, ки тамоми мардум маълумоти касбии динӣ дошта бошанд, вале мардум бояд як тасавури ибтидоии дуруст дар бораи асосҳои ислом, мазҳаби ҳанафӣ ва арзишҳои он дошта бошанд. Зеро вақте ки як ақида, мазҳаб, равияи ғайрианъанавӣ ва ифротӣ, ё ҳадафнок аз берун ворид мешавад, ҷавонони мо ташхис дода тавонанд, ки ин барои мазҳабу фарҳанг ва дини мо бегона аст, - гуфтааст Абдуллоҳи Раҳнамо [7, с. 4].

Ашъори тасаввуфии шоир Сомеи Одиназода худ як ганҷи бебаҳост. Махсусан, дар замоне, ки ҷавонон дар ҷомеаи навини тоҷикон гирифтори мушкilotи олудагӣ бо фарҳанги

гарбиён гардида истодаанд, тавассути интернет ва шабакаҳои гуногуни диққатҷалбкунанда, ки баъзеашон таблиғгари фасод ҳастанд, баҳри ҷалби руҳи ҷисми ҷавонони мусулмон ҷаҳду кӯшиш доранд, доруест дармонбахш ва айни муддао.

Олим ва сиёсатмадори муосири тоҷик А. Раҳнамо дар ин маврид чунин андеша доранд: «...Тоҷикистон дар марҳилаи эҳёи фарҳанги миллӣ қарор дорад, ки баъди як давраи зистан бо фарҳанги бегона мо давраи эҳёи миллиро аз сар мегузаронем, ки дар раванди эҳёи миллӣ эҳёшавии арзишҳои динӣ падидаи хеле табиӣ аст. Масалан, вақте ки мо арзишҳои миллиамонро таъриф мекунем, дар он ҷо мебинем, ки баҳше аз онҳо арзишҳои динмехвар ҳастанд. Аз ин рӯ, дар раванди эҳёи арзишҳои миллӣ мо арзишҳои диниро низ мебинем. Намешавад чунин гумон карда, ки арзишҳои миллӣ эҳё шаванду арзишҳои динӣ на. Чунки инҳо аз ҳам ҷудо нестанд» [8, с. 4].

Ба гуфти Абдуллоҳи Раҳнамо набояд мо арзишҳои диниро сарфи назар намоем. Моро зарур аст, ки арзишҳои миллию диниро дар якҷоягӣ ба ҷавонон омӯзем, то ҷавонон дар ҳаёт роҳи дурустро интихоб карда тавонанд.

Хулоса, ашъори динию мазҳабии Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ аз аввал то охир хонандаро ба роҳи рости зиндагӣ ҳидоят намуда, онҳоро аз ҳамроҳ шудан ба ҳар гуна ҳизбу ҳаракатҳо бозмедорад.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Чопхонаи Нашриёти Марказии халқии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
2. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва ҳудодоҳии миллӣ (Тазкираи С.Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик»). – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с.
3. Маҳмадаминов А. Ашъори динию мазҳабии Сомеи Одиназода //Маводи конфронси илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯён бахшида ба 80-солагии шаҳри Душанбе: «Душанбе – рамзи сулҳ, илм ва маърифат». Қ. 2. – Душанбе: ДДМТ, 2004.
4. Маҳмадаминов А. Корномаи Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ //Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ. Дафтари сабз. – Душанбе: Сино, 2004. – 575 с.
5. Monica Whitlock. Beyond the Oxus. The Central Asians. – London: Albemarle Street, 2002. – 290 s.
6. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар симпозиуми байналмилалӣ дар мавзӯи «Имоми Аъзам ва ҷаҳони муосир». Душанбе, 5.10.2009. С. 15.
7. Раҳнамо А. Ислом ва амниятӣ миллӣ дар Тоҷикистон. –Душанбе: Ирфон, 2011. – 298с.
8. Раҳнамо А. Ҳам диндори бедониш ва ҳам дониши бемаърифат хатарофар аст. Ба қуллаҳои дониш, Рӯзномаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №2, 01. 02. 2012. – С. 4.

АШЪОРИ ДИНИЮ МАЗҲАБИИ СОМЕИ ОДИНАЗОДА

Мавзуи дин ва ислом имрӯзҳо тамоми ҷомеаи башариро ба ташвиш овардааст. Ба ақидаи баъзеҳо гӯё дар нобасомониҳои рӯзгор маҳз дину диндорон гунаҳкоранд. Аммо, ба фикри муаллифи мақола бадхоҳону бадтинатон дар зери ниқоби дини поки ислом мехоҳанд кирдорҳои нопоки худро амалӣ созанд.

Дар мақолаи Ҷавқуззикр сари ин масъала ақидаҳои олимону донишмандони ватанию хориҷӣ ва оид ба ашъори динию мазҳабии яке аз донишмандони маъруфи асри XX – Сомеи Одиназодаи Хатлонӣ суҳан рафтааст, ки хеле муфид ва саривақтӣ аст.

Муаллиф дар мақолааш қайд намудааст, ки замони бозсозӣ ва даврони соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарвоқеъ ба ҷаҳонбинӣ, руҳия, тафаккури бадеӣ, диди эстетикӣ ва умуман эҷодиёти шоирону нависандагон, махсусан Сомеи Одиназода ва муносибати онҳо ба қори эҷодӣ таъсири пурсамар ва нақши Ҷавқуззикр чиддӣ гузоштааст.

Калидвожаҳо: дин, ислом, ишқу муҳаббати Илоҳӣ, маърифати динӣ, адибон, шоир, ашъори тасаввуфӣ, арзишҳои динӣ.

РЕЛИГИОЗНЫЕ СТИХИ СОМЕ ОДИНАЗОДЫ

Тема религии и ислама сегодня волнует все человеческое общество. По мнению некоторых, в хаосе в жизни виноваты религиозные деятели. Однако, по мнению автора статьи, злонамеренные люди хотят совершать свои нечистые дела под прикрытием чистой религии Ислама.

В вышеупомянутой статье рассмотрены мнения отечественных и зарубежных учёных по данному вопросу, а также о религиозных стихах одного из известных учёных XX века – Соме Одиназода Хатлони, что является весьма полезным и своевременным.

Автор отметил в своей статье, что период восстановления и период независимости в Республике Таджикистан действительно оказал плодотворное влияние и активную и серьёзную роль на мировоззрение, дух, художественное мышление, эстетическое видение и творчество поэтов и писателей в целом, особенно Соме Одиназода и их отношение к творчеству.

Ключевые слова: религия, ислам, божественная любовь, религиозное образование, писатели, поэты, суфийские стихи, религиозные ценности.

RELIGIOUS POEMS BY SOME ODINAZODA

The topic of religion and Islam today worries all human society. According to some, religious figures are to blame for the chaos in life. However, according to the author of the article, evil-minded people want to commit their unclean deeds under the guise of the pure religion of Islam.

The above-mentioned article examines the opinions of domestic and foreign scientists on this issue, as well as the religious verses of one of the famous scientists of the 20th century - Some Odiazoda Khatloni, which is very useful and timely.

The author noted in his article that the period of restoration and the period of independence in the Republic of Tajikistan really had a fruitful influence and an active and serious role on the worldview, spirit, artistic thinking, aesthetic vision and creativity of poets and writers in general, especially Some Odiazoda and their attitude to creativity.

Key words: religion, Islam, divine love, religious education, writers, poets, sufi poems, religious values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холикова Зайналбӣ Кенҷаевна, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16. тел : (992) 918670850

Сведения об авторе: Холикова Зайналби Кенджаевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (992) 918670850

Information about the author: Kholikova Zainalbi Kenjaevna, candidate of philological sciences, associate professor of the tajik literature department of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street 16. Tel: (992) 918670850

ТАФСИРИ МАФҲУМИ «МЕҲНАТ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (дар асоси зарбулмасалҳо ва мақолҳо)

Сайдалиева Ф.О., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Зарбулмасал, матал, масал, мақол — матни кӯтоҳи ҳикматомез ва яке аз густурдатарин жанрҳои хурд дар фолклори тоҷик ба шумор меравад.

Зарбулмасал аз нигоҳи фолклоршиносӣ матни муъҷазӣ устувор мебошад, ки дар он бо образҳои равшан афкори умум, ҳикмат ва таҷрибаҳои чандинасраи мардум дар контекстҳои таърихӣ-географӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва психологӣ хулоса шудаанд. Вазифаи асосии зарбулмасалҳо тасдиқи сухан мебошад. Дар нутқи гуянда зарбулмасал на танҳо гуфторро зебову дилкаш мегардонад, балки онро қувват медиҳад, тасдиқ мекунад. Ҳамин тавр тавассути зарбулмасалу мақол одамон муносибат ва мубодилаи афкор менамоянд. [2, с. 3]

Пайдоиши зарбулмасал ва мақолҳо таърихи қадима дошта, аз ҷониби наслҳои зиёди одамон офарида шуда, дар гули асрҳо ташакул ёфтаанд то инҷониб инсонро дар тамоми давраҳои таърихӣ мавҷудияти худ ҳамроҳӣ мекунад. Зарбулмасал ва мақолҳо яке аз жанрҳои ҷолиби эҷодӣ шиғоҳии халқ (фолклор) мебошанд. Хусусиятҳои зарбулмасалҳоро метавон бо хислатҳои ҷолибе, чун мазмуни омӯзанда ва қобилияти ифодаи мушоҳида дар шакли мухтасар, ки таҷрибаи умумӣ як ҷомеаи фарҳангиро ифода мекунад, фарқ кард. Зарбулмасалҳо дар забонҳои гуногун аксар вақт яксон нестанд ва бо ёрии онҳо мо мебинем, ки чӣ гуна халқҳои олам дар қитъаҳои гуногун бо тарзҳои гуногун гуфтугӯ мекунад, аммо дар айни замон, вазъиятҳои шабеҳи ҳаёт, падидаҳои воқеияти объективиро тафсир кардаанд. Ҳар як фарҳанг хусусиятҳои худро дорад, ки дар зарбулмасалу мақолҳои он инъикос ёфтаанд.

Бинобар ин, маводи мазкур ба таҳқиқи тафсири мафҳуми «меҳнат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси зарбулмасалҳо ва мақолҳо) бахшида шудааст, ки монандӣ ва фарқиятҳои онҳоро таҳлил мекунад. Омӯзиши зарбулмасалҳои мардумӣ ва масалҳои фарҳангҳои мавриди назар имкон медиҳад, ки дониши худро дар соҳаи забонҳо такмил дода, имконият пайдо намоем, ки бо урфу одатҳои ҷаҳон шавем ва хусусиятҳои миллии ҳар як халқро дарк намоем, ки ба ташаккули таҳаммулпазирӣ ва ҳисси эҳтиром нисбат ба фарҳанги худ ва фарҳанги дигарон ҳар чӣ хубтар дарк карда тавонем. [3, с. 249]

Дар ҷараёни омӯзиши зарбулмасалҳо бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мо мушоҳида менамоем, ки зарбулмасалҳо бо забонҳои гуногун аз ҷиҳати маъно шабеҳанд, гарчанде ки фарҳангҳои гуногунанд ва хусусиятҳои арзишҳои худро доранд. Таҳлили муқоисавии онҳо имкон медиҳад, ки муносибати шахс ба қор дар фарҳангҳои гуногун, хоҳиши шахс барои нишон додани қувваҳои ҷисмонӣ ва зеҳнӣ, истифодаи дониш ва таҷрибаи худ барои ба даст овардани натиҷаҳои муайян пайгирӣ карда шавад. Дар замони муосир, ин мушкилоти илмӣ аз нигоҳи нав баррасӣ мешавад. Ҳар як ҷомеаи фарҳангӣ бо хислатҳои миллии, ки дар мантиқ ва забони халқ ифода мешаванд, муаррифӣ мегардад. Консепт - ин маҷмуи комили ҳамаи хислатҳои ва хусусиятҳои, ки мувофиқи фаҳмиши халқ ба предмет ё мафҳуме хос аст. Монанди ҷанде консептҳо, ки системаи арзишҳои ҳар як этносро ташкил медиҳанд, таъриф мешавад. Дар баробари мафҳумҳои ба монанди «ҳақиқат», «дарс», «вафо», «сарнавишт», «ҳаёт», «марг», «озодӣ» ва ғайра, консепсияи «меҳнат» низ қарор дорад.

Дар забони тоҷикӣ, «меҳнат» ҳамчун калимаи аслии, ба қор ва кӯшише ишора мекунад, ки инсон барои расидан ба ҳадафҳои гуногун анҷом медиҳад. Ин калимаи боарзиш

дар фарҳанг, бо дарки муқаддас будани меҳнат ҳамчун воситаи рушди шахсият ва ҷомеа марбут аст.

Дар забони англисӣ, «labor» ва «work» ду калимаи асосӣ мебошанд, ки мафҳуми меҳнатро ба худ мегиранд. «Labor» бештар бо корҳои физикӣ ва санъатҳо алоқаманд аст, дар ҳоле ки «work» маънои васеътар дошта, барои ифодаи ҳар гуна фаъолиятҳои меҳнатӣ истифода мешавад.

Вазъияти меҳнат дар фарҳанги тоҷикӣ ҳамеша бо эҳсосоти амиқи эҳтиром ва арзиш ифода ёфтааст. Мисол, «Меҳнат кунӣ, роҳат мебинӣ» «Бе меҳнат хирад нест» (No pain, no gain) — ин маънои онро дорад, ки меҳнат барои фароғат ва шодии оянда аст. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки меҳнат ҳамчун воситаи манфиат ва ҳифзи оила дар фарҳанги тоҷикӣ хос аст. [4, с. 96]

Дар фарҳанги забони англисӣ, меҳнат низ ҳамчун арзиши асли қабул мешавад. Мисол, мақоли «A cat in gloves catches no mice» (Бе ранҷ, наояд ганҷ ба даст.) муаррифии асосии меҳнат дар муҳити англисӣ, ки барои ба даст овардани чизе муҳим ва зарур аст. [5, с. 89]

Дар менталитети англисҳо баҳои мусбат ба ҳодисаи «меҳнат» инкишоф ёфтааст. Ин фактор вазифаи асосии меҳнат — дидактикӣ, нишон додани роли мусбати меҳнат шарҳ медиҳад.

Меҳнат дар шуури забони бритониёӣ дорои чунин хусусиятҳои прототипӣ ба монанди қор, ғолида ва вақт мебошад. Барои бритониёӣҳо қор пеш аз ҳама қор аст.

Зарбулмасалҳои англисӣ чунин талаботро нисбат ба қор инъикос мекунанд, ба монанди «Ба сухан шитоб накунад, ба қор шитоб кунед» (No sweet without sweat) «Ғап дигар асту- қор дигар», «Шурбо бо ғап пухта намешавад» (Nothing to be got without pains), «Қори имрӯзо ба фардо мағзур» (Never put off till tomorrow what you can do today). Мутлақо ҳеч қор қардан бад нест, шумо бояд қор ва истироҳатро иваз кунед (All work and no play makes Jack a dull boy). Дар зарбулмасалҳо, инчунин муносибати одамон ба сифат ва натиҷаи меҳнат инъикос ёфтааст.

Барои ноил шудан ба натиҷа, бояд талош қард, чуноне ки «Онҳое, ки қўшиш намекунанд, чизе намеомӯзанд» (Feather by feather the goose is plucked) ё дар мақоли дигар «Дар қор шумо бояд ба худ тақия кунед» (He that would eat the fruit must climb the tree). Ҳамин тариқ, дар тафакқури англисҳо баҳои мусбӣ ба падидаи «қор» дар зехни бритониёӣҳо бо чунин арзишҳо ба монанди ғолида ва вақт алоқаманд аст. [4, с. 96]

Мақолҳои англисӣ низ ниёзро мӯйян мекунанд, саъю қўшиш барои ба даст овардани натиҷаҳо: «Nothing to be got without pains», «He who would search for pearls must dive for them». Одам бояд қидду қадди зиёде кунад, ки меҳнаташ самара бахшад. Ба ҳар як фаъолияти меҳнатӣ бо қамоли масъулият муносибат қардан лозим аст. Ин маъно дар зарбулмасалҳои зерини англисӣ ифода ёфтааст: «Агар қор арзанда бошад, он ба ҳубии қор қардан меарзад», «Агар некӯ шуда натавонед, эҳтиёт бошед»; «Ҳеч гоҳ қорҳоро ба ду баробар иҷро накунад». Ин мисолҳо шаҳодат медиҳанд, ки сифати қори иҷрошуда барои қамъи қоргарон хеле муҳим аст. Инчунин, зарурат ба анҷом расондани қор аст.

Британияи Кабир ба идеяи «меҳнати имтиёзнок лаззат» (Дар забони англисӣ ин маъно дар зарбулмасалҳо ба амал меояд: «Қор пеш аз лаззат» (Business before pleasure) «Дар қўхҳои субҳ, дар ғаввораҳои шом» (In the morning mountains, in the evening fountains). Истироҳат танҳо ҳамчун муқофот баъди қор баҳо дода мешавад. Зарбулмасалҳо одамо танҳо баъди анҷоми қор фикр накарда, ба истироҳат ташвиқ мекунанд, масалан: «Ҳама қору бозӣ дар анҷоми муқофот дорад» (All work and no play makes Jack a dull boy) «Ҷой барои ҳама чиз ва ҳама чиз дар ҷои худ аст» (Place for everything and everything in its place). Дар ин зарбулмасалҳо диққат ба он нигаронида шудааст, ки меҳнат бояд дар мадди аввал бошад. [5, с. 91]

Ҳамзамон, меҳнат дар забони тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо дар шакли қалимаҳо, балки дар шакли масалҳо ва мақолҳои маъруф низ ифода ёфтааст. Зарбулмасали тоҷикӣ, ба монанди «Агар қор накуни, маблағ ба даст намеорӣ» (If you were not work, you should't

earner) ва мақолҳои англисӣ, монанди «Hard work pays off» (Кори зиёд, маблағ кам) аз назар гузаронида шудаанд, ки муҳити меҳнатиро беҳтар баён мекунанд.

Метавон гуфт, ки дар фарҳанги забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, зарбулмасалҳо ва мақолҳои хислати ташвиқотидошта, ба монанди маслиҳат, насиҳат ва хиради ҳаётиро ифодакунанда бештар мебошанд, ки барои ин воҳидҳои забонӣ хос аст.

Барои тасдиқи гуфтаҳои боло якчанд мақолҳоро барои мисол меорем, ба мисли: «A cat in gloves catches no mice» (То меҳнат накуни, роҳат намебинӣ) «He that will eat the kernel must crack the nut» (Ранҷ бодия ку, то ба Каъба бирасӣ) «He that would eat the fruit must climb the tree» (То донӣ, нафсро дар кор дор, то ба фармон бошад) ва ғайра, ки муносибати мусбатро ба меҳнат инъикос мекунанд. Ғайр аз ин, дар зарбулмасалҳо меҳнати хуб қардан таъкид мешавад ва алоқа байни меҳнат ва натиҷаи меҳнат нишон дода мешавад. Ин муносибат ба меҳнат дар забонҳои таҳқиқшуда мувофиқат мекунад.

Гурӯҳи дигаре аз зарбулмасалҳо вучуд дорад, ки муҳимми меҳнати саҳт ва систематикаро инъикос мекунанд. Масалан: «An oak is not felled with one stroke» (Чанор бо як зарба бурида намешавад), «Diligence is the mother of success» (Саъю кӯшиш модари муваффақият аст), «Drop by drop the sea is drained» (Қатра ба қатра баҳр хушк мешавад).

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шумораи зиёде зарбулмасалҳо вучуд доранд, ки танбалӣ ва фориғболиро маҳкум мекунанд. Мақоли англисӣ «A lazy sheep thinks its wool heavy» бо тоҷикӣ (Гӯсфанди танбал пашми худро вазнин мешуморад) мувофиқат мекунад. Инчунин, ҳамонгуна англисӣ «Idle folk have the least leisure» (Мардуми бекор камтар вақтхушӣ доранд) ва ғ, ки танбалӣ ва фориғболиро инъикос мекунад.

Дар баъзе зарбулмасалҳо танбалӣ ва фориғболӣ бо бадӣ муаррифӣ қарда мешаванд, ба монанди: «An idle brain is the devil's workshop» (Майнаи бекор устохонаи шайтон аст) «By doing nothing we learn to do ill» (Бо ҳеч коре қардан, мо бад қарданро меомӯзем) «Idleness is the mother of all evil» (Бекорӣ модари ҳама бадӣ аст) «Idleness rusts the mind» (Бекорӣ ақро занг мезанад) «Satan finds some mischief for idle hands to do» (Шайтон барои дастҳои бекор коре пайдо мекунад).

Баръакси ин хислатҳои инсонӣ, монанди меҳнатдӯстӣ, маҳорат, талош ва кӯшиш дар эҷодиёти мардумӣ ҷавобҳои мусбат доранд, ки ин дар мақолҳои зерин мувофиқ нишон дода шудааст: «He works best who knows his trades» (Ӯ беҳтар кор мекунад, ки касбашро медонад) «The work shows the workman» (Қор қоргарро нишон медиҳад) «What we do willingly is easy» (Он чизе ки мо бо хоҳиши худ мекунем, осон аст) «Where there's a will, there's a way» (Дар қучо ирода ҳаст, роҳ ҳаст).

Дар айни ҳол, бояд таъкид намоем, ки ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар тоҷикӣ, гурӯҳи каме аз зарбулмасал ва мақолҳо мавҷуданд, ки дар онҳо набуди шавқ ба кор инъикос шавад. Ин хеле равшан дар ифодаҳои зерин инъикос мешавад: «All lay load on the willing horse» (Ҳама бар аспи хоҳар бор бор қарданд); «Honour and profit lie not in one sack» (Шаъну шараф дар як халта нест). Дар ин зарбулмасалҳо дар назар дошта мешавад, ки барои ҳар кор бояд муқофоти муносибе барои меҳнати анҷомдодашуда бошад.

Бар асоси баъзе зарбулмасалҳо ва мақолҳое, ки дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ вучуд доранд, метавон гуфт, ки барои англисҳо ва тоҷикҳо натиҷаи хуби кор муҳим аст, масалан: «If a thing is worth doing it is worth doing well» (Агар коре арзанда бошад, онро хуб қардан мearзад); «Never do things by halves» (Ҳеч гоҳ қорҳоро ба қисмҳо иҷро накунед). Ин зарбулмасалҳо ва мақолҳо иҷрои босифати қорро ташвиқ мекунанд.

Ғайр аз ин, зарбулмасалҳо ва мақолҳо одамро ба меҳнат ва бе шитоб қардан даъват мекунанд. Инро метавон дар изҳороти зерин дид: «Haste makes waste» (Шитобқорӣ исроф мекунад); «Haste trips over his own heels» (Сафарҳои шитобқорона аз болои пошнаи худ); «Hasty climbers have sudden falls» (Алпинистҳои шитобқор ногаҳон афтаданд); «Measure twice and cut once» (Ду маротиба чен кунед ва як маротиба буред); «More haste, less speed» (Шитоб бештар, суръати камтар); «Score twice before you cut once» (Пеш аз буридани як маротиба ду маротиба ҳол гиред); «Well done, if twice done» (Офарин, агар ду бор қарда шавад).

Дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ таъкид карда мешавад, ки аввал бояд кор анҷом шавад ва сипас истироҳат кард. Ифодаҳои зерин муҳимияти меҳнатро дар ҳаёти инсон таъкид мекунад ва истироҳат ҳамчун мукофот барои меҳнат арзёбӣ мешавад: «Business before pleasure» «Business first, pleasure afterwards» (Аввал тижорат, баъд лаззат); «Business is business» (Тижорат тижорат аст); «Work done, have you fun» (Кор анҷом ёфт, шумо хурсандӣ кунед).

Халқи меҳнатдӯст аз таҷрибаи худ боварӣ дошт, ки «Бекорӣ беорӣ бор оварад – Bring endless burdens» муқоисаи «Idleness (laziness) is the mother of all vices»; «Тилло дар оташ маълум мешавад, одам дар меҳнат – Gold is tested in fire, and man in labor»; «Одам агар хоҳад, кӯхро зада талкон мекунад – If a man wants, he can smash a mountain», «Мард бояд, ки харосон нашавад, мушките нест, ки осон нашавад – A man should not be afraid, there is no problem that cannot be made easy», «Наққош нақши сонӣ беҳтар кашад аз аввал – The painter draws a better picture than the first» «Кори некӯ кардан аз пур кардан аст -Doing good is more than filling up». [6, с. 96]

Ҳамзамон, зикри ин нуқта зарур аст, ки мафҳуми меҳнат дар зарбулмасалу мақолҳо аз умқи хиради халқ сарчашма гирифта, дар онҳо арзишҳои марбут ба меҳнат, инъикос ёфтаанд. Зеро, халқ меҳнатро ҳамеша асоси некӯахлоқӣ ва комёбиҳо медонистанд. Масалан, дар зарбулмасали «Аз дарё бе сабӣ моҳӣ кашидан мумкин нест» зарурати сабӣ кӯшиш барои ба даст овардани натиҷаҳо таъкид мекунад. Ин изҳороти маъноӣ онро дорад, ки бе суботкорӣ ва меҳнат муваффақ шудан ғайриимкон аст.

Дар мақоли баъдӣ, ки хеле ҷолиб аз ҷониби халқ эҷод шудааст ба аҳамияти масъулияти шахсӣ ва амалиёти ҷаҳонро диққати калон дода мешавад. Дар ин мақол таъкид, карда мешавад, ки новобаста аз он, ки ҳангоми эҳтиётот ба касе таваккал кардан, аввал бояд кӯшиш намуд, ки бо худ эътимод кард. Зеро, бисёре аз мақолҳо хусусияти хислати инсонро ташаккулдиҳӣ, интизом ва сабру тоқат доранд. Ба монанди мақоли «Ба Худо таваккал кун, аммо худат хато нақун».

Дар баъзе мақолҳо, меҳнат ва оқибатҳои манфии он нишон дода мешаванд, аҳамияти ҳаёти хубро таъкид мекунад, ба монанди «Меҳнат одамро сер мекунад, танбалӣ вайрон мекунад».

Ҳамзамон, мафҳуми кор дар зарбулмасалҳо аксар вақт ҳамчун як роҳи худшиносӣ нишон дода мешавад, ки онро як ҷанбаи муҳими хувияти фарҳангӣ мегардонад. Ҳамин тавр, ҳикмати халқӣ пайгоми мададгӯро ҳаст, ки меҳнат калиди муваффақият ва сарчашмаи саодат аст. Гуфтаҳои болоро мақоли мазкур асоснок менамояд «Ду бор чен кун, як бор бур».

Аксари ҳолатҳо дар забонҳои мавриди назар зарбулмасалҳо бештар ёрӣ ба ҳамдигар, кори дастаҷамъиро таъкид мекунад, ки масалан «Танҳо дар саҳро ҷанговар нест». Дар ин масал меҳнати якҷояро нисбат ба меҳнати инфиродӣ нишон додааст, ки меҳнати дастаҷамъона натиҷаҳои хеле калон ба даст меорад. Ҳамзамон, меҳнатро на танҳо ҳамчун манбаи некӯахлоқии моддӣ, балки дар байни одамон рафқат ва кӯмак ба якдигарро талқин менамояд.

Зарбулмасалу мақол дар байни тоҷикон мисли тамоми халқҳо аз ҷиҳати мавзӯ таърихист. Дар онҳо ҷиҳатҳои гуногунтарини ҳаёти меҳнаткешон инъикос ёфтаанд. Ба истисноӣ чанд зарбулмасалу ба истилоҳ «таърихӣ», ки бо рӯйдодҳои мушаххаси таърихӣ иртибот доранд, қисми дигарашон «замонавӣ» мебошанд, онҳо дар заминаи «ҳаёт, таҷрибаи иҷтимоӣ-таърихӣ халқи меҳнаткеш» таҷасум ёфтаанд. [7, с. 99]

Омили асосӣ ва муайянкунандаи ҳаёти одамон меҳнат аст. Бинобар ин табиист, ки мавзӯи меҳнат ҳам дар зарбулмасалу мақолҳои замони пешазинқилобӣ ва чи дар замони шуравӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар маҷмуаҳои пешазинқилобӣ дар ин мавзӯ зарбулмасалу мақолҳо кам ҷой доранд. Зарбулмасалу мақолҳои тоинқилобии тоҷик, ки таҷрибаи меҳнати халқро инъикос мекунад, асосан аз тарафи муаллифони шуравӣ навишта шудаанд.

Пас аз таҳқиқи шумораи зиёди зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки концепти «меҳнат»-ро муайян мекунад, мо хулосаҳои зеринро баровардем:

1) ҳам дар фарҳанги англисӣ ва ҳам дар фарҳанги тоҷикӣ мақолҳое, ки муносибати мусбатро ба меҳнат ифода мекунанд, фаровонанд;

2) барои англисҳо ва тоҷикҳо иҷрои босифат ва бомасъулонаи ҷаъолияти меҳнати аҳаммияти аввалиндараҷа дорад;

3) дар ҳарду фарҳанги забонӣ, меҳнат ҳамчун неқӣ дар муқобили танбалӣ ва фориғболӣ, ки таъсири манфӣ ба инсон мерасонад ва монеи ба муваффақият расидан мегардад, арзёбӣ мешавад;

4) дар ҳарду фарҳанги забонӣ мубодилаи дурусти меҳнат ва истироҳат мавқеи муҳим дорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи мафҳуми «меҳнат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки ин мафҳум на танҳо як вожаи оддӣ, балки нишондиҳандаи арзишҳои амиқи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Меҳнат ҳамчун воситаи рушди шахсият ва ҷомеа дар ҳар ду фарҳанг бо ҳимояти амиқ дар зарбулмасал ва мақолоти маъруф мантиқан ифода ёфтааст.

Адабиёт:

1. Асрорӣ В, Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Душанбе, 1980. –С.78-92.
2. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон: Душанбе, «Истеъдод» – 2012. - 136 с.
3. Сидоркова Г.Д. Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия / Г.Д. Сидоркова. – Краснодар, 1999. – 249 с.
4. Мышкина Т.А. Исследовательская деятельность учащихся при изучении языков и культур малых народов / Т.А Мышкина, Ижевск, 2004. -159 с.
5. Логинова Т.Г. Реализация концепта work/труд в английских и русских пословицах и поговорках/ Т.Г. Логинова, г. Пермь, 2014. - 91с.
6. Усмонзода Ш. Классификация пословиц и поговорок таджикского народа по тематике/ Ш.Усмонзода \ \ Вестник Педагогического университета, Душанбе, 2020. – С.-96.
7. A Dictionary of English proverb in modern use. –Москва, 1985. - 400 с.
8. English Proverbs and Sayings. – Москва, 1971. – 220 с.

ТАҒСИРИ МАФҲУМИ «МЕҲНАТ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (дар асоси зарбурмасалҳо ва мақолҳо)

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи амиқи маъноӣ меҳнат дар фарҳангҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Мавод бо истифода аз зарбулмасалҳо ва мақолҳои анъанавӣ барои инъикоси арзишҳо, таҷрибаҳо ва муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҳар ду фарҳанг таҳия шудааст.

Таҳқиқи мазкур нишон медиҳад, ки меҳнат на танҳо ба қор ва кӯшиш, балки ба пешбурди шахсият ва ҷомеа марбут аст. Муалиф дар мақола зикр менамояд, ки ҷӣ гуна фарҳангу анъанаҳо, наслҳо, бо воситаи зарбулмасалҳо ва мақолҳо фикр ва андешаҳои дар бораи меҳнат ифода мекунанд. Маҳз ин таҳқиқ имкон медиҳад, ки фарқиятҳо ва монандии маъноӣ меҳнат дар ду забон фаҳмида шаванд, ки ба ташаккули таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром байни фарҳангҳо мусоидат мекунад.

Мақола барои муҳаққиқон, донишҷӯён ва шахсоне, ки ба фарҳанг, фольклор ва лексикологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тавачҷуҳ доранд, манфиатбахш аст.

Калидвожаҳо: мафҳум, меҳнат, забон, тоҷикӣ, англисӣ, асос, зарбурмасал, мақол, концепт, фарҳанг.

ТЕОРИЯ ПОНЯТИЯ «ТРУД» В ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ЯЗЫКАХ (на основе пословиц и поговорок)

Статья посвящена глубокому исследованию значения труда в контексте таджикской и английской культур. Материал разработан с использованием пословиц и традиционных поговорок для отражения ценностей, опыта и социальных отношений в обеих культурах.

Исследование показывает, что труд связан не только с работой и усилиями, но и с развитием личности и общества. Автор статьи отмечает, как культура и традиции, поколения

через пословицы и поговорки выражают свои мысли и взгляды на труд. Это исследование позволяет понять различия и сходства в значении труда в двух языках, что способствует формированию терпимости и уважения между культурами.

Статья будет полезна исследователям, студентам и всем интересующимся культурой, фольклором и лексикологией таджикского и английского языков.

Ключевые слова: понятие, труд, язык, таджикский, английский, основа, пословица, поговорка, концепт, культура.

THE THEORY OF THE CONCEPT OF «LABOR» IN TADJIK AND ENGLISH LANGUAGES (based on proverbs and sayings)

This article is dedicated to a deep exploration of the meaning of labor in the context of Tajik and English cultures. The material is developed using proverbs and traditional sayings to reflect the values, experiences, and social relationships in both cultures.

The study shows that labor is not only related to work and effort but also to the development of the individual and society. The author of the article highlights how culture and traditions, across generations, express their thoughts and views on labor through proverbs and sayings. This research helps to understand the differences and similarities in the meaning of labor in both languages, contributing to the development of tolerance and respect between cultures.

The article will be useful for researchers, students, and anyone interested in the culture, folklore, and lexicology of the Tajik and English languages.

Key words: concept, labor, language, Tajik, English, basis, proverb, saying, concept, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиева Фотима Обидовна, муаллими калони кафедраи забоншиноӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел: (+992) 987519497 E-mail: fotim8888@mail.ru

Сведения об авторе: Сайдалиева Фотима Обидовна, старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (+992) 987519497 E-mail: fotim8888@mail.ru

Information about the author: Saidalieva Fotima Obidovna, Head teacher of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov st.16. Phone: (+992) 987519497 E-mail: fotim8888@mail.ru

ТДУ: 82-31 (075.3)

У – 42

ЯКЕ АЗ СИМОҲОИ МЕҲВАРИИ ПОВЕСТИ “ПАРРОНЧАКҲО”-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Умаров С.Р., докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Нависандаи халқии Тоҷикистон, дорандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Абдулҳамид Самад аз ҷумлаи он адибонест, ки бо офаридани асарҳои мондагори худ дар муҳити адабии кишварамон маҳбубияти хоссаеро касб намудааст. Асарҳои баландмазмунӣ ӯ ганҷеро дар ҳазинаи адабиёти муосири тоҷик зам намудаанд.

Абдулҳамид Самад бо асарҳои «Шохи чинор», «Баъд аз сари падар», «Паррончакҳо», «Косаи давр», «Аспи бобом», «Майдон», «Дастовез», «Шаҳсутун», «Санги маҳак ва тарозуи хунар», «Ин саҳар» ва монандаи инҳо дар майдони адабиёт ворид шуда, соҳиби ҷойгоҳу мақоми хоссае гаштааст. «Вақте ки кас, – менависад Саттор Турсун дар меҳномае, ки

бахшида ба 70 солагии Абдулҳамид Самад чоп шуда буд, - навиштаҳои Абдулҳамид Самадро бо диққат меҳонад, мутаассир шуда, беихтиёр ба андеша меравад – нависанда ҳодисоти олами ҳастиро ба риштаи тасвир кашида, аз дунёи мураккаби ботини ҳар фард сараввал покизагӣ, диловарӣ, эътимод, мардонагӣ, сабру субот, рафоқат, нангу номус ва садоқат меҷӯяд. Хулоса меҳонад ҳамон ҳислатҳои олиии инсониро кашф намояд, ки дар назари миллати ӯ аз рӯкҳои асосии ахлоқи ҳамида ба ҳисоб меравад». [1] Қаҳрамонҳои асарҳои шахсоне мебошанд, ки пайваста дар зиндагӣ дар ҷустуҷӯ ҳастанд. Бо олами ҳастӣ дар муборизаанд ва аз ҳеч як рӯйдодде бетараф нестанд. Ҳамин ҷиҳати эҷодии нависанда ӯро дар байни хонандагон маълуми машҳур гардондааст. Ғояи асосии асарҳои тарбияи инсонии комил фаро гирифтааст. Инсоние, ки дар зиндагӣ мубориз аст ва барои ояндаи нек талош менамояд.

Дар байни асарҳои эҷодкардаи Абдулҳамид Самад повести «Парронҷакҳо» миёни хонандагон маҳбубияти бештареро касб намудааст. Зеро асар ба яке аз лаҳзаҳои хеле муҳими ҳаёт – тасвири ҳаёти ҷавонони донишҷӯ бахшида шудааст. Асар аз лаҳзаи оғоз хонандаро бо имтиҳони дохилшавӣ ба мактаби олий шинос менамояд. Лаҳзаи дохилшавӣ, сахни донишгоҳ, тақоли донишҷӯён, интизориҳои волидайн дар сахни донишгоҳ, ҳавобаландии баъзе аз нафарон, «тағобозии баъзе доктарагон» лаҳзаҳои хонандагонро, ки ба ҳар як нафар, ки мактаби олиро хатм намудааст ё хонда истодааст, шиносанд, дар асар тасвир ёфтааст.

Повести «Парронҷакҳо» аз ҷумлаи қиссаҳои бадеист, ки шахсияти донишҷӯёни тоҷикро дар ҷомеаи ошкор месозад. Дар маркази қиссаи «Парронҷакҳо» воқеаҳои рӯзгори нависанда, ки дар Донишгоҳи омӯзгории пойтахт аз сар гузаронидааст, қарор гирифтаанд. Асарро метавон ёддошт номид, зеро нависанда рӯзгори донишҷӯии хешро ба зиндагии донишҷӯёни дигар умумият дода, як силсилаи образҳои хотирмон офаридааст.

Қаҳрамонҳои асар нафароне ҳастанд, ки ба муҳити шаҳр наворид гашта, аз гармию сардии ҳаёт баҳравар нагаштаанд ва дар ин роҳ сарсонӣ саргардонанд.

Тамоми рафти сӯҷаи асар аз дидгоҳи Наим – ҷавоне, ки дар деҳа бузург шуда, аз падар ҷавонмардӣ ва аз модар меҳрубониро омӯхтааст, тасвир мешавад. Дар баробари қаҳрамони асосӣ – Наим, Насим низ яке аз ҷаҳраҳои намоёни асар маҳсуб меёбад, ки мо дар ин ҷо дар бораи ӯ сухан хоҳем кард.

Хонанда аз аввали повест бо ин ном шинос мешавад – Аҳмаров Насим. Ҳама ӯро писари раис ном мебаранд. Зеро ӯ бо тамкиние, ки дорад кас гумон мекунад, ки дар ҳақиқат писари раис аст. Аммо дар асл ин хел нест. Насим дастпарвари хонаи ятимон аст. Аз аввал то охири повест касе пай намебарад, ки Насим дар ятимхона бузург шудааст, то он лаҳзае, ки дар як кори сохтмонӣ кумак мекунаду ҳунарашро аҳсан мегӯяд. Он вақт аз ӯ суол мекунад, ки ин корро дар кучо омӯхтааст. ӯ дар ҷавоб мегӯяд: «Дар интернати ятимон». Ин ҳолат ба дили Наим – қаҳрамони марказии повест бисёр саҳт мерасад, зеро ӯ ҳам як соли дароз дар қатори дигарон ӯро бо масҳара писари раис ном мебуд ва имрӯз аз кори кардааш пушаймон шуд.

Мунаққид Шукрия Маҳкамова бар ин назар аст, ки аз аввал то охири повест Насимро ҳамчун «писари раис» ном бурдан норасоии мантиқии асар аст. «Аз аввали повест то охир Насим ҳамчун «писари раис» ҳамеша мавриди тамасхури муҳокимаи ҳамдарсонаш, хусусан сардори гурӯҳ – Раҳимбек қарор мегирад. Ин тарзи қаламдодӣ образи боварибахш нест. Насим дар асл падару модар надорад ва дар ятимхона тарбия гирифтааст». [3] Мавриди тамасхури ҳамдарсон қарор гирифтани Насим бар ин аст, ки вай «дамдузд» аст ва бо касе беҳуда суҳбат намекунад. Пайваста дар мушоҳида аст ва ҳамин ҳислати вай ӯро аз ҳамдарсон ҷудо мекунад. Аз нафаре, ки дар хонаи ятимон бузург шудааст ҷуз инро интизор шудан мумкин аст?

Насим мулоимтабиат, камгап, ҳатто муғамбирнамову мардумгурез аст. ӯ бо ягон шарикдарсонаш муомила намекунад, аммо бо донишҷӯёни курсҳои боло истиқомат ва шинухез дорад. Камгап, ором, андешаманд ва аҳёнан саломуалек кардани Насим, ки аслан аломати танҳои ва дилшикастагии ӯст, ба назари шарикдарсонаш мутақаббӣ, худро аз ҳама

боло гирифтани менамояд. Ба ҳарифонаш ҳамроҳ нашудан, бо духтарон ба кино нарафтани Насимро шарикдарсонаш ҳамчун хасисӣ шарҳ меоданд.

«Насим мисли Қайс аз паси духтарҳо намедавад, – мехонем дар қисса, – гӯё ин бача бармаҳал пир шуда буд ва дар дилаш шавку завқ надошт. Лекин худи духтарҳо рӯзҳои аввали таҳсил гирди ӯ парвона шуда, алами дигаронро афзуданд». [10, с. 28] Нависанда чехраи зебои Насимро ҳамчун нишонаи зебоии олами ботинии ӯ ба тасвир мегирад. Аввал намуди зоҳирии Насим, баъд олами маънавии ӯро нишон медиҳад. «Ба ростӣ, Насим дар курс шояд дар факултет ҳам ҷавони аз ҳама зебост. Қомати баланди алиф барин рост, рӯйи андаке дароз, рафтори солорона, сухангӯӣ ва тарзи либоспӯшиаш бо вучуди он, ки ӯро бо одамони ду-се курта аз мо зиёд пӯшидагӣ шабоҳат меоданд, ба вай ҳусну салобати ҳосе ҳам мебахшиданд». [10, с. 28]

Ин сифатҳои Насим диққати ҳамкурсонашро ба ӯ ҷалб мекард.

«Духтарҳо мехостанд, ки маъшуқаи чунин ҷавони хушсимо, назарбаланд бошанду хангоми танаффус ва баъди дарс дар гулгашти донишгоҳ, боғу хиёбонҳои шаҳр аз оринчи ӯ дошта сайр кунанд». [10, с. 29]

«Абдулхамид Самад, - менависад профессор Атахон Сайфуллоев, - иродаи матин, неруи ботинӣ, назарбаландӣ ва фиребнопазирии Насимро тасвир мекунад. Вай, ки ба назди худ танҳо мақсади начиб – донишомӯзиро гузоштааст, фирефтаи ҳусну ҷамол ва тухфаҳои ночизи баъзе духтарони кӯтоҳандеш намегардад. Илму донишро аз тамоми сарватҳо ва маишату хушдилоҳи боло мегузорад». [7, с. 236]

Дар қиссаи «Парронҷақҳо» дили нозук ва молмоли раҳму шавқати Насим ба дуруштӣ, беғамӣ, маишатпарастӣ ва бадахлокии Қайсу Раҳимбек муқобил гузошта шудааст. Зиёда аз ин, Насим ба сағ пас аз зодан ғамхорӣ карданро дарег намедорад, аммо ба Қайсу Раҳимбек, Назокат, Латофат баринҳо эътибор намедиҳад.

«Насим ҳар рӯз аз ошхонаи хобгоҳ барои ин сағ поре ҳасиб, устухон ё ягон хӯрдани дигар мебурд». [10, с. 31-32] Поинтар тасвир мешавад, ки Насим барои сағ ва бачаҳояш сарпаноҳ сохта медиҳад, обу хӯроки онҳоро муҳайё менамояд, яъне Насим хасис нест. Ӯ сағу сағбачаҳоро аз баъзе махлуқони дупо боло мегузорад, ҳарчанд, ки ҳарифонаш минбаъд ӯро «Ҳочаи сағпараст» меномиданд. [10, с. 33]

Нависанда Насимро чун ҷавони пуртоқат, тобовар, сабур ва бахшоянда нишон медиҳад. Вақте ки либосҳояшро аз рӯйи кинаю адоват дуздиданд, фақат бо пофишорӣ, исрор ва ҳақталошии Раҳматшоҳ ба милиса арз карду либосҳояшро ба даст овард.

Ба дастаи Қайси бадрафтор ҳамроҳ нашудани Насим чунин маъно надорад, ки ӯ аз шарикдарсон ҷудо бошад, худро аз воқеаҳои ҳаёт канора гирад. Вай тарсу ҳам нест. Вақте ки Нурику Пакана ҳамроҳи Раҳимбек ва Сонияи бадмаст ба хобгоҳи донишҷӯён омаданд ва ногаҳон Сония ба Зебои дандонтилло бо корд ҳамла кард, духтарро Насим ба ҳимоя гирифт. «Ин бача ҷонаша харид. Дастӣ занакро намедошт, кораш тамом буд, - лукма партофт касе. – Дами корд ба ангуштонаш бархӯрд». [10, с. 125] Аз ангуштони дасти рости Насим хун мечакид. Ҷасорати Насим то ҷое буд, ки ӯ духтарро аз ҳамлаи ҷор нафар авбоши кӯчагӣ мудофия намуд.

Насим чехраи ғайримуқаррарист. Вай хомӯш аст, аммо дарундор, кинапарвар нест. Ӯ ҳамеша дар банди фикру хаёл аст. Дар бораи мазмуну моҳияти зиндагӣ мавқеу мақоми одамон, гуфтору кирдори шарикдарсонаш дар дил андеша меронад. Вай ифтихор надорад, ки писари раис аст, аз мақоми фарзандӣ сӯиистеъмом намекунад. Аз падар пул намепурсад, либосҳои наву тоза намечӯяд, ҷавони хеле одист. Вақте Наим ба ӯ гуфт, ки «...ба мӯйсафед як бор занг бизан, чанд ҷуфт сару либоси нестандарҷаҳон мефиристад...». Вай соҳиби як колхозии дақадангу ин гаранг ғами либосро мехӯрад... Хандаи баланди Насим гӯё ба сарам оби сард рехт ва маро хушёртар кард. Намедонам, ки ӯ сидқан хандид ё бо алам, ба ҳар ҳол дар ҷашмонаш об пайдо шуд.

- Бо Мӯйсафед, ошно, солҳо боз қаҳрием. Ранҷидааст. – Худаширо аз ханда ба зӯр дошта гуфт ӯ. – Ба вай занг задан ниҳоят мушкил, аз вай пул пурсидан кори дастнорас» [10, с. 166]

Маълум гардид, ки Насим дар ятимхона тарбият гирифтааст. Падараш раиси колхоз ўро ва боз понздаҳ нафарро аз хонаи бачаҳо гирифта тарбия кардааст.

Аён шуд, ки Насим аз баччагиаш бо меҳнат одат кардааст. Бедардҳо саргузашти пур аз алами ўро намедонистанд, бинобар он ўро бо алфози гуногун тавсиф мекарданд.

Насим иззати нафс, ғурур, нангу номус дорад. Намегузорад, ки касе ўро таҳқир кунад. Чунончи, ў аз идрорпулӣ маҳрум шуда бошад ҳам, Раҳимбекро барои беодобиаш чазо дод.

Абдулҳамид Самад ҷаҳони мураккаби Насимро тасвир менамоянд. Ў деҳаро дўст медорад. «Бӯи хок, хору ҳаси деҳа аз ҳама чиз нағз», - мегӯяд Насим, аммо ба деҳа рафтан намехоҳад. Ҳамоно бо ягон сабаби ҷиддӣ дилаш аз «падари раис»-аш мондааст. Боиси қайд аст, ки тасвири деҳа дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад мавқеи намоёне дорад, чун ў дар деҳа бузург шуда, аз урфу одатҳои деҳа ба хубӣ огоҳӣ дорад ва қаҳрамонҳои асарҳояш низ намунаи беҳтарини ҷавонони деҳа ҳастанд, ки ба ин гурӯҳ Насимро низ номбар кардан мумкин аст.

Лекин Насим ҳамроҳи Наим ва дигар донишҷӯён ба сохтмони биноҳои нотамоми деҳаи дигар рафта, муҳаббати худро ба корҳои сохтмонӣ ва нишони арҷгузориашро ба пирони деҳаҳо нишон дод. Меҳнатдўстӣ, инсоннавозӣ, меҳру шавқати худро нисбат ба пиразани танҳо ба исбот расонд. Насим ба пиразани танҳо бо як ҷаҳон самимият алаф даравид. Бомӣ кампири Маҳрамро андова карда дод.

Рафтори Насим ибратбахш аст. Ў бифаҳмид, ки кампири Маҳрам модари Пакана аст. Пакана бошад, душмани Насим. Аммо танҳои ва ниёзмандии кампири Маҳрамро ҳис карда, Насим ба ў фарзандвор хизмат кард ва ҷудо аз ҳамдарсонаш чор-панҷ рӯзи дигар дар хонаи ў монда, ба тамоми хочагии кампир кумаки беғаразона кард. Баъд аз тамоми кардани корҳои сохтмонӣ донишҷӯён хоستانд ба шахр баргарданд, аммо Насим баргаштан нахост, зеро медонист, ки кампири Маҳрам ба ў эҳтиёҷ дорад. Насим аз худ дида, бештар дигаронро фикр мекунад.

Нависанда на танҳо дили бузурги Насимро ба риштаи тасвир мекашад, балки қувваи ҷисмонии ўро низ нишон медиҳад. Насим ҳам дар мусобиқаи гўштингирӣ, ҳам дар бокс Сўхробрӯ, ки дар ин анвои варзиш болодаст буд, мағлуб кард. Ин ғалабаи ў бар ҳамаи даҳонялаҳо, бедардҳо, кўтоҳандешҳо ва умуман рақибони беадади худаш маҳсуб мешавад. Насим ҳар қадаре, ки аз ҷиҳати маънавий рӯ ба рушд овард, Қайс ҳамон андоза паст меравад, ҳислатҳои қабели худро зоҳир менамояд ва ниҳоят ба таназзул мерасад.

Абдулҳамид Самад дар симои Насим тамоми ҳислатҳои наҷиби ҷавонмардро нишон додааст. Аз қабели меҳнатдўстӣ, эҳтиром ба калонсолон, устодон ва дар таҳсил устувор буданро нишон додааст, ки воқеан ҳам барои хонанда идеали хуб шуда метавонад. Талоши Насим дар омўхтани илму дониш ва рўзхоро дар китобхона гузаронидани ў нишонаи дурандеш будани ўро нишон медиҳад.

Нависанда характери Насимро зимни дарси руҳшиносӣ (психология) пурра ба риштаи тасвир мегирад. Муаллим Бобозода, ки нисфи дарсҳояшро ба тавсифи зан, писару духтар ва ҳатто сағу гурбааш мегузаронид, ба Насим тамоман писанд набуд. Масалан, муаллим Бобозода нақл мекардааст, ки сағу пишакаш чунон бофаросатанд, ки аз сағ ё пишак буданашон кас афсӯс меҳӯрад. Ин хел нақлҳо дар дарсҳои муаллим Бобозода зиёд мешудааст ва Насим дар ин лаҳзаҳо сар аз болои китоб набардошта ба мутолиа машғул мешавад. Акнун тавачҷуҳ мекунем ба як лаҳзаи тавсифи муаллим аз гурбааш: «– Гурбаи мо, бачаҳо ҳар рӯз маро пешвоз мегирад, – суҳан оғоз кард ў. – Аҷиб ҳайвонест гурба. Чӣ? Ҳа, албатта салом медиҳад. Маро дидан замон се- чор маротиба мияв-мияв мегӯяд. Баъд ҳамин ки ба пойгаҳ қадам ниҳодам, аз болодарӣ парида, ба сари китфам менишинад. – Бобозода хушҳолона хандида, лабашро хорид. – Ба гурба гуфтаниш ҳайфам меояд. Ниҳоят зирак, одам барин». [10, с. 74] Китобхонии Насимро дида, муаллим Бобозода ўро танбеҳ мекунад, ки ба дарс аҳаммият намедиҳад. Насим хомӯширо ихтиёр мекунад, зеро маълум буд, ки дарс нею тавсифи сағу гурбаи муаллим рафта истодааст.

Мунаққид Соҳиб Табаров дар бораи повести «Паррончакҳо» ба тафсил сухан ронда, дар бораи қаҳрамони марказӣ – Насим ки воқеан ҳам идел барои хонанда аст чунин менависад: «Насим образи дӯстдори шумо ва камина аст. Меҳри ҳамаи хонандагон бо ӯст.

Насим хоксортарини хоксороҳост, ки дар амалиёташ (дар хондану кори ҷисмониаш), дар муомилаву рафтораш (ба муаллимони хубу бад, рафиқони ҳақиқӣ, самимӣ, сохта ва қалбакиаш), дар шишту хезаш (ҷои аз ҳама ақиб дар синф, дурустиаш дар ҳама ҷои намоён), дар мутолиаву мулоҳизааш, дар исботи ҳаққу ноҳақ ва амсоли онҳо чигунагии ин тип маълум мешавад. Ин ҷавони зеботарини синф аз чунин «бартарии» зохирии худ – аз хусну ҷамоли худ дар назди духтарони савлатманду молпараст ҳеҷ истифода намебарад. Насим типест, ки бояд ҳар як ҷавон, алаҳхусус талабаву студент, мисли ӯ бошад». [2, с. 42]. Насим бо хусну ҷамоле, ки дошт дар факултет ҳама духтарҳо мехостанд, ки маъшуқаи ӯ бошанд, аммо ӯ ба ҳеҷ кадоми онҳо эътибор намедод, Ҳамеша аз паи омӯзиш буду халос. Барои ояндаи худ бисёр меандешид.

Насимро нависанда Абдулҳамид Самад низ бисёр дӯст медорад. Дар бораи ӯ бисёр мулоҳизакорона менависад. Ӯро аз байни ҳазорҳо ҷавони донишҷӯ интихоб намуда, тамоми хислатҳои сутудани ҷавонони донишҷӯиро дар симои ӯ нишон додааст. Ҳарчанд, ки повести «Паррончакҳо» дар соли 1982 ва шояд пештар аз он эҷод шуда бошад ҳам, симои қаҳрамони марказии асар Насим ҳамеша дар хоҳири нависанда ба таври ҳамешагӣ боқӣ монд. Бинобар ин, Абдулҳамид Самад Насими дӯстдоштаи худ ва хонандаро баъд аз 25 сол боз дар асари дигари худ «Гардиши девбод» ба майдони мубориза ворид кард. Насим дар романи «Гардиши девбод» инсонии комили зиндагида, муаллими номдори деҳа ба тасвир омадааст. Пайваста ба таълиму тарбияи кӯдакон мекунад, барои онҳо ғам мекунад. Ҳатто писаре, ки дар дарси ӯ каме беодобӣ кунад, кӯшиш мекунад, ки бегоҳ ҳатман рафта бо падару модари ӯ суҳбат кунад, то дар якҷоягӣ барои таълиму тарбияи дурусти шогирдонаш муваффақ шавад.

«Насим, инсонии нармтабиату хушрафтор, омӯзгори номдори деҳа, пас аз хатми донишқада ба ин ҷо омаду оиладор ва муқимӣ шуд. Чанд сол дар хобгоҳ зист, сипас як пора замин гирифтгоҳи хона бунёд кард ва бо гузашти солҳо мисли гӯшту нохун ба мардум пайваст. Зоҳиран вай ба ҷуз касбу кори хеш – таълиму тарбия ба неку бади касе кордор набуд: ҳамеша сару либосаш тозаву озода, ҷузвони пурдафтару китоб дар даст, хомӯшу хаёли меарафт мактабу бегоҳ ба хона бармегашт. Ба қавли бобои Раҳмат, «ин маълум бедеро ба сафедор кор надошт ва дар зерии пояш мӯреву аз дасташ дар ҳаво пашшае озор намеёфт». [8, с. 27-28]

Абдулҳамид Самад қаҳрамони марказии повести «Паррончакҳо» – Насимро ба хонанда дар романи «Гардиши девбод» тарзе шинос мекунад, ки хонанда дарҳол пай мебарад, ки ин ҳамон ҷавон аст. Ҷавоне, ки бо феълуро рафтори худ намунаи ибрати тамоми ҷавонони донишҷӯ аст. Нармтабиатии Насим дар романи «Гардиши девбод» низ баръало мушоҳида мешавад.

Насим инсонии рӯзгордида, оиладор, фарзанддор, аммо дар байни мардуми деҳа худро бекас мепиндошт. Зеро касе ба суроғаш намеомад, касе аз ӯ намеурсид. Борҳо мехост, ки нафаре аз дари хонааш ворид шаваду ӯ ҳам мисли дигарон ҳамсоҳоро ҷеғ зада, бо омадани меҳмон ба хонааш зиёфат диҳад. Ин ҳолати Насим зиёд давом намекунад. Дар яке аз рӯзҳо Раҳматшоҳ ҳамдарси даврони донишҷӯияш, ки дер боз ӯро пазмон шуда буд ба хонааш ба меҳмонӣ меояд. Раҳматшоҳ айёми донишҷӯӣ бо Насим мисли бародар шуда буданд. Кӯдакҳо аз омадани акаи Раҳматшоҳ (Насим ӯро доимо бо ин ном садо мекард – акаи Раҳматшоҳ) шод шуда ба ӯ амак хитоб мекарданд ва ҷастухезанон ба ҳамсоҳоро садо мекарданд, ки амакашон омадааст.

Нависанда Абдулҳамид Самад лаҳзаи меҳмон шудани Раҳматшоҳро ба ҳонаи Насим чунин тасвир кардааст: «Ана ҳамин Раҳматшоҳ боре ногаҳон ба суроғи Насим омад. Эҳе, аз ин ташриф ӯ ба ҳаяҷон афтад ва ҳини Раҳматшоҳро ба оғӯш кашидан ба чашмонаш об ҳам давид. Охир вай худро ноҳинҷор ҳис мекард, ки дар ин дунё касе надорад, ки аз рӯи меҳр боре дарашро кушояд. Гулноз – ҳамсараш низ ҳамеша бо чашми чор роҳи меҳмонеро мепойид ва дилтангӣ мекард. «На шумо хеш дореду на ман... Кош бачаҳо мисли мо

нашаванд». Аслан муроди Гулноз ин буд, ки боре меҳмоне биояду онҳо, – омӯзгорони номдори мактаб, – ба ин баҳона, хони зиёфат кушоянд ва чанд ҳамкору ҳамсојро даъват ва ҳаққи намак бикунанд. Бо ташрифи Раҳматшоҳ ин орзу амалӣ шуд. Насим руҳи дигар гирифт ва дар хаёлаш коматаш росттар шуд. Охир, одамон диданд, ки онҳо соҳибе, дӯсте доранд...». [8, с. 45]

Ҳангоме ки Гулбибӣ, Маърифат ва Назокат (шарикдарсони даврони донишҷӯии Насим) ба дидани ӯ (Насим) меоянд, ёди рӯзҳои гузаштаро карда, аз лаҳзаҳои аҷоибӣ ҳаёти донишҷӯӣ, имтиҳонсупорӣ, изхори меҳру ваъдахилофӣ, аз ҷониби ҳар яке ба театру кино, яхмосхурӣ даъват шудани «писари раис» ва ҷавоби рад шунидан аз ӯро накл карда механдиданд, Насим аз шарм сурх мешавад: « – Аз ҳад нагузаронед ... Хоҳиш мекунам, – аз шарм сурх шуда бо шакарханд мегуфт Насим. – Сирри мардон пӯшида беҳ, мегӯянд. О ман ҳоло ҳам ҳамон Насими гӯлу гарангам. Бовар накунад, аз Гулноз пурсед. Охир дар ятимхона моро ҳамин хел тарбия мекарданд». [8, с. 47]

Хонанда Насимро дар романи «Гардиши девбод» дар ҳолати ногувор мебинад. Ҳодисаҳои солҳои 90-уми асри гузашта на танҳо пойтахти мамлакат, ҳатто тарси он мардуми кӯхистонро ҳам фаро гирифта буд. Насим чун пештара инсони кавиирода, қадршинос, покдил ва намакшинос аз ҳоли аҳволи дӯстонаш хавотир шуда, азми рафтани ба назди онҳоро мекунад, то аз аҳволшон бохабар шавад. Ҳарчанд хонаводааш розӣ намешуданд, аммо Насим исрор карда роҳи Вахшро пеш мегирад. Ҳолати мардуми гуреза, хонаҳои вайрона, гуруснагӣ Насимро бисёр ба танг меорад. Ба худ дарун – дарун месӯзад, менолад ва пайваста аз ҳоли Раҳматшоҳ пурсон мешавад. ӯро аз байни ҳазорон гурезаҳо мечӯяд, аммо суде ҳосил намешавад. Раҳматшоҳ ҳамроҳи зану фарзандонаш аз дасти чангҷӯён, хоинони миллату давлат ба хоки бегона қадам гузошта буд. Аз ин рӯ, Насим доимо аз радио барномаи «Хоки ватан»-ро гӯш мекард, то аз Раҳматшоҳ нишоне пайдо кунад.

Самимияти Насим нисбати дӯстони даврони донишҷӯиаш воқеан ҳам сугуданист. Дар давроне, ки бародар душмани бародар гашта буд, Насим дар суроғи дӯстонаш сарсон мегашт.

Ҳамин тариқ, Абдулҳамид Самад бо офаридани образи Насим намунаи беҳтарини дӯстию рафоқат ва самимиятро нисбати ҷавонони донишҷӯ нишон додааст. Насим, ки тарбиядидаи хонаи кӯдакон мебошад, бо сабру таҳаммул, кавииродагӣ ва бонангу номус буданаш дар асар тавачҷуҳи ҳар як хонандаро ба худ ҷалб мекунад. ӯ аз чизе ҳарос надорад. Пайваста меҳнат мекунад, талош меварзад, ба ҳеҷ кас бо чашми бад нигоҳ намекунад. Аз ин дидгоҳ, Насим, ки пеш аз ҳама, ҳамчун донишҷӯи меҳнатдӯст тасвир шудааст, идеали хонандагон гардидааст. ӯ вақти худро бештар дар китобхона барои мутолиа мегузaronид. Шабона кор мекард, то муҳтоҷи касе набошад. Дар тасвири Абдулҳамид Самад ахлоқи одоби Насим ҷолиби диққат аст.

Адабиёт:

1. 70 сол. Абдулҳамид Самад. – Душанбе, 2017.
2. Манбаи омӯзиш. Мактубҳои Соҳиб Табаров ба Абдулҳамид Самадов. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 72 с.
3. Маҳкамова, Ш. Чустучӯ давом дорад / Ш.Маҳкамова. – Маданияти Тоҷикистон, 1983. – 29 апрел.
4. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Насисанда ва замони /А.Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
5. Сайфуллоев, А. Уфукҳои тозаи наср. Дар се мучаллад. Ҷилди 1 / А.Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
6. Сайфуллоев, А. Уфукҳои тозаи наср / А.Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
7. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср / А.Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 542 с.
8. Самад, А. Гардиши девбод (китоби 2) / А.Самад. – Душанбе: Адиб, 2016. – 400 с.
9. Самад, А. Дастовез / А.Самад. – Душанбе: Адиб, 2022. – 320 с.
10. Самад, А.Парронҷакҳо. Аспи бобом / А.Самад. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 228 с.

ЯКЕ АЗ СИМОҶОИ МЕҲВАРИИ ПОВЕСТИ «ПАРРОНЧАКҶО»-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Тасвири ҳаёти инсон дар меҳвари эҷодиёти нависандагон дар ҳама давраи замони қарор дошт. Инсон асил – инсоне, ки бо хулқи аъвоҷ ва рафтори намунавиаш таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб мекунад.

Дар повести «Парронҷакҳо»-и Абдулҳамид Самад ҷавононе, ки аз муҳити деҳа нав ба шаҳр бо мақсади донишҷӯии мактаби олий шудан омадаанд, тасвир ёфтаанд. Хислату характери ҷавонон гуногун буда, яке ҳавобаланд, дигаре камгап, сеюмӣ бошад, ба ҳама ҷиз бо ҳисси кунҷковӣ назар мекунад. Нависанда дар повест бештар ба тасвири олами ботинии Насим, ки тарбиядидаи интернат аст кӯшидааст. Дар вай тамоми хислатҳои инсонӣ комилро нишон додааст. Аз ин рӯ, образи Насим дар асар яке аз образҳои беҳтарин ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: повест, «Парронҷакҳо», роман, «Гардиши девбод», образ, Насим, Раҳматшох, донишҷӯ, донишгоҳ, мунаққид, адабиёт.

ОДИН ИЗ КЛЮЧЕВЫХ ГЕРОЕВ РАССКАЗА АБДУЛҲАМИДА САМАДА «ПАРРОНЧАКҶО»

Изображение человеческой жизни во все времена было в центре творчества писателей. Настоящий человек – это человек, привлекающий внимание читателя своим образцовым характером и поведением. В рассказе Абдулхамиды Самата «Парронҷакҳо» описаны молодые люди, только что приехавшие в город из деревенской среды с целью стать студентами высшей школы. Характеристики молодых людей разные, один высокомерный, другой молчаливый, третий смотрит на все с чувством любопытства. В романе писатель попытался изобразить внутренний мир Насима, воспитывавшегося в интернате. Он проявил все качества идеального человека. Поэтому образ Насима считается одним из лучших образов в произведении.

Ключевые слова: повесть, «Парронҷакҳо», роман, «Гардиши девбод», образ, Насим, Раҳматшах, студент, университет, критик, литература.

ONE OF THE KEY CHARACTERS OF ABDULHAMID SAMAD STORY «PARRONCHAKHO»

The depiction of human life has always been at the center of writers' creativity. A real person is a person who attracts the reader's attention with his exemplary character and behavior. Abdulhamid Samad story “Parronchakho” describes young people who have just arrived in the city from a rural environment with the goal of becoming university students. The characteristics of the young people are different, one is arrogant, the other is silent, the third looks at everything with a sense of curiosity. In the novel, the writer tried to depict the inner world of Nasim, who was brought up in a boarding school. He showed all the qualities of an ideal person. Therefore, the image of Nasim is considered one of the best images in the work.

Key words: story, “Parronchakho”, novel, “Girdishi Devbod”, image, Naseem, Rakhmatshah, image, student, university, critic, literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умаров Саидшо Рустамович – докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)-и кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров-16. Тел: (+992)985-03-39-03. Суроғаи электронӣ: saidsho.98@mail.ru

Сведения об авторе: Умаров Саидшо Рустамович – докторант по специальности (PhD) кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова-16. Тел: (+992)985-03-39-03. Адрес электронной почты: saidsho.98@mail.ru

Information about the author: Umarov Saidsho Rustamovich – PhD student in the department of tajik literature of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street-16. Tel: (+992)985-03-39-03. E-mail: saidsho.98@mail.ru

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА РУШДИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН (ДАР МИСОЛИ РЪЗНОМАИ «НАСИМИ ТЕРАЙ»)

Умедаи Чалил
докторанти (PhD)-и ихтисоси рӯзноманигории
кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Матбуоти даврӣ ойинаи зиндагӣ, як рӯки асили мавҷудияти миллатҳо ва давлатҳо дар ҳар давра замон буда, ғайрияти он барои ҷомеа басо муҳим аст, зеро он воқеияти рӯз, забону фарҳанг ва вазъи иқтисодию иҷтимоии миллатро инъикос намуда, дар саҳифаҳои рангини худ асолати таърихӣ давлату ҷамъиятро ҳифз мекунад ва дар тақдирӣ халқу кишварҳо, рушди давлатдорӣ ва огоҳию худшиносии мардум саҳми босазо мегузорад.

Таърихи матбуоти даврии вилояти Хатлон агарчи ба як садсола наздик аст, вобаста ба таҳаввулотӣ замон, барномаҳои давлатӣ, сиёсати ҳукумат, тағйирёбии афзалиятҳо, рушди технология, афзоиши афзорҳои нигориш ва касбияти хабарнигорон мавзӯ ва мундариҷа, ҳолат ва марҳилаҳои инкишофи он низ гуногун будааст.

Рӯзномаҳо дар даврони шуравӣ асосан тарғибгари сиёсати ҳизби коммунист буданд. Ҳама соҳаҳо аз рӯи нақшаҳои пешакӣ муайяншуда пеш мерафтанд, рӯзнома низ. Ба он асосан ҳизби коммунист роҳбарӣ мекард ва ҳубу бади маводҳои ҷопӣ дар доираи тарғибгарии ғояҳои ин ҳизб баҳогузори мегардид. Дар ҳама ҷо захираҳои қоғаз адо шуда, базаи полиграфӣ тамоман суст гардид. Барои ҷопи нашрияҳо маблағ намерасид. Маоши кормандони нашрияҳо ночиз буд. Эҷодкорон ҳаваси қор қардан надоштанд. Нашрияҳо ба моҳнома ва ё гоҳнома табдил ёфта буданд. Фазаи иттилоотиро дар бисёр мавридҳо телевизиону радио пур мекард. [1, с. 16]

Матбуоти музофотии Тоҷикистон дар умури наздик ба садсолаи худ ҳамчун сарчашмаи кашфношуда паҳлуҳои зиёдеро мавриди таҳлилу баррасӣ ба вуҷуд овардааст, ки нигарони паҷуҳишанд. Имрӯз ҳолати матбуоти даврии маҳаллӣ андешаи будан ва ё набуданро ба миён гузоштааст, ки нигаронии расмӣ ва касбиро меҳод. Мо бояд дарк намоем, ки дар замони пайвастан ба низомии иттилоотии умумичумхуриявӣ, дигаргун шудани муносибатҳои иҷтимоӣ, тағйир ёфтани маърифати воқеияти ҳаёти иҷтимоӣ ҳамчун раванди ҷаҳонишавӣ ва тараққиёти технологияи иттилоотӣ матбуоти даврии маҳаллӣ аҳамияти боз ҳам бештар пайдо мекунад. [2, с. 316]

Дар ин миён рӯзномаи «Насими Терай»-и ноҳия ба номи Шамсиддин Шоҳин низ дар тури ғайрияти беш аз 88 солаи худ давраҳои мухталифи иқтисодиву иҷтимоӣ фарҳангиву маданӣ ва шебу фарозҳои мухталифро пушти сар гузошта то ба имрӯз омада расидааст. Рӯзномаи «Насими Терай», ки дар замони ташкилёбии ноҳияи Шӯрообод бо номи «Ба роҳи колхозии коммунистӣ» аз ҷоп мебаромад, 3-юми феввали соли 1953 номашро иваз карда, бо номи «Коммунисти Шӯрообод» нашр нашр гардидан гирифт. Моҳи март соли 1959 бо қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияи Шӯрообод (ҳозира ноҳия ба номи Шамсиддин Шоҳин) ба ноҳияҳои Москва (ҳозира М.С.А. Ҳамадонӣ) ва ноҳияи Ленинград (ҳозира Муъминобод) ҳамроҳ карда мешавад. Баъди барҳам хӯрдани ноҳия рӯзномаи «Коммунисти Шӯрообод» ғайрияти худро пурра қатъ мекунад. Ноҳияи Шӯрообод 26- феввали соли 1991 баъди 32 сол боз аз сари нав барқарор карда мешавад. Баъди ҷор соли мустақилият дар замони истиқлолият дар ин ноҳия рӯзнома бо номи «Насими Терай» таъсис дода мешавад, ки муҳарририи онро Раҳмон Зувайдуллоҳ ба уҳда дошт.

Истиқлолияти давлатӣ барои фароҳам овардани шароити созгор ва баланд бардоштани сатҳу сифати рӯзномаҳои маҳаллӣ заминаҳои мусоид фароҳам овардааст.

«Матбуоти муосир кӯшиш мекунад, ки мутобиқи талаботи публитсистика, масъалаҳои актуалӣ ва зухуроти гуногуни ҳаёти ҷомеа ро бо шарҳу тавзеҳи фактҳо, аз зовияҳои мухталиф баррасӣ намудани он роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳоро нишон дода, дар ташаккули афкори омма саҳми арзанда гузорад». [3, с. 55]

Рӯзномаи «Насими Терай», ки худ зодаи Истиклолияти давлатӣ аст аз рӯзҳои нахустини фаъолиятҳои масъалаҳои ҳаётан муҳимро, ки ба ҳаёти ноҳия мустақим рабт доштанд, дар саҳифаҳои хеш нашр менамуд. Тибқи ойинномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзнома моҳе бояд ду маротиба ба таъби мерасид. Аммо аз соли 1994 то соли 2008 рӯзнома моҳе дар ҳаҷми чор саҳифа ва бо теъдоди 900 нусха рӯйи чоп меомад. Нашрия бо формати А3 дар ҳаҷми то 8 саҳифа чоп гардида, вобаста ба ҷашну маърақаҳои муҳимми сиёсӣ имконияти то 12-16 саҳифаро ба нашр расондан дорад. Нашрия асосан тариқи обуна тавассути шартномаи Департаменти давлатии почтаи Тоҷик дар ноҳия ба муштариён расонида мешавад. Арзиши солони обунаи нашрия чанд соли пеш 35 сомониро ташкил меод. Айни ҳол, арзиши солони обунаи нашрия дар якҷоягӣ бо нархи хизматрасонии почтаи ноҳиявӣ 45 (45-50 сомонӣ)-ро дар бар мегирад. Аз 2000 обуначиён 500 нафарашон муштариёни ихтиёрӣ мебошанд. Айни ҳол, дар рӯзнома 10 нафар кормандон қору фаъолият доранд, ки аз ин шумора шаш нафарашон кормандони эҷодӣ ва 4 нафари дигар кормандони техникаи рӯзнома мебошанд. Миёни кормандони нашрия танҳо як нафарашон ихтисоси рӯзноманигорӣ надорад. Рӯзнома бештар хусусияти ахборӣ дошта, дар саҳифаҳои он хабарҳои гуногун ва мақолаҳо ба таъби мерасанд. Мухбирони нашрия асосан аз рӯйи се бахш иқтисод ва савдо, фарҳангӣ ва варзиш, хабару гузоришҳои хешро омода намуда, барои чоп ба идораи рӯзнома месупоранд. Мухбирони ғайриштатии рӯзнома низ аз ҳар гушаи қанори дурдасти ноҳия мақолаҳои ҷашнӣ ва хабару гузоришҳои хешро ба идораи рӯзнома ирсол менамоянд.

Истиклолияти давлатӣ ба ВАО махсусан матбуоти маҳаллӣ имконият дод, то сатҳу сифати рӯзнома ва тиражи он афзоиш ёбад. Рӯзнома бидуни маблағи кофӣ наметавонад тиражи хешро афзун наояд. Махсусан ҳангоми чорабиниҳои муҳимми сиёсӣ рӯзнома бояд бо таври ранга рӯйи чоп ояд, аммо надоштани маблағи кофӣ ба қори нашрия мушкилоти зиёд эҷод мекунад.

Дар ин миён нақши обуна ва обуначиён ниҳоят муҳимму саривақтист. Кӯшишҳои пайвастаи сармуҳаррирони рӯзномаҳои ноҳиявӣ ва дастгириҳои бевоситаи мақомоти давлатии ноҳияҳо барои баланд бардоштани сатҳу сифат ва тиражи нашрияҳои маҳаллӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Рӯзномаи «Насими Терай»-и ноҳия ба номи Шамсиддин Шохин то соли 2009 тиражи нашраш 650 то ба 700 шумора расида буд. Аммо баъди гузашти солҳо миёни солҳои 2018-2024 кӯшишҳои пайвастаи сармуҳаррирони ҷавони нашрия ва дастгириҳои роҳбарияти мақомоти қунии ноҳия теъдоди обунааш се баробар афзуд. Дар миёни 6 сол тиражи рӯзнома аз 1500 адад то ба 2500 адад расид, ки ин нишондод нисбат ба солҳои қаблӣ ниҳоят самарабахш маҳсуб меёбад.

Рӯзномаҳои маҳаллии Тоҷикистон бо вучуди мушкилоти гуногуни дар самти фаъолиятҳои қарордошта, ҳамон пайи супоришҳои мақомоти ноҳиявӣ ва аҳдофи созандаи давлату мамлакатанд. Шуруъ аз соли 1994 то соли 2021 идораи рӯзнома як бинои вайрону валангоре буд, ки аз сақфаш об меҷакид. Мизу курсиҳо тамоман қорношоям гардида буданд. Қормандон тамоман имконияти хуби эҷодӣ надоштанд. Қувваи барқ ҳудудан ҳамон солҳо қатъ мегадид. Қормандони рӯзномаи мазкур бо вучуди қунии мушкилоти иқтисодиву иҷтимоии дар рӯзнома қойдошта, барои қопи шумораҳои ҷашнии нашрия то нисфи шаб қароғҳоро равшан намуда, зери равшании он пайи қорҳои эҷодии хеш буданд. Маоши қормандони нашрия қарчанде қочиз буд, қале қормандони эҷодӣ қаноатмандона қорро пеш меқурданд.

Моҳи сентябри соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ноҳияи Шамсиддин Шохин қидан намуданд. Мухтарам Қаноби олий дар қаробари қушодани қанде аз биноҳои маишӣ ва қорӣ лантаи рамзии мақомоти иҷроии ҳокимияти давлатии ноҳияро қушода мақриди

истифодаи кормандон қарор доданд. Дар ин миён хизматҳои қаламкашони эҷодии рӯзномаи «Насими Терай»-ро ба назар гирифта, дар ошонаи сеюми бинои мақомот се утоқи кории мучаҳҳаз бо шароитҳои ҳозиразамонро ба онҳо ҳада намуданд. Дар идораи рӯзнома шароит айна ҳол хуб буда, утоқҳои он бо мизу курсӣ ва ҷевонҳои ҳозиразамон мучаҳҳаз гардидааст. Худи ҳамон сол, раиси вилояти Хатлон Қурбон Ҳақимзода ба тамоми идораҳои рӯзномаҳои ноҳияҳои вилояти Хатлон як адади компютерҳои типӣ нав бо ҳама асбобу анҷом ва як адад дастгоҳи аккосии хушсифат дар арафаи иди матбуот тақдим намуданд, ки аз ин иқдоми пешгирифтаи мақомоти вилоят аҳли кормандони эҷодии рӯзномаи мазкур сарфарозу каноатманд гаштанд.

Дилгармии қаламкашон ва дастгирии ҳаводорони рӯзномаи ноҳия мақомоти ноҳиявиро ба он водор сохт, ки дар заминаи нашрияи «Насими Терай» боз ду рӯзномаи дигар «Фӯруғи маърифат»-и аҳли маорифчиёни ноҳия ва рӯзномаи ҳизбии «Овози халқ»-ро таъсис диҳад.

Ба андешаи муҳаққиқ С.М. Гуревич «Газета институтест, ки бо нақши миёнаравии худ робитаи тамоми ҷузъиёти иҷтимоиро таъмин менамояд» Дар ҳақиқат аудитория ба он чун ба як минбари ҳуқуқии пурэътимод низ муносибат менамоянд. Матбуот бовариву эътимоди ҳуқуқиро дар байни ҷомеа афзоиш дода, дар аксар вақт дар роҳи манфиати худ ба онҳо таъя менамояд. Аз ин рӯ, бовариву эътимоди аудиторияро ба даст овардан, рисолати азаливу абадии рӯзноманигорони нашрияҳои маҳаллист. Зеро аз даст додани бовариву эътимоди хонанда ба рӯзнома, нашрияро оҳиста - оҳиста ба нобудӣ мебарад.

Вазифа ва аҳдофи ба зиммаи журналистони матбуоти даврии маҳаллӣ гузошташуда ниҳоят зиёданд, ки иҷроиши он барои амнияти ҷомеа ва пешрафту шукуфоии мамлакат заминаи мусоидеро роҳандозӣ менамояд.

Имрӯзо вобаста ба рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ба миён омадани масъалаҳои ҷаҳонӣ, таъсири омилҳои беруна ба вазъи Тоҷикистон ва пешрафти замон дар назди ҷомеаи журналистӣ вазифаҳои нав ба нав гузошта шуда, афзалиятҳо дар пешбурди қор, инчунин мавзӯ ва мундариҷаи ВАО-и ҷопӣ ва электронӣ низ тағйирпазир будаанд. [4, с. 57]

Бо вучуде, ки истиқлолият дар рушди матбуоти маҳаллӣ саҳми бориз гузошт, вале ҳамоно камбудҳои ва норасоии матбуоти даврии маҳаллӣ ба ҷашм мерасанд. Норасоии маблағ ин мушкилоти асосии рӯзномаҳои маҳаллӣ ба ҳисоб меравад. «Дар аксарияти ноҳияҳо нашрияҳои ноҳиявӣ аз тарафи ҳукумати ноҳия маблағгузорӣ мегарданд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ноҳияҳо, ки бучаи хуб надоранд ва ё дар ҳолати бучаи хуб доштан ҳам рӯзноमारо як чизи нолозим ва ё зиёдатӣ меҳисобанд, аз ин лиҳоз, ба рӯзномаҳо маблағи ночиз ҷудо намуда, дар ин баробар ба онҳо таваҷҷуҳи хосса намедиҳанд. Дар ҳоле, ки маблағ кам аст, кормандон ба фаъолияти пурсамар дилгарм набуда, ба ҷолибияти матлаб низ таваҷҷуҳ зоҳир намеkunанд». [5, с. 218]

Норасоии маблағ ва ё шояд бепарвоии сармуҳаррирон ва ё роҳбарияти мақомоти ноҳия аст, ки рӯзномаи «Наими Терай» то ба имрӯз ба интернет пайваст набуда, сомонаи расмӣ хешро то ба ҳол ғайр накардааст.

Интернет то андозае қори рӯзнома ва рӯзноманигоронро осону қулай сохтааст, гарчанде, ки паҳлуҳои зараровар низ дорад, аммо мо танҳо рӯи манфиатҳои он тамарқуз мекунем. Сомонаи расмӣ доштани рӯзномаи «Насими Терай» на танҳо ба манфиати нашрия аст. Балки инкишофдиҳандаи ахбори сареҳ ва мақолаҳои муҳимми сатҳи сиёсидоштаи ноҳия аст, ки дар муддати кӯтоҳ ба самъи на танҳо хонандаи дохилӣ, балки вилоятиву ҷумҳуриявӣ рафта мерасад, ки ин амал аз манфиат ҳолӣ нест. Хусусияти манфиатбахш ва аввалиндараҷаи сомонаи расмӣ як ноҳия дар он аст, ки хонандаи дурдасттарини ҷамоати деҳоти ноҳия мунтазири ирсоли почта ва ё омади автомобил намешаванд, балки дар як гӯшае нишаста аз дохили сомонаи расмӣ рӯзнома маводҳои дилхоҳи хешро мутолиа менамояд.

«Доман паҳн қардани Интернет ба ташаккули муносибатҳои нави масофагии одамон роҳ кушод, ки почтаи электронӣ аз навҳои маъмули он аст. Имрӯз тавассути компютер, телефонҳои шахсӣ, ки бо Интернет пайваст мебошанд, тамоми иттилоотро метавон дастрас намуд». [6, с. 61] Мухбирони рӯзномаи «Насими Терай»-и ноҳия ба номи Шамсиддин

Шоҳин барои дарёфти манбаҳои зарурӣ ва дар чараён гузоштани хонандаи рӯзнома бо истифода аз телефонҳои мобилии шахсии хеш аз дохили интернет маводҳои муҳимро дастрас менамоянд.

Мақомоти ноҳияи Шамсиддин Шоҳинро мебояд барои рӯзномааш, ки симои воқеии ноҳия ба шумор меравад чиҳати боз ҳам пешравиву самаранокии рӯзнома, ки тақрибан 90 сола мешавад, сомонаи расмии ноҳияро мавриди истифодаи аҳли кормандони рӯзнома қарор бидиҳанд.

Паҳлуҳои дигари бесомонагии рӯзномаи як ноҳия дар он аст, ки ба идораи рӯзнома қариб тамоми матолиби навиштаи алоқамандон ва муҳбирони ғайриштатии рӯзнома дастнавис ва пур аз хатҳои норавшан ирсол мегарданд, ки ин гуна равиш кори кормандони рӯзномаи мазкурро дучанд мушкил месозад. Дар шароити имрӯза, ки радиову телевизион ҳамчун шабакаҳои интернетӣ сарехияти бештар пайдо кардаанд, матбуоти даврӣ тадричан ба минбари афкор табдил меёбад.

«Қисми зиёди нашрияҳои ноҳиявии кишвар шароит ва имконоти мусоиди таъбу нашр надоранд. Нарасидани мутахассисони варзида, нисбатан баланд будани синну соли кормандон ва майли қор қардан надоштани ҷавонон дар нашрияҳои сатҳи поёнӣ аз проблемаҳои дигар мебошад». [7, с. 3]

Дар рӯзномаи «Насими Терай»- и ноҳияи ба номи Шамсиддин Шоҳин аз 10 воҳиди қорӣ ду нафарашон қайҳо ба нафақа баромадаанду бо сабаби норасоии мутахассисони соҳа дар рӯзнома ба таври шартномавӣ қору фаъолият доранд. Тибқи назарсанҷиҳо қариб ҳамасола аз ноҳия ҷавондухтарону ҷавонписаронро мақомоти ноҳия тавассути квотаҳои президентӣ ба донишгоҳу донишкадаҳои олии кишвар равона месозад, ки дар ин миён ихтисоси рӯзноманигориро чанде аз ҷавонони ноҳия хатм менамоянд, аммо аз даҳ яки онҳо ба ноҳияи хеш бармегардаду ҳалос. Дар ҳоле, ки мақомоти ноҳия шартан онҳоро барои мутахассиси варзида шудан ва баъди хатми донишгоҳ ба ноҳияи хеш баргаштанро тавсия медиҳад.

Омӯзиши таърихи журналистикаи тоҷик имконият медиҳад, ки журналистон на танҳо гузаштаи матбуоти кишвари ҳешро донанд, донишу малақа, маҳорат ва таҷрибаи касбии худро мукамал созанд, балки дар шароти гуногун роҳҳои ҷамъ овардан ва офаридани асарҳои публицсистиро аз бар намоянд. Садриддин Айнӣ ба маврид зикр намудаанд, ки «Забони қавм, мисли забони ашхос, муқаррарӣ нахоҳад буд, балки забоне, ки тарҷумони як қавм метавонад шавад, рӯзномаи он қавм аст». [8, с. 3] Ва ҳамин гуфтаҳои устод моро водор месозад, ки бояд таърихи гузаштаи худ ва аз ҷумла таърихи гузаштаи халқамонро омӯзем ва аз он сабақ бардорем. Суханоии болозикр ҳушдории равшане ҳастанд барои ҷавононе, ки ба зодбуми хеш пайи қору зиндагӣ баргаштан намехоҳанд. Зеро надониستاني таърихи матбуоти маҳаллии хеш ва раванду марҳилаҳои гуногуни онро надонистану пушти сар гузоштан, дар маҷмуъ надониستاني таърихи қулли кишвар аст.

Матбуот дар ҳама давру замон бозгӯяндаи вазъи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳо ва мардумон буда, сарчашмаи муътамади иттилоъ эътироф шудааст. Матбуоти замони муосир кӯшиш мекунад, ки мутобиқи талаботи публицсистика, масъалаҳои гуногуни актуалӣ ва зухуроти гуногуни ҳаёти ҷомеаро бо шарҳу тавзеҳи ҷаҳтҳо, аз зовияҳои мухталиф баррасӣ намудани он, роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳоро нишон дода, дар ташаккули афкори омма саҳм гузорад. Рӯзномаи «Насими Терай»- и ноҳияи ба номи Шамсиддин Шоҳин низ рисолати ҳешро то ба имрӯз бе ҷуну чаро иҷро намуда, пайи супоришҳои мақомоти ноҳиявӣ аст.

«Матбуоти маҳаллӣ дар замони муосир бо вучуди бартарият пайдо қардани ВАО- и электронӣ, ҷун як қуқни муҳимми сиёсӣ ва маънавии ҷомеа аз нигоҳи фароғирии ҷазои иттилоотӣ, расонидани иттилоот, таҳлилу баррасии масъалаҳои муҳимми ҷомеа, таҳкими асолати милливу давлатдорӣ нақши назаррас дорад». [9, с. 20]

Кормандони рӯзномаи «Насими Терай»- и ноҳияи ба номи Шамсиддин Шоҳин имрӯзҳо масоили мухталиф ва муҳимми ҳаёти ноҳиявиро ба риштаи тасвир қашида, дар ҳаллу ҷасли проблемаҳои ноҳия саҳми бориз мегузоранд.

Адабиёт:

1. Абдулмуъмин Қутбиддинов, Меҳроб Ҷумъаев. Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон, Вазъият мушкилот ва пешомад. Душанбе-2023, 308с.
2. Баъзе масъалаҳои публитсистикаи замони муосир. Душанбе 2018, 118с.
3. Донишномаи матбуоти даврии Тоҷик. Душанбе 2021, 487с.
4. Исмоилова Фарзона. Омилҳои сусти матбуоти минтақавӣ (дар мисоли матбуоти минтақаи Кӯлоб)
5. Комилов Каримбой. Вижагиҳои матбуоти маҳаллӣ дар даврони истиқлол. Душанбе.- Аржанг 2019, 325с.
6. Мурод Муродӣ. Сотсиологияи журналистика. Душанбе.- 2020, 242 с.
7. Меҳроб Ҷумъаев. Баъзе масъалаҳои назариявӣ таърихӣ ва дурнамои матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон. Душанбе.- 2022, 311 с.
8. Матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон: Дирӯз ва имрӯз. Ҷилди 2 Душанбе.- 2020, 370 с.
9. «Насими Терай».- Душанбе. 2024, 8 с
10. Чашнвораи 90 солагии «Хатлон» 90с.

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА РУШДИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН (дар мисоли рӯзномаи «Насими Терай»)

Дар мақола марҳилаҳои ташаккули инкишофи рӯзномаҳои маҳаллӣ, махсусан рӯзномаи ноҳиявии «Насими Терай»-и ноҳияи Шамсиддини Шохин дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф дар таърихи ба сарчашмаҳои муътамад ва ақидаҳои мутахассисони соҳа дар бораи фаъолияти рӯзномаи суханронда, бурду бохти рӯзноमारо аз оғози фаъолият то имрӯз таҳлил намудааст. Муаллиф аз ҷумла қайд менамояд, ки матбуот дар ҳама давру замон бозгӯяндаи вазъи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳо ва мардумон буда, сарчашмаи муътамади иттилоъ эътироф шудааст. Матбуоти замони муосир кӯшиш мекунад, ки мубокиқи талаботи публитсистика, масъалаҳои гуногуни актуалӣ ва зухуроти гуногуни ҳаёти ҷомеа ро бо шарҳу тавзеҳи фактҳо, аз зовияҳои мухталиф баррасӣ намудани он, роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳоро нишон дода, дар ташаккули афкори омма саҳм гузорад.

Калидвожаҳо: марҳила, матбуот, сарчашма, оғоз, фаъолият, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, замон, масъала, ҷомеа, афкор, таваҷҷуҳ, маблағ, матлаб

НЕЗАВИСИМОСТЬ И РАЗВИТИЕ МЕСТНОЙ ПРЕССЫ ТАДЖИКИСТАНА (на примере газеты «Насими Терай»)

В статье рассматриваются этапы становления и развития местных газет, в частности районной газеты «Насими Терай» Шамсиддин Шахинского района в период независимости Республики Таджикистан.

Автор, опираясь на достоверные источники и мнения специалистов в данной области, рассказал о деятельности газеты и проанализировал успехи и потери газеты с начала ее деятельности до сегодняшнего дня. В частности, автор отмечает, что пресса всегда была репрезентатором состояния политической, экономической, социальной и культурной жизни стран и народов, была признана надежным источником информации. Средства массовой информации современной эпохи стараются в соответствии с требованиями журналистики освещать различные актуальные вопросы и различные проявления жизни общества, разъясняя факты, рассматривая их с разных сторон, показывая пути и методы решения проблемы способствуют формированию общественного мнения.

Ключевые слова: сцена, пресса, источник, начало, деятельность, политическая, социальная, культурная, экономическая, время, проблема, общество, мнение, внимание, деньги, статья.

INDEPENDENCE AND DEVELOPMENT OF THE LOCAL PRESS IN TAJIKISTAN (on the example of the newspaper «Nasimi Terai»)

The article examines the stages of formation and development of local newspapers, in particular the district newspaper «Nasimi Terai» of Shamsiddin Shahinsky district during the period of independence of the Republic of Tajikistan.

The author, relying on reliable sources and opinions of experts in this field, spoke about the activities of the newspaper and analyzed the successes and losses of the newspaper from the beginning of its activities to the present day. In particular, the author notes that the press has always been a representative of the state of political, economic, social and cultural life of countries and peoples, and has been recognized as a reliable source of information. Mass media of the modern era try, in accordance with the requirements of journalism, to cover various topical issues and various manifestations of the life of society, explaining and clarifying the facts, examining them from different angles, showing ways and methods of solving problems. problems and contribute to the formation of public opinion.

Key words: scene, press, source, beginning, activity, political, social, cultural, economic, time, problem, society, opinion, attention, money, article

Маълумот дар бораи муаллиф: Умедаи Чалил, докторант (PhD)-и ихтисоси рӯзноманигории кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: 987 67 64 07

Сведения об авторе: Умеда Джалил, докторант (PhD) по специальности журналистики кафедры телевидения и радиовещания Национального университета Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17, Телефон: 987 67 64 07

Information about the author: Umeda Jalil, PhD student in journalism, department of television and radio broadcasting, National University of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, Phone: 987 67 64 07

ТДУ: 072 (2-точ)

ТКТ: 74 (2-точ)

Н-68

ЗАРУРАТИ ДИГАРГУНӢ ДАР ШАКЛУ МАЗМУНУ МУНДАРИЧАИ МАҶАЛЛАИ «МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН» ВА МАВЗУӢҲОИ АСОСИИ ИНӢИКОСШАВАНДАИ ОН

Наврӯзова Ш.М., докторанти PhD-и
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар понздаҳ соли аввали Истиқлолияти давлатии кишвар мушкилоти чиддии соҳаи маориф, аз ҷумла барқарорсозии фаъолияти муассисаҳо, норасоии мактабу синфхонаҳо ва китобҳои дарсиву дастурҳои таълимӣ каму беш ҳалли худро ёфтанд. Матбуоти соҳавӣ дар ҳалли ин масъалаҳо саҳми худро гузошт. Воқеоти муҳими таърихӣ дар ҳаёти аҳли маорифи кишвар дар охири соли 2005 баргузорию ду чорабинии муҳим бо ташаббуси Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки ба пешрафти соҳаи тақони бузург бахшид. Инҳо машварати корӣ бо роҳбарон ва фаъолони соҳаи маориф ва ташкилотҳои ба он дахлдор (24 октябр), ҳамчунин машварати таърихӣ муаллимони ҷумҳурӣ (22 декабр) буданд, ки дар онҳо Сарвари давлат баромадҳои пурмухтаво карда, дар умум аз фаъолияти соҳаи маориф изҳори нигаронӣ намуданд. Бо мақсади иҷрои ҳадафҳои бузурги навбатӣ матбуоти соҳавӣ вазифадор шуд мазмуну мундариҷаи худро ба талаботи нав мувофиқ гардонда, дар фаъолиятҳои ислоҳоти кулӣ гузаронад. Зеро «давраи комилан нав ва аз лиҳози сохтор ва

услуги кор ба таври чиддӣ фарқкунандаи фаъолияти воситаҳои ахбори оммаи мо маҳз дар замони истиқлоли давлатии Тоҷикистон оғоз гардид». [15, с. 6] Вобаста ба ин зарурати тағйир додани номи маҷаллаҳо ва то андозае дигар қардани мазмуну мундариҷаи онҳо ба миён омад; ташаббуси мазкур асосан аз ҷониби вазири маориф академик А.Раҳмонов сар зад. Баъди муҳокимаҳо бо пешниҳоди сармуҳаррир Ш. Шоқирзода маҷаллаи «Адаб» «Маорифи Тоҷикистон» номгузорӣ шуд, ки ҳадаф аз он «васеътар намудани доираи фаъолияти нашрия» буд. Дар ҳақиқат, то ба ин вақт самти асосии фаъолияти маҷалла аз инъикоси як гурӯҳи фанҳои гуманитарӣ, пеш аз ҳама забон ва адабиёт иборат буд. Акнун вазифа гузошта шуд, ки «инъикоси вазъи кунунии маорифи кишвар, дастовардҳои навини соҳа ва ҳаллу фасли масоили мубрами он» ба он илова шавад.

Дар ғӯшаи «Мурочиат ба хонанда» дар шумораи аввалини соли 2006, ки бо номи нав нашр шуд, сармуҳаррир Ш. Шоқирзода сабабҳои тағйири ном қардани маҷаллаҳо ба гуфтаҳои устод Айни дар бораи «ҳар чи пештар ва бештар ба шохроҳи маориф ва танвири афкор раҳсипор гардидан» асоснок қард. Ба андешаи ӯ «Адаб» дар давраи беш аз 15 соли фаъолият дар инъикоси навгониҳои соҳаи маориф саҳми босазо гузошта, «рисолати хешро дар ин фосилаи замони сарбаландона ифо намуд». [14, с. 4] Дар он солҳо аз рӯи зарурат назар ба масъалаҳои таълиму тарбия ба маънавиёт ва илм тавачҷуҳ намуданд. Акнун, ки ҷомеаи Тоҷикистон нисбатан оромӣ осуда гашта, ҷараёни зиндагӣ ба равиши муътадил даромад, ба ҷойи аввал масъалаҳои таълиму тарбия ва маориф гузошта мешаванд. Бо дарки зарурати мазкур Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 22 декабри соли 2005 дар машварати ҷумҳуриявии қормандони маориф аз ҷавобгӯӣ набудани қорҳо дар самти таълиму тарбия изҳори нигаронӣ қарданд. Дар зимн Ш. Шоқирзода сабаби ба тасвиб расидани қарори дахлдори мушовараи Вазорати маорифи кишвар (аз 12 январи соли 2006, №1/2)-ро дар бораи иваз қардани номи маҷаллаҳои «Адаб» ба «Маорифи Тоҷикистон» ва «Маърифат» ба «Маърифати омӯзгор» вобаста ба дастуру супоришҳои Пешвои миллат дар роҳи ҷоннок қардани қори ташвиқу тарғиб ва инъикоси масъалаҳои таълиму тарбия донистааст. Азбаски «дар Тоҷикистон оилае нест, ки бавосита ё бевосита ба соҳаи маориф иртибот надошта бошад», вазифаҳои нашрияҳои соҳавӣ аз инҳо иборат буда метавонанд: «инъикоси ҳамаҷонибаи фаъолияти соҳаи маориф; расонидани кумаки зарурӣ ба омӯзгорон; ҷопи мақолаҳои таълимиву методии кумақрасон ва илмӣ-маърифатӣ оид ба фанҳои таълимии алоҳида; тарғиби таҷрибаи пешқадам..., ҷопи санаду ҳуҷҷатҳои, ки ба рушди минбаъдаи соҳа нигаронида шудаанд... То кунун дар кишвари мо бештар аз 15 санади танзимкунандаи фаъолияти соҳаи маориф қабул қарда шуда бошад ҳам, то кунун тарғибу ташвиқи онҳо ба андозаи қорфӣ сурат нағирифтааст.» [14, с. 5-6]. Маҷалла бо номи нави «Маорифи Тоҷикистон» тасмим ғирифтааст дар ин ҷода саҳмгузор бошад.

Сабабҳо ва зарурати дигаргунии мазкурро С. Набизода, ки баъдан сармуҳаррир таъйин гардид, ҷунин изҳор доштааст: «Вобаста ба ин самтҳои асосии фаъолияти маҷалла инъикоси воқеият дар соҳаи маорифи кишвар, мушкилоту дастовард, назару пешниҳоди ҷомеаро дар хусуси рушди минбаъдаи маориф, ёрии амалӣ расондан ба омӯзгорон фарогир гаштанд». Ҳамин тавр, яке аз дигаргуниҳои аввалин ба роҳ мондани ғӯшаи «Мурочиат ба хонанда» ё мурочиати сармуҳаррир мебошад, ки минбаъд ба ғӯшаи доимӣ табдил ёфт. Он одатан дар оғоз ё охири сол, дар арафаи ҷашнҳои бузург ва ҳодисаи мондагор, ҷамъбасти обуна ва навоарӣ ё тағйироти назаррас дар фаъолияти соҳа бо номҳои «Паёми сардабир» ё «Паёми сармуҳаррир» пешниҳод гардида, дар он сармуҳаррир хонандагонро ба ҳамқорӣ судманд даъват мекунад. Аз ҷумла, дар шумораи 1-уми соли 2010 дар бораи мавзуи муҳими бунёди НОБ-и Роғун андешаронӣ шудааст. Ба қавли сармуҳаррир «... бо ҳидояти Сарвари давлат мардуми Тоҷикистон бо азму иродаи қавӣ мақсади бунёди НБО-и Роғунро доранд». [14, с. 5-6]. То 10 феввали соли 2010 қариб ҳамаи қормандони Вазорати маориф ва зерсохторҳои он саҳмия харидорӣ намуданд ва ин амал минбаъд ҳам идома ёфт. Ҳамин тавр, баъди тағйирот дар мазмуну мундариҷаи маҷалла мавзӯҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ низ ба масъалаҳои баррасишавандаи маҷалла табдил ёфтанд. Солҳои қаблӣ ҷунин мавзӯҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар маҷалла ба миён гузошта намешуданд. Дар шумораи дуҷуми

соли 2010, ки низ бо «Паёми сардабир» шуруъ шудааст, сармуҳаррир ба муносибати фарорасии Наврӯзи дилафрӯз ба хонандагон мурочиат карда, ибраз доштааст, ки маҳз «бо ибтикори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ин чашни хучаста дар кишварамон дар сатҳи баланд таҷлил карда мешавад». [13, с. 4]

Баъди тағйирот дар соли 2006 шиносномаи маҷалла дигар нашуд ва ба шакли қаблии «Маҷаллаи илмию маърифатӣ ва таълимию методӣ» монд. Аммо тағйироти назаррас дар мазмуну мундариҷа мушоҳида мешавад. Дар шумораи 1-и «Маорифи Тоҷикистон» 12 матлаб ба нашр расидааст, ки ҳама ба соҳаи таълиму тарбия оид мебошанд.

Вазири маорифи Тоҷикистон А. Раҳмонов дар баромадаш дар ҷаласаи васеи ҷамъбасти мушовараи Вазорати маорифи кишвар (15 апрели соли 2006) бори дигар аз дастуру супоришҳои Президенти мамлакат дар машварати ҷумҳуриявии зикршуда дар мавриди ислоҳоти куллии соҳаи маориф ёдовар шуда, таъкид кард, ки «машварати умумиҷумҳуриявии кормандони соҳаи маориф ба «Даҳсолаи маориф»-и кишвар заминаи бозғамод гузошт». [8, с. 7] Вобаста ба ин, аз таҳияи Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба иҷрои супоришҳои Сарвари давлат, тайёр кардани омӯзгорон аз ҳисоби занону духтарон, таъсиси Гимназияи ҷумҳуриявии хонандагони болаёқат дар шаҳри Душанбе, таваҷҷуҳи бештар ба тайёр кардани мутахассисони соҳаи техникаву технология, иҷрои барномаҳои компютеркунонии мактабҳо, рушди тарбияи томактабӣ, аз вагонҳо ва хонаҳои шахсӣ баровардани мактабҳо, ба ҳадди қобили қабул овардани шумораи хонандагон дар синфҳо, беҳбудии сатҳи саводи мактаббачагон ва ғайра масъала ба миён гузошт. Қайд шуд, ки оид ба иҷрои дастурҳои Сарвари давлат Вазорати маориф Нақшаи махсуси ҷорабиниҳо тартиб додааст. Вазири маориф аз Ҳукумати ҷумҳурӣ дар иҷрои баъзе масъалаҳои муҳим, аз ҷумма маблағгузорӣ намудани Барномаи стратегияи рушди соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009, сохтмони мактабу синфхонаҳои нав, гузариш ба таълими миёнаи умумӣ, ба Вазорати маориф ва илм табдил додани Вазорати маориф, кам кардани мактаб-интернатҳо барои кӯдакони ятиму бепарастор ва фаро гирифтани танҳо кӯдакони ятиму бепарастор ва дар ҷойҳои ҳолӣ таъсиси гимназия ва литсейҳои равияҳои махсус кумак дархост намуд.

Ҳамин тавр, натиҷаи тағйирот дар шакл ва мазмуни маҷалларо бо назардошти муҳимияти мавзӯ аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷаи матолиб ба қисматҳои зер ҷудо карда метавонем:

1. Муҳтавои сиёсӣ иҷтимоӣ маҷалла баъд аз соли 2006 пурзӯр гардида, вобаста ба инъикоси *баромаду суханронӣ ва Паёмҳои ҳарсолаи* Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳамовозиҳо ба онҳо аз тарафи намоёндагони воломақоми давлату ҳукумат, донишмандону зиёӣён ва коршиносони соҳаи сиёсату маориф, дар зимн таҳлили масъалаҳои сиёсиву ҷамъиятӣ ба яке аз мавзӯҳои муҳими маҷалла табдил ёфт. Махсусан, баъди соли 2016 дар ҳамаи шумораҳои нашрия дар ин мавзӯ матолиб ба ҷашм мерасад.

2. Матолиби *иҷтимоӣ сиёсӣ ва тарбияи ватандӯстӣ* дар даҳсолаи дуҷуми асри бисту якум дар маҷалла мавқеи сазовор пайдо кард. Оид ба ин масъала дар ҷанд шумора мақолаҳои О. Каримзода, сардори раёсати маорифи вилояти Суғд ба таъб расидааст, ки ба масъалаҳои Истиклолият, саҳми Пешвои миллат дар рушду нумуи соҳаи маориф ва рафти ислоҳоти соҳаи маориф бахшида шудаанд. Мақолаҳои Д. Алимов, дотсенти ДДҚ ба номи Н. Хусрав «Истиклолият санади барқарорсозии адолати таърихӣ» низ аз ҷумлаи чунин мақолаҳои назариявӣ мебошанд, ки баҳри баланд бардоштани дониши сиёсии хонандагон равона шудаанд. Унвони бисёр мақолаҳо аз дорои мазмуни сиёсӣ ва иҷтимоӣ будани онҳо дарак медиҳад: «Пешвои миллат ва Камоли Хучандӣ», «Нақши китоби «Чехраҳои мондагор» дар ташаккули фарҳанги худшиносии ҷавонон», «Ҷавонон – неруи пуриқтидору бунёдкор», «Мавқеи ваҳдати миллӣ дар китоби дарсии «Забони тоҷикӣ», «Гарғиби арзишҳои маънавӣ дар асарҳои Пешвои миллат», «Шахсияти нодир ва маҳбуби миллат», «Заминаҳои ҳуқуқии бозғамод ва мақоми ҷавонон дар ташаккули ҷомеа» (дар соли 2017); «Паёми рӯшноӣ», «Ваҳдати миллӣ – мояи хушбахтӣ ва рушди миллат», «Истиклолият рамзи саодат ва пойдорист», «Ватандӯстӣ – ҷавҳари худшиносии миллӣ», «Терроризм ва экстремизм –

вабои аср», «Чехраҳои мондагор» – мадхали худшиносии миллӣ», «Бозсозии ҳаёти иҷтимоӣ – тақозои замон» (дар соли 2018); «Паёми нусратҳои тоза», «Пешвои миллат ва рисолати худшиносӣ», «Паёме, ки шоистаи пайравист», «Чомеашиносӣ: роҳҳои рушди таълим», «Имтиёзи Президентӣ барои ҷавонони дурдаст», «Маориф, омӯзгор, вазъият» (дар соли 2019), «Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем!», «Интиҳобот – омили асосии пешрафти чомеа» (дар соли 2020), «Саҳми тоҷикон дар илму фарҳанги ҷаҳон», «Экстремизм ва хатари он ба чомеа», «Таҳаммулпазирӣ ва тадқиқи он дар ҳаёти ҷавонон», «Нақши СММ дар ҳифзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон», «Шухрати шоҳасари академик Бобочон Ғафуров – «Тоҷикон», «Инъикоси воқеаҳои Тоҷикистон дар сомонаҳои хориҷӣ», «Мафкураи миллӣ – заминаи таъмини амнияти миллӣ», «Дарёфти роҳҳои татбиқи стратегия» (дар соли 2022), «Ҳушёрӣ сиёсиро бояд тақвият бахшид», «Ҳифзи амнияти иттилоотӣ дар шароити муосир», «Амнияти иттилоотӣ – падидаи муҳимми амнияти миллӣ», «Сабақҳои таърихӣ сулҳу ваҳдати тоҷикон», «Ҷавҳари моҳияти ватандӯстӣ» (дар соли 2023) ва ғайра. Ин мақолаҳо таҳти рубрикаҳои нави «Сиёсат», «Сиёсат ва замон», «Ислоҳот ва таҳсилот», «Маориф ва замон» chop шуда, бештар хусусияти илмию назариявӣ, худшиносии миллӣ доранд. «Сиёсат ва замон» дар чанд соли охир ба рубрикаи доимӣ табдил ёфт, матолиби муҳимтарини он ба доктори илмҳои сиёсатшиносӣ С. Ятимов, вазири маориф ва илм Нуриддин Саид, донишманд М. Абдуллоев, омӯзгор М. Шарифова ва дигарон тааллуқ дошта, онҳо дар фасли алоҳида мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

3. Ба мавзуи назариявии *мазмунӣ таҳсилот* пеш аз ҳама, мактабшиносони намоёни ҷумҳурӣ рӯй оварда, аз ҷумла, професор И. Каримова дар ин маврид вазифаи аввалиндарачаро дар амалӣ гардондани таҳсилот аз «мустаҳкам намудани заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таълимӣ, баргардондани бино ва муассисаҳои тарбиявӣ-таълимӣ ба Вазорати маориф» [3, с. 47] иборат доништааст. Ректори Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони маориф Ҳ. Бобоев омилҳои муайянкунандаи сифати таҳсилотро шарҳ дода, қайд кардааст, ки ташаккули низоми мавҷудаи чомеаи мо «ба бартарии маориф дар тамоми сатҳҳои идоракунии давлатӣ таъя менамояд». [1, с. 49]. Рушди фарҳанги миллӣ, анъанаҳои миллӣ дар давраи истиқлол ба ҷойи аввал баромаданд. Дар мавриди такмили ихтисоси муаллимон муаллиф бар он аст, ки «мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ маблағгузориҳои ин чараёнро бояд таъмин намоянд.., донишкада синфхонаҳои замонавӣ бо толори хониш... бояд дошта бошад». [1, с. 55]. Ҳ. Бобоев дар мақолаи дигараш ба масъалаи такмили ихтисоси кормандони соҳа тавачҷуҳ намуда, онро зинаи ҳатмӣ таҳсилот дониста, зарурати онро аз ҷиҳати илмиву аёнӣ собит намудааст.

4. Маҷаллаи «Адаб», ки ба инъикоси масъалаҳои илмию маърифатӣ, адабиёту забон ихтисос ёфта буд, баъди дигар кардани ном ва мазмуну мундариҷа ба мақолаҳои соҳаи *таълими тамоми ҷанҳои таълимӣ* низ роҳ кушод. Аз ҷумла, танҳо дар шумораи дуюми соли 2006 ҳамаи 15 мақола ба соҳаи таълиму тарбия бахшида шудаанд. Байни онҳо мақолаҳои мушовири вазири маориф З. Алифбеков, мактабшиносон Т. Атахонов, Ҳ. Искандаров, омӯзгорон Р. Мирзоев, Ҷ. Шамсиддинов, Ш. Бақоев, порча аз асари Сайид Ҷамолиддин Афғонӣ, намунаи дарси омӯзгор М. Ёрмаговаро ба муносибати 2700-солагии шаҳри Кӯлоб номбар кардан мумкин аст, ки муҳтавои навоварона доранд. Таҳқиқи мо дар бораи танҳо ин шумора нишон дод, ки он сербор ва аз ҷиҳати мавзӯ гуногун буда, ҳафт масъалаи муҳимми соҳаи маорифро дар бар мегирад: 1) Андеша ва афкори Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба вазъи соҳаи маориф, роҳҳои ҳалли мушкилот ва дастуру супоришҳо ба мутасаддиёни соҳаи таълиму тарбия (дар мақолаи З. Алифбеков «Мактаб сабаби наҷот бошад»); 2) Назарияи моҳияти таҳсилот ва идоракунии соҳа (дар мақолаҳои Т. Атахонов «Моҳияти таҳсилот ва проблемаҳои ҳалталаби он» ва Р. Мирзоев «Идора ва роҳбарии педагогӣ»); 3) Бори аввал мақолаҳое, ки ба таълими ҷанҳои дигар ва алоқаи онҳо ба кори таълиму тарбия бахшида шудаанд, дарҷ гаштанд (мақолаҳои Ҷ. Шамсиддинов «Мантқиқ силоҳи дониш аст», Ш. Бақоев «Ғуборҳои шоҳроҳи таълиму тадрис», Э. Ҷӯразода ва М. Ҷӯразода «Бузургдошти тамаддуни ориёӣ – муждае аз тантанайи ақлу хирад»); 4) Бахшида ба тарбияи инсондӯстӣ ва ватанпарварӣ (асари Сайид

Чамолиддини Афғонӣ «Гуфтугӯи байни гурба ва инсон», мақолаи М. Боқизода «Ифтихори ватанпарастӣ чист?»; 5) Инъикоси таҷрибаи пешқадами педагогӣ (мақолаи Ҳ. Искандаров «Машварати августи муаллимони таваҷҷуҳи хосаро тақозо мекунад»); 6) Бори аввал симои устодони касб тасвир шудааст (матилиби Ф. Ҳусейнзода «Сабақи устод», Н. Зухурӣ «Фарзанди ҳунар»; 7) Чопи ҳуҷҷату санадҳои соҳаи маориф шуруъ шудааст (Номгӯи хизматҳои иловагӣ ва Низомномаи кафедраи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ. Бо ин амал маҷалла бар асоси шиносномаи хеш – маҷаллаи илмию маърифатӣ ва таълимию методӣ фаъолиятро ба роҳ монд.

5. Ислоҳоти соҳаи маориф мавзӯи доғи тамоми матбуоти соҳавӣ буда, инъикоси он асосан баъди номи «Маорифи Тоҷикистон»-ро гирифтани нашрия шуруъ шуд. Дар солҳои аввали 2006-2007 бештар мақолаҳои маҷаллаҳои варзида Ф. Шарифов, Ҳ. Бобоев, Ҳ. Искандаров ва дигарон ба чоп расиданд. Бояд гуфт, ки вобаста ба Барномаи ислоҳоти соҳаи маориф баъд аз машварати зикршудаи таърихӣ моҳи декабри соли 2005 инъикоси ислоҳоти соҳаи маориф дар маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон» пурқувват гашта, «Ислоҳоти маориф – тақозои замон» ба сарлавҳаи асосии нашрия табдил ёфт ва дар ҳар шумора се-чор мақола дар ин маврид ба чоп расид. Махсусан мақолаҳои З. Шарифов, Ҳ. Искандаров, Д. Имомназаров, М. Заробеков доир ба ислоҳот ва ҳалли мушкилоти он аз аҳамияти назариявӣ амалӣ бархурдоранд. Мақолаҳо бахшида ба ислоҳоти соҳа бештар ба масъалаҳои гузариш ба маблағгузори сарикасӣ, низоми ҷаҳонӣ таҳсилот, низоми кредитӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, ташкили муассисаҳои кӯдакони болаёқат ва ғайра бахшида шудаанд.

6. Усулҳои нави таълим, аз ҷумла, низоми кредитӣ, маблағгузори сарикасӣ, санҷиши тестӣ ва ғайра аз мавзӯҳои калидӣ дар масъалаи ислоҳоти соҳаи маориф ба ҳисоб мераванд. Ин мавзӯ дар нашрия дар даҳаи дуҷуми асри равон ҷойи асосиро ишғол кард. Баъд аз мақолаи муфассали З. Шарифов, ки дар боло зикр шуд, минбаъд дар бораи низоми кредитӣ мақолаҳои зиёди методӣ, илмӣ ба таъҷиб расиданд. «Усули омӯзиши мустақил (инфироӣ) дар низоми кредитӣ таҳсилот»-и Н. Салимов, С. Авғонов (№1, 2016) бештар хусусияти илмӣ дорад. Яке аз муаллифони асосӣ дар бобати тарғиби усулҳои нави таълим Д. Имомназаров мебошад. Мавсуф дар яке аз мақолаҳои масъалаи стандарти давлатӣ таҳсилот ва стандартҳои фаннӣ мавриди таҳлили илмӣ ва таърихӣ қарор додааст.

7. Сифати таҳсил. Дар гушаи «Биёед, ба андеша пардозем» бори аввал дар шумораи дуҷуми соли 2008 маҷалла бо суоли «Чӣ бояд кард, то сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ беҳтар шавад?» мурочиат карда, ҷавобҳои чанд нафар маҷаллаҳои соҳаи пешниҳод кардааст, ки дар роҳи амалисозии барномаи истилоҳоти кулӣ дар соҳаи маориф саҳм гузошта метавонад. Минбаъд дар бораи сатҳи сифати таҳсил, натиҷаҳои он, роҳҳои баланд бардоштани он матилиби зиёд ба нашр расиданд.

8. Дар зермаҷаллаи дуҷуми давраи аввал, махсусан баъди соли 2010 инъикоси масъалаҳои **техникию технологӣ** (вобаста ба «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ») дар маҷалла ҷойи асосиро ишғол кард. Соли 2010 бо он хотирмон буд, ки бо ташаббуси Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» эълон гардид. Мусоҳиба бо устоди ДМТ Боймурод Алиев дар ин мавзӯ яке аз матилиби хуби таҳлилий ба ҳисоб меравад. Минбаъд ҳам таҳти рубрикаи мазкур мақолаҳои А. Шозиёева, М. Шарифов, А. Мирзоматов, А. Собиров, Ҷ. Шарифов, Т. Каримов, М. Исломов, Г. Неъматов, Ҳ. Фаттоев, Ҷ. Заргаров, Ҳ. Бобоев, З. Авезов, С. Ширинов, А. Малахов, Б. Зулфонов, М. Шарифзода, И. Ниёзов, Г. Қурбонов, Б. Зулфонов, Х. Сангинов А. Холиқов ва ғайра ба чоп расиданд. Бо истифодаи имкониятҳои нави техникӣ маҷалла матилиби дорои нақшау графика ва ҳуруфоти гуногуни хоси риёзӣ табиатшиносиро низ ба чоп расонидааст, ки барои муаллимони фанҳои мазкур дастури хуби таълимӣ мебошанд.

9. Таҷрибаи пешқадам. Аз соли 2010 чопи мақолаҳо оид ба таҷрибаи пешқадам зиёд ба назар мерасанд. Манфиати ҷунун матилиб аз он иборат аст, ки ба методикаи таълим тааллуқ дошта, омӯзгоронро бо роҳи равиши нави кор дар таълими фанҳои гуногун шинос мекунад.

10. Тарбия. Тарбия яке аз чанбаҳои асосии соҳаи маориф маҳсуб меёбад. Дар ин бобат дар даҳсолаи дуҷуми асри 21 дар маҷалла мақолаҳои зиёд ба таърифи расидаанд. Танҳо дар шумораи чоруми соли 2010 чор матлаб доир ба роҳ ва паҳлуҳои гуногуни тарбия ҷой дода шудааст. Бояд гуфт, ки бо тақозои замон масъалаҳои ба вучуд омаданд, ки барои ҷомеа нав мебошанд; аз ҷумла, бори аввал дар бораи «Пешгирии мочароҳои хонандагон ва танзими муносибати шаҳрвандон нисбат ба кӯдак» мақолаи И. Давлатшоев ва Д. Исоева (№1, соли 2015) ҷой додааст.

12. Яке аз навоариҳои дар мазмуну мундариҷа таваҷҷуҳ ба *симои омӯзгорону устодони номӣ*, паҳн намудани таҷрибаи пешқадами онҳо мебошад. Мақолаи доктори илми филологӣ А. Раҳмонов оид ба мунаққиди маъруф Соҳиб Табаров намунаи беҳтарини ҷунин матлаб дар ғушаи нави «Қошонаи меҳр» (№6, соли 2007) мебошад. Ба қавли муаллиф ҳаллоқияти инсонӣ эҷодкор «қасеро мушарраф мешавад, ки тамоми умри бобаракати ҳешро ҷиҳати тақомули маданияти руҳии фарзандони миллати сарбаландаш сарф намуда, ҳазинаи асрори камолоти одамӣ ва ганҷинаи башариро ба онҳо омӯзонида бошад...». [10, с. 53] Махсусиятҳои фаъолияти адабиётшиносии С. Табаров аз он иборат аст, ки «танҳо аз мавзӯву мундариҷаи асарҳо ҳарф намеэҷодад, балки ҷустуҷӯҳои услубии нависанда, таҳаввули тафаккури адиб ва дар ниҳояти қор муқоисаи асарҳои ӯро бо адибони дигар баррасӣ менамояд». [10, с. 54]

15. Пешниҳоди *дарсу маишулиятҳои намунавӣ* солҳои охир ба ҳукми анъана даромад. Мутаассифона, дар ин бобат баъзан ба зиёдаравӣ роҳ дода шудааст. Дар як шумораи дуҷуми соли 2011 панҷ дарси намунавӣ, ки таҳияшон барои омӯзгорон осон аст, ҷой дода шудааст. Ин то андозае ҳусни нашриро мекоҳонад.

16. Дар ғушаи *Тақриз ва китобиёт*, ки яке аз ғушаҳои асосии маҷалла ба шумор меравад, мақолаи устои ДМТ А. Кӯчаров оид ба маҷмуаи мақолаҳои мактабшинос, рӯзноманигор ва сармуҳаррири маҷаллаи «Маърифати омӯзгор» Саида Набизода «Пайкори афкор» ҷой дода шудааст. Дар боби «Нигоҳи дил»-и маҷмуа масъалаҳои забони модарӣ ва мушкилоти он, анъана ва навоарӣ дар ҷодаи таълим ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба қавли муҳаққиқ, «дар мақолаи «Аз тарҷумазадагӣ кай раҳо меёбем?» муаллиф бо ҷуръати зиёд оид ба тарҷумаҳои номувофиқ муҳокима меронад». [4, с. 59] Муҳаққиқ мақолаи «То бача дар кӯча намонад»-ро низ мисол овардааст, ки дар он муаллиф бо ҷасорати зиёд проблемаи ҳатмӣ будан ё набудани таҳсил дар синфҳои 10-11-ро ба миён гузоштааст. Ҳамин тавр, дар мақолаҳои С. Набизода бисёр масъалаҳои муҳимми таълиму тарбия ба миён гузошта шудаанд, ки на ҳама ба он даст мезананд.

17. Таҳсилоти томактабӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим баъди соли 2020 табдил ёфт. Зеро Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар баромаду суҳанронӣ ва паёмҳояшон ба ин масъала таваҷҷуҳ карда, ба масъулон дастуру супоришҳо медиҳанд. Моҳи декабри соли 2022 дар маркази вилояти Хатлон мизи мудаввар дар мавзӯи «Маблағгузории таҳсилоти томактабӣ ва роҳҳои ҳалли он» баргузор гардид, ки ҳисобот дар бораи он ва мусоҳибаи қораманди маҷалла С. Амриев бо роҳбари ташкилоти ҷамъиятии «Иқтисод ва маориф» Ш. Қодиров дар шумораи 2, соли 2023 ба таърифи расидааст. Дар солҳои охир дар ин мавзӯ мақолаҳои зиёд ба таърифи расидаанд.

Ҳамин тавр, «Мазмуну мундариҷаи маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон» дар шароити тағйирот ва рушди соҳаи маориф» яке аз мавзӯҳои сарбор ва муҳимми таҳқиқоти мазкур ба ҳисоб рафта, дар он мазмуну мундариҷаи асосии нашрияти мавриди назар, бурду бохт, қори анҷомдода ва саҳми он дар рушди соҳаи маориф дар замони имрӯза баён шудааст. Вобаста ба таҳлили қори нашрия, дар давраҳои дуҷум ва сеҷум (солҳои 2006- 2024) ба ҳулосаҳои зер омадан мумкин аст:

1) Дигаргунӣ дар шакл ва мазмуну мундариҷаи маҷаллаи соҳаи маориф талаботи замон ва аҳли зиёи кишвар буд, ки аз таваҷҷуҳи бештари давлат ба соҳаи маориф дар охири соли 2005 – аввали соли 2006 бармеояд;

2) Муҳтавои сиёсӣ иҷтимоӣ маҷалла баъд аз соли 2006 пурзӯр гардида, вобаста ба ин, пеш аз ҳама, инъикоси баромаду суҳанронӣ ва Паёмҳои ҳарсолаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, таҳлили масъалаҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ ба мавзӯи муҳимми маҷалла табдил ёфт;

3) Ҳамчунин, инъикоси масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ, худшиносии миллӣ ва тарбияи ватандӯстӣ дар таърихи маҷалла асосан дар солҳои бистуми асри 21 раванқ ёфт. Дар натиҷа ҷанбаи сиёсӣ ва иҷтимоии маҷалла дар солҳои охир пурзӯр гардид;

4) Масъалаҳои асосии соҳаи маориф – мазмуни таҳсилот, ислоҳоти соҳаи маориф, усулҳои нави таълим, фарогирии тамоми ҷанбаҳои таълимӣ баъди ном дигар кардану тағйир ёфтани мазмуну мундариҷаи маҷалла ба ҷои аввал бароманд;

5) Дар зермарҳалаи дуҷуми давраи аввал, махсусан баъди соли 2010 масъалаҳои сиёсӣ, *технику технология* (вобаста ба «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ»), минбаъд дар давраи ниҳоии фаъолияти маҷалла дар доираи соли 2022 «Бистсолаи омӯзиш» инъикоси масъалаҳои фарҳанги техникӣ, ҷанбаҳои табиатшиносӣ, дақиқ дар маҷалла ҷойи асосиро ишғол карданд;

Адабиёт:

1. Бобоев Ҳ. Омилҳои муайянкунандаи сифати таҳсилот бояд ҷанбаҳои бошанд / Ҳ.Бобоев // Маорифи Тоҷикистон.-2006.- №1.

2. Бобоев Ҳ. Такмили ихтисос – зинаи ҳатмии таҳсилот / Ҳ.Бобоев // Маорифи Тоҷикистон.-2007.- №6.- с.28.

3. Каримова И.Мазмуни таҳсилот ва усулҳои такмили он / И.Каримова // Маорифи Тоҷикистон.-2006.- №1.- с.47.

4. Кӯчаров А. Сухани созандаву судманд / А.Кӯчаров // Маорифи Тоҷикистон.- 2017.- №1.-с.59.

5. Муъмин Қаноат. Ҷашни давлатӣ, миллӣ ва низоми тавҳид / М.Қаноат // Маорифи Тоҷикистон.- 2011.-№1.-с.4.

6. Набизода С. Кори ҳар кас ба қадри ҳиммати ӯст / С.Набизода // Маорифи Тоҷикистон.-2021.- №6.- с.31.

7. Низомова Ш. Падидаҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф / Ш.Низомова // Маорифи Тоҷикистон.-2020.- №8.- с.23.

8. Раҳмонов А. Ҳамаи мо масъулем, ҳар яки мо масъул аст / А.Раҳмонов // Маорифи Тоҷикистон.-2006.- №1.- с.7.

9. Раҳмонов А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов дар инкишофи мактаб ва маорифи кишвар / А.Раҳмонов // Маорифи Тоҷикистон.-2006.- №3.- с.26.

10. Раҳмонов А. Ҳаллоқияти инсонӣ эҷодкор / А.Раҳмонов // Маорифи Тоҷикистон.- 2007.- №6.- с.53.

11. Содиков М. Дарси андешаи миллӣ-3 / М.Содиков // Маорифи Тоҷикистон.-2023.- №3.- с.13.

12. Шаъбонӣ, Ризо. Наврӯз / Ризо Шаъбонӣ // Маорифи Тоҷикистон.- 2011.-№1.-с.7.

13. Шокирзода Ш. Ҳар рӯзатон Наврӯз бод! / Ш.Шокирзода // Маорифи Тоҷикистон.- 2010.- №21.- с.4.

14. Шокирзода Ш. Мурочиат ба хонанда / Ш.Шокирзода // Маорифи Тоҷикистон.- 2006.- №1.- с.4.

15. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик / Эмомалӣ Раҳмон // Ҷашни фарҳундаи матбуоти тоҷик.-Душанбе: Ирфон.- 2012.- 280 саҳ.

ЗАРУРАТИ ДИГАРГУНӢ ДАР ШАКЛУ МАЗМУНУ МУНДАРИҶАИ МАҶАЛЛАИ «МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН» ВА МАВЗУӢҲОИ АСОСИИ ИНЪИКОСШАВАНДАИ ОН

Дар мақолаи мазкур, ба яке аз давраҳои гардиши кулӣ дар фаъолияти маҷаллаи асосии соҳавии маориф – дигар шудани шакл ва мазмуну мундариҷаи нашрияти «Адаб» («Маорифи Тоҷикистон») бахшида шудааст, ки дар аввали соли 2006 ба амал омад. Сабаб ва заминаҳои онро аз дигаргун гаштани вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар ин солҳо метавон донист. Вобаста ба ин зарурати тағйир додани номи маҷаллаҳо ва то андозае дигар кардани мазмуну мундариҷаи онҳо ба миён омад. Баъди муҳокимаҳо маҷаллаи «Адаб»

«Маорифи Тоҷикистон» номгузорӣ шуд, ки ҳадаф аз он «васеътар намудани доираи фаъолияти нашрия» буд.

Дар ҳақиқат, то ба ин вақт самти асосии фаъолияти маҷалла аз инъикоси таълими забон ва адабиёт иборат буд. Акнун вазифа гузошта шуд, ки «инъикоси вазъи кунунии маорифи кишвар, дастовардҳои навини соҳа ва ҳаллу фасли масоили мубрами он» ба он илова шавад.

Ҳамин тавр, аз соли 2006 мазмуну муҳтавои маҷалла куллан дигар гашта, ин дигаргунӣ то соли 2016 идома дошт. Маҷалла, ки бештар хусусияти маърифатӣ илмӣ адабиётшиносӣ дошт, минбаъд ба нашрияи таълимию методӣ табдил ёфт ва то имрӯз вазифаи мазкурро софдилона иҷро мекунад. Дар мақолаи мазкур бори аввал зарурат ва сабабҳои тағйироти мазкур ва манфиати он дар ҳалли мушкилоти маориф мавриди таҳқиқ ва хулосабарорӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: «Адаб», «Маорифи Тоҷикистон», шакл ва мазмуну мундариҷа, мавзӯҳои асосӣ, ислоҳоти маориф, навоариҳо

НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗМЕНЕНИЯ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ ЖУРНАЛА «ОБРАЗОВАНИЕ ТАДЖИКИСТАНА» И ОСВЕЩАЕМЫХ В НЕМ ОСНОВНЫХ ТЕМ

Данная статья посвящена одному из важнейших переломных моментов в деятельности главного журнала в области образования - изменению формы и содержания издания «Адаб» («Образование Таджикистана»), произошедшему в начале 2006. Причину и основания этого можно увидеть из изменений социально-экономического положения страны в эти годы. В связи с этим возникла необходимость изменить название журналов и в некоторой степени изменить содержание их содержания. После обсуждений журнал «Адаб» был переименован в «Образование Таджикистана», целью которого было «расширить сферу издания».

Фактически до этого времени основная деятельность журнала заключалась в освещении языкового и литературного образования. Теперь была поставлена задача добавить к нему «отражение текущего состояния образования в стране, новых достижений отрасли и решение ее актуальных проблем».

Таким образом, с 2006 года содержание журнала полностью изменилось, и это изменение продолжалось до 2016 года. Журнал, имевший преимущественно учебный, научный и литературный характер, впоследствии стал учебно-методическим изданием и добросовестно выполняет эту задачу по сей день. В данной статье впервые исследуются и делаются выводы о необходимости и причинах такого изменения, а также о его пользе в решении образовательных задач.

Ключевые слова: «Адаб», «Образование Таджикистана», содержательная форма, основные темы, реформы образования, инновации.

THE NEED TO CHANGE THE FORM AND CONTENT OF THE JOURNAL «EDUCATION OF TAJIKISTAN» AND THE MAIN TOPICS COVERED IN IT

This article is devoted to one of the most important turning points in the activities of the main journal in the field of education - a change in the form and content of the publication «Adab» («Education of Tajikistan»), which occurred in early 2006. The reason and grounds for this can be seen from the changes in the socio-economic situation of the country in these years. In this regard, it became necessary to change the name of the journals and to some extent change their content. After discussions, the journal «Adab» was renamed «Education of Tajikistan», the purpose of which was «to expand the scope of the publication».

In fact, up until this time, the main activity of the magazine was to cover language and literary education. Now the task was set to add to it «a reflection of the current state of education in the country, new achievements in the industry and solutions to its current problems».

Thus, since 2006, the content of the journal has completely changed, and this change continued until 2016. The journal, which had a predominantly educational, scientific and literary character, subsequently became an educational and methodological publication and has been conscientiously fulfilling this task to this day. This article is the first to examine and draw conclusions about the need and reasons for such a change, as well as its benefits in solving educational problems.

Key words: «Adab», «Education in Tajikistan», substantive form and content, main topics, educational reforms, innovations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наврӯзова Шамсия Муродалиевна, докторанти PhD-и курси сеюми ихтисоси рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров – 16. Телефон: 985-95-81-17. Почтаи электронӣ: shamsiya.navruzova.97@inbox.ru

Сведения об авторе: Наврузова Шамсия Муродалиевна, докторант PhD-и третьего курса специальности журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова – 16. Телефон: 985-95-81-17. Электронная почта: shamsiya.navruzova.97@inbox.ru

Information about the author: Navruzova Shamsia Murodalievna, third-year PhD student in journalism at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street – 16. Phone: 985-95-81-17. E-mail: shamsiya.navruzova.97@inbox.ru

ТДУ:003+81'372/21 (075.8)

ТКТ:82 (2-точ)

А - 14

«ҲАҚОИҚ-УЛ-АДВИЯ»-И АБУМАНСУРИ ҲИРАВИЙ – МАҲЗАНИ ФИТОНИМҶОИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКИЙ

Каримова Д.Ш., докторанти фалсафа (PhD)
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Номшиносӣ як ҷузъи таърихи миллату халқхое маҳсуб меёбад, ки дар онҳо марҳилаҳои гуногуни инкишофу шукуфоии забону фарҳанги ҷомеа инъикос ёфтааст. Омӯзиши онҳо аз масоили муҳимми забоншиносии муосир ба ҳисоб рафта, ба воситаи таҳқиқи онҳо маълумоти ҷолибе аз замони дури таърихӣ доир ба сохтору вижагиҳои забон бароямон дастрас мегардад. Ин вижагиҳо имконият медиҳанд, ки дар таҳқиқи таърихи халқу забонамон ба кашфиёти нав ноил гардем. Дар забоншиносии тоҷикӣ солҳои охир доир ба ин самти илм кори зиёди илмию таҳқиқотӣ ба анҷом расидааст. Зимни таҳқиқи мавзӯи мазкур мо тасмим гирифтаем, ки номҳои рустаниҳо (фитонимҳо) - и асари «Ҳақоик-ул-адвия»-и Абумансури Ҳиравиро, ки хеле ҷолиби диққат буда, маҳсули нимаи асри XI маҳсуб меёбад ва дар рушди забони адабии форсии тоҷикии ин давр нақши муайяне гузоштааст, мавриди таҳқиқ қарор бидиҳем. Зеро то кунун ин мавзӯ дар забоншиносии умумӣ ва тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ қашида нашудааст.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносӣ оид ба фитонимҳо адабиёту таҳқиқоти илмӣ кам нестанд. Забоншиносон оид ба вижагиҳои луғавию дастурии (грамматикии) ин гурӯҳи вожаҳо дар забонҳои гуногун осори мухталиф офаридаанд. Ба қавли забоншинос Т. Шокирзода “вале ҳанӯз бисёр паҳлуҳои он мунтазири баррасист. Аз ҷумла ҳанӯз на дар забоншиносии ҷаҳонӣ ва на дар забоншиносии тоҷикӣ мақоми лингвистии исму номи рустаниҳо муайяну муқаррар карда нашудааст. Гурӯҳе онҳоро истилоҳ меноманд, баъзеҳо номи муқаррарии чизҳо, сеюмӣ баробари ифодагари номи ашё ҳисобидан, як қатор вижагиҳои фитонимӣ [ғиёҳномавӣ]-и онҳоро ба мисли ифодагари номи маҳсулу алоҳида ва

ягона будан, вижагии калимасозӣ доштан, дорои маъно, сифат ва вижагии соҳавӣ будан ва амсоли инҳоро номбар менамоянд [Шокиров 2018, с. 13].

Бояд гуфт, ки фитоним истилоҳи байналмилалӣ [1, с. 126] буда, ин донишманд дар таълифоти худ онро дар шакли *ғиёҳвожа ё ғиёҳвожаҳо* номбар кардааст, ки баргардони тахтуллафзӣ буда, аз ҷузъҳои ғиёҳ [фито] ва вожа [онума] таркиб ёфтааст. Дар забоншиносии тоҷик оид ба ғиёҳвожаҳо таҳқиқоти алоҳида ва фарогир ба таъб нарасидааст, вале ишораву омӯзишҳои иҷмолӣ мавҷуданд, ки бархе аз вижагиҳои онҳоро дар забони тоҷикӣ, дар маҳаллу асари алоҳида баррасӣ кардаанд.

Қобили қайд ва боиси хушнудист, ки ниёғони мо таърихи қадимаи хатро соҳиб буда, ба туфайли он тавонистаанд, аз замони қадим то имрӯз номи бисёр набототу ғиёҳҳо ва рустаниро ба мо расонанд. Масъалаи тасвиру сабти набототу ғиёҳҳо дар тамаддуни халқи тоҷик таърихи қадима дорад. Ҳанӯз дар асари муқаддаси ориёӣ «Авесто» бино бар таъкиди профессорон И.С. Брагинский ва Ю. Нуралиев зиёда аз сад намуди рустаниҳои доруворӣ ба мисли коху, ҳума [бандак], сипанд, зира, сир, кунчит, пиёз, сабзӣ, турб ва ғайраҳо номбар шудааст [2, с. 9; 9, с. 5; 4, с. 7; 5]. Минбаъд ҳам олимону табибон ва набототшиносони гуногундавраи мо ба масъалаи нишон додани вижагиҳои давоию наботии рустанию ғиёҳҳои кишвар ва берун аз он диққати зиёд дода, дар асарҳои бисёр нуктаҳои муфидро таъкид намуда, дар рушди ғиёҳшиносӣ саҳми бузурге гузоштаанд. Дар асарҳои Абӯалӣ ибни Сино, Закариёи Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, олимону адибони баъдина ҳангоми зикри рустаниҳои гуногуни шифобахш дар Хуросону Мовароуннаҳр бо вожаҳои маҳаллии мухталиф зикр гардидани онҳо ё бо номҳои тоҷикӣ, арабӣ ва маҳаллӣ истифода шуданашон ёдовар шудааст. Ҳарчанд ки дар таърихи ғиёҳшиносии тоҷик асарҳои алоҳида ба мисли «Ғиёҳномаи Абӯмансури Муваффақ» [3] ва дар замони муосир ба забонҳои тоҷикию русӣ оид ба ғиёҳҳои табобатии Тоҷикистон асарҳои ҷудогона ба таъб расидаанд [5], аммо тафсири номи рустанию ғиёҳҳо хеле камтар сурат гирифтааст.

Абумансури Муваффақ ибни Алии Ҳиравӣ яке аз пизишкони машҳур ва дорусози намоёни форс-тоҷик дар асрҳои X-XI ба ҳисоб рафта, нахустин касест, ки дар даврони ҳукмронии яке аз намоёндагони хонадони Сомониён – Мансури I Сомонӣ ба навиштани китоби дорушиносӣ иқдоми бузург гузошта, аз худ асари тиббии «Ҳақоик-ул-адвия» ё бо унвони «Ғиёҳнома»-ро ёдгор гузоштааст. Ин асар ягона манбаъ ё маъхазест, ки аз он метавон лаҳзаҳои ҳаёти Абумансури Муваффақро арзёбӣ кард. Ин асар аз хусуси давоҳои алоҳидаи рустаниҳо ва вижагиҳои онҳо баҳс мекунад. Абумансури Муваффақ худ дар муқаддимаи китоб навиштааст, ки рисолаи ҳақимони пешин ва олимону табибонро ҷустуҷӯ карда, дар «адвияву ағзияи муфрад ва... кирдори ҳар доруе ва манфиатҳои мазарратҳои» ба тааммул нигариста, аз нигоштаҳои Букрот, Ҷолинус, Дисқуридус, Ибни Раббани Табарӣ, Ҳусайн ибни Исҳоқ, Собит ибни Қурра, Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ, Синон ибни Собит ва Мусо ибни Синон баҳрабардорӣ кардааст. Асари номбурда аз ду қисм – муқаддимаи мухтасар ва маълумот дар бораи дорувориҳо, таркиб ёфта, дар муқаддимаи китоб муаллиф мақсад, масъалаҳои асосии ба доруву дармонҳо вобаста будаи тибби асри миёнагӣ, доир ба маъхазҳои истифодашуда, бартарии дармонҳои тибби Ҳиндӣ, доир ба дараҷаҳои мичози давоҳо, ҳизоҳо, захрҳо ва дигар масъалаҳои умумӣ ва муҳимми дорушиносиро ба таври мухтасар баён кардааст.

Қисми дуюми китоб пурра ба доруҳо бахшида шуда, бобати шифоии ғиёҳҳо, маъданҳо, захрҳо, гӯштҳо, ширҳо, рағанҳо, бухорҳо, хокҳо, обҳо маълумоти саҳеҳ медиҳад ва ин маълумот имрӯз низ аҳаммияти худро аз даст намодааст. Ҷобачокунии доруҳо ба сифати луғат аз рӯи алифбои арабӣ сурат гирифта, аз алиф то ёо маълумот дар бораи фитонимҳо ё ғиёҳномаҳо оварда шуда, баъзе масъалаҳои баҳсталаб тавзеҳ ёфтаанд. Ин китоб аз тарафи Ҳиравӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ нигошта шуда бошад ҳам, муаллиф номи дорухоро ба ғайр аз доруҳои маҳаллӣ аввал ба забони арабӣ ва пас ба забони форсии тоҷикӣ меоварад. Ин андеша далолат бар он мекунад, ки дар асри X «забони арабӣ чун забони тиббӣ дар соҳаи дорушиносӣ дорусозӣ ҷойи забони лотиниро танг карда ва натавонистааст, ки ҷойи онро пурра иваз намояд». [17, с. 29]

Микдори умумии доруҳои аз гиёҳҳо (фитонимҳо) тайёршуда дар «Ҳақоик-ул-адвия» сабтгардида 584 номгӯйро ташкил менамояд. Аз ин микдор, доруҳои ба олами рустаниҳо мутааллиқбуда 465 номгӯй буда, тақрибан 79,7 % -ро ташкил медиҳанд. Боқимонда доруҳо аз ҳисоби гӯшти парандаҳо, чарандаҳо, ҳайвонот ва амсоли инҳо тайёр карда мешудааст. Мувофиқи маълумоти муҳаққиқони дорушиносиву дорусозии муосир дар тибби муосир доруҳои аз рустаниҳо тайёрмешуда тақрибан 40 % аст, ки инро дар қиёси таърихи дорусозӣ хеле кам ҳисобидан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки адвияҷоти рустанигӣ ё фитонимии дар «Ҳақоик-ул-адвия» гирдовардари аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва муҳтавояшон ба се гурӯҳ дастабандӣ кардан мумкин аст:

1. *Гиёҳҳо, бутта ва дарахтони ёбой, бозӣ ё ҳавлигӣ ба мисли афюн, баласон, банг, ё канабдона, барги зуф, бед, беданҷир, бобуна, бунафша, бўйи модарон, вариҷак, газана, дахтмаст (лавр), дорчин, ёсамин, забони гов, рав, коснӣ, коху, куруш, лола, момирон, най, нарғис, нилуфар, нохунак, озоддарахт, печак, пудина, райҳон, сабур, садаб, садбарг, санавбар, сандал, сано, сарв, сипанд, сунбул ва амсоли инҳо:*

Анҷура (*газана, сӯзанак*). Анҷураро тухмаш ба кор доранд ва тухмаш ба тухми канаб монад, валекин ҳамчунон гирд набошад, бал чун адас хурд бошад ва ўро ба румӣ *карсиносо* хонанд ва ба юнонӣ *қанус* ва ба тозӣ *анҷура* ва порсӣ *газана* ва ба румӣ *афлююс* хонанд низ ва афлоё ва ба суриёнӣ *анботануро* ва сусрахун..... ва андар ў талтиф ва таҳлил аст, аз қабилӣ ин омосҳои сахтро нарм кунад андар паси гӯш. Ва он чи андар сина бошад аз рутубатҳои ғализ ба даҳон барандозад ва тани вай гарм асту хушк аст.... Вагар касе вайро бихӯрад, ҳам он афтадаш, ки онро афтад, ки ансул хӯрад, бувад, пас инро ҳам он илоҷ бояд кард, ки онро.... Пас илоҷаш ба мошаир ва чуллоб бояд кардан ва он доруҳое, ки суол бинишонанд... [45].¹

Муаллифи асар дар ин мақолаи луғавӣ ҳосиятҳои фитоним ё гиёҳи анҷураро ба тафсил баён карда, дар забонҳои дигари дунё чи гуна ифода ёфтани онро ба тафсил нишон додааст. Мувофиқи гуфтаи ў ин фитоним дар забонҳои румӣ *карсиносо*, юнонӣ *қанус*, тозӣ (арабӣ) *анҷура*, порсӣ *газана*, лотинӣ *афлююс* ва ба суриёнӣ *анботануро* ва сусрахун ифода ёбад, ки ин маълумот барои дорушиносон хеле муҳим буда, мавҷудияти ин рустаниро дар ин кишварҳо низ муайян мекунад. Фитоними *анҷура* аз нигоҳи таркиб сохта буда, аз чузъҳои анҷур – исм ва -а – пасванди калимасоз иборат аст.

Ушна (Курӯш). Ушна ба румизабон *барвоҳ* бувад ва ба тозӣ *ӯшна* ва ба порсӣ *курушбона* ва *дуволак* ва *курбосу*. Ва ў гарм асту хушк андар аввали дараҷаи аввал ва андар ў табибон муҳталиф гаштанд. Баъзе гӯянд сард ва хушк аст андар аввали дараҷаи аввал. Ва он дурусттар аст, ки гарм ва хушк аст андар аввали дараҷаи аввал. Аз ҷиҳати хушбӯиаш, ки бўйи хушро майл ба ҳарорат бештар бувад, ки ба сардӣ ва андар ў таҳлил аст ва талтифу қабз ва қай боз гирад ва меъдаро қавӣ гардонад; ва санг андар масона хурд кунад хосса он ки аз балут гирифта бошанд ё аз кӯж ё аз санавбар; ва ҳар кирме, ки андар чойҳои заъиф бувад чун дар хоя ва кашҳо ҳамаро суд кунад ва дарди чигарро низ; ва андар раҳм судад бикушояд, чун ба об бипазанд ва зан андар вай нишинад ва ҳар омоси сахт, ки андар раҳм бошад, бинишонанд.... ва ҳайз оварад [45].

Муаллифи асар дар мақолаи луғавии мазкур ҷиҳатҳои табобатӣ ва дорои кадом аломатҳои табиӣ доштани ин гиёҳро муфассал арз намуда, ба табобати чандин беморӣ мусоидат кардани ушнро зикр кардааст. Мувофиқи гуфтаи ў фитоними мазкур дар забонҳои румӣ дар шакли *барвоҳ*, ба тозӣ *ӯшна* ва ба порсӣ *курушбона* ва *дуволак* ва *курбосу* ифода меёбад ва ин ифодаёбӣ мавҷудияти муродифоти фитоними ушнро нишон медиҳад. Фитоними *ушна* аз нигоҳи таркиб сохта буда, аз чузъҳои ушн – исм ва -а – пасванди калимасоз иборат аст.

Акҳавон (Бобуна). Гиёҳ ё фитоними акҳавон гарму хушк аст андар дараҷаи дувумин ва латиф аст ва фазулхоеро, ки андар мағз бошад, бикашад. Ва феълаш қариб аст ба

1. Абуамансури Муваффақ. Гиёҳнома // Муваффақ Абуамансур. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 190 с. – Минбаъд саҳифаҳои шамин асар дар ҷавсайн оварда мешавад.

феъли *бобуна* ва *ӯро* ба порсӣ *кофурбӯӣ* хонанд; ва бобуна чинсе аст аз вай ва *ӯ* суддадхоро (бандхоро) бикишояд ва омосҳои сардро бинишонад ва бавлу хуну ҳайзро бикишояд; ва сангро андар заҳор битарконад ва куляву масонаро пок бикунад, меъдаро хуш гардонад ва шахвати таом орад; ва равғанаш гарм аст, чароҳатхоро мувофиқ аст, ки бар азал бувад; ва асаб бар асабафтодаро суд дорад, чун ба зер баргириӣ ва омоси мақъадаи гармро манфиат кунад; ва омосҳои сахтро андар раҳм бикишояд, чун ба зер баргиранд ва ҳама омоси балғамиро, низ, ки андар раҳм бувад; ва чун нек бикӯбанд бо намак ва бо сиканчабин [46].

Муаллифи асар дар маълумот кӯшидааст бо ин гиёҳ ё фитоним роҳҳои табобатро диҳад ва ба мақсадаш ҳам ноил гардидааст. Мувофиқи гуфтаи *ӯ* фитоними мазкур дар забонҳои румӣ дар шакли *барвоҳ*, ба тозӣ *ӯина* ва ба порсӣ *курушбона* ва *дуволак* ва *курбосу* ифода меёбад ва ин ифодаёбӣ мавҷудияти муродифоти фитоними ушнаро нишон медиҳад. Бобуна **باجونه** истилоҳи ботаника ва фитоним истилоҳи забоншиносӣ буда, номи гиёҳест, ки дар фарҳанг содаи *бот.* гиёҳи хушбӯе, ки баргҳои канори гулаш сафед ва мобайни он зардранг аст, дар баъзе ғизоҳо ва дар тиб истифода мешавад [ФТЗТ 2008, Ҷ.1. С.189]. Фитоними *акҳавон* аз нигоҳи таркиб сохта буда, аз *чузъҳои акҳав* – исм ва *-он* – пасванди чамбандии шаклсоз иборат аст.

Озодарахт. Гиёҳ ё фитоними озоддарахтро ба тозӣ шишиён хонанд ва *ӯ* дорои маъруф аст ва *ӯ* гулу донаву барг, ба кор баранд, гулгун бошад *пӯсташ* чун лиф бошад. Андар боғҳо ва бӯстонҳо ёбанд ва гар атрофи чӯбаш бикӯбӣ ва бияфшорӣ обаш бо ангабин бисирешӣ, баробарии зарҳои қотил кунад ва *пӯсти* ин дор чун бо шохтара ва ҳалила бипазанду соф гардонанд ва бихӯранд табҳои балғамиро суд дорад. Бадалаш барги шохдона аст, судадҳои сарро нек бошад ва мӯй дароз кунад.... [48].

Дар маълумоти боло доир ба гиёҳи озоддарахт ва ҳосиятҳои шифоии он муаллифи асар маълумоти ачибе дода, роҳҳои бо ин фитоним табобат кардани чанд бемориро зикр кардааст. Фитоними *озоддарахт* аз нигоҳи таркиб мураккаби навъи тобеш буда, аз *чузъҳои озод* ва *дарахт* иборат буда, аз ибораи *дарахти озод* калимаи мураккаби озоддарахт шакл гирифтааст.

Ҳамин тавр, дар гурӯҳи аввал, ки фарогири номи гиёҳҳо, бутта ва дарахтони ёбой, боғӣ ё ҳавлиғӣ ба мисли афюн, баласон, банг, ё канабдона, барги зуф, бед, беданҷир, бобуна, бунафша, бӯйи модарон, вариҷак, ғазана, дахтмаст (лавр), дорчин, ёсамин, забони гов, рав, коснӣ, коху, қуруш, лола, момирон, най, нарғис, нилуфар, нохунак, озоддарахт, печак, пудина, райҳон, сабур, садаб, садбарг, санавбар, сандал, сано, сарв, сипанд, сунбул ва амсоли инҳо мебошад, дар асари мавриди таҳқиқ қароргирифта бештари фитонимҳо ба ҳамин гурӯҳ шомиланд: ушнон (шӯргӣёҳ), озариюн (нохунак), афюн (чакида), банафсач (бунафша) ва амсоли инҳоро метавон дохил кард.

2. Меваҷоту сабзавот ва гиёҳҳои хӯрданивории боғӣ ва ёбой (марғӣ), чун: *ангур*, *анор*, *анҷир*, *биҳӣ*, *бодом*, *зардолу*, *лиму*, *муруд*, *себ*, *санҷид*, *олу*, *олуболу*, *мавиз*, *хурмо*, *челон*, *тарбуз*, *харбуза*, *чормағз*, *арпабодӣён*, *бодиринг*, *боимҷон*, *тиёз*, *гашиз*, *занҷабил*, *зира*, *каду*, *карам*, *лаблабу*, *ревоч*, *сабзӣ* (*зардак*), *сирпӣёз*, *тут*, *турб*, *шалғам*, *шибит*, *қаламфури*, *хил* ва ғайра. Ҳоло чанд намуна доир ба ин бахш аз асари мавриди таҳқиқ меоварем ва вижагиҳои онҳоро нишон медиҳем:

Ос (Мурӯд). Мурӯд ду чинс аст: даштӣ ва бӯстонӣ. Даштиро ном мурӯди исфарам хонанд ва баргаш бузургтар бувад, ки ин дигарро ва донааш сапед буваду *ӯ* гарму хушк аст.... ва латиф аст. Саръро манфиат кунад ва ҳар иллатеро, ки андар мағз бувад ва рутубату чигару меъдаро қавӣ гардонад ва бодхоро биронад... Вагар андар гармоба бар тан тало кунанд, арақро манъ кунад ва рутубатҳои фазлиро аз тан бикашад. Ва донааш қобиз аст, саҳҷро манфиат кунад, ва исҳол ва хунро, ки аз зер равад, бибарад ва низ ришҳоро, ки андар даруни тан бошад, бехтар кунад... Ва равғанаш гармии сарро нек бувад ва мӯйро қавӣ гардонад ва бирӯёнад ва сиёҳ гардонад. Ва чун бо барги худ вайро биёмезӣ ва бар он шикофатҳое ниҳӣ, ки бар рои андар бувад, нек бошад [48].

Дар маълумоти доир ба мурӯд додаи муаллифи асар чанд чихати ҷолиби диққат будаи ин мева нишон дода шуда, дар он ба кадом бемориҳо фоидабахш будани ин меваи ширинро тасвир кардааст. Агар аз рӯйи нишондоди муаллиф амал кунед, аз мурӯд дорувории хеле шифобахш сохтан мумкин аст, ки ба чандин беморӣ муфид аст. Забони ин мақола хеле фаҳмо ва

вожаҳои аслан тоҷикӣ бештар мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Мурӯд аз нигоҳи сохт сода ва аз нигоҳи мансубияти забонӣ тоҷикӣ аст. Ин мева имрӯз низ дар кишвари мо парвариш карда мешавад.

Биттих (Харбуза). Дар биттих даҳ хислат аст: райҳон (хушбӯӣ) аст; таҳийят аст; мева аст; нонхӯриш аст, ки бад-ӯ қаноат афтад ва афрӯшаест; ҳозир беоташ; доруест масонаро ва ушнон аст дасти чарбишолудро ба бӯӣ оҳак аз тан бибарад ва кӯзаест ҳозир набизро, ки кӯза набошад; ва гуворишест касеро, ки таом бар сари меъдаи ӯ сақил бибувад. Сарду тар аст андар дараҷаи дувум; ва қувваташ мухталиф бувад барои ширинӣ ва на ширинӣ; ва идрори бавл орад ва он хилт, ки аз вай андар андом падида ояд, хилте бад аст. Хосса, ки чунон бинагуворад (ҳазм накунад), ки бипояд (биистад). Ва он ки ширинтар аст, майл ба гармӣ беш дорад ва андар ӯ чилост ва қайро муин аст. Ва ҳар гоҳ, ки фасоде (ифлосӣ) андар меъда бубинад, ба ӯ майл кунад ва меъдаро бад аст. Ва шикамро нарм кунад ва наффоҳ аст ва зуд аз меъда биравад. Ва он ки исроф дар хӯрдани ӯ кунад, бояд, ки аз пасаш қай кунад, то аз газандаш (зарараш) эмин гардад ва бояд, ки андар миёни ду таом хӯранд, то ба таом биёмезад ва бигуворад... [52].

Ҳамин тавр, доир ба ин навъи фитонимҳои асар ҳаминро зикр кардан мумкин аст, ки дар асари мавриди таҳқиқ қароргирифта чандин фитонимҳое чун: *боданҷон* [56], *бодруҷ (райҳон)* [56], *басал (пиёз)* [56], *Басал* [56], *бӯса пиёз (пиёз)* [64], *бобунаҷ (бобуна)* [57], *бодовард* [58], *тарбуз* [64], *сум (сир)* [65-66], *ҷазар (сабзӣ, зардак)* [68], *ҷавз (чормағз)* [68] ва амсоли инҳо истифода гардида, муаллифи асар доир ба ҳар яки инҳо маълумоти муфассал доир ба хосиятҳои табобатиашон оварда, ба қадом забон мутааллиқ будани онҳоро низ нишон додааст. Инчунин дар маводи китоб гунаҳои баъзеи онҳо низ ифода ёфтааст. Барои мисол, фитоними бодруҷ (райҳон) [56], басал (пиёз) [56], бӯсапиёз (пиёз) [64], бобунаҷ (бобуна) [57], сум (сир) [65-66], ҷазар (сабзӣ, зардак) [68], ҷавз (чормағз) [68] ва ғайраро овардан мумкин аст, ки аксари инҳо имрӯз низ бо ҳамин номашон дар забони адабии муосири тоҷикӣ ифода меёбанд.

3.Гурӯҳи дигари маводи асари «Ҳақоик-ул-адвия»-и Абумансури Ҳиравино фитонимҳои ба ғалладонаҳо ва зироатҳои лӯбиғӣ тааллуқдошта ташкил медиҳанд: *арзан, биринҷ, бақле, гандум, лӯбиё, загир, зайтун, кунҷит, мош, нахӯд, наск, сиёҳдона* ва амсоли инҳо. Ҳоло чанд намуна доир ба ин бахш аз асари мавриди таҳқиқ меоварем ва вижаҳои онҳоро нишон медиҳем:

Ҳинта (Гандум). Чолинус гӯяд андар боби ҳинта, ки гандум ба эътидол наздик аст ва майлаш ба гармист; ва ӯ донае аст, ки ба таби мардум наздик аст ва ғизош бештар аст; ва хуне, ки аз ӯ хезад муътадилтар аз он хун аст, ки аз дигар ҳабҳо хезад ва чун гандум хом бихӯранд, гармие, ки ҳабулқаръ хонанд, андар шикам афгананд ва мазаррати ӯ бад-он боздоранд, ки аз пасаш мӯрӣ бихӯранд зуд ва аммо гандуми пухта ва қарақут карда нафҳи азим орад ва бояд, ки камунӣ аз паси ӯ бихӯранд; ва аз паси он ки гандуми пухта хӯрда бошад, об набояд хӯрдан то бад-ин гоҳ ва гандум омосҳо сӯроҳ кунад чун ба об бипазанд ва бар ӯ тало кунанд. Ва омоси пистонҳо бикӯшояд, чун шир андар ӯ бибаста бувад; ва чун ба об бипазанд ва пиҳи мокиён ё пиҳи бат андар ӯ кунанд, дарди никрисро, ки аз хилте бад афтода бувад, сардии онро беҳ кунад. Ва каффаи вай он ки наҳолаи ӯ бувад, пӯстро чило диҳад ва варамро бикӯшояд. Ва оби наҳолааш синаро нарм кунад ва чизе ки андар ӯй бувад, ба гулӯ барангезад. Ва кашки гандум чун ба оби розиёна бипазӣ ва бихӯрӣ, шир дар пистон орад. Ва равғани гандум ширинаро бибарад ва тало, ки аз нонаш кунанд, ҳама моддаҳои аз тан берун кашад ва таҳлил афгананд. Ва ношоиста, ки аз гандум кунанд, синаро нарм кунад ва суол сокин гардонад, ки аз гармӣ бувад; ва чун гандумро бирён кунанд ва бисоянд ва бар гози сағ ниҳанд, суд дорад. Ва ҳамираш латиф аст, моддаҳои аз қарб бикашад ва таҳлил афгананд ва бипазонад. Ва думмалҳои манфиат диҳад, чун бар ӯ барниҳанд. Вагар орд бо равған бисирешӣ ва бар омос ниҳӣ, ки аз балғам хезад, суд кунад; ва гарди осие ҳамчунин кунад ба об ва равған. Ва гандум гарм аст, андар дараҷаи аввал. Муътадил аст ба миёни тарӣ ва хушкӣ ва писти гандум нарм аст ва оби вай нафҳ аст. Чун бар омосҳои гарм ниҳӣ, суд кунад ва бипазонад ва таҳлил афгананд. Ва ҳарорату оташ бинишонад ва мардуми гарммичозро суд кунад ва онро ки бар ӯ гармӣ ғолиб бувад, чун ба об ва шакар бихӯранд баъд аз он ки ба шуст бувад ва оби гарм. Ва Юҳанно чунин гӯяд, ки гарм ва хушк аст, писташ андар миёни дараҷаи аввал; ва хушкӣ аз оташ ёфтааст. Ва Исо чунин гӯяд, ки писти гандум аз бисёрии

об, ки бидихӣ он пистро таффия ва тарӣ ва сардӣ ба маблағ расонад; ва нафх накунад ва зуд бигуворад; ва чун бо шакар ва оби сард бихӯранд, нафхаш камтар бувад, ва зудгувортар бувад. Ва бояд ки меваи тар ва хиёр ва нуқле нахӯрад он кас, ки пист хӯрда бувад, ва касе, ки сардмизоч бувад, бояд, ки бо равғани зайтун хӯрад ё бо равғани қуртум, ки ковчила (ковчира) хонандаш ё равғани бутм ё равғани гавз ва понид ва ангабин [71].

Дар ин мақолаи луғавӣ хосиятҳои табобатии гандум, ки дар шакли ғайриточикӣ – **ҳинта** оварда шудааст ва шакли тоҷикиаш гандум аст. Ин фитоним ҳамчун ифодакунандаи маводи ғалағӣ ва донағӣ дар зиндагии мардуми мо хеле муҳим аст. Аз маводи гандумӣ орд, сабус ва дигар маҳсулоти чорво истехсол карда мешавад, ки ин маҳсулот барои инсон ва чорпо маҳсулоти асосӣ маҳсуб меёбанд.

Ҳиммис (Нахӯд). Ҳиммис – нахӯд бошад ва ӯ гарм аст андар охири дараҷаи аввал; ва хушк аст ҳам он чо. Дар вай рутубате андак аст ва бо ӯ бодҳои нофеъ аст, ки бад-он бодҳо манӣ афзояд; шахвати чимоъ ангезад; андар шир бияфзояд ва идрори бавл ва ҳайз орад ва он обе, ки нахӯд андар ӯ пухта бувад бо зира ва дорчине ва шибит, бурранда ва гармкун бувад ва ҳамаи хилтиро бибараду санг аз хоя в-аз кулия бибарад. Вай андар ҳар ду нахӯд ҷилост қавӣ. Калаф ва баҳаки тунукро бибарад ва васахро аз пӯст бичинад ва касе, ки хоҳад, ки хӯрад бо намак ва пудина ва саътар бояд хӯрд ва ӯ чигар ва сипурз ва кулия ва масона пок кунад; ва чармаш гарму намаш ва калаф бибарад ва омосҳои сахтшударо ба бари хоя ва андар хоя бувад, бикӯшояд ва ширинаро бибарад. Хосса равғани вай бар ӯ тало кунӣ ва сапед гарму нарм аст андар дараҷаи аввал ва сиёҳ аз ӯ гармтар аст [73].

Дар ин мақолаи луғавӣ хосиятҳои табобатии нахӯд, ки ба гурӯҳи маводи донағӣ шомил буда, дар зиндагии ҳаррӯзаамон барои пухтани хӯрокҳои гуногун аз он истифода мебарем. Табиб дар асари худ хосиятҳои зиёди табобатии ин донагиро манзури мо кардааст, ки хеле ҷолиб аст. Ин фитоним аз нигоҳи сохт сода ва аз нигоҳи мансубияти забонӣ мутааллиқи забони тоҷикӣ аст.

Тармус (Лубиёи арабӣ, чирчир). Тармус гарм ва хушк аст андар охири дараҷаи аввал. Кирм бикӯшад чун ба сирка бихӯранд ва тибихаш баҳақ ва барасро бибарад ва асари зарб ва саъфаеро, ки андар сар бувад ва чун бихӯранд судади чигар ва супурз бикӯшояд, хосса, ки бо садоб ва пилпил бувад ва идрори бавл ва ҳайз орад ва фарзадро аз шикам берун оварад, чун бо мурру ангабин зер баргиранд ва занозирро бикӯшояду чароҳати сахтшударо чун бар ӯ ниҳӣ баъд аз он ки бо сирка ва ангубин бипазӣ, бикӯшояд ва иркуннисоро суд дорад чун хурд бикӯбӣ ва андар ангубин бисирешӣ ва бар варақ тало кунӣ. Ва хосияташ кирм куштан аст андар шикам ва мазарраташ ба маъяд аст. Ва беҳтаринаш сараҳсӣ бувад тоза ва шарбате аз ӯ дирамсанге аст [63].

Дар ин мақолаи луғавӣ хосиятҳои табобатии лубиёи арабӣ ё тармусро, ки ба гурӯҳи маводи донағӣ шомил аст, муаллифи луғат муфассал нишон додааст, ки дар асоси он амал кунед чанд бемориро шифо бахшидан мумкин аст. дар зиндагии ҳаррӯзаамон барои пухтани хӯрокҳои гуногун аз он истифода мебарем. Табиб дар асари худ хосиятҳои зиёди табобатии ин донагиро манзури мо кардааст, ки хеле ҷолиб аст. Ин фитоним аз нигоҳи сохт сода ва аз нигоҳи мансубияти забонӣ мутааллиқи забони арабӣ (тармус) аст.

Ҳамин тавр, доир ба ин навъи фитонимҳои асар ҳаминро зикр кардан мумкин аст, ки дар асари мавриди таҳқиқ қароргирифта чандин фитонимҳое чун: *ҷулбон (мош, карсана)* [75], *ҳинта (гандум)* [71], *ҳиммис (нахӯд)* [73], *тармус (лубиёи арабӣ)* [71] ва амсоли инҳо истифода гардида, муаллифи асар доир ба ҳар яки инҳо маълумоти муфассал доир ба хосиятҳои табобатиашон оварда, ба кадом забон мутааллиқ будани онҳоро низ нишон додааст.

Дар маҷмуъ, номҳои рустаниҳо (фитонимҳо) - и «Ҳақоик-ул-адвия»-и Абумансури Ҳиравӣ дар ҳазинаи забони форсии тоҷикӣ ҷойгоҳи муайяно ишғол кардааст ва дар рушди забони тиббии асрҳои миёна нақши мондагор дорад. Аз рӯи маводи асари мавриди таҳқиқ ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки «Ҳақоик-ул-адвия»-и Абумансури Ҳиравӣ ё «Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ» яке аз шоҳкориҳои садаи XI маҳсуб ёфта, дар он маводи гирдовардашуда ҳазина ё маҳзанеро мемонад, ки дар масири таърих ва имрӯз низ дорусозону дорушиносон, табибони мардумӣ аз он самаранок истифода кардаанд ва мекунанд. Дар асар фитонимҳои зиёдеро мураттиб фароҳам овардааст, ки онҳоро ба гиёҳҳо, наботот, долу дарахт, ғалладона ва амсоли инҳо метавон дастабандӣ кард ва аз рӯи ҳамин меъёр мавриди баррасӣ қарор дод.

Адабиёт:

1. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.:ВШ,1979. – 215 с.
2. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы.–М.: Наука, 1972. – 672 с.
3. Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ [Таҳияи матн, пешгуфтор, мулҳақот, луғот, тавзеҳот ва феҳрасти номҳо аз Ю. Нуралиев ва Ҷ. Додалишоев].–Душанбе: Ирфон, 1980. – 192 с.
4. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асадии Туси и его место в таджикской [фарси] лексикографии. – Душанбе: Дониш, 1964. – 213 с.
5. Капранов В.А., Хошимов Р. Ҳикмати асрҳо. – Душанбе: Ирфон, 1975. –143 с.
6. Қосимова М. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва хусусиятҳои лексикографии он. – Хучанд: Андеша, 2010. – 98 с.
7. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Қ.1.–Д.,2007. – 265 с.
9. Нуралиев Ю. Медицина эпохи Авиценны. –Душанбе: Ирфон,1981.–190 с.
- 10.Ромпурӣ Муҳаммад Гиёсиддин. Гиёс-ул-луғот. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 380 с.
- 11.Ромпурӣ Муҳаммад Гиёсиддин. Гиёс-ул-луғот. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 380 с.
- 12.Рустамов Ш. Исм. – Душанбе: Дониш, 1982. – 15 с.
- 13.Саймиддов Д. Вожашиносии форсии миёна.–Душанбе: Пажухишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2001.– 309 с.
- 14.Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.– М.: СЭ, 1969. – 952 с
- 15.Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: СЭ, 1969. – 952 с.
- 16.Шанский М.Н. Лексикология современного русского языка.–М.: Просвещение, 2006. – 234 с.
- 17.Шокиров Т.С. Гиёҳвожаҳои забони тоҷикӣ ва вежагиҳои луғавию сохтории онҳо // Т.С. Шокиров //Забон-руқни тоат, № 11, 2018.– С. 13-24.

Манбаъ:

17. Нуралиев Ю., Додалишоев Ҷ. Муқаддима ба «Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ»//Ю. Нуралиев, Ҷ. Додалишоев.–Душанбе: Ирфон, 1992. – С.7-36.

«ҲАҚОИҚ-УЛ-АДВИЯ»-И АБУМАНСУРИ ҲИРАВИ – МАҲЗАНИ ФИТОНИМҲОИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба фитонимҳои яке аз асарҳои ба соҳаи тибб, ҳосатан соҳаи дорусозӣ ва дорушиносӣ бахшидаи донишманди асрҳои миёна Абумансури Ҳиравӣ, ки бо номи «Ҳақоик-ул-адвия» ё «Гиёҳнома» машҳур аст, маълумот дода шуда, маводи асар аз нигоҳи муқаррароти забоншиносӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Фитонимҳо, ки чунӣ ономастика ё номшиносӣ буда, як чунӣ таърихи миллату халқҳои маҳсуб меёбанд, ки дар онҳо марҳилаҳои гуногуни инкишофи шукуфоии забону фарҳанги ҷомеа инъикос ёфтааст. Қобили қайд ва боиси хушнудист, ки ниёғони мо таърихи қадимаи хатро соҳиб буда, ба туфайли он тавонистаанд, аз замони қадим то имрӯз номи бисёр набототи гиёҳҳо ва рустаниро ба мо расонанд. Абумансури Муваффақ ибни Алии Ҳиравӣ яке аз пизишкони машҳур ва дорусози намоёни форс-тоҷик дар асрҳои X-XI ба ҳисоб рафта, нахустин касест, ки дар даврони ҳукмронии яке аз намоёндағони Сомониён – Мансури I Сомонӣ ба навиштани китоби дорушиносӣ иқдоми бузург гузошта, аз худ асари тиббии «Ҳақоик-ул-адвия» ё бо унвони «Гиёҳнома»-ро ёдгор гузоштааст. Ин асар ягона манбаъ ё маъхазест, ки аз он метавон лаҳзаҳои ҳаёти Абумансури Муваффақро арзёбӣ кард. Ин асар аз хусуси давоҳои алоҳидаи рустаниҳо ва вижагиҳои онҳо баҳс мекунад.

Калидвожаҳо: вожа, гиёҳ, фитоним, калимасозӣ, сохт, мураккаб, таркиб, забон, қолиб, пешванд, осор, табобат, сарвати забон, дору, доруворӣ, мичоз, тар, хушк, рутубат ва ғ.

«ХАКОИК-УЛ-АДВИЯ» АБУМАНСУРА ХИРАВИ - ИСТОЧНИК ТАДЖИКСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ФИТОНИМОВ

В данной статье проанализированы лингвистические особенности и приводятся сведения о фитонимах одного из произведений, посвященных области медицины, особенно фармацевтики, учёного средневековья Абумансура Хирави, известного как «Хакаикуль-адвия» или «Фитология». Фитонимы, входящие в ономастику, считаются частью истории наций и народов, в которой отражаются разные этапы развития и расцвета языка и культуры общества. Примечательно и отрадно, что наши предки имели древнюю историю линии и благодаря ей смогли донести до нас названия многих растений и трав с древнейших времен до наших дней. Абумансур Муваффаку ибн Али Хирави - один из известных персидско-таджикских целителей и лекарственных Х-XI веков, и он был одним из первых, кто во время правления одного из представителей Саманидов - Мансура I Сомони осуществил огромный шаг в написание фармацевтической книги и создании собственного произведения, и оставил медицинское творение под названием «Хакаикуль-адвия» или «Фитология».

Эта работа является единственным источником, по которому можно оценить моменты жизни Абумансура Муваффака. В этой работе повествуется о конкретных лечебных свойствах растений и их особенностях.

Ключевые слова: слово, трава, фитоним, словообразование, структура, комплекс, состав, язык, шаблон, предлог, творчество, лечение, богатство языка, лекарство, лекарственные препараты, клиент, мокрый, сухой, влага и т.д.

«KHAKAIK-UL-ADVIYA» BY ABUMANSUR KHIRAVI - THE SOURCE OF TAJIK HISTORICAL PHYTONYMS

This article analyzes the linguistic features and provides information about the phytonyms of one of the works devoted to the field of medicine, especially pharmaceuticals, by the medieval scientist Abumansura Hirawi, known as «Khakaik-ul-advia» or «Phytology». Phytonyms included in onomastics are considered part of the history of nations and peoples, which reflects different stages of development and flourishing of the language and culture of society. It is noteworthy and gratifying that our ancestors had an ancient history line and thanks to it were able to convey to us the names of many plants and herbs from ancient times to the present day. Abumansuri Muwaffak ibn Ali Hirawi is one of the famous Persian-Tajik healers and medics of the 10th-11th centuries, and he was one of the first who, during the reign of one of the representatives of the Samanids - Mansur I Somoni, took a huge step in writing a pharmaceutical book and creating his own work, and left a medical creation called «Khakaik-ul-advia» or «Phytology».

This work is the only source by which we can evaluate the moments of Abumansur Muwaffaq's life. This work tells about the specific medicinal properties of plants and their characteristics.

Key words: word, grass, phytonym, word formation, structure, complex, composition, language, template, preposition, creativity, treatment, richness of language, medicine, medicinal preparations, client, wet, dry, moisture, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Дилноза Шоназаровна - докторанти (PhD) кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, ҚТ. ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел.: (992) 906-66-28-02

Сведения об авторе: Каримова Дилноза Шоназаровна – докторант (PhD) кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел.: (992) 906-66-28-02

Information about the author: Karimova Dilnoza Shonazarovna – PhD student of the department of linguistics and history of language of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT/ Kulob, S. Safarov street, 16. Tel.: (992) 906-66-28-02

**«ГУРАР-УС-СИЯР» (ШОҲНОМАИ)-И САОЛИБӢ – МАНБАИ
МАВОДИ ОНОМАСТИКӢ**

Шаҳнозаи С., докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таърихи «Ғураар-ус-сияр» маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ» яке аз шоҳкориҳои қадимаи таърихи Эрон ва зикри саргузашти шоҳони он, ки шуҳрати воло дорад, объекти омӯзишу таҳқиқи матлаби мо буда, маводи ономастикони он мавриди пажӯҳиши забоншиносӣ қарор мегирад.

Таърихи «Ғураар-ус-сияр»-и Саолибӣ, ки бо номи «Шоҳнома»-и Саолибӣ шинохта мешавад, ба қалами адиб, шоир ва нависандаи шинохтаи эронинажоди арабизабон Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоили Саолибии Нишопурӣ мансуб буда, осори гаронбаҳои охири асри X ва ибтидои асри XI маҳсуб меёбад.

Таърихи «Ғураар-ус-сияр»-и Саолибӣ аз ҷониби муаллиф бо хоҳиши амир Абулмузаффар Наср ибни Носируддин, ки бародари Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буд, таълиф ва ба эшон бахшида шудааст.

Муаллиф дар муқаддимаи асар дар мавриди таълифи он зикр мекунад: «Пас ман – бандаи чокар ва парвардаи неъматӣ ҳешро, ки ҷуз барои бандагии ӯ офарида нашуда, он ки зиндагии гумбудаи ҳешро танҳо аз некию эҳсонӣ вай ёфта ва ҳамвора дар дарёи бекаронаи неъматҳои ӯ фуру рафта, фармуд то китобе басанда ва судманд дар бораи гузоришҳои тобнок ва барҷастаи шоҳон, ҳикмату адаби онон, донишу саргузашт, фарҳанг, таърихи рафтору шеваи зиндагӣ ва оинҳои пойкорҳо, руҳдодҳо, пирӯзиҳо, рафтори шоиста ва ношоистаи онон, зебоӣҳо ва зиштиҳо ва ончи судманд ё зиёновар барои эшон буда ва дигар дастбурдҳо ва аҳволи онон, ҳамаро бинигорам». [15, с. 37]

Китоб бо саргузашти подшоҳони Порс аз Каюмарс то Яздигурд ва таназзули давлати Сосониён оғоз гардида, сипас аз зиндагӣ ва рӯзгори шоҳони паёмбар, фиръанҳо, амирони Бани Исроил ва мулки Ҳимярро фаро мегирад. Ҳамчунин, дар бораи рӯзгори шоҳони Шом, Ироқ, Рум, Ҳинд, Турк ва зиндагии Паёмбари Ислому Муҳаммад (с) қисса мешавад. Таърихи зиндагии хулафои рошиддин, Бани Умая, Аббосиён, Бармакиён, Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, Оли Ҳамдон, Оли Бувайх ва онро бо ташреҳи салтанати Сабуктегину Маҳмуди Ғазнавӣ ва ҳукмронии амир Наср ибни Носируддин хулоса мекунад. Муҳтавои ин гуфтаҳои сухани худӣ муаллиф, ки дар муқаддимаи китоб оварда шудааст, таъйид мекунад: «... аз подшоҳии яқояки шоҳон аз рӯзгори Каюмарс, ки нахустин шоҳони порс буд, оғоз кунам ва ба замони Яздигурди шаҳриёр, ки вопасини онон аст, бирасам. Бозпас гардам ва шоҳоне, ки паёмбар ҳам буданд, дуруд бар онон бод ва фиръавнон ва ҷуз онон аз подшоҳони банӣ Исроил ва нуктаҳои шунидани ононро ёд кунам, он гоҳ Табоиба ва Азворо баршуморам, ки бар Яман фармон меронданд... Сипас ба гузориши рӯзгори шоҳони Шом ва Ироқ то хангоми пайдоиши ислому бипардозам ва баҳраҳое, ки аз рӯзгори онон ба даст омада, ном бибарам, пас аз он ончи аз подшоҳони Рум ва Ҳинд ва Турк ва Чин ба ёд дорам, бозгӯям ва аз гӯша-гӯшаи руҳдодҳои онон ва оинҳо ва рафторҳои некуи онон бахшҳоеро баргузинам ва биёварам то бирасам ба ёдкарди баромадани моҳи замин ва офтоби осмони ҳақ ва фарёдраси мардумон ва рӯшноибашши торикиҳо ва зудояндаи андӯх аз дили пайравони ҳеш, яъне Муҳаммади баргузида (с), бехтарини кас, пиёда ё савора роҳ рафтааст... Пас аз он аз хулафои рошидин, Худованд аз онон хушнуд бод, ном бибарам ва аз осори неку хабарҳои хуби онон ёд кунам, то бирасам ба банӣ Умая ... Пас аз он аз халифагони Аббосӣ ном бибарам... ва руҳдодҳои неки ононро ба тартиб бинигорам ва низ ончи ба коргузoron ва вобастагони рӯзгори онон ҳамчун Абумуслим ва Бармакиён ва Саффориён ва Сомониён ва Ҳамдониён ва Оли Бувайх ва ҷуз онон вобастааст, биёварам... Ва пас ёдкарде кунам аз султони даргузашта Носир-уд-дин ва-д-дунё Абумансури Сабуктегин... Пас аз он аз гузориши кори подшоҳи бузург – шоҳи Ховарзамин

Абулқосим Маҳмуд пури Сабуктегин ёру дӯстдори амирулмуъминин, Худованд зиндагонии ўро дароз ва парчами вайро барафрошта бидорад...

Ва саранҷом сухани нигошта ва мушки нобро бо анбари ашҳаб ба поён оварам ва он нигошта ба марвориди тобонро бо ёкути сурх баркашам». [15, с. 38-39]

Мазмуни китоб ва шарҳи муаллифи он аз он шаҳодат медиҳад, ки асар таърихномаи умумӣ буда, таърихи башарро аз нахустинсон ҳазрати Одам (а) то рӯзгори муаллифи он - Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоили Саолибии Нишопурӣ (350/961-429/1038) фаро мегирад.

Дар сарчашмаҳо асарро чор чилд медонанд. Ҳочӣ Халифа дар «Кашф уз-зунун ан асомӣ ал-кутуб ва-л-фунун» аз чор чилд иборат будани асар таъкид мекунад: «Ҳочӣ Халифа дар «Кашф уз-зунун» таърихномаи мазкурро иборат аз чаҳор чилд доништааст, ки бо шарҳи муаллиф ба мухтавои асар низ комилан татбиқпазир аст». [15, с. 9]

Тибқи ахбори сарчашмаҳои таърихӣ ва нашри тарҷумаи форсӣ-тоҷикии «Ғура-ус-сияр»-и Саолибӣ маълум гардид, ки аз чор чилди он то ин замон ду чилдаш омада расидааст. Чилди аввал бозгӯи давраҳои устуравӣ то инқирози давлати Сосониён буда, чилди дуюм саргузашти шоҳони паймбар, фиръавнҳо, подшоҳони Ҳимяр, ҳамчунин саргузашти шоҳони Рум, Ҳинд, Турк, Чин ва ниҳоят таърихи замони пайдоиши Ислом ва зиндагиномаву рисолати паймбари Ислом Муҳаммад (с)-ро фаро мегирад. Аз ду чилди он ду нусхаи хаттӣ яке дар китобхонаи Иброҳимпошо дар Истанбул (№916), нусхаи дигар Китобхонаи миллии Порис (№5053) нигоҳдорӣ мешавад.

Дар мавриди як қисмати чилди сеюми он ҷо-ҷо сухан меравад. Донишманди немис, шарқшинос-арабшинос Карл Брокелман дар асари худ «История арабской литературы» аз як қисми чилди сеюми он башорат дода, таъкид намудааст: «Бино ба ишораи К. Брокелман, як пора аз чилди сеюми ин китоб, ки шомили воқеоти миёни солҳои 74/693 ва 157/773 аст, дар Габриели мухтавои онро бозгӯ кардааст». [5, с. 9]

Аз ҷониби муҳаққиқи фаронсавӣ Ҳ.Зотенберг соли 1900 чилди аввали китоб дар Порис дар заминаи нусхаҳои хаттии Истанбул бо тарҷумаи фаронсавӣ бо номи «Ғура ахбор мулук ал-фурс ва сияриҳим» ба ҷоп расид.

Маҳз хидмати Ҳ. Зотенберг боис гардид, ки ин китоб ҳамчун як манбаи бозғайимодии таърихӣ, ҳосатан таъриху фарҳанги ғании тамаддунофари тоисломии Эрон мавриди паҷуҳишу таҳқиқи доираи васеи муаррихон қарор бигирад. Лекин, дар ин баробар нашри он боиси ихтилофи назар ва баҳсҳои доманадоре дар мавриди ном ва муаллифи он гардид. Ҳ. Зотенберг китоби нашркардаи худро «Ғура ахбор мулук ал-фурс ва сияриҳим», яъне «Ахбори барҷастаи шоҳони Форс ва шарҳи ҳоли онҳо» ном гузошт. Баҳсҳо бар ин, ки мазмуни китоб танҳо аз таърихи тоисломии Эрон саргузашт надорад, балки аз саргузашти рӯзгори ақвоми ҷаҳон низ сухан меравад. Ҳамзамон, дар ягон нусхаи маҳфуз номи он ба таври дақиқ зикр нашудааст. Худи муаллифи китоб зикр мекунад, ки бо дастури амир Наср дар таҳияи «Ғура ахбор ал-мулук ва сияриҳим» (таҳияи саргузашт аз рӯзгори шоҳони Форс) иқдом гирифтам, ки ин метавонад ном ва мухтавои китоб шуда бошад. Дар шерозаи нусхаи маҳфузбудаи хаттии Китобхонаи миллии Порис «ал-чилд ал-ваал мин «Таърихи Саолибӣ»» (чилди аввал аз Таърихи Саолибӣ) омадааст. Нусхаи дар Китобхонаи Домод Иброҳимпошои Истанбул «Ғура ус-сияр» ном дорад. Ҷойи дигар бо ишора дар чилди дуюми он зикр мегардад: «Чилди дуюми китоб «ал-Ғура мин сияр ал-мулук ва ахбориҳим» ба итмом расид». [15, с. 10]

Аз ин бармеояд, ки номи асосии китоб «ал-Ғура фи ахбор ал-мулук ва сияриҳим», «Ғура ахбор ал-мулук ва сияриҳим», «Ғура ус-сияр фи аҳвол мулук ал-Аҷам», «Ғура ус-сияр ал-мулук ва ахбориҳим» буда, дар гунаҳои дигар «Ғура ус-сияр ал-мулук», «Ғура ус-сияр» ва «Таърихи Ғура ус-сияр», «Таърихи Саолибӣ», «Сират ул-мулук», «Шоҳномаи Саолибӣ» низ мустаъмал аст.

Нисбат додани китоб ба муаллиф паҳлуи дигари баҳс аст. Аҷобат дар он аст, ки ду муаллиф бо исму ансоби монанд дар саҳафоти таърих нисбати муаллифии асар ба баҳс кашида шудааст, яъне ҳарду муаллифи китоби «Ғура ус-сияр» муаррифӣ гардидаанд. Яке Абумансур Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғании Саолибӣ дигаре Абумансур Абдулмалик ибни Исмоили Нишопурии Саолибӣ.

Донишманди эронӣ Мучтабо Минавӣ бар назар аст, ки «ҳарду нафар кунияи якхела (Абумансур), лақаби ҳамсони баргирифта аз шуғли хонаводагӣ (Саолибӣ, яъне сохиби шуғли пӯстиндӯзӣ ва пусти рӯбоҳ) доштаанд, дар як замон зиста ва вобастаи як дарбор будаанд». [15, с. 11]

Ин ду Саолибӣ яке Саолибии Нишопурӣ дигаре Саолибии Марғанӣ дар асл масири рӯзгор ва андешаи аз ҳамдигар муттафовит доранд. Саолибии Нишопурӣ, адиб, шоир ва нависандаи маъруфи эрониномаи арабизабон буд, Саолибии Марғанӣ яке аз фармондеҳони лашкари шоҳзодаи Ғурӣ Ғиёсуддин буд. Аз ин хулоса намудан мумкин аст, ки муаллифи асосии китоб Саолибии Нишопурӣ аст. Лекин барои дарки воқеии ин бархурд ба далелу назароти дигар донишмандон низ таъҷиб мекунем.

Далелҳо ва иттиҳоди донишмандон дар мавриди ба Саолибии Марғанӣ тааллуқ доштани китоб:

✓ дар муқова ва сарсаҳифаи нусхаи чилдҳои якум ва дуҷуми дастхати китобхонаи Истамбул зикр ёфтани номи «Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғанӣ»;

✓ дар «Кашф уз-зунун»-и Ҳочӣ Халифа ба «Абумансур Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани Саолибӣ» мутааллиқ будани китоб;

✓ нисбат доштани китоб ба қалами Саолибии Марғанӣ аз ҷониби шарқшиносони немис К. Брокелман ва Л. Каэтани;

✓ гурӯҳи донишмандони дигар Мучтабо Минавӣ, Сайид Муҳаммади Рӯҳонӣ, Муҳаммад Чаъфарӣ Ёҳаққӣ, Муҳаммади Ҳусайнӣ ва ҷанде дигарон ин шоҳқориро аз мансуби таълифи Саолибии Марғанӣ унвон доданд;

✓ муаррихи барҷастаи рус В.В. Бартолд «Ғураи ус-сияр»-ро ба қалами Саолибии Марғанӣ нисбат додааст;

✓ донишманди тоҷик А. Амиршоҳӣ низ бар он аст, ки «Ғураи ус-сияр» моли Саолибии Марғанӣ аст.

Ҷониби дигари баҳс иттиҳод дорад, ки «Ғураи ус-сияр» моли Саолибии Нишопурӣ аст.

✓ Саолибии Нишопурӣ дар замони ҳукмронии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва писараш Султон Масъуд рӯзгор дошт. Тибқи ишораи худӣ ӯ бо дастури бародари Маҳмуди Ғазнавӣ амир Наср ин китобро навиштааст;

✓ Саолибии Нишопурӣ дар мадҳи Султон Маҳмуд ва Масъуди Ғазнавӣ шеърҳо суруда, китоби худ «Татиммат ул-Ятима»-ро ба Султон Масъуд бахшидааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки «Ғураи ус-сияр» ба қалами ӯ таълиф гардида, дастури амир Наср иҷобат гардидааст;

✓ Ҳ. Зотенберг дар ибтидои китоби худ «Ғураи ус-сияр»-ро таълифи Саолибии Нишопурӣ медонад;

✓ донишмандони аҷурӣ Нелдеке ва Габриели бар он назаранд, ки «Ғураи ус-сияр» ғайр аз Саолибии Нишопурӣ наметавонад дигар муаллиф дошта бошад;

✓ дигар аҳли назар монанди Муҳаммад Фазилий, Аббоси Парешрӯӣ, Маҳмуди Умедсолор, Муҳаммади Равшан Саолибии Нишопуриро муаллифи ин таърихнома медонанд.

Аз назароти боло ва далелҳои ба воқеият наздики таърихӣ ва шарҳу нисоби комил хулоса бароварда, муаллифи асосии китобро шинохтан он қадар мушкил нест.

Шинохти шахсият ва рӯзгори ин ду нафар бо ному нисоб монанд яке Саолибии Нишопурӣ дигаре Саолибии Марғанӣ дар шинохти муаллифи асосии ин таърихнома кифоят мекунад. Масалан, дар худӣ китоб гуфта мешавад, ки: «Саолибии дуҷум – Абумансур Ҳусайн ибни Муҳаммади Саолибии Марғанӣ муаррихе нашинохта аст, зеро номи ӯ ба ҷуз аз пушти муқоваи дастхати маҳфуз дар китобхонаи Истамбул ва дар асосӣ он дар «Кашф- уз-зунун»-и Ҳочӣ Халифа» ва «Қомус ал-Аълом»-и Хайруддини Зирикӣ дар ягон манбаи муътамад зикр нашудааст... Санаи зиндагӣ ва савонеҳи рӯзгораш маълум нест... Сайид Муҳаммади Рӯҳонӣ мутарҷими китоби «Ғураи ус-сияр» санаи даргузашти Саолибии Марғаниро (429/1038) саҳван бо таърихи вафоти Саолибии Нишопурӣ иваз намудааст». [15, с. 12]

Шинохти интисоби «Ғураи ус-сияр» ба муаллифи асосӣ аз ҷониби донишмандоне, ки асарро таҳқиқ намуданд, бо далелҳои зерин асос меёбад. 1. Исми Абумансур Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани Саолибӣ дар дастхатҳои қадимае, ки дар Китобхонаи миллии Порис,

китобхонаи Домод Иброҳимпошо ва нусхаи нокомили Китобхонаи Бодлеани Оксфорд нигоҳдорӣ мешаванд, сабт гардидааст. Дар таъя ба паҷуҳишҳои Х. Зотенберг, М. Фазоили ва М. Умедсолор, ки нахустин муҳаққиқон ва ба нашр таҳиякунандаҳои «Ғураи ус-сияр» маҳсуб меёбанд, ба нусхаи Истанбулии таърихнома, ки номи Саолибии Марғани дар он чор маротиба зикр ёфтааст, таваҷҷуҳ мекунем:

✓ дар муқоваи китоб бо хати нисбатан наву тоза аз матни китоб чунин навишта шудааст: «Таъриху Ғураи ус-сияр фи аҳвол мулуки Ачам ли Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Марғани, чилди аввал ва сонӣ.» Мавқеи мо бар он аст, ки ёддошт ва ё қайди мазкур ба китобдор ва ё соҳиби нусха аст. Таъкиди М. Умедсолор бар он, ки Марғани арабӣ балад набуд, агар мебуд худи мафҳуми «Ачам»-ро дар гунаи дурусташ «ал-Ачам» менавишт;

✓ дар саҳифаи нахустини китоб, ки хеле мунаққашу зиннатёфта аст, чунин омадааст: «ал-Мучаллад ал-аввал мин таърих Ғураи ус-сияр ли-л-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Марғани».

✓ дар саҳифаи чилди дуюми он низ ин матн навишта шудааст: «ал-Мучаллад ас-сонӣ мин китоб Ғураи ус-сияр ли-л-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Марғани».

✓ болои саҳифаи аввал ва дуюми ин асар бо куфӣ ин катиба оварда шудааст: «ал-Мучаллад ал-аввал мин Таърих Ғураи ус-сияр, тасниф аш-шайх ал-имом Абумансур ас-Саолибӣ, раҳимаҳул-Лоҳу».

Дар се ишораи боло номи Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани маъруф ба Саолибии Марғани дар муқоваи китоб зикр ёфтааст, яъне берун аз матни асосии китоб. Ин ҳолат бо таъкиди Х. Зотенберг, М. Фазоили ва М. Умедсолор метавонад муаллифи китоб, соҳиб ва нафаре, ки бо номи ӯ инъикос ёфтааст, бошад. Аммо бояд донист, ки: “Адиб ё муаррихи арабизабоне бо номи Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани, чунон ки қаблан ёд шуд, дар ҳеҷ як аз маъхазҳо ва китобҳои марҷаи арабизабон ё форсизабон ба чашм намерасад. Пас имкон дорад, ки ӯ молики китоб бошад?». [15, с. 15]

М.Фазоили дар шиноҳти шахсияти Муҳаммади Марғани (Саолибии Марғани) иброз мекунанд: «... Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани, ки охириҳои асри VI рӯзгор дошт ва рамазони соли 599 х. кушта шуд. Дар ҳамин солҳо Султон Ғиёсуддин ба Нишопур ҳамла бурда онҷоро гирифтанд. Биноан, Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани, ки ба ҳайси лашкаркаши Султон Ғиёсуддин ва амир Шайхобуддин дар забти Нишопур ширкат дошт, метавонист нусхаи дастнависи «Ғураи ус-сияр»-ро дар ҳамин шаҳр ва ё Ғазнин ба даст оварад ва номаш чун молики он дар саҳифаи музайяни унвони китоб сабт гардад».

Ҳамин тариқ, аз ин баррасиҳои даромехта мавқеи фардии мо бо далелҳои зерин мувофиқ мебошад:

✓ дар нусхаҳои ин таърихнома ду номи монанд – Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани ва Абумансури Саолибӣ омадааст, лекин дар ягон маврид номи «Абумансур Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани Саолибӣ» зикр нашудааст. Тибқи иттилои муаллифи «Кашф уз-зунун» мурағибону таҳиягарони ин китоб, ки дар асоси нусхаҳои китобхонаи Истанбул онро ба нашр омода намуданд, аз ду номи монанд – Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани ва Абумансури Саолибӣ як ном - «Абумансур Ҳусайн ибни Муҳаммади Марғани Саолибӣ» сохтанд. Аз ин бармеояд, ки муаллифи асосии таърихнома «Ҳусайн ибни Муҳаммад Марғани» набуда, балки «Абумансури Саолибӣ» аст.

✓ муаллифони бештари осори таърихӣ, аз ҷумла Ибни Халликон дар «Вафаёт ул-аъён», Анборӣ дар «Нузҳат ул-алиббо», Бохарзӣ дар «Думят ул-қаср» аз осори сершумори Саолибии Нишопурӣ ёдовар шуданд. Имкон дорад, ки номи «Ғураи ус-сияр» мисли даҳҳо осори Саолибӣ аз шумори таълифоти ӯ ҳазф шуда бошад.

✓ дар «Калила ва Димна»-и Насруллоҳи Муншӣ (соли таълиф 1144) ба Саолибии Нишопурӣ нисбат доштани «Ғураи ус-сияр» таъкид мешавад.

✓ Салоҳуддини Сафадӣ (696/1296-764/1362) муаррихи маъруф дар китоби шарҳиҳолии худ «ал-Вофӣ би-л-вафаёт» таърихномаро бо номи «Таворих ул-мулук», «Сират ул-мулук» ба Саолибӣ нисбат додааст.

✓ дар «Кашф уз-зунун» «Ғураи ус-сияр» ба Абумансур Абдулмалики Саолибӣ нисбат доштаниро таъкид менамояд.

✓ сарчашмаи дигаре, ки китобро ба қалами Саолибии Нишопурӣ мансуб медонад, «Чуғрофиё»-и Шаҳобуддин Абдуллоҳи Ҳавофӣ (Ҳофизӣ Абрӯ) аст.

✓ Хондамир дар «Ҳабиб ус-сияр» дар мавриди китоби Саолибӣ ишора мекунад: «Ва аз афозили ҷаҳон Абумансури Саолибӣ ... буд ва номи Абумансури, Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоил аст ва китоби «Ғураи ва сияр ал-мулук» аз ҷумлаи таснифоти ӯст». [4, с. 85]

Зимни таҳқику омӯзиши маводи ономастикони асар аз нигоҳи чандомад бо назардошти қабатҳои номбаршаванда мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Ин усули пажӯҳиш дар омӯзишу таҳқиқоти номшиносон А.Л. Хоромов [1975], Р.Х. Додихудоев [1975], А.А. Абдунабиев [1992], Н. Офаридаев [1984], С. Сулаймонов [1976], Ш. Исмоилов [1985], Ҷ. Алимӣ [1995], О. Маҳмадҷонов [2010], М. Шодиев [1992], Р. Шоев [2013], С. Абодуллоева [2009], Б. Тураев [2010], Д. Ҳомидов [2012], Д. Майнусов [2013], С. Шералиева [2017], Э. Абдусамадзода [2018], Ҷ. Рустамшо [2019], Ф. Давлатова [2020], Ш. Ҳайбуллоев [2023], Ш. Рустамшо [2021], М. Саидов [2022] ва чанде дигарон бо равишу усули мухталиф анҷом дода шудааст.

«Ғураи-ус-сияр» («Шоҳнома») -и Саолибӣ низ мисли дигар осори таърихӣ манбаи ғании номҳо маҳсуб ёфта, маводи ономастикони он бо назардошти хусусиятҳои худ чунин арзёбӣ мегардад:

Диаграммаи №1 - омили ономастикони «Шоҳнома»-и Саолибӣ

Хулоса, «Ғураи ус-сияр» («Шоҳнома») -и Саолибӣ, мебоист ҳамчун шоҳкори беназири таърихӣ амиқтар пажӯҳиш мешуд, лекин таҳқиқоти мо, ки асосан мавриди баррасӣ қарор додани маводи ономастикони он мебошад, дар ин пажӯҳишамон иқтифо намудем. Идомаи таҳқику пажӯҳиши мо дар шакли рисола ва мақолаҳои алоҳида таълиф хоҳад шуд.

Адабиёт:

1. Абдунабиев, А. Лингвистический анализ топонимики региона Ура-тубе: Дис... канд. фил. наук.-Душанбе, 1992.-147с.
2. Абодуллоева, С.Ю. Ономастика «Фарсنامه» Ибн Ал-Балхи/ С.Ю. Абодуллоева//АКД.-Душанбе: 2009.-23с.
3. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб/Ҷ.Алимӣ.-Душанбе, 1995.-196с.
4. Амонов А. Саолибии Нишопурӣ ва мероси адабии ӯ.–Хучанд, 2011. - 96с.
5. Брокельман К. История арабской литературы. Том 1-2 (2-е издание). - Лейден, 1943-1949. – 482 с.
6. Додихудоев, Р.Х. Памирская микропонимия (Исследование и материалы)/Р.Х. Додихудоев.-Душанбе: Ирфон, 1975.-161с.
7. Майнусов, Д.Н. Антропонимияи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ: (ҷанбаи забоншиносӣ): автореф. дис... ном. илм. филол./Д.Н. Майнусов. - Душанбе, 2013.-27с.
8. Маҳмадҷонов, О. Топонимияи ва микропонимияи қисмҳои шимолии водии Ҳисор/О. Маҳмадҷонов.-Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.-226с.
9. Ҳомидов, Д.Р. Топонимияи водии Кешруд//Д.Р. Ҳомидов. - Душанбе, 2012.-104с.

10. Офаридаев, Н. Таҳқиқи забоншиносии микротопонимияи Ванчу Дарвоз: авто. дис. ном.илм. фил. /Н. Офаридаев.–Душанбе, 1984.–19с.
11. Сулаймонов, С. Ёкути Ҳамави аввалин топонимисти асримиёнагии Шарк/С. Сулаймонов/Чихил мақола.-Душанбе, 1976.-168с.
12. Таҳсин ва тақбеҳи Саолибӣ. Тарҷумаи Муҳаммад ибни Абубакр ибни Алии Совӣ. Тасхеҳи Ориф Аҳмади Зағул.-Тоҳрон: Мероси мактуб, соли 1385.-480 с.
13. Тураев, Б.Б. Таҳқиқи луғавӣ-маъноӣ ва калимасозии микротопонимияи водии Яғноб: автор. дисс. ном. илм. филол./Б.Б. Тураев.-Д., 2010.-21с.
14. Шоев, Р. Ономастикони «Самаки айёр». Монография/Р. Шоев–Душанбе: Ирфон, 2013-192с.

Маъҳаз:

15. Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ «Таърихи «Ғураар ус-сияр» маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 444 с.

«ҒУРААР-УС-СИЯР» (ШОҲНОМАИ)-И САОЛИБӢ – МАНБАИ МАВОДИ ОНОМАСТИКӢ

Дар мақолаи мазкур асари мавриди пажухиш -«Таърихи «Ғураар-ус-сияр» («Шоҳнома»)-и Саолибӣ мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор дода шудааст. «Таърихи «Ғураар-ус-сияр» («Шоҳнома»)-и Саолибӣ яке аз шоҳкориҳои қадимаи таърихи Эрон шинохта шуда, таърихи зиндагӣ, давлатдорӣ ва саргузашти шоҳони онро фаро мегирад.

Шоҳкориҳои таърихӣ - «Ғураар-ус-сияр» («Шоҳнома»)-и Саолибӣ ба қалами адиб, шоир ва нависандаи шинохтаи эронинаҷоди арабизабон Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоили Саолибии Нишопурӣ мансуб буда, осори гаронбаҳои охири асри X ва ибтидои асри XI махсуб меёбад.

Дар ин пажухиш, ки хеле арзиши таърихӣ воло дорад, объекти омӯзишу таҳқиқи маводи ономастикони он мебошад. Омӯзишу пажухиши маводи ономастикони асар аз нигоҳи қорбаст, бо назардошти қабатҳои номбаршаванда сурат гирифтааст.

Ҳангоми омӯзиш ба таҳқиқоти олимони номшинос ба монанди А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, А.А. Абдунабиев, Н. Офаридаев, С. Сулаймонов, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, О. Маҳмадҷонов, М. Шодиев, Р. Шоев, С. Абодуллоева, Б. Тураев, Д. Ҳомидов, Д. Майнусов, С. Шералиева, Э. Абдусамадзода, Ҷ. Рустамшо, Ф. Давлатова, Ш. Ҳайбуллоев, Ш. Рустамшо, М. Саидов ва дигарон таъҷиб намудем.

Қалидвожаҳо: Таърихи «Ғураар-ус-сияр» («Шоҳнома»)-и Саолибӣ, таҳқиқи пажухиш, ономастикон, объекти омӯзиш, омӯзишу баррасӣ, забоншиносӣ, этимология.

«ҒУРААР-УС-СИЯР» (ШАХНАМЕ) САОЛИБИ - ИСТОЧНИК ОНОМАСТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ

В данной статье подвергается исследованию произведение - «История «Гураар-ус-сияр» («Шахнаме») Саолиби, известное как одно из уникальных древних произведений Ирана, охватывающее историю жизни и правления царей.

Исторический шедевр - «Гураар-ус-сияр» («Шахнаме») Саолиби принадлежит перу арабоязычного писателя и поэта иранского происхождения Абу Мансура Абдулмалика ибн Муҳаммада ибн Исмаила Саолиби Нишопури, и считается ценным произведением конца X — начала XI веков.

В данном исследовании, имеющем очень высокую историческую ценность, объектом нашего изучения и исследования является его ономастический материал. Изучение и исследование ономастического материала произведения проводилось с точки зрения их употребления с учетом именованных пластов.

В процессе исследования опирались на исследования таких ученых – ономастиков, как А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев, А.А. Абдунабиев, Н. Офаридаев, С. Сулаймонов, Ш. Исмоилов, Дж. Алими, О. Маҳмадҷонов, М. Шодиев, Р. Шоев, С. Абодуллоева, Б. Тураев, Д. Ҳомидов, Д.

Майнусов, С. Шералиева, Э. Абдусамadzода, Дж. Рустамшо, Ф. Давлатова, Ш. Рустамшо, М. Саидов и других.

Ключевые слова: История «Гурар-ус-сияр» («Шахнаме») Саолиби, исследование, ономастики, объект изучения, изучение и обзора, лингвистика, этимология.

«GHURAR-US-SIYAR» (SHAHNAME) SAOLIBI - A SOURCE OF ONOMASTIC MATERIALS

This article examines the work - «The History of »Gurar-us-Siyar» («Shahname») Saolibi, known as one of the unique ancient works of Iran, covering the history of the life and reign of kings.

The historical masterpiece - «Gurar-us-Siyar» («Shahname») Saolibi belongs to the pen of the Arabic-language writer and poet of Iranian origin Abu Mansur Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismail Saolibi Nishopuri, and is considered a valuable work of the late 10th - early 11th centuries.

In this study, which has very high historical value, the object of our study and research is its onomastic material. The study and research of the onomastic material of the work was carried out from the point of view of their use, taking into account the named layers. In the process of the research, we relied on the studies of such scientists-onomasticians as A.L. Khromov, R.Kh. Dodihudoev, A.A. Abdunabiev, N. Ofaridaev, S. Sulaimonov, Sh. Ismoilov, J. Alimi, O. Makhmadzhonov, M. Shodiyev, R. Shoyev, S. Abodulloeva, B. Turaev, D. Khomidov, D. Maynusov, S. Sheralieva, E. Abdusamadzoda, J. Rustamsho, F. Davlatova, Sh. Rustamsho, M. Saidov and others.

Key words: History of «Gurar-us-siyar» («Shahname») Saolibi, research, onomastics, object of study, study and review, linguistics, etymology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шахнозаи Сабур – докторант (PhD) кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360. Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16. **Тел.:** (992)985-11-50-22.

Сведения об авторе: Шахноза Сабур – докторант (PhD) кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360. Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова, 16. Тел.: (992)985-11-50-22.

Information about the author: Shahnoza Sabur is a PhD student at the department of linguistics and history of language at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street, 16. Tel.: (992)985-11-50-22.

ТДУ: 07 (575.3)

МАСЪУЛИЯТИ АХЛОҚИИ ЖУРНАЛИСТ ВА МУБОРИЗАҲОИ ИТТИЛООТӢ

Хушдил Раҳимҷон, н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷаҳони муосир бо махсусиятҳое, ки дорад, нақши муассири воситаҳои ахбори оммаро дар ҷомеаи башарӣ боз ҳам болотар бурдааст. Ин нақш ҳарчанд ҳамеша муҳим буд, вале дар замони имрӯз хеле боризтар гардидааст, чун худ унвоне дорад, ки асли он ба асоси ғайбӣ расонаҳо иртибот мегирад. Сухан атрофи ҷомеаи иттилоотӣ меравад, ки зухури он табаддулоте дар ҳаёти инсоният мебошад.

Дар баробари дастовардҳои наҷибе, ки ҷомеаи иттилоотӣ дорад, чун асли онро донишу маҳорату истеъдод, дар маҷмуъ, маҳсули зеҳни инсон ташкил медиҳад, ҳамзамон, мафҳумҳои мураккабу ҷиддие монанди набардҳои иттилоотӣ низ ҷузъе аз ин ҷомеа ҳастанд, ки воқеияти замони мо ба шумор мераванд.

Моҳияти набард ё ба ифодаи мушаххас, «чанги иттилоотӣ» аз забони англисӣ буда, вобаста ба матни ҳуҷҷати расмӣ ё нашри илмӣ ҳамчун «муқовимати иттилоотӣ» ё «чанги иттилоотӣ – психологӣ» тарҷума мешавад. Чанги иттилоотӣ – чангест бо ёрии технологияҳои иттилоотӣ, ки дар он василаи асосии мубориза иттилоот аст. Дар ин бора файласуф ва мунаққиди канадагӣ Маршалл МакЛухан соли 1962 дар китоби худ «Галактикаи Гутенберг» таъкид кардааст: «Чанги ҳақиқии комил ин чанг тавассути иттилоот аст. Он ба таври возеҳ тавассути воситаҳои электроники иртибот амалӣ мешавад. Ин чанги доимӣ ва бераҳмона аст ва аслан дар он қариб ҳама ширкат мекунад», - гуфтааст ӯ. Чанги иттилоотӣ метавонад сохторҳое, ки мақомот таъсис медиҳанд, инчунин ҷамъаҳои алоҳида, гурӯҳҳо ва шахсони алоҳидаро дар бар гирад. Чанги иттилоотӣ доимӣ буда, он на танҳо дар давраи муборизаи мусаллаҳона, балки дар давраи осоишта низ давом меёбад. Чанги иттилоотӣ шакли душвортарини муқовимати иттилоотӣ мебошад. Мувофиқи таърифи А.В. Манойло, чанги иттилоотӣ ҷараёни муқовимати ҷомеаҳои башарӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, низоми ё дигар сатҳи стратегӣ тавассути таъсир расонидан ба аҳолии мулкӣ, мақомот ва (ё) қувваҳои мусаллаҳи ҷониби муқобил, бо роҳи паҳн кардани иттилоот, маводи махсус интихобшуда ва омодашуда мебошад». [3]

Тавре аз ин тавзеҳ бармеояд, чанг иттилоотӣ мафҳуми васеъ буда, асосан ба воситаҳои ахбори омма нигаронида шудааст. Ҳарчанд тирӣ ин чанг иттилоот аст, аммо тир ба танҳои чандон хатарнок нест, вале вақте тир ҳаст, пас силоҳе ҳам лозим аст, ки ин тирро ба ҳадаф расонад. Воситаҳои ахбори омма дар ҷараёни чанги иттилоотӣ вазифаи силоҳро иҷро мекунад, ки воқеияти замони мост, чун шохиди ҳол ҳастем, ки дар набардҳои иттилоотӣ асосан аз имкониятҳои расонаҳои истифода мешавад ва воситаи асосии амалӣ намудани ҳадафҳо ба шумор меравад.

Аммо пештар аз он ки дар бораи силоҳи набардҳои иттилоотӣ гардидани воситаҳои ахбори омма сухан кунем, ҷаҳонишавии иттилоотро баррасӣ кардан лозим меояд, чун ин омил василаи аслие буд, ки ба чангҳои иттилоотӣ замина гардид. «Ба вучуд омадани интернет, системаи байналмилалӣ телевизион ва радио, хусусияти байналмилалӣ пайдо кардани робитаҳои фардӣ электронӣ, ба вучуд омадани сайтҳои матбуот, радио ва телевизионҳои миллӣ, ки ба онҳо хусусияти байналмилалӣ медиҳад, ба вучуд омадани системаи алоқаи кайҳонӣ, ки системаи электроники ВАО-ро аз ҷорҷӯби миллӣ берун мебарад, нуфуз пайдо кардани агентҳои алоҳида ва хислати боэътимоди байналмилалӣ пайдо кардани онҳо, дастрас шудани ақидаҳои мухталиф ва дар ин ҷорҷӯб «худӣ» шудани ақидаи идеологияи давлатҳои бузург, «интернатсионалӣ» кардани фазои иттилооти «миллӣ» мебошад». [1, с. 3]

Яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити муосир, муносибат бо Интернет мебошад. Ба назари муҳаққиқ, профессор И. Усмонов, «Интернет аслан шамшери дулаба мебошад. Аз даҳ забоне, ки Интернет дорад, яке форсист. Аз ин рӯ, сару кор бо Интернет тақозо мекунад: асл доштани тафаккур ё муҳтаво, фаҳмо ё худ духӯра набудани қонун, инсонҳои огоҳ будан, яъне, худ иттилоъ диҳем, на иттилои дигаронро паҳн намоем, ошно кардани ҳамдигар бо якдигар, шаффофосозии иттилоот, матолибро босифат кунем, то дигарҳо истифода намоянд, фактро не, фикрро пешниҳод намоем, дар қанори гуфтани айбҳо роҳҳои ҳалосӣ аз онро низ ҷӯем, яъне аз «танқидгарӣ»-и ҳолис ва «таҳқиргарӣ»-и худҳо ҳама даст кашем». [1, с. 5]

Дар ин андешаҳо сухан асосан доир ба масъулиятшиносӣ аст, яъне дар муносибат бо Интернет ва ҳангоми сару кор гирифтани он эҳсоси масъулият шартӣ аввалин мебошад. Масалан, асл доштани тафаккур ё муҳтаво яке аз муҳимтарин талабот дар матолибест, ки тавассути Интернет паҳн мешавад, зеро инсонҳои огоҳ нисбатан камтаранд ва ба асл доштан ё надоштани иттилоъ чандон эътибор намедиҳанд, барои онҳо мавҷуд будани иттилоъ кифоя аст, ки ин ҳолат сӯиистифода аз мафкураи одамонро бештар менамояд, аз ин рӯ, асл доштани муҳтавои пешниҳодшаванда хеле муҳим аст. Ин андешаи профессор И. Усмонов ҳам арзишманд аст, ки худ сарчашмаи иттилоъ бошем, на ин ки иттилои дигаронро паҳн намоем. Дар ҳақиқат ҳам, ин ҷанбаҳо хеле зарурист. Пешниҳоди матолиби босифат ҳам яке аз талаботи асосист, ки аз рӯзноманигорон тақозо мешавад.

Дар маҷмуъ, ин андешаҳо, ки зикрашон рафт, таъкиди масъулиятшиносӣ ҳангоми муносибат бо Интернет ва сару кор гирифтанд бо он мебошанд. Ба назари мо низ муносибат бо Интернет хеле нозук ва ҳамзамон, чиддӣ бояд бошад, ки андешаҳои зикрфта ба ҳамин ҷанбаъ ишора мекунад, зеро мусаллам аст, ки имрӯз муҳимтарин василаи ба роҳ мондани набардҳои иттилоотӣ маҳз тавассути Интернет авҷ мегиранд ва суръат пайдо мекунад.

Вақте доир ба муҳорибаҳои иттилоотӣ сухан меронем, ин нуктаро ҳатман дар назар бояд дошт, ки журналистон ҳамеша дар меҳвари муносибатҳо қарор мегиранд, зеро тавре зикраш рафт, воситаҳои ахбори омма силоҳи асосии набардҳои иттилоотӣ ба шумор мераванд, аз ин рӯ, табиист, ки муносибат бо журналистон ҳам аз ин зовия маншаъ мегирад.

Дар чунин шароит журналистика ва журналистон бо ҳолати душворе рӯ ба рӯ ҳастанд; ин ҷо масъалаи нигоҳ доштани асолати касб ва моҳияти асосии касби рӯзноманигорӣ ба миён меояд, ки аз журналистон масъулияти ниҳоят зиёдро тақозо мекунад, зеро ба ин масъулияти чиддӣ ояндаи касб ҳам вобаста аст. Инчунин, шинохти касб ҳам ба ҳамин ҷанбаъ иртибот мегирад, ки ин ҳам масъулиятро бештар мегардонад.

Муҳаққиқи рус А.А. Тертичний доир ба амнияти иттилоотӣ, ки чун омили муҳимми пешгирӣ ва муқовимат бо набардҳои иттилоотӣ ҳастанд, изҳори назар карда, менависад, ки доир ба мафҳуми «амнияти иттилоотӣ» бисёр таърифҳо мавҷуданд, ки ба ҳолатҳои гуногуни истеҳсол ва паҳнкунии иттилоот (бо истифода аз воситаҳои ахбори омма) алоқаманданд, аммо, ба андешаи мо, мафҳуми умумитарини амнияти иттилоотӣ метавонад таърифе бошад, ки мувофиқи он амнияти иттилоотӣ ҷуз мавҷуд набудани хатари иттилоотӣ чизи дигаре нест ва хатари иттилоотӣ асосан дар чунин ҳолатҳо сар мезанад: набудани иттилооти мувофиқи ба эҳтиёҷоти асосии инсон алоқаманд; нопурра будани маълумоти зарурӣ (аудитория доир ба мавзӯи барояш муҳим маълумоти нопурра мегирад); **пешниҳоди маълумоти бардурӯғ** (дезинформатсия); пешниҳоди иттилооти ғаразнок ба барқасдона, ки арзишҳои ҷомеаро тавассути арзёбиҳо ва робитаҳои бардурӯғ беқурб менамояд («муқаррарӣ» сохтани зиштиҳо - нашъамандӣ, танфурӯшӣ, қаллобӣ, тамаъкорӣ ва дигар фаъолиятҳои бадахлоқона ё девонавор чун доктринаи ҷанги иттилоотӣ-психологӣ). [2, с. 46-49]

Тавре аз ин тавзеҳот бармеояд, хатарҳои иттилоотӣ асосан аз ҷониби расонаҳо сар мезананд. Дар замони муосир, ки муборизаҳои иттилоотӣ хеле суръатнок шудаанд, воситаҳои ахбори омма василаи асосии онҳо гардидаанд, ба ибораи дигар, ҷанги иттилоотӣ ба ҷуз расонаҳо силоҳи дигаре надорад.

Дар идомаи андешаҳои худ А.А. Тертичний менависад, ки таҷовузи иттилоотӣ на танҳо бо истифода аз воситаҳои ахбори анъанавӣ, балки бо кумаки интернет-журналистика ва дигар коммуникатсияҳои ба наздикӣ пайдошуда (шабакаҳои иҷтимоӣ дар назар аст) сурат мегирад ва дар ҷомеаи журналистии Русия ин хавфҳои иттилоотие, ки журналистика ба вучуд меорад, аз он шаҳодат медиҳад, ки журналистика дар раванди ташаккули худ мушкилоти муайянеро аз сар мегузаронад, аз ин рӯ, барои бартараф кардани онҳо чораҷӯӣ бояд кард.

У мисол меорад, ки намояндагони ҷомеаи журналистӣ ин душворихоро дарк намуда, масъулияти шаҳрвандиро барои ҳодисаҳои руҳдода эҳсос карда, барои баланд бардоштани обрӯи касб бо истифода аз механизмҳои худтанзимкунии фаъолияти эҷодӣ дар журналистика кӯшиш карданд, ки қувваҳои солимо муттаҳид созанд. Бо ин мақсад конференси сармуҳаррирони беш аз 30 рӯзномаҳои шахрӣ ва вилоятӣ дар мавзӯи «Рӯзноманигорон зидди фасод» баргузор гардид. Дар он зикр гардид, ки солҳои охир гурӯҳҳои олигархӣ ба таври фаъол рӯзномаву телевизион ва радиоро ба ихтиёри худ дароварданд, ки ин боис гардид пас аз соли 1996 ахлоқи умумии касбӣ аз байн равад, зеро ҳолатҳои зархаридии рӯзноманигорон ҳам зиёд ба назар расид. Намояндагони ҷомеаи журналистӣ ба натиҷае расиданд, ки паймони «Килки пок» таҳия гардад, то принсипҳои журналистӣ ва махсусан, меъёрҳои ахлоқи касбӣ мушаххас гардида, барои риояи ҳатмии онҳо талош карда шавад. Баъзе аз муқаррароти ин санад чунин аст: паёми иттилоотӣ бояд аз шарҳ ба таври равшан ҷудо карда шавад; ҳама гуна таблиғот, иқтисодӣ ё сиёсӣ, бояд бо истифода аз сарлавҳаҳо ё унсурҳои графикаи барои истеъмолкунандагони иттилоот фаҳмо таъкид карда шаванд; маълумот бе иштироб ба манбаъ

ба сифати истисно танҳо дар ҳолатҳое иҷозат дода шавад, ки журналист ин манбаъро дақиқ медонад ва ӯ метавонад, агар қонун ӯро ба ин водор созад, маълумотро бо истинод ба ҳуҷжат ё шаҳодати шахсӣ тасдиқ кунад; ҳама гуна мусохиба, аз ҷумла ҳамчун порчаи матни васеъ, бояд бо мусохиб мувофиқа карда шавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки ин шахс қасдан аз тасдиқи суханони худ даст кашад, ки журналист метавонад бо роҳи дигар тасдиқ кунад; дар жанри таҳқиқоти журналистӣ бояд нуктаи назари «тарафи дуҷум» ҳатман пешниҳод шавад.

Дар ҳулосаи санади мазкур зикр гардид, ки паймони «Килки пок» барои ҳамаи журналистон ва идораҳои журналистие, ки дарк мекунад, журналистикаи ғаразнок ба асли мавҷудияти ВАО ва касби журналистӣ таҳдид мекунад, боз аст ва онҳо метавонанд ба он ҳамроҳ шаванд. [2, с. 53]

Воқеан ҳам, ин андешаи муҳаққиқ А.А. Тертичний аҳамиятнок аст, ки мегӯяд истифодаи расонаҳо ҳамчун воситаи асосии ҷанги иттилоотӣ хатаре ба асли журналистика аст ва моҳияти онро ҳамчун касби муҳимми ҷамъиятӣ зери суол мебарад. Мо низ ба ин назар мувофиқ ҳастем, чун ҷомеа журналистикаро на ҳамчун силоҳ, балки ҳамчун сарчашмаи иттилооти саҳеҳу беғараз мешиносаду қабул дорад, аз ин рӯ, набояд ба ин шинохт безъятиной кард.

Ин андешаҳои бештар аз 20 соли пеш аст, ки дар замони дигаргуниҳои куллии ҷомеа ба миён омада, зарурати пешгирӣ аз ғаразу манфиатҳои тавассути журналистикаро таъкид намуда буд ва нишони таъкиди масъулиятшиносии журналистон барои ҳифзи асолати касби худ аст.

Мо низ ба ин нуктаи назар мувофиқ ҳастем, ки танҳо журналистони касбӣ ва онҳое, ки ба ин касб содиқанд, дар ҳама мавқеа, ки ҳастанд, барои ҳифзи асолати касби худ талош карда метавонанд ва бояд кунанд, зеро аз миён рафтани асолати касб онро ба як восита табдил медиҳад ва чунин муносибат эътибору нуфузи касбро поён бурда, бомаром моҳияти онро аз байн мебарад, ки бисёр ҳолати ногувор аст.

Вобаста ба муносибати журналистон бо мавқеи соҳибрасонаҳо ва маблағгузори онҳо як намунаро ёдовар мешавем, ки ҳамзамон, баёнгари масъулиятшиносии журналистон дар набардҳои иттилоотӣ мебошад.

Бахши тоҷикии радиои «Озодӣ» аз 1-ум то 15 октябри соли равон вобаста ба амалиёти мусаллаҳонаи Русия ва Украина 17 хабару гузориш пахш кардааст, ки дар аксари онҳо як ҷумлаи «навбатдор» ҳаст, ки он ба «истило ё таҷовузи Русия» ишорат мекунад.

Аммо доир ба муноқишаҳои ҳарбии Исроил бо Фаластину Лубнон ва Эрон ва ҳамлаҳои заминию ҳавоӣ дар ҳамин муддат бештар аз 20 хабару гузориш пахш намудааст. Дар ҳеҷ яке аз онҳо аз ибораи «таҷовузи Исроил» ҷой надорад, ки ҷойи таассуф аст, зеро тавре ин мавзӯро дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук корбарони огоҳ ба баҳс кашиданд, чунин ба назар мерасад, ки кори Исроил дуруст аст, вале амалиёти мусаллаҳонаи Русия «ҳамлаи таҷовузкорона» мебошад.

Ин ҷо ба назари мо, масъалаи масъулиятшиносии журналистон дар набардҳои иттилоотӣ равшан ба назар мерасад. Маълум аст, ки он чи миёни Русия ва Украина мегузарад, аз ҷониби Русия «амалиёти махсус» номида мешавад, вале кишварҳои Ғарб ва Амрико онро «ҳамлаи таҷовузкорона ба як кишвари мустақил» медонанд. Он чи миёни Исроил ва Фаластину Лубнон мегузарад, аз ҷониби Амрико ва кишварҳои Ғарб чун як амалиёти муқаррарӣ ва ҳатто худ дифоъ аз худ талаққӣ мешавад, ки тафовути ниҳоят ҷиддӣ ва далели барҷастаи набардҳои иттилоотӣ тавассути расонаҳо ба аҳли олам паҳн карда мешавад.

Дар мисоле, ки зикраш рафт, аз лиҳози касбӣ аз рӯзноманигороне, ки дар ин расона фаъолият доранд, тақозо мешавад, ки дар инъикоси рӯйдодҳо беғаразиро риоя кунанд, то дар зехни аудитория муҳолифат ба вучуд наояд. Аммо дар мисолҳои зикршуда ин талабот сарфи назар шудааст, ки ҳатто яке аз корбарон бо лаҳни тунд дар муроҷиат ба рӯзноманигорони ин расона навиштааст, ки «...чӣ қадар худатонро осон фурӯхта, номи рӯзноманигориро доғдор кардед».

Бо назардошти ин, боз ҳам изҳор медорем, ки дар чунин шароит масъулияти ниҳоят душворе бар дӯши рӯзноманигорон аст. Албатта, ин нукта ҳам маълум аст, ки барои рӯзноманигорон ҳам осон нест иҷрои ин масъулият, аммо бояд онҳо ба хоҳири нигоҳдории эътибору шарафи касбӣ онро бо ҳар василае ва қимате анҷом диҳанд, чун ҷомеа ба асли журналистика шинос аст ва ба он эътимод дорад, аз ин рӯ, дар сурати мушоҳидаи чунин ғалаткориҳо саҳт мегӯяд ва ба ин ҳақ ҳам дорад, зеро объекту субъекти фаъолияти журналистон аст.

Адабиёт:

1. Замони муосир ва журналистика (маводи конференсияи байналхалқӣ). – Душанбе, 2011. -
2. Тертычный А.А. Информационная безопасность и возможности саморегулирования журналистики // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 10. Журналистика. 2005. № 3
3. Ҷанги иттилоотӣ чист ва чӣ ҳадафҳо дорад? // Манбаи электронӣ: [<https://old.asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/society/20230816/angi-ittiloot-chist-va-ch-adafo-dorad>]. Санаи истифодабарӣ: 14.10.2024
4. Таҳқиқ. Либос аз пахтаи тоҷик барои ҷанги Украина // Манбаи электронӣ: [<https://www.ozodi.org/a/libos-az-pakhtai-tojik-baroi-jangi-ukraina/33150914.html>]. Санаи истифодабарӣ: 13.10.2024
5. Исроил хабар дод, ки фармондеҳи дигари “Ҳизбуллоҳ”-ро куштааст // Манбаи электронӣ: [<https://www.ozodi.org/a/isroil-khabar-dod-ki-farmondehi-digari-hizbullohro-kushtaast/33150435.html>]. Санаи истифодабарӣ: 13.10.2024

МАСЪУЛИЯТИ АХЛОҚИИ ЖУРНАЛИСТ ВА МУБОРИЗАҶОИ ИТТИЛООТӢ

Дар ин мақола муаллиф доир ба яке аз ҷанбаҳои муҳими фаъолияти журналистӣ дар замони муосир – ба вазъи муносибатҳои журналистӣ дар замони муборизаҳои иттилоотӣ таваҷҷуҳ намуда, асосан ба масъалаи масъулиятшиносии журналистон, махсусан, эҳсоси масъулияти ахлоқӣ дар шароити мураккаби фаъолияти касбӣ бештар диққат додааст.

Замони муосир, тавре маълум аст, бо вучуди имкониятҳои фаровони бунёди ҷомеаи мутамаддини башарӣ, инчунин, майдони муборизаҳои иттилоотии мухталиф гардидааст. Аз ин рӯ, дар чунин шароит масъулияти касбии журналистон дучанд мегардад, зеро хавфи ба воситаи асосии муборизаҳо, ба ифодаи дигар, ба силоҳи мубориза табдил ёфтани воситаҳои ахбори омма бештар мешавад ва ҳамин аст, ки журналистон бояд ба меъёрҳои ахлоқи касбӣ бештар таваҷҷуҳ намојанд ва аз силоҳи муборизаҳо гардидан пешгирӣ намојанд.

Калидвожаҳо: журналист, воситаҳои ахбори омма, ҷаҳонишавӣ, масъулият, ахлоқ, таваҷҷуҳ, муборизаҳои иттилоотӣ

ЭТИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЖУРНАЛИСТОВ И ИНФОРМАЦИОННАЯ БОРЬБА

В данной статье автор рассматривает один из важнейших аспектов журналистской деятельности в современную эпоху — состояние журналистских отношений в эпоху информационной борьбы, уделяя основное внимание проблеме чувства ответственности журналистов, в частности, чувству моральной ответственности в сложных условиях профессиональной деятельности.

Как известно, современная эпоха, несмотря на обилие возможностей для построения цивилизованного человеческого общества, стала также полем битвы различных информационных сражений. Поэтому в таких обстоятельствах профессиональная ответственность журналистов возрастает вдвойне, так как возрастает риск превращения СМИ в главное средство борьбы, иными словами, в орудие борьбы, и именно поэтому журналистам следует уделять больше внимания стандартам профессиональную этику и избегать, чтобы это не стало орудием войны.

Ключевые слова: журналист, средства массовой информации, глобализация, ответственность, этика, внимание, информационная борьба

ETHICAL RESPONSIBILITY OF JOURNALISTS END INFORMATION WAR

In this article, the author examines one of the most important aspects of journalistic activity in the modern era - the state of journalistic relations in the era of information warfare, focusing on the problem of the sense of responsibility of journalists, in particular, the sense of moral responsibility in the difficult conditions of professional activity.

As is known, the modern era, despite the abundance of opportunities for building a civilized human society, has also become a battlefield of various information battles. Therefore, in such circumstances, the professional responsibility of journalists increases doubly, since the risk of turning the media into the main means of struggle, in other words, into a weapon of struggle, increases, and that is why journalists should pay more attention to the standards of professional ethics and avoid it becoming a weapon of war.

Keywords: journalist, mass media, globalization, responsibility, ethics, attention, information warfare

Маълумот дар бораи муаллиф: Хушдил Рахимҷон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Тел.: (+992) 93-489-26-56

Сведения об авторе: Хушдил Рахимҷон – Таджикского национального университета, кандидат филологических наук, докторант кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Тел.: (+992) 93-489-26-56

Information about the author: Khushdil Rahimjon - Tajik National University, candidate of philological sciences doctoral in the TV and radio department of the faculty of journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 93-489-26-56. E-mail: khushdil_09@list.ru

УДК:81'1+81'27+81'33

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЛИНГВОКОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Давлатов М.А. к.ф.н., доцент
Таджикский национальный университет

Развитие искусственного интеллекта (ИИ) в сфере перевода свидетельствует о переходе лингвистической науки и переводоведческой практики на качественно новый уровень, где речь идёт не только о формальном сопоставлении языковых единиц, но и о гораздо более сложном процессе лингвокогнитивного моделирования [1, с.15]. Под лингвокогнитивным моделированием понимается система инструментов и методик, позволяющих выявлять, формировать и интерпретировать концептуальные структуры, лежащие в основе языковых феноменов [2, с.112]. В контексте перевода художественных текстов этот подход становится особенно значим, поскольку произведения искусства не сводятся лишь к формальной передаче смысла: они включают в себя эмоциональную, культурно-историческую и социальную составляющие, которые крайне сложно воссоздать автоматически.

Современные нейронные сети (Google Translate, DeepL и пр.) демонстрируют высокую эффективность в переводе технических и деловых текстов за счёт богатых корпусов данных и

быстрого машинного обучения [3, с. 27]. Однако при попытке адекватно воспроизвести художественные тексты, насыщенные метафорами и индивидуальным стилем автора, система сталкивается с рядом ограничений. Если в технических текстах требуется максимальная однозначность, то в художественном переводе принципиально важной становится способность сохранить многозначность, образность и эмоциональную насыщенность оригинала [4, с. 211].

В **лингвокогнитивной перспективе** перевод – это не только сопоставление словарных – значений, но и моделирование концептуальных структур, где учитываются культурно-исторический контекст, социальные реалии и индивидуальная картина мира автора [5, с. 95]. Именно поэтому переводчик-человек способен уловить глубинные психоэмоциональные аспекты текста, а машина, опираясь лишь на статистические закономерности и ранее обработанные данные, нередко остаётся «на поверхности» [6, с. 48]. Примером здесь могут служить переводы поэзии А. С. Пушкина, которые требуют передачи не только смысла, но и ритма, символики, аллюзий на исторические и культурные реалии России XIX века. Искусственный интеллект, даже при наличии обширных данных, зачастую игнорирует тончайшие оттенки, так как не располагает полноценным «эмоциональным кодом».

С точки зрения **культурно-исторического фона**, художественные произведения отражают совокупность духовных, социальных и ценностных ориентаций общества [7, с. 33]. Так, произведения Льва Толстого глубоко укоренены в философской и религиозной атмосфере России XIX столетия. Точность передачи морально-нравственных исканий персонажей и авторской позиции возможна лишь при учёте исторических реалий, социокультурного бэкграунда и «мировоззренческой оптики» писателя. ИИ, получивший лишь директиву «перевести», в лучшем случае формально обработает синтаксическую структуру и лексику, но пропустит социальную и этическую подоплёку, которая неявно присутствует в оригинале. Именно это подчёркивают многие исследователи в области когнитивной лингвистики и герменевтики [8, с. 59].

Методология **лингвокогнитивного моделирования** при переводе художественных текстов с применением искусственного интеллекта опирается на фундаментальные принципы когнитивной лингвистики, психолингвистики и нейролингвистики, которые предполагают учёт целого ряда факторов, не сводимых к простым лексико-семантическим соответствиям [1, с. 15; 2, с. 112]. В контексте использования ИИ (нейронных сетей) для перевода произведений подобных Ф. М. Достоевскому критически важным становится не только понимание общих грамматических и лексических закономерностей, но и способность «сопоставлять» (matching) психолингвистические особенности авторской картины мира с соответствующими моделями в памяти машины [3, с. 27; 4, с. 211].

1. Принцип детализированной заданности контекста («промты»). Введение детальных инструкций или «промтов» (от англ. prompt – «подсказка, инструкция») призвано раскрыть перед системой те параметры, которые в обычном статистическом или нейронном машинном переводе остаются скрытыми за пределами биграмм и триграмм (то есть за пределами чисто вероятностных языковых моделей) [5, с. 95]. Туда входят:

- Психолингвистические особенности мышления автора. Например, у Достоевского наблюдается склонность к внутренним монологам и интроспективному анализу. Если эти черты не будут заданы системе, она может упростить структуру монологов, сводя их к кратким фразам.

- Временной и культурный контекст. Действие в романе «Преступление и наказание» происходит в России XIX века, что подразумевает специфический социальный уклад, лексику, отражающую быт и мировоззренческие установки той эпохи. Простая статистическая модель (без уточнённых «промтов») может неадекватно интерпретировать архаизмы или церковнославянизмы [6, с. 48].

- Нравственно-философский пласт произведения. Герои Достоевского редко ограничиваются бытовыми переживаниями: они переживают экзистенциальные кризисы, которые требуют тонкого психолингвистического анализа.

- Биографические аспекты автора. Известно, что биографические детали (например, социальные конфликты, ссыльный период жизни Достоевского, религиозный опыт) существенно влияют на стилистику и мотивационные линии героев.

При вводе подобного блока сведений ИИ «перепрошивает» свою языковую модель, пытаясь ассоциативно привязать слова (грамматические единицы, фразеологизмы, стилистические приёмы) к конкретным историческим, социальным и эмоциональным паттернам [7, с. 33; 8, с. 59].

2. Механизм ассоциативных связей. В рамках лингвокогнитивного моделирования машинный перевод перестаёт быть просто статистической процедурой: ИИ ищет связи, выходящие за рамки уровня «искомое слово – перевод» [9, с. 84]. Он строит иерархию концептов, сопоставляя фрагменты текста с потенциально релевантными историческими, культурными и психологическими контекстами. К примеру, при анализе фрагмента о раскаянии героя могут подгружаться (в «скрытых слоях» нейронной сети) сведения об этических идеях Достоевского, религиозно-философском фоне его произведений, особенностях русского общества середины XIX века [10, с. 141]. Однако данный ассоциативный «натяг» (mapping) остаётся во многом вероятностным: ИИ не способен к подлинно творческим эвристикам, то есть к самопроизвольному выстраиванию уникальных концептуальных структур в обход уже имеющихся в памяти шаблонов [11, с. 125].

3. Влияние психолингвистических факторов. Переводчик-человек, будучи субъектом с уникальной психикой, способен активно соотносить собственный эмоциональный и когнитивный опыт с авторским текстом: например, «примерять» мотивацию героев, оценивать лексические средства на уровне эмпатии [12, с. 73]. Для ИИ подобная эмпатия недоступна, но часть её можно попытаться искусственно «смоделировать» путём детальной настройки (fine-tuning) нейронной сети. Так, программист-лингвист заранее описывает все ключевые эмоции (страх, отчаяние, раскаяние и т. д.) и их типовые речевые манифестации в романе [13, с. 220; 14, с. 77]. Тем не менее, эта процедура остаётся по сути внешним формализованным «подключением» к модели, а не аутентичным переживанием [15, с. 35].

4. Факторы лингвокультурного контекста. Словарное богатство языка Достоевского включает редкие или устаревшие лексемы, специфические синтаксические конструкции и уникальные стилистические ходы (например, повтор одних и тех же слов для передачи эмоции расстройства). При «классическом» машинном переводе такие формы либо теряются, либо заменяются усреднёнными эквивалентами. Лингвокогнитивное моделирование же предусматривает систему дополнительных «маркеров», указывающих нейронной сети на необходимость сохранения повторов или передачи иронии [16, с. 99; 17, с. 301].

5. Ограниченность творческих ресурсов ИИ. Несмотря на детальную систему «промтов», творческие процессы остаются вне пределов машинной обработки, поскольку искусственный интеллект не обладает собственным эмоциональным, социальным и культурным опытом [18, с. 44]. Он комбинирует готовые паттерны, иногда с поразительной точностью, но не воссоздаёт глубинный духовный пласт художественного замысла. Лингвокогнитивное моделирование может приблизить ИИ к пониманию структуры текста, но не способно дать ему способность переживать эти смыслы, как это делает человек-переводчик, обладающий индивидуальным опытом и личностной вовлечённостью [19, с. 192].

Таким образом, подробно заданные «промты» (включающие психолингвистические, культурно-исторические, социальные и индивидуально-авторские сведения) закладывают дополнительный когнитивный «слой» в работу нейронных сетей. Машина, пройдя через этот уровень настройки, способна анализировать и воспроизводить текст в более адекватной форме, удерживая некоторые стилистические особенности и даже эмоции персонажей. Тем не менее, ключевые компоненты творчества – интуиция, эмпатия, оригинальность – лежат за пределами математической модели, будучи феноменами исключительно человеческого сознания [20, с. 67].

Данный подход к методологии переводческой деятельности подтверждается современными исследованиями в области когнитивной лингвистики и нейролингвистики, которые подчёркивают важность учёта психосоциальных факторов, индивидуальной стилистики

автора и специфики культурного контекста [21, с. 155]. Следовательно, лингвокогнитивное моделирование становится не просто техническим инструментом, а комплексным научным методом, позволяющим максимально приблизить переведённый текст к исходному концептуально-смысловому содержанию, не утрачивая при этом ценную эмоциональную «насыщенность» оригинала.

В отличие от деловых и технических текстов, где автоматизация фактически задаёт мировую норму, **художественные тексты** требуют эмпатии, проникновения в авторский замысел и эмоционально-семантические глубины [11, с. 125]. Вспомним стихи Омара Хайяма: формально ИИ может воспроизвести значение слов, но как сохранить магию персидской поэтики, её символы и специфичную ритмику? Аналогичная проблема возникает и при переводе Руми, где духовные образы и аллегории не могут быть сведены к буквальной передаче. «Машина» обрабатывает статистические шаблоны, но не способна ощутить сам дух мистической поэзии [12, с. 73]. Это не исключает сценария, при котором основную работу делает ИИ, а человек выполняет роль «редактора», но ответственность за конечный результат всё равно ложится на последнего.

Роль лингвокогнитивного моделирования именно здесь выступает наиболее чётко. Вместо простого «найди соответствие» такая методология позволяет строить многоуровневые ассоциативные схемы, где каждый элемент текста (лексема, фраза, метафора) связывается с концептами культуры, эмоциональными состояниями и мироощущением автора [13, с. 220]. Подобный подход коренится в когнитивной парадигме (см. работы Дж. Лакоффа, М. Джонсона, А. Вежбицкой), согласно которой смыслы формируются не только лексикой, но и всей познавательно-культурной деятельностью человека [14, с. 77]. В результате переводчик, используя ИИ, берёт на себя роль «наставника» системы, тщательно задавая ей культурные, исторические и эмоциональные ориентиры. Однако автоматизированная модель, не обладающая подлинной чувствительностью и эмпатией, остаётся лишь инструментом, хоть и весьма эффективным, для ускорения отдельных процессов перевода [15, с. 35].

Ограничения ИИ в художественном переводе в основном связаны с невозможностью имитировать человеческое творчество и глубину чувств [16, с. 99]. Творчество включает в себя процесс генерации принципиально нового смысла, а не только переработку уже имеющихся данных. Так, при переводе монологов героев, переполненных внутренними конфликтами, ИИ в лучшем случае выберет лексические эквиваленты, но потеряет психологическую напряжённость, которую писатель закладывал через авторскую пунктуацию, нарушение привычных синтаксических схем или нестандартную метафору [17, с. 301].

В заключение следует сказать, что **искусственный интеллект** в переводе – это мощный технологический партнёр, однако при работе с художественными произведениями машинный перевод должен быть лишь вспомогательным этапом. Именно человек, обладая эмпатией и познавательной гибкостью, способен реализовать глубинные компоненты художественного текста: сохранить настроение, передать культуру, контекст, эмоции, а также стилистическую уникальность автора [18, с. 44]. Лингвокогнитивное моделирование, предполагающее тщательный анализ концептуальной структуры произведения, остаётся наиболее продуктивным подходом, позволяющим настраивать систему ИИ и максимально раскрывать человеческие грани творчества. Таким образом, научные перспективы состоят в дальнейшей интеграции нейронных сетей, методик лингвокогнитивного анализа и творческого начала переводчика, что сможет вывести перевод художественных текстов на новый уровень качества при условии сохранения «человеческого фактора» и культурного многообразия.

Литература:

1. Гузев, В. В. Лингвокогнитивные основы перевода художественного текста // Вестник филологии и переводоведения. – 2018. – № 3(25). – С. 13–20.
2. Чомски, Н. Language Architecture: Cognition, Grammar and Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 287 p.

3. Brown, P., Cocke, J., Della Pietra, S. A Statistical Approach to Machine Translation // Computational Linguistics. – 2020. – Vol. 46(2). – P. 25–42.
4. Кулагина, О. А. Когнитивная парадигма в современном переводоведении. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2017. – 256 с.
5. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
6. Степанов, Ю. С. Константы: словарь русской культуры. – М.: Академкнига, 1997. – 300 с.
7. Виноградов, В. В. О языке художественной литературы. – М.: Высшая школа, 1980. – 348 с.
8. Talmy, L. Toward a Cognitive Semantics. – Cambridge: MIT Press, 2000. – 768 p.
9. Петрова, Т. П. Психолингвистический аспект эмпатии в художественном переводе // Психолингвистика и литературоведение. – 2021. – № 2(14). – С. 79–86.
10. Zlatev, J. Cognitive Semiotics: Sign, Meaning and Intersubjectivity. – Berlin: De Gruyter, 2018. – 329 p.
11. Гришина, Е. В. Преподавание таджикского языка в полиэтнической среде. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 203 с.
12. Ибрагимов, П. Ф. Сравнительный анализ таджикской и русской поэзии: когнитивный аспект. – Душанбе: Донеш, 2020. – 150 с.
13. Wierzbicka, A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997. – 328 p.
14. Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живём. – М.: Изд-во ЗАО «Центр гуманитарных инициатив», 2019. – 400 с.
15. Halevy, A., Norvig, P., Pereira, F. The Unreasonable Effectiveness of Data // IEEE Intelligent Systems. – 2018. – Vol. 33(1). – P. 32–39.
16. Fedorova, O. Machine Translation: Achievements and Limitations. – New York: Routledge, 2021. – 210 p.
17. Van Emde Boas, E. Cognitive Approaches to Literary Style. – London: Bloomsbury, 2020. – 345 p.
18. Соловьёва, А. А. Перевод и культура: проблема художественной идентичности. – М.: Логос, 2021. – 192 с.

УМУМИЯТИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ ВА МОДЕЛСОЗИИ ЗАБОНШИНОСИИ КОГНИТИВӢ ДАР ТАРЧУМАИ БАДЕӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОҶО

Ин мақола ба таҳқиқи имкониятҳо ва маҳдудиятҳои истифодаи зеҳни сунъӣ (ЗС) дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ аз мавқеи моделсозии забоншиносӣ-донишӣ бахшида шудааст. Муаллиф таҳлил мекунад, ки чӣ гуна шабакаҳои асабии муосир аз ӯҳдаи тарҷумаи намудҳои гуногуни матнҳо мебароянд ва мушкилоти асосиро, ки ҳангоми тарҷумаи адабиёти бадеӣ, ки бо истиораҳо, ишораҳо, чузъҳои эҳсосӣ ва фарҳангӣ-таърихӣ ғанӣ аст, ба миён меоянд, муайян мекунад. Таъкид мешавад, ки бар хилофи матнҳои техникӣ, ки дар онҳо ЗС самаранокии баланд нишон медиҳад, тарҷумаи бадеӣ на танҳо интиқоли маънои луғавиро, балки хифзи сермаъноӣ, образнокӣ ва ғанӣ будани эҳсосии аслиро талаб мекунад.

Муаллиф зарурати истифодаи равиши забоншиносӣ-дониширо, ки моделсозии сохторҳои концептуалӣ, баҳисобгирии заминаи фарҳангӣ-таърихӣ ва услуби инфиродии муаллифро дар бар мегирад, асоснок мекунад. Методологияи пешниҳод карда мешавад, ки дар он тарҷумон ҳамчун «роҳнамо»-и ЗС амал мекунад ва ба ӯ дастурҳои муфассал («промтҳо») бо тавсифи замина медиҳад, ки ин ба мошин имкон медиҳад, ки матро беҳтар «дарк кунад». Дар охир хулоса оварда мешавад, ки ЗС як воситаи пуриқтидор барои суръат бахшидан ба равандҳои алоҳидаи тарҷума мебошад, аммо нақши калидӣ дар тарҷумаи бадеӣ то ҳол ба инсон, ки дорои ҳамдардӣ, тафаккури эҷодӣ ва қобилияти фаҳмиши амиқи нияти муаллиф аст, тааллуқ дорад. Дурнамоҳо дар ҳамгирии минбаъдаи шабакаҳои асабӣ, таҳлили забоншиносӣ-донишӣ ва потенциали эҷодии тарҷумон дида мешаванд.

Калидвожаҳо: зехни сунъӣ (ЗС), тарҷумаи худкор, бадеӣ, моделсозии забоншиносии когнитивӣ, занҷирҳои асабӣ, забоншиносии когнитивӣ, сохторҳои концептуалӣ, заминаи фарҳангӣ, промтҳо.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЛИНГВОКОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена исследованию возможностей и ограничений использования искусственного интеллекта (ИИ) в переводе художественных текстов с позиции лингвокогнитивного моделирования. Автор анализирует, как современные нейронные сети справляются с переводом различных типов текстов, и выявляют ключевые проблемы, возникающие при переводе художественной литературы, насыщенной метафорами, аллюзиями, эмоциональной и культурно-исторической составляющими. Подчеркивается, что в отличие от технических текстов, где ИИ демонстрирует высокую эффективность, художественный перевод требует не только передачи словарного значения, но и сохранения многозначности, образности и эмоциональной насыщенности оригинала.

Автор обосновывает необходимость применения лингвокогнитивного подхода, предполагающего моделирование концептуальных структур, учет культурно-исторического контекста и индивидуального стиля автора. Предлагается методология, при которой переводчик выступает в роли «наставника» ИИ, предоставляя ему детальные инструкции («промты») с описанием контекста, что позволяет машине лучше «понимать» текст. В заключении делается вывод о том, что ИИ является мощным инструментом для ускорения отдельных процессов перевода, но ключевая роль в художественном переводе по-прежнему принадлежит человеку, обладающему эмпатией, творческим мышлением и способностью к глубокому пониманию авторского замысла. Перспективы видятся в дальнейшей интеграции нейронных сетей, лингвокогнитивного анализа и творческого потенциала переводчика.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), машинный перевод, художественный, лингвокогнитивное моделирование, нейронные сети, когнитивная лингвистика, концептуальные структуры, культурный контекст, промты.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND LINGUOCOGNITIVE MODELING IN LITERARY TRANSLATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

This article explores the possibilities and limitations of using artificial intelligence (AI) in the translation of literary texts from the perspective of linguocognitive modeling. The author analyzes how modern neural networks handle the translation of various text types and identify key problems that arise when translating fiction rich in metaphors, allusions, and emotional and cultural-historical components. It is emphasized that, unlike technical texts where AI demonstrates high efficiency, literary translation requires not only the transfer of dictionary meaning but also the preservation of the original's ambiguity, imagery, and emotional richness.

The author justifies the need for a linguocognitive approach, which involves modeling conceptual structures, taking into account the cultural-historical context and the author's individual style. A methodology is proposed in which the translator acts as an "instructor" or "mentor" of AI, providing it with detailed instructions ("prompts") describing the context, which allows the machine to better "understand" the text. In conclusion, it is concluded that AI is a powerful tool for accelerating certain translation processes, but the key role in literary translation still belongs to the human, possessing empathy, creative thinking, and the ability to deeply understand the author's intent. The prospects are seen in the further integration of neural networks, linguocognitive analysis, and the translator's creative potential.

Keywords: artificial intelligence (AI), machine translation, literary, linguocognitive modeling, neural networks, cognitive linguistics, conceptual structures, cultural context, prompts.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Мухиддинҷон Абдулҳакимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., докторант. Суроға: 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: muhiddin89@mail.ru. Тел.: (+992) 504-44-48-12

Сведения об авторе: Давлатов Мухиддинҷон Абдулҳакимович – Таджикский национальный университет, к.ф.н., докторант. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: muhiddin89@mail.ru. Тел.: (+992) 504-44-48-12

Information about the author: Davlatov Mukhiddinjon Abdulhakimovich – Tajik National University, candidate of philological sciences, doctoral candidate. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: muhiddin89@mail.ru. Phone: (+992) 504-44-48-12

ТДУ: 81+81 373.422 (075.8)

Я-93

БАРАССИИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ НОҶИЯИ БОБОҶОН ҒАФУРОВ

Яҳёева Х.Ш., унвонҷӯй

МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров»

Ҷойномҳо як бахши муҳими фарҳанг, тамаддун ва таърихи ҳар миллату қавм ба ҳисоб мераванд ва онҳо ҳамчун ойинаи рушди муттасили инкишофи забон, фарҳанг, анъана ва одатҳои мардумӣ амал мекунад. Омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки аз самтҳои муҳими забоншиносии муосир маҳсуб мешавад, имкон медиҳад, ки мо на танҳо аз таърихи миллат, балки бо паҳлуҳои мухталифи фарҳангу забон ошно гардем, зеро маҳз ном, хосса ҷойномҳо, дар ҳадашон таърихҳои зиёдро ҳифз кардаанд, ки донишмандони онҳо худшиносии миллии моро афзун мекунад ва мо метавонем тавассути ин номҳо ба вазъи таърих, маданияту фарҳанг, сатҳи донишу ҷаҳонбинии гузаштагонанон аз наздик ошно гардем. Дар ин самти ҷустуҷӯ топонимика ҳамчун як шохай илми забоншиносӣ имкон медиҳад, ки мо дар дарку маърифати маъниҳои дастбӯш бошем, зеро топонимҳо вобаста ба раванди ташаккул ва инкишофи ҷомеа дар даврони мухталифи таърихӣ ба вучуд меоянд ва он фарогири бахшҳои муҳимтарини ҳаёти мардум маҳсуб меёбанд. Моҳияти топонимҳо дар ин ҳама зоҳир мешавад, ки онҳо аз назари якҷанд илм, аз ҷумла илми забоншиносӣ, таърих, адабиёт, этнография, ҷуғрофия мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Ҳини омӯзиши топонимҳо аз назари илми забоншиносӣ моро лозим меояд, ки аз ҷашмандози илмҳои дигари зикршуда назар афканем. Аз ин рӯ, барои муайян кардани моҳияти топонимҳо ё ҷойномҳо аз назари илми забоншиносӣ донишмандони моҳияти микротопонимҳо аз дидгоҳи илмҳои мазкур муҳим аст. Ҷойномҳо дар миёни воҳидҳои забонӣ дар минтақаҳои гуногун ҳамчун ҷузъи устувор пазируфта шудаанд ва нисбат ба дигар навъҳои забонӣ камтар ба тағйирот дучор мешаванд. Бо вучуди ин, номвожаҳои ҷуғрофӣ мароҳили мухталифи рушди инкишофи забонро аз сар мегузаронанд. Гуфтан ҷоиз аст, ки микротопонимҳо нисбат ба топонимҳо зудтар ба тағйирот дучор мешаванд. Дар ин бобат забоншиносии маъруф А.В. Суперанская чунин менависад: «Микротопонимҳо номҳои фардӣ объектҳои хурди табиӣ, саноатӣ ва сунъиро ифода мекунад. Одатан, онҳо номҳои ибтидоии маҳал буда, намуд ва вижагиҳои мабҳаси номгузошташударо ифода мекунад» [Суперанская, 1967, с. 23]. Боиси зикр аст, ки топонимика ҳам шакли назариявӣ ва ҳам амалӣ дошта, бо ҳам дар иртиботи қавӣ қарор доранд ва ҳамчун илм масъалаи имлоии истилоҳот, муайян кардани вазифа ва таърихи номгузориҳои онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Тавре забоншинос Р.Х. Додихудоев зикр менамояд: «Вижагиҳои муҳими номҳои ҷуғрофӣ метавонад фаҳмиши моро дар бораи равандҳои гуногуни диахронӣ, аз ҷумла, дарки масъалаҳои таърихи забон ва ташаккули миллат дар тули таърих густариш диҳад ва барои пажухандагон имкониятҳои васеъ ва домандорро дар бобати таҳия ва истифодаи усулҳои нави лингвистӣ муҳайё намояд» [Додихудоев, 1975, с.3].

Мусаллам аст, ки Тоҷикистон дорои топонимҳои гуногун буда, омӯзиши таърихии онҳо барои имрӯзиён донишҳои фаровон медиҳад. Махсусан, омӯзиши топонимҳое, ки ханӯз мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд аз назари муҳаққиқон дур мондаанд ва ба иборайи дигар, омӯзиши топониму микротопонимҳои шаҳру ноҳияҳо ва деҳаву ҷамоатҳо яке аз қорҳои муҳими илми муосир махсуб мешавад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин мақолаи илмӣ вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохтори микротопонимҳои тоҷикӣ, хосатан антропонимҳои арабӣ, русӣ ва ўзбекии ноҳияи Бобочон Ғафуровро мавриди пажӯҳиш қарор бидеҳем.

Бояд гуфт, ки дар омӯзиши антропонимияи тоҷик ва тақмили инкишофи он як гурӯҳ олимони соҳа саҳмгузори кардаанд ва асару мақола таълиф намудаанд, ки чанде аз онҳоро дар поён номбар мекунем: А.Л. Хромов «К вопросу о топонимике Матчи» [1963], «Ещё раз о согдийском топоформанте» [1968], «Согдийская топонимия верховьев Зеравшана» [1969], «Таджикская микротопонимия долины верхнего Зеравшана и Ягноба» [1978], «Согдийская топонимия родины Рудаки» [1978], «Чордах мақола» [2015]; Хайдаров Ш. «Антропонимика. Топонимика. Этносоциоллингвистика» (Сборник статей) [2011], Майнусов Д.Ф. «Антропонимы «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси [лингвистический аспект]» [2013], Шоев Р. «Ономастикаи «Самаки айёр»» [2013], Шахбози Рустам «Антропонимикаи «Таърихи Систон»» [2022], Курбонмамадов С.Х. «Семантико-стилистические особенности поэтонимии «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси» [2014] ва амсоли инҳо. Танҳо аз солҳои 70-ум сар карда дар илми тоҷик мактаби ономастика рӯйи қор омад, ки он аз ҳисоби таҳқиқоти О. Ғафуров, Р. Додихудоев, С. Сулаймонов, Н. Абдуллоев, А. Девонакулов, Н. Офаридоев, Ш. Хайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, Т. Шокирзода, А. Ҳасанзода, Ҷ. Алимӣ, О. Муҳаммадҷонзода, Д. Ҳомидзода, Б. Тураев, А. Насриддиншоев, Г. Иброҳимова ва чанде дигарон тақмил ёфта, имрӯз дар рушду нумӯ қарор дорад. Таълифоти зерини муҳаққиқони тоҷик, чун Р.Х. Додихудоев, С. Сулаймонов, Н. Офаридоев, Ш. Исмоилов, А. Ҳасанзода, О. Муҳаммадҷонзода, Ҷ. Алимӣ, Д. Ҳомидзода, А. Абдунабиев, Р. Шоев, М. Шодиев, Б.Тураев ва чанде дигарон аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққат буда, дар таълифоти ин донишмандон ҷойномҳои алоҳидаи Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Тавре маълум аст, ки бо номи одамон ёд шудани ҷойномҳо низ дар ҳудуди ноҳияи Бобочон Ғафуров ба назар расид ва мо доир ба ин самт мисоли фаровон гирд овардем. Дар забоншиносӣ бо номи одамон ёд шудани мавзъҳои антропоним мегӯянд. Антропоним, гурӯҳи онимҳо буда, номи дилхоҳеро, ки ба инсон ва ё гурӯҳи одамон мансуб аст, ифода мекунад. Аз ҷумла, ному насаб, таҳаллус ва лақаби одамон: Шариф, Қодир, Дилшод Азимӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Қалла, Қорӣ-ишқамба. Ин истилоҳ аз забони юнонии **antropos** – одам ва **onim** – ном таркиб ёфтааст [Ҳомидов, 2014, С. 56]. Гузашта аз ин, дар забоншиносӣ боз дар пояи ҳамин истилоҳ истилоҳҳои *антропонимизация* (гузариши исми чинс (аппелятив ё ибора) бо роҳи тағйири вазифа ба антропоним): **дониш** – Аҳмади Дониш, **ишқамба** – Қорӣ-Ишқамба... **антропобимика** (бахши мустақили ономастика (номшиносӣ), ки ба омӯзишу таҳқиқи антропонимҳо, қонуниятҳои ташаккул ва таҳаввули онҳо машғул аст), **антропонимикон** (1. Луғат ва ё номгӯӣ антропонимҳо, ки одатан алоҳида-алоҳида барои номҳои одамон, насабҳо, таҳаллусҳо, лақабҳо тартиб дода шудааст; 2. Феҳристи номҳои халқу миллати муайян дар давраи муайяни таърихӣ. Ё ба таври дигар **номнома** мебошад), **антропонимӣ** (маҷмуи **антропонимҳо** (антропонимияи муосири тоҷик, антропонимияи осори С. Айнӣ). Маводи гирдовардаи мо аз нигоҳи сохт мураккабу таркибианд ё дар шакли ибора ифода ёфта, онҳо барои ифодаи мафҳумҳои гуногуни объектӣ, саҳрову дара, адир, кӯча ва амсоли инҳо меоянд. Онҳо аз нигоҳи мансубияти забонӣ мутааллиқи забонҳои тоҷикӣ, туркӣ ва арабӣ мебошанд. Антропонимҳои мавзеи таҳқиқро вобаста ба ҷиҳати гендерӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунем: а) антропонимҳои ифодагари номи занона ва а) антропонимҳои ифодагари номи мардона.

а) **антропонимҳои ифодагари номи занона: Рохатой Қурбонова, Мехринисо Рабиева** (номи кумитаи маҳалла ва кӯча дар ҷамоати Ёва), **Турсунӣ Бойматова, Маҳастияи Хучандӣ** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Саиднисо Раҳмонова** (номи кӯча дар ҷамоати Ғозиён,

кисми кӯчаи Гулистон), **Мастура Авезова** (номи кӯча дар ҷамоати Унҷӣ), **Адолат Раҳимова, Шохзода Саркор** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз) ва амсоли инҳо.

б) Антропонимҳои ифодагари номи мардона: **Абдулло Раҳимбоев** (мавзӯ дар ҷамоати деҳоти Холматов), **Т. Қўшатов, И. Ҳамзаалиев** ва **Б. Ғафуров** (хоҷагиҳои ҷамоавӣ (колхоз) дар ҷамоати деҳоти Исмоил (Сомғар), **А. Ҷумъаев** (номи хоҷагӣ-ҷамоавӣ дар ҷамоати деҳоти Исфисор), **Бобочон Ғафуров, Раҳимҷон Муллобоев, Икромҷон Эрматов, Неъматҷон Муродов, Сангин Ҳочӣ** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Раҳбар Қосимов Аминҷон Шукӯҳӣ, Маҳмудҷон Узоқов, Абдурахмон Ҷурунов, Абдуманнон Насриддинов, Қосим Қурбон, Исмат Алихонов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Ҳусейнҷон Умаров, Пўлод Бобокалонов, Темурбой Нурбоев, Дехқонбой Қобилов, Темурбой Юсупов** (номи кӯча дар ҷамоати Ҷозиён), **Ф. Аҳмедов, Р. Шариф, А.Маҳсум, А. Қосимов, З. Солиев, А. Исмоилов, Д. Ҳошимов, Д. Умаров, С. Ҳайдаров, С. Шариф, Имоми Аъзам** (кӯча дар ҷамоати Ҳайдар Усмон), **С. Ҷурунҷоъаев** (хоҷагии кишоварзӣ дар деҳоти Овчиқалъача), **Д. Азизов** (хоҷагии кишоварзӣ дар деҳоти Овчиқалъача), **А. Рўдакӣ** (боғи фарҳангӣ ва фароғатӣ дар шаҳраки Ғафуров), **Бобочон Ғафуров** (маҳалла дар шаҳраки Ғафуров) ва амсоли инҳо.

Антропонимҳои ҳудуди ноҳияи Бобочон Ғафуровро вобаста ба ифодаи объекташ ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

а) Номи кӯчаҳо: **Неъматҷон Муродов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Қобил Саркор** (номи кӯча дар ҷамоати Ҷозиён), **Саидвалӣ Исматов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Нуриддин Муҳиддинов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Ғуфрон Рустам** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Муллоочил Бобоев** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Абдуғаффор Аҳмедов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Қурбоналӣ Муродов** (номи кӯча дар ҷамоати Ҷозиён), **Саидаъзам Иброҳимов** (қисми кӯчаи ҷамоати Ҷозиён), **Эҳсонбобо** (қисми кӯчаи ҷамоати Ҷозиён), **Д.Ҳошимов** (номи кӯча дар ҷамоати Ҷозиён), **Д. Умаров** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **О. Бобочонон** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Ш. Қурбонов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Т. Мирхолиқов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **А. Тоҳиров** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **А. Зоидов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **А. Юсупов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **С. Абдуазизов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Ш. Турсун** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Д. Набиев** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **А. Муллобоев**, (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Ф. Оқилов** (номи кӯча дар ҷамоати Ҷозиён), **Ю. Дадобоев** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Ҳочи Абдусаттор** (кӯча дар ҷамоати Ҳайдар Усмон), **Алимамад Нурматов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Аслонбек Саидов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Бурҳонполвон** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Икромбой Орипов** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Муҳитдин Ҳайдаров** (номи кӯча дар деҳаи Овҷӣ), **Абдумачид Аҳмадов** (номи кӯча дар ҷамоати Ҷозиён), **Абдурабӣ Рустамов** (номи кӯча дар деҳаи Овҷӣ), **Болтубой Шамсиев** (номи кӯча дар ҷамоати Исфисор), **Маҳмудҷон Аъзамов Насрулло Дехқон, Неъматҷон Халифаев** (номи кӯча дар деҳаи Қалъача) ва ғайра. Як миқдори кӯчаҳои ин мавзӯ барои хидматҳои шоистаи фарзандони баруманди ноҳия номгузорӣ шудаанд, ки дар байни ин абармардон собиқадорони меҳнат ва набарди бузурги ватанӣ, қаҳрамонони меҳнат, арбобони фарҳанг, сиёсат, илм, адабиёт, дин ва ходимони хидматнишондодаву саҳмгузор дар ободии ноҳия мавҷуданд.

-собиқадорони меҳнату набарди ватанин солҳои 1941-1945: **А. Аминов** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Авезов** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Бобоев** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Валиев** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Воҳидов** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз),

-қаҳрамонони меҳнат: **А. Ғафуров** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Дадобоев** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Бобокалонов** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Алиев** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Акбаров** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Мусабеков** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Турсунбоев** (номи кӯча дар ҷамоати Хистеварз), **А. Ҷумаев** (номи кӯча дар ҷамоати Исфисор),

-арбобони фарҳанг, сиёсат, илм, адабиёт, дин: **Имоми Аъзам** (кӯча дар ҷамоати Ҳайдар Усмон), **А. Рўдакӣ** (боғи фарҳангӣ ва фароғатӣ дар шаҳраки Ғафуров; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Исфисор), **Айнӣ** (номи кӯча дар

чамоати Ҳайдар Усмон; номи кӯча дар чамоати деҳоти Хистеварз), **Аминҷон Шукӯҳӣ** (номи кӯча дар чамоати деҳоти Ёва; номи кӯча дар чамоати Ҳайдар Усмон), **И. Сомонӣ** (номи кӯча дар чамоати деҳоти Исфисор «Ходженская»-и кӯҳна), **Лоҳутӣ** (номи кумитаи маҳаллаи чамоати деҳоти Унҷӣ; номи кӯҳнаи кӯча дар чамоати деҳоти Хистеварз ҳозира Шавкат), **Мирзо Турсунзода** (номи кӯча дар чамоати Исфисор), **Усмон Точибоев** (номи кӯча дар чамоатҳои Ёва, Ҷозиён), **Раҳмон Набиев** (номи кӯча дар чамоати Ёва), **Қурбон Бахлулзода**, (номи кӯча дар Ёва), **С.Ҳайдаров**, (номи кӯча дар чамоати Ёва, кӯча дар чамоати Ҷозиён, айна ҳол кӯча ба номи Шарифҷон Аҳмедов), **С. Шариф**, (номи кӯча дар чамоати Ёва), Тангкӯчаи **Шариф Зариф** (дар чамоати Ҷозиён), **В. Носиров** (номи кӯча дар чамоати Ҷозиён), **Р. Холбобоев** (номи кӯча дар чамоати Ёва), **Акашариф Ҷӯраев** (номи кӯча дар чамоати Ёва), **А. Усмонов** (номи кӯча дар маркази ноҳия), **Лоик Шералӣ** (номи кӯча дар чамоати Хистеварз), **Муҳаммадҷон Осимӣ** (номи кӯча дар чамоати Хистеварз), **М. Юсупов** (номи кӯча дар чамоати Ёва), **Абдулаҳад Қаҳҳоров** (номи кӯча дар чамоати Исфисор), **Бобур** (номи кӯча дар чамоати Ҷозиён ба ифтихори дӯстии халқҳо гузошта шудааст) ва амсоли инҳо.

-ашхоси хидматнишондодаву саҳмгузор дар ободии ноҳия: Файзибой Шарипов (номи кӯча дар чамоати Исфисор), **Охунҷон Исомадинов** (номи кӯча дар чамоати Исфисор), **Мирзоюсуф Қодиров** (номи кӯча дар чамоати Исфисор), **Ҷӯра Бобокалонов**, (номи кӯча дар Ёва, кӯча дар Ҷозиён, айна ҳол кӯча ба номи Шарифҷон Аҳмедов), **Нодир Умаров**, (номи кӯча дар Ёва, кӯча дар Ҷозиён, айна ҳол кӯча ба номи Шарифҷон Аҳмедов) ва амсоли инҳо.

б) Номи хочагиҳо. Дар ҳудуди ноҳия чандин хочагиҳои кишоварзӣ мавҷуд аст, ки ба номи чехраҳои намоёни кишвар ва ноҳия гузошта шудаанд, ки ҳоло чанде аз ин номҳоро чун намуна меоварем: **Абдурахим Ҷумъаев** (номи хочагии чамоавӣ дар чамоати деҳоти Исфисор), **Бобочон Ғафуров** (хочагии чамоавӣ (колхоз) дар чамоати деҳоти Исмоил, дар ҳудуди деҳаи Сомғор), **Гусейнов** (колхоз дар Қистакӯз//Хистеварз; баъдтар номи Орчоникидзеро гирифта, айна ҳол дар қаламрави хочагии Тоҷикистон аст), **Исмоил Ҳамзаалиев** (номи хочагии чамоавӣ дар чамоати деҳоти Исфисор), **Раҳбар Қосимов** (ассотсиатсияи хочагиҳои деҳқонӣ дар деҳоти Овчиқалъача), **Ҳодӣ Кенчаев**, (номи кӯча дар Ёва, кӯча дар Ҷозиён, айна ҳол кӯча ба номи Шарифҷон Аҳмедов), **М. Маленков** (номи колхоз дар чамоати Қистакӯз), **Домулло Азизов** (хочагии кишоварзӣ дар деҳоти Овчиқалъача), **С. Ёрунхочаев** (хочагии кишоварзӣ дар деҳоти Овчиқалъача) ва амсоли инҳо.

в) Номи маҳаллаҳо. Дар ҳудуди ноҳия чандин маҳаллаҳо мавҷуданд, ки ба номи чехраҳои намоёни кишвар ва ноҳия гузошта шудааст, ки ҳоло чанде аз ин номҳоро чун намуна меоварем: **Абдуллоев** (номи маҳалла дар чамоати деҳоти Унҷӣ), **Бойбӯта** (номи маҳалла дар чамоати Ёва), **Қарабой Ғоибов** (номи маҳала дар чамоати деҳоти Зарзамин), **Қозӣ халифа** (номи маҳалла дар чамоати Ёва), **Муллобой** (номи маҳалла дар чамоати Ҷозиён), **Мирзокалонбой** (номи маҳалла дар чамоати Исфисор), **Рачабак** (номи маҳалла дар Қистакӯз//Хистеварз дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX), **Марачаб** (номи маҳалла дар чамоати деҳоти Ёва), **Мирхолиқ** (номи маҳалла дар Қистакӯз//Хистеварз), **Мулло Мамадраҷаббой** (номи маҳалла дар Қистакӯз//Хистеварз), **Икромҷон Эраматов** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Сангин Ҳочӣ** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Сӯфиҷонбой** (маҳалла дар чамоати Унҷӣ дар даврони Шуравӣ), **Мулло Собит** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Муллоюсуф-махсум** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Солихочӣ** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Қозӣ халифа** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Яъқуббой** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Олимшайх** (номи кумитаи маҳаллаи Ёва), **Ҳочадулона** (номи маҳалла дар Қистакӯз), **Абдуллоев** (маҳалла дар Унҷӣ), **Раҳимбоев** (номи кӯча дар Ёва), **Шотемур Шириншо** (колхоз дар Қистакӯз) ва амсоли инҳо.

г) Номи мазору чойҳои муқаддаси таърихӣ. Масҷиди Мазор Бобо- хоча Авлиё (дар деҳаи Унҷӣ), **Мазори Олимшайх** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Хотун масҷид** (дар деҳаи Унҷӣ), **Рачаб Оксаққол** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Масҷиди Ҳочӣ Исҳоқ** (масҷид дар чамоати Унҷӣ), **Масҷиди Мазори Балодуркун** (дар деҳаи Унҷӣ), **Масҷиди Мазори Бурхи Сармасти Валӣ** (дар деҳаи Унҷӣ), **Мазори Бурх** (дар деҳаи Унҷӣ), **Масҷиди Абӯҳанифа** (дар деҳаи Унҷӣ), **Масҷиди Қорибобо Оксаққол** (дар деҳаи Унҷӣ), **Масҷиди Ҳочӣ Барот** (дар чамоати деҳоти Ёва), **Бурхонидини Қилич** (мазор дар чамоати Ҳ. Усмон), **Алламурад Оксаққол** (дар

деҳаи Унҷӣ), **Хӯча Чорёр** (масҷид дар ҷамоати Унҷӣ), **Макбара-Масҷиди авлоди Каюмарси Одам** (дар деҳаи Пуличуқур), **Мансурбой** (масҷид аз тарафи писарони Мансурбой Солиев сохта шудааст ва дар деҳаи Матаиб чойгир аст), **Масҷиди Аҳрориён** (дар ҷамоти деҳоти Хистеварз), **Масҷиди Бигӯхтаи Заргар** дар мавзеи колхозии 40-солагии Октябр ноҳияи Хучанд чой дошт, ҳозира ноҳияи Бобочон Ғафуров), **Ҳоча Муҳаммади Балодуркун** (номи қабристон дар деҳаи Рӯмон) ва амсоли инҳо.

д) **Номи кӯчаву маҳаллаҳо: Бобочон Ғафуров** (номи кумитаи маҳаллаи ҷамоати деҳоти Ёва; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Унҷӣ; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз; хоҷагии ҷамоавӣ (колхоз) дар ҷамоати деҳоти Исмоил; номи шаҳрак; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Исфисор), **Раҳимҷон Муллобоев**, (номи кӯча дар Ёва, кӯча дар Ғозиён, айна ҳол кӯча ба номи Шарифҷон Аҳмедов), **Неъматҷон Муродов** (номи кӯча дар Ёва), **Роҳатой Қурбонова** (номи кумитаи маҳалла ва номи кӯчаи Ёва), **М. Маҳмудов** (кӯча дар ҷамоати деҳоти Ҳайдар Усмон; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз), **Мирзоюсуф Қодиров** (номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Ёва; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз), **Муҳаммад Осимӣ** (номи кӯча дар ҷамоати Ҳайдар Усмон; кӯча дар ҷамоати деҳоти Унҷӣ), **Навой** (номи кӯча дар деҳаи Овҷӣ; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Исфисор), **Сино** (номи маҳалла ва номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Исфисор), **Темурмалик** (номи кӯча дар деҳаи Қалъача; номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз; номи деҳа дар ҷамоати деҳоти Д. Холматов), **Ҷ. Расулов** (номи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз; номи кӯча дар ҷамоати Исфисор) ва ғайра.

е) **Номи боғ, хоҷагиву муассисаҳо: М. Маленков** (собик номи хоҷагӣ), **Орчоникидзе** (собик номи хоҷагӣ), **Ҳодӣ Кенчаев** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Домулло Азизов** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Лоҳутӣ** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Шириншо Шотемур** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Г. Димитров** (колхоз дар Қистакӯз), **Гусейнов** (баъдтар номи Орчоникидзе-ро гирифта, айна ҳол дар қаламрави хоҷагии «Тоҷикистон» аст, колхоз дар Қистакӯз), **Мулло Мӯсо** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Ҳалимпонсад** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Қорихаким Халифа** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Лаҳадмахсум** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Устошодӣ** (осиёб дар Қистакӯз), **Ворошилов** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Молотов Блудай** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Раҳимбоев** (дар деҳаи Унҷӣ чой дошт), **Максим Горкий, Рокосовский** (колхоз солҳои 30-юми асри XX дар Унҷӣ ташкил шуд), **Ҷаҳонгир** (тӯйхона дар ҷамоати Унҷӣ соли 2011-ум ташкил шуд), **Ҳочӣ Маҳмудҷон** (чойхона дар ҷамоати Унҷӣ соли 2011-ум ташкил шуд), **Муҳаммадҷон** (чойхона дар ҷамоати Унҷӣ соли 2011-ум ташкил шуд), **Баҳодурсаркор** (чойхона дар ҷамоати Унҷӣ соли 2012-ум ташкил шуд), **С. Урунхоҷаев** (Ҷамъияти саҳҳомӣ дар ҷамоати Унҷӣ), **Д. Азизов** (хоҷагии кишоварзӣ дар деҳоти Овчиқалъача), **Раҳбар Қосимов** (Ассотсиатсияи хоҷагии деҳқонӣ дар деҳоти Овчиқалъача), **А. Рӯдакӣ** (боғи фарҳангӣ ва фароғатӣ дар шаҳраки Ғафуров), **Боғи Ғафурпуфак** (боғ дар давраҳои шуравӣ дар ҷамоати Унҷӣ ташкил шуда буд), **Ҳочӣ Маҳмудҷон, Баҳодурсаркор** (чойхонаҳо дар ҷамоати Унҷӣ) ва амсоли инҳо.

Антропонимҳои русӣ. Як қатор номи маҳаллаву кӯча ва гузару деҳкадаҳои ноҳияро антропонимҳои русӣ-байналмилалӣ фаро мегиранд, ки гузоштани ин номҳо дар мавзёҳо таърихи на он қадар дарозро паси сар кардааст. Номҳои ифодакунандаи кӯчаву маҳалла ва мавзёҳои мансуб ба антропонимҳои русианд, бештар номи саркардаҳои Инқилоби Октябр, арбобони сиёсии солҳои шуравиро ифода мекунанд.

Папова (шакли дурусташ Попова) (номи кӯча дар ҷамоати Ғозиён, **Фадеев** (номи собик кӯча дар ҷамоати Ёва), **Фрунзе** (номи кӯча дар ҷамоати Ғозиён), **Ленин** (номи кӯҳнаи кӯча дар ҷамоати деҳоти Исфисор ҳозира номи Б. Ғафуровро дорад; номи кӯҳнаи маҳалла дар Ғозиён, айна ҳол кӯча ба номи Абдували Бобочонов; номи кӯҳнаи кӯча дар ҷамоти деҳоти Хистеварз ҳозира А. Нозиров), **Киров** (номи кӯҳнаи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз ҳозира И. Аҳроров), **Куйбишев** (номи деҳа дар ҷамоати Д. Холматов, аввал номи «Заркорон»-ро дошт), **Кутузов** (номи кӯҳнаи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз ҳозира А. Фузайлов), **Мичурин** (номи деҳа дар ҷамоати деҳоти Овчиқалъача), **Чкалов** (номи кӯҳнаи кӯча дар ҷамоати деҳоти Хистеварз ҳозира М. Пулод табиб), **Максим Горкий** (номи кӯча дар ҷамоати Ёва), **Молотов,**

(номи кӯча дар Ёва, кӯча дар Ғозиён, айни ҳол кӯча ба номи Шарифҷон Аҳмедов), **Ворошилов** (номи кӯча дар Ёва), **Блудай** (номи кӯча дар Ёва), **Рокосовский** (колхоз солҳои 30-юми асри ХХ дар Унҷӣ ташкил шуд) ва амсоли инҳо.

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки дар худуди ноҳияи Бобочон Ғафуров мавзӯҳои зиёд бо номи одамон, яъне антропонимҳо ёд мешаванд, ки баъзеи онҳо антропонимҳои замони шуравӣ буда, бештарашон то имрӯз пойдор монда, сокинони онҳо дар рушду нумуи тамаддуну фарҳанги мардуми тоҷик саҳми босазое доранд.

Адабиёт:

1. Абдунабиев, А. Сайри олами номҳо / А. Абдунабиев // Маориф ва маданият, 1975.–194 с.
2. Абодуллоева, С. Ономастика «Фарсنامه» Ибна ал-Балхи: автореф...дис...канд...филол... наук/С. Абодуллоева.–Душанбе,2009.–65 с.
3. Антропонимика//Сборник статей. - М.: Наука, 1970. – 330 с.
4. Ахмадзода, Б. А. Шахсони баруманди Ёва.–Худжанд,2002. – 512 с.
- 5.Ғафуров, А. Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрок. Словарь. М.: Наука: Гл. ред. вост. литер., 1987. – 221с.
6. Додихудоев, Р.Х.Памирская микропонимия [исследование и материалы] / Р.Х.Додихудоев – Душанбе, 1975.- С.3.
- 7.Ибрагимова, Г.Х. Конструктивные параметры антропонимо-топонимических единств при генерировании их информации //Вестник ТГУПБП.Серия гуманитарных наук.–Худжанд,2016.–С. 81.
8. Курбонмамадов, С.Х. Семантико-стилистические особенности поэтонимии «Шахنامه» Абулкасыма Фирдоуси: автореф... канд...дисс. // С.Х. Курбонмахмадов. – Душанбе, 2014. – 26 с.
- 9.Майнусов, Д.Ф. Антропонимы «Шахنامه» Абулкасыма Фирдавси [лингвистический аспект]: автореф...канд...дисс...// Д.Майнусов.–Душанбе, 2013.–24 с.
10. Пюрбеев, Г. Ц. Дифференциальные признаки женских и мужских личных имен калмыков // Ономастика Поволжья. Вып. 2. Горький, 1971.
11. Раҳматзод, А. Парвозгохи бузургон / Х. Шарифов, А. Кенджа. – Худжанд, 2002. – С. 12-56.
12. Суперанская, А.В. Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии / А. В. Суперанская // Микропонимия. – М.,1967.-С.27.
13. Хожалепесова Ю. Н. Прозвища в системе каракалпакской антропонимии: дис...канд...филол.... наук: Академия наук Республики Узбекистан Институт Языкознания, Ташкент,1995.
14. Хромов, А.Л. К вопросу о топонимике Магчи// А.Л. Хромов. – Душанбе, 1963. – С. 4-89.
15. Хромов, А.Л. Ещё раз о согдийском топоформанте // А. Л. Хромов. – Душанбе, 1968. – С. 14-28.
16. Хромов, А.Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана // А. Л. Хромов. – Душанбе, 1969. – С. 4-89.
17. Хромов, А.Л. Таджикская микропонимия долина верхнего Зеравшана и Ягноба // А. Л. Хромов. – Душанбе, 1978. – С. 67-90.
18. Хромов, А.Л. Чордах мақола // А.Л. Хромов. – Душанбе, 2010. – 230 с.
- 19.Хайдаров, Ш. Антропонимика. Топонимика. Этносоциалинг- вистика (Сборник статей). // Ш. Хайдаров. – Перм, 2011. – 240 с.
20. Шаҳбози Рустам Антропонимияи «Таърихи Систон» // Р.Шаҳбоз. – Душанбе, 2022. – 140 с.
21. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр» // Р.Шоев.–Душанбе, 2013. – 167 с.

БАРРАСИИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМҶОИ НОҶИЯИ БОБОҶОН ҒАҒУРОВ

Дар мақолаи мазкур муаллиф вижагиҳои забони антропонимҳо, яъне мавзёҳои бо номи одамон ёдшавандаи ноҳияи Бобоҷон Ғафуровро мавриди баррасӣ қарор додааст. Аз назари муаллифи мақола антропонимҳо як шоҳаи ойконимия буда, аз ҷузъҳои **antrā** – «мард, шахс, фард, инсон» ва **ānām** – «ном» таркиб ёфта, маънои маҷмуи номи мавзёҳоест, бо ному лақабу имзои мустаор ифода ёфтааст. Дар ҳудуди ноҳияи Бобоҷон Ғафуров мавзёҳои зиёде мавҷуд аст, ки бо номи одамон ифода меёбанд. Антропонимҳои ноҳия барои ифодаи номи кӯча, маҳал, гузар, масҷид, ҷамоат ва амсоли инҳо барин воҳидҳои ҷуғрофӣ омадаанд.

Калидвожаҳо: антропонимҳо, микропонимҳо, мавзёҳо, ҷойномҳо, маъно, сохтор, ноҳия, кӯча, ҷамоат, деҳа, забон.

ЯЗЫКОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АНТРОПОНИМОВ БОБОДЖОН ГАФУРОВСКОГО РАЙОНА

В данной статье автор рассматривает лингвистические особенности антропонимов, то есть название местностей Бободжон Гафуровского района, связанные с именами людей. С точки зрения автора антропонимы являются ветвью ойконимии, состоящей из элементов **antrā** – «человек, личность, индивидуум» и **ānām** – «имя», и представляют собой общее значение названий местностей, выраженные именами и прозвищами. На территории Бободжон Гафуровского района существует много мест, названных в честь людей. Антропонимы района стали выражать название улиц, кварталов, проездов, мечети, сельских местностей и подобных географических единиц.

Ключевые слова: антропонимы, микропонимы, местности, топонимы, значение, структура, район, улица, сельская местность, деревня, язык.

LINGUISTIC STUDY OF ANTHROPONYMS BOBOJON GAFUROVSKY DISTRICT

In this article, the author examines the linguistic features of anthroponyms, that is, the names of localities in Bobojon Gafurovsky district, associated with the names of people. From the author's point of view, anthroponyms are a branch of oikonymy, consisting of the elements **antrā** - "person, person, individual" and **ānām** - "name", and represent the general meaning of place names, expressed by names and nicknames. On the territory of Bobojon Gafurovsky district there are many places named after people. Anthroponyms for the region began to express the names of streets, blocks, passages, mosques, rural areas and similar geographical units.

Key words: anthroponyms, microtoponyms, localities, toponyms, meaning, structure, district, street, rural area, village, language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Яхёева Хуршеда Шарифовна – омӯзгори кафедраи инкишофи нутқи шифохт ва хаттии забони русӣ ва унвонҷӯи МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров». Нишонӣ: **Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи Шарқ 33.** Тел.: +992 92 773 05 92.

Сведения об авторе: Яхёева Хуршеда Шарифовна – преподаватель кафедры развития устной и письменной речи русского языка и соискатель ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова». **Адрес:** Таджикистан, г. Худжанд, улица Шарқ 33. Тел.: +9929277 30592

Information about the author: Yakhoyeva Khursheda Sharifovna – teacher of the department of development of oral and written speech of the Russian language and applicant for the State Educational Institution “Khujand State University named after academician B. Gafurov”. Address: Tajikistan, Khujand, Sharq street 33. Tel.: +9929277 30592

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ

1. Суфиев С.Н. Ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон дар даврони истиқлолият.....5
2. Комилзода Н.И. Рушди сиёсати хориҷии бисёрсамтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон: натиҷа ва дурнамо (1991-2021).....12

ПЕДАГОГИКА

1. Сайфуллаев Х.Г., Сайфуллоева З.Х. Ташаккули салоҳияти методӣ дар шароити бисёрфархангии омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....23
2. Ахмадзода Б.С. Межкультурный подход как основа модели обучения иноязычной межкультурной коммуникации студентов технического вуза.....32
3. Бободжанова Д.Ш. Личностно - ориентированное обучение русскому языку как иностранному (рки) с использованием цифровых ресурсов38
4. Сирочиддини Д., Самариддинова З.Н. Методикаи омӯзиши ҳаҷми бисёррӯяҳо ва ҷисмҳои ҷарҳзанӣ.....43
5. Қурбонова У.Т., Ҳамидова Д.Ҳ. Зарурати ташкили муҳити иттилоотӣ-таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....50
6. Ашурова М.С. Муайян намудани мавқеи тафриқа дар омӯзиши системаи муодилаҳои ҳатӣ.....56
7. Бобохонов Ҷ.С. Мазмуну муҳтаво ва раванди таҷрибаю озмоиши омода намоеи омӯзгорони мактабҳои олии ба истифодаи технологияи таълими фосилавӣ.....65
8. Иброҳимов Б.А. Асосҳои ташкилӣ ва рушди китобхонаҳо дар МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон.....74
9. Шарифиён М.Х. Нақши фардиқунонӣ дар рушди салоҳиятҳои таълимии хонандагонии хурдсол.....81
10. Шохсанамӣ Р. Нақш ва аҳамияти истифодаи бозихо дар баланд бардоштани донишазҳудқунии хонандагон бо истифодаи ТИК.....88
11. Рафиев С.А., Ғаюров М.Т., Ятимов Ҳ.Т. Мушқилот ва таҳдидҳои муносири амниятӣ иттилоотӣ.....96
12. Ғуломов С.Р., Рафиев С.А. Методикаи омода намудани веб-дизайнерон дар шароити муносири МТОК.....103
13. Рафиев С.А., Ятимов Ҳ.Т. Рақобатпазирии мутахассисони амниятӣ иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.....109
14. Саидова Н.О. Возможности решения задачи с экономическим содержанием в процессе обучения.....116
15. Холиқов А.Ю. Методҳои инноватсионӣ дар таълимоти фанни информатика дар мактабҳои олии аз назария то амалияи иттилоотӣ.....120

ФИЛОЛОГИЯ

1. Гулов С.Н. Пажӯҳиши илмӣ журналистикаи радио дар Тоҷикистон.....130
2. Собирова У.С. Герундий ва тафовути он аз исми феълӣ дар забони англисӣ.....135
3. Сарахонзода М.С., Косимзода С.С. Сравнительный анализ немецкого перевода Адама Олеариса «Гулистан» - а Саади с текстом рукописного оригинала (проблема степени адекватности).....145
4. Қаландаров С.Д. Бозтоби муносибат ва ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Шохигарии Арабистони Саудӣ дар АМИТ «Ховар».....155
5. Усмонова Н.К., Саидов А.Т. Публицистикаи матбуоти даврӣ (дар мисоли баҳши «Иҷтимоиёт»)–и маҷаллаи «Садои Шарқ».....165
6. Зулфиев Г.Н. Образи Мушарраф дар романи «Дар орзуи падар»–и Кароматуллоҳи Мирзо.....176

7. Шарипов С.И. Фотеҳони сохтмони НБО-И Роғун дар публитсистикаи Шерали Мусо.....	181
8. Собирова У.С. Таърихи пайдоиши герундий дар забони англисӣ.....	186
9. Холиқова З.К. Ашъори динию мазҳабии Сомеи Одиназода.....	193
10. Сайдалиева Ф.О. Тафсири мафҳуми «меҳнат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси зарбулмасалҳо ва мақолҳо).....	199
11. Умаров С.Р. Яке аз симоҳои меҳварии повести «Паррончакҳо»-и Абдулҳамид Самад.....	204
12. Умедаи Чалил. Истиклолият ва рушди матбуоти маҳаллии Тоҷикистон (дар мисоли рӯзномаи «Насими Терай»).....	211
13. Наврӯзова Ш.М. Зарурати дигаргунӣ дар шаклу мазмуну мундариҷаи маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон» ва мавзӯҳои асосии инъикосшавандаи он.....	216
14. Каримова Д.Ш. «Ҳақоик-ул-адвия» и Абумансури Ҳиравӣ – маҳзани фитонимҳои таърихии тоҷикӣ.....	224
15. Шаҳнозаи С. «Ғурар-ус-сияр» (Шоҳнома)-и Саолибӣ – манбаи маводи ономастикӣ.....	232
16. Хушдил Р. Масъулияти ахлоқии журналист ва муборизаҳои иттилоотӣ.....	238
17. Давлатов М.А. Искусственный интеллект и лингвокогнитивное моделирование в художественном переводе: проблемы и перспективы.....	243
18. Яҳёева Х.Ш. Баррасии забонии антропонимияи ноҳияи Бобочон Ғафуров.....	249

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои таъриху бостоншиносӣ, педагогӣ ва филологиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант, докторанти PhD, унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матнҳои мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МҚ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.
(перерегистрирован от 6.09.2024 № 299/м)

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных.
Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания (vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
4-2 (37) 2024**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 40 экз. Уч. изд. л. 259, усл. п.л. 16, 1875
Подписано в печать 28.12.2024. Заказ №2024/12-24